

ISSN 2616-5260

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Баҳши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология
3 (32) 2023

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия исторические и археологические, педагогические
и филологические науки
3 (32) 2023

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLO RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical
and philological sciences
3 (32) 2023

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Маҷалла соли 2009 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҳмон Дилиод Сафарбек Доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Муовини сармуҳаррир:

Рафиев Сафархон Аюбович Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Котиби масъул:

Сафарзода Манучехри Начот Муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳайати таҳририя:

07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ

Абдуллоев Маҳмуд Холович Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Искандаров Қосимишо Доктори илмҳои таърих, профессор, саркотиби илми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Абдуназаров Хушвахт Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.

Юнусов Сайдаҳтам Сайдалиевич Номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Азамов Хурсанд Саидович Номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатишиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

13.00.00 – Илмҳои педагогӣ

Мирзоев Салим Сайдалиевич Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи биологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Ғуломов Ислои Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Иззатова Муҳаббат Инноятовна Доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва қори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Иброҳимов Грез Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Файзуллоева Фирӯза Мадохировна Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

10.00.00 – Илмҳои филологӣ

Ҷумъахон Алимӣ Доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забонишиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Ҳоҷаев Давлатбек Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Мухторов Зайниддин Мухторович Доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Худойдодова Шарофат Зардовна Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба робитаҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Ҳолиқова Зайналбӣ Номзоди илмҳои филологӣ, мудири кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Муродов Баҳриддин Раҳмонович Номзоди илмҳои филологӣ, декани факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Маҷалла дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нашр таҳия мегардад. Нишонӣ: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Сомони расми маҷалла: vestnik.kgu.tj, E-mail: lavom@kgu.tj Тел.: 8(3322) 2-41-06

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илми тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.06.2022, №174/м ворид гардидааст.

Қабули мақолаҳои вобаста ба соҳаҳои илм: 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, 13.00.00 – Илмҳои педагогӣ, 10.00.00 – Илмҳои филологӣ. Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Раздел исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Учредитель журнала:

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки
Журнал основан в 2009 году. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:

Рахмон Дилишод Сафарбек Доктор юридических наук, профессор, ректор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Заместитель главного редактора:

Рафиев Сафархон Аюбович Кандидат педагогических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ответственный секретарь:

Сафарзода Манучехри Наджот Заместитель председателя управления науки и инноваций Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Члены редколлегии:

07.00.00 – Исторические и археологические науки

Абдуллоев Махмуд Холович Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Искандаров Косимишо Доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь Академии наук Республики Таджикистан.

Абдуназаров Хушвахт Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава.

Юнусов Сайдахтам Сайдалиевич Кандидат исторических наук, доцент кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Азамов Хурсанд Саидович Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

13.00.00 – Педагогические науки

Мирзоев Салим Сайдалиевич Доктор педагогических наук, профессор кафедры биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Гуломов Исло Доктор педагогических наук, профессор кафедры математики и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Изатова Мухаббат Инноятовна Доктор педагогических наук, доцент кафедры дошкольного обучения и социального дела Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иброхимов Грез Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Файзуллоева Фируза Мадохировна Кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой общеуниверситетского русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

10.00.00 – Филологические науки

Джумъахон Алими Доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой лингвистики и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ходжаев Давлатбек Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.

Мухторов Зайниддин Мухторович Доктор филологических наук, профессор, директор научно – исследовательского центра государственного управления и государственной службы Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Худойдодова Шарофат Зардовна Кандидат филологических наук, доцент, проректор по международным отношениям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Холикова Зайналби Кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Муродов Бахриддин Рахмонович Кандидат филологических наук, декан факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Журнал готовится к печати в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ г. Куляб, улица С. Сафарова 16, официальный сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: rayom@kgu.tj, Тел.: 8(3322)2-41-06

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Прием статей по разделам науки: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 13.00.00 – Педагогические науки, 10.00.00 – Филологические науки.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал печатается на таджикском и русском языках.

BULLETIN
OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLOH RUDAKI
Series of historical and archaeological, pedagogical and philological sciences

The founder of the magazine:

Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki
The magazine was founded in 2009. Issued 4 times a year.

Chief editor:

Rahmon Dilshod Safarbek *Doctor of juridical Sciences, Professor, Rector of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Deputy chief editor:

Rafiev Safarkhon Aubovich *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Executive secretary:

Safarzoda Manuchehri Najot *Vice- chairman of Science and Innovation Management of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki*

Members of editorial board:

07.00.00 - Historical and archaeological sciences

Abdulloev Mahmud Kholovich *Doctor of Historical Sciences, Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Iskandarov Kosimsho *Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Secretary of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.*

Abdunazarov Khushvakht *Doctor of Historical Sciences, Professor, of the chair of General History, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav.*

Yunusov Saidaham Saidalievich *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Azamov Khursand Saidovich *Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the chair of History, Law and Political Science of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

13.00.00 - Pedagogical Sciences

Mirzoev Salim Saidalievich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair of Biology of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Gulomov Islom Nazarovich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair Mathematics and its teaching methods of in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Izzatova Muhabbat Innovatovna *Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the chair of Preschool Education and Social Affairs of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Ibrohimov Grez *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the chair of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Faizulloeva Firuza Madokhirovna *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of the General University Russian Language of the Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki.*

10.00.00 - Philological Sciences

Jumakhon Alimi *Doctor of Philological Sciences, professor, holder of the chair of linguistics and history of language in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Khojaev Davlatbek *Doctor of Philological Sciences, Professor at the chair of History of Language and Typology of the Tajik National University.*

Mukhtorov Zainiddin Mukhtorovich *Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the Research Center for Public Administration and Civil Service, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.*

Khudoidodova Sharofat Zardovna *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vice-Rector International Relations, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Kholiqova Zaynalbi *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the chair of Tajik Literature and Journalism Department, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Murodov Bahridin Rahmonovich *Candidate of Philological Sciences, The dean of foreign philology of faculty, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

The journal is being prepared for publication in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT Kulob city, S. Safarov street 16, the official website of the magazine: vestnik.kgu.tj, E-mail: payom@kgu.tj Tel.: 8(3322) 2-41-06

The journal is included in the Register of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 1.06.2022, №174/М

Reception of articles on sections of science: 07.00.00 - Historical and archaeological sciences, 13.00.00 - Pedagogical sciences, 10.00.00 - Philological sciences. The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI). The magazine is printed in Tajik and Russian.

ФИЛОЛОГИЯ

ТДУ:82-3 (575.3)

ТКТ:83.3 (2-точ)

Н-74

ВИЖАГИҲОИ МУҲТАВОИИ РОМАНИ ТАЪРИХИИ ТОЧИКӢ ВА МАСЪАЛАИ ШИНОХТИ РОМАНИ ТАЪРИХӢ АДАБИЁТШИНОСИИ НАВИН

Кучарзода А., д.и.ф., профессори ДМТ
Нозимова С.Б., ассисенти кафедраи адабиёти тоҷик.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Адабиёти бадеии тоҷик ба дарку инъикоси воқеаҳои таърихӣ на танҳо бетаваҷҷуҳ набудааст, балки бисёр вақт ба ӯ муяссар шудааст, ки рафти онҳоро муайян кунад, ба онҳо характер диҳад ва дар маҳдудаҳои фазоиву замони ба тасвир бикашад. Ҳамин аст, ки хонандаи муосир аксар вақт таърихи бостон ва рӯзгори аввалин давлатҳои бузурги тоҷикон, ҳамчунин рафти ҳучуми арабҳо ба сарзаминҳои таърихии худро бо чашми Фирдавсӣ, рӯзгори мардуми тоҷик дар асрҳои XVIII-XIX-ро аз забони устод Айнӣ, истилои русҳо ва муборизаҳои босмачиён, ташкили давлатдорӣ сотсиалистиро дар ибтидои асри XX, ҳамчунин рӯзгори парешони мардумро дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз осори нависандагони маъруфи асри гузашта – Раҳим Ҷалил, Ҷалол Иқромӣ, Расул Ҳодизода, Фотех Ниёзӣ ва дигарон мебинаду меомӯзад. Ҳатто суҷаҳои таърихи муосир, ки тавассути телевизион ва матолиби гуногуни интернетӣ фаро гирифта шудаанд ва хонанда на танҳо муҳотаб, балки қаҳрамони онҳо низ мебошад, ба баён ва тафсири бадеии нависандагон ниёзманданд. Хусусан, агар ин суҷаҳо саргузаштҳои ҳаёти ҳуди адибон бошанд. Масалан, ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар авохири асри гузашта дар як қатор ҳикояву қиссаҳои нависандагони тоҷик, аз ҷумла «Қиссаи Нодир»-и Абдумалик Баҳорӣ, «Се раҳакӣ аз се ҳизб»-и Ёрун Кӯҳзод, «Лаблаби ҷар»-и Сагтор Турсун, «Гунги хобдида»-и Салими Аюбзод, «Шаби душвор»-и Мирзонасриддин, «Ишқро анҷом нест»-и Маҳмадшоҳ Амиршоҳ ба тасвир омадааст. Ё ки дар романи «Гардиши девбод»-и Абдулҳамид Самад воқеаҳои се фоҷиаи бузург дар таърихи нав ва навтарини мардуми тоҷик – фитнаи инқилоби болшевикӣ (1920), Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) ва ҷанги шаҳрвандии таҳмилии солҳои 90-уми асри XX тасвир ёфтааст.

Дар ҳаёти муосир адабиёт беш аз пеш дар офариниши таърих иштирок мекунад, онро тасвир намуда, модияти тавлидкунанда ва заминаи зеҳнии он мегардад. Нависандаи тоҷик бошуурона барои худ нақшҳои ба ҳам зид – субъект ва объекти таърихро интихоб карда, ҳардуро баробар муҳим ба тасвир мекашад. Ҳамин аст, ки Х. Асозода дар мавриди адабиёти даврони истиқлол менависад, ки «моҳияти аслии он, ки инъикоси сарнавишти миллат аст, воқеъбинона бояд мавриди баҳс қарор дода шавад» [2, с. 658].

Одатан, ҳама гуна таърих (таърихи ҷаҳон, таърихи давлат, таърихи фарҳанг, таърихи адабиёт ва ғайра) ҳамчун силсилаи рӯйдодҳо аз рӯи хронологияи ҳамдигар навишта мешаванд, ки он ба таври мунтазам дарк ва ҳар як ҳодисаи баъдӣ нисбат ба ҳодисаи қаблӣ қамаҳаммияттар ва беарзиштар пазируфта мешавад. Романи таърихӣ воқеаву шахсиятҳои гуногунро мубрамаӣ бахшида, пешгомии ин ё он якеро эътироф намуда, иштироки онҳоро дар эҷоди тасвири ҷаҳон баробар мекунад. Дар романи таърихӣ иддао мешавад, ки таърих бойгонии ҳодиса ва шахсиятҳо надорад. Ҳар лаҳза дар он зинда аст.

Баъзан дар як вақт асарҳои пайдо мешаванд, ки ҳамзамон якҷанд падидаҳои таърихиро, ки аз асрҳои гуногун гирифта шудаанд ва гӯё тасодуфан бо лаҳзаи эҷоди китоб алоқаманданд, ба таври ҳунарий ва бадеӣ ба таҳлил мекашанд. Аммо, чунин «тасодуф» тасодуфӣ нест, онро талаботи таърихии замоне, ки ин романҳо дар он пайдо шудаанд, шарҳ медиҳанд. Масалан, романи «Гардиши девбод» дар таърихи адабиёти

даврони истиқлол аз намунаи чунин асарҳост. Абдулҳамид Самад, тавре ки худашон дар баҳши «Ба хонанда» дар поёни китоби дуҷумлаи «Воқеаҳои бешумори даҳшатбори сиёсӣ-ичтимоӣ, дигар шудани сохти давлатдорӣ, муборизаҳои шадидаи хунрезу харобкор, авҷи фасоди кинаву адоват, ахлоқи инсонҳо, парокандагиву фирори ҳамватанон»-ро [7, с. 548] ба тасвир кашанд. Дар робита ба нашри «Гардиши девбод»-и А. Самад профессор А. Сатторзода навиштааст: «Хонандагон ва муҳаққиқон аз нависанда тасвири бадеии он ҳодисаву воқеаҳои мудҳишро, ки аз сару дили қаҳрамонони роман ва кишварашон гузашт, баёни ҳақиқати бадеии онҳоро, таҳлили онҳоро меҷӯянд. Онҳо донишмандон, ки иллати ба фитнаи инқилоби болшевикӣ гирифта шудани тоҷикон дар давраи нави таърихи худ, ба ҷониби Ҷанги Бузурги Ватанӣ даргир шудани он дар давраи навини таърихи худ ва ниҳоят ба сари онҳо таҳлил гардидани ҷанги шаҳрвандӣ дар солҳои 90-уми асри ХХ дар ҷустуҷӯ ва ғайраву ҳоказо» [8, с. 3].

Дар ин росте ягон таҷрибаҳои равшанро дар охири асрҳои ХХ-XXI метавонем эҳсос кунем: хоҳиши мутақобилаи нависанда ва хонандаи тоҷик барои дарку тааммули ҳақиқати шадида, ки боиси тағйироти қатъии сохтори давлатӣ мешаванд. Яке аз сабабҳои бечунуҷарои чунин самтгирӣ дар вижаҳои ҳаёти таърихӣ Тоҷикистон, ки бо ҷониби ҷандинасраи ақвоми турку муғул ранг карда шудааст, ҷузъиёти даҳшатноки низомии амириву аморат, густариши доимии низомии давлатҳои хориҷӣ ва ғайра мебошад. Ин вазъият табиати халқи тоҷикро ташаккул дод, ки озодихоҳ ва барои истиқлол мубориз бошад, ҳама гуна маҳдудиятҳо ва фишорҳои зӯрваронаро қатъан рад кунад. Дар натиҷа, ҳолати ошқори таҷаддуд, зарурати «бозсозӣ»-и мунтазами таърихӣ, ки ҷомеаи Тоҷикистон аз сар мегузаронад, ба миён меояд.

Дар заминаи он чӣ гуфта шуд, масалан, унвони романи Муҳаммадзамони Солеҳ «Девори Хуросон» ниҳоят тасвирӣ ба назар мерасад. З. Улмасова дар робита ба ин роман менависад, ки «Девори Хуросон»-и М. Солеҳро «метавонем ягон романи таърихӣ дорои аҳаммияти бузурги замони муосир арзёбӣ кард, зеро эҳё ва бозбинии гузаштаи таърихӣ, мурочиат ба решаҳои таърихӣ, ки ғояи асосии роман мебошанд, дар давраи барпо намудани сохти нави давлатдорӣ Тоҷикистони муосир аҳаммияти махсус дорад» [11, с. 136].

Ҳодисаҳои солҳои навадум ин нуқтаҳо барои ҷомеаи равшанфикри тоҷик рӯшан кард, ки натиҷаҳои истилори русҳо, ки дар адабиёти шуравӣ Инқилоби Октябр унвон гирифта буд, аз нав дида бароем. Масалан, романҳои «Туграл»-и Сорбон, «Гардиши девбод»-и А. Самад, ки зикраш гузашт, аз ҷумлаи чунин романҳои таърихӣ замони истиқлол ба ҳисоб мераванд, ки дар онҳо ҳамчунон ки дар адабиёти шуравӣ роиҷ буд, шахсияти болшевикон ва аскарони сурх комилан мусбат тасвир наёфтаанд, балки ҷиноятҳои содиркардаи онҳо дар ҳақиқи тоҷиконро ҳақиқатнигорона ба таҳлили бадеӣ гирифтаанд.

Бояд ин нуқтаҳо ба назар бигирем, ки ҳақиқати таърихӣ дар давраҳои мухталифи таърих, вобаста ба арзишҳои ҳоким дар ҷомеа, сохти сиёсӣ-ичтимоӣ ва сатҳи маърифату фарҳангии мардум ҷойгоҳ ва аҳаммияти мухталиф пайдо мекунад. Таърихи бостонии мардуми тоҷик ба ҷуз аз даврони Сомониён то расидан ба истиқлоли давлатӣ аз аҳаммияти ночиз бархӯрдор будааст. Имрӯз вобаста ба худҷӯиву худшиносии мардуми тоҷик эҳсос мешавад, ки шинохти ҳақиқати таърихи бостонӣ аз шартҳои аслии расидан ба ҳудуди миллӣ. Ҷамин ҷост, ки бо мурури замон баъзе матнҳо, ки ҳамчун асар замонавӣ, дар мавриди рӯзгори муаллиф тасаввур мешуданд ва на муаллиф ва на хонанда дар аввал онро ҳамчун падидаи насри таърихӣ намепазируфтанд, рафта-рафта ин унвонро соҳиб мешаванд. Зеро табиати бадеии онҳо ҳақиқати воқеиро дар бораи даврони ба амал омадани амал ва рӯзгори шахсе, ки онро эҷод мекунад, дар бар мегирад. Онҳо метавонанд аломатҳои номи шахсиятҳои воқеии таърихи дар бар нагиранд ва рӯйдодҳои зикр накунад, ки дар китобҳои дарсии таърих инъикос ёфтаанд. Дар ин бобат романҳои С. Айни, «Писари газета»-и Ф. Муҳаммадиев ва монанди онҳоро мисол овардан мумкин аст.

Барои он ки асар баёни як андешаи комил гардад, он на танҳо бозгӯкунандаи мочарову ҳаводис, балки ҳомили баррасихоии арзишшиносона, таҳлилҳое, ки бар пояи меъёрҳои собити ахлоқӣ сурат мегиранд, ҳамчунин дорои ҷаҳонбинии шаклгирифта бояд бошад. Муаллиф на барои имрӯзиён, балки барои мухотабе бо исми Замон менависад. Агар нависанда ҳисси таърихӣ дошта бошад, пас вай насри бадеии таърихӣ эҷод мекунад. Матни адабӣ нақши худро ба якборагӣ тамои карда наметавонад, балки дар раванди адабӣ ва дар доираи васеътар – таърихию фарҳангӣ беохир иштирок мекунад.

Масалан, дар баробари дур шудан аз ҳаводиси воқеии таърихӣ насри ҷангӣ метавонад мақоми худро тағйир дода, ҳамчун насри таърихӣ баррасӣ шавад. Чунон ки дар боло ҳам қисман ишора рафт, ин тағйироти навъиву моҳиятиро аллақай асарҳои бадеии доир ба ҚБВ иншошуда аз сар гузаронидаанд. Насри устодон С. Айнӣ, Ҷ. Иқромӣ, Р. Ҷалил, С. Улуғзода, Ф. Ниёзӣ, Ҳ. Карим ва дигаронро ба таври дигар баррасӣ кардан имрӯз хеле душвор аст. Новобаста аз он ки муҳаққиқону мунаққидони адабиёт ҳамчун эътирофи чунин осорро ҳамчун насри таърихӣ ғайри қобили қабул медонанд, хонандаи асри ХХI романҳои ин нависандагонро ҳамчун қиссаҳои таърихӣ қабул мекунад, ки дар он портрети падида, моҳият ва идеяи он тасвир ёфтааст. Ин аз рӯи адолат аст, зеро онҳо дар таърихи адабиёт муддати тӯлонӣ аҳаммияти худро нигоҳ дошта, қобилиятнокии бадеӣ ва ғоявии худро исбот карданд ва ҳаққи мондан дар «замони бузург»-ро ба даст овардаанд: «Осори бадеӣ марзи замони худро мешикананд, тӯли асрҳо, яъне дар дарозии замони бузург зинда мемонанд, зиёда аз ин, аксар вақт (ва асарҳои бузург - ҳамеша) ҳаёти пуршиддат ва пурмочаротар нисбат ба замони пайдоиши худро аз сар мегузаронанд» [3, с. 504].

Албатта, бояд дарк кард, ки на ҳар як роман дар бораи замони муосир имкони ба романи таърихӣ табдил ёфтаниро дорад, аммо романи таърихӣ ҳамеша моҳияти ҳаёти муосири нависандаро инъикос мекунад. Хусусияти асосии хоси романи таърихӣ, пеш аз ҳама, ин аст, ки дар меҳвари сужаи он таърихи кишвар, мавҷудияти таърихи миллат ва шахсиятҳои фаёлу созандаи даврони хеш (ки вучуди пурҳарорате дорад, тибқи ҷараён шино намекунад, балки ҷараёнро ташкил медиҳад, аз ҷомеа манфиат намегирад, балки ба ҷомеа манфиат медиҳад, қурбонии замону шароит нест, балки замону шароитсоз аст) қарор мегирад. Масалан, романи «Ғуломон»-и устод Айнӣ вазъи сиёсӣ иҷтимоии мардуми тоҷикро аз ибтидои асри ХIХ то ибтидои асри ХХ тасвир мекунад. Чунончи Ҳ. Асозода менависад, «асоси воқеии таҳқиқи бадеии ҳаёт дар романи «Ғуломон» бештар аз дигар асарҳое, ки Айнӣ дар даҳаи дуюм ва то нимаи даҳаи сеюм эҷод кард, падидаи омада, то он ҷо, ки замони пеш аз инқилоб тасвир шудааст, дар тақомули реалистии насри ӯ ба унвони омили муҳимме нақш гузошт» [2, с. 258]. Дар ин роман бисёре аз падидаву воқеот, ба мисли ғалабаи инқилоб, ислоҳоти обу замин, ташаққули сохти хоҷагидорӣ аз назари ҳақиқати таърихӣ эътиҳодбахш тасвир шудаанд. Гузашта аз ин, устод Айнӣ равишҳои тозаии муборизаҳои синфӣ, ба миён омадани одамон - тимҳои нави иҷтимоӣ, равшаншинохтии қишри нодори ҷомеа – муздурону ғуломон, деҳқонони миёнаҳол, фаёлияти кулакҳо ва амсоли онҳоро бисёр хунармандона ба тасвири бадеӣ мекашад, ҷӣ гуна муваффақ шудани низоми сотсиалистиро, ҷӣ дар майдони сиёсӣ ва ҷӣ дар майдони таблиғотӣ, нишон медиҳад. Аммо сарфи назар аз инҳо, романи «Ғуломон»-ро аз назари жанр ба душворӣ романи таърихӣ гуфтан мумкин аст. Дар романи таърихӣ воқеаҳои тасвиршуда, замон, шахсро таҳқир кардан мумкин нест, ин жанр наметавонад идеологияи ҳокими як давраро тарғибу ташвиқ кунад. Дар ҳоле, ки ба қавли М. Шакурӣ, дар бахшҳои чоруму панҷуми ин роман воқеаҳо ғайритабиӣ сохта шудаанд, тасвирҳои сатҳӣ мавқеъ пайдо мекунанд.

Эътирофи ҷойгоҳи асари бадеӣ, табиати дарк ва таъсири он доимо тағйир меёбад. Он метавонад дар замони офариниши асар дар маркази тавачҷуҳ қарор бигирад, вале мумкин аст ба зудӣ дар ҳошия қарор бигирад ва бо гузашти замон дубора мавқеи пешсаф дошта бошад. Бинобар ин, аҳаммият, ғоя ва моҳияти ҳаводис ва руҳдодҳои таърихӣ дар романи таърихӣ бо маъно ва муҳтавои тоза дубора «зинда мешавад». Вақте ки навиштани асари бадеиро нависанда тамои мекунад ва охири

нуктаи онро мегузорад, фақат бад-ин маъност, ки коркарди матни адабӣ аз назари шаклу сохтор тамом шудааст, коркарди ғоя ва муҳтавиёти он бошад, танҳо аз ҳамин лаҳза оғоз меёбад.

Романи таърихӣ жанрест, ки ҳама ҳадду сарҳадеро, ки метавонанд табиати зинда, ҳассосияти онро дар робита ба дарки замон, ҳаводис ва инсонҳо мунҳасир кунанд, мешиканад. Романи таърихӣ ин ҳаққро дорад, ки давру замон, ҳаводис ва шахсиятҳоро баҳо диҳад, ба онҳо мақоми таърихӣ ато намояд ва ё аз майдони таърихи бузург берун кунад. Романе, ки ба унвони як асари таърихӣ сурат гирифтааст, пеш аз ҳама, ба интиқоли ғояи таърихӣ, ки ба давру замон, ҳаводис ва шахсиятҳо хос аст, нигаронида шуда, моҳияти таърихӣ онҳоро дар мақоми дувум мегузорад.

Мушкилие, ки бисёрҳо дар мавриди таърифи дақиқ додани жанри романи таърихӣ изҳор кардаанд, дар ҳуди табиати он нухуфта аст. Ба гуфтаи муҳаққиқ ва донишманди бузурги рус М.М. Бахтин, «роман танҳо жанри навзӯҳур ва ҳанӯз нотамом аст. Дар пеши назари мо қувваҳои жанрсозӣ амал мекунанд: пайдоиш ва ташаккули жанри роман дар партави пурраи рӯзи таърихӣ сурат мегирад. Пойгоҳи жанри роман то ҳол мустаҳкам нест ва мо то ҳол тамоми имкониятҳои инъитофпазирии онро пешбинӣ карда наметавонем» [4, с. 392].

Ин ақида ҳамчунон ҳам мубрам боқӣ мемонад ва дар ҳама мавқеъҳояш нисбат ба романи таърихӣ, ки ташаккули он ҳанӯз идома дорад, одилона аст. Дар боло гуфта шуд, ки романи таърихӣ, ки дар бораи гузашта нақл мекунад, бо имрӯзи нависандае, ки онро эҷод кардааст, алоқаманд аст. Маҳз ҳамин абадияти муосир будани роман аст, ки мубрамӣ, тағйирпазирӣ дар тафсири маъно, ҷавобгӯ будан ба хостаҳои замон, чандсатҳӣ будани он, қобилияти рушду инкишофи жанрро таъмин менамояд. Ин гуна жанрро ба марзҳои қатъии таъриф даровардан, якбора ва ҳама вақт самти инкишофи онро муайян кардан ғайриимкон аст. Ин аз як тараф, дарки жанрро душвор гардонад, аз тарафи дигар, имкон медиҳад, ки он дар фазои густурдаи фарҳангӣ ва адабӣ баррасӣ шавад ва дар он имкони қобили мулоҳизае барои таҳқиқи ҳунармандонаи воқеият фароҳам оварда шавад. Романи таърихӣ ифодаи тавоноии бадеият аст. Ин ҳулоса махсусан нисбат ба романи эпопея, ки чун қоида, ҳамчун асари таърихӣ баромад мекунад, дуруст аст.

Вобаста ба романи асри ХХI истилоҳи «романи эпопея» истифода намешавад. Аввалан, аз он сабаб, ки дар солҳои охир ҳамосаҳо камтар офарида шудаанд; дуюм, аз он сабаб, ки нависандагони муосир шаклҳои нави ифодаи мавҷудияти таърихӣ тоҷикону давлатдорӣ онҳоро фаъолон ҷустуҷӯ мекунанд. Масалан, Бароти Абдурахмон жанри насри таърихӣ худ «Куруш ва Томирис», «Искандар ва Спитамен», «Рухшона» ва «Алвидо, ишк»-ро ҳамчун кинороман муайян кардааст. Дар ҳоли ҳозир забони кино ва усулҳои мушаххаси синамо ба адабиёт фаъолон ворид шуда, ба забони хоси он табдил меёбанд. Аз ин лиҳоз, Б. Абдурахмон яке аз нависандагони собитқадам ба шумор меравад, зеро як қисми китобҳои ӯ аз филмнома берун омадаанд ва қисми дигараш ба филмнома табдил ёфтаанд. Метавон гуфт, ки чоряки аввали асри ХХI равобити сад сол пештари адабиёт ва синаморо, ки дувумӣ барои эҷоди олами бадеӣ аз воситаҳои адабӣ истифода мекард, инъикос мекунад. Ҳоло синамо ва адабиёт аз ҷиҳати хусусияти таъсирпазирӣ аз ҳамдигар мақоми якдигарро қисман иваз кардаанд.

Романи таърихӣ воқеияти зеҳнии таърихро эҷод мекунад, ки аз рӯйдодҳо ва шахсиятҳои ормонӣ, фазои идеалӣ ва замон, муносибатҳои ормонии байни ҳодисаҳо ва шахсиятҳои амалкунанда, персонажҳо иборат аст. Воқеияти зеҳнӣ барои хонанда қобили пазириш аст, зеро дар асарҳои бадеӣ воқеаҳо ва персонажҳо ҳамчун идеяҳо, фикрҳо, таҷрибаи объективӣ амал мекунанд, ки ба муаллифи романи таърихӣ ва ҳамзамонони ӯ хосанд.

Дар баробари ин, воқеияти таърихӣ зеҳнӣ нисбат ба воқеияти таърихӣ объективӣ «дурусттар» ба назар мерасад. Дар он воқеаву персонажҳо аз падидаҳои тасодуфӣ, ғайриодӣ раҳӣ ёфта, нависанда онҳоро аз ғалбери ҷаҳонбинии худ мегузаронад ва хонандаро маҷбур месозад, ки онҳоро тавре бушинад, ки ҳуди ӯ мебинад.

Воқеияти таърихии объективӣ аз воқеияти таърихии зехнӣ «пурғановаттар» аст, аммо дар он бисёр чизҳое ҳаст, ки ҳомили андешаи ғоявие наметавонад бошад, наметавонад барои дарки худ тавзеҳе биёварад.

Дар воқеияти таърихии зехнӣ ҳаракат ва рушди ҳодисаву шахсиятҳои объективӣ дар доираи имкони фаҳмиши онҳо аз ҷониби муаллифи асар ва хонандагон тартиб дода мешавад. Он мантике дорад, ки дар таърихи воқеӣ дар ин шакл вучуд надорад. Таърихи объективии дар роман эҳёшударо ҳар як хонанда аз рӯи сифатҳои субъективии худ «тағйир медиҳад». Масалан, Куруши Б. Абдурахмон барои ҳамаи хонандагон ҳамон як шахс ва дар айни замон гуногун аст, зеро ҳар кас оламо ба таври худ мебинад: нависанда ӯро ҳамчун миллатдӯст ва романтик мебинад, ки барои ӯ расидан ба манфиатҳои миллӣ ва ҳамчунон, дастёб шудан ба маъшуқаи худ муҳим аст; муаррих ӯро ҳамчун ислохотхоҳе мешиносад, ки меҳодад низоми давлатдорӣ ва вазъи сиёсии кишвари худро тағйир диҳад ва монанди инҳо.

Ҳамин тавр, бартарҳои бадеӣ ва ғоявии романи таърихӣ худ аз худ ба вучуд намеоянд, балки бо дарки олами гуногунранг ва зиддиятноки онҳо аз тарафи хонандагон вобастаанд, зеро вучуди асари бадеӣ, мубрамсозии он берун аз уфуқи интизориҳои хонанда, берун аз дарки мутафовити хонандагон ғайриимкон аст. Воқеияти зехнии таърихи муаллифони осори илмӣ, муаррихони касбӣ низ эҷод мекунанд. Ба ин муносибат саволе ба миён меояд, ки робитаи воқеияти таърихии бадеии зехнӣ ва воқеияти таърихии илмӣ зехнӣ дар қучост: он дар қучо комилтар ва дурусттар аст?

Муаррих таърихро дар асоси сарчашмаҳои ҳаттӣ, бостоншиносӣ, этнографӣ ва дигар сарчашмаҳои модӣ тавсиф мекунанд. Аммо ӯ ба онҳо баҳои субъективӣ медиҳад, ки дар натиҷа, масалан, таърихи тоҷикон дар осори муаррихон Б. Ғафуров, Р. Масов, Ю. Яъқубов то андозае таърихи гуногун аст. Дар романи таърихӣ таърих тасвир намешавад, балки аз нав эҳё мешавад, аз нав офарида мешавад. Муаллиф воқеаву шахсиятҳои таърихи дар фазои концепсияи бадеӣ-эстетикӣ худ ҷой медиҳад, онҳоро водор месозад тавре вучуд дошта бошанд ва инкишоф ёбанд, ки диди худро дар бораи як давраи муайяни таърихӣ ҳамроҳ бо рӯйдодҳо ва шахсиятҳои муҳимми он дубора тавлид кунанд. Дар романи таърихӣ воқеот дурусттар ва мантиқитар менамояд, зеро он воқеияти зехнӣ аст.

Тамоми мавҷудияти мо як воқеияти таърихии зехнӣ аст, зеро мо ба чизе, ки медонем, андеша мекунем ва мо фақат гузаштаре медонем. Муаррих-нависанда ва муаррих-олим гузаштаре то андозае доништа, онро таҳқиқ намуда, дар ихтиёри худ микдори муайяни дониш ва ақида – «мавод»-ро гузошта, дар асоси он тасаввуроти худро дар бораи воқеа ва шахсиятҳои таърихӣ ташаккул медиҳад. Воқеияти зехнии таърихии романи таърихӣ воқеияти падидаҳо ва ба андозаи хеле хурд воқеияти мавҷудот мебошад. Ин нуқтаро таъкид кардан ва дар хотир доштан муҳим аст, зеро мо дар олами падидаҳо зиндагӣ мекунем ва бо падидаҳо иртибот дорем.

Дар воқеияти таърихии зехнӣ фазову замон идеалӣ ҳастанд. Аз ин рӯ, онҳо мутаҳаррик ва инъитофпазиранд, ҳамон тавре ки ғояҳо ва фикрҳо тағйирпазир ва инъитофпазир мешаванд. Албатта, онҳо бо макон ва замони амал маҳдуд мешаванд. Агар дар воқеияти объективӣ фазо ва замон беохир бошад, дар асари бадеӣ хронотоп бо инкишофи суҷа маҳдуд мешавад. Аммо замон ва фазое, ки дар сухан гузошта шудааст, метавонад дар ҳар ҷое, ки андешаи нависанда ё персонажи асар зарур медонад, пайдо шавад ва вучуд дошта бошад.

Чи тавре ки таҷриба нишон медиҳад, одамон на ҳамеша дониши худро дар бораи гузаштаи таърихӣ аз осори илмӣ таърихӣ мегиранд; сарчашмаҳои тасаввуроти барои аксари аъзои ҷомеа хос дар бораи таърих китобҳои дарсии мактабӣ, расонаҳо, жанрҳои таърихии хунаре мебошанд, ки дар байни онҳо ҷойи намоён (ва то пайдоиши кино – пешсаф)-ро романи таърихӣ ишғол мекунанд. Дар пайванди доираҳои донишҳои илмӣ ва тасаввуроти рӯзмарраи таърихӣ жанрҳои илмӣ-оммавӣ, аз ҷумла жанри биографияи таърихӣ қарор доранд, ки дар байни муталиакунандагон комёбиҳои доимӣ доранд. Ҳам романи таърихӣ ва ҳам адабиёти таърихӣ-биографӣ тавачҷуҳи аҳли

китобро ба худ чалб намуда, то андозае тасаввуроти онро дар бораи раванди таърихӣ ташаккул медиҳанд.

Аммо мулоҳиза дар бораи сабабҳои чалби жанрҳои машҳури таърихӣ метавонад як ҷузъи муҳимми инъикоси ҷомеаи ҳуди муаррихони касбӣ бошад, ки барои дарёфти ҷойгоҳи илми таърих дар ҷомеаи тағйирёбанда зарур аст. Дар илми таърихи муосир таваҷҷуҳи доимӣ ба хотираи таърихӣ, шуури таърихӣ, фарҳанги таърихӣ - ба он самти андешаҳо дар бораи таърих ташаккул ёфтааст, ки хоси аксари аъзои ҷомеа буда, дар айни замон барои самтгирии ҷомеа дар ҷараёни замон, ташаккули худшиносии дастаҷамъӣ ва шахсӣ муҳим аст. Бо таваҷҷуҳ ба ин ҷараёнҳои нави методологӣ ва таърихнигорӣ метавон ба романи таърихӣ ва биографияи таърихӣ назар афканем, то дар онҳо зухуроти фарҳанги муайяни таърихро бубинем.

Агарчи андешаи З. Улмасова дар мавриди ин ки «настри ривоятӣ яке аз сарчашмаҳои муҳимми ташаккулу рушди настри реалистии тоҷикӣ, аз ҷумла романи таърихист» [11, с. 35], комилан пазируфтани аст, аммо ташаккули романи таърихӣ бо тамоми вижагиҳо ва хусусияте, ки имрӯз василаи шинохти ин навъи адабӣ ҳастанд, дар нимаи аввали асри XIX сураат гирифтааст; ҷунон ки Георг Лукач тазаккур медиҳад, ин жанро чангҳои Наполеон ба вучуд овардаанд ва ташаккули он ба даврони «миллатсозӣ» - «даъват ба истиқлол ва асолати миллӣ, ки ҳатман бо эҳёи таърихи миллӣ, хотираҳои бузурги гузашта ва эътироз ба таҳқири ифтихори миллӣ рабт мегирад», рост меояд [6, с. 60]. Нақши муҳимми романи таърихӣ дар ташаккули устурашиносии миллӣ «устураи ватандорӣ» (нисбат ба адабиёти тоҷик - «устураи давлатдорӣ») аз ҷониби муаррихони муосир эътироф шудааст [7, с. 429-443]. Романи таърихӣ ҳамчун «макони хотира»-и миллӣ баромад мекунад: сужаи он, ҷун қоида, дар атрофи он воқеаҳо, ки барои ривояти миллӣ муҳиманд, сохта мешавад ва шахсиятҳои онро метавон ҳамчун инъикоси идеал ё намунасосишудаи характери миллӣ муаррифӣ кард [12, с. 33-35, 46].

Дар баробари ин, романи таърихӣ классикӣ бо пайдоиши илми касбии таърих ба дунё меояд, то соя ва ҳамсафари доимии он шавад. Таърихшиносӣ ҳамчун принсипи махсуси дидани ҷаҳон ва ҳамчун усули тафаккури таърихӣ на танҳо дар ин жанр инъикос ёфтааст, балки дар ҳуди бофтаи он муттаҳид шуда, хусусияти жанрии онро ташкил медиҳад. Пас, барои романи таърихӣ эҳсоси фосила дар робита бо гузашта, дарки он ки «гузашта кишвари бегонаест» [5], ки дар он манзил, либос, васоили ҳамлу нақл, зиндагӣ, урфу одат ва расму оин дигар буд, рафтору гуфтор ва тафаккури мардум бар асоси арзишҳои мутафовите шакл мегирифтанд, муҳим аст. Гузашта аз ин, романи таърихӣ, ки аз замони Валтер Скотт таҳаввул мепазирад, пешбинӣ мекунад, ки «хусусиятҳои характери одамон аз вижагиҳои таърихӣ замони худ сарчашма мегиранд» [6, с. 47]. Эҳсоси дигар будани гузашта содатарин шакли таърихшиносӣ, ки барои идроки одӣ дастрас аст; дар айни замон вай асоси асосҳои тафаккури таърихӣ мебошад, ки бе он ҳуди илми таърих имконнопазир аст.

Ҳамин тариқ, романи таърихӣ ҳамчун маҳсули парадигмаи классикии илми таърих амал карда, танҳо «аслитарин шарт»-и онро дар мавриди бетарафии илмӣ эътироф намекунад: бархилофи олим, нависанда ҳаққи тахайюл ва тасвири бадеиро дорад. Қудрати романи таърихӣ, пеш аз ҳама, дар офаридани симои шинохташавандаву хотирмон аз давраи замон, ҳодисот, шахсиятҳои таърихӣ; табиати эҷодкорӣ дар ин ҷо на танҳо аз даъват кардани халлоқияти бадеӣ барои кумак, балки аз ҳунари интиҳоби гоӣ зарурӣ ва ҷолиби таваҷҷуҳ аз миёни иттилооти бешумори таърихӣ иборат аст.

Адабиёт:

1. Абдурахмон Б. Куруши Кабир (Шоҳаншоҳи тамаддуновар), Камбуҷия (Пирӯзӣ ва марг) / Бароти Абдурахмон. – Душанбе: Адиб, 2012. – 520 с.
2. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дасрӣ барои мактабҳои олии / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
3. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / М.М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1986. – 543 с.

4. Лоуэнталь Д. Прошлое – чужая страна / Пер. с англ. А. Говорунова. – Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2004. – 624 с.
5. Лукач Г. Исторический роман / Г. Лукач. – Москва: «Common place», 2014. – 178 с.
6. Пенская Е. Н. Русский исторический роман XIX века // Историческая культура императорской России: формирование представлений о прошлом: коллект. моногр. в честь проф. И. М. Савельевой / отв. ред. А. Н. Дмитриев. – М.: «Изд. дом Высшей школы экономики», 2012. – С. 418-474
7. Самад А. Гардиши девбод / А. Самад. – Душанбе: Адиб, 2007. – 560 с.
8. Сатторзода, А. Бозтоби замони Истиклол дар адабиёт [Матн] / А. Сатторзода // Садои Шарқ. – Душанбе, 2021. – №7. – С. 68-94.
9. Солеҳ М. Девори Хуросон / Муҳаммадзамони Солеҳ. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 339 с.
10. Сорбон. Достони писари Худо / Сорбон: Дар 2 ҷ. – Душанбе: Адиб, 2005. – Ҷ.1 – 704 с.; - Ҷ.2. – 627 с.
11. Ульмасова З. Исторический роман эпохи независимости / З. Ульмасова [Текст]. – Худжанд,: Ношир, 2016. – 288 с.
12. Устинов А.В. «Великий раскол» Даниила Мордовцева: история и современность / А.В. Устинов. – Москва: Летний сад, 2016. – 252 с.

ВИЖАГИҶОИ МУҲТАВОИИ РОМАНИ ТАЪРИХИИ ТОҶИКӢ ВА МАСЪАЛАИ ШИНОҶТИ РОМАНИ ТАЪРИХӢ АДАБИЁТШИНОСИИ НАВИН

Дар ҳаёти муосир адабиёт беш аз пеш дар офариниши таърих иштирок мекунад, онро тасвир мекунад, модияти тавлидкунанда ва заминаи зеҳнии он мебошад. Хусусияти асосии ҳоси романи таърихӣ, пеш аз ҳама, ин аст, ки дар меҳвари суҷаи он таърихи кишвар, мавҷудияти таърихӣ миллат ва шахсиятҳои ғаёлу созандаи даврони гуногун қарор мегирад. Романи таърихӣ воқеияти зеҳнии таърихро эҷод мекунад, ки аз рӯйдодҳо ва шахсиятҳои идеалӣ, ғазои идеалӣ ва замон, муносибатҳои идеалии байни ҳодисаҳо ва шахсиятҳои амалкунанда, персонажҳо иборат аст.

Ҳамин тавр, бартариҳои бадеӣ ва ғоявии романи таърихӣ худ аз худ ба вучуд намеоянд, балки бо дарки олами гуногунранг ва зиддиятноки онҳо аз тарафи хонандагон вобастаанд, зеро вучуди асари бадеӣ, мубрамосозии он берун аз уфуқи интизориҳои хонанда, берун аз дарки мутафовити хонандагон ғайриимкон аст. Романи таърихӣ ҳамчун маҳсули парадигмаи классикии илми таърих амал қарда, танҳо «аслитарин шарт»-и онро дар мавриди бетарафии илмӣ эътироф намекунад, бархилофи олим, нависанда ҳаққи тахайюл ва тасвири бадеиро дорад.

Калидвожаҳо: роман, романи таърихӣ, таърих, замон, ғазо, гузашта, имрӯз, адабиёт, бадеӣ, нависанда, жанр.

СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ СПЕЦИФИКА ТАДЖИКСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА

В современной жизни литература как никогда участвует в создании истории, описывает ее, является ее порождающим материалом и ее интеллектуальной основой. Главная особенность исторического романа состоит, прежде всего, в том, что в центре его сюжета находится история страны, историческое бытие нации, деятельные и творческие личности разных эпох. Исторический роман создает интеллектуальную историческую реальность, которая состоит из идеальных событий и личностей, идеального пространства и времени, идеальных отношений между событиями и действующими личностями, персонажами.

Таким образом, художественные и идейные преимущества исторического романа не возникают сами по себе, а зависят от понимания читателем их разнообразного и противоречивого мира, ведь невозможно существование художественного произведения, его интерпретация за горизонтом читательских ожиданий, вне разного понимания читателей. Исторический роман, выступая

продуктом классической парадигмы исторической науки, не признает ее «основополагающего условия» с точки зрения научной объективности – в отличие от ученого писатель имеет право на воображение и художественное изображение.

Ключевые слова: роман, исторический роман, история, время, пространство, прошлое, настоящее, литература, художественная литература, писатель, жанр.

CONTENT SPECIFICITY OF THE TAJIK HISTORICAL NOVEL

In modern life, literature, more than ever, participates in the creation of history, describes it, and is its generative material and its intellectual basis. The main feature of the historical novel first of all is that the history of the country, the historical existence of the nation, active and creative personalities of different eras are at the center of its plot. The historical novel creates an intellectual historical reality, which consists of ideal events and personalities, ideal space and time, ideal relationships between events and acting personalities, characters.

Thus, the artistic and ideological advantages of the historical novel do not arise on their own, but depend on the reader's understanding of their diverse and contradictory world, because it is impossible for a work of art to exist, its interpretation beyond the horizon of readers' expectations, outside the different understanding of readers. The historical novel, being a product of the classical paradigm of historical science, does not recognize its "fundamental condition" from the point of view of scientific objectivity - unlike the scientist, the writer has the right to imagination and artistic representation.

Key words: novel, historical novel, history, time, space, past, present, literature, fiction, writer, genre.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кучарзода Аламхон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии-тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Нозимова Саодат – ассистенти кафедраи адабиёти тоҷик Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел.: (+992) 989-13-66-00. E-mail: sharaf26@mail.ru

Сведения об авторах: Кучарзода Аламхан, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и современной персидско-таджикской литературы Национального университета Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Нозимова Саодат – ассистент кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки. Тел.: (+992) 989- 13-66-00. E-mail: sharaf26@mail.ru

Information about the authors: Kucharzoda Alamkhan, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and Modern Persian-Tajik Literature of the National University of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

Nozimova Saodat – assistant of the department of Tajik literature of the Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. Phone: (+992) 989-13- 66-00. E-mail: sharaf26@mail.ru

ТДУ: 07 (575.3)

ҶАНБАӢҲОИ АҲЛОӢИИ ИМИҶСОЗИӢО ДАР ВОСИТАӢОИ АҲБОРИ ОММА

Хушдил Раҳимҷон, н.и.ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз ҷанбаӢҳои муҳими ғаъолияти рӯзноманигориро дар замони муосир соҳтан ва нигоҳ доштани имичи он ташкил медиҳад. Ба он хотир замони муосир гуфтем, ки дар майдони фароҳи ғаъолияти воситаӢои аҳбори омма, ки имкониятҳои фаровонеро дар бар мегирад, пайдо кардани мавқеъ осон нест, аз ин рӯ, масъалаи

сохтани имичи худ аз вазифаҳои асосӣ барои онҳое, ки мақсади созмон додани ин ё он воситаи ахборро доранд, ба шумор меравад. Омили нахустин дар ин самт кӯшишҳои ҷалби тавачҷуҳ мебошад, ки расидан ба ин ҳадаф самтҳои гуногун дорад. Ҳамин кӯшишҳои ҷалби тавачҷуҳ нишони аввалини сохтани имич мебошад.

Табиатан, ҳам ҳар инсон чунин майлу хоҳишро дорад, ки дар ҷомеа, дар ҳаёти иҷтимоӣ мавқеъ пайдо намояд. “Ба ин мақсад ӯ ба зоҳири худ эътибор медиҳад, кӯшиш мекунад, ки ороставу пероста бошад, одобу рафтор, гуфтору пиндораш нек гардад, то тавачҷуҳи дигаронро ба худ ҷалб созад ва аз дигарон фарқ кунад. Ин эътибору кӯшишҳоро бо истилоҳи касбӣ имичсозӣ меноманд” [3, с. 6].

Имич калимаи англисии “image” буда, маънояш “тасвир” (образ) ва “инъикос” аст. Моҳияти имич дар тасаввури ҷомеа ҷой қардани муносибати мақсаднок нисбат ба объект аст, ки тавассути тарғиб, PR реклама ба вучуд меояд. “Ба ибораи дигар, он маҷмуи тасаввури одамон доир ба ҷи гуна будани мавқеи инсон дар муҳити иҷтимоӣ ву касбӣ аст. Имич дар асоси воқеият, баҳусус аз воқеияте, ки интизориҳои мардумро интиҳо мебахшад, сохта мешавад. “Аз воқеият дур сохтани имич” маънои фиреби ҷомеаро надошта, балки объектро водор мекунад, ки ба нақшаи сохташуда тадриҷан мутобиқ шавад. Ин раванд ҳам вақти зиёд ва ҳам эҳтиёткориро талаб мекунад” [3, с. 7].

Ҳарчанд “имич” истилоҳи нисбатан нав аст, аммо моҳият ва мақсади он ба умқи ҳазорсолаҳо мерасад. Ба тақвияти ин фикр, ба адабиёти классикии тоҷику форс назар меандозем. Аксари адибон доир ба нуфузу эътибори шахс (имичсозӣ) андеша ронда, баъзеашон дар мавзуи усулҳои шаклгирии зоҳиру ботини шахс дар тасаввури ҷомеа асарҳои алоҳида офаридаанд. Масалан, “Қобуснома”-и Унсуралмаолии Кайковус, “Баҳористон” ва “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ. Ин асарҳо зина ба зина инсонро ба худсозӣ даъват мекунанд.

Имич истилоҳи нисбатан нав буда, солҳои 60-уми асри XX мавриди истифодаи омма қарор гирифт. Ҳарчанд солҳои 30-юми асри гузашта Зигмунд Фрейд кӯшиш намуд, ки истилоҳи “имич”-ро оммавӣ гардонад, аммо ин кор ба ӯ муяссар нашуд. Дар даҳсолаи 1960-ум ба иқтисоддон К. Болдуинг муяссар шуд, ки истилоҳи имичро ба иртиботи корӣ (ниҳодӣ) ворид созад. Дар Русия ин истилоҳ дар даҳсолаи охири садаи XX бо шарофати шаклгирии имичи варзишгарону хунармандон мавриди истифода қарор гирифт. Дар кишвари мо – Тоҷикистон истилоҳи “имич” ва “имичелогия” нисбатан дертар, баъд аз расидан ба сулҳу ваҳдати миллӣ мавриди тавачҷуҳ қарор гирифт. Аниқтараш дар оғози қарни нав нишонаҳои имичсозӣ дар ҳаёти фарҳангиву варзишӣ зуҳур ёфт [3, с. 8].

Дар ҳақиқат, “барои журналист доштани имичи дилхоҳ нима аз комёбии ӯст. Доштани образи махсус ва мувофиқи таъб барои намояндагони соҳаҳои, ки фаъолиятшон бо мардум вобастагӣ дорад, муҳим аст. Имич ҷузъе аз фаъолияти амалии сиёсатмадорон, ходимони бонк, омӯзгорон, олимон, журналистон ва ғайра ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, аз диди алоқамандони мавзӯ «дар замони мо имич моли серхаридори намояндагони соҳаи тиҷорат гардидааст, махсусан онҳое, ки бо сиёсат сару кор доранд...» [4, с. 233].

Имич образест, ки шахс барои ба вучуд овардани тасаввуроти дилхоҳ доир ба худ истифода мебарад. Аз рӯи таъкиди И. Стренин, “имич образи оддӣ не, балки симоест, ки инсон махсус барои худ интиҳоб менамояд, меофарад ва шууран онро дастгирӣ мекунад, барои расидан ба ин ё он ҳадаф дар ҳаёт истифода мебарад” [4, с. 233].

Аз рӯи ақидаи мутахассиси симоофари рус В. М. Шепел, “Имичелогия илм ва хунари ба дигарон писанд омадан аст. Имич намуд ё партави хусусие аст, ки аз тарафи ВАО, гурӯҳҳои ҷамъиятӣ ё кӯшиши шахсиятҳо бо мақсади ҷалби диққат ба худ офарида мешавад” [4, с. 233].

Ин андешаҳои муҳаққиқон, ки ба тафсил зикр шуданд, моҳияти имичу таърихи пайдоиши истилоҳи онро ошкор месозанд ва барои баррасиҳои мо чун заминае ҳастанд.

Дар ин матлаб мо бевосита доир ба имичсозии худии воситаҳои ахбори омма на, балки аз зовияи дигар ба ин мафҳум ва муносибати расонаҳои гурӯҳӣ бо он назар мекунем; доир ба он ки расонаҳо имичсозӣ мекунанд ва ҳамин тавр, дар ин асос барои худ ҳам имич пайдо мекунанд.

Асосан, ин имичсозии воситаҳои ахбори омма тавассути эълони озмунҳо сурат мегиранд ва ба воситаи назарсанҷиҳо натиҷагирӣ мешаванд. Имрӯз, ки имкониятҳои шабакаҳои иҷтимоӣ барои фарогирии доираи васеи хонандагон мусоидтар аст, расонаҳо низ ин озмунҳои худро дар саҳифаҳои, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ доранд, роҳандозӣ намуда, диққати аудиторияи васеъро ба онҳо ҷалб менамоянд ва ҳамин тавр, барои расидан ба ҳадафҳои худ кӯшиш менамоянд.

Ин нукта ҳам шоистаи зикр аст, ки шабакаҳои иҷтимоӣ имкони баёни афкорро ба ҳама истифодабарандагони худ дар чанд шакл пешниҳод менамоянд ва ҳамин тавр, озмунҳои воситаҳои ахбори омма ҳам дар шакли васеъ мавриди баррасӣ қарор мегиранд ва дар шакли имичсозии расонаҳо барои худии онҳо ҳам мусоидат мекунанд.

Мо дар мисоли яке аз озмунҳо ё худ ба истилоҳи худии нашрия, рейтинги ҳафтаномаи “Тоҷикистон” ва сомонаи pressa.tj ва муносибату бархӯрдҳо ба он ҷанбаҳои ахлоқии онро баррасӣ менамоем.

14 декабри соли 2022 дар сомонаи pressa.tj, ки ҳамчун сомонаи нашрияи “Тоҷикистон” муаррифӣ мешавад, чунин маълумот пайдо шуд: “Ҳафтаномаи “Тоҷикистон” ва сомонаи [Pressa.tj](http://pressa.tj) ҳамасола барои дарёфти чехраҳои сол аз рӯи 10 номинатсия пурсиш мегузаронанд. Ҳадаф аз он муайян кардани раисон, вазирон, соҳибкорон, бонкиро, сарояндагон, блогерҳо, адибон, ректорҳо, хунармандон мебошад, ки дар тули сол соҳиби дастовардҳо шуданд. Моҳи ноябри имсол ҳафтаномаи “Тоҷикистон” миёни 800 респондент пурсиш гузаронд, ки дар натиҷа аз ҳар номинатсия даҳнафарӣ ашхоси муваффақ доништа шуданд. Ҳоло шумо, шаҳрвандони кишвар бо роҳи овоздиҳӣ метавонед аз ҳар номинатсия як нафарро интихоб кунед ва ба ҷонибдорӣ ӯ овоз диҳед. Шахсоне, ки аз ҳар номинатсия (аз ҳар номинатсия 1 нафарӣ) аз ҳама зиёд овоз мегиранд, чехраи сол шинохта мешаванд. Овоздиҳӣ аз 14 то 30-юми декабри соли 2022 идома меёбад. Аз як IP ҳуқуқи дар ҳар номинатсия ба тарафдорӣ як нафар овоз додан доред. Ғолиб ҳамоне доништа мешавад, ки дар номинатсияи худаш аз ҳама бештар овоз мегирад. Чехраҳои, ки соли гузашта рейтингашон муайян ва соҳиби дипломи махсуси ҳафтаномаи “Тоҷикистон” ва сомонаи [Pressa.tj](http://pressa.tj) гардиданд, имсол ба рӯйхат ворид карда нашуданд. Ғолибон баргузидагони мардуманд ва бо Дипломи махсуси ҳафтаномаи “Тоҷикистон” мукофотонида мешаванд” [7].

Ин эълон, ки дар шабакаи иҷтимоии Фейсбук аз ҷониби кормандони нашрия борҳо бознашр шуд, муштариёни ҳафтанома ва дигар истифодабарандагони ин шабакаро ба овоздиҳӣ даъват мекард.

Вобаста ба ин эълон ин суҳанро, ки пештар ҳам зикр шуда буд, “дар замони мо имич моли серхаридори намояндагони соҳаи тичорат гардидааст, махсусан онҳое, ки бо сиёсат сару кор доранд...” лозим медонем. Яъне, ин бозоршиносӣ, огоҳ будан аз нозукиҳои тичорат дар соҳаи муассиси нашрия аст, ки тарзи корбарии хуб дорад ва василаҳои ҷалби таваҷҷуҳро низ хуб медонад.

Табиист, ки эълони чунин озмуну рейтингҳо аксариятро бетараф намегузорад ва онҳо ба ҳар васила воқуниш менамоянд. Ин суҳанро воқунишҳои мухталифи сершумор дар шабакаи иҷтимоии Фейсбук собит мекунад, яъне, ин амал яке аз роҳҳои хуби ҷалби таваҷҷуҳ аст.

Ҳамин воқунишҳо боиси он гардидааст, ки шорехи сомонаи newreporter.org ба ин мавзӯ рӯй орад ва онро пас аз ҷамъбасти рейтинг зерини унвони “Ғалабаи пурсару садо. Чаро озмунҳои ВАО-и Тоҷикистон “бе гап” тамом намешаванд?” мавриди баррасӣ қарор диҳад [6].

Ин сомона менависад, ки “ниҳоят вазири маориф ва илми Тоҷикистон Раҳим Саидзода ҳам дипломи ғолибияти худ дар озмуни ҳафтаномаи “Тоҷикистон” ва сомонаи [Pressa.tj](http://pressa.tj)-ро аз дасти сармуҳаррири ҳафтаномаи “Тоҷикистон” Шариф

Ҳамдампури соҳиб шуд. Ў ҳатто ба онҳое, ки ба ҷонибдориаш дар “Рейтинг-2022” овоз доданд, ихрои сипос намуд ва гуфт “ин эътимоди мардум нисбат ба соҳаи маориф аст, ки раъйи худро доданд”. Хотиррасон мешавем, ки сар аз соли нав нашрияи “Тоҷикистон” маълумот дар бораи ғолибони рейтинги ҳафтаномаи мазкур ва сомонаи Pressa.tj-ро нашр карда, онро дар сомонаи худ ҳам мегузорад. Масъулини ҳафтанома дар шарҳи озмун гуфтанд, ки овоздиҳӣ дар он тариқи сомонаи Pressa.tj аз 14 то соати 12.00 –и 30-юми декабри соли 2022 идома ёфт. Пеш аз ин, онҳо гуфта буданд, ки моҳи ноябри соли гузашта ҳафтаномаи “Тоҷикистон” миёни 800 респондент пурсиш гузаронд, ки дар натиҷа аз ҳар номинатсия даҳнафарӣ ашхоси муваффақ доништа шуданд” [6].

Ин сомона менависад, ки “аммо ҳанӯз дар рӯзҳои аввали ин озмун мавҷи норозигӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ паҳн шуд. Бархеҳо навиштанд, ки саҳифаи озмунро дар интернет мекушоянд, аммо ҳоло амале анҷом надода, барояшон паём меомад: “Шумо аллакай овоз додаед!”. Масъалаҳои дигар низ радду бадал шуданд. Кор то ҷое расид, ки ҳамин вазири маориф, ки ниҳоят дипломи худро гирифт, воқуниш кард. Аз ҷумла гурӯҳҳои вобаста ба вазорат дар Фейсбук бо ихрои сипоси Саидзода ба масъулини озмун ва онҳое, ки ба ҷонибдориаш овоз додаанд, тазаккур намуданд: – Раҳим Саидзода афзуд, “зарурат ба чунин тарғибот нест. Аз ин рӯ, эҳтиромона хоҳиш менамоем, аз пешниҳоди чунин навиштаҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ, минҷумла, маҷаллаи Маорифи Тоҷикистон худдорӣ намоед”. Ин гуна бархӯрди вазири маориф мавриди истикболи қорбарони шабакаҳои иҷтимоӣ қарор гирифт ва бархеҳо навиштанд, ки хеле аз мансабдорон бояд аз ӯ ибрат гиранд. Аммо ҳоло маълум мешавад, ки ин воқуниши Саидзода барояш нақши мусбат бозид, барои овоздиҳии бештар мусоидат намудааст. Дар акси ҳол, ӯ дипломи ғолибиятро соҳиб намешуд...” [6].

Шоистаи зикр аст, танҳо қорбарони оддӣ, онҳое, ки овоз додан мехостанд, ки аз ин шакли рейтингсозӣ ихрои норозӣ карданд. Шахсиятҳо низ ба ин баҳсҳо ҳамроҳ шуданд. Донишманди тоҷик, яке аз доварони машҳури озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ...” Ҳафиз Раҳмон навишт, ки мантиқи ин гуна озмун ё имичсозиро нафаҳмидааст: “Банда мантиқи ҳамин озмун ё имичсозиро нафаҳмидам: агар яке хубтар аз дигарон бошад, пас, боқимондаҳоро иваз бояд кард. Ҳама вузуро бояд бехтарин бошанд, дар идораи давлат вазири ноухдабаро мисли хор миёни гулҳост. Вазир масъули кишвардорист, рисолат аст, тадбиргар аст... Пас, аз рӯйи ҳамин мантиқ онҳо бояд ҳама дар як тим, яъне Ҳукумат чорасозу чораандеш ва ниҳоят ғамхори халқу миллат бошанд, яқчо қор кунанд, яқчо барои обрӯву манзалати тими воҳид дар гирудор бошанд... Аз ин гуна овоздиҳӣ бехтар мебуд, ки барои инҳо ҳам як озмуни имтиҳони фаъолият ташкил кунанд, то донишу ҳунари мудирияташон маълуми ҷомеа шавад... Мисли он ки дар “Фурӯғ” аз адабиёти бадеӣ мардум донишу фаҳму дарки хешро ба намоиш мегузоранд...” [5].

Хуринисо Ализода, рӯзноманигор ва раиси Шурои ВАО-и Тоҷикистон ҳам дар шабакаи иҷтимоии Фейсбук таҳти унвони “Рейтинг- чаро норозӣ ба миён овардааст? Фишкаи он дар кучост?” [8] матлаби қалон навишт ва гуфт, албатта омӯзиши афкори омма хуб асту назарпурсиҳо ин донишгари мавқеи одамон аст, ки барои як давлати демократӣ ҳеҷ ҷойи таҳайюр ё нигаронӣ надорад. Аммо оё натиҷаи он ба ҷуз обрӯрезӣ ё “обрӯсозӣ” чизе мебахад?”.

Раиси Шурои ВАО дар идомаи матлаб афзудааст, ки “Ба кӣ даркор шуда, ки яке вазири сол бошад ё сарояндаи сол? Магар ин натиҷагирӣ барои дигар вузуро муассир аст? Оё Ҳукумати кишвар ин пажухишу пурсишро эътироф мекунад? Оё вазире, ки воқеан муваффақ асту бо сабабҳои маълуми номаълум чун “бехтарин вазир” интиҳоб намешавад, зеро ба ин бозӣ ҳамроҳ нашудааст, зарари маънавӣ намебинад? Садҳо суолҳои дигар ҳам бечавобанд, аммо!

Чанд рӯз аст, дар ин шабака даъвоҳои ба ҷойи дигарон “овоз” додани “қасе”-ро дида ҳайрон мешавам. Ҳамин чизҳои сохта ба кӣ даркор аст? имичсозӣ ҳам як бозиест, чун дигар бозиҳои қадимӣ. Албатта вазир бояд қордонтарин қас ва донову муадабу оқилу фозил ва содиқ ба миллату давлат бо дасту дили пок бошад... Чанд сол

аст, ҳамин “хилла”-ҳоро дар пайравӣ ба матбуоти ғарб, бархе аз редакцияҳои мо ҳам роҳандозӣ мекунанд, ки мақсади он, мутаассифона, ҳақиқат не, вале манфиат аст. Яъне ин як проекте аст, ки ба созмондиҳандагони ин маърака пурвоҳима, вале барои ашхоси зирак, хандадор, роҳандозӣ мегардад. Ва онҳое, ҳам ки ба ин бозиҳо ҳамроҳ мешаванд, аксар касони тамаъҷӯ ё таблиғгаре беш нестанд. Вагарна чаро ҳар кас вазири (сароянда, актёр, раис ва ғайра) худаш, ҳамшаҳрӣ ва ё ягон каси аз вай манфиатбардошташро ин ҷо чун “бехтарин” пешниҳод ва ба мо талқин месозад, ки ба ӯ ҳамроҳ шавем” [8].

Ғунчагул Нурализода, корбари фаъоли Фейсбук, нattoқи Телевизиони “Душанбе” ҳам бо ишораи “Аз саҳифаи дӯст” матлабери таҳти унвони “Ректори Рӯзи қиёмат” нашр кард, ки гӯё гуфтаҳои Ҳуринисо Ализода дар мавриди тамаъ ва манфиатҷӯии расонаҳо аз роҳандозии ин гуна озмунҳоро ошкор мекард: “Чанд сол пеш як расона озмуни “Ректори сол” эълон карда буд. Масъулон танҳо барои шомил шудан ба рӯйхати номзадҳо аз ректори як муассисаи олии хеле бонуфуз чанд ҳазор сомонӣ талаб намуданд. Инчунин, барои ба эшон додани ҷойи аввал маблағи иловагӣ... Ректор, ки хеле шахсияти фарҳефта аст, ба онҳо посухи сазовор дода буд: “Ба ҷойи сарфи ин маблағ дар озмуни сохтаву дурӯғини шумо онро ба ягон ятимхона дода, ректори рӯзи қиёмат мешавам!” [9].

Масъулини озмун аз нашрияи “Тоҷикистон” ва сомонаи Pressa.tj ин ҳолатро дида, кӯшиш намудаанд, ки ба саволҳои асосии мавриди баррасӣ посух диҳанд. Онҳо гуфтанд, ки ин гуна озмунҳо барояшон нав нест: “Соли дуум аст, ки рейтингҳои мазкурро сомонаи Pressa.tj мегузаронад, зеро имкониятҳои техникӣ шароит фароҳам оварданд, ки овоздиҳӣ онлайн ва шаффоф баргузор шавад. Аз оғози рейтинг то имрӯз дар шабакаҳои иҷтимоӣ сарусадои зиёде пайдо шуд...” [11].

Дар идома ба се суоли баҳсбарангез, ки ба гуфтаи онҳо тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ, зангҳои телефонӣ, паёмҳо ва сухбатҳои хоса ба онҳо расидааст, посух доданд.

Ба саволи аввал дар бораи он ки чаро корбарон овоз дода наметавонанд, масъулини ҳафтанома навиштанд, “овоздиҳӣ дар барномае, ки мо бо он кор мекунем шаффоф аст. Ин барнома ба як IP адрес имкони ҳамагӣ як маротиба овоз доданро ба як номина медиҳад. Яъне агар дар офисе, ки шумо фаъолият мекунед 50 компютер ҳам ба як IP адрес пайваст бошад, имкони ҳамагӣ як маротиба овоз додан ҳасту халос...” [11].

Ба саволи дуввум дар бораи он ки онҳо тариқи рейтинг маблағ кор мекунанд ё не, посух дода шуд, ки “ин рейтинг то ба имрӯз ба ҳазинаи ҳафтаномаи “Тоҷикистон” 1 сомонӣ ҳам ғоида наовардааст. Баръакс, дарди сар меораду халос... Мо бархе аз “Шахсиятҳои сол”-ро ҳатто намешиносем. Бархеи онҳо ҳатто “Диплом”-ашонро то ҳол нагирифтаанд. Бо вучуди ҳамаи ин мо рейтингро баргузор мекунем! Зеро хонандаи мо ҳаққи баёни андешаву афкорро дорад” [11].

Ба саволи сеюм дар бораи он ки чаро ин рейтингро баргузор мекунанд, посух чунин буд, ки ин ҳаққи мардум аст: “Яке аз вазифаҳои асосии ВАО муайян кардани афкори умум аст. Мардум ҳаққи интиҳоб дорад, ҳақ дорад ба ҷонибдорӣ як раис ё як вазир ё як шоир ё як хунарманд овоз диҳад. Ӯро аз дигаре бартару болотар донад... Албатта, натиҷаи тамоми рейтингҳову сабақатҳо нисбӣ аст, вале он натиҷаи интиҳоби як гурӯҳи одамон аст. Мо ҳаққи онҳоро ҳуқуқи поймол кардан надорем. “Ноҳақ” гуфтани натиҷаи рейтинг поймол кардани ҳаққи интиҳоби ҳазорон нафар аст...” [11].

Ин посухи идораи нашрия, ки дар шабакаи иҷтимоии Фейсбук ҳам ашр шуд, боз ҳам суолбарангез шуд. Масалан, корбари шабака, журналист Курбон Аҳмадзода навишт, ки “ман бо ин рейтинг мушкилӣ надорам, аммо ман ҳозир бо интернетӣ худи телефони худам даромадам ва соли гузашта низ ҳамин гуна карда будаму ҷавоб ҳамин буду ҳаст: “Шумо аллакай овоз додед”. Ман овоз диҳам, ба яктояш овоз медиҳаму ҳуқуқ дорам, наҳод ба “дах” вазир якбора “овоз” дода бошам... ҳеч нафаҳмидам” [11]. Корбаре бо ному насаби Рустам Азимов навишт, ки “тарзи овоздоданро ба мардум бояд фаҳмонд на хулосаи қатъии худро. Мо низ овоз додан мехоҳем, лек як ҷавоб: аллакай овоз додаед. Телефони ман акаунти ман, касе ҳақ надорад ворид шавад, ин аст мушкил. Инро бояд фаҳмонд!”. Корбари дигар, журналист Фаридун Раҳмонзода нуктаи

муҳимро таъкид намуд: “50 компютерро ба як IP адрес фаъл кардан ғайримкон аст. Ҳатто 2 компютерро намешавад” [11].

Аммо мутаассифона, ин саволҳо, ки бидуни ягон ғараз пешниҳод шудаанд ва ҳам ин эрод, ки хеле муҳим аст, бечавоб мондаанд, ки ин ҳолат шаффофияти рейтингро зери суол мебарад.

Шорехи сомонаи newreporter.org дар идомаи матлабаш менависад, ки “дар Тоҷикистон, ба гуфтаи коршиносон, аслан рейтинги мансабдорон аз рӯи меъёрҳои илми ҷомеашиносӣ баргузор намешавад. Роҳандозии аввалини ин гуна озмунҳо дар матбуоти фаъл аз ибтидои солҳои 2000 – ум оғоз мегирад. Нашрияи “Ҷавонони Тоҷикистон” саҳифаи махсусро боз намуд, ки “Рейтинг” ном дошт. Он моҳе як маротиба баргузор шуда, дар он “Журналисти бехтарин”, “Нашрияи бехтарин”, “Шоирӣ бехтарин”, “Овозхони бехтарин” ва мисли ин натиҷагирӣ гардидааст. Масъули ин саҳифа Раҷаб Мирзо мегӯяд, идеяи ташкили ин саҳифа аз Давлат Назрӣ, сармуҳаррири вақти ин нашрия буд ва масъули саҳифа ба донишгоҳҳо мерафт ва аз донишҷӯён тақозо мекард, ки номгӯи ашхоси ба назарашон машҳурро дар қоғазҳо нависанд: “Албатта ин назарсанҷиҳоро ҳоло касбӣ номидан имкон надорад. Мо баъд, дар замони фаъолияти дар Маркази таҳқиқоти сотсиологӣ “Бозтоб” махсусиятҳои касбии сотсиологиро дуруст дарк намудем. Аммо он замон ин гуна назарсанҷиҳо анҷом намешуданд ва ин як навъ ибтидо буд. Баъд онро дар чанд шумораи ҳафтаномаи “Тоҷикистон” бо номи “Мизони шӯҳрат” ҳам роҳандозӣ кардем” [6].

Ин шорех ҳамзамон, афзудааст, ки “солҳо боз нашрияи “СССР” гӯшаҳое чун “Раиси мардумӣ”, “Вазири халқӣ” ва мисли инро анҷом медиҳад. “Фараж” ва “Самак” – нашрияҳои Маркази таҳқиқоти журналистии Тоҷикистон ҳам чандин сол аст, ки озмунҳои гуногун ташкил мекунад: “Беморхонаи бехтарин”, “Мактаби бехтарин”, “ШКД –и бехтарин”, “Овозхони бехтарин” ва мисли ин. Ҳамин тавр, тавассути анкетаҳои хос бояд ҳар яке аз муассисаҳои ёдшуда миқдори зиёди нашрияҳоро харидорӣ намоянд ва ба ин тартиб теъдоди муайяне аз ин ҳафтаномаҳо ба фурӯш мераванд. Ба ин васила то ҷое теъдоди нашри худро ҳифз мекунад. Барои ҳамин натиҷаи онҳо ҷиддӣ гирифта нашуданд. Ҳадди ақал, барои он ки афзалият дар ин гуна озмунҳо маҳз ба онҳое дода мешуд, ки анкетаи бештарро, ки нашрияҳо ташкил кардаанд, харидорӣ менамуданд. Сару садое буд, ки мансабдорон ба зердастонашон супориш медоданд: фалон нашрияро харид карда, анкетаашро пур карда, ба ман “овоз” диҳед! [6].

Дар идомаи матлаб зикр мешавад, ки нашрияҳои Тоҷикистон идеяҳои нисбатан креативӣ ҳам доштанд. Масалан, “СССР” солҳои аввали пайдоишаш иқдомҳои ҷолибе анҷом медод. Фарзи мисол, вақте бозори фурӯши лампаҳои каммасраф “гардон” шуд, ин нашрия дар чанд бозори Душанбе фурӯши арзону босифати онро ташкил кард. Фурӯши чанд навъи гизо тариқи анкетаҳои “СССР” низ мисле, ки таъсирнок буданд. Аммо ҳоло ин нашрия “Раиси мардумӣ” ва “Вазири мардумӣ” онҳоеро номидаву диплом медиҳад, ки аз ҳама зиёд анкетаи нашрияро “пур кардааст”...[6].

Шорехи сомонаи зикршуда барои муқоиса аз таҷрибаи кишварҳои дигар ёдовар мешавад ва ҳамчунин, аз ин муқоиса натиҷагирӣ ҳам мекунад, ки ба назари мо, мувофиқи муносиби ҳол аст: “зимнан, баргузориҳои чунин иқдом дар ҷомеаҳои демократӣ як амри маъмулист. Ҳатто дар рӯзҳои муқаррарии зиндагӣ. Дар кишварҳои ҳамсоияи мо, назари Қирғизистону Қазоқистон ҳам расонаҳои хабарӣ ва низ созмонҳои вижаи омӯзиши афкор ҳар мансабдорро аз рӯзи аввали ба курси нишастанаш, зери дурбини худ қарор медиҳанд, ҳар қадами ӯро пайгирӣ ва таҳлил менамоянд. “100 рӯзи фаъолияти вазир”, “3 моҳи 10 рӯз бо...”, “Шаш моҳи шаҳрдори нав” ва мисли ин гӯшаҳои доимии нашрия, шабақаҳои радиоиву телевизионист. Рейтинги мансабдорон аз рӯи таъиноташон ҳам доим баргузор мешаванд. Ин гуна иқдомҳо, ки бар асоси далелҳои мушаххас баҳогузорӣ мешаванд, барои ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва таҳрик намудани мансабдорон хеле муҳим мебошанд. Хоса дар рӯзҳои бӯҳронӣ... Аммо шояд нашрияҳои Тоҷикистон чунин озмунҳоро ба он хотир анҷом медиҳанд, ки худ ба бӯҳрон, хоса бӯҳрони молиявӣ гирифтанду ба ин васила мехоҳанд аз он берун

шаванд? Агар чунин аст, оё бухрони безътимодӣ бухрони иктисодиро бештар намекунад? Ин аст саволи муҳим...” [6].

Натиҷагирии ниҳони шорехи сомонаи мазкур воқеан ҳам, қобили мулоҳиза аст ва айни ҳамон матлабест, ки дар назар дорем; муҳимтарин шарт муваффақияти ҳар як расона ба даст овардани боварӣ ва ё худ эътимоди аудитория аст, аз ин рӯ, расидан ба ин ҳадафи асли маънии тай намудани марҳилаҳоеро дорад, ки расонаҳо то он мерасанд. Пас аз расидан боз ҳам осон аз даст додани он амалест, ки чандон оқилона нест, зеро дар назар бояд дошт, ки рӯйпӯшона амал кардан аз назари аудитория берун намемонад, дар ин сурат, чунин амал кардан худфиребие беш нахоҳад буд.

Тавре аз баррасиҳои шорехе, ки ба мавзӯ хеле ҷиддӣ ва фарогир муносибат кардааст, бармеояд, таҷрибаи ташкили чунин рейтингу озмунҳо дар воситаҳои ахбори омма икдоми хуб аст. Аммо чигунагии ба роҳмонии раванди ин озмунҳо масъалаи муҳим мебошад. Ҳамин ҷо ҷанбаи ахлоқии масъала бармало мешавад ва муҳимияти хешро нишон медиҳад; вақте масъулони нашрия, баргузоркунандагони рейтинг худ аз нозуқиҳои касбӣ ва техникаи ташкили рейтинг чандон огоҳии дуруст надоранд ва ба суолҳои қорбарон посух гуфта наметавонанд ва ё манфиатҷӯии расонаҳо аз лаҳзаҳои аввал ба хонандаҳо маълум мешавад, нишони он аст, ки шартҳои муҳими комёбӣ – дастёбӣ ба эътимоди аудитория зери суол меравад. Ҳарчанд масъулони нашрия гуфтаанд, ки аз ин рейтингҳо ба онҳо “ҳатто як сомони фоида нест, ин корро онҳо ба эҳтироми ҳаққи интихоби мардум мекунанд”, аммо раванди баргузори рейтинг ин фикрро собит намекунад. Журналисти маъруф ва омӯзгори собиқадори факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Қироншоҳ Шарифзода ин ҳолатҳоро мушоҳида карда, бо як ҷумла таассуфи худро иброз доштааст: “Таъйиноту рисолати ВАО ҳам чаппа шуд. Афсӯсу афсӯс!” [10].

Ҷанбаи дигари ахлоқӣ он аст, ки ҳамон рӯзи эълони рейтинг аз ҷониби масъулони нашрияи вазорати маориф ва илм аз номи вазир эълонияе пахш шуд, ки болотар зикраш рафт. Ин ҷо бояд номи вазир аз рӯйхат берун мешуд, зеро дар он изҳорот таъкид мешуд, ки вазири навтаъйин наметавонад вазири сол бошад, аммо натиҷаи овоздиҳӣ пурра баръакс шуд ва ӯ ғолиби рейтинг гардид.

Бо назардошти ин омилҳо, мо ба он натиҷа расидем, ки албатта, баргузори чунин рейтингу озмунҳо барои боз ҳам наздиктар шудани расонаҳо бо аудиторияшон мусидат мекунанд. Аммо шартҳои муҳим он аст, ки ҷанбаҳои касбӣ ва ахлоқии ташкили онҳо ба инбат гирифта шаванд;

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ба эътибор нагирифтани ин омилҳои муҳим асли комёбии расонаро аз миён мебарад. Тавре масъулони чунин чорабиниҳо ҳам иброз медоранд, ҳадаф аз ин амалҳо “эҳтироми ҳаққи мардум аст”, аммо раванди амал беэҳтиромӣ нисбат ба аудиторияро баёнгар аст. Аз ин рӯ, дар ин бобат мулоҳиза кардан зарур аст, ки эҳтиром меъёри муҳими ахлоқист ва бояд ҳамеша риоя шаванд.

Адабиёт

1. Браун Л. Имидж-путь к успеху / Л. Браун.- СПб., 2001
2. Мелник Г. Общение в журналистике: секреты мастерства / Г. Мелник. - СПб., 2005
3. Сафарзода М. Имиджсозӣ ва бренд дар журналистика / М. Сафарзода. – Душанбе, 2023
4. Қосимова И. Имидж барои журналист / И. Қосимова // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2012.№4-1. – С. 233-237
5. Дар бораи вазири раису ректору.... и сол... [Манбаи электронӣ: <https://www.facebook.com/search/top/?q=Банда мантиқи ҳамин озмун ё имиджсозиро нафаҳмидам. Санаи мурочиат: 08.08.2023>]
6. Ғалабаи пурсару садо. Чаро озмунҳои ВАО-и Тоҷикистон “бе гап” тамом намешаванд? [Манбаи электронӣ: <https://newreporter.org/tj/2023/01/30/galabai-pursaru-sado-charo-ozmunhoi-va-o-i-tojikiston-be-gap-tamom-nameshavand/> Санаи мурочиат: 30.07.2023]

7. Рейтинг – 2022. Чехраи солро дар Pressa.tj интихоб намоед [Манбаи электронӣ: https://pressa.tj/rejting-2022/?fbclid=iwar3rjbfvfx6cy7maxnswyv7ilc5dih_4lw6lnqa_arvwfst_i5u7dqklebbo. Санаи мурочиат: 06.07.2023]

8. Рейтинг- чаро норизо ба миён овардааст? Фишкаи он дар кучост? [Манбаи электронӣ: https://www.facebook.com/groups/1850530778525172/?multi_permlinks=3466383756939858&hoisted_section_header_type=recently_seen. Санаи мурочиат: 08.08.2023]

9. Ректори Рӯзи қиёмат [Манбаи электронӣ: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02vjbzjqluy7pefbtmfqycnwqvtz7z59vibayx7canfkddoj51r9wr8gvnsarqfnwl&id=100048487253479. Санаи мурочиат: 07.08.2023]

10. Рейтинг – 2022. Чехраи солро дар Pressa.tj интихоб намоед [Манбаи электронӣ: https://www.facebook.com/groups/345434293005678?multi_permlinks=1141412273407872&hoisted_section_header_type=recently_seen. Санаи мурочиат: 06.08.2023]

11. Посух ба се суоли баҳсбарангез [Манбаи электронӣ: https://www.facebook.com/search/top/?q=посух_ба_се_суоли_баҳсбарангез. Санаи мурочиат: 07.08.2023]

ЧАНБАЪҲОИ АХЛОҚИИ ИМИЧСОЗИҲО ДАР ВОСИТАҲОИ АХБОРИ ОММА

Дар ин мақола муаллиф ба яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти журналисти – имичсозиҳои воситаҳои ахбори омма ва чанбаъҳои ахлоқии он изҳори назар кардааст. Муаллифи мақола дар оғоз доир ба моҳияти имич ва аҳамияти он дар фаъолияти воситаҳои ахбори омма аз нигоҳи муҳаққиқони соҳа маълумот дода, пасон, дар мисоли якчанд намунаҳои имичсозиҳои ҳафтанома ва сомонаҳои фазои иттилоотии мамлакат чанбаъҳои ахлоқии ин самти фаъолиятро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҳангоми баррасиҳо бештар ба он ҷиҳат диққат дода шудааст, ки чаро имичсозиҳои нашрияҳо баҳсбарангез мешаванд. Барои посух ба ин суол, ки бевосита чанбаи ахлоқӣ дорад, чанд намунаи баҳсҳо, ки вобаста ба имичсозиҳои воситаҳои ахбори омма сурат гирифтаанд, зикр шуда, аз як пажӯҳиш, ки барои муқоиса доир ба имичсозиҳо дар нашрияҳои кишварҳои дигар ва чанд намунаи ин гунаи фаъолияти расонаҳои кишварро баррасӣ кардааст, ёд шудааст. Дар маҷмӯъ, натиҷае ҳосил шудааст, ки ташкилкунандагони рейтинг худ аз эҳтироми ҳаққи мардум мегӯянд, аммо дар чараёни ташкили озмун ҳамин эҳтиром фаромӯш мешавад, аз ин рӯ, муаллиф ба хулосае мерасад, ки ҳангоми имичсозиҳо ба инбат гирифтани чанбаъҳои ахлоқӣ ниҳоят муҳим аст.

Калидвожаҳо: журналистика, воситаҳои ахбори омма, имич, чанбаъҳои ахлоқӣ, аҳамият, эҳтиром, ташкил, муҳимият

ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЗДАНИЯ ИМИДЖА В СМИ

В данной статье автор высказал свое мнение об одном из важных направлений журналистской деятельности – создании имиджа средствами массовой информации и его этических аспектах. В начале автор статьи дал информацию о сущности имиджа и его значении в деятельности средств массовой информации с точки зрения исследователей отрасли, а затем на примере нескольких примеров имиджевого создания еженедельников и сайтов информационного пространства страны, обсудил этические аспекты этой деятельности. Во время обзоров больше внимания уделялось тому, почему такие рейтинги вызывают споры. Для того, чтобы ответить на этот вопрос, имеющий прямой этический аспект, приводятся некоторые примеры дебатов, связанных с медийными образами, из исследования, в котором сравниваются образы в публикациях других стран и вспомнил некоторые примеры такой медийной активности. В целом, были получены результаты, что организаторы рейтинга говорят об уважении прав аудитории, но об этом уважении забывают в процессе организации рейтинга, поэтому

автор делает вывод о крайне важном учете нравственных аспектов при имиджевом создании.

Ключевые слова: журналистика, средства массовой информации, имидж, этические аспекты, важность, уважение, организация, значимость

ETHICAL ASPECTS OF CREATING THE IMAGE IN THE MEDIA

In this article, the author expressed his opinion about one of the important areas of journalistic activity - the creation of an image by the media and its ethical aspects. At the beginning, the author of the article gave information about the essence of the image and its significance in the activities of the media from the point of view of industry researchers, and then, using the example of several examples of the image creation of weeklies and websites of the country's information space, discussed the ethical aspects of this activity. During the reviews, more attention was paid to why such ratings are controversial. In order to answer this question, which has a direct ethical aspect, some examples of debates related to media images are given from a study that compares images in publications from other countries and some examples of such media activity are recalled. In general, the results were obtained that the organizers of the rating talk about respect for the rights of the audience, but this respect is forgotten in the process of organizing the rating, so the author concludes that it is extremely important to take into account moral aspects in image creation.

Keywords: journalism, mass media, image, ethical aspects, importance, respect, organization, significance

Маълумот дар бораи муаллиф: Хушдил Рахимҷон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, докторанти кафедраи телевизион ва радиошунавонии факултети журналистика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: khushdil_09@list.ru. Тел.: (+992) 93-489-26-56

Сведения об авторе: Хушдил Рахимджон – Таджикского национального университета, кандидат филологических наук, докторант кафедры телевизион и радиовещанию факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: khushdil_09@list.ru. Тел.: (+992) 93-489-26-56

Information about the author: Khushdil Rahimjon - Tajik National University, candidate of philological sciences doctoral candidate in the TV and radio department of the faculty of journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 93-489-26-56. E-mail: khushdil_09@list.ru

УДК: 82-3 (2-точ)

ББК:83.3 (2-точ)

A-93

МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ РЕАЛИИ «ДАСТАРХАН» В РОМАНЕ «ДОЧЬ ОГНЯ»

Ашуров А.Дж., к.ф.н., ст преподаватель
Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

При переводе с таджикского языка на русский язык в тексте, реалии поддерживают параллельно, и самобытность культуру таджикского народа, и весь исторический колорит, который передается в данном процессе художественного пласта. Благодаря словам – реалиям русскоговорящий читатель не только узнает историю культуры другого народа, но и обогащает свой родной язык, так как многие слова - реалии, обычно, со временем, из «чужих» реалий превращаются в «освоенные» (шариат, мечеть, бай, ислам и т.д.).

Рассмотрим высказывания профессионалов перевода о реалиях:

«Реалии - это слова (и словосочетания), называющие объекты, характерные для жизни (быта, культуры, социального и исторического развития) одного народа и

чуждые другому, будучи носителями национального и/или исторического колорита, они, как правило, не имеют точных соответствий (эквивалентов) в других языках, и, следовательно, не поддаются переводу на общем основании, требуя особого подхода» [1, с. 74].

«Реалия-это 1) предмет; действительно существующая, конкретная вещь; 2) реалии - объективные факты как исторический фон литературного или иного описания; в методике преподавания иностранных языков - этнические или национальные особенности, получившие отражение в данном языке, но не переводимые на другие (или переводимые только описательно)» [5, с. 22].

По Г.Д. Томахину, «реалии - это названия предметов материальной культуры, исторических факторов, институтов государства, мифологических существ, которые присущи только определенным нациям и народам [7, с. 83].

«В узком смысле лакуна понимается как отсутствие в одном языке какой-либо лексической единицы, имеющейся в другом языке» [14, с. 156]. Реалии в тексте романа «Дочь огня» раскрывают русскоговорящему читателю национальные особенности быта населения Бухары начала XX века. Однако отображение национального колорита при переводе оригинального текста, более того, написанного в жанре исторического романа, дело весьма сложное, так как не всегда в языке принимающей культуру можно найти соответствие той или иной реалии. Перед переводчиком стоит дилемма: то ли дать описательный перевод реалия, то ли передать в неизменённом виде с комментарием. Как например это сделано при переводе свадебных песен жителей Бухары в романе «Дочь огня»:

Таджикский текст:

«Ёр – ёре, ҳамдам ёре, ман аз рӯи ту мегардам,
Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи хиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.
Ёр – ёре, ҳамдам ёре, ман аз рӯи ту мегардам...»

Перевод:

«*Ёр ёр*, мой друг, всю жизнь отдам я за тебя, мой друг, *ёр ёр*.
Я у тюрчанки молодой, у глаз ширазских я в плену.
И Самарканд и Бухару дарю за родинку одну.
Ёр ёр, мой друг, всю жизнь отдам я за тебя, мой друг, *ёр ёр!*»

Такой перевод сохраняет не только национальный колорит, но и пытается успешно выполнить одну из основных сложностей осуществления поэтического перевода – это подбор рифмы и сохранение способов рифмовки, что придает переводу экзотичность, а это имеет не малое воздействие на русского читателя, которому интересно все, что связано с культурой другого народа. Однако законы перевода требуют адекватной передачи оригинала, а такой перевод в отрыве от его контекста понять сложно. Если следовать концепции И. Левого, то: «в переводе имеет смысл сохранять, лишь те элементы специфики, которые читатель перевода может ощутить, как характерные для чужеземной среды. Все остальное представляет собой бессодержательную форму, поскольку не может быть конкретизировано» [6, с. 45].

Если этот же текст дать с его контекстом, мы поймем, что речь идет о свадебном мероприятии:

Таджикский текст:

«Мукаррамча таъзим карда аз чояш бархост. Дар тани вай куртаи фарангии зардори зехаш зардӯзӣ, ба сараш пешонабанди зардӯзӣ ва сарбанди фарангии чоргули заргаронӣ буд. Эзорпочаҳои махмал, ки зехдор ва пӯпақдор буданд, поҳои аз ҳино рангии ӯро то ба бучулаки пояш мепӯшиданд. Дастони сафеди ӯ низ аз ҳино рангин буда, бо ангуштаринҳо, дастпонаҳо оро ёфта буданд. Ду зани солхӯрда, ки доиразан буданд, доираҳоро ба даст гирифта, аввал мақоми вазнинеро навохта ба муборакбодии тӯй сурудеро хонданд. Мукаррамча ҳам вазнин-вазнин рақсида пешхонӣ мекард.

Ёр – ёре, ҳамдам ёре, ман аз рӯи ту мегардам,
Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,

Ба холи хиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.

Ёр – ёре, ҳамдам ёре, ман аз рӯи ту мегардам...

Пас аз ин якбора мақоми дойра тағйир ёфт, оҳанги шӯхона садо доду суруди «ёр, ёр, ёре, абрӯкат думи море...» сар шуда рафт. Ҳавлию хона якбора қон гирифтагӣ барин шуд. Аз ҳар тараф кайвониҳо, бикаҳо ва оимҳо ба шавқ омада, овози «бале, қон-қон!»-ро баланд карданд. Аз болои шабгах духтарҳо – дугонаҳои келин тамошо мекарданд, ба болои бомҳои дигар ҳамсояҳо, духтарбача ва писарбачаҳо пайдо шуда буданд.

Дастаи созандағони Мукаррамча як пайт бозии худро тамом накарда, дастаи созандаи Тилло омада расид. Инчунин, меҳмонҳо, аҳли гузар ва дуру наздик пайдо шудан гирифтанд. Дилором – кампир дар қарибии зинаи таххона курсӣ монда менишаст ва фармонҳо дода, омадагонро мувофиқи қурбу манзалаташон ба хонаҳо тақсим мекард. Ба кайвониҳо фармуда, ба назди онҳо дастурхон ва лаълию ширавор мекашид.

Оҳиста-оҳиста ҳавлию хонаҳо аз зану духтару бачамайда пур шуда рафт. Овози доираҳо овоз ва хониши созандаҳо, ки навбат ба навбат ба қор сар мекарданд, чалочули кайвонӣ ва ходимҳо, ғавғои бачаҳо ҳама ба ҳам омехта шуда, мусиқии умумии тӯи занонаи Бухороро ташкил меоданд» [3, с. 139-140].

Перевод:

«Мукаррамча встала, поклонилась. На ней было платье из золотистого шелка с золотой тесьмой, на лбу шитая золотом повязка, поверх которой накинута шелковая платок. **Бархатные** шаровары, обшитые тесьмой с помпонами, закрывали по щиколотки ее ноги с крашенными **хной** ногтями. Белые руки были украшены перстнями и браслетами. **Дойристки**, уже пожилые женщины, взяли **дойры**, сыграли вступление, потом перешли к свадебным песням. Мукаррамча, медленно двигаясь, запела:

Ёр ёр, мой друг, всю жизнь отдам я за тебя, мой друг, **ёр ёр**.

Я у тюрчанки молодой, у глаз ширазских я в плену.

И Самарканд и Бухару дарю за родинку одну.

Ёр ёр, мой друг, всю жизнь отдам я за тебя, мой друг, **ёр ёр!**

Вдруг мелодия **дойры** изменилась, стала веселой: «**Ер ёр ёре**, брови твои – хвост змеи...» Со всех сторон сбежались и служанки, и госпожи, все возбужденно кричали: «**Бале, джон джон!**» Сверху, с **балаханы**, заглядывали подружки невесты, на соседние крыши вылезли мальчишки и девчонки.

Музыкантши Мукаррамчи еще не кончили играть, как уже пришли другие, с танцовщицей Тилло во главе. Дилором-каниз сидела на стуле у входа в подвал, встречала гостей по их положению и званию, приглашала в комнаты, распорядилась, чтобы служанки расстилали перед ними **дастарханы** и ставили подносы с угощением.

Постепенно двор и комнаты заполнились гостями – женщинами, девушками, малыми детьми. Звуки **дойры**, пение, пляска танцовщиц, по очереди выступавших перед гостями, общий говор, детские крики, галдеж служанок – все смешалось в праздничный шум, обычный для бухарских свадеб» [2, с. 115-116].

Отличительной чертой реалий данного текста является характер их содержания, тесная связь реалий с культурой бухарского народа.

В тоже время в тексте можно встретить реалии, связанные с определённым историческим отрезком времени:

Таджикский текст: «Миёнарав, ки аз ҳар гӯр бохабар буд, гуфта дод, ки духтари Оллоёр-би – Мағфиратхон, ки лақабаш Ойими Ғафабанд будааст, дар тамтамӣ мислу монанд надоштааст. Ба зан ҳолаш чилим мекашидааст, дутор менавохтааст, як канизакашро буғӣ карда, қариб кушта будааст, гӯши як кайвониро бо дандонаш қанда гирифта будааст, қавл додааст, ки ба бой тӯраписар зоида дода, ихтиёри ҳамаро ба дасти худаш мегирад» [3, с. 108].

Перевод: «Сваха, знавшая все на свете, рассказала, что дочь Оллоёр-би Мағфират, которую прозвали госпожа **Ғафабанд - Ожерелье**, очень чванливая девушка, что она курит **чили**, играет на **дутаре**, одну невольницу почти задушила, другой

откусила ухо-такая свирепая, просто людоедка... обещала родить баю сына-богатыря и все забрать в свои руки в доме» [2, с. 91-92].

Таджикский текст: «Дар фазои хомӯши он фақат овози муаззинҳо, ки азони намози асрро меғуфтанд, парвоз мекард...»[3, с. 7].

Перевод: «В тихий час над великим городом слышны только возгласы *муэдзинов*, призывающих людей на послеполуденную молитву» [2, с. 15].

Реалии «*Гафабанд*» (*Ожерелье*), «*бай*» (*Богач*), «*чили*» (*кальян*), «*дутар*» (*струнный музыкальный инструмент*), «*муэдзин*» (араб. слово, произн., как «*муаззин*»)-в Исламе мужчина-служитель мечети или один из прихожан, которого данный служитель мечети одобрил, совершил азан; призыв мусульман на молитву), фактически, имеют в русском языке эквивалент, к примеру, если перевести текст таким способом:

Подстрочник: «Сваха, знавшая все на свете, рассказала, что дочь Оллоёр-би Мағфират, которую прозвали госпожа Гафабанд - Ожерелье, очень чванливая девушка, что она курит *кальян*, играет на музыкальном инструменте, одну невольницу почти задушила, другой откусила ухо-такая свирепая, просто людоедка... обещала родить мужу-*богачу* сына-богатыря и все забрать в свои руки в доме»;

«В тихий час над великим городом слышны только возгласы *священника*, призывающих людей на послеполуденную молитву».

То текст теряет неповторимость, сочность, эмоциональность, экспрессивность, колоритность культуры таджикского народа. В передаче таких художественных ценностей роль перевода весьма велика. Язык каждого народа служит средством отражения особенностей жизни народа, описывает природу и характер обычаев и уклада жизни народа, раскрывает ход развития общества. Все перечисленное позволяет нам сделать вывод, что реалии обладают национальным колоритом.

С нашей точки зрения, при классификации реалий, необходимо обязательно учитывать содержание исследуемого материала, так как реалии являются этнокультурным фоном произведения. Роман «Дочь огня», вошедший в трилогию Джалола Икрами «Двенадцать ворот Бухары» отличается особой пространственно-временной структурой, в которой ярко воспроизведены быт и нравы бухарских таджиков начала XX века.

Сделанный нами методом сплошной выборки анализ реалий показал, что в реалиях текста перевода на русский язык отражены этнокультурные явления таджиков Бухары начала XX века, рассказывающей о горестной судьбе таджички в Бухарском эмирате и о начинающихся социальных переменах.

Название романа «Дочь огня» повествует о том, что речь пойдет о судьбе женщин в Бухарском эмирате начала XX века, соответственно, реалии в тексте перевода должны отражать их одежду, нравы, характер, образ и т.д. Джалола Икрами весьма подробно описывает традиции таджикского гостеприимства, к примеру, реалия «*дастархан*» в романе встречается 45 раз.

Реалия «*дастархан*» в русском языке имеет эквивалент – скатерть и означает тоже самое, но во всех случаях. Как символ гостеприимство таджиков, который играет в культуре таджикского народа очень важную роль - дастархан может показать отношение к человеку. И не удивительно, что переводчик во всех моментах сохраняет в тексте слово «*дастархан*», не заменяя его словом «скатерть». Таким образом, он легко решает многие переводческие трудности, которые можно увидеть на конкретных примерах. Посредством данной реалии переводчик передает различные чувства героев романа, к примеру:

– **уважение:**

«Дилором потихоньку ушла с Фирузой к младшей жене бая. Когда они вошли в комнату, обе молодые женщины – и Оймулло Танбур, и младшая хозяйка – из уважения к старухе встали, предложили ей почетное место. Но Дилором села с краешка у *дастархана*, усадила рядом с собой внучку и, подняв руки, произнесла слова молитвы» [2, с. 11].

– радости:

«После танца и песен расстелили *дастархан*, внесли подносы со сладостями и фруктами – виноградом, персиками и абрикосами» [2, с. 11].

– начала важной части мероприятия:

«Пока гостям подавали жаркое, а потом убирали *дастархан*, невесту нарядили» [2, с. 13].

– счастья, изобилия, радости:

«Жених с невестой уселись за пологом, им расстелили *дастархан с пирожками, конфетами, леденцами и каршинской халвой с фисташками*» [2, с. 13].

– власти:

«Истад принес и расстелил перед баем на земле *дастархан*. Бай принялся переливать чай из чайника в пиалу и обратно» [2, с. 19].

– низкого положения:

«Вечером им приносили что-нибудь горячее – остатки хозяйского *дастархана*» [2, с. 22].

В романе есть эпизод, когда в дом Дилором-каниз пришли сватать Фирузу Бако-джану, который «еще не стар, сорок пять лет – самый хороший возраст для мужчины, почти молодость. У него, правда, уже есть жена, но она тихая и смиренная, совсем бессловесное существо, и две дочки – они уже выросли, не нынче завтра выйдут замуж и покинут дом отца. А если Фируза родит сына, ну тогда уж она будет полной хозяйкой в доме, все будет в ее распоряжении» [2, с. 42] // «... ханӯз чандон пир нашудааст, сини чилупанҷсолагӣ айни чавонии мард аст. Як зани мӯлуқ (факиру мутеъ) ва беовоз дорад, ду духтар дорад, ки онҳо ҳам калон шудагӣ, имрӯз-пагоҳ аз хонаи падар баромада мераванд. Агар Фирӯзачон ягонта писар зоида диҳад, дигар тамом, худаш соҳибхитиёр мешавад ва ғайра ва ҳоказо» [3, с. 107-109].

Дилором - это сильно обидело, и она все думала, что сказать этим людям, у которых не было ни стыда, ни совести: «Они ведь считали, что если человек прожил почти всю жизнь свою – семьдесят два года из девяноста – среди рабов и бедняков, то он не разбирается в людях, поверит всему, что скажут, польстится на богатство и отдаст им свою единственную радость. Но они забыли, что Дилором-каниз сама устраивала той по случаю рождения Бако-джана, что она знает его с детских лет – что это за человек и что проделывал он в своей жизни. Старуха Дилором хорошо знает, почему так тиха и бессловесна его бедная жена: не один раз прикладывала она ей тряпки с целебной мазью на раны, нанесенные кулаками и нагайкой Бако-джана. А сколько пришлось старухе Дилором слышать жалоб на жестокость и жадность Бако-джана от его работников! Ведь люди привыкли делиться с ней своим горем...» [2, с. 43] // «Инҳо гумон мекунанд, ки кампир аз навад ҳафтаду ду сол умри худро дар ин ҷо, дар байни гуломону бечораҳои ин гузарҳо гузаронида бошад ҳам, одамонро намешиносад ва ҳарчӣ, ки ба ӯ гӯянд, бовар мекунад ва ба давлату пул фирефта шуда, ягона ороми ҷонашро бароварда додан мегирад. Инҳо намедонанд, ки худи ҳамин кампир тӯи гахворабандони Бақочонро гузаронида, аз рӯзи зоида шуданаш ин ҷониб ба ҷӣ касбу ба ҷӣ кор машғул будани ӯро нағз медонад. Инҳо фаромӯш карданд, ки сабаби мӯлуқ ва беовоз шуда мондани зани Бақочонро кампир нағз медонад ва на як бор ба ҷароҳатҳои сару бадани ӯ, ки аз зарби қамчин ва мушту лағади Бақочон пайдо мешуданд, марҳам ва пахта сӯхта мондааст. Инчо беҳабар аз он, ки халифашогирдони Бақочон борҳо аз ҷабру ҷафои вай ва сахтгириаш ба назди кампир омада, дарди дил кардаанд...» [3, с. 107-109].

В данном эпизоде реалия «*дастархан*» выполняет роль не только номинативную или стилистическую функцию, а больше эмоциональную: «Старухе хотелось сразу ответить резко *свернуть принесенный ими дастархан* со сладостями и лепешками, отрез шелка и швырнуть в них, выгнать их из своего дома. Но она сдержалась, чувство собственного достоинства взяло верх над возмущением» [2, с. 43-44] // «Кампир хост, ки яке якбора сахт гӯяду лаълии овардагиашонро, ки дар он нону наботу қандалот ва як

либосвор шоҳӣ буд, печонида ба сарашон занад ва қадамашонро аз дари хона кӯтоҳ кунад, лекин боз андеша карду ҳисси одамият, вазнинӣ ва тамкин ӯ боло гирифт»[3, с. 107-108].

В данном тексте реалия «*дастархан*» передаёт культурный колорит в тексте перевода романа «Дочь огня» Джалола Икрами. И каждый раз, сталкиваясь с этой реалией в тексте оригинала, переводчик выбирает один и тот же способ ее передачи. И тут напрашивается вопрос: волновал ли переводчика тот факт, что не каждому русскоговорящему читателю может быть понятно значение данной реалии.

Если быть более конкретными, то во многих случаях, по нашему мнению, данную реалию было бы целесообразней заменить словом «*скатерть*», к примеру:

Таджикский текст: «Баъд аз оне, ки ин маросимҳо гузашту келину домод нишастанд, ба таи чимилик ҳам дастурхон партофта, санбӯсаю қанду қандалот, наботу рустаю ҳалвоҳои қаршигӣ, чормағзу pistaю бодом дароварданд» [3, с. 39-40].

Перевод: «Жених с невестой уселись за пологом, перед ними расстелили *скатерть* с пирожками, конфетами, леденцами и каршинской халвой с фисташками» [2, с. 13].

Таджикский текст: «Истад чою дастурхон оварда, дар назди бой ба замин гузошт» [3, с. 48].

Перевод: «Истад принес и расстелил перед баем на земле *скатерть*. Бай принялся переливать чай из чайника в пиалу и обратно» [2, с 19].

Как показал сравнительный анализ двух текстов – перевода романа «Дочь огня» и оригинала «Духтари оташ» Джалола Икрами, многие реалии имеют эквивалент в русском языке, однако они переданы в транскрибированном виде с одной целью – сохранить национальный колорит оригинального текста. Также можно заключить, что многие реалии русского текста можно отнести к классу безэквивалентной лексики, и для них нет устоявшихся способов перевода и передачи - они варьируются от текста к тексту.

Литература:

1. Влахов, С. Непереваемое в переводе [Текст] / С. Влахов, С. Флорин. – М.:Международные отношения, 1986. – 343 с.;
2. Икрами, Дж. кн.2 и 3. Двенадцать ворот Бухары [Текст]: Трилогия: Роман: Поверженный: Роман / Авториз. пер. с тадж. Л. Бать и В. Смирновой. – М.: Художлит., - 1979. - 639 с. ;
3. Икрами, Дж. Двенадцать ворот Бухары: Трилогия. Кн.1. Дочь огня: Роман / Авториз. пер. с тадж. Л. Бать, В. Смирновой и М. Явич; Вступит.статья В. Оскоцкого. М.: Худож. лит., 1979. – 414 с.;
4. Икромӣ, Ҷ. Духтариоташ. Роман. Душанбе: Адиб, 2009. – 566 с.;
5. Комлев, Н.Г. «Словарь иностранных слов». [Текст] / Н.Г. Комлев. –М.: Эксмо, 2006. – 669 с.;
6. Левый И. Искусство перевода, М., Прогресс, 1974.-130 с. = с.115;
7. Томахин, Г.Д. Реалии в языке и культуре [Текст] / Г.Д. Томахин. //ИЯШ., 1981 – С. 64-69;
8. Томахин Г.Д. Прагматический аспект лексического фона слова // Филологические науки, № 5, 1988. – С. 5- 90.
9. Томахин Г.Д. Реалии-американизмы. М.: Высшая школа, 1988. 239 с.
10. Томахин Г.Д. Реалии в языке и культуре//ИЯШ. – №3, 1997. – С. 13-19
11. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.
12. Швейцер А.Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
13. Шумагер Е.И. Фоновая лексика, ее своеобразие и связь с культурой//Лексика и культура. – Тверь: Тверской государственный университет, 1990. – С. 124 –129.

14. Эйнуллаева, Е. А. Лакуны в структуре языковой личности и их заполнение в межкультурной коммуникации (на примере английского и русского языков): дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Е.А. Эйнуллаева. – М., 2003. – 167 с.
15. Bamberger, R. The influence of translation on the development of national children's literature. I Klingberg G., Ørvig M. & Amor, S. (red.), Children's books in translation. The situation and the problems. Uppsala: The international research society for children's literature, 1978. – P. 19-27.
16. Collier, M.J. Cultural identity and intercultural communication. I Porter, R.E. and Samovar L.A. (red.). Intercultural communication. Balmont: Wadsworth Publishing Company, 1997.
17. Edström, V. Astrid Lindgren - Vildtoringochlägereld. Stockholm: Raben&Sjögren, 1992.
18. Ingo. R. Frånkällspråk till målspråk. Lund: Studentlitteratur, 1991. – 284 s.
19. Jakobson, R. On linguistic aspects of translation. I Brower R. (red.), On translation. Cambridge: Harvard University Press, 1959. – P. 232-239.
20. Newmark, P. A textbook of translation. London: Pergamon Press, 1988. – 293 p.

МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ РЕАЛИИ «ДАСТАРХАН» В РОМАНЕ «ДОЧЬ ОГНЯ»

В данной статье изучается русский текст романа Джалола Икрами «Духтари оташ» («Дочь огня», 1962). Будучи одним из романов исторической трилогии «Двенадцать ворот Бухары», роман богат этнографическими реалиями, относящимся к культуре таджикского народа. Благодаря словам – реалиям в русском тексте воспроизведен национальный колорит, который, не так – то легко передать на чужом языке. Проблема перевода реалий – это один из актуальных вопросов современного переводоведения, и не зря. С реалиями связан вопрос, насколько адекватно выполнен художественный перевод, воспроизведена эмоциональная, экспрессивная сторона произведения. Перевод реалий в романе «Дочь огня» выполнен в основном путем транскрипции. Автор статьи обращает внимание на то, что иногда переводчики передают реалию почти в неизменном виде, в то время как данная реалия имеет в русском языке эквивалент (в статье даны конкретные примеры). Путем сплошной выборки, автором выявлены этнографические реалии романа «Дочь огня» и проведен их анализ, который показал, что реалии отражают в русском тексте этнокультурные явления таджиков Бухары начала XX века, передают информацию о горестной судьбе таджички в Бухарском эмирате и о начинающихся социальных переменах. По мнению автора, название романа «Дочь огня» повествует о том, что речь пойдет о судьбе женщин в Бухарском эмирате начала XX века, соответственно, реалии в тексте перевода должны отражать предметы, связанные с жизнью женщины, как хранительницы очага. Для примера автор статьи анализирует реалию «дастархан», встречающуюся в романе Джалола Икрами 45 раз. Как отмечено, реалия «дастархан» в русском языке имеет эквивалент – скатерть и означает то же самое, но как символ гостеприимства таджиков, который играет в культуре таджикского народа очень важную роль - дастархан может показать отношение к человеку. И не удивительно, что переводчик во всех моментах сохраняет в тексте слово «дастархан», не заменяя его словом «скатерть». Таким образом, он легко решает многие переводческие трудности, которые можно увидеть на конкретных примерах. Посредством данной реалии переводчик передает различные чувства героев романа, о чем свидетельствуют приведенные в статье примеры.

Ключевые слова: исторический роман, история таджикского народа, этнографические реалии, культура, художественный перевод, таджикская литература.

БИСЁРФУНКСИЯНОКИИ РЕАЛИЯҲОИ «ДАСТАРХОН» ДАР РОМАНИ «ДУХАРИ ОТАШ»

Дар мақолаи мазкур матни русии романи Чалол Икромӣ «Духтари оташ» мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Романи мазкур яке аз сегонаҳои романи таърихии «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» мебошад ва аз реалияҳои этнографие, ки ба фарҳанги халқи тоҷик мансуб аст, ғайб мебошад. Бо тӯфайли калимаҳо– реалияҳо дар матни русӣ тобишҳои миллӣ хеле ҷаззоб нишон дода шудаанд, ки таҳвили онҳо аз як забон ба забони дигар кори начандон осон мебошад, чунки проблемаи тарҷумани реалияҳо яке аз масъалаҳои мубрами тарҷумонии даврони муосир маҳсуб меёбад. Бо реалияҳо чунин масъалаҳо алоқаманданд – то чи андоза тарҷумани бадеӣ мувофиқи матн анҷом дода шудааст, паҳлуи эҳсосотӣ-экспрессивии асар айнан такрор шудааст ё не. Тарҷумани реалияҳо дар романи «Духтари оташ» асосан бо роҳи транскрипсия анҷом дода шудааст. Муаллифи мақола ба он диққати худро равона месозад, ки баъзан тарҷумонҳо реалияро қариб ки дар шакли тағйирнаёфта тачвил медиҳанд, вақте реалияи мазкур дар забони мазкур дорои ҳаммаъноӣ худ мебошад (дар мақола намунаҳои аниқ оварда шудааст). Бо роҳи интиҳоби яқлухт муаллиф реалияҳои этнографии романи «Духтари оташ»-ро ошкор намуда, таҳлили онҳоро анҷом дода, чунин хулосабарорӣ намудааст, ки дар матни русӣ падидаҳои этнофарҳангии тоҷикони Бухорои оғози асри ХХ маълумотро оиди тақдирӣ талхи тоҷикдухтар ва оғози дигаргуниҳои иҷтимоӣ дар Бухоро таҳвил додаанд. Аз рӯи ақидаи муаллиф, номгӯи романи «Духтари оташ» аз он нақл менамояд, ки сухан дар бораи тақдирӣ зан дар Амроти Бухорои оғози асри ХХ меравад ва мувофиқан реалияҳо дар матни тарҷума бояд ашӯхоеро инъикос намоянд, ки бо ҳаёти зан ҳамчун ниғаҳдорандаи хонадон алоқаманданд. Барои намуна муаллифи мақола реалияи «дастархон»-ро мавриди таҳлил қарор додааст, ки дар романи Чалол Икромӣ 45 маротиба оварда шудааст. Чи хеле ки қайд гардид, реалияи «дастархон» дар забони русӣ ҳаммаъноӣ калимаи “скатерт” мебошад, аммо на дар ҳамаи ҳолатҳо ҳамин маъниро дорад. Ҳамчун рамзи меҳмондӯстдорӣ тоҷикон, ки дар фарҳанги халқи тоҷик нақши муҳимро мебозад – дастархон метавонад муносибати хуб нисбати инсонро нишон диҳад. Ва тааҷҷубовар нест, ки тарҷумон дар тамоми лаҳзаҳо дар матн калимаи «дастархан»-ро нигоҳ дошта, онро бо калимаи «скатерт» иваз наменамояд. Ҳамин тариқ, он аксари мушқилоти тарҷумониро осон ҳал намудааст, ки онро метавон дар намунаҳои аниқ дид. Бо воситаи реалияи мазкур тарҷумон ҳиссиёти гуногуни қаҳрамонҳои романро таҳвил медиҳад, ки оиди ин намунаҳои дар мақола овардашуда шаҳодат медиҳанд.

Калидвожаҳо: романи таърихӣ, таърихи халқи тоҷик, реалияҳои мардумшиносӣ, фарҳанг, тарҷумани бадеӣ, адабиёти тоҷик.

MULTIFUNCTIONALITY OF THE "DASTARKHAN" REALITY IN THE NOVEL "DAUGHTER OF FIRE"

This article examines the Russian text of the novel by Jalol Ikrami "Dukhtari otash" ("Daughter of Fire", 1962). As one of the novels of the historical trilogy "The Twelve Gates of Bukhara", the novel is rich in ethnographic realities related to the culture of the Tajik people. Thanks to the words - the realities in the Russian text, he reproduced the national meaning, which is not so easy to convey in a foreign language. The problem of translation of realities is one of the pressing issues of modern translation of reference, and for good reason. The realities are related to the questions of how adequately the literary translation is performed, the emotional, expressive side of the work is reproduced. The translation of the realities in the novel "The Daughter of Fire" is made, mainly by means of transcription. The author of the article draws attention to the fact that sometimes translators convey reality in an almost unchanged form, while this reality has an equivalent in Russian (specific examples are given in the article). By means of continuous sampling, the author identified the ethnographic realities of the novel "The Daughter of Fire" and carried out their analysis, which reality showed that they reflect in the Russian text the ethnocultural phenomena of the Tajiks of Bukhara at the beginning of the 20th century, convey information about the sad fate of a Tajik woman in the

Bukhara Emirate and about the beginning social changes. According to the author, the title of the novel «Daughter of Fire» tells that it will be about the fate of women in the Bukhara Emirate of the early XX century, respectively, the realities in the translation text should reflect objects related to the life of a woman as a keeper of the hearth. For example, the author of the article analyzes the reality of «*dastarkhan*», which occurs 45 times in the novel by Jalol Ikrami. As noted, the reality «*dastaran*» in Russian has an equivalent - a tablecloth and means the same thing, but in all cases. As a symbol of Tajik hospitality, which plays a very important role in the culture of the Tajik people, *dastarkhan* can show an attitude towards a person. And it is not surprising that the translator keeps the word «*dastarkhan*» in the text at all times, without replacing it with the word «*tablecloth*». Thus, he easily solves many translation difficulties, which can be seen in specific examples. Through this reality, the translator conveys the various feelings of the heroes of the novel, as evidenced by the examples given in the article.

Key words: historical novel, history of the Tajik people, ethnographic realities, culture, literary translation, Tajik literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ашуров Азамат Чумаевич – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ, номзади илмҳои филологи, саромӯзгори кафедраи адабиёти хорича бо методикаи таълими забон ва адабиёти рус. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16. E-mail: azam_ash@mail.ru. Тел.: (+992) 985-47-33-34

Сведения об авторе: Ашуров Азамат Джумаевич - Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры зарубежной литературы с методикой преподавания русского языка и литературы. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафарова, 16. E-mail: azam_ash@mail.ru. Тел.: (+992) 985-47-33-34

Information about the author: Ashurov Azamat Dzhumaevich - Kulyab State University named after A. Rudaki, Candidate of Philology, lecturer at the Department of Foreign Literature with methods of teaching Russian language and literature. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, Str. S.Safarova, 16 E-mail: azam_ash@mail.ru. Tel.: (+992) 985-47-33-34

ТДУ: 070.1 (575.3) (09)

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ ЖУРНАЛИСТИКАИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

Мирзоалӣ С., н.и.ф., дотсент
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Омӯзиши таърихи журналистикаи ҷаҳон, бахусус журналистикаи байналҳалқӣ бе таҳқиқи омилҳои пайдоиши онҳо хеле душвор аст, зеро раванди тақомулҳои афкори журналистӣ ва эҷоди журналистӣ якбора ба вучуд наомадааст. Яъне журналистика қабл аз пайдоиши худ ҳамчун соҳаи алоҳидаи фаъолият марҳилаи журналистикаи қабл аз журналистиро тай намудааст. Муҳаққиқон унсурҳои журналистиро дар фаъолияти воизон, ҷорчиён, муаррихон ва осори публитсисти муайян намудаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқон Усмонов И.К. ва Давронов Д. қайд намуданд, ки «таърихнигории дарборӣ ба вазифаи журналистикаи пеш аз журналистӣ хизмат мекардааст». [4, с. 7]

Сатҳи инкишофи публитсистикаи олам дар марҳалаи журналистикаи қабл аз журналистӣ дар кишварҳои шарқӣ ва аврупоӣ қариб дар як сатҳ буда, бо каме дигаргунӣ аз ҳам фарқ мекарданд. Аммо кишварҳои нимкураи ҷанубии сайёраи Замин нисбатан дертар ба журналистикаи ошноӣ пайдо кардаанд. Манзур аз ин гуфтаҳо кишварҳои Африқои Марказӣ ва Ҷанубӣ, Америкаи Ҷанубӣ ва Австралия мебошанд. Ихтироъ гардидани дастгоҳи чопӣ дар соли 1445 аз тарафи Гутенберг ба рушди фаъолияти ноширӣ ва тамаддун дар Аврупо мусоидат намуд.

Соли тавлиди матбуоти даврӣ 1609 дар Олмон ва тамоми Аврупо доништа мешавад. Ин рӯзнома бо номи «Релатсион»... («Хабар»)- «Relation: Aller Furnemmen» моҳи январи соли 1609 дар шаҳри Страсбург ба таъб расидааст. Саҳифаҳои он ахборро дар бораи Келн, Рим, Венетсия, Вена ва Прага фаро мегирифт. Муассис ва муҳаррири ин ҳафтанома Иоган Каралюс ба шумор мерафт, ки пеш аз ин ба тартиб додани варақаҳои дастнависи ахбор машғул буд. [5, с. 40]

Иттилоърасонии хориҷӣ таърихи қадима дорад. Ба андешаи муҳаққиқон Коул ва Хэмилтон он бо мурури замон ба муҳити тағйирёбанда барои боқӣ мондан мутобиқ шудааст. [13, с. 51] Аввалин иттилоъ дар хусуси кишварҳо ва халқҳо дар давраҳои қадим тавассути сафирон, воизон, тоҷирон ва сайёҳон паҳн мегардид. Бо пайдоиши адабиёти ҳатти муаррихону адибон тавассути асарҳои худ дар шинохти ҷаҳон ва авзои он ба одамон кумак намуданд. Аввалин шиносӣ ба Африқо барои хонандагони Амрикои Шимолӣ ва Аврупо тавассути нақлҳои гуломфурӯшон сурат гирифт. Инро барои он ёдовар мешавем, ки мероси 300-солаи гуломфурӯшӣ ва мустамликадорӣ ғарбиҳо дар Африқо дар таърих сабт гаштааст. Ба андешаи муҳаққиқ Мандаза «журналистикаи ин кишварҳои пешрафта низ аз ин мерос дар қанор нест.» [14, с. 79]

Решаҳои гузоришнависи муосири байналмилалӣ дар тавсеаи системаи иртиботӣ дар асри нуздаҳум амиқ ҷойгир шудаанд. Бисёре аз созмонҳои, ки ба ҷамъоварии хабарҳои байналхалқӣ бахшида шудаанд, пас аз тичоратикунонии матбуот дар солҳои 1850 ба вуҷуд омадаанд. Хабарнигорони хориҷӣ аз Британияи Кабир дар замони ҳукмронии малика Виктория ба гӯшаҳои дурдасти ҷаҳон барои гузориш дар хусуси ҷангҳо ва шӯришҳо сафар карда, барои матбуот мавод таҳия менамуданд. Қиссаҳои хориҷӣ дар матбуоти Британия ва дигар кишварҳои аврупоӣ маҳсули ҳамон замон буданд. Аммо хабарҳои хориҷӣ дар ҳуди аввалин газетаҳои пайдо шуданд, ки дар ибтидои асри XVII таъсис ёфта буданд. Аввалин рӯзномаҳои Аврупо пур аз ҳикояҳо ё нақли рӯйдодҳо дар саросари қитъа ва берун аз он буданд. Ин воқуниш ба хабарҳо дар бораи ҳодисаҳои ғоҷиавии марбут ба ҷангҳои динӣ буд, ки ба ҳаёти ҳар як ҷомеаи Аврупо таъсир расонд. Он инчунин аввалин қадамҳои пешакии аврупоӣро ба ҷаҳони номаълуми Осиё, Африқа ва Амрико инъикос мекард. Нашри хабарҳои хориҷӣ назар ба инъикоси хабарҳои дохилӣ дар он замон қатъан хатарнок буд. Шохон ва ҳокимоне, ки дар Аврупо ҳукмронӣ мекарданд, ба таври қатъӣ монеи нашри хабарҳо ва иттилоот дар бораи фаъолиятшон буданд, ба истиснои ҳолате ки ба онҳо иҷозати махсус барои нашр меоданд. Дар ин хусус муҳаққиқи англис В. Кевин ба ин назар аст: «Гӯшу бинии ноширонро барои вайрон кардани қонун мебуриданд ва баъзеро ба қатл расониданд.» [13, с. 54] Бо таъсиси ҳадамоти почта ва инкишофи системаҳои иртиботӣ ҷамъоварии хабарҳои хориҷӣ осонтар шуд. Барои қонеъ кардани талаботи мардум ба ахбор ва истифода аз инфрасохтори нави коммуникатсионӣ рӯзномаҳо хабарҳои хориҷиро ҳамчун як бахши асосии маҳсулоти худ муқаррар карданд.

Ахбори байналхалқӣ дар матбуоти рӯзмарраи асри XVIII инкишофёфта, натиҷаи робитаи зичи байни тавсеаи тичорати хориҷӣ ва хабарҳои хориҷӣ буд. Маҳз авҷ гирифтани мустамликадорӣ буд, ки ҷамъоварии ахбори байналхалқӣ ташкил ва ба таври доимӣ гузаронда шуд. Агентҳои иттилоотии давлатҳои Аврупо иттилоотро ҳамчун мол ҷиҳати дарёфти сармоя корбаст намуда, ҳамзамон дар масъалаи таъмини амнияти равонии империализм саҳм гузошта, дар хусуси халқҳои маҳаллӣ стеритипҳоро дар шури аудиторияи худ ба вуҷуд оварданд. Пайдоиши технологияи иртиботӣ дар шакли кабелӣ, телеграф ва телекс дастрасии системаи байналхалқӣ иттилоотиро афзоиш дод ва сохтореро, ки журналистикаи байналхалқӣ бояд дар доираи он амал кунад, муайян намуд. Ба андешаи муҳаққиқи англис В. Кевин «низомии ҳозираи иттилоотии байналхалқӣ дар байни солҳои 1870 ва Ҷанги солҳои 1914-18 таъсис дода шудааст». [13, с. 60] Дар он шумораи қами агентҳои иттилоотии байналхалқӣ, ки бо қувваҳои империалистӣ зич алоқаманд буданд, дар амал ҳукмронӣ мекарданд. Мустамликадорӣ на танҳо ҷӣ гуна ҷамъоварӣ, коркард ва паҳн кардани ахбори байналмилалиро ташаккул дод, балки ба интизориҳои аудитория дар бораи он, ки хабарҳои байналхалқӣ бояд ҷӣ гуна бошанд, таъсири амиқ гузошт.

Ба андешаи Энтони Смит «ҳар як воҳиди иттилоот номуайянии табиати ҷаҳонро пур мекард» [20, с. 21], ки берун аз Аврупо вучуд дошт. Муҳимтар аз ҳама, ба даст овардани иттилоот дар ниҳоят метавонад боиси қудрат ва сарват шавад ва ҷамъоварию иттилоот як унсури истисмори иқтисодӣ ва саноатии ҷаҳон аз ҷониби аврупоиҳо буд. Иттилоот, ки маҳсули аслии рӯзноманигорист ва баъзан фаромӯш мешавад, ки рӯзноманигор ҳамеша тоҷир будааст. Ахбор моли хариду фурӯхташуда дар саросари ҷаҳон аст ва зуҳури рӯзноманигорӣ ва гузоришдиҳии байналмилалиро бояд бахше аз густариши тиҷорати байналмилалӣ арзёбӣ кард. Алоқа байни ахбори байналхалқӣ ва савдои байналмилалӣ имрӯз нисбат ба замони пеш қавитар аст.

Тиҷорати байни кишварҳо шаклҳои гуногун гирифтааст ва дар натиҷа таҳаввули ахбори хориҷӣ дар давоми 350 соли охир ё бештар аз он якҷанд марҳила, аз ҷумла давраи иқтишоф, ғуломӣ ва мустамликадориро паси сар кардааст. Алоқа байни тиҷорат, сайёҳат ва ахбор ҳанӯз дар аввалин рӯзномаҳои Аврупо аён буд. Муҳаққиқ Стефенс чунин мешуморад, ки курантҳои дар солҳои 1620-ум бавучудодамада, аксаран ба хабарҳои хориҷӣ бахшида шуда буданд [22, с. 153]. Зеро чунин хусусияти онҳо дар унвонҳои таъкид карда шуда буд. Аввалин ахборномаҳои дар Англия нашргардида, унвонҳои гуногун доштанд ва бо номи «Куранти» ё «Ахборнома аз Италия, Олмон, Маҷористон, Лаҳистон, Богемия, Фаронса ва Кишварҳои Поён» (*Weekley News from Italy, Germany, Hungary, Poland, Bohemia, France and the Low Countreys*) маълум буданд ва ахбори дохилӣ дар онҳо нашр намешуданд. Масалан, вақте ки граф Мансфелд дар соли 1624 ба Англия ташриф овард, ахборномаҳо сафар ва бозгашти ӯро нашр намуданд, аммо дар бораи будубошаш чизе хабар надоданд [22, с. 153]. Аз дигар тараф, вобастагӣ аз хабарҳои хориҷӣ маъмулан ба низоми саҳти иҷозатномадиҳӣ ва сензура марбут буд, ки ба наشري ҳар гуна хабарҳои дохилӣ монеъ мешуд. Курантҳои нахустини англисӣ ва фаронсавӣ дар Амстердам нашр шуданд, ки дар он ҷо ноширони ташаббускор ба монанди Питер де Кир ва Каспар Ван Ҳилтен нашрияҳои ҳоландии худро тарҷума ва дубора бознашр мекарданд [22, с. 145]. Амстердам як шаҳри муҳим ва яке аз бандарҳои асосии тиҷорат ва ҳамлу накли Аврупо буд ва ноширони курантҳо хабарҳои худро аз тоҷирон ва баҳрнавардон дарёфт мекарданд, ки на танҳо аз саросари Аврупо, балки аз Амрико, Африқо ва Осиё ҳикояҳо мекарданд. Дар ин ҳусус муҳаққиқ Браунлиз чунин назар дорад: «Онҳо ба талаботи қавии ҷомеа барои иттилоот дар бораи рӯйдодҳои Аврупо, ки ҷанги сисола фаро гирифта шуда буд, посух доданд» [9, с. 70]. Ин андешаро муҳаққиқ Абластер низ ҷонибдорӣ намуда, чунин назар дорад: «мавзуи Ахборномаҳо бештар ҷангҳо, ҷанҷолҳо ва мушкилот ё таълифи онҳост» [6]. Барои пур кардани саҳифаҳо ба таври мунтазам мавҷуд будани маводи маҷаллаҳо ва нашрияҳои хориҷии тарҷумагардида, мусоидат мекард ва таъҷҷубовар нест, ки дар ҷаҳони ахбори ҳамонвақта плагиат аз ҳикояҳо бартарӣ дошт. Нашрияҳо маводи нашрияҳои рақибро бознашр мекарданд. Тадричан заиф гаштани иҷозатномадиҳӣ ва сензура боиси афзоиши хабарҳои дохилӣ гардид, аммо хабарҳои хориҷӣ дар аксари қисматҳои Аврупои Ғарбӣ то асри XVIII ва баъд аз он ҳамчун маводи асосии рӯзномаҳо боқӣ монданд.

Муҳаққиқ Смит чунин мешуморад, ки аксари хабарҳои нахустини хориҷӣ хусусияти фантастикӣ доштанд. Тарс аз мавҷудоти номаълум, афсонаҳо ҳаёлоҳо дар ҳусуси заминҳои омӯхтанашуда ва халқҳои кашфнашуда боиси бовар кардан ба асрор гардид [20, с. 19]. Ахбори ғайриоддӣ дар матбуот хеле зиёд паҳн шуданд. Маъмулан гузориш дар варақаи хабарии фаронсавӣ аз соли 1576 дар бораи «мори даҳшатнок» дар Куба ёфт шуда, ки бо тасвири мори дусара ва болдор тасвир шудааст [22, с. 123]. Суханҳои ҳассос ва муболиға дар тавсифи мавҷудот, мардум ва маконҳои омӯхтанашуда истифода мешуд, сифатҳои «даҳшатнок», «даҳшатноктарин», «аҷоиб» ва нисбати мардоне ки ба кишварҳои номаълум мерафтанд, мафҳумҳои «далер» ва «қудратманд» корбаст мегардиданд. Азбаски, қисми зиёди ин мавод аз баҳрнавардон, яъне муштариёни майхонаҳо ва ошхонаҳо дар бандарҳои Аврупо ҷамъоварӣ карда шуда буд, он қадар эътимодноқ набуд. Баъзе хабарҳои хориҷӣ маҳсули ғайбат, афсонаҳо ва овозаҳо низ буд, ки ба таври номуназам ва носанҷида ҷамъ мешуданд.

Қобили қайд аст, ки чунин хабарҳо дар кӯшишҳои аввалини ташкили чамъоварии хабарҳо аз хориҷа ба вучуд омада буданд. Онҳое, ки ба тичорат ва сайёҳат машғул буданд, хабарҳои боэътимоди оламро талаб мекарданд. Онҳо наметавонистанд ба маводи чопии «аз ҳад хом» ё ба хабарҳои гуфторӣ, ки «хеле безътимод» буданд, така кунанд ва бархе аз онҳо кӯшиш карданд, ки системаи чамъоварии хабарҳои хаттии худро таъсис диҳанд [20, с. 67]. Онҳо шабакаҳои хусусии почта таъсис доданд, ки тавассути онҳо агентҳои маҳаллӣ ҳамчун мухбир амал карда, хабарҳоро дар шакли хаттӣ ба корфармоёнашон мефиристанд.

Дар таъсисёбии шабакаҳои иттилооти молиявӣ сармоядорон Фуггерҳо аз Аугсбург ва Ротшилдҳо аз Лондон дар нимаи дуоми асри XVI саҳмгузор буданд, зеро ахбор дар бораи муомилоти молиявӣ барои онҳо хеле муҳим буд. Масалан, Фуггерҳо ба бисёре аз оилаҳои пешқадами Аврупо пул қарз медоданд ва маълумоти барвақтӣ оид ба сатҳи баланди муфлисшавӣ дар ин хонаводаҳо барои онҳо лозим буд [19, с. 19]. Илова бар ин маълумот дар бораи қурби асёр, муфлисшавӣ ва нархҳо, гузоришҳо дар бораи ҷангҳо, офатҳо, нақшаҳои ҳокимон, муъҷизаҳо, таваллуд дар хонаводаи шоҳон, марг ва издивоҷҳо, инчунин содир намудани ҳукмҳои қатл ва «қодисаҳои аҷиб»-ро бюлетенҳои маълумотӣ дар бар мегирифтанд [19, с. 67]. Ахбор танҳо бо маълумоти молиявӣ ва тичоратӣ маҳдуд набуд, он инчунин дар бораи рӯйдодҳои умумӣ ва овозаҳо буд, ки тоҷирон, молиядорон ва бонкдорон бояд аз онҳо огоҳ бошанд. Ба андешаи муҳаққиқ Ҳоҳенберг «Он замон ин системаи чамъоварии ахбор як шакли инфироди дошт, ки ба мардум фурӯхта намешуд ва Фуггерҳо асосан ба мизочонашон чунин хизматрасониро пешниҳод мекарданд». [12, с. 6]

Намояндагони тичорати Фуггерҳо дар тамоми Аврупо фаъолият намуда, ахбори тичоратӣ, сиёсӣ ва умумиро барои «рӯзнома»-и «Фуггерсейтунген» чамъоварӣ менамуданд, ки солҳои 1568—1605 дар Аврупо паҳн карда мешуданд. Муҳаққиқони рус Беспалова А.Г., Корнилов Е.А., Короченский А.П., Лучинский Ю.В., Станько А.И. ба ин назаранд, ки характери ба таври пӯшида паҳн кардани «рӯзномаҳо»-и Фуггер имкон намедихад, ки онҳоро ҳамчун аввалин рӯзномаҳои аврупоӣ ҳисоб кунем. «Зеро яке аз хусусиятҳои асосии газета дастрасии озод ба дарёфти он мебошад» [1, с. 7]. Бо вучуди ин, ҳуди падидаи мавҷудияти дарозмуддати онҳо, бешубҳа, сазовори тавачҷуҳ аст.

Шабакаҳои хусусии хабарнигорон аз охири асрҳои миёна вучуд доштанд, ки маълумоти ҳарбӣ, дипломатӣ ва калисоро дар саросари Аврупо мефиристанд [19, с. 18]. Барои таъмини калисо ва монархҳо бо иттилооти барои фаъолияти онҳо зарурӣ роҳҳои нави дарёфт ва расондани иттилоот таҳия карда шуданд. Дипломатия ҳамчун ҷузъи муҳими фаъолияти монархияҳои аврупоӣ гардид ва онҳо муносибатҳои байналмилалиро миёни худ роҳандозӣ мекарданд. Қоидаҳо ва муқаррароти зарурӣ таҳия карда шуданд, то ҳукуматҳо бо ҳамдигар «суҳбат» кунанд, сафоратҳо ва сафирон манбаи маълумот дар бораи он чизе, ки дар қисмати онҳо рӯй дода истодааст, табдил ёфтанд. Тааҷҷубовар нест, ки аксари хабарҳое, ки дар саросари Аврупо паҳн шудаанд, ба масъалаҳои сиёсӣ, динӣ ва молиявӣ ва рӯйдодҳо дахл доштанд. Он ахборе буд, ки подшоҳон, ҳокимон ва бонкдорон талаб мекарданд ва онҳо ягона фаъолони давраи асримиёнагӣ ва аввали муосир буданд, ки захираҳо, пул ва қувваи қориро барои ба таври мунтазам чамъоварӣ ва интиқол додани ахбор новобаста ба душвориҳои замон сарф мекарданд.

Варақаҳои иттилоотӣ ва рӯзномаҳои навтаъсиси Бритониё барои хабарҳои хориҷии худ ба рӯзномаҳои хориҷа така мекарданд. Ба назари муҳаққиқ Сазерленд онҳо сарчашмаҳои худро бо истифода аз ибораҳои ба мисли «Онҳо аз Вена менависанд» ё «Мо аз Турин маълумот дорем» ё «Ин аз Франкфурт хабар дода мешавад» [23, с. 126] пинҳон мекардаанд. Маҳз бо пайдо шудани рӯзномаҳои ҳаррӯза манобеи хабарҳои хориҷӣ барои хонандагон шаффоф гардиданд. Нахустин рӯзномаи ҳаррӯзаи Бритониё, «The Daily Courant», 22 октябри соли 1702 ба хонандагони худ чунин навишт: «Ахбори хориҷӣ дар нашрияи мазкур аз матбуоти хориҷии дастрасгардида бознашр мегардад. Муҳаррир кӯшиш менамояд, ки мавод айнан дар ҳама шакле ки аз хориҷа гирифта мешавад, ба хонандагон пешниҳод гардад. Ва барои итминон ҳеҷ гуна иловаҳоро ба

ахбори хориҷӣ ворид намекунад, ҳамеша ба нашрияҳои мавриди истифода қароргирифта иқтибос менамояд ва равобити хориҷиро тавре пешниҳод мекунад, ки дар нашрияҳои хориҷӣ инъикос шудаанд...» [23, с. 126]

Хабарҳои хориҷӣ дар матбуоти Бритониё, ки аз рӯзномаҳои қитъавӣ гирифта нашудаанд, аз манбаъҳои расмӣ, баёнияҳои дипломатӣ, хабарҳои ҷанг аз афсарону фармондеҳони саҳроӣ ё рӯзномаи расмӣ ҳукумат, Лондон Газет сарчашма мегирифтанд. Ин гуна мавод аксар вақт нопурра ва ё баъзан шубҳанок буданд. Муҳаққиқ Кларк муайян намудааст, ки барои пурра қардани чунин мавод хабарҳо аз номаҳои мухбирони хусусӣ низ гирифта мешудаанд [10, с. 201]. Ахбори хориҷӣ аксар вақт хеле дертар пас аз рӯй додани ҳодисаҳо дар матбуоти дигар нашр мешуданд. Тақия ба рӯзномаҳои хориҷӣ ва мукотибаи хусусӣ аз хориҷа маънои онро дошт, ки ҷамъовариҳои хабарҳои хориҷӣ як қори номуайян аст. Номуназзामीи фаъолияти почта бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла, дар натиҷаи обу ҳавои номусоид ба вучуд омада, метавонист боиси ҳолӣ шудани саҳифаҳо, ҷойгир намудани ҳикояҳои калонтар ё дигар маводи бегона гардад [23, с. 128]. Рӯзномаҳо кӯшиш мекарданд, ки аз тақрори саҳифаҳои ҳолӣ ё ҷопи маводи номатлуб худдорӣ кунанд. Баъзе аз хабарнигорони бошуур бо пешниҳоди гузоришҳои умумӣ дар бораи вазъи ин ё он кишвар саҳифаҳои холиро пур мекарданд.

Дар давоми асри XVIII хабарҳои хориҷӣ ба таври тасодуфӣ ва тахминӣ ҷамъоварӣ карда мешуданд. Вазъият дар ибтидои асри нуздаҳум тағйир ёфт, бахусус дар ИМА ва Бритониё, вақте ки матбуот муносибати касбии бештарро ба ҷамъовариҳои хабарҳои хориҷӣ талаб мекард. Рӯзномаҳои Лондон дар инъикоси воқеаҳои фалокатовар дар Франция инқилобӣ ташаббус нишон доданд. «The Morning Post» воқеан як мардро дар аввали тобистони соли 1789 фиристода буд, ки ӯ аз сукути Бастилия - ифтихои инқилоб хабар дода буд [12, с. 3]. Нашрияи «The Times» шабакаи мухбирони худро аз ҳисоби хабарнигорони бозътимод таъсис дод, ки минтақаи фаъолияти онҳо пойтахтҳои асосии кишварҳои Аврупоро фаро мегирад. Соҳиби рӯзнома Чон Уолтер қарордон, аз ҷумла тарҷумонҳо ва қосидонро ба Лондон сафарбар кард ва дар ин раванд аввалин шабакаи мустақили ҷамъовариҳои хабарҳои хориҷиро барои рӯзнома таъсис дод. Вақте ки ҷангҳои Наполеон робитаҳои Бритониёро бо қитъаи Аврупоро қатъ карданд, «The Times» Ҳенри Крабб Робинсонро ба ҳайси аввалин мухбири ба хориҷа фиристодашуда таъин кард [12, с. 4]. Маҳз Робинсон тавонист, ки газетаи «Таймс»-ро водор намояд, ки шабакаи мухбирони доимии хориҷиро ташкил кунад, ки он охири асри XIX барои ба вучуд овардани «давраи репортажҳои бузург» ёрӣ расонд.

Ҳенри Крабб Робинсон дар соли 1807 ба ҳайси хабарнигори хориҷӣ дар Олмон таъин шуд, дар солҳои 1808-1809 дар ҷанги Испания ба ҳайси хабарнигори махсус хидмат кард ва пас аз ин сафар муҳаррири хориҷии «The Times» шуд [7, с. 75]. Вай дар идораи рӯзнома барои ҷойгир қардани мухбирони доимӣ дар Париж, Вена, Берлин ва Санкт-Петербург ҷиҳати таъмини мунтазами ахбори ҳарҳафтаина нақши муҳим дошт [13, с. 63]. Бо шарофати ин ташаббус рӯзнома шабакаи бузурги хабарнигорони байналмилалиро ба вучуд овард. Ба андешаи муҳаққиқон Тунсталл ва Палмер «Таймс» дар нимаи аввали асри нуздаҳум бар матбуоти бритониёӣ бартарӣ дошт ва микёси иттилооти хориҷии он аз дигар рӯзномаҳои ин кишвар бештар буд [24, с. 49]. Аксари нуфузи «The Times» аз он бармеояд, ки он «xabарнигорони бештаре дошт, ки нисбат ба рақибонаш аз пойтахтҳои Аврупо бештар ва пурра гузориш меоданд» [8]. Ин шабака рӯзномаро водор кард, ки пешниҳодҳои оҷонсҳои хабарии навтаъсисро барои харидории хабарҳои хориҷӣ аз онҳо рад кунад: «Онҳо дар маҷмӯъ дарёфтанд, ки метавонанд тижорати худро беҳтар аз ҳар каси дигар ба роҳ монанд» [11, с. 122]. Дар ҳоле ки боқимондаи матбуот ба шартномаи хариди ахбори хориҷиро аз агентҳои иттилоотӣ имзо гузоштанд, «The Times» чанд сол бо онҳо муқовимат кард. Аммо дар солҳои 1860-ум маълум гардид, ки рақобат бо суръати пешрафти агентҳои иттилоотӣ ғайриимкон аст.

Ба андешаи муҳаққиқи рус В.И. Сапунов пайдоиши агентҳои иттилоотӣ ин талаботи чома ба иттилоот ва «натиҷаи дигаргуниҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар Аврупо буд» [3, с. 186]. Аввалин агентии бузурги хусусии хабарӣ аз ҷониби Чарлз Ҳаваси фаронсавӣ дар соли 1832 таъсис ёфтааст. Бинобар сабаби он ки агентӣ ҳанӯз то ихтироии телеграф таъсис ёфта буд, агентии иттилоотии «Ҳавас» барои паҳн кардани ахбор ба кабутарҳои интиқолдиҳанда ва семафор (аломату ишораҳо) вобаста буд. Аксари хабарҳо маълумоти молиявӣ, бахусус нархномаҳои бозори саҳомӣ буданд, ки «Ҳавас» ба рӯзномаҳо ва муштариёни дигар фурӯхтааст. Дар бисёре аз сарчашмаҳо санаи таъсисёбии агентии иттилоотии мазкурро на 1832, балки 1835 қайд намуданд, зеро бештари муҳаққиқон ба замони ҳамчун агентии иттилоотӣ вусъат ёфтани фаъолияти «Ҳавас» таваҷҷуҳ намуданд, ҳол он ки қаблан он ҳамчун бюрои тарҷумонӣ фаъолият дошт. (С.М.) Дар соли 1835 рақиби асосии худ «Корреспондент Гарниер»-ро (Correspondence Garnier) харидорӣ намуда, «Ҳавас» агентии худро ҳамчун як таъминкунандаи хабарҳои миллӣ ва байналмилалӣ бо қароргоҳи худ дар Париж таъсис дод, ки шумораи зиёди тарҷумонҳо, нависандагон, қосидон ва котибонро барои хидмат ба мизочонаш ба кор гирифта буд. Дар шароите, ки рӯзномаҳои фаронсавӣ имкони ниғаҳдории муҳбирони худро надоштанд, «Ҳавас» дар Фаронса инхисори хабарҳои хориҷиро ба даст овард, ки дар Лондон, Брюссел, Вена ва шаҳрҳои бузурги Олмон шӯъбаҳо дошт. Бо ихтироии телеграфи барқӣ Ҳавас хадамоти худро дар саросари Аврупо муттаҳид кард. Баръакси дигар кишварҳо, телеграф дар Фаронса ба монополияи давлатӣ табдил ёфт ва робитаи наздики Ҳавас бо ҳукумат дастрасии имтиёзнокро кафолат дод. Ба назари муҳаққиқ ҲоҶенберг: «Ин тартиб ба Ҳавас кумак кард, ки мавқеи худро ҳамчун «аввалин паҳнкунандаи хабарҳои арзон ва оммавӣ, ки ба таври фаврӣ ва боэътимод мустаҳкам кунад» [12, с. 7].

Бинои агентии «Ҳавас» бо бинои почтаи Париж дар як кӯча қарор дошт, ки ин барои дастрасии фаврии ахбор мусоидат мекард. Соли 1853 қариб дар ҳамаи рӯзномаҳои Париж рубрикаи «Навигарии агентии телеграфӣ» мавҷуд буд, ки маводи агентии иттилоотии «Ҳавас»-ро нашр мекарданд.

Дар соли 1858 миёни Аврупо ва Амрикои Шимолӣ хати телеграфии байниқитъавӣ ба кор оғоз кард, ки ин ба рушди агентҳои телеграфӣ мусоидат намуд. Ихтироии телефон инқилобе дар табодули иттилоот ба вучуд овард. Дастгоҳи телефони А. Белла аввалин технологияи иртиботии ахбори шахсӣ буд, ки 10 март соли 1870 патент карда шуд. Ихтироии мазкур ба паҳншавии ахбор дар тамоми олам замина гузошт.

Дере нагузашт, ки хадамоти хабарии байналмилалӣ рақиб ба кор даромаданд - аксари онҳо аз ҷониби қормандони собиқӣ агентии иттилоотии «Ҳавас» таъсис дода шудаанд. Дар соли 1849 Бернард Волф бо дастгирии ҳукумати Пруссия ва манфиатҳои бонкӣ Бюрои «Telegraphisches» (WTB) дар Берлин созмон дод. Бернард Волф писари дуҷуми бонқдори яҳудитабори Берлин буд, соли 1848 бо сармояи падараш агентии иттилоотии шахсиашро заминагузорӣ намуд ва вазифаи директори иҷроияи рӯзномаи берлинии «Нешнал Сайтунг» (National Zeitung) соҳиб гардид. Ӯ идораи газетаро ба телеграф пайваст кард ва дар рӯзнома хабарҳои хурдро аз шаҳрҳои Лондон, Франкфурт ҷой меод. Арзиши хидмати телеграф гарон буд, аз ин рӯ, «Волф» бо ноширони дигар рӯзномаҳо ва ашхоси алоҳида шартномаи фурӯши иттилооти молиявӣ аз шаҳрҳои Париж, Лондон, Штеттин, Гамбург ва Франкфурта-на-Майнеро имзо кард. Ҳамин тарик, «Бюрои муҳбирони телеграфии Б. Волф» -»Telegraf sches Korrespondenzbureau (B. Wolf)» таъсис ёфт. Дар ибтидо танҳо ахбори молиявӣ аз биржаҳо паҳн мегардид, аммо баъдан ахбори сиёсӣ низ ба муштариён расонида мешуд.

Ҳамватани Вулф, Пол Юлиус Рейтер, дар соли 1851 ба пешниҳоди нархҳои биржа барои тоҷирон ва миёнаравҳои Лондон оғоз кард. Рейтер имкони истифода бурдани кабели нави байни Лондон ва китъаро дид. Муҳаққиқ Смит муайян намудааст, ки дар соли 1856 се агентӣ ба ҳамкорӣ шуруъ намуда, созишномаи мубодилаи нархҳои саҳмияҳоро байни се маркази молиявӣ имзо карданд, ки баъдтар он ба хабарҳои сиёсӣ паҳн шуд [20, с. 77]. Бар хилофи дигар оҷонсҳои, ки дар чаҳорҷӯби миллӣ

фаъолиятшонро идома медоданд, «Reuters», «Navas» ва WTV дар давоми чанд соли аввали таъсиси худ ба очонсиҳои байналмилалӣ хабарӣ табдил ёфтанд. Бритониё, Фаронса ва Олмон кишварҳои буданд, ки шабакаҳои телеграфӣ аз ҳама пешрафта доштанд. Онҳо ба пайвасти кардани кабел шуруъ карданд ва чун ноқилҳои зеризаминӣ Аврупо ва Амрико мепаиванданд ва сипас дар солҳои 1860 ба Африқо ва Ҳиндустон ва дар солҳои 1870-ум Чин, Амрикои Ҷанубӣ ва Ҷопон паҳн шуданд ва ин агентҳои дар атрофи он шӯъбаҳо кушоданд[17].

21 июли соли 1816 дар оилаи руҳонии яҳудӣ Самуэл Леви Йошафат писари сеюмашон Израэл Бер-Йошафат таваллуд шуд. Моҳи октябри соли 1845 Израил ном ва насаби Паул Юлиус Рейтерро мегирад ва ба Ида Магнуси олмонӣ оиладор мешавад. Ҷамсараш ба ӯ дар ҳама қорҳои кумак менамояд ва онҳо қараёни демократиро мепарастиданд. Соли 1848 Пол Рейтер ҳамчун журналист бо рӯзномаҳои Берлин робитаи хуб дошт ва хабару гузоришҳои дар матбуот нашр мешуданд. Як қатор памфлетҳои зиҷияти ҳокимонро ба вучуд овард ва ӯ маҷбур шуд бо оилааш Берлинро тарк намояд. Дар охири соли 1848 онҳо ба Париж меоянд ва Рейтер ҳамчун журналист қор меҷӯяд. Дар ибтидои соли 1849 Рейтер аз набудани андоз ба матбуот истифода карда, варақаи ахбориро нашр кард, ки ҳамаи мавод, аз ҷумла, аз ахбори иҷтимоӣ то ахбори молиявиро дарбар мегирифт. Ҷамсари Рейтер иттилоотро аз забони фаронсавӣ ба олмонӣ тарҷума мекард ва ахборнома ба муштариёни дар Олмон буда паҳн карда мешуд. Ҷарҷанд ин иқдоми хуб буд, аммо аз лиҳози молиявӣ зараровар гардид ва рӯзнома аз сабаби қарздор шудан баста гардид. Баъдан Рейтер ба шаҳри Аахени Олмон кӯчид, ки он дар наздикии Белгия ва Нидерландия ҷойгир аст. Дар ин шаҳр Рейтер аввалин идораи иттилоотии худро кушод.

Рейтер ояндаи бузурги тичорати иттилоотии худро дар Англия медид, аммо гуфтугӯи ӯ бо сармуҳаррири рӯзномаи «Таймс», ки дар симои олмонии яҳудитабор агенти ҳадамоти кашшофии хоричиро гумон дошт, натиҷа надод. Рӯзномаи «Таймс» шабақаи муҳбирони худро дар тамоми Аврупо, ИМА, Чин, Ҳиндустон ва Шарқи Наздик дошт. Новобаста ба ин, тобистони соли 1851 Пол Юлиус Рейтер ба Англия кӯч баст ва 4 октябри ҳамон сол ширкати «Телеграфи зерӣ»-ро таъсис дод. [1, с. 224]

Идораи ширкати «Рейтер» дар бинои Биржаи фондии Лондон ҷойгир буд, ки ба хонаводаи сарватмандон -Ротшилдҳо тааллуқ дошт. Агентии «Рейтер» аз хидмати телеграфи кабелии дар зерӣ халиҷи Па-де – Кале истифода карда, дар як рӯз тоҷирон ва қормандони биржаҳо бо иттилооти навини молиявӣ таъмин мекард. Империяи молиявии Ротшилдҳо бо агентии «Рейтер» шартномаи ҳамқорӣ имзо намуда, сарпарастии асосии агентии мазқур гардид. Маблағи Ротшилдҳо дар аввали солҳои 1860-ум нуфузи Юлиус Рейтерро афзуд ва ӯ соҳиби намоёндагҳои зиёд дар саросари ҷаҳон гашт. Хати кабели телеграфӣ «Рейтер» то ба сарҳадҳои Россия расиданд. Дар соли 1862 хати кабелии телеграфӣ «Рейтер» аз қаторкӯҳҳои Урал гузашта, то ба Тюмен расид. Дар он ҷо Рейтер ҳадамоти қосидони аспсаворро барои гирифтани иттилоот аз Пекинро таъсис дод. Ба истифодадиҳии хати телеграф байни Америкаи Шимолӣ ва Аврупо дар соли 1866 қори Рейтерро хеле осон намуд. Соли 1870 се агентии иттилоотии Аврупо шартнома намуда, самтҳои фаъолияти худро ба хотири ба ҳамдигар ҳалал нарасонидан имзо карданд. Мувофиқи шартнома «Рейтер» иттилооти худро дар Британияи Кабир ва Осиёи Шарқӣ, «Хавас» ба мамлакатҳои фаронсавизабон ва «Волф» ба Аврупои Шимолӣ ва Шарқӣ, ба империяи Олмон ва мустамликаҳои он ҳуқуқи паҳн карданро доштанд.

Соли 1878 Рейтер аз қори агентии иттилоотӣ даст кашид ва идоракунии агентиро ба зиммаи писараш Херберт гузошт, ки ӯ дар ин самт муваффақ гашт. 25 феввали соли 1899 Пол Рейтер дар шаҳри Нитсе аз олам даргузашт. Қоргарон дар агентии иттилоотии «Рейтер» то марги Херберт аз аҳли оилашон буданд. Баъди марги Херберт агентии «Рейтер» мавқеияти худро дигар қард ва хабарнигорони ғайрро низ ба қор мегирифт. Иттилоъ дар хусуси қурби қоғазҳои қиматнок ва мубодилаи асбоб бо истифода аз алифбой Морзе ба муштариёни «Рейтер» расонда мешуд. Инчунин, барои фирисодани иттилоот аз мавҷҳои радиоиро низ дар агентии иттилоотии «Рейтер»

истифода мекарданд. Соли 1918 «Рейтер» дар бораи ба анҷом расидани Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ пеш аз ҳукумати Британия хабар дод.

Ассошиэйтед пресс (АП) соли 1848 барои кам кардани харчи дарёфти иттилоъ бо ибтиқори ноширони шаҳри Нью-Йорк таъсис ёфт, чун ба ахбори Амрико бештар таваҷҷуҳ намуд, дар фазои иттилоотии ҷаҳон нисбат ба «Хавас», «Волф» ва «Рейтер» дертар ворид гардид, аммо имрӯз яке аз агентҳои бузурги байналхалқӣ ба шумор меравад.

Аз таҳқиқи мазкур ба чунин хулоса омадем, ки пайдоиш ва ташаккули журналистикаи байналхалқӣ ба таърихи зуҳури журналистика дар олам ва саҳт алоқаманд буда, онҳо таърихи муштарак доранд ва ВАО-и байналхалқӣ новобаста аз нуфузи пуқудрати имрӯзаи худ дар ҷаҳон як баҳши журналистика боқӣ мондаанд. Аз дигар тараф исбот гардид, ки журналистика аз давраи аввали пайдоиши худ хусусияти байналхалқӣ доштааст. Зуҳури журналистикаи байналхалқӣ ҳамчун як шоҳаи алоҳидаи журналистика ба таъсисёбии агентҳои иттилоотӣ ва ташаккулёбии онҳо оғоз гардидааст.

Адабиёт:

1. Беспалова А.Г. История мировой журналистики/ А.Г. Беспалова, Е.А. Корнилов, А.П. Короченский, Ю.В. Лучинский, А.И. Станько. – Москва – Ростов-на-Дону: Издательский центр «МарТ», 2003. – 432 с.
2. Нуралиев А. Таърихи журналистикаи кишварҳои хориҷӣ/А. Нуралиев. – Душанбе, 2001. – 224 с.
3. Сапунов В.И. Зарубежные информационные агентства/ В.И.Сапунов - М.: Изд-во Михайлова В. А., 2006. – 384 с.
4. Усмонов И.К. Таърихи матбуоти тоҷик/ И.К. Усмонов, Д. Давронов – Душанбе, 1997. – 160 с.
5. Усмонов И.К. Таърихи журналистикаи кишварҳои хориҷӣ/ И.К.Усмонов, М.А. Муқимов ва дигарон. – Душанбе, 2011. – 200 с.
6. Arblaster P. Posts, newsletters, newspapers: England in a European system of communications// Media History, 2005 11 (1/2): 21–36.// [Electronic source] – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1368880052000342398?needAccess=true> (access date: 07/15/2023)
7. Boston R. The Essential Fleet Street: Its History and Influence/ R. Boston - London: Blandford. 1990 – 192 p.
8. Brown L. The Treatment of News in Mid-Victorian Newspapers// Royal Historical Society (Fifth Series). 1997 [Electronic source] – URL:<https://www.jstor.org/stable/3679186> (access date: 06/24/2023)
9. Brownlees N. Spoken discourse in early English newspapers // News Networks in Seventeenth Century Britain and Europe11 (1/2): 69–85. - London, 2006 - 176 p.
10. Clarke B. From Grub Street to Fleet Street: An Illustrated History of English Newspapers to 1899. Aldershot: Ashgate, 2004. – 283 p.
11. Griffiths D. Fleet Street: Five Hundred Years of the British Press. – London: The British Library, 2006. - 458 p.
12. Hohenberg J. Foreign Correspondence: The Great Reporters and their Times. New York: Syracuse University Press, 1993. – 502 p.
13. Kevin W. International Journalism. - London: SAGE, 2011. - 216 p.
14. Mandaza I. News from the Third World: Crossing the Barrier// Information/Crisis/Development: News from the Third World. Ontario: University of Western Ontario, 1986. – 158 p.
15. Palmer M. The British press and international news, 1851–99// Newspaper History: From the Seventeenth Century to the Present Day. – London: Constable, 1978. - 423 p.
16. Pietilainen J. Foreign news and foreign trade: what kind of relationship?// International Communication Gazette 68(2): 217–28. [Electronic source] – URL:

https://www.researchgate.net/publication/258137582_Foreign_News_and_Foreign_Trade_Wh_at_Kind_of_Relationship (access date: 07/14/2023)

17. Rantanen T. The Globalization of electronic news in the nineteenth century//Media, Culture & Society 19 [Electronic source] – URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-globalization-of-electronic-news-in-the-19th-Rantanen/37bdbc8f3e9924eb42aa16b0c416101d44bdea47> (access date: 07/17/2023)

18. Read D. The Power of News: The History of Reuters. -Oxford: Oxford University Press, 1992. - 540 p.

19. Smith A. The Newspaper: An International History. -London: Thames & Hudson, 1979/ - 192 p.

20. Smith A. The Geopolitics of Information: How Western Culture Dominates the World. - Oxford: Oxford University Press, 1980. – 192 p.

21. Smith A. Reflections and Refractions on the Flow of Information// Introduction to the Sociology of ‘Developing Societies’.-London: Macmillan Press, 1983. [Electronic source] – URL:https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-16847-7_33 (access date: 05/24/2023)

22. Stephens M. A History of News. Fort Worth, TX: Harcourt Brace. 2007 - 356 p.

23. Sutherland J. The Restoration Newspaper and its Development (2nd edn). - Cambridge: Cambridge University Press, 2004. - 276 p.

24. Tunstall J. Media Moguls/ J. Tunstall, M. Palmer. –London: Routledge, 1991 – 268 p.

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ ЖУРНАЛИСТИКАИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Журналистикаи байналхалқӣ самти кам омӯхташуда дар илми журналистикаи тоҷик буда, ба пажӯҳиши ҳамаҷониба эҳтиёҷ дорад. Дар мақола заминаҳои пайдоиши журналистикаи байналхалқӣ таҳқиқ гашта, нишонаҳои журналистикаи байналхалқӣ, хусусиятҳои он ва ҳамбастагии он бо журналистикаи ҷаҳонӣ муайян карда шудааст. Зимни пажӯҳиш тавачҷуҳи асосӣ ба таҳқиқи таърихи пайдоиши журналистикаи байналхалқӣ, сарчашмаи баромади он, мавқеи ахбори хориҷӣ дар матбуоти аввалин, пайдоиши агентҳои иттилоотӣ ва нақши онҳо дар инкишофи соҳа таҳқиқ гардидааст. Муайян гардид, ки журналистикаи байналхалқӣ ҳарчанд соҳаи нав рушдбандаи журналистика бошад ҳам, решаи он ба умқи таърихи чандинҳазорсолаи инсоният рафта мерасад. Аввалин иттилоъ дар хусуси кишварҳо ва халқҳо дар давраҳои қадим тавассути сафирон, воизон, тоҷирон ва сайёҳон паҳн мегардид. Бо пайдоиши адабиёти хаттӣ муаррихону адибон тавассути асарҳои худ дар шинохти ҷаҳон ва авзои он ба одамон кумак намуданд. Аввалин шиносӣ ба Африқо барои хонандагони Амрикои Шимолӣ ва Аврупо тавассути нақлҳои ғуломфурӯшон сурат гирифт. Решаҳои гузоришнависи муосири байналмилалӣ дар тавсеаи системаи иртиботӣ дар асри нуздаҳум амиқ ҷойгир шудаанд. Ахбори байналхалқии дар матбуоти рӯзмарраи асри XVIII инкишоф ёфта, натиҷаи робитаи зичи байни тавсеаи тичорати хориҷӣ ва хабарҳои хориҷӣ буд. Пайдоиши технологияи иртиботӣ дар шакли кабелӣ, телеграф ва телекс дастрасии системаи байналхалқии иттилоотиро афзоиш дод ва сохтореро, ки журналистикаи байналхалқӣ бояд дар доираи он амал кунад, муайян намуд.

Аз таҳқиқи мазкур ба чунин хулоса омадем, ки пайдоиш ва ташаккули журналистикаи байналхалқӣ ба таърихи зуҳури журналистика дар олам саҳт алоқаманд буда, онҳо таърихи муштарак доранд. Инчунин исбот гардид, ки журналистика аз давраи аввали пайдоиши худ хусусияти байналхалқӣ доштааст. Зуҳури журналистикаи байналхалқӣ ҳамчун як соҳаи алоҳидаи журналистика ба таъсисёбии агентҳои иттилоотӣ ва ташаккулёбии онҳо оғоз гардидааст.

Калидвожа: Журналистикаи байналхалқӣ, Ҳавас, Волф, хабарнигори хориҷӣ, Рейтер, Таймс, телеграф.

ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

Международная журналистика – малоизученное направление в науке таджикской журналистики, и оно нуждается во всестороннем исследовании. В статье рассматриваются истоки международной журналистики, выявляются признаки международной журналистики, ее особенности, ее связь с мировой журналистикой. В ходе исследования основное внимание было уделено изучению истории возникновения международной журналистики, истоков ее выхода, места зарубежных новостей в первой прессе, возникновения информационных агентств и их роли в развитии мировой журналистики. Выявлено, что международная журналистика, хотя и является новой развивающейся областью журналистики, своими корнями уходит глубоко в историю человечества на тысячи лет. Первые сведения о странах и народах в древности распространялись через послов, проповедников, купцов и путешественников. С появлением письменной литературы историки и писатели помогали людям познавать мир посредством своих произведений. Первое знакомство с Африкой для читателей Северной Америки и Европы было сделано через рассказы о работоторговцах. Корни современных международных репортажей глубоко уходят в расширение системы коммуникации девятнадцатого века. Международные новости развивались в ежедневной прессе 18 века и были результатом тесной связи между расширением внешней торговли и иностранными новостями. Появление коммуникационных технологий в виде кабеля, телеграфа и телекса увеличило охват международной информационной системы и определило структуру, в рамках которой должна работать международная журналистика.

Из этого исследования мы пришли к выводу, что зарождение и становление международной журналистики тесно связан с историей возникновения журналистики в мире, и у них общая история. Доказано также, что журналистика с момента своего возникновения носила международный характер. Возникновение международной журналистики как отдельной отрасли журналистики началось с создания информационных агентств и их формирования.

Ключевые слова: Международная журналистика, Гавас, Волф, зарубежный корреспондент, Рейтер, Таймс, телеграф.

FOUNDATIONS FOR THE ORIGIN OF INTERNATIONAL JOURNALISM

International journalism is a little-studied direction in the science of Tajik journalism, and it needs a comprehensive research. The article examines the origins of international journalism, reveals the signs of international journalism, its features, its connection with world journalism. During the research, the main attention was paid to analysis the history of the emergence of international journalism, the origins of its release, the place of foreign news in the first press, the emergence of news agencies and their role in the development of world journalism. It is revealed that international journalism, although it is a new developing area of journalism, has its roots deep in the history of mankind for thousands of years. The first information about countries and peoples in ancient times was distributed through ambassadors, preachers, merchants and travelers. With the advent of written literature, historians and writers helped people learn about the world through their works. The first introduction to Africa for readers of North America and Europe was made through stories about slave traders. The roots of modern international reporting are deeply rooted in the expansion of the nineteenth century communication system. International news developed in the daily press of the 18th century and was the result of a close connection between the expansion of foreign trade and foreign news. The advent of communication technologies in the form of cable, telegraph and telex has increased the reach of the international information system and defined the structure within which international journalism must operate.

From this reseach, we came to the conclusion that the origin and development of international journalism are closely related to the history of the emergence of journalism in the world, and they have a common history. It is also proved that journalism had an international

character since its inception. The emergence of international journalism as a separate branch of journalism began with the creation of news agencies and their formation.

Key words: International journalism, Gavas, Wolf, foreign correspondent, Reuters, Times, telegraph.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сухробӣ Мирзоалӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, докторанти кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: suhrobjism@mail.ru.

Сведения об авторе: Сухробӣ Мирзоали – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, дотцент, докторант кафедры международной журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: suhrobjism@mail.ru.

Information about the author: Suhrobi Mirzoali – Tajik national university, associate of philological sciences, docent, Department of International Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: suhrobjism@mail.ru

ТДУ:80-2 (535.3)

ТКТ:80.2 (2-точ)

Н-81

ДУ САРЧАШМАИ НОДИРИ ШЕЪРИ РӮДАКӢ

Насриддинов Ф. А., д.и.ф., профессор
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Аҳли таҳқиқро равшан аст, ки нусхаҳои асилу кӯҳани девони Рӯдакӣ ва осори дигари ӯ бар асари тохтутозҳои харобиовари муғул пурра аз байн рафтааст. Ба ин мӯҷиб, он идда ашъори Рӯдакӣ, ки дар тазкираҳо ва китобҳои таърихӣ соҳавӣ аз ҷониби донишмандони асрҳои XI-XIII иқтибос оварда шудаанд, дар шинохти шеъри шоир ҳамчун манбаъ қарор гирифтаанд. Дар ин росто мақоми тафсириҳои кӯҳани форсии тоҷикӣ хеле арзишманд мебошад. Зеро ин гурӯҳи осор бахши муҳиме аз мероси хаттиро, ки аз ваҳшигарҳои муғулону турктозиҳо эмин мондаанд, ба худ ихтисос додаанд. Аз ин сабаб, дар хилоли матолиби тафсириҳои кӯҳан абёте маҳфуз монда, ки наметавон онҳоро аз манобеи дигар ба даст овард. Дар ин замина яке аз далелҳои равшан ба даст омадани ду байти тозаи Рӯдакӣ дар яке аз тафсириҳои кӯҳани форсист, ки он дар ҳеч манобеи дигар дида нашудааст [10].

Аз сӯйи дигар, ба сабаби ҳамзамонӣ ва тақоруби даврони таълиф дар тафсириҳои асри XI-XII абёти фаровоне аз суҳанварони ин фосолаи таърихӣ ба сурати асл ё наздик ба асл, ки камтар мавриди дастхуши котибону носихон қарор гирифтааст, маҳфуз мондаанд.

Чунин хусусиятҳо мақоми тафсириҳои форсии асрҳои XI-XII-ро дар тасхеҳу такмили девонҳо ба хубӣ равшан месозад. Дар тафсириҳои ин давра аз ашъори Рӯдакӣ, Унсурӣ, Абдулвосеи Ҷабалӣ, Фирдавсӣ, Саноиӣ Ғазнавӣ ва чанде дигар борҳо баҳрабарӣ сурат гирифтааст. Ҳамчунин, ашъори фаровоне бо сабки хурсонӣ, ки ба шеъри Рӯдакӣ ва ҳамасронаш шабоҳати комил дорад, дар ин манобеъ бисёр ба назар мерасанд.

Бо ин ҳама арзиш, ҳанӯз аз тафсири кӯҳан, бахусус он идда, ки то аҳди муғул ба қалам омадаанд, ҳамчун сарчашмаи маърифати шеъри Рӯдакӣ ва рӯдакивор баҳраҷӯии кофӣ ба амал наомадааст.

Бояд қайд намуд, ки муҳимтарин тафсириҳо як-ду аср пештар аз ҳуҷуми хонумонсӯзи муғулҳо навишта шудаанд. Дар чанде аз онҳо намунаҳои шеъри Рӯдакӣ ба сурати дурусту ҷолибтар ва таҳрифношуда ба назар меояд.

Дар мавриде мебинем, ки Абулфутуҳи Розӣ дар «Равз-ул-чинон»-и хеш (таъл. дар худуди соли 530 х./1135 м.) пораи маъруфе аз шеъри Рӯдакиро ба сурати то ҳол омӯхтанашуда накл намудааст.

Чунонки оварда: «Расул, алайҳиссалом, гуфт:... Дар он кас манигаред, ки болои шумо бошад, дар он нигаред, ки фуруди шумо бошад, ки он авлотар бувад, ки неъматӣ Худой бар худ ҳақир надорӣ. Ва ин маънӣ шоири порсӣ дар байте чанд гуфтааст ва нақӯ гуфтааст. Шеър:

Замона панде озод(а)вор дод маро,
Замонаро чу нақӯ бингарӣ, ҳама панд аст.
Забон бубанд маро гуфту чашми дил бикшой,
Киро забон на ба банд аст, пой бо банд аст.
Бад-он касе, ки фузун аз ту, орзу чӣ кунӣ,
Бад-он нигар, ки ба ҳоли ту орзуманд аст» [9, 13, 198-199].

Чунонки Саид Нафисӣ дар «Феҳристи сарчашмаҳои ашъори Рӯдакӣ» оварда, тазкираҳое чун «Лубоб-ул-албоб», «Оташкада», «Ҳафт иқлим», «Ҳабиб-ус-сияр», «Арафот-ул-ошиқин» ва чанде дигар, ҳамчунин дахҳо осори таърихӣ, адабӣ ва таҳқиқӣ, ки дар маҷмуъ муҳимтарин манобеи ашъори Рӯдакӣ ва рӯдакишиносӣ махсуб мегарданд, шеъри мазкурро ҳама ба сурати зерин овардаанд:

Замона панде озодвор дод маро,
Замона чун нигарӣ, сарбасар ҳама панд аст.
Ба рӯзи неки касон, гуфт, то ту ғам нахурӣ,
Басо касо, ки ба рӯзи ту орзуманд аст.
Замона гуфт маро: «Хашми хеш дар нигоҳ»,
Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст» [6, 167-170; 186].

Бо тааммуле равшан хоҳад буд, ки таълифи тамоми манобеи ёдшуда дертар аз «Равз-ул-чинон»-и Абулфутуҳи Розӣ сурат бастааст. Аз ин рӯ, тафсири «Равз-ул-чинон» дар маърифати шеъри мазкури Рӯдакӣ аз ҳама сарчашмаи куҳантар махсуб мегардад. Намунаи ин шеър дар «Равз-ул-чинон», илова бар ин, ки аз қидмати таърихӣ бархурдор аст, ба сурате омада, ки дар ҳеҷ сарчашма то ҳол ба назар нарасидааст. Тафсири мазкур дар мавриди ин шеъри устод манбаи мунҳасир ба фард буда, дар симои худ ҷойгоҳи тафсирҳои куҳани форсиро дар такмили девони Рӯдакӣ маълум месозад.

Лозим ба таъкид аст, ки дар таҳқиқи ин мавзӯ аз байни тафсирҳои куҳан «Кашф-ул-асрор»-и Майбудӣ (соли таъл. 520 х./1126 м.) мақоми хеле бориз дорад. Ҷои шакку тардид нест, ки Абулфазли Майбудӣ дар ҳангоми таълифи тафсири ирфонии худ девони Рӯдакӣ ва бисёре аз шоирони асрҳои X-XII-ро дар ихтиёр дошта ва аз онҳо истифода намудааст. Аз нигоҳи асолат ва қадимӣ будан тафсири Абулфазли Майбудӣ дорои аҳамияти хоса мебошад.

Муаллифи тафсир дар ҳангоми баёну таъвили сураҳои Оли Имрон (ояти 16), Ғошия (ояти тасмият), Зуҳо (оёти 1-3), Баййина (ояти 2), Ҷотир (ояти 24) ва чанде дигар аз ашъори Рӯдакӣ истифода кардааст. Маъмулан, Абулфазли Майбудӣ бо насри диловезу латиф, ки назираш дар адабиёти форсу тоҷик камёб аст, матлабро баён намуда, дар фароварди он аз ашъори Рӯдакӣ барои боз ҳам ҷозибавӣ бештар касб намудани каломаш кумак ҷустааст. Чунонки, дар таъвили ояти дуюм аз сураи «Баййина» навиштааст:

«Билоли Ҳабашӣ бо рӯйе сиёҳу диле чун моҳ ранҷ меду чафои мушрикони мекашид, гирди Макка ҳамегардид ва ба умеди ҷамоли он меҳтари олам ҳамедавид, ки: – Ин чӣ бӯйест, ки дар Ҳабаша ба машоми ман расид? Сухайби Румӣ метохт, бо диле пурдарду руҳе зард, ки: – Чӣ силсилаи лутф аст, ки маро аз Рум бикашид? Салмони Форсӣ мегуфт, ки: – «Ин атрест, ки ҷуз дар бозори ниёзи мо нафрӯшанд». Амвори Ёсир овоз медод, ки: – «Инни лаачиду риҳа Юсуф» (Ҳамони, ки ман бӯйи Юсуфро дармеёбам – 1, 12: 94). Бӯзари Ғифорӣ фарёд ҳамекард, ки: –

Боди Ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме,
Бӯйи ёри меҳрубон ояд ҳаме» [5, 573-574].

Ин чо бояд қайд намоем, ки қадимтарин сарчашмаи шеъри мазкури Рӯдакӣ ҳамин «Кашф-ул-асрор» аст. Албатта, шеъри болоӣ дар сарчашмаҳои дигаре, аз қабилӣ «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ, «Мирсод-ул-ибод»-и Начмуддини Розӣ, «Таърихи Вассоф»-и Фазлуллоҳи Шерозӣ, «Таърихи гузида»-и Ҳамдуллоҳ Муставфӣи Қазвинӣ, «Баҳористон»-и Ҷомӣ, «Миръот-ул-хаёл»-и Шерхони Лудӣ, «Оташкада»-и Озар ва ғ. низ сабт шудааст, аммо нусхаи сабткардаи Абулфазли Майбудӣ аз бисёр ҷиҳат бар сарчашмаҳои дигар афзалият дорад. Аввал, он ки Майбудӣ нисбат ба муаллифони ҳамаи китобҳои зикршуда ба замони Рӯдакӣ наздик зиндагӣ намудааст. Чунонки дар боло зикр кардем, дар он аҳд девони Рӯдакӣ аз байн нарафта ва миёни аҳли илму адаб нусхаи асли он истифода мешуд. Ин фазилати дуҷуми муаллифи «Кашф-ул-асрор» мебошад, ки асли девонро истифода кардааст. Сеюм он аст, ки дар аҳди Майбудӣ тағйир ёфтани матни шеър, иваз шудани калимаҳои ҷудогона, афзудани байтҳои илҳокӣ аз эҳтимол дур буд. Дигар аз сарчашмаҳои қадимаи ин шеъри Рӯдакӣ китоби «Номаҳои Айнулқуззот» – маҷмуаи муросилоти Айнулқуззоти Ҳамадонӣ, орифи машҳури асри XII мебошад, ки дар он низ айнан ҳамон варианти китоби «Кашф-ул-асрор» сабт ёфтааст. Шояд бо назардошти ҳамин сарчашмаҳои муътабар бошад, ки адабиётшиносони тоҷик Расул Ҳодизода ва Ансор Афсахов [8, 29], донишманди гурҷӣ Ҷамшед Гиунашвили [4, 3], муҳаққиқони эронӣ Ҷаҳонгири Мансур ва Муҳаммадамин Риёҳӣ [ниг. 7, 134] байти Рӯдакиро ба шакли –

Боди Ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме,
Бӯйи ёри меҳрубон ояд ҳаме –навиштаанд.

Ҳоло дар байни дӯстдорони ашъори Рӯдакӣ байти болоӣ дар шакли:

Бӯи Ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме

шуҳрат дорад. Бигзор чунин бошад, зеро бо гузашти солҳову асрҳо миқдоре аз байтҳои машҳур ба тағйирот дучор мешаванд, ки ин як ҳодисаи муқаррарии луғавӣ ва завқист, аммо донишмандони асли нусхаҳои муътабар ва қадима аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд.

Чунонки тазаққур ёфт, дар «Кашф-ул-асрор»-и Майбудӣ боз дар чаҳор маврид аз ашъори дилчаспи Рӯдакӣ истифода шудааст. Ин байтҳо аз шеъри машҳури «Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд» мебошанд. Дар тафсири ояти 16-уми сураи Оли Имрон байти зерин сабт шудааст:

Бо ҳар кӣ сухан гӯям, агар хоҳаму гар не,
3-аввалсуханам номи ту андар даҳан ояд [5, 2, 55].

Ҳамчунин, дар тафсири бисёр ҳам дилчаспи ояти 1-3-уми сураи Зуҳо (5, 10, 530-531) байти

Ҳар шаб нигаронам ба Яман, то ту барой,
Зеро ки Сухайливу Сухайл аз Яман ояд.

барои таквияти матлаб истифода гардидааст.

Абулфазли Майбудӣ бо сабки зебову шевои худ дар таъвилӣ ояти тасмияи сураи Фошия бори чаҳорум ашъори Рӯдакиро чунин иқтибос кардааст: «Эй унвони номаи ошноӣ, эй туғроӣ маншури дӯстӣ, эй сайқали оинаи яқин, эй аламдори лашкари дин, эй рабояндаи ҷонҳову ғораткунандаи дилҳо, бар сари кӯйи ёр нолаи вочидони ту, дар қаъри дарёи муҳаббат ғаввосии шефтағони ту, дар маъракаи маориф ҷон бохтани ошиқони ту, дар майдони бало тохтани сӯхтағони ту! Туъма созем ҷони хеш он бозеро, ки парвоз кунад дар фазои талаби ту, фидо кунем дили хеш он муфлисоро, ки оҳ кунад аз дарди ноёфти ту, нисор кунем дидаи хеш он мунтазироро, ки бувад дар орзуи дидори ту:

Ҳар шаб нигаронам ба Яман, то ту барой,
Зеро ки Сухайливу Сухайл аз Яман ояд.
Кӯшам, ки бипӯшам, санамо, номи ту аз халқ,
То номи ту кам дар даҳани анҷуман ояд» [5, 10, 473].

Чунонки мушоҳида мешавад, байти дар таъвили сураи Зуҳо иктибосшуда дар ин маврид низ ба кор рафтааст, аммо бо илова шудани боз як байти дигар аз шеъри дилпазири Рӯдакӣ.

Дар сураи Фотир ду байти Рӯдакӣ бо миқдоре фарқият аз нусхаҳои маъмули имрӯза истифода шудааст. Дар ин маврид Абулфазли Майбудӣ чунин оварда:

«Эй Муҳаммад, Мо, ки туро фиристодем ба халқ, башорату назоратро фиристодему бас. Аммо тавфиқи қабулу хазлони рад(д) кори илоҳии Мосту хасоиси рубубийяти Мо. Эй Муҳаммад, ту Бӯчаҳро мехон, эй Иброҳим, ту Намрудро мехон, эй Мӯсо, ту Фиръавнро мехон. Шумо мехонед ва Мо онро роҳ менамоем, ки худ хоҳем. Эй Муҳаммад, ту натавонӣ, ки захмхӯрдагони адли азалрову рондагони ҳазрати Иззатро ҳақ шунавониву бар қабул дорӣ – «Ва мо анта бимусмиъин ман фи-л-қубури. Ин анта илло назирун" (Яъне: Ва ту мурдагонро дар гӯрҳо шунавонанда нестӣ. Нестӣ ту магар бимдиханда – 1, 35:22-23). Эй Муҳаммад, дил дар Бӯчаҳл чӣ бандӣ, ӯ на аз он асл аст, ки тинати вай нақши нигини ту пазирад! Дил дар Салмон банд, ки пеш аз он ки ту қадам дар майдони беъсат ниҳодӣ, чандин сол гирди олам саргардон дар талаби ту мегашту нишони ту мечуст ва лисонулҳоли яқулу (Яъне: ва забони ҳол мегуфт – Ф.Н.):

Гирифт хоҳам зулфайни анбаринатро,
Зи мушк нақш кунам, барги ёсуминатро.
Ба теги ҳиндӣ дасти маро чудо нақунанд,
Агар бигирам як раҳ, сари остинатро» [5, 8, 181].

Метавон ҳадс зад, ки муаллифи «Кашф-ул-асрор» ашъори дигари Рӯдакиро низ мавриди истифода қарор додааст, зеро ашъори рӯдакивор дар матни тафсир хеле зиёд мебошанд. Таҳқику баррасии онҳо фурсати мусоиди дигаре мехоҳад.

Дар мачмуъ, шинохти ашъори устод Рӯдакӣ ва нақду тасҳеҳи он ҳанӯз ба таҳқиқ ниёз дорад ва дар ин замина боби тафаҳхус ҳамоно боз аст. Дар ин маврид, илова ба тазкираҳо, фарҳангҳо ва кутуби адабӣ, бояд аз мероси мактуби ирфонӣ ва мазҳабӣ, ки тафсирҳои қухани форсии тоҷикӣ аз ҷумлаи муҳимтарини онҳоянд, баҳраҷӯӣ намуд. Метавон дар мавриди ашъори устод Рӯдакӣ бо вусъати мутолиа дар мероси хаттӣ ва ковишҳои амиқи матншиносӣ дар онҳо нуктаҳои тозаеро баён дошт ва ҷовидонагии шеъри Султони шоиронро таъкиди бештар бахшид.

Адабиёт:

1. Қуръони карим. Мусҳафи Мадинаи мунаввара, 1421.
2. Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб / Ба кӯшиши Муҳаммади Аббосӣ.-Техрон: Мумтоз, 1361, иборат аз ду ҷилд.
3. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс / Тасҳеҳи Дабирсиёқӣ. - Техрон: Тахурӣ, 1336, иборат аз се ҷилд.
4. Гиунашвили Ч. Як байти устод Рӯдакӣ // Садои Шарқ. -Душанбе, 1983. -№ 9.
5. Майбудӣ, Абулфазл. Кашф-ул-асрор / Тасҳеҳи Алиасғари Ҳикмат. -Техрон: Амири Кабир, 1376, иборат аз даҳ ҷилд.
6. Насриддин, Абдулманнон. Рӯдакӣ (нусаҳиносӣ ва нақду баррасии ашъори бозмонда). - Хучанд: Раҳим Ҷалил, 2000.- 396 с.
7. Насриддин, Абдулманнон, Насриддинов Фаҳриддин. Рӯдакӣ – устоди суҳанварони аҷам. - Хучанд: Ношир, 2008. - 208 с.
8. Расул {одизода ва Ансор Афсаҳов. Ҳазор мисраи Рӯдакӣ. - Душанбе, 1984. - 192 с.
9. Розӣ, Абулфутуҳ / Равз-ул-ҷинон/Ҷомеъ-ут-тафосир.- Техрон: Нур, 1390.
10. Шаҳобиддинов Саиднуриддин. Ду байти нав аз осори Рӯдакӣ // Рӯдакӣ (Фаслномаи адабӣ ва фарҳангии Ройзании фарҳангии ҶИЭ дар Тоҷикистон). - Душанбе, 2005-2006. - С. 65-68.

ДУ САРЧАШМАИ НОДИРИ ШЕЪРИ РӯДАКӢ

Дар мақола ду тафсири қухани форсии тоҷикӣ – «Кашф-ул-асрор»-и Майбудӣ (таъл. 520 ҳ./1126 м.) ва «Равз-ул-ҷинон»-и Абулфутуҳи Розӣ (таъл. дар ҳудуди 530

х./1135 м.) ҳамчун сарчашмаҳои омӯхтанашудаи шеъри устод Рӯдакӣ баррасӣ гардидаанд. Дар оғоз аз ҷойгоҳи тафосири куҳан дар шинохти ашъори Рӯдакӣ сухан рафтааст. Дар қисмати асосӣ бо истинод ба матни тафосири ёдшуда, ки дар онҳо ба шеъри Рӯдакӣ истишҳоди зиёд сураг гирифтааст, мавзуи асосӣ муфассал таҳқиқ пазируфтааст. Дар анҷом таъкид гардида, ки тафосири куҳани форсии тоҷикӣ, бахусус он идда аз ин манобеъ, ки пеш аз ҳамлаи муғул таълиф шудаанд, аз сарчашмаҳои муҳими рӯдакишиносӣ мебошанд. Бояд дар тасхеху такмили минбаъдаи девони Рӯдакӣ аз онҳо истифода ба амал ояд.

Вожаҳои калидӣ: Рӯдакӣ, тафосири куҳан, Кашф-ул-асрор, Равз-ул-ҷинон, Абулфазли Майбӯдӣ, Абулфутуҳи Розӣ, ашъор, тасхех

ДВА РЕДКИХ ИСТОЧНИКА ПОЭЗИИ РУДАКИ

В статье рассматриваются два старых таджикско-персидских комментария – «Кашф-ул-асрор» Майбуди (написано в 520 г.х./1126 г. н.э.) и «Равз-ул-джинон» Абулфутух Рози (написано в 530 г.х./1135 г. н.э.) как неизученные источники поэзии Рудаки. Первоначально автор статьи упоминает о месте старого комментария в признании поэзии Рудаки. В основном, исходя из текста упомянутого комментария, в котором сделано много ссылок к поэме Рудаки и детально изучена основная тема. Вкратце делается акцент на то, что древне таджикско-персидские комментарии, особенно те источники, которые были написаны до монгольского нашествия, являлись важными источниками рудакиведения. В дальнейшем следует использовать при исправлении и усовершенствовании дивана Рудаки.

Ключевые слова: Рудаки, старые комментарии, Кашф-ул-асрор, Равз-ул-джинон, Абулфазл Майбуди, Абулфутух Рози, поэзия, исправление.

TWO RARE SOURCES OF RUDAKI'S POETRY

The article dwells on two old Tajik Persian commentaries – “Kashf-ul-asror” by Maibudi (written in 520 AH/1126 AD) and “Rawz-ul-jinon” by Abulfutuh Rozi (written in 530 AH/ 1135 AD) as unstudied sources of Rudaki's poem. Initially, the author of the article mentions concerned with the place of old commentary in the recognition of Rudaki's poetry. Mainly, proceeding from the text of the mentioned commentary, in which many references to Rudaki's poem were made and the main topic was studied in details. In a nutshell, an emphasized is laid upon the idea that old Tajik Persian commentaries, especially those sources were written before the Mongol invasion being the important sources aimed at Rudaki studies. The formers in question should be used adjustment and improvement of Rudaki's divan in the further.

Key words: Rudaki, old commentary, Kashf-ul-asror, Rawz-ul-jinon, Abulfazl Maibudi, Abulfutuh Rozi, poetry, correction.

Маълумот дар бораи муаллиф: Насриддинов Фахриддин Абдуманонович, доктори илми филология, профессори кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров, Тел: (91) 729 15 03. E-mail: fahr79@mail.ru

Сведения об авторе: Насриддинов Фахриддин Абдуманонович, доктор филологических наук, профессор кафедры языка и литературы Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Тел: (91) 729 15 03. E-mail: fahr79@mail.ru

About the author: Nasriddinov Fakhriddin Abdumanonovich, Dr. of Philology, Professor of the department of language and literature under Khujand State University named after acad. B.Gafurov. Tel: (91) 729 15 03. E-mail: fahr79@mail.ru

ОИД БА САБК ВА ХУСУСИЯТҲОИ САБКИ ҲИНДӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ УРФИИ ШЕРОЗӢ

Саидчаъфаров О. Ш., Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон,
Муҳаммадҷони А., Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Урфии Шерозӣ аз зумраи шоиронест, ки дар нахустин ҳалқаҳои занҷираи шеъри сабки ҳиндӣ воқеъ аст ва дар эҷоди чараёни тозагӯӣ дар шеъри форсу тоҷик ҷойгоҳи муайянеро сазовор мебошад.

Дар мақола кӯшиш бар он намудем, ки доир ба сабк, аз ҷумла хусусиятҳои сабки ҳиндӣ дар ғазалиёти Урфии Шерозӣ, бо асос қарор додани ғазалиёти шоир ва бо овардани намунаҳо аз ашъори ӯ андешаҳои худро собит созем.

Урфии Шерозӣ аз шоирони аҳди сафавист, ки дар таҳаввулот ва рушду ташаккули ғазал дар сабки ҳиндӣ нақши муҳим дорад. Бо ин ки Урфӣ дар аксари анвои шеъри форсӣ қувваозмоӣ карда, осори арзишмандеро аз хеш ба мерос мондааст, жанри ғазал ба ҳайси пурчилватарин қолаби шеърӣ дар девони ӯ мақоми хосса дорад ва нигоҳи басомади қорбурд низ миёни қулли жанрҳои дигар бартарӣ дорад.

Дар робита ба сабк ва моҳияти он дар таърих ба таҳқиқҳои роҷа дар ин самт иброз менамоем, ки «Сабк - дар луғати тозӣ ба маънии гудохтан ва рехтани зару нукра аст ва сабика пораи нукраи гудохтаро гӯянд, вале удабои қарни ахир сабкро маҷозан ба маънии «тарзи хоссе аз назм ва наср» истеъмом кардаанд ва тақрибан онро дар баробари «стил-style»-и аврупоӣён ниҳодаанд» [2, с. 15]

Баҳор Муҳаммадтақӣ дар асари худ, ҳамчунин, ишора менамояд, ки «Сабк дар истилоҳи адабиёт иборат аст аз равиши хосси идрок ва баёни афкор ба василаи таркиби каломот ва низ ба навбаи хеш вобаста ба тарзи тафаккури гӯянда ё нависанда дар бораи «ҳақиқат» мебошад» [2, с. 6]. Аз ин рӯ, сабк ба маънои пурраи худ иборат аст аз таҳқиқи адабии як навъ идрок дар ҷаҳон, ки хусусият ва ҷабҳаҳои аслии маҳсули хеш (асари манзум ё мансур)-ро мушаххас месозад.

Ба аҳли назар маълум аст, ки дар адабиёти форсу тоҷик асле, ки бар мабноси "назоқату диққати маънӣ", "маъниофаринӣ" ва "нуктапардозӣ", бар рамзу тамсил, тасвирҳои лафзӣ ва мураккаб қарор гирифтааст, намунаи барҷастаи он шеъри Абдулқодири Бедил (1644-1720), пешгузаштагон ва пайравони ӯ ҳамчун Урфии Шерозӣ (1555-1591), Назирӣ (вафоташ дар соли 1602), Нозими Ҷиротӣ (1601-1671), Соибӣ Табрзӣ (1603-1677), Калими Кошонӣ (вафоташ дар соли 1650), Толиби Омулӣ (вафоташ дар соли 1623), Шавкати Бухорӣ (вафоташ дар соли 1695), Носиралӣ Сирҳиндӣ (вафоташ дар соли 1695) ва дигарон доништа шудаанд. Ин симоҳои барҷастаи адабиёт заминасозон, тақдирдиҳандагон созандагони сабки машҳур бо номи "сабки ҳиндӣ" мебошанд.

Дар иртибот бар ин мавзӯ бояд қайд кард, ки дар рушди сабки ҳиндӣ аксари муҳаққиқон хизматҳои хосси на танҳо Соиб, Бедил, Назирӣ, Толиб, Калим ва дигар намояндагони ин услуб, ҳамчунин, саҳми бузурги Урфи Шерозиро низ қайд мекунам ва ӯро аз гузоштагони хишти аввали ин сабк низ ном мебаранд. Бидуни он ки дар бузургнамоӣ ва шоири дараҷаи як хондани Урфӣ дар сабки ҳиндӣ бошем, «Бояд пазируфт, ки чараёни ҳаёлбандӣ ва тозагӯӣ ва ё ҳамон чараёни маъруфи сабки ҳиндӣ, ба Урфии Шерозӣ устуворӣ ёфтааст. Ӯ аввалин ва муваффақтарин шоире аст, ки ба ин шева расмият ва вачоҳат бахшида, ба гунае ки метавон вайро «мухтареи тарзи тоза» номид ва дигар сарояндагони сабки ҳиндиро думболаравони вай маҳсуб дошт» [5, с. 34].

Дар асоси гуфтаҳои муҳаққиқон ва маълумоти таъкираҳо метавон гуфт, ки Урфӣ дар сари роҳи тақомули шевае аз суҳанварӣ қарор дошт, ки баъдҳо дар суҳаншиносӣ илми баён бо номи «сабки ҳиндӣ» шуҳрат ёфт ва ӯро метавон яке аз сугунҳои устувори ин коҳи бошукуҳ донист.

Чунончи, муаллифи «Шамъи анчуман» Урфиро «устоди муслим-ус-субут», «умдаи шуарои сеҳрофарин» [9, с. 297] ва соҳиби «Наштари ишқ» ўро «маснаднишини мулки суҳантирозӣ», «соҳиби «сайфулқалам» [1, с. 981] номидаанд, ки ин мавқеи баланди шоир далолат менамояд.

Ҳамчунин, Забехуллоҳи Сафо дар иртибот бар ин мавзуъ қайд менамояд, ки «бештаре аз гурӯҳи суҳаншиносон иттифоқ доранд, ки дар каломи мавлоно (Урфии Шерозӣ М.А.) ҷазолат бо салосат ва латофат бо матонат чамъ омада ва бадин шевозабонӣ ва ширинбаёнӣ кам касе буда» [4, с. 567].

Урфӣ, ҳарчанд, ки дар унфувони ҷавонӣ бо марғи нобаҳангом рӯбарӯ шуд, вале дар муддати бисёр кӯтоҳи зиндагии худ он қадар гавҳарҳои шеърро ба намоиш гузоштааст, ки тақрибан ҷашми ҳамаи нависандагон ва мунтақидони муосирашро хира карда бад-ин васила миёни бузургтарин қасидагӯён ва ғазалсароён, ки то кунун дар адабиёти форсу тоҷик ба вучуд омадаанд, ҷойгоҳи хоссаеро сазовор гаштааст.

Қолаби маъмулӣ дар сабки ҳиндӣ қолаби ғазал аст. Аксари вижагиҳо ва нозуқиҳои сабки ҳиндӣ дар ғазалиёти Урфӣ ба гунаҳои мутаваҷҷиҳ мавриди қорбурд қарор гирифтаанд. Яке аз хусусиёти шеъри сабки ҳиндӣ, ба хосса ғазал, ба маънӣ ва мазмун бештар аз лафз ва сурат тавачҷуҳ намудан аст. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки шоирони ин сабк нисбат ба суварӣ ҳаёл ва воситаи зебокуниши каломи мавзун беаҳамият бошанд; чун забони ин сабк аз киноя ва ташбеҳ, истиора ва санъати талмех холӣ набуда, баръакс, маҳз тавассути онҳо пирояи зебо бар худ мегиранд. Дар ғазалиёти кулли намояндагони сабки ҳиндӣ паҳлуҳо ва унсурҳои фавқуззикр ба ҳубӣ ҷой доранд. Шоирони сабки ҳиндӣ аз нозуқиҳои қорбурди суварӣ ҳаёл баҳраи зиёд дошта, ҳар яке аз аносири мазкурро дар гунаҳову қаволиби тоза ва нав дар ашъори худ ба намоиш гузоштаанд.

Бар асоси гуфтаҳои боло метавон қайд кард, ки дар ғазалиёти Урфӣ – ба ҳайси заминагузори мактаби сабки ҳиндӣ, аксари вижагиҳои аввалдараҷаи сабки мазкур таҷаллӣ мекунад. Чунончи, вижагиҳои зерин, ки маҷмаи шоирӣ ва ҳунари суҳанварӣ дар сабки ҳиндиянд, дар ғазалиёти Урфӣ низ чамъ гашта, дар якҷоягӣ равиши хоссаи ўро муаррифӣ менамоянд:

1. Тасвирпардозӣ ё қасрати истеъмоли ташбеҳот ва истиорот. Тасвир аз ҷумлаи хусусиятҳои шеъри сабки ҳиндист. Шоирони ин сабк дар ин давра ба ҷиҳати тозагӣ ва нав будани калом ба тасвирҳои тоза кӯшиши бештар кардаанд.

Тасвир ҳамчун мафҳум дар қорбурди роиҷ иборат аст аз ҳар гуна тасарруфи ҳаёлий дар забон. Ин таъриф ҳам дар балоғати суннатӣ ва ҳам нақди адабии ҷадид пазируфта шудааст. Дар маҷмуъ истилоҳи тасвирпардозиро барои тамоми қорбурдҳои забони маҷозӣ ба қор мебаранд. Дар ин мафҳум тасвир иборат аст, аз «ҳар гуна қорбурди маҷозии забон, ки шомили ҳамаи саноот ва тамҳидоти балоғӣ, аз қабилӣ ташбеҳ, истиора, маҷоз киноя, тамсил, иғроқ, муболиға, талмех, устура, исноди маҷозӣ, ташхис, ҳиссомезӣ ва ғайра» [9, с. 45].

Валиюлҳаққи Ансорӣ, мураттиби девони Урфӣ ташбеҳро асоси сабки ҳиндӣ доништа, нақши онро дар шеъри ин сабк басо назаррас медонад [11, с. 298]. Қайди ин нуқта зарур аст, ки Урфӣ беш аз ҳар санъат ва унсури адабии дигар ба ташбеҳ ва истиора назар дорад. Ташбеҳоти маҳсус ва истиороти баид аз асоситарин пояи сабки ҳиндӣ доништа мешавад.

Дар илми баён маъмултарин навъи ташбеҳ - ин ташбеҳи ақлӣ ба ҳисси доништа мешавад, зеро мақсад аз ташбеҳ баён қардан ва тавзеҳи ҳоли ташбеҳшаванда аст. Агар ташбеҳқунанда ҳисси ва ташбеҳшаванда ақлӣ бошад, ба ҳубӣ дар зеҳн мучассам мегардад. Ин ҳолатро дар байти зер, ки “соия ҳумо” ташбеҳшавандаи ақлӣ ва “ҷуғди бом” ташбеҳқунандаи ҳисси мебошад, мушоҳида менамоем:

Мо мулки салтанат ба гадоӣ гирифтаем,

То **соия ҳумоӣ** бувад **ҷуғди боми** мо [11, с. 251/31-10]

Яъне, то он вақт ки ҷуғди боми мо ташбеҳи соия ҳумо аст ё вазифаи соия ҳуморо иҷро мекунад, ман мулки салтанатро ба гадоӣ намегирам ва бар он баробар намеҳисобам. Бояд қайд кард, ташбеҳоти байти мазкур дорои вижагиҳо низ ҳаст: аввал

ин ки дар баёни он як навъ печидагӣ ба чашм мерасад; дуввум, дар чузъи ташбеҳкунандаи он истиораи киноӣ корбурд шудааст, ки мақсуд аз “бом” на боми асли аст, балки худи шоир аст.

Баъзан дар тасвирҳои Урфӣ ташбеҳоту истиорот бо ҳам ихтиллоти омезиши сахт пайдо мекунанд, ки ин ҳолат боиси мубҳамӣ ва печидагии мазмуну маъно мегардад. Аз ҷумла, дар байти зер аз як ғазали шоир ҳамин ҳолат мушоҳида мешавад:

Зи рӯй шавқи тамошо ҳазор пора шавад,

Агар ба пой нигоҳам ҳино шавад занҷир [11, с.624/564-6].

Ташбеҳ дар байти боло тавассути вожагони ҳино ва занҷир сохта шудааст. Ҳино чузъи муайяншаванда- мушаббах ва занҷир чузъи мушаббахун бихи, яъне муайянкунанда ба ҳисоб меравад. Дар навбати худ, ҳам ҳино ва ҳам занҷир- ҳар ду ба вожаи пой ва аз тариқи он ба истиораи «пойи нигоҳ» робитаи мантиқӣ дорад. Шоир мегӯяд, ки бар асари шавқи тамошо (яъне: тамошои маъшук) занҷир дар пойҳоям пора мешавад. Аммо ин занҷир аз ҳиност ва пой ба ҷисми вай тааллуқ надорад, он бар нигоҳ алоқаманд аст. Ҳино, дар навбати худ, ба ҷиҳати сухани худ киноя аз хунин будани ашк ва чашмони шахси шоир мебошад.

Манзури ниҳони шоир аз байти ҷавқ ин аст: «Бар асари шавқи тамошои маъшук чашмони ман хуношон шудаанд».

Навъҳои гуногуни ташбеҳ бо сохтани таркибот ва маъноӣ зебову бадеъ дар ашъори Урфӣ ороишбахши ғазалиёти ӯ гардидаанд. Ӯ махсусан алоқии зиёде ба истифода аз изофаҳои ташбеҳӣ дорад, ки теъдод аз изофаҳои ташбеҳӣ ва изофаҳои истиорино чун каъбаи шодӣ ва дайри ғам дар ғазали 396 [11, с. 514], лаъли оташнок дар ғазали 537 [11, с. 606], лаби майгун дар ғазали 551 [11, с. 615], арӯси исмат дар ғазали 856 [11, с. 832], шароби ишва дар ғазали 864 [11, с. 838] ва ғайра метавон мушоҳида намуд.

2. Хаёлпардозии аҷибу ғариб барои расидан ба мазмунҳои нав. Хаёлпардозӣ ва сайр дар олами хаёл низ аз унсурҳои дигари сабки ҳиндӣ мебошад. Зеро аз унсурҳои чандгонае, ки адабро ташкил медиҳанд, дар шеърӣ сабки ҳиндӣ унсури хаёл бештар мавриди корбурд қарор дорад. Сайид Халили Қофилабошӣ унсури хаёлро “сангзери бинои сабки ҳиндӣ” дониста, қайд менамояд, ки “Хаёлпардозӣ ва сайр дар олами хаёл ҳам аз ихтисосоти бориз ва боаҳаммияти сабки ҳиндӣ аст ва девони шоире нест, ки ҳолӣ аз ин гуна бошад” [3, с. 29]. Дар ғазалиёти Урфӣ низ нақши тахайюли шоирона басо назаррас аст. Байти зер намунае аз хаёлпардозии Урфӣ аст:

Ҳаргиз надидаам гули мақсуд дар канор,

Эй тухми ашк, чанд ба домон бикорамат? [11, с. 289/80-2]

Дар ҳар давраи шеърӣ форсӣ маҳфумҳо ва таъбирҳои муайян ва муштарак мавриди корбурд қарор гирифтаанд. Аз мутолиаи ашъори Урфӣ маълум мегардад, ки ӯ шоирест, ки бисёри аз ин маҳфумҳо ва таъбирҳоро тағйир додааст. Дар мавриди корбурд ва истифодаи он маҳз унсури хаёли шоир мусоидкунанда аст, ки шоир матлаби хостаашро бар мухотаби худ баён намояд. Масалан, “булбул” дар шеърӣ форсӣ рамз ва нишонаи шодӣ, нишот, ишқ ва нағмагарӣ аст, вале Урфӣ чеҳраи сиёҳ ва бонги шуми ҷуғдро ба унвони нишонаи шодӣ пешниҳод мекунад:

Машав Урфӣ раҳини боғу булбул,

Ба бонги ҷуғд дар вайрона меракс [11, с. 673/630-7].

3. Лафзтарошӣ ва таркибсозии хос. Истеъмоли таркиботи тоза ва нав низ аз хусусиёти сабки ҳиндӣ дониста шудааст. Шоирони ин сабк мекӯшанд, ки барои зебоии шеърӣ худ ва хунарнамоӣ ҳар ҷи бештар лафзтарошӣ кунанд ва таркиботи тоза бисозанд. Урфии Шерозӣ низ дар ашъори хеш, ба хосса ғазалиёташ, калимаҳову таркибҳои зиёди навро ба кор бурда, ки аксаран зодаи тахайюли шоиронаи худи ӯ ҳастанд. Тавре ки устод Ҷавоҳирии Ваҷдӣ дар муқаддимаи куллиёти Урфӣ мегӯяд: “Таркиботи тозаи Урфӣ ҳама маҳлуқ ва сохтаи завқи худи ӯст ва дар сохтани як калимаву таркиб, ба мазомини худ вусъати бештаре додааст” [7, с. 20] Чунин таркибсозӣ ва истифодаи он яке аз паҳлуҳои зебо дар шинохти шеърӣ Урфист. Чунончӣ:

Фарзона дарояд ба парихонаи мақсуд,

Ҳар кас, ки дар ин бодия девонаи ишқ аст [11, с. 301/95-3].

Ё:

Гоҳе мусибати худ, гоҳе малоли мардум,

Дар **ишвахонаи** даҳр ин аст ҳоли мардум [11, с.720/704-1].

Дар ғазалиёти Урфии Шерозӣ анбӯҳи вожаву таркибҳои наву тоза мушоҳида мешавад, ки теъдоде аз онҳо чун “нӯшханда” дар ғазалҳои 644 [11, с.683] ва 766 [11, с. 767], “дили нимхӯрда” дар ғазали 817 [11, с. 807], “нушхандон” дар ғазали 820 [11, с. 809] “заҳрхандон” дар ғазалҳои 766 [11, с. 767] ва 815 [11, с. 805] ва “шакарханда” дар ғазали 833 [11, с. 815] ба ҳисоб мераванд.

4. Ба коргирии алфози омиёна, ибора ва таркибҳои халқӣ. Наздик шудани забони шеър ба забони гуфтугӯӣ ва ворид гардидани алфози омиёна, ибора ва таркибҳои халқӣ яке аз назаррастарин вижагиҳои дигари шеъри сабки ҳиндӣ шинохта мешавад. Муҳаққиқон мӯҷиботи рӯйкарди чунин ҳолатро дар рӯ овардани табақаҳои мухталифи мардуми таҳсилоти адабӣ надошта ба шеърӯ шоирӣ ва бад-ин тарик, роҳ ёфтани забони кӯчаву бозор ба шеър медонанд. Дар ин давра қаҳвахонаҳо ва кучаву майдонҳо макони чамъомад ва шеърҳои шоирон мегарданд. Аз назари таҳқиқ ин чихатро сабаби сустии ашъори шоирони ин сабк ном баранд ҳам, аммо дар асл ин тарз дар шеъри форсӣ дорои баъзе паҳлуҳои судбахш низ ҳаст. Аз ҷумла, пурғановат намудани чанбаи луғавии забон, рафъи печидагии тарзи баён, ҷойгоҳи муҳим касб намудани нуфузи шеър дар ҷомеа, рӯй овардани мардум ба шеърӯ шоирӣ ва берун омадани шеър аз дарборро намунаи онҳо доништан мумкин аст.

Урфӣ низ аз зумраи он шоиронест, ки ба забони маъмулӣ ва умумӣ суҳан мегӯяд ва овардани алфози омиёна, ибора ва таркибҳои халқӣ дар ашъораш зиёд ба назар мерасад. Чунончи, дар байти зер истифода гардидани калимаи “муфт” ба ҷои “ройгон” ба назар мерасад:

Марди савдои муҳаббат бувад он кас, Урфӣ,

Ки диҳад айши абад **муфту** бало нафрӯшад [11, с.478/349-7].

Ҳамчунин, мавриди корбурд қарор додани таркиб ва ибораҳои халқӣ чун “ҷох кандан баҳри кас”, “гули рӯи сабад” [11, 413/253-6] (дар забони имрӯза “гули сари сабад”) ва “дасти кӯтах” [11, 296/88-5] боис ба зебоӣ ва равонии шеъри Урфӣ гардидаанд. Яке аз вижагиҳои корбурди таркибу ибораҳои халқӣ дар ғазалҳои Урфӣ – ин ба гунаи бадеътару зеботар ба пиroyа кашидани онҳост. Чунончи, дар байти зер ифодаи халқии “ҷохан зери ҷох”-ро шоир басо хуб истифода кардааст:

Касе, ки ҷоҳи маломат ба роҳи мо меканад,

Ба ресмони худ акнун фитода дар ҷаҳи мост [11, 292/84-2].

5. Бакоргирии тамсил ва ирсоли масал. Аз вижагиҳои дигари сабки ҳиндӣ касрати истифода аз тамсил ва ирсоли масал доништа мешавад. Дар ин чихат шоир нахуст матлабери дар ҳар боб ва дар ҳар мавзӯ, баён карда, пас аз он мисоле меоварад, ки исботкунандаи даъвои кардааш бошад, ё иллати даъвои дарназардоштаи ӯро ошкор созад.

Масалан, дар байти зер Урфӣ бо мақсади исбот намудани фикри худ роҷеъ ба ноумед нагардидан аз нобарориву нокомӣ идаои худро бо овардани мисрае дар қолаби зарбулмасал “То реша дар об аст, умеди самаре ҳаст” исбот менамояд:

Гар нахли вафо бар надихад, чашми таре ҳаст,

То реша дар об аст, умеди самаре ҳаст [11, с. 344/151-1].

Бояд қайд кард, ки мисраи дувуми байти мазкур аз ғояти маъруфияти худ ҳукми зарбулмасал ё амсоли сойирро гирифтааст ва то имрӯз низ миёни мардум ҳамчун далели фикр истифода мешавад.

Яке аз вижагиҳои корбурди таъбиру ифодаҳои халқӣ ё ирсоли масалҳои маъруф дар ғазалиёти Урфӣ – ин омезиши он бо андешаҳои худӣ шоир аст. Хонанда дар ин тарзи бакорбарӣ амсоли ифодаи халқӣ будани онро ба зудӣ пай намебарад. Чунончи, дар мисраи дуюми байти зер ҳамин ҳолат ба назар мерасад. Шоир ифодаи маъруфи халқии “ташна дар лаби об”-ро бо “меваи сари шох ва чинда натавонистани он” баён кардааст:

Зи боғи васл чи ҳосил, дило тасаввур кун,

Ки мева бар сари шох асту дасти чидан нест [11, с. 357/165-4]

6. Услуби муодила. Яке аз хусусиятҳои шеъри сабки ҳиндӣ услуби муодила аст, ки ин дар як байт иттифоқ меафтад. Ин байт аз ҷиҳати сохтор ба гунае аст, ки дар мисрае матлаби маъкуле гуфта мешавад ва дар мисраи дигар бо тамсил онро ҳисшаванда мекунад. Тамсилҳое, ки дар ин қолаб оварда мешавад, аз андеша ва таъби худӣ шоиранд.

Яъне, ба дигар маънӣ, дар санъати муодила нақши тамсил – ба ҳайси унсури баробар ё муодилкунандаи фикр басо назаррас аст. Муодиласозӣ ё санъати муодила дар аксари маврид дар мисраи дувум ҷиҳати равшантару далелнок кардани мисраи қаблӣ меояд ва вазифаи тамсилро иҷро менамояд.

Ин қолаб дар шеъри Урфӣ басомади болое надошта бошад ҳам, вале ӯ ҳамчун пешгомони сабки ҳиндӣ аз ин равиш истифода бурдааст. Чунончи:

Тухфаи марҳам нагирад синаи афғори мо,

Соҷаи гул барнатобад гӯшаи дастори мо [11, с. 231/5-1].

Дар байти боло, мисраи аввал ба маъноест, ки “синаи маҷруҳи мо марҳамро барои дармон намепазирад” ва ҷиҳати фаҳмову равшан гардидани ин матлаб дар мисраи дуюм бо овардани мафҳуми ба он наздик, яъне “гӯшаи дастори мо низ аз бузургманишии таъб ва бениёзии худ истироҳат дар соҷаи гулро хушоянд намедонад” сухани аввал тасдиқи худро ёфтааст.

Ё ин ки:

Чӣ бок толиби мақсудро зи дурии роҳ,

Чӣ дағдаға дили ғаввосро зи баҳри амиқ [11, с. 680/641-4].

Дар ин байт низ шоир мисраи дувумро ба ҳайси муодили мисраи якум, аммо ба тариқи тамсил овардааст ва андешаи худро бо он тақвият бахшидааст.

7. Ба коргирии санъати игрок. Аз хусусияти дигари сабки ҳиндӣ – ин бакоргирии игрокҳои ғарибу шоирона пазируфта шудааст. Урфии Шерозӣ низ аз ин санъат ба таври ҷашмас истифода бурдааст. Чунончи, дар мисраи дуюми байти зер шоир ба игрок боли Ҷабраилро мағасрони хеш хондааст:

Рав, эй мағас, ба мағасрон масоз мухтоҷам,

Ки мунфаил накунад боли Ҷабраил маро [11, с. 274/64-3].

Ҷои дигар Урфӣ бо истифода аз санъати игрок зебоии қаду болои маъшуқаро ба ҳадде медонад, ки аз дидани ӯ дар рӯзгори ҷамъият шӯру ошӯбе сар мезанад ва ин ҳамон ошӯбу ғавғоест, ки мавриди тақозои қиёмат аст. Яъне, ҳамон шӯру ошӯбе, ки ба ҳангоми қиёмат дар назар дошта шудааст:

Аз чилваи болои ту дар даҳр фитад шӯр,

Яъне бувад ошӯби тақозои қиёмат [11, с. 322/123-2]

8. Ибҳом ва печидагӯӣ. Дар сабки ҳиндӣ ибҳом ва печидагӯӣ низ дорои аҳаммияти фаровон аст. Дар ҳақиқат “ҷараёни умда дар шеъри ин аср (яъне сабки ҳиндӣ дар назар дошта мешавад) гароиш ба ҷониби душворӣ ва печидагӣ дорад ва тибқи меъёрҳои ҷамолшинохтӣ шоирони ин ҷараён, ин гароиши шоириро ба талоши саҳт барои дастбӣ ба маънӣ ва мазмуни тоза ва бегона водор мекунад. Маъно вақто ки дар шеър печида мешавад, ба содагӣ ба зехни мухотаб наёяд ва тааҷҷубу шигифтии ӯро барангезад” [8, с. 39].

Баҳрагирӣ аз тасовири парадоксӣ (парадокс, ё ошноизудӣ низ аз хусусиятҳои дигари ин сабк аст) низ яке аз муҳимтарин шеваҳои доништа мешавад, ки шоирони сабки ҳиндӣ ба мадади он ба ҳар чи бештар шудани ибҳом ва печидагии шеъри хеш даст мезананд, зеро ки дар миёни ин таври тасовирсозӣ зиддияти байниҳамӣ вучуд дорад ва дар олами воқеӣ чунин унсуре ёфт намешавад. Дар натиҷа ин шакли тасвир печидатар гардида, дарки он низ душвор мегардад. Чунончи:

Дар баёни шеъри Урфӣ вақти он хуш, к-аз ҳасад,

Лафзро бар лаб напечад, шаъни мазмун нашканад [6, с. 485/334-5]

Дар диди аввал дарк ва фаҳмидани маънои байти боло барои хонанда мушкул аст, вале баъд аз фикр ва диққати ҷиддӣ мақсади муаллиф аён мегардад: Урфӣ хостааст

баён созад, ки хуш бод вақти касе, ки ба ҳангоми баён намудани шеъри Урфӣ аз рӯи ҳасодат лафзи онро ба ҳам нарезад ва маънии онро камарзиш накунад.

Ҳамчунин, дар байти зер Урфӣ фикри мутаноқиз (парадокс)-ро басо моҳирона ба кор бурда, бад-ин васила ибҳоми андешаро ба вучуд овардааст:

Таҳният чуз дар мусибат пеши мо айб аст, айб,

Идро дар шаҳри мо расми муборакбод нест [11, с. 416/256-4].

Яъне: назди мо ба чуз аз мусибат ба таҳният наёянд, зеро расми мо нест, ки дар рӯзи хурсандӣ муборакбод намоянд.

9. Шахсиятбахшӣ (ташҳис). Ҷон бахшидан ба ашё аз хусусиёти дигари сабки ҳиндист. Истифодаи ташҳис дар сабки ҳиндӣ ба ҳаддест, ки назираш дар шеъри шоирони дигар сабкҳо камтар ба назар мерасад. Шамс Лангурдӣ дар иртибот ба ҳамин мавзӯ қайд менамояд, ки дар шеъри форсӣ дар ягон мактаб ва сабки дигаре ба манзалати сабки ҳиндӣ шахсият бахшидан ба ашё ва мафҳумҳо мушоҳида намешавад [12, с. 35]. Чунончи, дар байти зерини Урфӣ дар мисоли “шодӣ” ҳамин санъат корбурд шудааст:

Шодӣ ба дастгириям омад, маро наёфт,

Сад найза оби ғам зи сари ман гузаштааст [11, с. 306/102-5].

Чунонки дида мешавад, шоир бо “шодӣ”, ки мафҳуми зехнӣ ва ғайрималмус мебошад, инсонвор муносибат карда, онро дар тахайюли шоиронаи хеш чун инсоне тарсим намудааст, ки қобилияти дастгирӣ бар дигаронро дорад: ӯ назди шоир меояд, ӯро суроғ менамояд, меҳоҳад кумакаш кунад, аммо намеёбадаш.

10. Такрори қофия. Унсурҳои дигар дар сабки ҳиндӣ такрори қофия аст. Такрори қофия дар сабкҳои дигар ва ашъори шуарои пешин айб доништа шавад ҳам, ин равиш дар шеъри сабки ҳиндӣ ба хусусиятҳои сабкӣ он мутааллиқ гардидааст. Ин ҷиҳат дар ашъори Урфӣ гоҳе барои сохтани мазмуни тоза мавриди истифода қарор гирифтааст. Чунончи, дар ғазали таҳти матлаи:

Зи хони нутқ чу додӣ ғизои ҷон маро,

Ҳаловате бидеҳ аз ҳамди худ забони маро... [11, с. 229-230/1].

такрори қофия дар аввалин ғазали куллиёти шоир, ки аз 13 байт иборат аст ба назар мерасад. Дар он калимаҳои “ҷон” ду бор, “зиён” ду бор ва “инон” ду бор ба сифати қофия такрор омадаанд.

Дар ғазали дигар бо матлаи:

Гар ба дайрам талабад муғбачаи **хурсиришт**,

Бими Дузах барам аз ёд чу умеди **биҳишт...** [11, с. 286-287/77].

калимаҳои “сиришт” ду бор, “куништ” се бор, “биҳишт” се бор ба ҷиҳати қофия такрор шудаанд ва танҳо ду қофия “накишт” ва “навишт” як бор омадаанд:

11. Истикбол ва назирагӯӣ. Тақлид ва таъсирпазирӣ аз шоирони гузашта низ яке аз вижаҳои шеъри сабки ҳиндӣ аст. Дар илми баён ин истилоҳот бо вожаҳои истиқбол ё татаббуъ низ шинохта мешавад. Ин ҷиҳат аз масъалаҳои муҳим дар шинохти шеъри форсу тоҷик аст, ки аз дер боз миёни шоирон ривоч доштааст.

Дар нигоҳи ҷиддӣ бар матни ашъори Урфӣ, маълум мешавад, ки ӯ низ дар истиқбол аз шоироне, амсоли Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ ва дигар бузургони каломии форсӣ назари маҳсус доштааст, то он ҷое ки бар онон изҳори татаббуъ низ кардааст. Урфӣ бо вучуди ғурури зиёди шахсӣ ва ҳунари, ки ҳам аз ашъори худӣ ӯ ва ҳам аз маълумоти сарчашмаҳо мушоҳида мешавад, нисбат ба Ҳоҷа Ҳофиз ба тақрими зиёд суҳан мегӯяд ва ҳатто ӯро “каъбаи суҳан” ном мегирад:

Ба гирди марқади Ҳофиз, ки каъбаи суҳан аст,

Даромадем ба азми тавоф дар парвоз... [7, с. 488/41].

Чунин ғояти иродат аст, ки Урфии Шерозӣ беш аз кулли шоирон чи аз лиҳози андеша ва чи аз ҷиҳати шакл аз лисонулғайб Ҳофизи Шерозӣ таъсир гирифтааст. Мавориде ба назар мерасанд, ки ҳам ба ғазали Ҳофизи Шерозӣ ҷавоб мегӯяд ва ҳам аз устодии Ҳофиз дар суҳан низ ёд меоварад. Чунончи:

Аз он татаббуи Ҳофиз равост бар Урфӣ,

Ки дил биковаду дарди суҳанварӣ донад [11, с. 227].

Ғазали мазкури Урфӣ дар пайравии ғазали Хоҷа Ҳофиз бо матлаи:

На ҳар кас сар битарошад, қаландарӣ донад,
На ҳар кас ойина созад, сикандарӣ донад” [13, с. 167]

суруда шуда, дар вазн ҳам чун ғазали Хоҷа дар баҳри мучтасси мусаммани махбуни аслам, яъне: мафоъилун / фаъилотун / мафоъилун / фаълун (V – V – / VV – – / V – V – / – –) мебошад.

Бар ғазали дигар Хоҷа Ҳофиз ҳам, ки абёти оғозинаш чунинанд:

Агарчи арзи хунар пеши ёр беадабист,
Забон ҳамӯш, валекин даҳон пур аз арабист.
Парӣ нуҳуфта руху дев дар карашмаи хусн,
Бисӯхт ақл зи ҳайрат, к-ин чӣ булачабист....[6, с. 64]

Урфӣ назира ё ҷавобия гуфтааст. Абёти нахустини ғазали Урфӣ чунинанд:

Мадори суҳбати мо бар ҳадиси ташналабист,
Ки аҳли хуш авоманду гуфтугӯ арабист.
Қабули хотири маъшуқ шарти дидор аст,
Ба ҳукми шавқ тамошо макун, ки беадабист....[11, с. 392/223]

Ғазали мазкур ҳам чи аз нигоҳи шакл ва чи аз ҳайси мазмун ғазали Ҳоҷаро мемонад. Дар вазн низ он ҳамвазни ғазали пешин аст, фақат бо фарқияти рукни охир, ки “фаъилон” аст, яъне: мучтасси мусаммани махбуни максур - мафоъилун / фаъилотун / мафоъилун / фаъилон (V – V – / VV – – / V – V – / VV –).

Аз нигоҳи мазмун ва корбасти маонӣ низ, чунонки дида мешавад, мазомини Урфӣ маъхуз аз ғазали Хоҷа Ҳофизанд. Чунончи, ин даъвӣ дар мавриди вожаҳои “арабӣ” ва “беарабӣ”, ки дар ғазали Урфӣ чун дар ғазали Хоҷа ба сифати қофия корбаст гардидаанд, собит мегардад.

Ба ҳамин тартиб, ғазалҳои дигарро низ дар девони Урфӣ метавон ёфт, ки таҳти таъсирпазирии Хоҷа Ҳофиз ва дигар ғазалсароёнӣ бузург суруда шудаанд.

Албатта, он чи дар бобати асоситарин вижагиҳои сабки ҳиндӣ дар мисоли ғазалиёти Урфии Шерозӣ қайд гардидаанд, ҳанӯз анҷоми суҳан нестанд. Чуз аз хусусиёти мазкур дар ғазалиёти Урфӣ ҳамчунин вижагиҳои дигарро метавон дарёфт, ки бозгӯкунандаи шохисаи хунари шоирии вай ва, аз сӯйи дигар, нишондиҳандаи суҳанварӣ дар сабки ҳиндӣ мебошанд. Аммо, бо ин ҳама, ҳам дар шеъри сабки ҳиндӣ – умуман ва ҳам дар ғазалиёти Урфӣ – хосатан, умдатарин ва асоситарин хусусиёт – инҳо таваҷҷуҳи зиёд ба тасвирпардозӣ, касрати истеъмоли баъзе аз васоити тасвири бадеӣ, ба вижа ташбеҳу истиора, тамсилу муодила, игроқ, чилваи неруи таҳаюли шоирона, овардани вожаҳо ва ибораву таркибҳои нав, корбасти алфози рӯзмарра ё халқӣ, ибҳому печидагӯӣ, такрори қавофӣ ва монанди инҳо мебошад.

Хулоса, аз таҳлилу баррасии масъала ба чунин натиҷа расидем, ки шеъри Урфии Шерозӣ аз назари сабки дар доираи сабки ҳиндӣ қарор мегирад ва асилтарин хусусиёти шеъри сабки ҳиндӣ дар ғазалиёташ инъикос гардидаанд. Аз ин ҷост, ки бо асосгирии ҷиҳатҳои номбурда Урфиро аз “поягузори шеъри сабки ҳиндӣ” ва ҳатто “мухтарей тарзи тоза” ном бурдаанд.

Дар ин замина, омӯзиши бисёрҷабҳа ва амиқи ашъори шоир ба кас руҳу илҳами тоза бахшида, дар ҷустуҷӯҳои минбаъда роҳҳои навро кӯшода мегардонад.

Адабиёт:

1. Азимободӣ, Ҳусанқулихон Наштари ишқ / Ба тасҳеҳ ва мукаддимаи Асғар Ҷонфидо / Ҳусанқулихон Азимободӣ.-Ҷ.3.-Душанбе, 1982. - С.783-1179.
2. Баҳор, Муҳаммадтақӣ. Сабкшиносӣ / Муҳаммадтақӣ Баҳор.- Техрон: Интишороти Амири Кабир,- Ҷ.1, 1373.- С. 479.
3. Қофилабошӣ, Сайид Халил. Мағнотиси ишқ / Сайид Халил Қофилабошӣ.- Техрон: Баҳр-ал-улум: 1373. -280 саҳ.
4. Лангрӯдӣ, Шамс. Сабки ҳиндӣ ва Қалми Кошонӣ / Шамси Лангрӯдӣ.- Техрон: нашри Марказ, 1372. С. 35
5. Олоштӣ, Ҳусанпур Ҳасан. Урфӣ, мухтарей тарзи тоза / Ҳусанпур Ҳасан

Олошті // Китоби моҳи адабиёт ва фалсафа.-1378. №-26.- С. 34-39

6. Сафо, Забехулло, Тарихи адабиёт дар Эрон / Забехулло Сафо.-Қ. 5, Техрон: Фирдавс, 1373.- 1410 сах.

7. Тоифӣ, Шерзод. Дар омаде бар сабк ва андеша дар ғазалиёти Урфии Шерозӣ / Шерзод Тоифӣ // Дониш - фаслномаи илмӣ-пажӯҳишии маркази таҳқиқоти форсии Ирон ва Покистон. Исломобод: 1390, №106.- с. 33-56.

8. Фатухӣ, Муҳаммади / Балоғати тасвир / Муҳаммади Фатухӣ.- Техрон: Суҳан,1385. - С.45-46.

9. Ҳасанхон, Навоб Сиддиқ / Шамъи анҷуман / Навоб Сиддиқ Ҳасанхон.- Бҳупол, 1992. 977 сах.

10. Шерозӣ, Урфӣ. Куллиёт / Ба кӯшиш ва тасҳеҳи Муҳаммад Валиюлҳақи Ансорӣ (муштамил бар қасидаҳо, таркиббандҳо, тарҷеъбандҳо, қитъаот, бар асоси нусхаҳои Абулқосими Сирочои Исфаҳонӣ ва Муҳаммадсодиқи Нозими Табрзӣ) / Урфии Шерозӣ.- Дар се мучаллад. – Қ. 1. - Техрон: 1378.- 1014 сах.

11. Шерозӣ, Урфӣ. Куллиёт / Ба кӯшиш ва тасҳеҳи Муҳаммад Валиюлҳақи Ансорӣ (муштамил бар қасидаҳо, таркиббандҳо, тарҷеъбандҳо, қитъаот, бар асоси нусхаҳои Абулқосими Сирочои Исфаҳонӣ ва Муҳаммадсодиқи Нозими Табрзӣ) / Урфии Шерозӣ.- Дар се мучаллад. – Қ. 2. - Техрон: 1377.- 881сах.

12. Шамисо, Сирус. Сабкшиносии шеър / Сирус Шомисо.- Техрон: Интишороти Фирдавс, 1374. - 430 сах.

13. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон / Ҳофизии Шерозӣ. Ба тасҳеҳи Абдурахими Халхолӣ.- Техрон: Интишороти «Ҳофиз», 1369.-440 сах.

ОИД БА САБК ВА ХУСУСИЯТҲОИ САБКИ ҲИНДӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ УРФИИ ШЕРОЗӢ

Сабки ҳиндӣ аз авоили асри 11 ҳичрӣ дар адабиёти форсу тоҷик маъмул гашта, мавриди қорбуди адибон қарор гирифтани он 150 сол давом мекунад. Ин сабк то оғози давраи дигари адабӣ бо номи "бозгашт" маъмул аст. Сабки ҳиндӣ хусусиятҳои хоссу барҷаста дорад. Ҳамин вижагиҳо боис ба фарқ намудани сабки мазкур аз сабкҳои дигари шеърӣ дар адабиёти форсу тоҷик мебошад.

Урфии Шерозӣ, яке аз шоирони маъруфи асри даҳуми ҳичрӣ аст ва шеъри ин аср заминаи мобайнии сабкҳои ироқӣ ва ҳиндист. Дар заминагузори ва рушду ташаккули ғазал дар сабки ҳиндӣ Урфии Шерозӣ нақши муҳим дорад. Вай дар ҳама қолабҳои маъмулии шеърӣ форсу тоҷик осор таълиф намудааст. Муаллиф бо таҳқиқи ҳамин паҳлуи масъала муайян намудааст, ки ҳаҷми аслии девони шоирро беҳтарин дурдона ва гавҳари адабӣ, яъне ғазал ташкил медиҳад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Урфӣ шоири барҷастаи асри худ мебошад. Бо асос гирифтани ин нукта баён менамояд, ки дар миёни шоирони машҳур ба сабки ҳиндӣ ҷойгоҳи Урфии Шерозӣ инкорнопазир аст.

Дар мақола муаллиф кӯшиш намудааст, ки хусусиятҳои барҷастаи сабки ҳиндиро дар ашъори Урфӣ нишон диҳад. Усули тадқиқот дар ин мақола тавсифӣ-таҳлилӣ мебошад. Муаллиф фикри худро бо овардани мисол аз ашъори шоир исбот намуда, натиҷаи умумӣ нишон медиҳад, ки хусусиятҳои барҷастаи сабки ҳиндӣ дар шеъри шоир мавриди қорбурд қарор гирифтаанд.

Вожаҳои калидӣ: Урфии Шерозӣ, ғазал, сабки ҳиндӣ, хусусиятҳои сабки ҳиндӣ, девони ашъор.

О СТИЛЕ И ХАРАКТЕРИСТИКАХ ИНДИЙСКОГО СТИЛЯ В ГАЗАЛЕЙ УРФИ ШЕРАЗИ

«Индийский стиль» был популярен в персидско-таджикской литературе с начала XI века хиджры и использовался писателями уже 150 лет. Этот стиль извесно до начала другого литературного периода «возвращением». Индийский стиль имеет отличительные особенности. Эти особенности отличают этот стиль от других стилей поэзии в персидской и таджикской литературе.

Урфи Шерози - один из самых известных поэтов X века хиджры, а поэзия этого века - это золотая середина между иракским и индийским стилями. Урфи Шерози играет важную роль в обосновании и развитии газели в индийском стиле. Он писал все обычные персидские и таджикские формы стихов. Исследуя этот раздел, автор определил, что оригинальный том дивана поэта - лучшая жемчужина и литературная жемчужина, то есть газель. Это доказывает, что Урфи - выдающийся поэт своего века. Исходя из этого, понятно, что среди известных поэтов индийского стиля неоспоримо место Урфи Шерози.

В статье автор пытается показать выдающиеся черты индийского стиля в поэзии урфи. Метод исследования в статье описательно-аналитический. Автор доказывает свою точку зрения на примере из поэзии поэта, и общий вывод состоит в том, что в поэзии поэта используются выдающиеся черты индийского стиля.

Ключевые слова: Урфи Шерази, газель, индийский стиль, особенности индийского стиля, диван.

ABOUT THE STYLE AND CHARACTERISTICS OF THE INDIAN STYLE IN GHAZALS OF URFII SHEROZI

The "Indian style" had been popular in Persian and Tajik literature since the beginning of the 11th century and had been used by writers for 150 years. This style is known before the beginning of another literary period by the name of "return". The indian style has distinctive features. These features distinguish this style from other styles of poetry in Persian and Tajik literature.

Urfii Sherozi is one of the most famous poets of the 10th century of the hijri, and the poetry of this century is a golden mean between the Iraqi and Indian styles. Urfi Sherozi played an important role in the foundation and development of the ghazal in indian-style. He wrote all the usual Persian and Tajik forms of poetry. Exploring this section, the author determined that the original volume of the poet's collection of poems (devon) is the best pearl and literary gem, that is, the ghazal. This proved that Urfi was the outstanding poet of his century. Based on this, it is clear that among the famous poets of the indian style, Urfi Sherozi's place is indisputable.

In the article, the author tried to show the outstanding features of the indian style in Urfi's poetry. The research method in the article is descriptive and analytical. The author proved his point of view by an example from the poet's poetry, and the general conclusion is that the poet's poetry used outstanding features of the indian style.

Keywords: Urfii Sherozi, ghazal, indian style, features of indian style, collection of poems (devon).

Маълумот оид ба муаллиф: Саидҷафаров Озод Шохвалиевич - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимова, 64/14. E-mail: Ozod_060374. Тел.: (+992) 909-09-31-84

Муҳаммадҷони Абдувоҳид - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ, муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16. E-mail: mabduvokhidov@mail.ru. Тел.: (+992) 988-12-32-34

Сведение об авторах: Саиджафаров Озод Шохвалиевич - Таджикский государственный финансово-экономический университет, доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. E-mail: Ozod_060374. Тел.: (+992) 909-09-31-84

Муҳаммадҷан Абдувахид - Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, старший преподаватель кафедры таджикского языка. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, ш. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. E-mail: mabduvokhidov@mail.ru. Тел.: (+992) 988-12-32-34

Information about the authors: Saidjafarov Ozod Shokhvalievich - Tajik State University of Finance and Economics, Doctor of Philology sciences, Professor of the Tajik

Language Department. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Str. Nakhimov, 64/14. E-mail: Ozod_060374. Tel.: (+992) 909-09-31-84

Muhammadjon Abduvohid - Kulob State University named after A. Rudaki, Senior Lecturer of the Tajik Language Department. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarov, Str., 16. E-mail: mabduvokhidov@mail.ru. Phone: (+992) 988-12-32-34

ТДУ – 81-1 (2 тоҷ)

ТКТ – 82 (2 тоҷ)

А - 28

ГИПОНИМИЯ ДАР “АНВОРИ СУҲАЙЛӢ”-И ХУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Азимова С. Н., унвонҷӯ

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Истилоҳи *гипонимия* ё *шумули маъноӣ* барои илми забоншиносии муосири тоҷик нисбатан нав буда, он дар забоншиносии анъанавии даврони шуравӣ ва муосир чандон таҳқиқ нагаштааст. Барои равшан сохтани маъноӣ истилоҳи гипонимияи маъноӣ рӯ меорем ба шарҳи ин истилоҳ дар “Большая российская энциклопедия”: Гипонимия (аз вожаи **гипо...** – зер ва юнонии **ῥῶμα** – ном гирифта шудааст), таносуб аз рӯйи чинс, намуд ва хел воҳидҳои луғавиро мефаҳмонад. Ба субординатсия ва номувофиқатӣ асос ёфта, яке аз муносибатҳои пойгоҳии парадигматикиро дар луғат дарбар мегирад [10].

Дар фарҳанги “Лингвистический энциклопедический словарь” фарқияти гипонимияи маъноӣ аз синонимия чунин оварда шудааст: “Дар фарқият аз синонимия ҳодисаи гипонимия бо истилоҳҳои ба таври яктарафа ивазкунанда (имплицатсияи яктарафа) ифода мегардад [9].

Бояд гуфт, ки ба мавзӯи гипонимияи маъноӣ олимони Фарб таваҷҷуҳи зиёд зоҳир кардаанд ва дар доираи илми маъношиносӣ онро ба риштаи таҳқиқ кашидаанд. Аз ҷумла, мо дар корҳои Ҷ. Лайонз [2003], У. Крофт [2004], В. Вундт [2010] ва дигарон ақидаҳои ҷолибро пайдо намудем. Масалан, муҳаққиқони белорус И. Волвачёва ва Е. Руденко бар он ақида ҳастанд, ки олимони Фарб Ҷ. Лайонз, Ҷ. Миллер гипонимияро ҳамчун истилоҳи муносибатҳои пайдарҳамӣ (entailment) мефаҳманд, ки он дар байни мавқеъҳои пешин вучуд дорад: пайдо шудани маъноӣ як калима аз калимаи дигар ба пайдошавии як ифода аз ифодаи дигар хангоми дар ин ифодаҳо мавҷуд будани калимаҳои мувофиқ бармеояд. Аломати → дар ин ҷо пайдарҳамиро мефаҳмонад.

Маъношиносони рус Ю.Н. Караулов [1972], М.В. Никитина [2010], А.А. Уфимсева [2002], Р.М. Фрумкина [2003], Е.Е. Котсова [2010] ва дигарон низ дар ин ҷода мӯшикофӣ намуда, бар кушодани фарқияти гипонимияи маъноӣ аз гиперонимия, мавқеи он дар низоми маъноии забони русӣ ва мушкилоти дигар кӯшидаанд. Масалан, Василев бар он ақида аст, ки калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои намуд (масалан, «пальто», «платье», «пиджак») нисбат ба калимаи ифодакунандаи мафҳуми чинсият, яъне гипероним – нақши гипоним («одежда»)–ро иҷро мекунанд ва нисбат ба яқдигар ҳамгипоним (когипоним) мебошанд. Когипонимҳо бо ҳамдигар дар муносибати номувофиқатии маъноӣ қарор доранд, ки ин аз номумкин будани нисбатдиҳии онҳо ба як объект бармеояд. Масалан, номи гулҳои «астра» ва «роза» наметавонанд ба як гул тааллуқ дошта бошанд. Гипероним ва гипонимҳои ба вай тобешаванда гурӯҳҳои гиперонимӣ-гипонимиро ташкил медиҳанд, ки содатарини онҳо гурӯҳи дузинагӣ мебошад. Масалан, «родитель»– «отец», «мать» [2, с. 126].

Олими варзидаи рус А.А. Уфимсева дар пажӯҳиши бунёдии худ «Лексическое значение» (Маъноӣ луғавӣ, 1986) доир ба сохтори воҳидҳои луғавӣ чунин изҳори ақида намудааст: “Принципи сохтори гиперо-гипонимиро, ки дар ташаккул ва муаррифии низомнокии луғат асосӣ мебошад, дар низоми воҳидҳои луғавӣ бо роҳи таҳлили бисёрзинагии дефинитсионӣ, ки ба шарҳи маъноӣ луғавӣ таъя мекунанд ва дар

фарҳангҳои тафсири, тезауруси ва муродифи оварда мешавад, ошкор кардан мумкин аст” [8, с.206].

Муҳаққиқи рус Е.Е. Котсова дар автореферати таҳқиқоти диссертатсионии худ доир ба фарқияти мафҳумҳои *гипероним* ва *гипоним* чунин ақидаро матраҳ сохтааст: “Ба ҳайси гиперонимҳо на калимаҳои маънояшон ба кулли васеъ (одам, махлук, ашё, кардан, будан), балки воҳидҳои луғавие баромад мекунад, ки мафҳумҳои бештар мушаххас (абстрактӣ) (ҳиссиёт, ҳаракат кардан, кор кардан) ва ашҳои умумиятдодашуда ва мушаххаси олами моддӣ (дарахт, мебел, растанӣ, либос, иншоот ва ғ.)-ро мефаҳмонанд” [6, с.13].

Дар кори диссертатсионии Гридина И.Н. оид ба муносибатҳои гиперонимии гипонимии воҳидҳои луғавӣ дар нутқи кӯдакон ва калонсолон (2010) сухан дар бораи муносибатҳои гипонимии гиперонимӣ дар нутқи инсон меравад. Муҳаққиқ қорҳои илмӣ ба ин мавзӯ бахшидашудаи олимони Ғарбу русро ҷамъбаст намуда, чунин арзи фикр мекунад: “Доир ба истилоҳи қорфармудаи муҳаққиқони миёнаи асри XX бояд зикр кард, ки онҳо муносибатҳои ҷинсиро намудиро нисбат ба объектҳои воқеият ва калимаҳо баррасӣ кардаанд, аммо баъд аз таълиф шудани қорҳои Ҷ. Лайонз аз ҷиҳати истилоҳӣ ҷудо кардани муносибатҳои зинавии байни объектҳо ва калимаҳо ба ҳукми анъана даромад. Ҳамин тавр, нисбат ба калимаҳо қор фармудани истилоҳи «гипонимия» роиҷ гашт (ин истилоҳ дар қорҳои М.А. Кронгауз, Ҷ. Лайонз, М.В. Никитин, Л.А. Новиков ва дигарон ба назар мерасад). Аммо дар баробари ин калимаи «гипонимия» танҳо як унсур зинаи бисёрҷаҳа – гипонимро дарбар мегирад, мувофиқан, истилоҳи «гипонимия» метавонад ҳамчун инъикоскунандаи муносибатҳои танҳо байни гипонимҳо фаҳмида шавад. Азбаски гипероним наметавонад аз зинаҳои гипонимӣ-гиперонимӣ истисно гардад, солҳои охир муҳаққиқон одатан истилоҳоти «муносибатҳои гиперонимӣ-гипонимӣ» ё «гипонимӣ-гиперонимӣ»-ро истифода мебаранд» [3, с. 3-4].

Дар асоси гипонимияи маъноӣ воҳидҳои луғавӣ тадричан ба гурӯҳҳои мавзӯию маъноӣ ва луғавию маъноӣ, синфҳо ва зерсинфҳои марзи маъноӣ муттаҳид мешаванд, ки инъикоси инро мо дар луғатҳои идеографӣ дида метавонем.

Тибқи пажӯҳишҳои олимони рус коррелятсияҳои (аз вожаи латинии *correlatio*, яъне таносуб) гипонимӣ, ки онҳоро инчунин коррелятсияҳои гипогиперонимӣ низ меноманд, калимаи ифодакунандаи мафҳуми умумии ҷинсиро бо калимаҳои ифодакунандаи ҷузъиёти ин мафҳум алоқаманд мекунад. Масалан, агар гӯянда ба саволи “дар ҷузвдон ҷӣ дорӣ?” ҷавоб гардонад, ки “*лавозимоти дарсӣ дорам*” – дар ин ҷумла гипероним мусовӣ (нейтралӣ) мешавад. Дар ҷавобҳои “*китоб дорам*” ва “*китоби риёзиёт дорам*” маълумоти иловагӣ дида мешавад, ки хусусияти прагматикӣ дорад.

Номҳои нисбатан аниқтари ашё ва ҳодисаҳоро мо танҳо дар матн (контекст) қор фармуда метавонем. Мушаххасгардонии ном дар ҳолатҳои зерин лозим аст: аввалан, агар истифодабарии воҳидҳои луғавӣ ба фаҳмиши нодуруст оварда расонад. Масалан, дар бозор мо ба ҷойи “*ду кило мева диҳед*” гуфтан ифодаи “*ду кило анор диҳед*” мегӯем, ки ин дар бораи эҳтиёҷоти харидкуниамон иттилои кофӣ медиҳад. Агар гӯем, ки “*ду кило анори Раиш диҳед*”, он гоҳ фикрамон боз ҳам мушаххастар мешавад ва мо барои ин гипонимҳои иловагиро қор мефармоем; дувум, агар истифодабарии воҳидҳои асосии луғавӣ аз ҳад зиёд умумӣ бошад, он гоҳ гӯянда ба истифода бурдани гипероним иктифо мекунад. Масалан, ба ҷойи “*ин гулҳои садбарг баҳри шумо*” гуфтан, мо метавонем “*ин гулҳо баҳри шумо*” гӯем, ки дар ин ҳолат истифода бурдани гипоними *садбарг* ҳатмӣ нест.

Гипонимия (шумули маъноӣ) метавонад олами зоҳирӣ ва ботинии қахрамонони асар, ҳисоли неку бади онҳо, эҳсосоти ҳаяҷонро ифода кунад. Зимни ин ҳодиса дар доираи марзи маъноӣ мафҳумҳои ҷанг ва сулҳ, хусумат ва муҳаббат, дурӯғ ва ҳақиқат, хиёнатӣ садоқатро муқоиса кард. Масалан, мафҳуми *некӣ* нисбат ба мафҳуми *ҳақиқат* ҳамчун гипероним баромад мекунад, ки он дар навбати худ, бо мафҳумҳои гипонимии сулҳ, ишқ, умед, вафо гипоним мебошад. Тибқи нуқтаи назари муҳаққиқи рус С.Ю. Архипов гипонимҳо *силсилаи изотопиро* ташкил медиҳанд: “Истилоҳи «изотопия» бори

нахуст дар корҳои илмии файласуфи забоншиноси франсуз А. Греймас ба назар мерасад, ки дар онҳо изотопия ҳамчун рекурренсияи (такрори) семаҳои матн муайян карда мешавад. Воҳидҳои луғавӣ бо семаи умумӣ силсилаҳои изотопӣ ва ё дараҷаҳои изотопии матнро ташкил медиҳанд. Ҳамин тавр гуфтан мумкин аст, ки силсилаҳои изотопӣ дар матн марзҳои мушаххаси маъноиро ҳосил мекунад. Муносибатҳои изотопӣ, воҳидҳои луғавии алоҳидаи матнро алоқаманд карда, яке аз воситаҳои муҳимтарини таъминсозии когерентнокӣ, яъне бутунии маъноӣ мебошанд” [11].

Забоншинос М.Н. Қосимова дар паҷуҳишҳои илмии худ доир ба хусусиятҳои луғавии калимаҳо ибрози ақида намудааст. Аз ҷумла, чунин мефармояд: “Дар забон калимаҳои вучуд доранд, ки умумиестемолӣ (лексикаи актив, луғати фаъол) буда, барои ҳамаи услубҳо баробар хидмат менамоянд. Миқдоран ин калимаҳо хеле зиёданд. Масалан, калимаҳои *об, оташ, хок, замин, ҳаво, дарахт, мева, хӯрок, нӯшок, даст, рӯй, чаим, сурх, сафед, сиёҳ, даҳ, ҳазор, мо, шумо, кучо, кай, гуфтан, рафтан, хондан, гирифтани* ва амсоли ин калимаҳои мебошанд, ки барои ҳама фаҳмоянд... Калимаҳои умумиестемолиро аз рӯи маъно ба гурӯҳҳои зиёде тасниф кардан умкин аст” [7, с.67]. Воқеан, ҳамаи калимаҳои ба гурӯҳи луғати фаъол воридкардаи олимро ҳамчун гипероним эътироф кардан мумкин аст ва онҳо қудрати ба худ қабул кардани гипонимҳоро доранд.

Аз афкори назарии олимону муҳаққиқони маъношинос чунин бармеояд, ки барои муайян намудани сохтори маъноии воҳидҳои луғавӣ мо хоҳу ноҳоҳ ба таҳлил дар дохили матн муроҷиат мекунем ва қобилиятанро доир ба арзёбӣ намудани ифодаҳои забонӣ истифода мебарем.

Барои ин лозим донистем, ки калимаҳои “Анвори Сухайлӣ”-и Ҳусайн Воизи Кошифиро ба гурӯҳҳои луғавию маъноӣ, ки инъикоскунандаи ҷиҳатҳои фарозабонии асар мебошанд, чудо кунем. Барои ин мо вожаҳои асарро аз рӯи нишонаҳои маъноияшон тасниф кардем. Албатта, таснифоти мазкур шартӣ аст ва наметавонад ҳамаи ҷиҳатҳои инъикосгари ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ ё маънавию фарҳангии замони навишта шудани асарро дар бар гирад. Таснифоти овардаамон дар пайравии он таснифоте гузаронида шудааст, ки олими варзидаи маъношиноси тоҷик М.Н. Қосимова дар асари машҳури худ “Таърихи забони адабии тоҷик” (2011) бо таъя ба таърихномаҳои даврони классикии адабиётанон анҷом додааст.

Асари “Анвори Сухайлӣ” таркиби луғавии ниҳоят ғанӣ ва рангоранг дорад. Забони асар услубан ҳоси замони нигориши он буда, дорои калимаҳои аслан тоҷикӣ ва иқтибосӣ, серистемол ва камистемол, маъноӣ асли ва маҷозӣ мебошад. Муаллиф дар асар аз ҳодисаҳои забонии муродиф ва мутаозодшавии вожаҳо, ҳамгунии онҳо фаровон истифода бурдааст. Дар ин раванд мо калимаҳои асарро аз рӯи маъно ба чунин гурӯҳҳои луғавию маъноӣ (минбаъд ГЛМ) тасниф намудем:

1. **Калимаҳои мансуби номи узвҳои ашъи ҷондор:** *даст* (292), *чаим* (46), *дил* (846), *чаим* (215), *дида* (301), *сар* (208), *абрӯ* (13), *рухсора* (2), *гардан* (30), *дандон* (15), *сина* (40), *пой* (170), *мӯй* (30), *гесӯ* (4), *мижгон* (2), *пешонӣ* (3), *бинӣ* (23), *шикам* (13), *камар* (11), *бадан* (35), *нӯст* (23), *нохун* (8), *панҷа* (24), *рон* (29), *ангушт* (23), *зону* (6), *чигар* (35), *пару бол* (8), *минқор* (14), *чанғол* (19), *шоҳ* (43), *дум* (12) маротиба истифода шудаанд ва ғ.

2. **Калимаҳои мансуби мафҳуми хешутаборӣ:** *падар* (65), *модар* (73), *духтар* (55), *писар* (32), *бародар* (61), *хоҳар* (8), *навасаарӯс* (4), *аму* (2), *хола* (2), *бобо* (1) ва ғ.

3. **Калимаҳои мансуби номи хӯрокворӣ ва нӯшокӣ:** *об* (117), *нон* (16), *шароб* (16), *ҳалво* (12), *набот* (10), *асал* (9), *ширинӣ* (8), *шир* (5), *ош* (2), *кабоб* (5), *намак* (6), *шакар* (5), *ангубин* (5), *бода* (3), *сирко/сирка* (3), *равған* (2), *гулоб* (1) ва ғ.

4. **Калимаҳои мансуби номи вазифа, ҷоҳу манзалаат, қасбу қор:** *шоҳ* (257), *подшоҳ* (307), *подшаҳ* (6), *малик* (596), *вазир* (97), *мир* (18), *амир* (6), *султон* (59), *надим* (5), *ҳоким* (18), *фармондеҳ* (4), *ҷаноб* (7), *сардор* (5), *сарвар* (8), *устод* (12), *деҳқон* (62), *табиб* (26), *шубон* (17), *қосиб* (4), *дуредгар* (11), *заргар* (31), *боғбон* (6), *начқор* (5), *оҳангар* (4), *мутриб* (4), *қассоб* (1), *барзгар* (1), *ҳалвогар* (1), *ҳунарманд* (11) ва ғ.

5. **Калимаҳои мансуби номи ҳайвоноту паранда, ҳашароту ҳазандаҳо:** *тӯтӣ (19), каргас (1), кабӯтар (41), зог (118), мург (124), кабк (43), булбул (22), андалеб (2), боша (8), шоҳин (13), уқоб (5), товус (12), гунҷишк (20); калила (54), димна (167), рӯбоҳ (90), шагол (28), шер (287), шутур (80), сангушит (56), паланг (29), оҳу (43), юз (3), бабр (5), саг (33), гурба (57), гов (51), асп (15), барра (1), гӯсфанд (17), муш (3); мор (57), мӯр (8), парвона (12), магас (17), занбӯр (7), кирм (2), малах (2) ва ғ.*

6. **Калимаҳои мансуби номи дарахту бутта, гулу гиёҳ, мева, полезӣ:** *дарахт (123), бед (4), гул (207), бутта (1), гиёҳ (15), барг (79), райҳон (3)/райҳин (10), лола (7), садбарг (1), ёсуман (2), нарғис (11); найшакар (6), ангур (2), себ (4), анор (1), харбуза (1), бодом (2); галла (8), гандум (5), ҷав (4), арзан (1); сабзӣ (1) ва ғ.*

7. **Калимаҳои мансуби мафҳумҳои манзил, сарулибос, рӯзгордорӣ, маишӣ:** *хона (205), манзил (105), кулба (18), ҳучра (9), боғ (12), девор (24), фарш (1), сақф (5), сутун (11), равзана (2), қалъа (1), қаср (14), ҳисор (5); хилъат (17), ҷома (33), доман (15), тасбеҳ (1), табақ (3), коса (2), пиёла (1), қадаҳ (3), ҷом (7), табар (3), теши (3), бел (1), корд (2), обгир (5), офтоба (1), қуфл (9), калид (17) ва ғ.*

8. **Калимаҳои мансуби ҳодисаҳои табиат:** *соиқа (8), абр (28), жола (3), борон (21), барф (1), раъд (6), барқ (15) ва ғ.*

9. **Калимаҳои мансуби аломату хусусият:** *бевафо (40), хунхор (18), бадқирдор (16), нозанин (13), дилозор (13), зебо (31), ноком (14), ҳарис (13), нозук (12), ҷафокор (10), раъно (7), шӯхчаиш (6), ҷафопеши (4), ситезкор (3), бадбахт (3), шакарлаб (3), ситезарӯй (2), ширингуфтор (1), нозукхӯй (1), бадкеш (1), симинбадан (1), симинбӯй (1) ва ғ.*

10. **Калимаҳои мансуби навъи фулузот, сангҳои қиматбаҳо:** *симу зар (5), зар (78), оҳан (11), нӯлод (1), зумурад (3) / зумрад (1), лаъл (24), ёқут (11), дурр (2), гуҳар / гавҳар (65), садаф (12), фирӯза (3) ва ғ.*

11. **Калимаҳои мансуби номи сайёраҳо ва ҷисмҳои осмонӣ:** *Замин (66), Офтоб (93), Моҳ (32), Миррих (3), Ноҳид (1), ситора (10), ахтар (10), бурҷ (8) ва ғ.*

12. **Калимаҳои мансуби истилоҳоти ҳарбӣ:** *тег (66), шамшер (40), камон (14), тир (9), манҷаниқ (1), найза (9), ханҷар (10), гилоф (2) ва ғ.*

13. **Калимаҳои мансуби макон:** *шаҳр (147), замин (96), биёбон (39), дашт (14), мулк (38), кишвар (9), диёр (29), деҳ (13), макон (13), сарзамин (2), мамлакат (56) ва ғ.*

14. **Калимаҳои мансуби замон:** *шаб (88), рӯз (211), қадим (36), ҳафта (3), сол (39), саҳар (15), субҳ (50), пагоҳ (2), фардо (29) бомдод (9), пешин (6), аср (2), қарн (6) ва ғ.*

Аз таснифоти гузаронидаамон маълум мегардад, ки асари Хусайн Воизи Кошифӣ дорои миқдори зиёди ГЛМ буда, шумораи онҳоро боз ҳам зиёдтар кардан мумкин аст. Аз байни онҳо хусусан ГЛМ-и калимаҳои соматикӣ; номи вазифа, чоҳу манзалат, касбу кор; номи ҳайвоноту парранда, ҳашароту ҳазандаҳо; номи дарахту бутта, гулу гиёҳ, мева, полезӣ хеле сермаҳсул ҳастанд, ки мо инро бо хусусиятҳои маъноӣ ва мазмунӣ асар алоқаманд мекунем.

Таҳлилу таҳқиқи гипонимияи байни воҳидҳои луғавӣ басо муҳим аст ва дар ин раванд гипонимияи асари “Анвори Суҳайлӣ”-ро таҳлил мекунем:

*Шоҳ аз нишот шикор пардохт ва саҳроро аз **چارанда** ва ҳаворо аз **паранда** ҳолӣ сохт...*(АС, с. 18);

*Сулаймон фармуд, ки баъд аз инсон ашрафи **ҳайвонот асп** аст ва аҳасси **ҷонварон саг** (АС, с. 499) Дар ин ҷумла ду калима – **ҳайвонот** ва **ҷонварон** ба назар расиданд, ки нисбат ба калимаҳои *асп* ва *саг* вазифаи гиперонимию иҷро мекунанд ва баръакс, калимаҳои *асп* ва *саг* нисбат ба калимаҳои **ҳайвонот** ва **ҷонварон** гипоним мебошанд.*

Дар байти поён низ дар як вақт гипероним ва гипоними он омадаанд:

Ман ҳамчу хору хокам ва ту офтобу абр,

***Гулҳо** ва **лолаҳо** диҳам ар тарбият кунӣ (АС, с.87).*

Дар ин ҷумла бошад, ба назар танҳо ду гипоним расид, ки гипероними онҳо калимаи “паранда” мебошад:

*Зоге равиши кабки дарӣ меомӯхт,
Он даст надоду роҳи ӯ рафт зи даст* (АС, с. 37).

Дар ҷумлаи мазкур калимаи моҳиён номи умумии намудро ифода карда вазифаи гиперонимиро иҷро кардааст:

Наздики моҳиён рафт ва ин хабари мавҳуш чунон, ки шунда буд бозгуфт... (АС, с. 106).

Дар ду ҷумлаи дигар вожаҳои *падару модар* гипоним ва *волидайн* гипероним ҳастанд:

Падару модар ба *дидори фарзандони хеш баромада*, аз эҳтисози *шион дар парвоз хуррамӣ менамуданд* (АС, с.100);

Ҷуз ба талаби фарзанди солах, ки дар ирсоли дуо ба волидайн ҳукми садакаи чория дорад, бад-ин кор тан дар надиҳад (АС, с.361).

Дар ҷумлаҳои поён низ чунин ҳодиса дида мешавад:

Дар зери ҳамин дарахт, ки истодаӣ офтобае аст нур аз зар бардору дар ҳавоичи худ ба кор бар (АС, с.133);

Маълум шуд, ки он дарахти мевадор ва ниҳоли нафърасон аст, ло шак онро парваранд ва аз самари он нафъ гиранд (АС, с.87);

Рӯзе ба дарахти анҷир, ки аксари авқот бадон ба сар бурдӣ баромада анҷир мечид (АС, с.332).

Дар ин се ҷумлаи овардашуда вожаи *дарахт* нисбат ба ибораҳои *дарахти мевадор* ва *дарахти анҷир* гипероним буда, дар навбати худ, ибораи *дарахти мевадор нисбат ба калимаи дарахт гипоним* ва нисбат ба *дарахти анҷир* гипероним мебошад, яъне ибораҳои мазкур маълумоти иловагии гипероними *дарахт* ҳастанд.

Дар таркиби ҷумлаи поён якбора якчанд калимаи ГЛМ “Хешутаборӣ” омадааст, ки дар байни ҳамдигар муносибати гиперонимию гипонимӣ доранд, яъне се гипоним ба як гипероними *хешовандон* мутааллиқанд:

Зан дар мақоми ҳамсуҳбатон ва духтарон дар мавозинаи хасмон ва соири хешовандон дар мартабаи бегонагон, аммо писарро аз барои бақои зикр хоҳанд ва бо нафси зоти хеш якто шиносанд (АС, с.401).

Дар ҷумлаҳои зерин гиперонимҳо на танҳо гипонимҳоро дар гирди худ муттаҳид кардаанд, балки ҳамаи онҳо бо маъноҳои иловагӣ зебу зинат ёфта, гиперонимро шарҳу эзоҳ додаанд:

Ҷавоҳири қиммате дар замони ӯ аз дидаи ҳар кас чун гавҳари шоҳвор дар хилватхонаи садаф ниҳон будӣ ва чун лаъли Бадахшон аз самими кон ҷуз ба ҳазор хуни чигар чеҳра нанамудӣ (АС, с.9);

Сухани ноандешида, чун зари носанҷида аст (АС, с.39);

Ҳуққае аз сими хом ниҳода ва қуфле аз зари холис бар он зада (АС, с.205);

Узри бисёр хост ва чиҳати марҳам баҳо ҳазор динор зари сурх арзонӣ дошт (АС, с.205);

Хоки тираро зари софе созад ва санги ноқисро гавҳари қомил гардонад (АС, с.535);

Ногоҳ доманаш чун табақи фалак нур аз зари оташин шуд, зарҳоро бардошт ва бишумурд, сад динори тамои буд (АС, с.563);

Гавҳари шоҳвор аз садафи раҳм ба соҳили зуҳур ояд ва писари зеборӯй аз хилватхонаи гайб ба саҳрои шаҳодат хиромад (АС, с. 362).

Мо дар тасниф ва гурӯҳбандӣ намудани калимаҳои гипонимӣ бештар ба корҳои олимони маъношиноси рус, аз ҷумла Е.Е. Котсова така намуда, онҳоро ба се навъ чудо кардаем: “а) чинс ба навъ ё хел (рустанӣ, яъне аз чинси рӯянда, мерӯйидагӣ, нумуёкунанда: дарахт, гул, гиёҳ); б) навъ ба чинс (таносуби лола-гул, лола як навъи гул); в) навъ ба навъ (ҳамшумулӣ) ё хел ба хел (лола ва сунбул – гулҳо, яъне навъи гулҳо)” [4, с.288] ва калимаҳои гипонимии асари мавриди таҳқиқамонро чунин тасниф намудем:

Чинс ба навъ:

Шерро бигзошт ва бар гӯшае берун рафт, шер аз қазияи сиёҳгӯш хаимолуд шуда дар пай равон гашт ва сиёҳгӯш худро дар буттаи хоре ниҳон кард шер аз ӯ бигузашт ва

ду *оҳубарра* *дид* (АС, с.461). Дар ин мисол се калимаи мансуби ГЛМ “Ҳайвонот” ба назар мерасанд: *шер, сиёҳгӯш, оҳубарра*. Гарчанд ҳамаи онҳо ҳайвонот бошанд ҳам, аммо навъи онҳо аз ҳам тафриқа дорад, яъне шер мансуби навъи даррандагон аст ва сиёҳгӯшу оҳубарра мансуби хояндагон ва чарандагон мебошанд. Мисоли дигар:

Навбати бачагони ишон қувват ёфта ва пару бол бароварда ҳаракате мекарданд ва падару модар ба дидори фарзандони хеш баромада... (АС, с.100). Дар ҷумлаи мазкур агар вожаҳои бачагон ва фарзандон як навъро ифода кунанд, пас калимаҳои падару модар ифодакунандаи навъи дигар дар дориаи ГЛМ “Хешутаборӣ” мебошанд. Бояд гуфт, ки мисолҳои овардаамон ба гурӯҳи якуми таснифот, яъне чинс ба навъ ё хел мутааллиқанд.

Акнун рӯ меорем ба гурӯҳи дуҷуми таснифот, яъне **навъ ба чинс**:

Ғам махӯр гар з-ин чаман шохи гуле пажмурда шуд,

Рӯйи насрин тоза асту чағди сунбул тобдор (АС, с.208).

Дар ин мисол таносуби калимаҳои *насрин* ва *сунбул* бо вожаи *гул* дида мешавад. Мисоли дигар:

Шоҳ аз ҳоли гулом огоҳ шуда ба тарбияту тақвияти ӯ илтифот намуд, то ба ҳадде, ки надими хосу муқарраби соҳибхитисос гаит (АС, с.405).

Дар ҷумлаи мазкур вожаҳои *шоҳ, гулом* ва *надим* дар таносуби гипонимӣ бо мафҳумҳои вазифа ва мансаб ҳастанд.

Навъ ба навъ ё хел ба хел:

Шабе подшоҳи бумон, ки ӯро Шабоҳанг гуфтандӣ, ба сабаби душмани қадим, ки миёни зоғу бум бошад, бо лашқари ҷаррор ва сипоҳи хунхор шабехун бар зогон зад (АС, с.264). Дар ин мисол аз тарафи адиб калимаҳои *бумон, зоғу бум, зогон* дар пайдарҳамӣ кор фармуда шудаанд, ки когипонимии (ҳамшумулии) ин навъҳои парандагонро ҳосил кардааст.

Ҳамин тариқ, таҳлили гипонимия ва ё шумули маъноӣ дар асоси маводи асари “Анвори Сухайлӣ” муайян мекунад, ки хусусиятҳои семантикии вожаҳо метавонанд барои тасниф намудани онҳо аз рӯйи нишонаҳо, макони қарор доштан, вожаҳои ба онҳо мансубиятдошта зикр карда шаванд. Бояд гуфт, ки муҳаққиқони тоҷик дар асрҳои пешин ва дар даврони мо низ таносуби суҳанро ҳамчун яке аз вижаҳои хос ва муҳими бунёди асар арзёбӣ намудаанд. Инчунин зимни таҳлили мисолҳои асар аён гардид, ки таносуби маъноӣ аз васеъшавии маъноӣ умумии мафҳумҳо вобастагӣ дорад. Маълум гардид, ки мавзӯи гипонимия ё шумули маъноӣ дар забоншиносии тоҷик нисбатан камтар таҳқиқи гардида, аз ҷониби муҳаққиқони Ғарб ва рус васеътар матраҳ гардидааст. Дар рафти таҳлил ошкор карда шуд, ки калимаи ифодакунандаи мафҳуми умумӣ аз рӯйи чинс–гипероним бо калимаҳои ифодакунандаи ҷузъиёти ин мафҳум – гипонимҳо алоқаманд мешавад ва онҳоро дар гирди худ муттаҳид карда, дорои маъноҳои иловагӣ мегарданд, ки ин боиси равшану возеҳ гардидани фикри муаллиф мегардад. Ғайр аз ин маълум шуд, ки дар гипонимияи маъноӣ ҳар як гипоним метавонад нақши гиперонимро нисбат ба калимаи дигар иҷро кунад. Барои гиперонимҳо қабул кардани гипонимҳои зиёд, ки ба ин ё он ГЛМ тааллуқ доранд, хос аст. Хусайн Воизи Кошифӣ дар асар калимаҳои мансуби ГЛМ-ҳои гуногунро дар пайдарҳамӣ ва таносуби маъноӣ кор фармудааст, ки мо инро бо истилоҳи когипоним, яъне ҳамшумули ишора намудем. Гипонимияи маъноӣ ҳодисаҳои серҷабҳаи меронимия, полисемия ва антонимияро дарбар мегирад, ки ин мавзӯҳо мавриди пажӯҳиши алоҳида мебошанд.

Адабиёт:

1. Хусайн Воизи Кошифӣ. Анвори Сухайлӣ. (аз рӯйи нусхаи аввалияи самъ, чопи акси Берлин, бо инзимои феҳристи хикоят ва фарҳанги луғот, чопи саввум).-Техрон: Амири Кабир, 1362.- 595с.

2. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. – М., 1981. – С. 126-136, 151-166.

3. Гридина И. Н. Гипо-гиперонимические отношения в ментальном лексиконе детей и взрослых: дисс. канд. фил. наук / И.Н.Гридина. - Санкт-Петербург, 2010. - 345 с.
4. Гулназарзода Ж. Низоми маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ (бар мабнои осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ) / Ж. Гулназарова Монография. – Душанбе, 2022. – 334 с.
5. Гулназарова Ж. Равобити мафҳумии вожағони забон. // Масъалаҳои мубрами забони адабии тоҷик. – Душанбе: Пойтахт, 2017. – С. 295-307.
6. Котцова Е.Е. Гипонимия в лексической системе русского языка: на материале глагола/ Е.Е.Котцова. Автореф. докт. дисс. -Архангельск, 2010. -45с.
7. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2016. Ҷ.2. –238 с.
8. Саломов М. Категорияҳои маъноӣ дар забони ғазал //Забон-рукни тоат. Китоби ҳафтум. – Душанбе, 2014. -С. 42-59.
9. Саломов М. Вижагиҳои сермаъноии баъзе калимаҳо дар забони ғазал//Паёми ДМТ №11, 2018. -С. 69-75.
10. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики /А. А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. -239 с.
11. Хочаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хочаев. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2013. – 344 с.
12. <http://rus-yaz.niv.ru/doc/dictionary>
13. <https://bigenc.ru/linguistics/text>
14. isotopielinie-izotopicheskaya-tsepochka
15. <https://kartaslov>

ГИПОНИМИЯ ДАР “АНВОРИ СУХАЙЛӢ”-И ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Муаллифи мақолаи мавриди назар ҳодисаи истилоҳи гипонимия ё шумули маъноиро таҳлилу таҳқиқ кардаанд. Барои равшан кардани маънои ин истилоҳ онҳо ба луғату фарҳангномаҳо рӯ оварда, афкори донишмандони ватанӣ ва муҳаққиқони Ғарбу Россияро омӯхтанд. Дар асоси таҳлили гипонимия ва ё шумули маъноии асарӣ “Анвори Сухайлӣ”-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ онҳо ба чунин хулоса омаданд, ки калимаи ифодакунандаи мафҳуми умумии чинсӣ – гипероним бо калимаҳои ифодакунандаи чузъиёти ин мафҳум – гипонимҳо алоқаманд буда, дорои маъноҳои иловагӣ мегарданд, ки ин боиси равшану возеҳ гардидани фикри муаллиф мешавад. Инчунин муаллифони мақола ошкор намуданд, ки Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар асар калимаҳои мансуби гурӯҳҳои луғавию маъноии гуногунро дар пайдарҳамӣ ва таносуби маъноӣ кор фармудааст, ки бо истилоҳи когипоним, яъне ҳамшумулӣ ишора шудааст.

Калидвожаҳо: гипоним, гипероним, гурӯҳҳои луғавию маъноӣ, мафҳуми умумии чинсӣ, маъноҳои иловагӣ, когипоним, ҳамшумулӣ, таносуби маъноӣ.

ГИПОНИМИЯ В “АНВОРИ СУХАЙЛИ” ХУСАЙНА ВОИЗИ КОШИФИ

В представленной статье автором рассматривается и подвергается анализу термин *гипонимия*. Для выяснения значения данного термина ими проанализированы словари и энциклопедии, изучены воззрения отечественных учёных и исследователей Запада и России. На основе анализа гипонимии произведения “Анвори Сухайли” Хусайна Воизи Кошифи приходит к такому выводу, что слово, выражающее общее родовое значение – гипероним связано со словами, выражающими детали данного понятия, то есть гипонимами. В результате этого они приобретают дополнительные значения, что приводит к прояснению мысли автора. Кроме того, автором статьи установлено, что Хусайн Воизи Кошифи в произведении последовательно и в семантическом соотношении применяет слова, относящиеся к различным лексико-семантическим группам, которые обозначены термином когипоним.

Ключевые слова: гипоним, гипероним, лексико-семантические группы, общее родовое значение, дополнительное значение, когипоним, семантическое соотношение.

HYPONYMS IN “ANVORI SUKHAILI” BY HUSAIN VOIZI KOSHIFI

In the article, the author considers and analyzes the term of hyponymy. To clarify the meaning of this term, dictionaries and encyclopedias were analyzed, Studied the views of domestic scientists and researchers from the West and Russia. Based on the analysis of the hyponymy of the work “Anvori Suhaili” by Husain Voizi, Koshifi comes to the conclusion that the word expressing a common generic meaning - a hypernym is associated with words expressing the details of this concept, that is, hyponyms. As a result, they acquire additional meanings, which leads to a clarification of the author's thoughts.

The author of the article found that Husain Voizi Koshifi in the work consistently and in a semantic relationship uses words belonging to various lexical-semantic groups, which are designated by the term cohyponym.

Keywords: hyponym, hypernym, lexico-semantic groups, common generic meaning, additional meaning, cohyponym, semantic correlation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азимова Сайёра Назриевна – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ. Нишонӣ: ш. Душанбе, к.Саид Носир 33. Телефон: (+992) 986067979; E-mail: 04.s.a@mail.ru

Сведения об авторе: Азимова Сайёра Назриевна – Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, соискатель кафедры таджикского языка и делопроизводства. Адрес: г. Душанбе, ул. Саид Носира 33. Тел.: (+992) 986067979; E-mail: 04.s.a@mail.ru

Information about the author: Azimova Sayora Nazrievna – Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, applicant of the Department of tajik language and Offik work. Address: Dushanbe, 33 Said Nosir str. Phone: (+992) 986067979; E-mail: 04.s.a@mail.ru

ТДУ. 4

ТАҲЛИЛИ РОБИТАҲОИ ЛЕКСИКӢ-СЕМАНТИКИИ КАЛИДВОЖАҲОИ “ГУЛ” ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА “FLOWER” ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ (таҳлили робитаҳои синонимӣ ва антонимӣ)

Арабзода Ф.Х., муаллими калон

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Калимаҳои ҳар як забон бо ҳам алоқаманданд. Маъноҳои луғавии калимаҳо бо маъноҳои луғавии калимаҳои дигар алоқаи муайян доранд. Дар забон гурӯҳҳои гуногуни луғавӣ-маъноӣ мавҷуд мебошанд, ки дар онҳо калимаҳои як ҳиссаи нутқ ва ё ҳиссаҳои гуногуни нутқ муттаҳид шудаанд, ки онҳо як маъно ва ё маъноҳои ба ҳам наздикро ифода менамоянд. Дар ин асос, дар забон гурӯҳҳои зеринро ҷудо кардан мумкин аст: ҳавзаҳои маъноӣ, гурӯҳҳои истилоҳотӣ, силсилаи синонимӣ ва ҷуфтҳои антонимӣ.

Ҳавзаҳои маъноӣ дар хотираи шахс нигоҳ дошта мешаванд ва ҳар лаҳзае, ки инсон фикр мекунад ва онҳо лозим меоянд, ҳавзаҳои маъноӣ дар хотира ва баъдан дар нутқи ӯ пайдо мешаванд. Ҳавзаҳои маъноӣ силсилаи тасаввурот мебошанд, ки бештар хусусияти универсалӣ доранд. Бояд таъкид кард, ки ҳангоми омӯзиши концептҳо бояд ҳавзаҳои маъноӣ бо концептҳо алоқаманд таҳлил карда шаванд, зеро таҳқиқи моҳияти концептҳо тавассути омӯзиши ҳавзаҳои маъноӣ имконпазир мегардад.

Ядрои концептро маъноӣ асосии калима ташкил медиҳад, ки он тавассути таърифҳои дар луғатҳои тафсири овардашуда ошкор мегардад. Қабати асосии он бо маъноӣ калима мувофиқат мекунад, аммо таркиби концептро натиҷаи маъноӣ калидвожа ташкил медиҳад, балки инчунин, маъноҳои синонимӣ, ки барои тавсифи як концепт истифода мешаванд, ба таркиби он ворид мегарданд. Аз ин рӯ, барои

таҳқиқи таркиби концепти “гул” омӯзиши силсилаи синоними лексемаҳои ифодакунандаи он мувофиқи матлаб аст [7, с. 150]

Дар “Oxford Dictionary of Synonyms and Antonyms” синонимҳои зерини калимаи “flower” нишон дода шудаанд: bloom (гул, гулкунӣ, нашъунамо, авҷ, мавсими шукуфа), blossom (гул, шукуфа), bud (мугча, гунча, чанин), floret (гулча), petal (гулбарг). Дар ин луғат миқдори маҳдуди синонимҳо – панҷ калима оварда шудааст, ки дутои онҳо мустақиман ба худи гул дахл доранд ва сетоаш номи қисмҳои алоҳидаи он мебошанд. [1, с. 157]

Дар “Webster's Dictionary of Synonyms and Antonyms” синонимҳои исми “flower” дода нашудааст, балки синонимҳои сифатҳои якрешаи “flowery” оварда шудаанд: augeate, grandiloquent (дабдабанок, пуртумтароқ, мутақаббир), magniloquent, rhetorical, euphuistic, bombastic (дабдабанок, пуртумтароқ, бодабада, боҳашамат).

Инчунин, дар фарҳанги мазкур калимаҳои аз ҷиҳати маъно ба сифати “flowery” (гулдор, рангин) монанд ба маънои бошукӯх, гулзор нишон дода шудаанд. Масалан, florid (шукуфон, гулдор), ornate (зинатдор), flamboyant (гулшукуфта, рангоранг); inflated (саршор), tumid (дабдабанок), turgid (дабдабанок); wordy (пургап, сергап). Калимаҳои боло ҳангоми ба маънои маҷозӣ ба сифати хусусияти гуфтори хаттӣ ё шифоҳӣ, услуб, тарз қорбаст шудан бо лексемаи “flowery” муродиф мешаванд. Барои пурратар муаррифии силсилаи синонимҳои баррасишуда, маълумоти якҷанд луғатҳо пешниҳод карда мешаванд. [2, с. 351]

Дар “The New Oxford Thesaurus of English” якҷанд гурӯҳи синонимҳое пешниҳод шудаанд, ки бо исм, сифатҳои олий ва ибораҳои ифода шудаанд:

1) ба маънои асли “рангин, ранга, на қисмати сабзи растанӣ, ки ба гулчанбари хурди аз гулбаргҳо монанд буда, зебой ва бӯи муайян дорад.” – bloom (гул, гулкунӣ, нашъунамо, авҷ, мавсими шукуфа), blossom (гул, шукуфа), floweret (гулча), floret (гулча)

1) ба маънои маҷозии “вақти гул, беҳтарин айём” heyday - prime (гул-гулшукуфӣ, авҷ, беҳтарин айём), peak (нуқтаи баландтарин), pinnacle (кула), zenith (авҷ, камол), acme (нуқтаи баландтарин рушд), height (баландӣ, боло), ascendancy, climax (болоравӣ, авҷи боло), culmination (кулминатсия, чамъшавӣ), crowning point (нуқтаи ниҳой), perfection (камолот), heyday (авҷ, беҳтарин давр), springtime (ибтидо, аввал), bloom (гулшукуфӣ), flowering (гулкунӣ);

2) ба маънои маҷозӣ “беҳтарин намоienda” - best (беҳтарин), finest (олитарин), top (ҳадди камол), pick (авҷ), choice (интихоб), choicest (баргузида), prime (айёми беҳтарин), cream (қисмати беҳтарин, ранг), prize (инъом), treasure (ганҷ), pearl (гавҳар), gem (гавҳар, дурдона), jewel (гавҳар), the jewel in the crown (азизтарин дар байни баробарон), first class (синфи якум/олий), elite (баргузида), elect (баргузида), the tops (волотаринон) [4, с. 345].

Дар фарҳанги “Roget's International Thesaurus” калима ва ибораҳои нишон дода шудаанд, ки ҳам муродифи исми “гул” мебошанд ва ҳам ба ҳавзаи маъноии гулҳо дохил мешаванд: posy (дастаи гул), blossom, blow (old) (ранг, шукуфонӣ), floweret (гулча), floret (гулча), floscule (гулча, гули алоҳида), wild flower (гули хурӯй), gardening (боғдорӣ), horticulture (боғдорӣ), floriculture (гулпарварӣ), hortorum (боғ) [3, с. 241].

Дар забони тоҷикӣ калимаи “гул” сермаъно буда, он аз рӯи маънои асли ва маҷозиаши дорои синонимҳои гуногун мебошад. Дар “Луғати мухтасари синонимҳои забони тоҷикӣ” ду синоними калимаи “гул” нишон дода шудааст: гунча, шукуфа. Инчунин, дар луғати мазкур тафовут миёни калимаи “гул” ва синонимҳои он нишон дода шудааст. Калимаи “шукуфа” аз калимаи “гул” фарқи зиёди маъноӣ надорад, вале аз ҷиҳати мавқеи истеъмолий ва хусусиятҳои услубиаш аз калимаҳои дигар фарқ дорад. Шукуфа бештар нисбат ба гули дарахтон ба қор бурда мешавад. Аз ин ҷо, бармеояд, ки на ҳама калимаҳои қатори синонимии вожаи “гул” дорои як маънои асли ва маҷозӣ буда, баробармаъно ва баробарарзиш мебошанд ва дар ҳама ҳолат калимаи “гул”-ро иваз карда метавонанд.

Гунча раванди то шукуфагӣ, то гулкунӣ мебошад. Аммо дар забони адабии ҳозираи тоҷик ин калима баъзан ба маънои гул ва шукуфа омада, онҳоро иваз мекунад [5, с. 61].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” синонимҳои зерини калимаи “гул” нишон дода шудааст:

Ба маънои асли ҳамчун узви дарахт, растанӣ ва гиёҳ: гунча, мугча, шукуфа (ушкуфа) [6, с. 282].

Гунча – пунбаки гул, гули ношукуфта, гуле, ки ханӯз кушода нашудааст [7, с. 657].

Шукуфа – гули дарахтони мевадор [8, с. 603].

Ба маънои маҷозӣ ҳамчун чехра: рӯй, рухсора, афт, симо, башара, лико, талъат, сурат, намуд.

Ба маънои маҷозӣ ҳамчун маҳбуба: маъшуқа, маҳбуба, чонона, санам, дилором, гулгунча, ёр, дилбар, бут, дилрабо, нозанин, нигор, моҳрӯ, дӯстдошта.

Ба маънои маҷозӣ ҳамчун “беҳтарин чиз, зубдаи ҳар чиз”: беҳтарин, волотарин, зубда, баргузида, яккачин, сара, мақбул, писандида; интиҳобшуда, мунтахаб интиҳобшуда, писандида, афзал донисташуда, хуб, нағз, олитарин.

Ҳамин тавр, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки силсилаи муродифии лексемаи сермаъноӣ “гул” дар забони тоҷикӣ ва “flower” дар забони англисӣ ва калимаҳои аз он сохташуда гуногун ва рангоранг мебошанд, ки аз мураккабии таркиби концепти “гул” дар ин забонҳо шаҳодат медиҳад.

1) bloom (гул, гулкунӣ, мавсими шукуфа), blossom (гул, мавсими шукуфа), floweret (гуча), flowering (гулкунӣ), blossoming (гулкунӣ), florescence, efflorescence, inflorescence (мавсими гул).

2) heyday (зенит, расцвет, лучшая пора), prime (расцвет, зенит, лучшая пора), best days (наилучшие дни), prime of one's life (высшая точка в чьей - то жизни), maturity (зрелость), youth (юность), springtime (расцвет), salad days, bloom, flowering (цветение), full flowering perfection (цветущее совершенство), peak (вершина), etc.

3) best, finest (наилучший), top (вершина), pick (избранный), choice (выбор), choicest (избранный), prime (расцвет), cream (сливки), prize (приз), treasure (сокровище), pearl, gem, jewel (жемчужина, драгоценность), the jewel in the crown (драгоценность в короне), the creme de la creme (лучший из лучших), first class (первоклассный), etc.

Инкишофи робитаҳои антонимӣ дар низоми луғавии забон инъикосгари тасаввуроти инсон дар бораи воқеият бо тамоми мураккабии зиддиҳамдигарӣ ва вобастагии ҳамдигар мебошад. Аз ин рӯ, калимаҳои муқобил, инчунин мафҳумҳое, ки онҳо ифода мекунанд, на танҳо ба ҳамдигар муҳолифанд, балки бо ҳам зич алоқаманданд. Омӯзиши антонимҳо натиҷаи омӯзиш ва тавсифи муносибатҳои семантикии калимаҳост, ки маънои калимаро то андозае бо ҳамбастагии он бо калимаҳои дигар муайян мекунад. Ҳар як воҳиди забон дар робита бо воҳидҳои дигар маънои хоси худро пайдо мекунад. Дарачаи вобастагӣ ва хусусияти маъноҳои луғавӣ на танҳо ба таркиби мазмунӣ ҳар як калимаи алоҳида, балки ба хусусиятҳои сохти хоси парадигмаи лексикӣ-семантикӣ, ки калима ҷузъи он мебошад, вобаста аст. Антонимҳо калимаҳое мебошанд, ки аз рӯйи семантика ба ҳам муқобиланд. Муайян намудани робитаҳои антонимӣ ҳангоми омӯзиши концептҳои гуногун имкони амиқтар ва васеътар омӯхтани тасаввуроти соҳибзабонро фароҳам меорад, ки бо концепти омӯхташанда алоқаманд аст. Таҳлили робитаҳои антонимии вожаҳои ифодакунандаи концепти “гул” ва маъноҳои калидвожаи “гул” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имкони ба пуррагӣ омӯхтани он тасаввуроте фароҳам меорад, ки концепти “гул” дар шуури тоҷикзабонон ва англисзабонон таҷассум менамояд.

Чун дар зербобҳои боло қайд гардидааст, концепти “гул” дар забони тоҷикӣ бо калидвожаи гул ифодаи забонӣ ёфтааст, ки антоними он хор мебошад. Хор – шохчаи нугдори халандаи наботот, хасак мебошад [9, с. 493].

Антоними феъли гул кардан, ки бо ҷузъи гул таркиб ёфтааст, пажмурда шудан, хушк шудан, хушкидан, хазон гаитан, заиф шудан, хароб шудан, харобу логар шудан

мебошад. Чӣ тавре ки дида мешавад, дар таркиби антоними феъли *гул кардан*, чузъи *хор* тамоман ба назар намерасад.

Гул ба маъноӣ маҷозӣ ифодакунандаи *шахси дӯстошта*, хусусан, *маҳбуба*, *маъшуқа*, *нозанин* ва *моҳрӯ* мебошад, ки зидмаъноҳои калидвожаи гул ба ин маъно *кареҳ*, *манфур*, *номаҳбуб*, *дилнокаш*, *мудҳиш*, *девсират*, *зиштрӯӣ*, *бадафт*, *бенамуд*, *беҳусн*, *ситорахунук* мебошанд.

Инчунин, калидвожаи гул дар забони тоҷикӣ ифодакунандаи бехтарин чиз, зубдаи ҳар чиз мебошад, ки ба ин маъно дар низоми луғавии забони тоҷикӣ вожаҳои бад, бадтарин, гандатарин, ҳақир, паст, залил, разил, манфур, номукамал, заиф, бадшакл, ганда, хира, ғамгин, безътимод, дилпурнашаванда, шубҳаовар, ноустувор, сушт, заиф, бемадор; пажмурда антонимҳои онҳо ба шумор мераванд [12, с. 150].

Дар забони англисӣ антонимҳои калидвожаи *flower* ба маъноӣ растанӣ *thorn* – хор, тез, сартез, жаш [10, с. 837], *prickle* – хор, хас, теғ, харошанда [634], *spine* – теғ, хор, сӯзан (растаниҳо), *spike* – нӯг, сар, сарнайза; меҳи баланд ва тез, гулмеҳ; хор, милл мебошанд. *Thorn* – қисми чӯбину саҳт ва тези поя ё қисми дигари растанӣ, *prickle* – шохчаи кӯтоҳ дар пӯсти растанӣ; хори хурд, *spine* – ҳама гуна чизе ки берун задааст ё таркиби дифоии саҳт, аз қабили хори хорпушт, чизе хӯшамонанд дар чӯби баҳр, шуои тез дар сутуни моҳӣ ё хуша дар пояи растанӣ мебошад [11, с. 774].

Бояд қайд кард, ки калидвожаи *flower* дар забони англисӣ ҳамчун феъл *to flower* – *рушд кардан*, *тараққӣ кардан* истифода мешавад, ки ба ин маъно қатори антонимии вожаи *flower* аз калимаҳо *decline* – рӯ ба таназзул ниҳодан, завол ёфтан [с. 227], *decay* – рӯ ба завол ниҳодан, рӯ ба нестӣ гузоштан, хароб гаштан [с. 225], *downfall* – завол, сарнагунӣ, нобудӣ [с. 265] таркиб ёфтааст. Ба маънии нашъунамо кардан, авҷ гирифтани антонимҳои *to flower* калимаҳои *to die* – 1) ҷон додан, мурдан, вафот кардан, даргузаштан, реҳлат кардан (*for sth/sb* - *барои чизе/касе*; *of sth* - *аз чизе*; 2) саҳт хоستان (*for sth* ё *to do sth* - *барои чизе ё чизеро кардан*) [с. 243], *to fade* – 1) пажмурда шудан (*гул*); 2) паридан (*ранг*), камранг шудан, беранг шудан; 3) заиф шудан; 4) аз байн рафтан, нопадид шудан, аз миён рафтан [с. 309], *to wither* – 1) пажмурдан, пажмурда шудан, хушк шудан, палмосидан, пажмурда кардан, хушк кардан; 2) ба ёс мубаддал шудан, аз миён рафтан, табоҳ шудан/кардан; 3) *маҷ.* беқувват шудан, сушт ва беҳол шудан, фарсудан [с. 925], *to dry up* – хушк (қоқ) кардан, хушкондан, хушкидан [с. 272], *to drop* – 1) афтодан, реҳтан, чакидан, қатра-қатра реҳтан; 2) ғалтондан; 3) ғалтидан; 4) партофтан; 5) паст фуромадан, паст шудан (*нарх*, *ҳарорат*); 6) фурӯ рафтан; 7) партофтан, андохтан (*аз матн*); 9) бохтан (*мусобиқа*, *пул ва ғ.*) [с. 270], *to shrivel* – чиндор шудан, бурма шудан, пажмурдан, ба худ печида шудан, хушк шуда тоб партофтан [с. 740], *to wilt* – 1) пажмурдан, пажмурда/бетароват шудан, палмосидан (*ғиёҳ*); 2) аз ҳол рафтан, ворафтан, ба зону задан, ғалтидан, поин афтодан, хам/қад шудан, аз по даромадан; 3) сушт шудан, аз шиддат афтодан, заиф шудан [с. 921], *to expire* – боз дамидан, нафас баровардан, дам баровардан; нафаси охир кашидан, мурдан; ба поён расидан, сипарӣ шудан, тамом шудан, хотима ёфтан [с. 304], *to perish* – мурдан, ба ҳалокат расидан, ҳалок шудан, талаф шудан, кушта шудан, дони худро аз даст додан; нобуд шудан, аз миён рафтан мебошанд [12, с. 200 - 925].

Ҳамин тавр, таҳлили робитаҳои антонимии ҳавзаҳои маъноии концепти “гул” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки ба чузъ тасаввуроти мусбат *гул* дар шуури тоҷикзабонон ва англисзабонон тасаввуроти манфиро низ таҷассум менамояд, ки ба соҳт, таркиб, ранг ва даврони ҳаёти гулҳо вобастагӣ дорад.

Адабиёт:

1. Oxford Dictionary of Synonyms and Antonyms. NY: Oxford University Press, 1999 – с. 157
2. Webster's Dictionary of Synonyms. A Dictionary of Discriminated Synonyms with Antonyms and Analogous and Contrasted Words. Springfield: G&C Merriam Co. Publishers, 1942– с. 351
3. Rogert's International Thesaurus. NY: HarperCollins Publishers Inc., 1992– с. 241

4. The New Oxford и Thesaurus of English. Oxford, UK: Oxford University Press, 2000 – с. 345
5. Луғати мухтасари синонимҳои забони тоҷикӣ Муаллиф: М. Муҳаммадиев Макони чоп: Душанбе Ношир: «Маориф» 1975 – с 61.
6. Фарҳанги Тафсирии Забони Тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд) ҚИЛДИ 1 А – Н. Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Душанбе, с. 2008 – с, 282
7. Фарҳанги Тафсирии Забони Тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд) ҚИЛДИ 1 А – Н. Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Душанбе, с. 2008– с, 657
8. Фарҳанги Тафсирии Забони Тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд) ҚИЛДИ 1 А – Н. Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Душанбе, с. 2008– с, 603
9. Фарҳанги Тафсирии Забони Тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд) ҚИЛДИ 1 А – Н. Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Душанбе, с. 2008– с, 493
10. Webster's Dictionary of Synonyms. A Dictionary of Discriminated Synonyms with Antonyms and Analogous and Contrasted Words. Springfield: G&C Merriam Co. Publishers, 1942 – с. 837
11. Webster's Dictionary of Synonyms. A Dictionary of Discriminated Synonyms with Antonyms and Analogous and Contrasted Words. Springfield: G&C Merriam Co. Publishers, 1942 – с. 774
12. Webster's Dictionary of Synonyms. A Dictionary of Discriminated Synonyms with Antonyms and Analogous and Contrasted Words. Springfield: G&C Merriam Co. Publishers, 1942 – с. 200- 925

ТАҲЛИЛИ РОБИТАҲОИ ЛЕКСИКӢ-СЕМАНТИКИИ КАЛИДВОЖАҲОИ “ГУЛ” ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА “FLOWER” ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ (Таҳлили робитаҳои синонимӣ ва антонимӣ)

Ба ақидаи муаллиф, омӯзиши антонимҳо натиҷаи омӯзиш ва тавсифи муносибатҳои семантикии калимаҳост, ки маънои калимаро то андозае бо ҳамбастагии он бо калимаҳои дигар муайян мекунад. Воқеан ҳар як воҳиди забон дар робита бо воҳидҳои дигар маънои хоси худро пайдо мекунад. Дарачаи вобастагӣ ва хусусияти маъноҳои луғавӣ на танҳо ба таркиби мазмунии ҳар як калимаи алоҳида, балки ба хусусиятҳои сохти хоси парадигмаи лексикӣ-семантикӣ, ки калима ҷузъи он мебошад, вобаста аст. Антонимҳо калимаҳое мебошанд, ки аз рӯйи семантика ба ҳам муқобиланд. Инкишофи робитаҳои антонимӣ дар низоми луғавии забон инъикосгари тасаввуроти инсон дар бораи воқеият бо тамоми мураккабии зиддиҳамдигарӣ ва вобастагии ҳамдигар мебошад. Аз ин рӯ, калимаҳои муқобил, инчунин мафҳумҳое, ки онҳо ифода мекунанд, на танҳо ба ҳамдигар муқолифанд, балки бо ҳам зич алоқаманданд.

Ба ақидаи муаллиф, муайян намудани робитаҳои антонимӣ ҳангоми омӯзиши концептҳои гуногун имкони амиқтар ва васеътар омӯхтани тасаввуроти соҳибзабонро фароҳам меорад, ки бо концепти омӯхташванда алоқаманд аст. Таҳлили робитаҳои антонимии вожаҳои ифодакунандаи концепти “гул” ва маъноҳои калидвожаи “гул” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имкони ба пуррагӣ омӯхтани он тасаввуроте фароҳам меорад, ки концепти “гул” дар шуури тоҷикзабонон ва англисзабонон таҷассум менамояд.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, тасаввурот, алоқамандӣ, гул, антонимӣ, маъно, муқобил, забоншиносии фарҳангӣ, мафҳумҳо, робита, забоншиносии маърифатӣ, хусусият, концепт, таҳлил, тафаккур, тасвир, инъикос, мураккаб.

АНАЛИЗ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ КЛЮЧЕВЫХ СЛОВ «ГУЛЬ» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И «ЦВЕТOK» В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ (Анализ синонимических и антонимических отношений)

По мнению автора, изучение антонимов является результатом изучения и описания семантических отношений слов, что в определенной степени определяет значение слова путем его ассоциации с другими словами. Фактически каждая единица языка приобретает

свое значение по отношению к другим единицам. Степень зависимости и специфичность лексических значений зависят не только от содержания каждого отдельного слова, но и от конкретных структурных особенностей лексико-семантической парадигмы, частью которой является слово.

Антонимы – это слова, противоположные по смыслу. Развитие антонимических отношений в лексической системе языка отражает восприятие человеком действительности со всей сложностью противоречий и взаимообусловленности. Поэтому противоположные слова, как и обозначаемые ими понятия, не только противопоставлены друг другу, но и тесно связаны между собой.

По мнению автора, определение антонимических отношений при изучении разных концептов дает более глубокую и широкую возможность изучить воображение носителей языка, связанное с изучаемым концептом. Анализ антонимических отношений слов, выражающих понятие «цветок», и значений ключевого слова «цветок» в таджикском и английском языках дает возможность всесторонне изучить представление о том, что понятие «цветок» воплощает в сознании таджикско-англоговорящие.

Ключевые слова: языкознание, воображение, отношение, цветок, антонимия, значение, противопоставление, лингвокультурология, концепты, связь, когнитивная лингвистика, признак, концепт, анализ, мышление, образ, отражение, комплекс.

ANALYSIS OF LEXICAL-SEMANTIC RELATIONSHIPS OF KEYWORDS “GUL” IN THE TAJIK LANGUAGE AND “FLOWER” IN THE ENGLISH LANGUAGE (Analysis of synonymous and antonymic relations)

According to the author, the study of antonyms is the result of the study and description of the semantic relations of words, which to a certain extent determine the meaning of the word through its association with other words. In fact, each unit of language acquires its own meaning in relation to another unit. The degree of dependence and specificity of lexical meanings depends not only on the content of each individual word, but also on the specific structural features of the lexico-semantic paradigm, of which the word is a part.

Antonyms are words that are opposite in meaning. The development of antonymic relations in the lexical system of the language reflects a person's perception of reality with all the complexity of contradictions and interdependence. Therefore, opposite words, as well as the concepts they denote, are not only opposed to each other, but are also closely related.

According to the author, the definition of antonymic relations in the study of different concepts provides a deeper and broader opportunity to study the imagination of native speakers associated with the concept being studied. An analysis of the antonymic relations of words expressing the concept of "flower" and the meanings of the keyword "flower" in Tajik and English makes it possible to comprehensively study the idea that the concept of "flower" embodies in the minds of Tajik-English speakers.

Key words: linguistics, imagination, relation, flower, antonymy, meaning, opposition, linguoculturology, concepts, connection, cognitive linguistics, sign, concept, analysis, thinking, image, reflection, complex.

Маълумот дар бораи муаллиф: Арабов Фирӯзҷон Ҳамроҳонович – муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишони: ш. Душанбе, к.Саид Носир 33. Телефон: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

Сведения об авторе: Арабов Фиружон Хамрохонович – старший преподаватель кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: г.Душанбе, ул. Саид Носира 33. Тел.: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

Information about the author: Arabov Firuzjon Khamrokhonovich – Senior Lecturer Department of Foreign Languages Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, 33 Said Nosir str. Phone: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

ТАҲЛИЛИ ТАФСИРҲОИ ЭНСИКЛОПЕДИ ВА ФАРҲАНГНОМАҲО ДАР РОБИТА БА ВОЖАГОНИ “ГУЛ // FLOWER”

Арабзода Ф.Ҳ., муаллими калон

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҳлили тафсириҳои луғавӣ ва этимологӣ имкони муқаррар намудани таркиби концептҳоро, доираи вожагони рабти бевосита ва қисман доираи вожагони рабти бавоситаи онҳоро фароҳам меорад. Инчунин, ин усули таҳлил имкон медиҳад, ки таркиби маъноии концептҳо ба таври амиқ шарҳ дода шавад. Аз ин рӯ, барои муайян намудани таркиби концепт таҳқиқот аввалан бояд аз таҳлили шарҳи маъноии вожаҳои “гул” ва “flower” дар луғатҳои тафсири ва этимологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ оғоз гардад, зеро “маҳаки концептро беш аз ҳама маънии калидвожа таҷассум менамояд” [1, с. 58-64]. Натиҷаи таҳлили шарҳи маъноҳои луғавии вожагони “гул/flower” дар асоси фарҳангҳои тафсири ва этимологӣ заминаи асосии таҳқиқи минбаъдаи таркиби концепти “гул” дар забонҳои мавриди назар мегардад. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” 6 маънои асосии лексемаи “гул” нишон дода шудааст: 1. гунча ва ё мугҷаи вошудаи гиёҳон ва дарахтон, баргҳои рангини ба ҳам пайваста, ки баъзе гиёҳон ва дарахтон дар шоҳаҳои худ ҳосил мекунад ва аз он тадричан тухм ё мева пайдо мешавад, шукуфаи гиёҳон ва дарахтон. 2. гиёҳхое, ки барои гулҳои рангоранг ва хушбӯяшон мекоранд; 3. маҷ. беҳтарин чиз, зубдаи ҳар чиз. 4. маҷ. ҳар чизи нозук ва латиф ё ҳар шахси азиз ва маҳбуб; ба таври истиора: гули орзу, гули рухсор, гули боғи умед. 5. нақшу нигоре, ки ба шакли гул дар деворҳо кашида ё ба матоъҳо бофта мешавад; 6. маҷ. сурҳакон (бемории хавфнок) [2, с. 438].

Инчунин, дар фарҳанги мазкур шарҳи маъноии ибораҳои аз вожаи “гул” таркибёфта нишон дода шудааст, ки маънои луғавии онҳо низ ба таркиби концепти “гул” дохил мешаванд: *гули хандон* – маҷ. ҷавони шоду хандон; *гули ҳамешабахор* – маҷ. рӯйи маҳбуба; *айёми гул // мавсими гул* вақти шукуфтани гул; мавсими баҳор; *иди гул* – иди баҳор; *фасли гул* – **киноя аз** баҳор; *гул баровардан*; *гул кардан* – 1. маҷ. боло рафтан, авҷ гирифтани чизе ё коре; 2. маҷ. масрур гаштан, шоду хандон шудан; завқу шавқ пайдо кардан; *гул партофтан*; *гул пошидан // гул фишондан (афшондан)* – ба роҳи касе ё ба рӯйи чизе гул партофта, муҳаббату самимият изҳор кардан; *гули сари сабад* – чизи беҳтарин, писандидатарин, одами азизтар ва бақадртар дар байни як гурӯҳ, зинатбахши маҳфилҳо; *гули чашим* – як навъ доғи сафед, ки дар чашми одам пайдо мешавад; *гули шамъ (чарог)* – сари нимсӯхтаи пилтаи чароғу фатилаи шамъ; *гул буридан* – дар коре маҳорати аз андоза берун нишон додан; *гул-гул шукуфтан* – 1. аз ҳад зиёд хурсанд шудан; болидан; 2. нашъунамо кардан, ривочу раванқ ёфттан, тараққӣ кардан; *гули мақсуд чидан* – ба мақсад расидан; *гули умеди касе шукуфтан* ба орзу расидан; *аз гул нозук будан* – бисёр нозук будан; *аз сад гул якаи нашукуфтан* – ҳоло ҳама чиз дар пеш будан; акнун зоҳир шудани қувваю раванқ, ханӯз ҷавон будан [3, с. 16-22].

Таҳлили “Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ” нишон дод, ки лексемаи “гул” дар забони тоҷикӣ ифодакунандаи маъноҳои *гунча*, *мугҷа*, *гиёҳ*, *ҳар чизи нозук*, *нақшу нигор* ва *бемории сурҳакон* мебошад ва дар таркиби ибораҳо он маъноҳои *ҷавон*, *ҷавонӣ*, *маҳбуба*, *баҳор*, *рушд*, *нумуъ*, *чизи беҳтарин*, *доғи сафеди дар чашим пайдошаванда* ва *сари нимсӯхтаи пилтаи чароғу фатилаи шамъ-ро* ифода менамояд.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” маъноҳои зерини калимаи “гул” дар ҳардидаанд: 1. гунча ва ё мугҷаи вошудаи гиёҳон ва дарахтон, шукуфаи кушода, баргҳои рангини ба ҳам пайваста, ки баъзе дарахтон ва гиёҳон дар шоҳҳои худ ҳосил мекунад ва баъд аз муддате ба ҷойи он тухм ё мева ба вуҷуд меояд; 2. **киноя аз** рухсор, рӯй, чехра; 3. **киноя аз** лаб; 4. **киноя аз** маҳбуба; 5. доғи сафедии чашм, як навъ сафедие,

ки дар чашм пайдо мешавад; б. сари фатилаи чароғ, сари нимсӯхтаи пилтаи шамъ [4, с. 140-146].

Дар он, ҳамчунин, ибораҳо бо ҷузъи “гул” нишон дода шудаанд, ки дар онҳо вожаи “гул” бо маънои аслии ва маҷозӣ корбаст шудааст, ки он маъноҳо таркиби концепти “гул”-ро дар забони тоҷикӣ ташкил медиҳанд: *гули бехор* – а) гуле, ки хор надорад. б) **киноя аз** чизи беайб, бенуқсон ва ё бехалал. в) **киноя аз** шароб; *гули раъно* – а) як навъ гуле, ки дарунаш зарду берунаш сурх аст; **киноя аз** маҳбуба. б) гули зебо; *гули сурх* – а) гуле, ки рангаш сурх бошад; б) **киноя аз** офтоб; *гул чидан* – гул ҷамъ кардан; маҷ. баҳра бурдан, баҳравар шудан аз чизе; *гули пажмурда* – а) гули афсурда, гули лавшуда; б) **киноя аз** рӯйи зард; *гули рангин* – **киноя аз** рӯйи гулгун, рӯйи зебо; *гули навруста* а) гули тозарӯида, гули навшукуфта; б) **киноя аз** маҳбуба; *гули садбарг* а) гули сурх; б) **киноя аз** маҳбуба; *гули сурӣ* а) гули сурх; б) **киноя аз** маҳбуба; *гули шукуфта* а) гули ниҳоят вошуда; б) **киноя аз** маҳбуба; *гул ба чашм афтод* – ба чашм сафедӣ (доғ) афтод, чашм лаккадор шуд; *гули рӯйи (ё сари) сабад* – **киноя аз** чизи аъло, чизи бехтарин, мавриди иззату икром буда; *гули хандон* а) **киноя аз** гули шукуфта; б) **киноя аз** маҳбуба; *гул кардан* а) зоҳир шудан, намоён шудан; рӯй додан. б) ошкор ва аён гардидан; фош шудан. *аз барги гул канду шакар рехтан* – **киноя аз** гуфта шудани лафзи ширин аз лаби маъшуқа [5, с. 207].

Дар фарҳанги мазкур маъноҳои вожаи “гул” ҳамчун *рӯй, рухсора, лаб, чизи беайб, офтоб, баҳра* нишон дода шудааст, ки ингуна маъноҳо дар “Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ” дарҷ нагардидаанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки барои муайян намудани таркиби концепт дар забони муайян таҳлили ҳамагуна фарҳангҳои тафсирий ва этимологӣ, инчунин, маводи назмию насрии соҳибзабонон зарур аст.

Дар “Ғиёс-ул-луғот” лексемаи “гул” чунин шарҳ дода шудааст:

Гул – маъруф аст; ҳар ҷо ки лафзи гул билоизофат ба исми дарахте мазкур шавад, хоси гули сурх мурод бошад ба сӯи дарахте, дар он сурат ом аст, чунончи гули савсан ва гули наргис; ва лафзи гул ба маънии ахтари оташ низ аст; ва лафзи гул маҷозан ба маънии натиҷа низ омада; ва низ ба маънии бехтар ва хуб [6, с. 174].

Дар таркиби ибораҳо бошад, он ба маънои *гули сари сабад* – **киноя аз** сармои раванқ; ва чизе ки аз амсоли худ бехтар ва муаззаз ва мумтоз бошад; чи маъмули гулфурушон ва боғбонон аст, ҳар гуле, ки аз ҷумлаи гулҳо калон ва бехтар бошад, онро бар сари сабаде, ки аз гулҳо пур бошад, мениҳанд; *гули чаши* – сафедии кучак, ки бар сиёҳии чашм пайдо ояд; *гул шудан* – зоҳир шудан; гул фиристодан – касеро барои муқобалаи худ талбидан; *гули гулоб* – ба истилоҳи баъзе майнушон **киноя аз** шароб, *гули абр* – қитъаи абр, *гули нишот* – **киноя аз** шароб, *гули замин* – ба маънии қитъаи замин омадааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар “Ғиёс-ул-луғот” *гул* ба маънии *қитъа* нишон дода шудааст, ки дар фарҳангҳои дар боло таҳлилгардида, ин маънои гул ба назар намерасид [7, с. 174].

Ҳамин тавр, таҳлили фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ нишон доданд, ки вожаи “гул” ба маънои аслии ифодакунандаи *гунча, мугчаи вошудаи гиёҳон ва дарахтон, баргҳои рангини ба ҳам пайваста, ки баъзе гиёҳон ва дарахтон дар шохаҳои худ ҳосил мекунанд ва аз он тадриҷан тухм ё мева пайдо мешавад, шукуфаи гиёҳон ва дарахтон; гиёҳҳое, ки барои гулҳои рангоранг ва хушбӯяшон мекоранд буда, ба маънои маҷозӣ он бехтарин чиз, зубдаи ҳар чиз, чизи нозук ва латиф, чизи беайб, шахси азиз ва маҳбуб, нақшу нигоре, ки ба шакли гул кашида ё бофта мешавад, сурхакон (бемориҳои хавфнок), ҷавон, рӯйи маҳбуба, баҳор, одами азизтар ва бақадртар дар байни як гурӯҳ, зиннатбахши маҳфилҳо, як навъ доғи сафед, ки дар чаши одам пайдо мешавад, сари нимсӯхтаи пилтаи чароғу фатилаи шамъ, ҷавонӣ, шароб, офтоб, рӯйи зард-ро ифода мекунанд [8, с. 123].*

Дар таркиби ибораҳо калимаи “гул” маъноҳои боло рафтани *авҷ гирифтани чизе ё коре, масрур гаштан, шоду хандон шудан, завқу шавқ пайдо кардан, ба роҳи касе ё ба рӯйи чизе гул партофта, муҳаббатӣ самимият изҳор кардан, аз ҳад зиёд хурсанд шудан, болидан, наишӯнамо кардан, ривочу раванқ ёфтани, тараққӣ кардан, ба мақсад*

расидан, ба орзу расидан, зоҳир шудан, намоён шудан, аён гардидан, фош шудан-ро ифода менамояд [9, с. 790].

Аз ин чо бармеояд, ки дар забони тоҷикӣ маҳаки концепти “гул”-ро калимаҳои *гунча, мугча, шукуфа, гиёҳе, ки барои гулҳои рангоранг ва хушбӯ мекоранд* ташкил медиҳанд ва доираи он бошад, аз *бехтарин чиз, зубдаи ҳар чиз, чизи нозук, чизи латиф, чизи беайб, шахси азиз, шахси маҳбуб ва бақадр, зиннатбахши маҳфилҳо, сурхакон (бемори хавфнок), ҷавон, рӯйи маҳбуба, баҳор, як навъ доғи сафеде, ки дар чашии одам пайдо мешавад; нақшу нигоре, ки ба шакли гул кашида ё бофта мешавад, сари нимсӯхтаи пилтаи чароғу фатилаи шамъ, шароб, офтоб, рӯйи зард* таркиб ёфтааст [10, с. 416].

Дар фарҳанги “Collins English Dictionary” маъноҳои зерини вожаи ‘flower’ нишон дода шудаанд: а bloom – 1. ранг, шукуфа, гул, гунча, маҷмуи гулҳои як гиёҳ; 2) қисми шукуфтаи растанӣ; 3) дар айна инкишоф/ гул-гулшукуфӣ/ нашъунамо [Мамадназаров А., 105], blossom or a plant – шукуфаи як гул, мавсими шукуфа, мавсими гулкунӣ [Мамадназаров А., 105] ё 1) растанӣ, гиёҳ, набот; 2) ниҳол, ҷавона, қалама; 3) алаф, сабзӣ; [Мамадназаров А., 612]; a plant that bears blooms or blossoms – растанӣ, ки гул мекунад ё мешукуфад; the reproductive structure of angiosperm plants, consisting of stamens and carpels surrounded by petals and sepals all borne on the receptacle – узви репродуктивӣ дар растанӣҳои пӯшидатухме, ки аз гардбарга ва гулҳо иборат буда, бо гулбаргҳо ва гулчаҳо ихота карда шудаанд, ки дар гулбанд ҷойгиранд;

1) any similar reproductive structure in other plants – ҳама гуна узвҳои репродуктивӣ дар дигар растанӣҳо;

2) the prime, peak – гулкунӣ, вақти гул, авҷ, камол, бехтарин айём, баландтарин нуқта. Дар ин фарҳанг инчунин, миқдори зиёди калимаҳои сохташуда аз исми *flower* нишон дода шудааст [16, с. 593].

Дар фарҳанги “Longman Dictionary of English Language and Culture” якҷанд шарҳи калимаи “flower” нишон дода шудааст:

1) the part of a plant, often beautiful and coloured, that produces seeds or fruit – **тарҷ. муҳак.** қисми зебо ва рангини растанӣ, ки тухм ё мева медиҳад;

2) a plant that is grown for the beauty of this part – **тарҷ. муҳак.** растанӣҳое, ки барои зебоӣ парвариш карда мешаванд / He grows flowers in the front garden, and vegetables in the back – **тарҷ. муҳак.** Ӯ дар боғи пеши хона гул ва дар боғи паси хона бошад, сабзавот мерӯёнад.

3) the best part; the most perfect (of a group) – **тарҷ. муҳак.** қисми бехтарин ва комил (дар як гурӯҳи монанд) [11, с. 493].

Дар “Dictionary of American English with Thesaurus” лексемаи “flower” бо таври зайл маънидод шудааст:

1. The colored part of a plant or tree that produces seeds or fruit – **тарҷ. муҳак.** қисми рангини растанӣ тухм ё дарахт, ки ё мева медиҳад; a small plant that produces flowers – **тарҷ. муҳак.** растанӣ ё гиёҳи хурде, ки гулҳо истеҳсол мекунад [12, с. 265].

Дар фарҳанги “The American Heritage Dictionary” вожаи “flower” (гул) чунин тафсир шудааст:

The reproductive structure of some seed-bearing plants, characteristically having either specialized male or female organs or both male and female organs, enclosed in an outer envelope of petals and sepals. b. Such a structure having showy or colorful parts; a blossom. – **тарҷ. муҳак.** Сохтори репродуктивии баъзе растанӣҳои тухмӣ, ки ба онҳо мавҷудияти узвҳои махсуси нарина ё модина ва ё ҳам узвҳои нарина ва ҳам модина хос аст, ки дар гилофҳои берунии гулбаргҳо ҷойгиранд. б. Чунин сохтор дорои қисмҳои аҷиб ё рангоранг мебошад; гул. 2. A plant that is cultivated or appreciated for its blossoms. – **тарҷ. муҳак.** Растанӣ, ки онро парвариш мекунанд ё барои гулҳояш қадр мекунанд 3. The condition or a time of having developed flowers. – **тарҷ. муҳак.** Ҳолат ё вақти гулҳои инкишофёфта. 4. Something, such as an ornament or a figure of speech, that resembles a flower in shape, fineness, or attractiveness. – **тарҷ. муҳак.** Чизе, аз қабилӣ ороиш ё тасвири сухан, ки аз рӯйи шакл, нафосат ё ҷолибият ба гул шабоҳат дорад. 5. The period of highest development; the peak. – **тарҷ. муҳак.** Давраи баландтарини рушд; қулла. 6. The

highest example or best representative. – **тарҷ. муҳақ.** Намунаи олі ё беҳтарин намоянда.
7. A natural development or outgrowth. – **тарҷ. муҳақ.** Инкишоф ё афзоиши табиӣ [13, с. 2818]

Таҳлили маъноии лексемаи “flower” дар асоси фарҳангҳои тафсирии забони англисӣ нишон дод, ки лексемаи мазкур дар забони англисӣ дорои маъноҳои зерин мебошад: *гунча, шукуфа, қисми шукуфтаи гул, нашъунамо, мавсими шукуфа, ниҳол, узви репродуктивии растани*, ки ба маҳаки концепти “гул” ва *гулкунӣ, вақти гул, авҷ, камол, беҳтарин айём, баландтарин нуқта, нақшу нигор, қулла, давраи баландтарини рушд, намунаи олі ё беҳтарин намоянда, инкишоф ё афзоиши табиӣ*, ки ба доираи концепти “гул” дар забони англисӣ дохил мешавад [14, с. 25].

Хулоса, таҳлилҳо нишон доданд, ки концепти “гул” дар шуури тоҷикзабонон тасаввуроти гуногунро таҷассум менамояд. Бояд қайд кард, ки концепти “гул” дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон таҷассумгари маҳбуба. шахси маҳбуб, лаб, чехра, офтоб, ҷавон, беморӣ ва чизи беайб мебошад, ки ҳолати мазкур дар забони англисӣ ба назар намерасад. Концепти “гул” дар шуури англисзабонон силсилаи тасаввуротро, аз қабилӣ гунча, шукуфа, ниҳол ва амсоли инҳо таҷассум менамояд. [15, с. 388].

Адабиёт:

1. Попова, З. Д., Стернин, И. А. Когнитивная лингвистика. / З. Д. Попова, И. А. Стернин – М., 2007. – 314 с., , 58-64
2. Бабаева, Е.В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологических картин мира : дис. ...д-ра филол. наук:10.02.20 / Е.В. Бабаева. – Волгоград, 2004. – 438с.
3. Бабушкин, А.П. Сослагательное наклонение как “окно” в возможные миры / А.П. Бабушкин // Вестник ВГУ. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001, №1. – С. 16-22.
4. Беляевская, Е.Г. Компонентный анализ vs концептуальный анализ / Е.Г. Беляевская // Вестник Московского государственного лингвистического университета. 2008. – № 554. – С. 140-146.
5. Бижева, З.Х. Антропоцентризм культуры – антропоцентризм языка Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы. — Казань, 2004. – с. 207.
6. Бойматова, Н.К. Семантическое поле концепта "Красота" в таджикской и английской лингвокультурах: дисс.канд. филол. наук: 10.02.20. / Н.К. Бойматова. – Душанбе, 2020. – с. 174.
7. Бойматова, Н.К. Семантическое поле концепта «Красота» в таджикской и английской лингвокультурах. дисс...канд.филол.наук: 10.02.20 / Н.К. Бойматова. – Душанбе, 2019. – с.174
8. Болдырев, Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. / Н.Н. Болдырев. – Тамбов, 2001. – с 123.
9. Вежицкая, А. Семантические универсалии и описание языков / А.Вежицкая; пер. А.Д. Шмелев, Т. В. Булыгина. – Москва : Языки русской культуры, 1999. – с 790.
10. Вежицкая, А. Язык. Культура.Познание.А. Вежицкая. – М., 1997. – с 416.
11. Longman Dictionary of English Language and Culture. Harlow: Longman Group UK Limited, 1992. с. 493.
12. Dictionary of American English with Thesaurus, 2004 – с. 265.
13. The American Heritage Dictionary of the English Language.,1969.– с. 2818.
14. Гулова, З.А. Концепт “еда” в русском и польском языках: автореф. дисс. на соис. учен. степ. канд. филол. наук: 10.02.20. / З.А. Гулова. – Душанбе, 2013. – с. 25.
15. Давлатмирова, М.Б Универсальное и этноспецифичное в языковой репрезентации макроконцепта “судьба” (на материале таджикского, арабского и шугнано-рушанской группы языков). – дисс...док.филол.наук.: 10.2.20. / М.Б. Давлатмирова. – Душанбе, 2019. – 388 с.

ТАҲЛИЛИ ТАФСИРҲОИ ЭНСИКЛОПЕДӢ ВА ФАРҲАНГНОМАҲО ДАР РОБИТА БА ВОЖАГОНИ “ГУЛ // FLOWER”

Ба ақидаи муаллиф, таҳлили маъноии лексемаи “flower” дар асоси фарҳангҳои тафсирии забони англисӣ нишон дод, ки лексемаи мазкур дар забони англисӣ дорои маъноҳои зерин мебошад: гунча, шукуфа, қисми шукуфтаи гул, нашъунамо, мавсими шукуфа, ниҳол, узви репродуктивии растанӣ, ки ба маҳаки концепти “гул” ва гулкунӣ, вақти гул, авҷ, камол, бехтарин айём, баландтарин нуқта, нақшу ниғор, қулла, давраи баландтарини рушд, намунаи оӣ ё бехтарин намоянда, инкишоф ё афзоиши табиӣ, ки ба доираи концепти “гул” дар забони англисӣ дохил мешавад.

Дар “Ғиёс-ул-луғот” лексемаи “гул” чунин шарҳ дода шудааст: Гул – маъруф аст; ҳар ҷо ки лафзи гул билоизофат ба исми дарахте мазкур шавад, хоси гули сурх мурод бошад ба сӯи дарахте, дар он сурат ом аст, чунончи гули савсан ва гули наргис; ва лафзи гул ба маънии ахтари оташ низ аст; ва лафзи гул маҷозан ба маънии натиҷа низ омада; ва низ ба маънии бехтар ва хуб. Дар таркиби ибораҳо бошад, он ба маънои гули сари сабад – киноя аз сармои раванак; ва чизе ки аз амсоли худ бехтар ва муаззаз ва мумтоз бошад; чи маъмули гулфурӯшон ва боғбонон аст, ҳар гуле, ки аз ҷумлаи гулҳо калон ва бехтар бошад, онро бар сари сабаде, ки аз гулҳо пур бошад, мениҳанд; гули чашм – сафедии кӯчак, ки бар сиёҳии чашм пайдо ояд; гул шудан – зоҳир шудан; гул фиристодан – касеро барои муқобалаи худ талбидан; гули гулоб – ба истилоҳи баъзе майнушон киноя аз шароб, гули абр – қитъаи абр, гули нишот – киноя аз шароб, гули замин – ба маънии қитъаи замин омадааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар “Ғиёс-ул-луғот” гул ба маънии қитъа нишон дода шудааст, ки дар фарҳангҳои дар боло таҳлилгардида, ин маънои гул ба назар намерасид.

Калидвожаҳо: таҳлил, маънӣ, гул, зоҳир, забон, таркиб, ибора, концепт, мафҳум, истилоҳ, гулфурӯш, гулкунӣ, фарҳанг, намуна, натиҷа, забоншиносӣ, гунча, шукуфа, қисми шукуфтаи гул, нашъунамо, мавсими шукуфа, ниҳол, узви репродуктивии растанӣ.

АНАЛИЗ ЭНСИКЛОПЕДИЧЕСКИХ ТОЛКОВАНИЙ И СЛОВАРОВ ПО ПРИМЕНЕНИЮ СЛОВА «ЦВЕТОК»

По мнению автора, анализ значения лексемы «цветок» на основе интерпретативных культур английского языка показал, что в английском языке данная лексема имеет следующие значения: бутон, цветок, распустившаяся часть цветка, рост, период цветения, сеянец, репродуктивный орган растения, к которому относятся понятия «цветок» и цветение, время цветения, пик, совершенство, лучшие дни, высшая точка, вершина, вершина, высший период развития, период лучший пример или лучший представитель, развитие или естественный рост, который входит в объем понятия «цветок» на английском языке.

В "Ғиёс-ул-луғот" лексема "цветок" объясняется так: Цветок - известный; везде, где слово «цветок» появляется в названии дерева, особенно красный цветок, оно относится к дереву, в этом случае оно обычное, как цветок лилии и цветок нарцисса; а слово цветок имеет значение огня; а слово цветок метафорически означает результат; а также в смысле лучшего и хорошего. В составе выражений означает цветок в головке корзины - метафора холода роста; и что-то, что лучше и красивее, чем ему подобное; что распространено среди флористов и садоводов, любой цветок, который больше и лучше среди цветов, помещается сверху корзины, полной цветов; глазной цветок – небольшое белое пятнышко, появляющееся на черном глазу; цвести - появляться; посылать цветы - просить у кого-то взаимности; цветок розы - по словам некоторых пьяниц, намек на вино, цветок облака - часть облака, цветок нихат - намек на вино, цветок земли - означает часть земли. Стоит отметить, что в «Ғиёс-ул-луғот» цветок показан как значение континента, но в культурах, проанализированных выше, это значение цветка не просматривалось.

Ключевые слова: анализ, значение, цветок, внешний вид, язык, композиция, словосочетание, понятие, понятие, определение, цветовод, цветение, культура, образец,

результат, языкознание, бутон, цветок, распутившаяся часть цветка, рост, период цветения, растение, органное размножение растений.

ANALYSIS OF ENCYCLOPEDIA INTERPRETATIONS AND DICTIONARIES ON THE APPLICATION OF THE WORD "FLOWER"

According to the author, the analysis of the meaning of the lexeme "flower" on the basis of interpretive cultures of the English language showed that in English this lexeme has the following meanings: bud, flower, blossoming part of the flower, growth, flowering period, seedling, reproductive organ of the plant to which the concepts of "flower" and flowering, flowering time, peak, perfection, best days, highest point, top, peak, highest period of development, period the best example or best representative, development or natural growth, which is included in the scope of the concept of "flower" in English language.

In "Giyas-ul-lughot" the lexeme "flower" is explained as follows: Flower - known; wherever the word "flower" appears in the name of a tree, especially the red flower, it refers to the tree, in which case it is common, like the lily flower and the narcissus flower; and the word flower means fire; and the word flower metaphorically means result; and also in the sense of better and good. As part of expressions, it means a flower in the head of a basket - a metaphor for the coldness of growth; and something that is better and more beautiful than its like; which is common among florists and gardeners, any flower that is larger and better among flowers, placed on top of a basket full of flowers; eye flower - a small white speck that appears on a black eye; bloom - appear; send flowers - ask someone for reciprocity; a rose flower - according to some drunkards, a hint of wine, a flower of a cloud - a part of a cloud, a nihat flower - a hint of wine, a flower of the earth - means a part of the earth. It is worth noting that in Ghiyas-ul-Lughot, the flower is shown as the meaning of the continent, but in the cultures analyzed above, this meaning of the flower was not visible.

Keywords: analysis, meaning, flower, appearance, language, composition, phrase, concept, concept, definition, florist, flowering, culture, sample, result, linguistics, bud, flower, blossoming part of a flower, growth, flowering period, plant, organ reproduction of plants.

Маълумот дар бораи муаллиф: Арабов Фирӯзҷон Ҳамроҳонович – муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишони: ш. Душанбе, к.Саид Носир 33. Телефон: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

Сведения об авторе: Арабов Фирузҷон Ҳамроҳонович – старший преподаватель кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: г.Душанбе, ул. Саид Носира 33. Тел.: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

Information about the author: Arabov Firuzjon Khamrokhonovich – Senior Lecturer Department of Foreign Languages Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, 33 Said Nosir str. Phone: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

УДК – 81+81 (2 тоҷ)

ББК – 81+81.2 (2 тоҷ)

И - 14

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ПОВЕСТИ «СМЕРТЬ ИВАНА ИЛЬИЧА» Л.Н.ТОЛСТОГО НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Иброҳим А., преподаватель
Кулябского государственного университета им. А. Рудаки

Великий русский писатель Лев Николаевич Толстой (1828-1910) известен таджикскому читателю лучшими образцами мировой литературы - романами «Война и мир», «Анна Каренина», «Воскресение», трилогией «Детство», «Отрочество»,

«Юность». Во всех произведениях Л. Толстой решает вопросы политического, философского, религиозного, нравственного и практического характера.

В данной статье нас интересуют особенности текста повести «Смерть Ивана Ильича» (1886) на таджикском языке [15]. Как сообщают об этом ученые, история написания повести связана с душевным кризисом его автора в начале 80-х годов XIX века, его мыслями о смерти, новыми психологическими изменениями. О своем намерении написать произведение об «обычной смерти обычного человека» он сообщил 20 августа 1885 г. в письме другу Л.Д. Урусову. Идея повести должна была быть о лжи и обмане, царящих в жизни господствующих классов – это раскрывает «духовный кризис» писателя, в котором он находился в тот период - тогда Л. Толстой порвал со всеми привычными взглядами своей среды и, как подчеркивает В. И. Ленин, «обрушился с страстной критикой на все современные государственные, церковные, общественные, экономические порядки, основанные на порабощении масс, на нищете их, на разорении крестьян и мелких хозяев вообще, на насилии и лицемерии, которые сверху донизу пропитывают всю современную жизнь» [5, с. 190].

Прототипом главного героя в повести Ивана Ильича Головина – прокурора города Тула является Иван Ильич Мечников (1845-1916), известный русский и французский биолог, лауреат Нобелевской премии по физиологии и медицине (1908), автор книги «Очерки из главы о человеческой природе», которого писатель уважал. Повесть была закончена в 1886 г. и опубликована в том же году в 12-м томе Л. Н. Толстого «Сочинения последних лет» (-М., 1986, с. 395-496).

События повести происходят в России, и то, как автор описывает встречу человека со смертью, является, пожалуй, самым уникальным описанием в истории мировой литературы литературы. Л. Толстой через восприятие смертельно больного человека – Ивана Ильича Головина открывает ложь человеческой жизни, проповедует смерть как важнейшее в жизни дело, которое полностью меняет понимание самой жизни и к каким бы уловкам не прибегал человек, она все равно наступит. Для Толстого смерть – это процесс физиологический, который происходит с человеком в результате высыхания организма: («Противиться нельзя, — говорил он себе. — Но хоть бы понять, зачем это? И того нельзя. Объяснить бы можно было, если бы сказать, что я жил не так, как надо. Но этого-то уже невозможно признать», — говорил он сам себе, вспоминая всю законность, правильность и приличие своей жизни. «Этого-то допустить уж невозможно, — говорил он себе, усмехаясь губами, как будто кто-нибудь мог видеть эту его улыбку и быть обманутым ею. — Нет объяснения! Мучение, смерть... Зачем?») [14, с. 27] // «Бо худ гуфт: «Муковимат кори номумкин аст» Кош медонистам, ин ранчо барои чист? Аммо ин кор хам номумкин аст. Агар мепазифтам, ки он гуна, ки бояд зиндагӣ накардаам, ироаи тавзеҳе барои он ранчо имконпазир буд, аммо чӣ гуна бипазирам?». Ва ҳамаи он дурусткорихо, муқаррарот ва русуму одобро, ки рият карда буд, аз назар гузаронд ва афзуд: «Не намепазираам». Ва бар лабҳояш лабханди таънаомезе нақш бааст, гӯё касе метавонист он лабхандро бубинад ва фиреби зоҳирро бихӯрад. «Тавзеҳе вучуд надорад! Пас ин ранчо ва сипас марг ... барои чист? » [15, с. 107].

В этом произведении, как и в других, Толстой призывает читателя задуматься над своей жизнью. Название произведения одновременно очень актуальное и очень обманчивое и заставляет читателя задуматься о правильности своих поступков, образе жизни, посмотреть на жизнь другими глазами. Философско-эстетические и художественные опыты Л. Толстого о смысле жизни и смерти всегда привлекали и привлекают внимание философов, психологов и литературоведов, которые связывают мысли писателя о смерти с его религиозными и духовными поисками. Исследуя философские взгляды Льва Толстого В.Ф. Асмус отмечает: «В центре вопросов толстовского мировоззрения, а потому и в центре понятия веры стало противоречие веры между конечным и бесконечным существованием мира <...>. Толстой осознавал это противоречие как жизненное противоречие, захватывающее наиболее глубоко ядро его личного существования и сознания <...>. Стремление укрепить корень жизни,

расшатанный страхом перед смертью, Толстой черпает не в силе самой жизни, а в религиозной традиции» [1, с. 63]. Для таджикской литературы произведения Л.Н. Толстого важны с метафизической «страстью» человека, способной пробудить в нем подлинное философское горение, а значит сделать его бытие духовным, чем можно объяснить интерес таджикских переводчиков к его творчеству.

Толстой написал это произведение в возрасте шестидесяти лет на пике своей зрелости. Ко времени написания «Смерть Ивана Ильича» здоровье Толстого ухудшается и он мечтает о смерти – в этот период писатель переживает новое интеллектуальное изменение. духовные искания Толстого. Это одно из первых произведений, где показана не столько сама смерть, сколько духовная эволюция героя, его сомнения и переживания. Основная тема этого произведения – приличная, комфортная жизнь – основной принцип героя до болезни и смерть, как последняя форма отчета – повествование начинается со смертью и смертью заканчивается.

Повесть «Смерти Ивана Ильича» была переведена на многие языки, что доказывает ее ценность, например, в Иране ее переводили более десяти раз и разными переводчиками, среди них - Ахмад Гулшери, Лола Бехном, Казим Ансари, Солума Махвашон, Садик Сароб, Хушанг Исмаилиён, Соруш Хабиби, Мохаммад Додгар, Алиасгар Бахрам, Салех Хусайни и др.

В 2021 г. вышел таджикский вариант повести - переложение с персидского, выполненного Ахмадом Гульшери, на кириллицу на таджикском языке, осуществленный Шоди Шокирзода (журнал «Адаб», 2021 г., № 2, стр. 29-67). В 2022 г. вышла книга в переложении с персидского Ш. Шокирзода, который в предисловии книги «Марги Иван Илич» [15] сообщает: «Мо зимни ба чоп омода намудан матни тарчумашударо бо матни аслии асар ба забони русӣ муқоиса ва тасхех намуда, то ҳадди имкон кӯшидем, ки калимоти душворфаҳми арабиасоси онро бо муодилҳои муносиби тоҷикиашон иваз намоем ва дар ҳамин асос метавон гуфт, ки он нахустин нусхаи асари мазкур ба забони тоҷикӣ мебошад.

Ҳамчунин, соли 2020-2021 тарҷумаи аввалини повест ба забони тоҷикӣ аз ҷониби омӯзгор ва мутарҷими варзида, яке аз шефтагони асили осори адиби даҳҳои рус Л.Н. Толстой Назар Одинаев сурат гирифт ва он дар ҷаҳор шумораи маҷаллаи «Садои Шарк» (2021, № 4, 6-8) чоп ва аз ҷониби хонандагон бо хушнудӣ пазируфта шуд» [15, с. 9-10] // «При подготовке к публикации мы сравнили и скорректировали переведенный текст с оригинальным текстом произведения на русском языке, а также постарались максимально заменить трудные для понимания арабские слова соответствующими таджикскими эквивалентами, и на этом основании можно утверждать, что это первая версия произведения на таджикском языке.

Также в 2020-2021 годах был сделан первый перевод повести на таджикский язык учителем и искусным переводчиком, одним из почитателей произведений русского писателя Л. Н. Толстого Назаром Одинаевым, он был издан в четырех номера журнала «Садои Шарк» (2021 г., № 4, 6-8) и принят читателями радушно».

В книгу Толстого Л.Н. «Марги Иван Илич» (2022), по которой мы намерены провести сравнительный анализ вошли повесть «Смерть Ивана Ильича» в переводе Ахмади Гульшери [15, 115-214], в переложении Ш.Шокирзода на кириллицу, статья Л.Н. Толстого «Правосудие» «Адолатпарварӣ» (Дигар наметавонам хомӯш бимонам, бояд ҳарфамро бизанам) (Толстой Л.Н. «Адолатпарварӣ» (Дигар наметавонам хомӯш бимонам, бояд ҳарфамро бизанам))// Дар кит. Муҳаммадалӣ Ҷамолзода Озодӣ ва ҳайсиати инсонӣ. - Техрон: Интишороти «Сухан», 1374, 44 саҳ. - С. 277-311) и фрагмент письма писателя к некоему индусу под названием «Озодагиву бандагӣ дар дасти худамон аст» («Свобода и рабство в наших руках») в переводе Мухаммадали Джамолзода.

К книге приложены две рецензии к повести «Смерть Ивана Ильича» -известного американского ученого Лайонела Триллинга и иранского литературоведа Алиризо Маджиди. Отметим, что обсуждения, происходившие среди литераторов об этой повести во все времена выявляли различное отношение к социальной и нравственной

позиции писателя. Однако все исследователи сходились в одном - повесть «Смерть Ивана Ильича» потрясает открытостью человеческой мысли, *сравните*: «самый факт смерти близкого знакомого вызвал во всех, узнавших про нее, как всегда, чувство радости о том, что умер он, а не я», «Были в Правоведении совершены им поступки, которые прежде представлялись ему большими гадостями и внушали ему отвращение к самому себе в то время, как он совершал их; но впоследствии, увидав, что поступки эти были совершаемы и высоко стоящими людьми и не считались ими дурными, он не то что признал их хорошими, но совершенно забыл их и нисколько не огорчился воспоминаниями о них», «Здоровье, сила, бодрость жизни во всех других людях оскорбляла Ивана Ильича; только сила и бодрость жизни Герасима не огорчала, а успокаивала Ивана Ильича», «Он плакал о беспомощности своей, о своем ужасном одиночестве, о жестокости людей, о жестокости бога, об отсутствии бога».

В данной статье, учитывая ценность содержания и идеи произведения, мы решили рассмотреть особенности передачи реалий в таджикском тексте, дабы понять насколько точную информацию получил таджикский читатель. Само собой, в одной статье определить качество перевода невозможно, но мы надеемся, что в будущем сможем посвятить данной теме ряд статей. Известно, что при переводе художественного произведения переводчик ставит перед собой задачу достичь адекватного перевода оригинала на язык перевода и для этого использует различные виды трансформации, приемы, методы, потому что, как отмечает Я.И. Рецкер «Задача переводчика — передать средствами другого языка целостно и точно содержание подлинника, сохранив его стилистические и экспрессивные особенности. Под «целостностью» перевода надо понимать единство формы и содержания на новой языковой основе. Если критерием точности перевода является тождество информации, сообщаемой на разных языках, то целостным (полноценным или адекватным) можно признать лишь такой перевод, который передает эту информацию равноценными средствами. Иначе говоря, в отличие от пересказа перевод должен передавать не только то, что выражено подлинником, но и так, как это выражено в нем. Это требование относится как ко всему переводу данного текста в целом, так и к отдельным его частям» [9, с. 7] или А.В. Федоров «Перевести — значит выразить верно и полно средствами одного языка то, что уже выражено ранее средствами другого языка» [18, с. 10]. Конечно же, вследствие вмешательства иного языка художественный текст приобретает определенный вид трансформации, а именно межъязыковой трансформации [2, с. 6].

Для того, чтобы иметь полное представление о качестве перевода, важно данное произведение, как и любой другой перевод, изучить с малого. К такому “малому”, однако важному, способному создать трудность перевода, относится передача реалий с одного языка на другой.

Трудность перевода / передачи реалий связана с отсутствием соответствия в переводящем языке, способного передать национальный колорит оригинала. Здесь мы можем согласиться с Дж. Муруваттиён в том, что от правильно выбранного способа перевода реалий зависит качество перевода, однако существует и другая сложность перевода реалий и она заключается в том, что принимающая культура может быть не готовой принять чужую реалию.

Как показывает практика, все способы перевода реалий можно свести к трём основным - это заимствование, перевод и опущение. Принято считать, что перевод реалии включает в себя три метода - это введение неологизма, приблизительный перевод и трансформационный перевод. Чаще всего при передаче реалий в художественном тексте применяется приблизительный перевод, однако во многих случаях национальная окраска при этом стирается. Исследователями С. Влаховым и С. Флориным в книге «Непереводимое в переводе» даны различные толкования термина «реалия», к примеру, «Реалия это предмет, понятие, явление, характерное для истории, культуры, быта, уклада того или иного народа, не встречающееся у других народов». Реалия фразеологизм, пословица, поговорка и так далее [4, с. 416]. В зарубежном литературоведении над проблемами реалий и стратегии перевода работали огромное

количество ученых, которые до сих пор не могут достигнуть согласия в том, каким именно приемом должен пользоваться переводчик, чтобы успешно передать реалию. В этом споре каждый ученый высказывает свое личное мнение, например, С. Влахов и С. Флорин отстаивают приёмы транскрипции и транслитерации [4, с. 416]. По мнению Л.Н. Соболева, реалии не имеют «эквивалентов в быту, а, следовательно, и в языках других стран» [11, с. 281]. А.В. Фёдоров считает, что реалии - это не слова, а «предметы, ситуации и прочее, которые словами обозначаются» [18, с. 123]. В.М. Россель видит в реалиях - «иноязычные слова, которые обозначают понятия, предметы, явления, не бытующие в обиходе того народа, на язык которого произведение переводится» [10, с. 169]. По Р.К. Миньяр-Белоручеву реалии - предметы, явления, традиции, обычаи, составляющие специфику данной социальной общности, этнической группы. Реалиями также называют слова и словосочетания, обозначающие их [6, с. 172]. Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров называют их «фоновой лексикой». И.И. Ревзин, А.Е. Супрун, А.А. Реформатский, В.С. Виноградов, Н.К. Чернов, Н.К. Гарбовский для обозначения слов-реалий ввели такие понятия: «варваризмы» — слова, с помощью которых становится возможным описание чужеземных обычаев, особенностей жизни и быта, создание местного колорита [8, с. 536]; «безэквивалентная лексика» — слова, не имеющие эквивалентов за пределами языка, к которому они принадлежат [19, с. 208]; «пробелы» (лакуны) — ситуации, обычные для культуры одного народа, но не наблюдаемые в другой культуре [7, с. 242]; «экзотическая лексика» — лексические единицы, обозначающие географические и исторические реалии [12, с. 231]; «алиенизмы» — слова из малоизвестных языков, подчеркивающие стилистическую функцию экзотизмов [3, с. 336]; «этнокультурная лексика» (этнолексемы) — лексические единицы, характеризующие систему знаний о специфической культуре определенного народа как историко-этнической общности людей [20, с. 17]. Исследование проблемы реалий также связано с именами Ю. Найда, Ж.-П. Вине, Ж. Дарбельне, О. Каде, В. Коллера, П. Ньюмарка и др. Среди таджикских ученых данной проблемой занимались Э. Муллокандов, Х. Ахрори, И.Б. Мошеев, М.Б. Шахובה, М.Н. Абдуллоева, М.Т. Джабборова, П. Джамшедов, Х. Маджидов, Б. Камолиддинов, Дж.Дж. Мурувватиён, Ф.М. Турсунов, Л.В. Ашмарина, Н.Х. Маджидова, и др. Однако несмотря на обилие научных трудов, ученые до сих пор не достигли общего мнения о единой классификации реалий, данный вопрос остается открытым.

Сравнив два текста – оригинала с таджикским переложением, мы обнаружили, что в таджикском тексте можно встретить обилие заимствований из других языков – английского, французского и т.д., которыми заменены некоторые реалии из русского текста. Исходя из всего сказанного, мы можем утверждать, что вопросы, связанные с исследованием реалий в повести «Смерть Ивана Ильича» Льва Толстого – актуальны. Рассмотрим некоторые из них:

«У подъезда квартиры Ивана Ильича стояла карета и два **извозчика**» [14, с. 2] // «Канори дари даромад як **фойтун** ва ду кирокаш дида мешуд» [15, 23]; Реалию «извозчик» в таджикском тексте переводчик обозначил словом «фойтун» от греко-латинского «фаэтон». Слово «фаэтон» — греко-латинское по происхождению, в русский язык слово попало из французского во второй половине XVIII в. В настоящее время данное слово, перестав быть именем собственным, используется в двух основных значениях: 1. Легкая коляска с откидным верхом или разновидность кузова легкового автомобиля. 2. Птица отряда веслоногих, обитающая на побережье тропических морей.

«Две дамы в черном снимали **шубки**» [14, с. 2] // «Ду зани сиёхпӯш **мантоҳои** худро берун меоварданд» [15, с. 23]. В таджикском языке слово «шуба» переводится как «пустин», однако в данном тексте переводчик заменил слово «шубка» словом «манто». Данное слово заимствовано в XIX в. из французского языка, где manteau - это «плащ, пальто».

«Петр Иванович понял зачем: он, очевидно хотел сговориться, где **повинтить** нынче» [14, с. 2] // «Аммо зоҳиран Пётр Иванович дар он шаб хиёли бозии **бриджеро** надошт» [15, с. 24]. В этом предложении нас заинтересовало слово «**повинтить**». Автор

имеет ввиду игру в вист, происшедшее от английского «*Whist*» — «тихий, спокойный», так в России, начиная с XVIII века называлась командная карточная игра, предшественница бриджа и преферанса. Переводчик мог оставить эту реалию без изменения: “Жизнь Ивана Ильича и в новом городе сложилась очень приятно: фрондирующее против губернатора общество было дружное и хорошее; жалованья было больше, и немалую приятность в жизни прибавил тогда *вист*, в который стал играть Иван Ильич, имевший способность играть в карты весело, быстро соображая и очень тонко, так что в общем он всегда был в выигрыше” [14, с. 7], но решил использовать инвариант «*бридж*» - название карточной игры, распространенную в Западной Европе и Америке.

В плане французской реалии “*нуф*” из русского текста, хотелось бы отметить, что в таджикском тексте в одном месте он переводится как “*курсии мулоими бетакя*”, что правильно, а в другом случае: “*рохаткурсий*” – это неверно, потому как этим словом в таджикском языке принято называть кресло: “Мочарои мантиля ва кашмакаш бо *рохаткурсий* таъсири Пётр Ивановичро фурӯ нишонда ва ӯ бо чехраи тира дар чойи худ нишаста буд”, «Войдя в ее *обитую* розовым *кретоном* (кретон, м текст. кретон (навъи матои гафсе, ки ба рӯи мебелҳо мекашанд – Поясн. наше – И.А.) гостиную с пасмурной лампой, они сели у стола: она на *диван*, а Петр Иванович на расстроившийся пружинами и неправильно подававшийся под его сиденьем *низенький нуф*» [14, с. 3] // «Онҳо ба утоқи пазироие, ки бо *мебелҳову* пардаҳои гулиранг ораста буд ва бо чароғи камнур рӯшан шуда буд, по гузоштанд ва пушти миз нишастанд - зан рӯи *диван* нишаст ва Пётр Иванович *рӯи курсии мулоими бетакя*, ки муҳаррикхояш рафта-рафта дар зер сангини ӯ аз ҳам чудо мешуданд, чо гирифт» [15, 28].

В этом предложении представлены реалии английской, французской культуры, прошедшие «одомашнивание» в культуре Ирана: «*фазтон*» – «*фойтун*» и «*манто*» – «*мантоҳо*», «*бридж*» - «*бриджеро*», при передаче которых переводчик применил транскрипцию. Такой прием имеет две стороны - положительную и отрицательную. Положительная сторона - он не приводит к увеличению объема текста, отрицательная же заключается в том, что на первых порах они могут быть непонятны носителям принимающего языка. Следует отметить, что для таджикского читателя эти реалии также знакомы и не могут составлять трудность при чтении. К таким же реалиям относятся и следующие примеры: «*диван*» – «*диван*», «*батист*», «*мантиля*»: “Когда все это кончилось, она вынула чистый *батистовый* платок и стала плакать. Петра же Ивановича охладил эпизод с *кружевом* и борьба с пухом (*як навъ курсии мулоими бетакя* – Поясн. наше – И.А.), и он сидел насупившись. Неловкое это положение перервал Соколов, буфетчик Ивана Ильича, с докладом о том, что место на кладбище то, которое назначила Прасковья Федоровна, будет стоить двести рублей. Она перестала плакать и, с видом жертвы взглянув на Петра Ивановича, сказала по-французски, что ей очень тяжело. Петр Иванович сделал молчаливый знак, выражавший несомненную уверенность в том, что это не может быть иначе” [14, с. 3] «Вақте ин кор ба анҷом расид, зан дастмоли *батисти* тамизе берун овард ва шуруъ ба гиристан кард. Мочарои *мантиля* ва кашмакаш бо рохаткурсий таъсири Пётр Ивановичро фурӯ нишонда ва ӯ бо чехраи тира дар чойи худ нишаста буд. Дар ин вазъи ногувор, ки аз бетачрибагӣ ҳикоят мекард, Соколов - *буфетчи* Иван Илич расид ва шарҳ дод, ки қитъаи замини гӯристон, ки Прасковья Фёдоровна интиҳоб карда дувист рубли тамом мешавад» [15, с. 29], однако в некоторых случаях переводчик, используя стратегию форенизации даёт в тексте подстрочное пояснение: «*Батист навъи матои нафис*» (*Батист – вид тонкой ткани – Пер.наш – И.А.*), не поясняя слово “*буфетчи*» (“*буфетчица*”). Происходит это, видимо от того, что реалия «*буфетчи*» относится к реалиям, которые пришли с русского языка и прошли процесс “одомашнивания». Переводчик в данном случае использовал стратегию доместикации, хотя, по сути, каждый перевод - это в какой-то степени результат доместикации, т.к. именно родная культура является инициатором перевода [21, с. 202-207].

К реалиям, прошедшим одомашнивание можно отнести и слова **“альбом”** в предложении “Зан албомҳои рӯи мизро чо ба чо карду гуфт: - Ман худам ба ҳамаи корҳо мерасам” [15, с. 30] – “- Я все сама делаю, — сказала она Петру Ивановичу, отодвигая к одной стороне **альбомы**, лежавшие на столе” [14, с. 3]; “Мард ба андеша афтод, сигорашро хомӯш кард, аз чо бархост, дасти занро фишурд ва ба дахлез рафт” [15, с. 32]; **“сигор”**: “Мард ба андеша афтид, сигорашро хомӯш кард, аз чо бархост, дасти занро фишурд ва ба дахлез рафт” [15, с. 32] – “Он понял это, затушил **папироску**, встал, пожал руку и пошел в переднюю” [14, 4]. В данном предложении слово “папироска” заменено заимствованием из французского языка, где cigarette — суф. производное от cigare; **“нулис”**: “Да он вақт касоне, ки ба таври мустақим тобеи ӯ буданд, зиёд набуданд ва танҳо мақомоти **нулис** ва ихтилофкоронро ташкил медоданд, ки корашон ба унвони маъмурияти вежа бар ӯхдаи ӯ гузошта мешуд” [15, с. 39] – “Такие люди были только **исправники** (исправник - сардори полицияи уезд дар Россияи пешазреволюционӣ – Комментар. наш – И.А.) и раскольники, когда его посылали с поручениями; и он любил учтиво, почти по-товарищески обходиться с такими, зависящими от него, людьми, любил давать чувствовать, что вот он, могущий раздавить, дружески, просто обходится с ними” [14, с. 7]; **“телеграмма”**: “Дар Курск яке аз ошноёнаш ба номи Ф.С. Илин савори қатори дараҷаи аввал шуд, канори Иван Илин чо гирифт ва мазмуни телеграммаеро ба огоҳии ӯ расонд (...)” [15, с. 49] – “В Курске подсел в первый класс Ф.С. Ильин, знакомый, и сообщил свежую телеграмму, полученную курским губернатором (...)” [14, с. 10].

В заключение отметим, что в таджикском тексте повести “Смерть Ивана Ильича”, переложенного из персидского на кириллицу “Марги Иван Илич” (2022) заметно влияние английского и французского языков, нежели русского, отчего, при чтении произведения создается впечатление, что действие повести происходит не в России, а в Англии или Франции. Результаты чтения и сравнительного анализа позволяют утверждать, что произведения русских писателей необходимо переводить напрямую с русского текста – оригинала, благо, в Таджикистане на то есть все необходимые возможности – в период независимости Таджикистана, высшие учебные заведения республики подготовили массу переводчиков со всех языков мира.

Литература:

1. Асмус В.Ф. Мирозрение Толстого // Асмус В.Ф. Избранные философские труды. Т. 1. М., 1969. С. 40-101.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. - Изд. 2-е. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 235 с.
3. Берков, В. П. Современные германские языки / В. П. Берков. – М.: АСТ, Астрель, 2001. – 336 с.
4. Влахов, С. Непереводимое в переводе / Сергей Влахов, Сидер Флорин. - 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. - 416 с.
5. Ленин, В. И. О Л.Н. Толстом [Текст] / [Сост., послесл. и коммент. проф. С. М. Брейтбурга]. - 2-е изд. - Москва : Худож. лит., 1972. - 190 с.
6. Миньяр-Белоручев, Р. К. Как стать переводчиком: Учебное пособие по устному переводу / Р. К. Миньяр-Белоручев. - М.: Готика, 999. - 172 с.
7. Ревзин, И. И. Основы общего и машинного перевода / И. И. Ревзин, В. Ю. Розенцвейг. – М., 1964. – 242 с.
8. Реформатский, А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 536 с.
9. Рецкер, Я. И. Теория перевода и переводческая практика. — М., 1974. — С. 7.
10. Россельс, В. М. Перевод и национальное своеобразие подлинника [Текст]: Сборник статей // Вопросы художественного перевода. - М.: Советский писатель, 1955. - 311 с.
11. Соболев, Л. Н. Пособие по переводу с русского языка на французский / Л. Н. Соболев. - М.: Изд. лит. на иностр. яз., 1952. - 402 с.

12. Супрун, А. Е. Экзотическая лексика. М.: ФН, 1958 – 231 с.
13. Толстой Л. Н. Смерть Ивана Ильича // Толстой Л.Н. Собрание сочинений в 22 тт. М.: Художественная литература, 1982. Т. 12. - С. 54—107.
14. Толстой, Л.Н. Марги Иван Илич. Таҳия, танзим, тасҳеҳ ва твзеҳоти Шодӣ Шокирзода Нуъмонпур. - Душанбе: “Меҳроҷ Граф”, 2022, 192 с.
15. Толстой, Л.Н. «Адолатпарварӣ» (Дигар наметавонам хомӯш бимонам, бояд ҳарфамро бизанам)// Дар кит. Муҳаммадалӣ Ҷамолзода Озодӣ ва ҳайсиати инсонӣ. - Теҳрон: Интишороти «Сухан», 1374, 44 сах. - С. 277-311
16. Трилинг, Л. «Смерть Ивана Ильича» // В кн. Достон и повесть повести. Т. 2. Гузида и перевод Ахмади Гулпарӣ. — Тегеран: издание «Нигоҳ», 1370 г. - 215-221 с.
17. Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода. — М., 1983. — С. 10.
18. Федоров, А.В. Основы общей теории перевода: (Лингвист. пробл.). [Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз.] / А. В. Федоров. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Высш. шк., 1983. - 303 с.
19. Чернов, Г. В. Теория и практика синхронного перевода / Г. В. Чернов. – М.: Либроком, 2009.– 208 с.
20. Шейман Л.А., Манликова М.Х. // Рус. яз. и лит. в шк. Кыргызстана. – 1992. – 17 с.
21. Шелестюк, Е.В. О форенизации и доместикации в переводе и возможностях их лингвистической оценки / Е.В. Шелестюк, Э.Д. Гриценко // Вест-ник Челябинского государственного университета. Филологические науки (вып. 100).– Челябинск: Издательство Челябинского государственного университета, 2016. –№4. – С. 202-207.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ПОВЕСТИ «СМЕРТЬ ИВАНА ИЛЬИЧА» Л.Н. ТОЛСТОГО НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В статье рассмотрена особенность перевода повести «Смерть Ивана Ильича» Л.Н.Толстого на таджикский язык, выполненного Ш.Шокирзода Нуъмонпур. Автором дана краткая история написания повести, ее содержание и сюжет. Анализируя над тем, как как Л. Толстой описывает встречу человека со смертью, автор статьи соглашается с мнением исследователей, утверждающих, что это описание является самым уникальным описанием в истории литературы. Изучение особенностей перевода данной повести, в частности, передачи реалий, раскроет умение переводчика правильно передать на таджикском языке как Л. Толстой через восприятие смертельно больного человека – Ивана Ильича Головина открывает ложь человеческой жизни.

Повесть “Смерть Ивана Ильича” знаменит во всех национальных литературах, к нему проявляли интерес переводчики всех стран, например, в Иране она переводилась более десяти раз. Переводчиками его произведений являются Ахмад Гулшери, Лола Бехном, Казим Ансари, Солума Махвашон, Садик Сароб, Хушанг Исмаилиён, Соруж Хабиби, Мохаммад Додгар, Алиасгар Бахрам, Салех Хусайни и др. Таджикские читатели хорошо знакомы с такими произведениями Л.Н. Толстого, как эпопея “Война и мир”, романы “Анна Каренина”, “Воскресение”, “Севастопольские рассказы” и т.п. Приобщение таджикского читателя к творчеству Л. Толстого произошло благодаря художественному переводу. Сравнительный анализ в статье проведен на основе переложенного материала с персидской каллиграфии на кириллицу в 2022 г. До этого издания перевод на таджикский язык был осуществлен преподавателем, переводчиком Назаром Одинаевым. По мнению автора статьи данное произведение потрясает читателя открытостью человеческой мысли, учитывая ценность содержания повести, в нём рассмотреть особенности передачи реалий в таджикском тексте.

Сравнительный анализ двух текстов – оригинала и перевода показал, что в переводе на таджикский язык данной повести присутствуют бытовые, этнографические реалии, а также реалии общественной жизни. Также выявлено, что в переведенном тексте многие реалии переданы в неизменном виде, однако с подстрочными комментариями переводчика, наблюдаются также реалии, которые передаются без

объяснений, связано это с тем, что многие реалии прошли процесс “одомашнивания” и знакомы для таджикского читателя.

Ключевые слова: русский писатель, повесть о смерти, философская мысль, художественный перевод, таджикский язык, особенность перевода, передача реалий.

ПРОБЛЕМАҲОИ ТАРЧУМАИ ҲИКОЯИ «МАРГИ ИВАН ИЛИЧ»-И Л.Н. ТОЛСТОЙ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Дар мақола хусусиятҳои тарҷумаи ҳикояи «Марги Иван Илич»-и Л.Н. Толстой ба забони тоҷикӣ (тарҷумаи Ш. Шокирзода Нуъмонпур) мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф мухтасар таърихи таълифи ҳикоя, мазмун ва сюжети онро равшан намудааст. Муаллифи мақола бо таҳлили ҷӣ тавр воҳӯрии инсон бо марг тасвир кардани Л.Толстой ба андешаи муҳаққик, ки иддао дорад, ин тавсиф дар таърихи адабиёт нодиртарин тавсиф аст, розӣ мешавад. Омӯзиши вижагиҳои тарҷумаи ин қисса, аз ҷумла, интиқоли воқеият, қобилияти мутарҷимро нишон медиҳад.

Повести «Марги Иван Илич», ки дар тамоми адабиёти милли машҳур аст, ба он тарҷумонҳои ҳамаи мамлакатҳо мароқ зоҳир намудаанд, аз ҷумла дар Эрон бештар аз даҳ маротиба тарҷума шудааст. Тарҷумонҳои асарҳои ӯ Аҳмад Гулшерӣ, Лола Бехном, Қазим Ансорӣ, Солума Маҳвашон, Содик Сароб, Ҳушанг Исмоилиён, Сорӯш Ҳабибӣ, Муҳаммад Додгар, Алиасгар Баҳром, Солех Ҳусайнӣ ва ғайраҳо мебошанд. Хонандагони тоҷик бо ҷунин асарҳои Л. Толстой мисли эпопеяи «Ҷанг ва сулҳ», романҳои «Анна Каренина», «Эҳё», «Афсонаҳои Севастопол» ва ғайра хуб шиносанд. Хонандаи тоҷикро бо эҷодкории Л.Толстой шинос намудан ин тарҷумаи адабӣ буд. Таҳлили муқоисавӣ дар мақола бар асоси матолиби интиқолшуда аз хатти форсӣ ба кириллӣ дар соли 2022 анҷом шудааст. Қабл аз ин нашр тарҷумаро ба тоҷикӣ омӯзгор, мутарҷим Назар Одинаев анҷом дода буд. Ба гуфтаи муаллифи мақола, ин асар хонандаро бо кушодагии андешаи инсонӣ бо назардошти арзиши муҳтавои дoston, дар онҳо баррасии вижагиҳои интиқоли воқеият дар матни тоҷикӣ ба ҳайрат меорад.

Таҳлили муқоисавии ду матн – нусхаи асл ва тарҷума нишон дод, ки дар тарҷумаи ин дoston ба забони тоҷикӣ воқеияти рӯзмарра, этнографӣ, инҷунин воқеияти ҳаёти ҷамъиятӣ ба назар мерасад. Инҷунин, маълум шуд, ки дар матни тарҷума воқеияти зиёде бетағйир дода мешаванд, вале бо тафсириҳои байнисатри тарҷумон воқеиятҳои низ ҳастанд, ки бидуни тавзеҳ интиқол мешаванд, ин ба он вобаста аст, ки бисёр воқеиятҳо аз раванди «хонасозӣ» ва ба хонандаи тоҷик шинос аст.

Умуман, дар мақола хусусиятҳои тарҷумавии ҳикояи «Марги Иван Илич»-и Л.Н. Толстой ба забони тоҷикӣ, ки дар асоси ду матн фароҳам омадааст, ба таври муқоисавӣ таҳлилу баррасӣ шуда, ба доираи васеи хонандагон, аз ҷумла мутахассисони соҳаи филология пешниҳод мегардад.

Калидвожаҳо: адиби рус, дostonи марг, афкори фалсафӣ, тарҷумаи адабӣ, забони тоҷикӣ, хусусияти тарҷума, интиқоли воқеият.

PROBLEMS OF TRANSLATION OF THE STORY "THE DEATH OF IVAN ILYICH" BY L.N. TOLSTOY INTO TAJIK

The article considers the peculiarity of the translation of the story “The Death of Ivan Ilyich” by L.N. Tolstoy into the Tajik language, performed by Sh. Shokirzoda Numonpur. The author gives a brief history of writing the story, its content and plot. Analyzing how L. Tolstoy describes a person's encounter with death, the author of the article agrees with the opinion of researchers who claim that this description is the most unique description in the history of literature. The study of the features of the translation of this story, in particular, the transmission of realities, will reveal the ability of the translator to correctly convey in the Tajik language as L. Tolstoy through the perception of a terminally ill person - Ivan Ilyich Golovin, reveals the lie of human life.

The story “The Death of Ivan Ilyich” is famous in all national literatures, translators of all countries showed interest in it, for example, in Iran it was translated more than ten times. The translators of his works are Ahmad Gulsheri, Lola Behnom, Kazim Ansari,

Soluma Makhvashon, Sadiq Sarob, Hushang Ismailiyon, Soroush Habibi, Mohammad Dodgar, Aliasgar Bahram, Saleh Husaini and others. Tajik readers are well acquainted with such works by L.N. Tolstoy, like the epic “War and Peace”, the novels “Anna Karenina”, “Resurrection”, “Sevastopol Tales”, etc. The introduction of the Tajik reader to the work of L. Tolstoy was due to literary translation. A comparative analysis in the article was carried out on the basis of the transcribed material from Persian calligraphy to Cyrillic in 2022. Prior to this publication, the translation into Tajik was carried out by a teacher, translator Nazar Odinaev. According to the author of the article, this work shocks the reader with the openness of human thought, given the value of the content of the story, in them to consider the features of the transfer of realities in the Tajik text.

A comparative analysis of two texts - the original and the translation showed that in the translation into the Tajik language of this story there are everyday, ethnographic realities, as well as the realities of public life. It was also revealed that in the translated text, many realities are transmitted unchanged, however, with the translator's interlinear comments, there are also realities that are transmitted without explanation, this is due to the fact that many realities have gone through the process of “domestication” and are familiar to the Tajik reader.

Key words: Russian writer, death story, philosophical thought, literary translation, Tajik language, translation feature, transfer of realities.

Сведение об авторе: Иброҳими Амаџон, преподаватель кафедры зарубежной литературы с методики преподавания русского языка и литературы факультета русской филологии Кулябского государственного университета им. А. Рудаки Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16, Tel.: (+992) 985 55 59 00, 905-00-21-00; Email: khasanov-94@bk.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Иброҳими Амаџон, муаллими кафедраи адабиёти хориҷӣ бо методикаи таълими забон ва адабиёти руси факултети филологияи руси Донишгоҳи давлатии ба номи А. Рӯдакӣ Суруға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, к. С. Сафаров, 16, тел.: (+992) 985 55 59 00, 905-00-21-00; Почтаи электронӣ: khasanov-94@bk.ru

Information about the author: Ibrohimi Amathon, Lecturer at the Department of Foreign Literature with methods of teaching Russian language and literature Faculty of Russian Philology Kulyabsky State University. A. Rudaki Address: Republic of Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarova, 16, Tel.: (+992) 985 55 59 00, 905-00-21-00; Email: khasanov-94@bk.ru

ТДУ – 03+811 (2 тоҷ)

ТКТ – 73+81 (2 тоҷ)

К - 64

МАҲҶУМ, ТАЪРИХИ МУХТАСАРИ ПАЙДОИШ ВА ВАЗИФАҲОИ СЛЕНГ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Кабиров Л.А., унвонҷӯ
Донишгоҳи давлатии Данғара

Забони ҳар як халқ ҳамеша дар инкишоф буда, воқеияти зиндагии мардумро ифода мекунад. Дунё дигар мешавад ва ҳамзамон забон ҳам дигар мешавад. Агар таваҷҷуҳ ба он намояд, ки дар ҳар як ҷомеа гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ мавҷуданд, пайдоиши сленг асоснок мегардад. Зеро байни ҳамаи ин гурӯҳҳо муоширати шифоӣ мавҷуд аст ва онҳо хангоми муошират лексикон, жаргон ва сленгро истифода мебаранд. Яъне вожаҳо ва ибораҳои забонӣ иваз шуда, вобаста ба синну сол, касбу кор ва намояндаи кадом синф будани ин гурӯҳҳои иҷтимоӣ ҷои нутқи гуфтугӯӣ дигар мешавад.

Дар ҷомеаи англисзабонҳо имрӯз сленг ба тамоми ҳаёти иҷтимоӣ, аз нутқи низомӣ сар карда, то ба ҳаёти кормандони беморхона ва бозингарони компютер ворид мешавад. Ҳар як намояндаи қишри ҷомеа якчанд вожаҳо ва ибораҳоро дар гуфтугӯ истифода мебаранд ва ҳамчун сленг дар забон устувор гашта, лексиконро ғани менамоянд. Аз ҳама гурӯҳи синну соли иҷтимоии серҳаракат ин ҷавонон мебошанд.

Дар байни ҷавонон сленг ва истифодаи он густариш ёфтааст, зеро маҳз ҷавонон кӯшиш мекунанд дараҷаи забондонии худро бештар нишон диҳанд.

Дар ҷомеаи имрӯзаи англисзабонҳо истифодаи сленг хеле маъмул аст. Чунончи, дар филмҳои англисӣ истифода шумораи зиёди сленгҳои ҷавонро мушоҳида менамоем, ки ҳусну қабули муоширати ҷавонони муосирро нишон медиҳанд.

Мутлақо бояд бигӯем, ки дар ҳар як забон маҷмуи вожаҳо ва ибораҳо мавҷуданд, ки дар адабиёти бадеӣ ва синамоӣ ҷиддӣ мавриди истифода қарор надоранд. Аммо ин вожаҳо ва ибораҳо дар истифодаи зиёд дар сериалҳо ва сурудҳои овозхонҳо маъмул мебошанд.

Сленг бахши ҷудонашавандаи забон ва нутқ буда, он хусусияти лингвофарҳангии гурӯҳи иҷтимоии истифодабарандаро аёнгар аст. Ба таври мушаххас, агар бигӯем, сленг ин лексикаест, ки барои забони адабӣ бегона аст ва дар нутқи зиёӣ ва фарҳангии истифода намешавад. Аммо дар ҷомеаи имрӯзаи англисзабонҳо истифодаи васеи сленгро дар шабакаҳои телевизион, радио, адабиёт, интернет ва муоширати ҳаррӯзаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ мушоҳида менамоем. Забони ҷавонон бо истифодаи зиёд ва васеи вожаҳою ибораҳои сленгӣ фарқ мекунад. Аз ин ҷост, ки омӯзиши сленги ҷавонони англисзабон вобаста ба ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа масъалаи муҳим ба шумор меравад. Зеро дар вазъе, ки муносибат ва муоширати байналмиллалӣ густариш меёбад ва фазои иттилоотӣ хеле рушд карда истодааст, омӯзиши сленг хеле масъалаи мубрам маҳсуб меёбад. Зеро имрӯз сафарҳои хизматӣ, сайёҳӣ, ҳамкориҳои мутақобила бо англисзабонҳо, тамошои синамои англисӣ, гӯш кардани сурудҳои англисӣ, муошират бо намояндагони забон зарурияти омӯзиши ин бахши нутқи зинда, яъне сленги ҷавонро мубрам менамояд.

Шарҳи мафҳуми «сленг» яке аз масъалаҳои баҳснок ва чигил ба шумор меравад.

Маълум нест, ки зуҳури вожаи «сленг» кай дар нутқи шифохӣ пайдо шудааст, аммо дар шакли хаттӣ аввалин маротиба дар Англия дар асри XVIII хотиррасон мешавад. Дар он вақт маънои сленгро ҳамчун «тахқир» истифода мебаранд. Тахминан, дар соли 1850 ин мафҳум ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифт ва маънои нутқи ғайриадабии лексикаи оммаро ифода мекард. [1, с. 3]

Муҳаққиқ Хомяков В.А. дар яке аз таҳқиқоти худ хотиррасон мекунад, ки мафҳуми сленг дар аввал ҳамчун «нутқи инкишофнаёфта ва дағал (Language of low or vulgar type)» дар солҳои 1756 мавриди истифода қарор дошт. Дар солҳои 1802 дар зери мафҳуми «сленг» намуди забони гуфтугӯие, ки аз забони маърифатии қолабӣ бо истифодаи вожаю ибораҳои номаъмул фарқ мекунад, ифода карда мешуд. [2, с. 43]

Дар асри XX масъалаи баромади мафҳуми «сленг» таваҷҷуҳи бештари муҳаққиқонро ба худ ҷалб намуд. Ақидаи пешқадам дар ин мавзӯ пешниҳоди забоншиносии Зеландияи Нав Э. Партрич мебошад. Ӯ ақида баён мекунад, ки мафҳуми «сленг» аз феълҳои to sling-to utter (гап задан) баромада, мавҷудияти ибораҳои sling words-ро таъкид мекунад. Ҳамчунон, ибораҳои sling language-to talk-(гап задан), sling the language-to speak a foreign language (бо забони хориҷӣ гуфтугӯ кардан), sling a yarn- to relate a story, to tell a lie(дурӯғ гуфтан), sling a person slang-to abuse, scold violently, slang-impertinence, abuse дар солҳои 1825 мавҷуд буданд. [5, с. 31]

Худи мафҳуми сленг дар фаҳмиши илми забоншиносии англисзабонҳо имрӯз чунин фаҳмида мешавад:

1. Забони гурӯҳи иҷтимоӣ ё намояндаҳои касбҳои гуногун буда, ба забони адабӣ зид аст.

2. Намунаи забони гуфтугӯии омма буда, аз меъёри забони адабӣ берун аст. [1, с. 35]

Аз ин чо хулоса кардан мумкин аст, ки сленг аввал дар истифодаи гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ маълум буд ва сипас охишта-охишта мавриди истифодаи умум қарор гирифт.

Бояд зикр намем, ки баромади мафҳуми «сленг» то ҳол пурра аниқ нагардида аст ва яке аз проблемаҳои илми забоншиносии англис ба шумор меравад. Аммо мо дар таҳқиқоти худ ба назарияи пешниҳоднамудаи Э. Партрич така менамоем, зеро андешаи ӯ асоси далелу бурҳонҳои таърихӣ ва забоншиносиро муттаҳид карда, муътамад ба назар мерасад.

Имрӯз ақидаи ягона оид ба мафҳуми «сленг» ва муайянкунии он мавҷуд нест. Муҳаққиқони гуногун дар муайянкунии мафҳуми сленг ба як андешаи ягона наомадаанд. Бояд бигӯем, ки аз асри XIX сар карда сленг ҳамчун жаргони гурӯҳи иҷтимоӣ ва намояндагони касбҳои гуногун фаҳмида мешавад. Дар рӯзҳои мо вазъ ва фаҳмиш чун пешина аст.

Дар илми забоншиносӣ сленгро аксар вақт дар муқобили мафҳумҳои забони адабӣ мегузоранд. Аммо бояд зикр намоем, ки сленгро ҳамчун зухуроти забоншиносӣ қабул намудан ҷоиз аст, зеро истифодаи онро дар нутқи гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва намояндагони касбҳои гуногун дида метавонем.

Муҳаққиқони варзида Э. Партрич, Ч. Тринок, К.И. Китрич мафҳуми сленгро чунин шарҳ медиҳанд: «Сленг ин мавҷудияти лексикони ноустувор, тасодуфӣ, бетартибонаи дар муошират мавҷудбуда мебошад ва шуури ҷамъиятии одамони ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ гуногун тааллуқдоштаро ифода менамояд. [5, с. 9]

Бино ба ақидаи забоншиноси даниягӣ О. Есперсен сленг намунаи нутқи махсус буда, аз хоҳиши равонии инсон, ки меҳодад забони маъмулиро сарфи назар намуда, бо дигар усул худро баён намояд, реша мегирад. Сленг ин моҳиятан хусусияти равонии инсонро, яъне хоҳиши хушҳолӣ карданро ифода менамояд. [10, с. 40]

Забоншиноси рус В.А. Хомяков чунин мешуморад: «Сленг ин вожаҳои ибораҳои нисбатан дар давраи муайян устувор будаеанд, ки дар гуфтугӯи зинда ва дар нутқи ҳатгӣ истифода мешаванд, ҳамзамон аз забони адабӣ фарқ мекунанд. [10, с. 44]

Агар ба муайянкунии «нисбатан дар давраи муайяни устувор» таваҷҷуҳ зоҳир кунем, ошкор мегардад, ки дар семантикаи худ сленг раванди инкишофи фарҳанги мардумро ифода менамояд. Ҳамчунон, интиқоли ин фарҳанг аз насл ба насл иҷро мегардад. [5, с. 43] Аз ин ҷост, ки сленгро ҳамчун лаҳзаҳои забонии харитаи дунё дидан ҷоиз аст.

Дар забони имрӯза сленг чунин вазифаҳоро иҷро менамояд:

-муттаҳидкунӣ. Одамони сленгро истифодабаранда худро ба ин ё он ҷамоа, гурӯҳ нисбат медиҳанд;

-муоширатӣ. Сленг забони гуфтугӯии муоширати дохилигурӯҳӣ мебошад;

-эҳсосотӣ. Сленг вазифаи баёни эҳсосот ва ҳиссиёти равонии одамро иҷро менамояд;

-арзёбӣ. Сленг муносибати гӯяндаро нисбат ба одамоне ё ашӯҳо ифода намуда, ақидаи гӯяндаро нисбати ҳодисаҳои муайян аён менамояд;

-таъсиргузорӣ. Сленг дар вақти муошират барои таъсир гузоштан ба ҳамсухбат кумак менамояд;

-эҷодӣ. Сленг истифодаи вожаҳо ва ибораҳои дар забон қолабаш мавҷуд набударо иҷозат медиҳад. [10, с. 11]

Се сарчашмаи пайдоиши сленгҳоро муайян намудаанд:

1.Метафора (аз нав андешаронии семантикӣ). Ин сарчашма имкон медиҳад, ки дар ифодаи сленгӣ аниқ ва муъҷаз махсусияти зоҳир, характер ва рафторро ифода намоянд. Мавҷудияти метафораҳо дар нутқи ҷавонон ин хусусияти равонии ҷавонон, яъне нишон додани заковати забонии худ мебошад. Чунончи:

Stay kind (be healthy)-саломатӣ меҳоҳам.

Hold on to your socks-дар поят мустаҳкам ист.

To bust out some moves-ҳунари рақсиданро нишон додан.

To shake a bit-рақсидан.

2. Аффиксатсия. Яке аз роҳҳои маълуми иборасозӣ, яъне ба асос аффиксҳоро зам намудан мебошад. Чунончи:

Harker- барномасозии компютор, фанатик
Smiley-нишон, рамз. Chunking-аз дигарон пора -пора шуда.
Crocky-аз дигаргунӣ ҳаросидан.
Fakeloo artist-қаллоб.
Payola-ришва барои таблиғ.
Granola-шаҳси андешаи дигардошта.

Journo-рӯзноманигор.

3.Воридшавӣ аз дигар забон. Ин сарчашмаи сленгҳо аз дигар забонҳо дар гуфтугӯ истифода кардани вожаҳо ва ибораҳо мебошад. Чунончи:

Swami gue-инсонии комил (аз вожаи «swami»-унвони фахрӣ дар дини ҳиндуизм.

Э. Партрич чанд сабабҳоро меорад, ки зарурияти истифодаи сленгҳоро аз тарафи одамон асоснок менамояд:

-чавонони дар руҳияи болида буда бо ҳадафи лаззат бурдан аз муошират;
-бо ҳадафи ба дигарон монанд набудан, ифодаҳои навро истифода кардан;
-зебо, гуворо ба ҳодисаҳо, ашӯҳо, одамон баҳо дода, аз вожаҳои қолабии

маълум сарфи назар кардан;

-ба худ чалб намудани атрофиён;

-қолабро сарфи назар карда, андешаи худро муъҷаз ва мушаххас баён кардан;

-забонро ғайр гардонидан, агарчи ҳеч кас пеши худ ин мақсадро намегузорад;

-фазои сабуки муоширатро дар суҳбати дӯстона муҳайё намудан;

-нишон додани он, ки гӯянда ба ягон гурӯҳи иҷтимоӣ, касб мутааллиқ аст

[10].

Сленг тарафи муқобили забони расмӣ ба шумор рафта, ба ақидаи забоншиносон истифодаи сленгҳо ба ҳамон гурӯҳе тааллуқ дорад, ки онро мавриди истифода қарор додаанд. Пайдоиш ва рушди сленгҳо дар муҳити муайян дар гурӯҳҳои алоҳида, ба монанди донишҷӯён, барномасозон, гурӯҳи одамон, ки аз рӯи касбу кор ё ҷаҳонбинӣ муттаҳид шудаанд, рӯй медиҳад. Ҳамчунон, сленг тавассути телевизион, радио, интернет паҳн шуда, истифодаи он маъмул гашта истодааст ва ба инкишофи забон таъсири муайян мегузорад. Ба ғайр аз ин, сленг дар ВАО бештар дар шакли мухтасарот, аббревиатура паҳн шуда, ба рушди забон таъсир мегузорад.

Дар охир қайд карданием, ки сленг ҳамчун зухуроти забонӣ мақбул аст. Сленг чун инкишофи забон дар дохили забон буда, баъзан ба забон сабуки, баъзан мураккабӣ эҷод менамояд Бояд қайд кард, ки ин таҷрибаи забонии забони англисӣ истифодаи дуру дарозро дар давраи муайяни таърихӣ доро буда, имрӯз низ ҳамчун зухуроти забонӣ мавриди истифода ва рушд қарор дорад.

Адабиёт:

1.Гальперин И.Р. О термине «сленг»//Вопросы языкознания/И.П. Гальперин.-1956.-%6.-с.107-114.

2.Источник выполнения сленга// [захираи интернетӣ]:
http://studbooks/net/22148685/literature/istochniki_popolntniya_sltnga-санаи мурочиат:
15.03.2023.

3.Маковский М.М. Современный английский сленг. Онтология, структура, этимология/М.М. Маковский.-М.,2009.-234 с.

4. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ, Душанбе-“Эр-граф” 2011. -1013 с.

5. Маслов Ю.С. Введение в языкознание/Ю.С. Маслов.-М.: Высшая школа, 1987.-231 с. Понятие и функции сленга// [захираи интернетӣ]: <http://yun.moluch.ru/archive/8/533/>- мурочиат: 15.03.2023.

6. Мюллер. В.К. Англо-русский словарь / В.К. Мюллер. -М., 1961.- 912 с.

7. Хомяков В.А. Введение в изучение сленга-основного компонента английского просторечия/В.А. Хомяков.- Вологда: Министерство просвещения ОСФСР Вологодского гос. пед. института, 1971.-381с.

10.Хомяков В.А. Три лекции о сленге: пособие для студентов педагогических институтов. –Вологда, 1970. – 62 с.

11.Чамшедов П. Фарҳанги тоҷикӣ-англисӣ. – Душанбе: Эҷод, 2008. – 978с.

12. Шаҳобова М.Б. Луғати хурди англисӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 1972. – 204 с.

13. Швейцер А.Д. Современная социоллингвистика. Теория, проблемы, методы. – М., 1976.

14. Hornby A. Oxford advanced learner's dictionary/ A. Hornby.- Oxford University Press, 1989. -1580 p.

13. Oxford American dictionary. Colleges Edition, New York, 1986.–1094 p.

14. Longman Dictionary of contemporary English – 2003.1949 p.

МАҲФУМ, ТАЪРИХИ МУХТАСАРИ ПАЙДОИШ ВА ВАЗИФАҲОИ СЛЕНГ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз зухуроти забонии англисзабонҳо-сленгҳо бахшида шудааст. Муаллиф кӯшиш ба харҷ додаст, ки моҳияти мафҳуми сленгро шарҳ дода, зухур ва раванди инкишофи онро муайян намояд. Ҳамчунон, бо таъқиқоти муҳаққиқони гуногун раванди инкишоф ва ҷойгаҳи сленг дар забони муосири англисӣ муайян карда шудааст. Вазифаҳои сленг муайян гардида, сарчашмаҳои зухуроти сленгҳо дар забони муосири англисӣ хеле равшан нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: мафҳуми сленги англисӣ, вазифа, моҳияти сленг, баромад, ҷавонон, сарчашмаҳои пайдоиши сленгҳо-метафора, аффиксатсия, муошират, гурӯҳҳои иҷтимоӣ.

ПОНЯТИЕ, КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ЗАДАЧИ СЛЭНГА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена языковому проявлению носителей английского языка - сленгу. Автор предпринял попытку объяснить сущность понятия сленг и определить процесс его возникновения и развития. Также на основе исследования различных исследователей определен процесс развития и место сленга в современном английском языке. Определены функции сленга и наглядно показаны источники появления сленга в современном английском языке.

Ключевые слова: понятие английского сленга, задача, сущность сленга, выход сленга, молодежь, источники сленга - метафоры, аффиксация, общение, социальные группы.

CONCEPT, BRIEF HISTORY OF ORIGIN AND OBJECTIVES SLANG IN ENGLISH

This article is devoted to the linguistic manifestation of English speakers - slang. The author made an attempt to explain the essence of the concept of slang and determine the process of its emergence and development. Also, based on the study of various researchers, the development process and the place of slang in modern English are determined. The functions of slang are defined and the sources of the appearance of slang in modern English are clearly shown.

Key words: definition, English slang, task, essence of slang, slang output, youth, sources of slang - metaphors, affixation, communication, social groups.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кабиров Лутфулло Абдусаломович-унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи забони англисии Донишгоҳи давлатии Данғара. Lutfullo.Kabirov95@mail.ru 907151628.

Сведение об авторе: Кабиров Лутфулло Абдусаломович-соискатель кафедры теории и практики Дангаринского государственного Университета Lutfullo.Kabirov95@mail.ru 907151628.

Information about the author: Kabirov Lutfullo Abdusalomovich-applicant of the Dangara State University Lutfullo.Kabirov95@mail.ru 907151628.

ТДУ-81.27+81.374.822

Ф-22

ТАЪСИРИ ЧУЗЪҲО БА МАЪНОИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛӢ

Каримов Ш.Б., ДДОТ ба номи С. Айнӣ
Фатоев А.Т., Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Рушду таҳаввули умумии забоншиносӣ ба зарурати пешбинии таҳқиқоти луғатшиносӣ ва луғатнигорӣ дар фаъолияти корӣ ва параметрикунонии когнитивии таркиби луғавии забон вобаста аст. Алоқаи когнитивӣ чунин мепиндорад, ки дар паси ҳар як калима ва маҷмуи вожаҳо қабатҳои муайяни дониш қарор дорад. Он имконият фароҳам меорад, ки онро тавассути призмаи идроки инсонӣ дигаргун карда, низоми лексикии забон дар ракурси нав тасаввур карда шавад. [7, с. 30] Дар ин таҳқиқот кӯшиши дигаргун сохтани он қабатҳои луғавӣ, ки дар сохтори семантикии ибораҳои феълӣ инъикос гардидаанд, яъне асоси концептуалии онҳо дар асоси маълумоти луғатнигории луғатҳои муосир таҳқиқ карда мешавад. Барои ин зарур аст, ки аз сатҳи таҳқиқи амиқи семантикаи ибораҳои феълӣ воқиф шуд ва қолаби когнитивии ин чузъҳои сермаъноӣ лексемаро ҳосил кард. Қолаби когнитивӣ дар худ нақшаи мутлақи концептуалиеро таҷассум мекунад, ки сохторсозии аломатҳои амал ё ҳолатро ифода карда, имкон фароҳам меорад, то ки он аломатҳои ҳақиқӣ дар худ нақшаи мутлақи ифодакунӣ дар мадди аввал қарор дошта, мутаносибан иттилооти «биниши» ифодакунандаи мавҷударо дар таҳвилдихандагони забони англисӣ медиҳанд. [2, с. 105]

Тибқи ақидаи Е.С. Кубрякова, қолаби когнитивӣ, ки маънои феълро мефаҳмонад ба ҳайси мушобеҳи шакли мушаххаси фаъолият – биологӣ, физиологӣ, ҷисмонӣ ва ғайраҳо сохта мешавад ва дар як вақт чузъҳои муҳимми ин фаъолиятро барқарор менамояд. Қолаби когнитивии феъл давомнокии амалро дар замон ва макон, чузъиёти гуногуни амал, баҳо ва сифати амалро инъикос мекунад. Феъли дар партави когнитивнокӣ баррасишаванда дар худ як навъ шакли забоншиносии дорои муҳтавои мушаххаси менталӣ буда, тасаввуроти лафзӣ/ғайрилафзӣ дар бораи захираи луғавии инсондоштаро таҷассум мекунад. [9, с. 11]

Ба назар мерасад, ки назорат аз болои концепти амал ё ҳолат, воҳиди нақшаи менталии дар ин ё он гунаи луғавӣ-семантикӣ инъикосшаванда дар тавсифи луғатнигорӣ, яъне дар воҳидҳои забонӣ чӣ гуна «берамз» гардонида мешавад, хело муҳим аст. Дар илми когнитология «концепт» ин истилоҳест барои фаҳмонидани воҳиди ақлонӣ ё захираҳои равонии шуури мо ва он сохтори иттилоотие мебошад, ки дониш ва таҷрибаи инсонро инъикос мекунад; воҳиди пурмазмунӣ фаврии хотира, захираи луғавии менталӣ, низоми концептуалӣ ва забони майна, ҳамаи тасвири олам, ки дар майнаи инсон мунъакис гардидаанд, мебошад. [10, с. 90] Концептҳо дар алоҳидагӣ вучуд надоранд. Ҳамаи маҷмуи концептҳои лафзишуда муҳити концептии забонро ташкил мекунанд. [11, с. 24] Аз концептҳои фазои семантикии ҳар як забон таркиб меёбад, аз рӯйи фазои семантикӣ метавон дар бораи сохторҳои дониш дар шиканиши мушаххасу милли мулоҳиза ронд. [3, с. 3]

Ҳамон тавре Г.В. Колпакова қайд мекунад, «раванди инъикос маънои нусхабардорӣ кардан ё инъикоси механикии ҳақиқати воқеиро ба шуур надорад... Образи ашӯро, инъикоси онҳо, ашӯро аз аломатҳои сершумор ба назар нагирифта ва муайянкунии хусусиятҳои муҳимми онҳо натиҷаҳои инъикос мебошанд». [8, с. 160] Дар равандҳои менталӣ концепт нақши махсуси тавсифӣ ин ё он чузъи донишро иҷро

мекунад. [6, с. 15] Аз рӯи андешаи Б. Фрэнкс, концептҳо дар раванди дарк кардан се вазифаро – ду вазифаи асосӣ ва як вазифаи аз онҳо пайдошавандаро иҷро мекунанд. Ду вазифаи асосӣ намояндагӣ ва гурӯҳбандӣ мебошанд. Дар вазифаи намояндагӣ концептҳо чун тасаввуроти устувори объектҳо дар хотираи дарозмуддат, ки ба ҳайси мазмуни тафаккур хизмат мекунанд, зоҳир мешаванд. Вазифаи гурӯҳбандӣ усулҳои муайяни муқаррарсозии хосиятҳои муҳимми объект ва муқоисаи онҳоро барои муайян кардани объект ба ин ё он концепт оё «меафтада бошад», дар назар дорад. Ва дар охир, ба тӯфайли вазифаи забонӣ концептҳо дар захираи луғавии менталии бо лексемаҳои муайян ва моҳияти забонии онҳо алоқаманд намоён мешаванд. Ҳамин тавр, дарки забон таъмини дастрасӣ ба концептҳои бо ифодаҳои забонӣ яқҷояшаванда ва амали яқҷояи онҳоро тақозо мекунад. Мафҳуми концепт ҷавобгӯи тасаввурот оид ба он маъноҳое мебошад, ки инсон дар раванди тафаккур истифода менамояд ва муҳтавои таҷриба ва донишҳоро инъикос мекунад, натиҷаҳои тамоми фаъолияти инсонӣ ва равандҳои дарки олам дар шакли «квант»-ҳои дониш мебошад. Ҳамаи фаъолияти даркнамоии инсонро метавон ҳамчун маҳорати инкишофёбанда дар олам баррасӣ намуд ва ин фаъолият бо зарурати шабоҳат ва тафовути объектҳо вобаста мебошад: концептҳо барои таъмини чунин амалиёт пайдо мешаванд. Барои ҷудо кардани концепт ҷудокунии идрокӣ баъзе аломатҳо, амали предметӣ бо объектҳо ва мақсади ниҳонии онҳо, баҳогузори чунин амалҳо ва ғайраҳо зарур мебошанд, вале когнитологҳо ба ҳар ҳол наметавонанд ғайр аз ишора кардан ба раванди ташаккули маъноҳо дар шакли умум ба саволи чӣ тавр пайдо шудани концептҳо ҷавоб гӯянд. [9, с. 23]

Дар ибораҳои феълӣ тавсифи бисёрҷанбаи ҳолат дар ҳар як амали мушаххас вусъат меёбад. Ғайр аз маънои умумикатегориядори амал ё раванди ҷудошаванда ба амал ва ҳолат ҳангоми шарҳи феъл дар замонҳои ҳозира диққати асосӣ ба чунин аломатҳо, аз қабилҳои фаъолнокӣ/ғайрифаволнокӣ, беҳаракатӣ/серҳаракатӣ, мақсаднокӣ объектӣ/субъектӣ феъл дода мешавад. [1, с. 48] Ғайр аз инъикос ва муносибати амал нисбат ба объектҳои воқеӣ, метавон рушди амал дар замонро қайд карда, усул, ҷой ва воситаи иҷро амалро нишон дод. Барои комилан аз нав сохтани концепти дар паси ҳар як ибораи феълӣ қарордошта, мо қолаби когнитивии семантикаи ибораҳои феълро дар асоси усули таҳлили тавсифоти нисбатан муҳим, аломатҳои концептуалӣ – референтӣ, нисбӣ ва шарҳии онҳо меомӯзем. Методи интиҳобшуда дар таҳқиқоти ба омӯзиши ибораҳои феълӣ бахшидаи В.М. Калимуллина муфассал тавзеҳ дода шудааст. [5, с. 98] Дар ин таҳқиқот зери мафҳуми тавсифоти референтии амал/ҳолат инъикоси мансубияти референтии феъл, яъне ишора ба амал ё ҳолати мушаххас фаҳмида мешавад. Тавсифи нисбии амал/ҳолат тавсифи маконӣ-замонии амал/ҳолатро инъикос мекунад. Зери мафҳуми тавсифи шарҳӣ аслан, аломатҳои амал/ҳолат (усул, восита ва ғайра) фаҳмида мешаванд.

Методи таҳлили дар ин таҳқиқот истифодашаванда бо методи омӯзиши ибораҳои феълие, ки Е.Е. Голубкова пешниҳод кардааст, монанд мебошад. [4, с. 23] Методикаи семантикаи прототипӣ инҳоро пешниҳод мекунад:

1) тасниф кардани ибораҳои феълӣ аз лиҳози семантика (ҳаракат, тафаккур ва таъсири равонию ҷисмонӣ, фаъолияти нутқӣ ва ғайраҳо);

2) муайян кардани ҷузъҳои семантикаи феълҳо дар асоси монандкунии тавсифи луғатӣ: motion (move), state (be), direction, location, manner (образҳои амал бо маънои васеъ), goal (мақсад ё мақсадпандорӣ), result (натиҷа ё ҳамчун ҷамъбасти амали мақсаднок), phase (тавсифоти ҷанбавӣ-марҳилавии оғоз, давом додан ва анҷоми амал);

3) муайянкунии таносуби примитивҳо дар шакли семантикии ибораҳои феълӣ. Монандии принципалии марҳилаҳои нисбатан муҳимми таҳқиқоти ибораҳои феълӣ дар ҳарду методҳои муаллифони мустақил оид ба дараҷаи баланди ҳаққоният ва самаранокӣ ин методҳо далолат мекунанд.

Инак, маҷмуи воҳидҳои фразеологӣ бо роҳи интиҳоб аз фарҳанги «Longman Dictionary of Phrasal Verbs» бадастомада ва бештар аз 2000 воҳидро ташкилқунанда, мавриди таҳлил қарор гирифт, ки дар раванди он қолабҳои когнитивии семантикаи

ибораҳои феълӣ таҳқиқ карда шуданд. Бо тавачҷух ба сермаъноии ибораҳои феълҳои додашуда, барои таҳлил ҳамон гунаҳои фразеосемантикие истифода шуданд, ки дар мақолаҳои луғатӣ аз рӯйи тартиб дар ҷойи яқум қайд шуда буданд.

Таҳлили сифатии тавсифоти референтии воҳидҳои фразеологӣ интиҳобшуда имконият доданд, ки соҳаи референсияи онҳо муайян карда шавад, масалан: ҳолати муассирӣ (*fit in, psych up*), рафтори муассирӣ ва ифодаи ҳиссиёт (*sober down, act out, moon about*), фаъолияти фикрӣ (*add up, figure out, wheel about*), фаъолияти нутқӣ (*rabbit on, set about, shout down*) тамоси иҷтимоӣ (*blow round, win over, spur on*), тағйири ҳолат (*boil down, walk off, ooze away*), ҳаракат (*prowl about, edge away, prance about*), биниш/мушоҳида (*look on, stare down, look in*), шаклҳои ҳастӣ ва зиндагӣ (фаъолияти ҳаётӣ) (*weather through, sleep on, live out*), амали мақсадноки ҷисмонӣ (*wet off, fish out, strain away*), вақтузаронии беҳуда (*while away, talk away, laze away*) ва ғайраҳо.

Таҳлили микдории референсияи ибораҳои феълӣ нишон медиҳад, ки он метавонад чунин бошад:

1) сода (як амал ё як ҳолат дарк мешавад): *whip in* – 3. (in Parliament) to gather (party members), as for a vote (як амал); *sink in* – 4. to become gradually and clearly understood (як ҳолат);

2) мураккаб (ду ва ё зиёда амал дарк мешавад). Ҳангоми тавсифоти референтӣ амал ё ҳолат метавонанд дар муносибати конъюнксия қарор дошта бошанд: *measure off* – to measure and usu. take (an amount) from a larger piece ё дизъюнксия: *wipe out* – 2. to destroy (something) or kill (somebody, usu. a group) – 3. to become fewer or less.

Омӯзиши тавсифоти референтии воҳидҳои фразеологӣ аз рӯйи тафсири луғатӣ имконият фароҳам месозад, ки қолабҳои асосии референсияи онҳо, ки як ё чандин амал ё ҳолатро инъикос мекунанд, муайян карда шаванд. Масалан (дар ин ҷо а – амал, ҳ – ҳолат, :: – дизъюнксия, –н– – конъюнксия, –> – гузариш):

1) як амал: *bind up* – 3. to fix (parts) together into one book;

2) як ҳолат: *act up* – 2. INFORMAL. (of part of the body) to become painful;

3) ду амали дар муносибати конъюнксия қарордошта (а+а): а) *edit out* – to remove (unwanted words) when preparing something for printing; б) *blow over* – stop blowing; в) *mark off* – to separate (something) by marking it with or as with a line etc.; в) *mess about* – to spend time lazily, doing things slowly and with no particular plan;

4) ду амали дар муносибати дизъюнксия қарордошта (а::а): *figure up* – to reach or make a total (of an amount); *find out* – 2. to discover (something); obtain information (about something);

5) ду ҳолати дар ҳолати дизъюнксия қарордошта (х::х): *kick about* – 3. infmi. to be left unattended or unnoticed;

6) ду ҳолати дар алоқии конъюнксия қарордошта (х+х): *crumple up* – 3. to become twisted and lined;

7) гузариш аз як амал ба амали дигар (а→а): *fasten down* – 2. to make (somebody) give a decision;

8) гузариш аз амал ба ҳолат (а→х): *frost over* – to (cause to) become covered with ice or frozen mist;

9) гузариш аз амал ба якчанд амали дар алоқии дизъюнксия қарордошта (а→ а::а): *fan out* – to (causeto) scatter or spread;

10) гузариш аз амал ба якчанд ҳолати дар алоқии дизъюнксия қарордошта (а→ х::х): *get across* – 2. to (cause to) become understood or accepted;

11) гузариш аз ҳолат ба якчанд амали дар муносибати дизъюнксия қарордошта (х→ а::а): *squeezeby* – 2. NOT FMI. to be only just able to succeed or live ва ғайраҳо.

Навъи қолабҳои референсияи ибораҳои феълӣ ниҳоят сершумор ва гуногуншакл мебошанд, чунки чӯзӣ дуҷум сохтори семантикии мураккаби тасаввурқунандаи амал ва ҳолатҳои зиёди ҷойивазқуниро дорад.

Дар тавсифоти нисбии воҳидҳои фразеологӣ метавонанд чунин аломатҳои инъикос ёбанд: 1) беҳаракатӣ/серҳаракатӣ; 2) муносибат ба субъект/объектӣ амал/ҳолат; 3) худуднокӣ/ғайрихудуднокӣ; 4) такроршавӣ/ғайритакроршавӣ; 5) давомнокии замонӣ; 6) ҷойи амал; 7) самти амал; 8) давраи амал. Нишонаи аломатҳои мазкур воҳидҳои луғавие мебошанд, ки дар тафсири луғавии ибораҳои феълӣ мавриди таҳлил истифода шудаанд, масалан, 1) беҳаракатӣ/серҳаракатӣ – to be, to have, to hold, to keep/to do, to make, to give, to get; 2) муносибат ба субъект/объектӣ амал/ҳолат – қайдҳои луғатӣ v.t, ПИ/V.i., 10; 3) худуднокӣ/ғайрихудуднокӣ – to make, to get, to give/to continue, to keep doing; 4) такроршавӣ – калимаҳои «repeat», «again»; 5) давомнокии замонӣ, ҷойи амал – калимаҳои навъи continuously, at home; 6) давраи амал – to begin to do something, to cease to do something; 7) самти амал – away, forward.

Ҳаҷми тавсифоти нисбии ибораҳои феълӣ интиҳобшуда аз се то панҷ аломатро ташкил медиҳанд. Масалан: 1) се аломат:

а) худуднокӣ + серҳаракатӣ + самтнокии субъектӣ-объектӣ: *turn out*- 2. to make (somebody) leave because of a fault;

б) худуднокӣ + серҳаракатӣ + самтнокии субъектӣ: *walk on* – 2. to take a small, usu. silent, part in a play or film;

в) худуднокӣ + серҳаракатӣ + самтнокии субъектӣ-объектӣ: *wrap up*- 2. to (cause to) wear warm clothing;

г) ғайрихудуднокӣ + серҳаракатӣ + самтнокии субъектӣ: *fag away*- to work very hard (at something);

ғ) ғайрихудуднокӣ + беҳаракатӣ + самтнокии субъектӣ: *fall about*- 2. to be helpless with laughter ва ғайраҳо.

2) Чаҳор аломат:

а) худуднокӣ + серҳаракатӣ + самтнокии субъектӣ + макони амал: *be over*– 1. to arrive at someone's home;

б) ғайрихудуднокӣ + беҳаракатӣ + самтнокии субъектӣ + ҷойи амал: *be out*– 4. to be on duty in public, esp. out of doors;

в) худуднокӣ + серҳаракатӣ + самтнокии субъектӣ + самти амал: *bear off*– 3. to push a boat away from the shore;

г) худуднокӣ + серҳаракатӣ + самтнокии субъектӣ-объектӣ + замони амал: *edit out* – to remove (unwanted words) when preparing something for printing ва ғайраҳо.

3) Панҷ аломат:

а) худуднокӣ + беҳаракатӣ + самтнокии субъектӣ + ҷойи амал + замони амал: *sleep over* – to stay overnight at somebody else's home;

б) худуднокӣ + серҳаракатӣ + самтнокии субъектӣ-объектӣ + такроршавӣ + замони амал: *dust off* – to prepare to use or practice (something) again, after a period of not doing so.

Ибораҳои феълӣ инчунин, дар тавсифоти нисбии амалҳо ва ҳолатҳо, ки онҳоро мефаҳмонанд гуногуншаклӣ зоҳир мекунанд. Воҳидҳои фразеологӣ додашуда аломатҳои зерини амал ё ҳолатро аз қабилӣ, усул, ният, мақсад, мансубияти вазъӣ, мансубияти услубӣ, мансубияти субъектӣ/объектӣ ва ғайраҳоро инъикос мекунанд.

Дар ташкил ёфтани концепти амал/ҳолат дар баъзе ибораҳои феълӣ аломатҳои шарҳӣ вучуд надоранд. Масалан: *watch out* – 1. to take care; *even off*– to become level; *work up*– 2. to (cause to) develop or increase.

Ба бисёр ибораҳои феълӣ ҳаҷми тавсифоти шарҳӣ аз як то чаҳор аломатдор хос мебошад. Масалан:

1) Як аломат:

а) мансубияти объектӣ: *block in* – 3. to make a quick drawing or plan showing the general idea of (something);

б) мансубияти субъектӣ: *be round* – to arrive at somebody's house;
в) мақсад: *fade back* – to move back, clear of a group of players, in order to pass the ball forward;

г) усул: *ferret about*–1. to search busily, by pushing things about;

д) сабаб: *fall about*- to be helpless with laughter;

е) мансубияти услубӣ: *add up* – 2. informal. to make sense,

ж) шиддатнокӣ: *dry out*– I. to (cause to) become very dry ва ғайраҳо.

2) Ду аломат:

а) усул + мансубияти объектӣ: *note down* – to record (something) in writing;

б) усул + мансубияти субъектӣ: *nestle up* – to settle close (to somebody) in comfort;

в) усул + сабаб: *moon about*– to seem or behave unhappily, often because of love;

г) мақсад + мансубияти вазъӣ: *mask out* – (in photography) to cover (part of the picture) before printing it, so that it is removed from the finished photograph ва ғайраҳо.

3) Се аломат:

а) мақсад + усул + самтнокии субъектӣ-объектӣ: *snow up* – to cover (somebody or a place) with snow so that movement is impossible;

б) усул + мансубияти объектӣ + мансубияти вазъӣ: *sniff up* – to take (something such as liquid or steam) into the nose with short breaths;

в) мансубияти вазъӣ + мансубияти объектӣ + мансубияти услубӣ: *back out*– 2. not formal. – to fail to fulfill something such as a promise;

г) баҳо + усул + мансубияти субъектӣ: *fetch round*– 2. to cause (somebody) to regain consciousness, often rather suddenly;

д) мақсад + усул + мансубияти вазъӣ: *blink away* – to try to remove (usu. tears) by opening and shutting the eyes quickly ва ғайраҳо.

4) Чаҳор аломат:

а) мақсад + усул + мансубияти объектӣ + мансубияти вазъӣ: *drum up* – to try to obtain (something) by advertising, formerly with a drum;

б) усул + мансубияти объектӣ + мансубияти вазъӣ + баҳо: *mock up*: to make a copy of (something), usu. the same size but not using the proper materials ва ғайраҳо.

Таҳлили когнитивии гузаронидашуда имкон дод, то тафсири ниҳоят мувофиқи онро ба даст орем, ки концептҳои амал/ҳолат дар сатҳҳои алоҳидаи сохтори семантикии ибораҳои феълӣ паҳн мегарданд. Баррасии маҷмуии онҳо бошад, барои ёфтани дарки амиқи ашё мусоидат мекунад, ки он чун ҳодисаи воқеияти тавассути шуури инсон «санчидашудаи» дар забони ӯ нақшбаста мебошад.

Ҳамин тавр, ҳангоми таҳлили ҳамаи паҳлуҳои маҷмуии когнитивӣ дар маънои иборати феълӣ *play off* (use. in sport) to finish playing (a set of games); play (an additional game) to decide the winner; cause (two equal winners) to play again) ошкор мегардад, ки сохтори семантикии он хусусиятҳои муҳими амали воқеиро аз нав хеле пурра месозад. Дар сатҳи тавсифоти референтӣ мо чунин хусусиятро ба мисли мураккабии референсия, ки бо сабаби муносибатҳои дизъюнксионӣ ва гузариши як амал ба амали дигар (масалан, бо ёрии сабабият) пайдо шудааст, мушоҳида мекунем. Сатҳи тавсифоти нисбӣ аломатҳои худуднокӣ, серҳаракатӣ ва мансубияти субъектӣ-объектиро дар бар мегирад. Сатҳи тавсифоти шарҳӣ бошад, дар бораи он далолат мекунад, ки дар семантикаи иборати феълӣ *play off* чунин ҳолатҳои ҳақиқат, ба монанди мақсади амал, такроршавии он ва мансубияти вазъӣ фаро гирифта шудаанд.

Семантикаи иборати феълӣ *pipe out* (to begin to sing in a high voice or play a wind instrument) низ ба таври мувофиқ хусусияти амалро медеҳад: иборати феълӣ дорои референсияи мураккаби тавсифкунандаи гузариш аз як амал ба амали дигар ва муносибатҳои дизъюнксия мебошад. Сатҳи тавсифоти нисбӣ ғайр аз чунин параметрҳо,

ба монанди худуднокӣ, серҳаракатӣ ва самтнокии субъектӣ, инчунин, аломати «давраи амал»-ро дар бар мегирад. Онҳо яққоя бо аломати «усул»-и тавсифоти шарҳӣ дар бораи сершохагии ин ҳодисаи ҳақиқат маълумот медиҳанд.

Маҷмуи ҳамаи параметрҳои концептуалии дар сохтори семантикии ибораи феълии *pick over* (to examine (a collection of things) carefully, use. by hand, so as to choose from it) мавҷудбуда тавсифи пурраи онро медиҳад, ки семантикаи ибораи феълӣ хусусияти амали фаҳмонидашавандаро бо шиканиши призмаи идрок мунъакис мекунад. Дар семантикаи ибораи феълӣ чунин аломатҳои муҳим нақш бастаанд: мураккабии референсия, ки сабаби гузариш аз як амал ба амали дигар мегардад, худуднокӣ, серҳаракатии гузариши амал, самтнокии субъектӣ-объектӣ, мансубияти вазъӣ, мақсад ва усули амал.

Адабиёт:

1. Алисова Т.Б. / К вопросу о так называемых “стативных” предикатах // Всесоюзная научная конференция по теоритическим вопросам языкознания. М., 1974.
2. Беляевская Е.Г. Когнитивные основания изучения семантики слова // Структуры представления знаний в языке. – М., 1994.-105с.
3. Волохина Г.А., Попова З.Л. Синтаксические концепты русского простого предложения. – Воронеж., 1999.-3с.
4. Голубкова Е.Е. Использование методики прототипической семантики при анализе глагольных комплексов типа go away // Английский лексикон в лингвистическом и культурологическом пространстве: Сб. науч.тр. МГЛУ.-М., 1992. Вып.400. – 23с.
5. Калимуллина В.М. Номинативная соотнесённость фразеоматических глагольно-именных словосочетаний и глаголов-идентификаторов: Автореф. дисс. ...канд. филол. н.- М., 1982.
6. Каменская О.Л. Симпликативные ряды в речемыслительной деятельности // Когнитивный аспект перевода: Сб. науч. тр. МГЛУ.- М., 1992. –Вып. 397. –15с.
7. Кильдибекова Т.А., Гафарова Г.В. Когнитивный подход к сопоставительному изучению лексики // актуальные проблемы сопоставительного языкознания. Тез. докл. науч. – теоретич. семинара.- Уфа, 1998. – 30с.
8. Колпакова Г.В. О гносеологическом аспекте рассмотрения номинации // Язык. Культура. Деятельность: Восток – Запад: Тез. докл. 2-й междунар. науч. конф. – Т. 2. – Набережные Челны, 1999. – 160-161с.
9. Кубрякова Е.С. Лексикон как компонент языковой способности человека // Английский лексикон в лингвистическом пространстве: Сб. науч. тр. МГЛУ. – М., 1992 (2). – Вып. 400.- 11с.
10. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996. – 90с.
11. Лихачёв Д. С. Концептосфера русского языка / Русская словесность. – М., 1997.

ТАЪСИРИ ЧУЗЪҲО БА МАЪНОИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛӢ

Дар мақолаи мазкур тақиқотчиён оиди маънои умумикатегориядори амал ё раванди чудошаванда ба амал ва ҳолат ҳангоми шарҳӣ феъл дар замони ҳозира диққати асосӣ ба чунин аломатҳо, аз қабилӣ фаълнокӣ/ғайрифаълнокӣ, беҳаракатӣ/серҳаракатӣ, мақсаднокии объектӣ/субъектӣ феъл додаанд. Ғайр аз инъикос ва муносибати амал нисбат ба объектҳои воқеӣ, метавон рушди амал дар замонро қайд карда, усул, ҷой ва воситаи иҷрои амалро нишон додаанд. Барои комилан аз нав сохтани концепти дар паси ҳар як ибораи феълӣ қарордошта, қолаби когнитивии семантикаи ибораҳои феълӣро дар асоси усули таҳлили тавсифоти нисбатан муҳим, аломатҳои концептуалӣ – референтӣ, нисбӣ ва шарҳӣ онҳо меомӯзанд, нишон додаанд.

Дар ин таҳқиқот зери мафҳуми тавсифоти референтии амал/ҳолат инъикоси мансубияти референтии феъл, яъне ишора ба амал ё ҳолати мушаххас фаҳмида

мешавад. Тавсифи нисбии амал/ҳолат тавсифи маконӣ-замонии амал/ҳолатро инъикос мекунад. Зери мафҳуми тавсифи шарҳӣ аслан, аломатҳои амал/ҳолат (усул, восита ва ғайра) фаҳмида мешаванд.

Калидвожа: амал ва ҳолат, аломатҳо, мақсаднокӣ, инъикос ва муносибати амал, объектҳои воқеӣ, семантикаи ибораҳои феълӣ, ибораҳои феълӣ, тавсифоти референтӣ, усул, восита.

ВЛИЯНИЕ КОМПОНЕНТОВ НА ЗНАЧЕНИЕ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗ

В данной статье исследователи общего категориального значения действия или процесса, который можно разделить на действие и состояние, при толковании глагола в настоящее время основное внимание уделили таким признакам, как активность/бездействие, неподвижность /подвижность, объект/подлежащее выражённое глаголом. Помимо отражения и отношения действия к реальным предметам, можно отметить развитие действия во времени, показывая способ, место и способ выполнения действия. Для того чтобы полностью воссоздать концепт, стоящий за каждым глагольным словосочетанием, они показали когнитивную модель семантики глагольных словосочетаний, основанную на методе анализа относительно важных описаний, понятийно-референтных, относительных и объяснительных признаков.

В данном исследовании понятие референциального описания действия/ситуации понимается как отражение референтной принадлежности глагола, то есть указание на конкретное действие или ситуацию. Относительное описание действия/ситуации отражает пространственно-временное описание действия/ситуации. Под объяснительным описанием в основном понимаются признаки действия/состояния (метод, средство и т.п.).

Ключевые слова: действие и состояние, признаки, целесообразность, восприятие и отношение действия, реальные предметы, семантика глагольных словосочетаний, глагольные словосочетания, референциальное описание, способ, средство.

INFLUENCE OF COMPONENTS ON THE MEANING OF VERB PHRASES

In this article, the researcher of the general categorical meaning of an action or process, which can be divided into action and state, while interpreting the verb, currently focuses on such features as activity / inaction, immobility / mobility, object / subjective designation of the verb. In addition to reflecting and relating the action to real objects, one can note the development of the action in time, showing the way, place and way of performing the action. In order to completely recreate the concept behind each verb phrase, they showed a cognitive model of the semantics of verb phrases based on the method of analysis of relatively important descriptions, conceptual-referential, relative and explanatory features.

In this study, the concept of a referential description of an action/situation is understood as a reflection of the referential affiliation of the verb, that is, an indication of a specific action or situation. The relative description of the action/situation reflects the spatio-temporal description of the action/situation. An explanatory description basically means the signs of an action/state (method, means, etc.).

Key words: action and state, attributes, expediency, perception and relation of action, real objects, semantics of verb phrases, verb phrases, referential description, method, means.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Шухрат Бозорович – декани факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. **Суроға:** 734003 ҚТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121.Тел: (992)98-511-24-75

Фатоев Аминҷон Тоирҷонович– саромӯзгори кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** 735360, ҚТ, ш.Кулоб, куч.С.Сафарова 16. Тел: (992) 918-24-05-23

Сведения об авторах: Каримов Шухрат Бозорович – декан факультета английского языка и восточных языков Государственного педагогического

университета Таджикистана имени Садриддина Айни. Адрес: 734003 РТ, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел: (992)98-511-24-75

Фатоев Аминджон Тоирджонович – старший преподаватель кафедры языкознания и сопоставительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова 16. Тел: (992) 918-24-05-23

Information about the authors: Karimov Shuhrat Bozorovich – dean of the faculty of English and Oriental languages State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini. Address: 734003 RT, Dushanbe city, avenue Rudaki 121. Phone: (992)98-511-24-75

Fatoev Amijon Toirjonovich – Head teacher of the chair of linguistic and comparative typology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob town, S.Safarov St.16. Phone: (992) 918-24-05-23

ТДУ – 81 373 (2 тоҷ)

ТКТ – 81-4 (2 тоҷ)

Н - 24

КОРБУРДИ ИБОРАҲОИ МАҶОЗӢ АЗ НИГОҲИ ТАРКИБ ВА ҶУЗЪҲО ДАР ҶАЗАЛИЁТИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Назарова Э., унвонҷӯ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асосҳои назариявӣ доир ба мавзӯ. Дар олами улум, аз ҷумла забоншиносӣ, ин ё он падида ё категория номгузории илмӣ мешавад, яъне барои баёни мушаххаси он истилоҳ баргузида мегардад. Яке аз падидаҳои аз нигоҳи семантика ва суханварӣ ҷолиб дар забоншиносии умумӣ ва адабиётшиносӣ бо истилоҳи байналмилалӣ *метафора* (metaphora) ифода мешавад.

Гунаи тоҷикии ин истилоҳ калимаи сермаъноӣ *маҷоз* буда, аз забони арабӣ ба забони мо гузаштааст. Дар фарҳангҳо *маҷоз* ба маъниҳои зерин омадааст: 1. *роҳи (ҷойи) гузаштан; гузаргоҳ; 2. гулӯгоҳ, бугоз; 3. чормағзор, ҷойе, ки чормағз шинондаанд; 4. зидди ҳақиқат, хилофи ҳақиқат, муқобили ҳақиқат; 5. киноя ва истиора, калимае, ки дар ғайри маънии ҳақиқии худ истифода мешавад ва маънии мавзӯи ҳақиқии он матрук нашуда бошад...* (Фарҳанги форсии Муин, Фарҳанги Амид, Луғатномаи Деҳхудо ва ғ.)

Ҳадафи мо маъноӣ чорум ва панҷуми калимаи *маҷоз* аст, яъне, шарҳи “ғайриҳақиқӣ, норостин, ҳаёӣ, руъёӣ”-и он. Ин калима ба ин маънӣ дар забони тоҷикӣ аз давраҳои аввали инкишоф мавриди корбурд қарор гирифтааст ва дар шеърӣ Рӯдакӣ хеле равшан истифода шудааст:

Ин ҳама будубоди ту хоб аст,
Хобро ҳукм не, магар ба маҷоз. [Рӯдакӣ]

Дар эҷодиёти шоирони дигар низ ин калима ба ин маънӣ зиёд ба қор рафтааст:

Ваъдаҳо бошад ҳақиқӣ - дилпазир,
Ваъдаҳо бошад маҷозӣ - тосагир. [Ҷ. Балхӣ]

Маҷоз ё метафора аз давраҳои қадим тавачҷуҳи мутафаккиронро ба худ ҷалб намуда буд. Масалан, мутафаккири Юнони қадим Арасту дар бораи маҷоз (метафора) чунин гуфтааст: «Маҷоз ба интиқоли маъно аз номи маъмул ба ғайримаъмул, аз ҷинс ба намуд ва ё аз намуд ба намуд ва ё ҳамгуни он доништа мешавад...». [1, с. 170]

Дар таърихи суханшиносии тоҷик низ роҷеъ ба маҷоз ҳамчун падидаи маъноӣ мулоҳизаҳои гуногун изҳор шудааст. Масалан, Шамс Қайси Розӣ дар бораи маҷоз чунин мегӯяд: «Маҷоз он аст, ки аз ҳақиқат даргузаранд ва лафзро бар маънии дигаре итлоқ кунанд, ки дар асли вазъ на барои он ниҳода бошанд. Лекин бо ҳақиқати он лафз вачҳи алоқате дорад, ки бад-он муносибат муроди мутақаллим аз он итлоқ фаҳм тавон қард». [12, с. 192]

Метафора (*metaphora*) дар фарҳанги вожаҳои хоричии забони русӣ чунин шарҳ дода шудааст: “*метафора* ы, ж. ((< греч. *Metaphora* перенос) оборот речи, состоящий в употреблении слов и выражений в переносном смысле на основе сходства, сравнения (напр., глазное яблоко, утро жизни). [3, с. 56] Яъне, маънии *метафора/мачоз* татбиқи маънии як калима ба калимаи дигар дар асоси монандӣ ва муқоиса мебошад.

Дар забоншиносии тоҷик ба мачоз дар робита бо сермаъноӣ ва паҳлуҳои гуногуни он чандин асару мақолаҳо бахшида шудаанд, аз он ҷумла, таълифоти забоншиносон А. Муъминов, Ҳ. Мачидов, А. Рустамов, Ш. Каримов ва дигарон.

Яке аз таҳқиқоти муқаммалӣ ин самт рисолаҳои забоншиносии шинохтаи тоҷик М.Қ. Саломӣ таҳти унвони “Ифодаи мачоз дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ” ва “Вижагиҳои забонии ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV (таҳлили сохтори фонетикӣ, семантикӣ ва фразеологию луғавӣ)” мебошанд. Китоби аввал пурра ба хусусияти лингвистии мачоз дар маъноӣ ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ бахшида шудааст. Вобаста ба хусусияти мачоз овардааст: «Мачоз ба ҳамаи қабатҳои нутқ ва сабуқ услубҳо роҳ ёфтааст. Вале ин мафҳум дар нутқи гуфтугӯӣ ва нутқи бадеӣ нақши бештаре дорад. Агар дар дигар қабатҳои забон он вазифаи номинативиро дошта бошад, дар нутқи шифоҳӣ ва бадеӣ мачоз вазифаи муассирӣ ва эҳсосангезро дорад, вале роҳҳои ифодаи он дар нутқи шифоҳӣ ва нутқи бадеӣ гуногун аст». [9, с. 176]

Дар китоби дуюм боби сеюми ин пажӯҳиши арзишманд ба масъалаҳои мачоз чун унсурҳои муҳим ва воситаи ташаккулдиҳандаи инкишофи маъноӣ калима дар намунаи ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV нишон дода шудааст. Муаллиф дар ин таҳқиқот масъалаҳоеро аз қабали нақши мачоз дар инкишофи ифодаҳои мачозӣ, мавқеи ифодаҳои мачозӣ дар забони ғазал, мавқеи семантикии анвои гуногуни вожаҳо дар сохтори ифодаҳои мачозӣ, ифодаҳои фразеологӣ дар забони ғазал, мачоз ва воҳидҳои фразеологӣ дар забони ғазал, воҳидҳои фразеологӣ шоирона ва вижагиҳои услубии онҳо дар ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV мавриди таҳлил қарор додааст. [8, с. 361]

Мавқеи мачоз дар ибораорӣ. Маъмулан зери мафҳуми ифодаҳои мачозӣ маҷмуи ибораҳои пуробуранги бадеии забони муайяне фаҳмида мешавад, ки ба забони дигар айнан тарҷума намешаванд. Ин хели ибораҳо дар ифодаи маъно ва шакли таркиб устуворанд.

Ин гуна ифодаҳо бештар ба шакли ибораҳои мачозӣ зоҳир мешаванд, ки байни ҷузъҳои онҳо муносибати муайяни синтаксисӣ барқарор гаштааст. Дар ин гуна ибораҳо низ «Калимаи мустақиле, ки бо воситаҳои гуногуни тобеи синтаксисӣ калимаи мустақили дигарро ба худ тобеъ мекунад, калимаи (компонент ё ҷузъӣ) асосӣ ном дорад. Калимаеро, ки ба компоненти асосӣ тобеъ шуда, онро шарҳу эзоҳ медиҳад, калимаи (компонентӣ) тобеъ меноманд». [4, с. 104]

Дар забон ибораҳо ду хел - ибораҳои озоди синтаксисӣ ва ибораҳои рехта (фразеологӣ) мешаванд. Ибораҳои озоди наҳвӣ дар бахши наҳв омӯхта мешаванд ва миқдоран онҳо хеле бисёранд. Ибораҳои наҳвӣ асосан, аз ду ҷузъ ташаккул меёбанд. Ҷузъи асосии ибораро калимаи тобеъкунанда, ҷузъи тобеъро - калимаи тобеъшаванда ташкил медиҳад. Ибораҳои рехта дар бахши фразеология омӯхта мешаванд.

Ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ ба ҳам алоқаманд, ки таркиби устувори тағйирнопазир дошта, маъноӣ пуробуранги мачозиро ифода мекунанд, иборати фразеологӣ номида мешаванд. Фразеология як соҳаи илми забоншиносӣ буда, ибораҳои рехтаву устувори забонро таҳқиқ менамояд.

Ифодаҳои мачозӣ ва воҳидҳои фразеологӣ. Яке аз масъалаҳои муҳим дар омӯзиши мачоз ва ибораҳои мачозӣ муносибати байни ифодаҳои мачозӣ ва ибораҳои фразеологӣ ба шумор меравад. Нақши мачоз дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ хеле назаррас аст, вале байни мачоз ва ифодаҳои фразеологӣ аломати баробарӣ гузоштан дуруст нест. Онҳо аз ҳамдигар фарқи ҷиддӣ доранд.

Баъзе аз фразеологизмҳо метавонанд заминаи мачозӣ дошта бошанд, вале мачоз ва ибораҳои фразеологӣ падиҳои гуногунанд. Масалан, иборати «ҳалқайи дуд» иборати мачозӣ аст, на иборати фразеологӣ, зеро дар он воқеан сухан дар бораи «дуд»

меравад, ки ба шакли ҳалқа намудор мешавад, ё шаклаш ба ҳалқа монанд аст, яъне монандии шакли *дуд* ба ҳалқа ишорат мешавад. Ин ибора рехта нест, мо метавонем як чузъи онро иваз кунем ва ибораи дигари маҷозӣ ҳосил кунем: «ҳалқаи дуд» – «ҳалқаи одамон», яъне гурӯҳи одамон, ки ба шакли ҳалқа истодаанд, шакли ҳалқаро доранд. Ба ҳамин монанд, ифодаҳои *думи поезд*, *думи ситора*, *думи навбат*; *сари чашма*, *сари бозор*, *сари замин*.

Фразеологизм дар навбати худ на танҳо ба маънии маҷозӣ вобастагӣ дорад, балки муносибатҳои устувори байни чузъҳо ба он хосанд, маънии ниҳой аксар вақт аз маънии чузъҳо барнамеояд: *ду пойро ба як мӯза андохтан* – якравӣ қардан; *ба чашми касе хок пошидан* – фиреб қардан; *сари калобаро гум қардан* – раҳгум задан, ба душворӣ гирифторм шудан; *кайкро дар ҳаво наъл задан* – мумтоз будан, ҳунари баланд нишон додан ва ғ.

Ибораҳои фразеологӣ дар забон ба сурати масолеҳи тайёр барои корбурди бамаврид вучуд доранд, чунончи: **ДИМОҒ СҶХТАН**, **ДИЛ ШИКАСТАН**. Ҳангоми омӯзиши ифодаҳои маҷозӣ ва ибораҳои фразеологӣ муайян мегардад, ки ҳар ду гурӯҳи ин ибораҳо воситаҳои экспрессивии баён ба ҳисоб мераванд ва ин хусусият онҳоро ба ҳамдигар наздик месозад. Дар баробари ин, мушоҳидаҳо ба фарқиятҳои зерин байни ифодаҳои маҷозӣ ва ибораҳои фразеологӣ ишорат мекунанд:

	Маҷоз. Ифодаҳои маҷозӣ <i>ҳалқаи дуд, ҳалқаи одамон, сари чашма, сари бозор, сари замин, домони чораҳо, ҷӯйи хун, боги лутф</i>	Фразеологизмҳо <i>ду пойро ба як мӯза андохтан; ба чашми касе хок пошидан; сари калобаро гум қардан; кайкро дар ҳаво наъл задан; димоғ сӯхтан, дил шикастан</i>
1.	Воситаи экспрессивии забон аст	Воситаи экспрессивии забон аст
2.	Маънои аслии худро нигоҳ медорад	Маънои ибора аз маънии калимаҳои таркиби он бар намеояд
3.	Чузъҳои ибораи маҷозиро иваз карда, наздик ба он ифодаи нав сохтан мумкин аст	Чузъҳои фразеологизм ивазнашаванда ҳастанд
4.	Маънии маҷозӣ тадричан ба пайдоиши маънои нав ва сермаъноӣ сабаб мешавад.	Ҳама чузъҳо дар якҷоягӣ як маъноро ифода мекунанд
5.	Маҷоз метавонад калима бошад, фразеологизм фақат таркиб ё ибора. мисол (Чаҳон анҷуман шуд бари тахти ӯй; ҳар – марди аҳмақ)	Дар ҷумла ба вазифаи як аъзои он меоянд
6.	Категория ё воҳиди семантика аст	Воҳиди лексикии забон буда, ба фразеология тааллуқ доранд
7.	Эҷоди суҳанвар ҳастанд, таъриху этимология надоранд	Аксари ибораҳои фразеологӣ таърих ё этимология доранд, ба воқеа ё ривояте вобаста ҳастанд

Маънии маҷозӣ гирифтани калимаҳо бештар дар забони шеър ба назар мерасад, зеро услуби шеър ба воситаҳои баёни муъҷаз ва ифодаи таъсирбахш ниёзи бештар дорад. Маҳз корбурди маҷоз дар пайдоиши калимаҳои сермаъно нақши созанда дорад ва интиқоли маънии як калима ба калимаи дигар заминаи пайдоиши маънии нави калима ва сермаъноӣ мегардад.

Таҳлили ибораҳои маҷозӣ аз рӯи ифодаи сарфӣ чузъҳо. Дар заминаи мулоҳизаҳои ироашуда корбурду эҷоди ибораҳои маҷозӣ дар ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ баррасӣ мешавад. Ибораҳои маҷозӣ аз ҷиҳати сохт ба ибораҳои озод зоҳиран монанд бошанд ҳам, аз бобати маъно ва ҷудоипазирии чузъҳо аз якдигар фарқи кулӣ доранд. Қисми зиёди онҳо дорои тобишҳои маъноӣ ва обуранги эҳсосоти мусбату манфӣ мебошанд.

Ёдовар бояд шуд, ки дар таҳқиқоти мо ҳадаф гурӯҳбандӣ намудани ибораҳои исми маҷозии ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ аз нигоҳи таркиб ва ҷузъҳо мебошад. Исми дар ибора ҳамчун меҳвари асосӣ буда, ҳамаи ҳиссаҳои мустақили нутқро ба худ тобеъ менамояд. Ибораҳои исми аз ҷиҳати таркиби морфологӣ ҳиссаҳои худ гуногун мешаванд.

Ибораҳои маҷозӣ аз рӯи ифодаи сарфӣ (морфологӣ) ҷузъи асосӣ ва ифодаи муносибатҳои грамматикӣ ба чунин гурӯҳҳо тақсим мешаванд:

I. Ибораҳои маҷозӣ бо исми исм.

Ин гуна ибораҳо муносибати муайянқунандагӣ байни ҷузъҳоро бо тобишҳои гуногун ифода мекунад:

Бар ғарибон гузаре кун, ки ба **ташрифӣ қудум**,
Аз дили танги ғарибон ту барӣ бори анон. [47]

Дар мисраи якум ибори "**ташрифӣ қудум**" маъноӣ "ба дидорбинӣ омадан"-ро дорад, ки маҷозан гуфта шудааст. Калимаи асосии ибора **ташриф** буда, ҷузъи тобеи он **қудум** мебошад.

Шудам дар **лойҳои хум** фурӯ, ҳарчанд медонам,
Ки рӯзе бардамад гулҳои расвой аз ин гилҳо. [52]

Ибори «**лойҳои хум**» ба маъноӣ **фурӯ рафтани дар мушкिलоти ишқ** омадааст. Ҷузъи асосии ин ибора **лой** ва калимаи тобеи он **хум** мебошад.

Ибори дигари маҷозӣ *дур(р)и назм* аст, ки дар байти зерин ба қор рафтааст:

Резем ба пойи ту **дурри назм** чу Ҷомӣ,
Овезаи гӯши ту нашояд гуҳари мо. [74]

Дар мисраи якум ибори "**дури назм**" сифати шеъри шоир, сухани воло, шеъри баланд, балоғату нафосати назми ўро ифода кардааст, ки бо вучуди ин ҳама арзишмандӣ шоир онро ба пойи маҳбубаи худ мерезад ва ба "овеза, гӯшвора" сохтан аз он барои дилбастааш ҷуръат намекунад.

Ибораҳои маҷозии исм бо исм метавонанд муносибатҳои маъноиро ифода кунанд:

А) Муносибати муайянқунанда ва муайяншаванда **мақорро** ифода мекунад:

Ғарҷӣ дар **майқадаи ишқ** ҳазорон роҳ аст,
Ҳаст наздиктарин роҳ раҳи фақру фано. [47]

Калимаи «**майқада**» дар фарҳанг "ҷойи шаробфурӯшӣ, шаробнӯшӣ ва майхона"-ро ифода кардааст. Дар ин байт ибори маҷозии «**майқадаи ишқ**» ба маъноӣ «манзили маъшуқа» омадааст, яъне "ба висоли маъшуқа расидан".

Ё дар мисолҳои дигар:

Дар **боғи лутф** чун хату руҳсори ту кӣ дид,
Як гул, ки мушки тар дамадаш бар қанораҳо. [50]

Руҳи хидмат матоб аз **сӯхбати пири муғон**, Ҷомӣ,
Ки он ҷо мешавад **дафъи балоҳо ҳалли мушкिलҳо**. [51]

Б) Муносибати муайянқунанда ва муайяншаванда маънии "аз ҷӣ иборат будан, ба ҷӣ мансуб будан"-и ҷузъи аввалро ифода мекунад, ки аксаран дар заминаи ҳолати ботинии қаҳрамони лирикӣ ба миён омадааст:

Бандам ба сина дам ба дам аз **сими миҷгон** торҳо,
В-аз дил бар ин қонун зи ғам берун диҳам озорҳо. [49]

Дар ин ибора *сиршик* ба "сим, нукра" монанд карда шудааст, ки дар якҷоягӣ онҳо "ашк, оби чашм; гиря" -ро ифода кардаанд

Бе рӯят, эй рашки суман, гул нест онҳо дар чаман,
Дур аз ту **барқи охи ман** оташ зад андар хорҳо. [49]

Бечораест лоиқи васлат, ки дар фироқ,
Дастӣ ҳавас гусаст зи **домони чораҳо**. [50]

Дар мисраи дуюми байти фавқ ибори «**домони чораҳо**» ба маъноӣ **раҳой аз мушкिलҳо** омадааст. Дар ин байт ин нукта ҷолиб аст, ки ибори маҷозии *домони чораҳо*

дар таркиби ибораи фразеологии “даст аз домони касе (чизе) раҳо кардан (кандан, гусастан)” омадааст.

Ба ҳамин монанд дар байти зерин низ ибораи маҷозӣ дар таркиби ибораи фразеологӣ хеле моҳирона ҷой дода шудааст:

Набинам бар бисоти хубият ҳамто, хуш он ошиқ,
Ки **шатранчи муҳаббат** бо руҳи хуби ту мебозад. [267]

Дар ин байт ибораи фразеологии *шатранҷ бо руҳ бозидан* ба маънии “ба кори ҷиддӣ арзишманде машғул шудан”-ро дорад, ибораи *шатранҷи муҳаббат, руҳи хуб* ибораҳои маҷозӣ буда, *руҳи хуб* санъати зебои таҷнис низ мебошад: 1) руҳи хуб – чеҳраи зебо; 2) руҳи хуб – муҳраи арзишманду тавоно.

Кардаст Ҷомӣ аз гуҳари васфи лаъли ту,
Дар **гӯши шохидони сухан** гӯшвораҳо. [50]

Бо ибораҳои маҷозии байтҳои фавқуззикр шоир ҳолати руҳии худро хеле пуробуранг ва ҷолибу ҷаззоб тасвир намудааст.

В) Дар муносибати муайянкунанда ва муайяншаванда маънии шодиву фарахро ифода шудааст:

Кучост соқии гулруҳ, ки ранги лола диҳад,
Ба **базми гул** зи майи лаъл ҷоми миноро. [56]

Фурӯғи **базми сухан** з-оташи дил аст, оре,
Зи ошноии ишқ аст равшаноии мо. [80]

Г) Дар муносибати муайянкунанда ва муайяншаванда маънои яъсу ноумедӣ ифода ёфтааст:

Имсол агар дар толеам нанҳад муначҷим васли ту,
Аз дида **ҷӯйи хун** кунам ҳар чадвали тақвимро. [58]

Ибораи «**ҷӯйи хун**» дар мисоли боло ба маънои “аз ҳад зиёд маъюс шудан, ноумед шудану оби дида рехтан” аст. Дар ин ибора шоир аз висоли маъшуқа ноумед шуданро тасвир кардааст, истифодаи ин ибора дар шарҳи ҳоли шоир аз нокомии ӯ дарак додааст.

Зи нола рози ниҳонам **ба рӯйи рӯз** афтод,
Биё, зи **хотами лаб** муҳр кун даҳони маро. [65]

Дар ин байт низ ба тарзи хеле зебо ва муассир ибораи фразеологии *даҳони касеро муҳр кардан* – “ба хомӯшӣ водор кардан, манъи сухан кардан” истифода гардидааст, ки дар контексти он ибораи маҷозии *хотами лаб* ба маънии “бӯса” хеле моҳирона истифода гаштааст.

Ғ) Муносибати муайянкунанда ва муайяншаванда умедвориро ифода мекунад:

Ба **боғи умр** гуле хостам зи **шоҳи умед**,
Хаёли рӯйи ту дар чашми ашқбор гузашт. [137]

Чун **хати сабзи ту** як ҳарф надидааст басо,
Умрҳо **дафтари гул** гарчи ба ҳам барзадааст. [148]

Д) Робитаи муайянкунанда ва муайяншаванда муносибати субъектро ифода мекунад:

Аждаҳои ишқ зад захме аҷаб бар дил маро,
Нест хотир сӯи тарёку фусун моил маро. [67]

Сели мижа аз кӯйи ту хуни дили мо шуст,
Он ҷо напсандид, ки монад асари мо. [74]

Гар зи **ҷайби гул** наёяд **накҳати пероханат**,
Бод дар гулгашти бӯстон хор домангири мо. [75]

Е) Робитаи муайянкунанда ва муайяншаванда муносибати объектро ифода кардааст:

Шоҳбози ҳарами қудсиву дар мулки вучуд,
Нест ҷуз баҳри **шикори дилу ҷон** парвозат. [118]

Ҳамчу гул гарчи **ба сад пора** шавад **пардаи дил**,
Ҳошалиллаҳ, ки шавам пардакушой аз розат. [118]

Ё) Маънои дорой ифода гардидааст:

Зи меҳри рӯйи ту гаштем **шоҳи кишвари ишк**,
Кучо ба ақл расад мансаби вазирии мо. [79]

Пайи худ гум кун аз миён, **Чомӣ**,
То расад **файзи ишк** пай дар пай. [480]

Дил сода аз нақши тараб, по суда аз роҳи талаб,
Бо **давлати дардат** хушам з-ин содагиву судагӣ. [483]

Ж) Маънои таъкид ифода гардидааст:

Ҳар табиберо, ки пурсидам **илочи ишк**, гуфт:
Дарди ошиқ бемудавво, доғи ӯ бемахрам аст. [98]

Хонаи дил харобкардаи туст,
Чашмаи чон саробкардаи туст. [105]

Забон дар даҳон **тарҷумони дил** аст,
Сухан бар забон аз **забони дил** аст. [113]

Қалам ҳар чӣ бар лавҳи ҳастӣ навишт,
Яке нукта аз **достони дил** аст. [113]

И. Ибораҳои маҷозӣ бо исму сифат

Дар ибораҳои исм ҳамчун ҷузъи асосии ибораи маҷозӣ бо дигар ҳиссаҳои мустақили нутқ низ ғаёло аст. Вай бештар сифатҳоро ба худ тобеъ менамояд. Аз ин нуқтаи назар, сифат ҳамеша тобеи исм гардида, дар ибораҳои исмӣ, ҳамчун ҷузъи тобеъ аломат, ранг, бўй, маза, хусусиятҳои дигари предмет, таъйинот ва монанди инҳоро ифода менамоянд. [5, с. 31]

Ба вазифаи ҷузъи тобеъ ҳам сифати асли ва ҳам нисбӣ меояд.

1) **Ибораҳои исмӣ бо сифати асли.** Сифатҳои асли бештар ба воситаи бандаки изофӣ ба исм тобеъ гардида, муносибати муайянкунандагӣ-атрибутивиро бо тобишҳои гуногуни ранг, ҳаҷм, ҳолат, масоҳат, хосияти зоҳирӣ ва ботинӣ мефаҳмонанд. Гуногунмаъноии ибора ба гуногунии маънои луғавии ҷузъҳои он вобаста аст.

Бошад, ки як **гулбарги тар** ояд чу рӯят дар назар,
Чун бод гардам ҳар саҳар гирди ҳама гулзорҳо. [49]

Дар боғи лутф чун хату рухсори ту кӣ дид,
Як гул, ки **мушки тар** дамадаш бар канораҳо. [50]

Ибораро, ки дар онҳо исм ҳамчун ҷузъи асосӣ сифатҳои аслиро бо ёрии бандаки изофӣ ба худ тобеъ намудааст, аломати ашро аз ҷиҳатҳои гуногун ифода мекунад. Ибораҳои изофӣ бо қолаби “исм + сифати асли” чунин тобишҳои маъниро ифода мекунад:

А) Ранг:

Тавқи сияҳбахтӣ шуда дар гардани чон лозимам,
То гирди рӯяш дидаам он **хатти анбарфомро**. [57]

Дар ин байт дар ибораи маҷозии “хатти анбарфом” сифати “анбарфом”-ро исми “хат”-ро ба маънои чеҳра тавзеҳ додааст.

Б) Таъм, маза:

Гоҳе ба он зи ғамзаи хунрез дар чадал,
Гоҳе ба он зи **лаъли шакарбор** дар хитоб. [88]

В) Аломат ва хусусияти гуногуни предмет, ба монанди муносибати **синнусолӣ, хислати хоси предетро ифода кардааст:**

Хуш он, к-аз гиря будӣ гирди ман дарёву бар холам,
Задандӣ қаҳқаҳа он **нозанин кабкон** зи соҳилҳо. [53]

Дар байти фавқ ибораи **нозанин кабкон** бо алокаи ҳамроҳӣ омада, хислату хусусияти кабкро ифода кардааст. Кабки хиромонро Чомӣ бо ибораи **нозанин кабкон** иваз кардааст, ки маънӣ инчо хеле зебо омадааст.

Г) Аломати зоҳирӣ:

То дидаам чу гул ба таҳи пераҳан туро,
Гулбарги ноз хондаам аз лутфи тан туро. [70]

Аз тору пуд ранча шавад **нозанин танат**,
Беҳ, гар кунанд чома зи барги суман туро. [70]

Ғ) Хислати ботинӣ:

Бирез, эй дида, бар хоки мазаллат **гиряи ҳасрат**,
Ки гулҳои каромат бардамад рӯзе аз ин гилҳо. [51]

Гуноҳ оинаи фазлу раҳмат аст, эй шайх,
Мабин ба **чашми ҳақорат** гунаҳгоронро. [62]

Фусурда бар руҳи мо ашкҳост аз **дами сард**,
Мабод офати барги гули ту жолаи мо. [78]

Д) Ҳачм, ҳарорат:

Ба набз ҷустани мо, эй табиб, даст маёр,
Ки сӯхт **риштаи набз** аз **ҳарорати таби мо**. [72]

2) Ибораҳои исмӣ бо сифати нисбӣ:

Бояд қайд кард, ки ин намуди ибораҳо дар ин асар хеле серистеъмоланд ва ҷунин тобишҳои маъноиро ифода мекунанд:

А) Аз кадом мавод сохта шудани ашро мефаҳмонанд:

Гесӯи мушкин бар танаш, гӯйӣ, ниҳода боғбон,
Баҳри шикори булбулон бар хирмани гул домро. [57]

Дар ин байт калимаи **мушкин** сифати нисбӣ буда, гесӯи хушбӯи маъшуқаро тавзеҳ додааст.

Суруди маҷлиси дард аст оху нолаи мо,
Ҳубоби хуни чигар лолагун пиёлаи мо. [78]

Ҳубоб –ашк, пиёла –чаши, лолагун пиёлаи мо –чаши сурхи хунин

Б) Аломатро нисбат ба макон ифода мекунанд:

Эй хатти ту карда рақам аз мушк лавҳи симро,
Сар бар хати ту чун қалам **хубони ҳафт иқлимро**. [58]

В) Монандӣ ва муқоисаро ифода мекунанд:

Ҷуз **шамъи кофурӣ** маҳон он **сарви симандомро**,
К-аз тан чу пероҳан кашад, равшан кунад ҳаммомро. [57]

Кай кашам **меҳнати торикӣ** аз ин гуна, ки тофт,
Нури хуршеди руҳат аз ҳама зуррот маро. [63]

Г) Мансубиятро ифода мекунанд:

Зи боғи лутфи ту бинем **тоза гулбарге**,
Ҷамоли ғунчадаҳонону гульзоронро. [62]

Ш. Ибораҳои изофии исм бо шумора:

Гарчӣ дар **майқадаи ишк ҳазорон роҳ** аст,
Ҳаст наздиктарин роҳ раҳи **фақру фано**. [47]

Дар боғи лутф чун хату руҳсори ту кӣ дид,

Як гул, ки мушки тар дамадаш бар канораҳо. [50]

Чунин хели ибораҳо бо артикли номуайянии **-е** бо шумораи тахминӣ низ омадааст, ки тасвириро хеле равшан ва зебо инъикос намудааст:

Димоғи ақл зи фикри замона савдоист,
Пиёлае ду-се дардеҳ илочи савдоро. [56]

Дар баъзе аз ин байтҳо шумора бо нумератив омадааст:

З-оташи ту хирмани хубон бисӯхт,
Холи ту як дона аз он хирман аст. [99]

Бояд тазакур дод, ки шоир ибораҳои исмиро бо шумораҳои касрӣ ҳам мавриди истифода қарор додааст. Чунончи:

З-он қаду зулф, ки гӯйи алифу ломи ваянд,
Ломалифвор дили хаста ду ним афтодаст. [108]

Ҳангоми мутолиаи ашъори шоир ибораҳои шуморагӣ бо шумораи тартибӣ низ ба чашм расиданд:

Агар фурӯғи чамолат расад ба **субҳи нахуст**,
Фароғате бувад офоқро зи **субҳи дувум**. [391]

Дар ғазалиёти шоир ибораҳои изофии шумора бо феъли ҳол низ истифода шудааст, ки назар ба дигар ибораҳо камистеъмоланд:

Хушо бо ҳиндуи зулфат фикандан панча дар панча,
Дар ин савдо дилам **сад шоҳи гашта** шонаро монад. [262]

Ибораҳои изофии шуморагӣ бо таркиби «**бор**» такрори амалро ифода кардааст. Масалан:

Сад бор агар зоҳид аз хушкӣ худ сӯзад,
Бе доғи ғамат бошад дар доираи ҳомон. [423]

Ҳазор сӯхтадил аз пайи ту войкунон,
Чӣ **шӯхчашм нигорӣ**, ки во наменигарӣ. [508]

IV. Ибораҳои изофии исм бо чонишин

Исмҳо ба воситаи бандаки изофӣ чонишинҳои нафсӣ, таъйинӣ, саволӣ, номуайяниро тобеъ мекунанд. Ин ибораҳо тобишҳои гуногуни маъноиро соҳиб ҳастанд:

А) Ибораҳои исм бо чонишинҳои шахсӣ. Ин гуна ибораҳо дар робита ба матн тобишҳои мухталифи маъноиро зоҳир мекунанд. Масалан:

Агар султон чамолашро бубинад,
Кунад **таслими ӯ** тоҷу нигинро. [59]

Эй карда ниҳон **шарми чамоли ту** париро,
Рӯйи ту хичил сохта гулбарги тариро. [61]

Зи боғи лутфи ту бинем тоза гулбарге,
Чамоли гунчадаҳонону гульзоронро. [62]

Ибораҳои изофии исм бо чонишинҳои шахсӣ дар ғазалиёти Абдурахмони Қомӣ хеле зиёд қар фармуда шудааст.

Б) Ибораҳои исмӣ бо чонишини нафсӣ:

Ғурабому надорем ба чуз ту ватане,
Чанд бошем чунин аз **ватани хеш** чудо? [47]

В) Ибораҳои исмӣ бо чонишини ишоратӣ:

Чӣ гӯям **васфи он шохид**, ки то бошад, ҷаҳон бошад,
Ҳадисаш нақли маҷлисҳо чамолаш шамъи маҳфилҳо. [51]

Дар ин байт Абдурахмони Қомӣ маҳбубаро бо чонишини ишоратии “**он**” ифода намудааст.

Хуш он, к-аз гиря будӣ гирди ман дарёву бар ҳолам
Задандӣ қаҳқаҳа **он нозанин кабкон** зи соҳилҳо. [53]

V. Ибораҳои изофии исм бо сифати феълӣ.

Исм тавассути сифатҳои феълӣ бо пасванди –а низ дар ғазалиёти шоир ибораҳои маҷозии зиёд сохтааст:

Чу аз **аспони зин дар зар гирифта**,
Зи дум то гӯш дар **гавҳар гирифта**.

[Фарҳанги осори Ҷомӣ, ҷ.1, 158]

Биё, соқиё, **лаъли бигдохта**,
Ба чоми булӯригар андохта.

[Фарҳанги осори Ҷомӣ, ҷ.1, 163]

Бо ширкати ибораҳои исмӣ ва сифатҳои феълӣ бо пасванди –о низ дар ғазалиёти шоир ибораҳои маҷозии фаровон бақор рафтаанд:

Чун набудӣ **нек гиро мушти ӯ**,
Рехтӣ аз фурҷаи ангушти ӯ.

[Фарҳанги осори Ҷомӣ, ҷ.1, 167]

Ман аз **бинои доно** чун натарсам?!

Зи **қайюми тавоно** чун натарсам!

[Фарҳанги осори Ҷомӣ, ҷ.1, 110]

Дар осори шоири мумтоз шакли инкории ибораҳои изофии исм бо сифати феълӣ низ истифода шудааст. Чунончи:

Ҳошо, ки бар ту чилва кунад шоҳиди яқин,
Сайқал накарда оинаи дил зи занги шак. [327]

Дар оромгоҳи ғизолони шӯх

Чаро карда **гӯрони ногашта ром**. [344]

VI. Ибораҳои изофии исм бо масдар.

Чунин хели ибораҳо низ дар ғазалиёти шоир истифода шудаанд, ки якчанд намуна меорем:

Ба набз ҷустани мо, эй табиб, даст маёр,
Ки сухт риштаи набз аз ҳарорати таби мо. [72]

Баҳри санҷидани сабри дили маҳрум зи васл,
Кӯҳи андӯх бувад санги тарозуи фироқ. [326]

Шеваи ишқ бувад **кашфи ҳақоик қардан**,
Ақл аз ӯҳдаи ин қор нояд берун. [412]

Таваччуҳи хоссаеро ибораҳои сечузъаву чорчузъа ва бештар аз ин ниёзманд ҳастанд, ба монанди: *суҳбати тири мугон, барқи оҳи ман, гӯши шохидони сухан, хати сабзи ту, шиқори дилу ҷон, шохӣ кишвари ишқ, ҳарорати таби мо, лолагун пиёлаи мо, хубони ҳафт иқлим, ҷамоли гунҷадаҳонону гулӯзорон, пиёлае ду-се, шарми ҷамоли ту, васфи он шохид, аспони зин дар зар гирифта, сайқал накарда оинаи дил, гӯрони ногашта ром, набз ҷустани мо, санҷидани сабри дили маҳрум, кашфи ҳақоик қардан ва ғ.* Ин гурӯҳи ибораҳо вачҳи таҳқиқоти минбаъда қарор хоҳанд гирифт.

Хулоса, аз пажуҳиши мазкур муайян гардид, ки ибораҳои маҷозӣ дар ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ хеле зиёд ва моҳирона мавриди истифода қарор гирифтаанд. Омӯзиши маводи таҳқиқ аз он нукта гувоҳӣ медиҳад, ки аз байни ибораҳои исмӣ, ибораи исмӣ бо сифат, ибораи исмӣ бо ҷонишин ва шумора сермахсултар мебошад.

Таҳлили ибораҳои маҷозии ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ моро ба он андеша муътақид месозад, ки маҷоз ва маъноӣ маҷозӣ дар шеър аз муҳимтарин усулҳои суханорӣ буда, чун категорияи семантикӣ барои офаридани симои таъсирбахшу шоирона яке аз воситаҳои асосӣ башумор меравад. Омӯзиши минбаъдаи нақши маҷоз дар забоншиносӣ, умумият ва тафовути он бо фразеологизмҳо вазифаҳои ояндаи семасиология ва фразеология баҳисоб меравад. **Рухи мақсуд** [205], **боғи умр** [84], **офати барги гули ту** [78], **доманкашон чу гул ба сари сабза** [144].

Адабиёт:

1. Аристотель, Риторика. Поэтика / Аристотель. – М.: Лабиринт, 2000. – 224 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2. – Душанбе, 1986. – 372 с.
3. Крысин, Л. П. “Толковый словарь иностранных слов”. – М.: Русский язык, 1998.
4. Қосимова, М. Ганчи сухан / М. Қосимова. – Душанбе, 2013. – С.104
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик, Душанбе, 1970. – С. 31
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Москва – 1969. – 951 с.
7. Маҷидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе: УДТ, 1982. – 103 с.
8. Саломов, М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ \ М. Саломов. – Душанбе: – Дониш, 2001. – 128 с.
9. Саломов, М. Вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозии фразеологияи забони шеърӣ тоҷикӣ / М. Саломов. – Душанбе: Пойтахт, 2017. –266 с.
10. Саломов, М. Андешаҳои Абдурахмони Ҷомӣ доир ба калима ва маъно /М.Саломов, Л.Сафаров //Абдурахмони Ҷомӣ ва масоили рушди фарҳангсолорӣ дар тамаддуни Шарқ (маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ) – Хучанд: Ношир, 2014. – С. 285-293.
11. Саломов, М. Вижагиҳои забонии ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV (таҳлили сохтори фонетикӣ, семантикӣ ва фразеологияи луғавӣ) дис. ... док. илм. фил: 10.02.22/ М. Саломов. –Душанбе, 2018. – 367 с.
12. Шамс, Қайси Розӣ. Ал-муъ-ҷам / Розӣ Шамс. Қайс – Душанбе: Адиб, 1991, 464 с.
13. Ширинова, Б. Б. Мавқеи санъатҳои бадеӣ дар достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Абдурахмони Ҷомӣ /Б. Б. Ширинова // Паёми Донишқадаи забонҳо. 2021. – №3[43] – С. 111
14. Хоҷа, Насируддини Тӯсӣ. “Асос-ул-иктибос”. Бо тасхеҳи Мударрисӣ Разаӣ. – Теҳрон, 1328. – 743 с.
15. Юсуф, Акбаров. Достон /Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи советии тоҷик, 1988. – 544 с.

КОРБУРДИ ИБОРАҲОИ МАҶОЗӢ АЗ НИГОҲИ ТАРКИБ ВА ҶУЗЪҲО ДАР ҒАЗАЛИЁТИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи вижагиҳои таркибии ҷойгиршавии ҷузъҳои сохтори ин воҳиди арзишманду гуногунранги забон меравад. Бо тақия бар манобеи илмӣ ва осори бадеии адабиёти пурғановати тоҷик дар мисоли ғазалиёти шоиру донишманд ва орифу фозили адабиёти классикӣ чун Абдурахмони Ҷомӣ масъалаи корбурди бамаврид ва таъсирбахшу ифоданоки ибораҳои маҷозӣ ба қалами таҳқиқ қашида шудааст. Аввалан дар мақола худ мафҳум ва истилоҳи маҷоз мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст ва вижагиҳои ин истилоҳи серистеъмоли улуми филологӣ бо мисолу қиёсҳои ҷолиби назар таҳқиқ шудааст. Таъкид мешавад, ки мафҳуми маҷоз маҷмуи ибораҳои махсуси пуробуранги бадеиро фаро мегирад, ки бештар ва асосан хоси услуби бадеӣ фаҳмида мешавад ва аз тарафи дигар ин воҳиди аҷибӣ забонӣ, дар баробари ин ба забони муайян хос буда, аз як забон ба забони дигар айнан тарҷума намешавад. Ҳамчунон таъкид мешавад, ки калимаи мустақиле, ки бо воситаҳои гуногуни тобеи синтаксисӣ калимаи мустақили дигарро ба худ тобеъ мекунад, калимаи асосӣ ва ё худ ҷузъи асосии маҳз ҳамин сохтор муаррифӣ мешавад.

Бо истифода аз манобеи илмӣ ва амалию корбурди мушаххас карда шудааст, ки дар забон ибораҳо ду хела - ибораҳои озоди синтаксисӣ ва ибораҳои рехта ва шомили ин ибораҳои фразеологӣ низ маъмул ва мустаъмаланд. Таҳқиқу омӯзиши фаровон собит намуд, ки ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ ба ҳам алоқаманд, ки таркиби устувори тағйирнопазир дошта, маъноӣ пуробуранги маҷозиро ифода мекунад, ибораи фразеологӣ ё ибораи маҷозӣ унвон дорад.

Бо ҳамин тартиб ибораҳои маҷозӣ дар адабиёти классикии тоҷик ва ҳамчунин дар ғазалиёти Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ бо рангу ҷилои нобу нотакрор ва бо ифодаҳои муассиру ҷаззоб мавриди истифода қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони шеър, ғазалиёт, байт, фразеология, морфология, наҳв, маҷоз, ибора, таркиб.

ИСПОЛЗОВАНИЕ ОБРАЗНЫХ ВЫРАЖЕНИЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КОМПОЗИЦИИ И КОМПОНЕНТОВ В ПОЭЗИИ АБДУРАХМОНА ДЖАМИ

В данной статье речь идёт о композиционных особенностях и позиции структурных компонентов этой ценной и разнообразной единицы языка. Опираясь на научные источники и художественные произведения богатой таджикской литературы, на первый план поставлен вопрос об эффективном и выразительном использовании метафорических выражений. Прежде всего, в статье анализируются и обсуждаются понятие и термин «метафора», исследуются особенности этого широко используемого в филологической науке термина на интересных примерах и аналогиях. Подчеркивается, что понятие метафора включает в себя набор особых красочных художественных выражений, которые в большинстве своем понимаются как характерные для художественного стиля, а с другой стороны, эта удивительная языковая единица, в то же время, специфична для определенного языка и нельзя буквально перевести с одного языка на другой. Подчеркивается также, что самостоятельное слово, подчиняющее себе другое самостоятельное слово с помощью различных средств синтаксического подчинения, является главным словом или главным компонентом этой конструкции.

С использованием научно-практических источников установлено, что в языке существуют два вида словосочетаний - свободные синтаксические словосочетания и словосочетания, входящие в состав этих фразеологических выражений. Многими исследованиями и исследованиями доказано, что фразеологическим словосочетанием или метафорическим словосочетанием называют два или более самостоятельных слова со связанными значениями, которые имеют устойчивый и неизменный состав и выражают богатое метафорическое значение.

Таким образом, метафорические выражения используются в классической таджикской литературе, а также в газелях Абдурахмона Джоми с уникальным и неповторимым колоритом и с эффектными и привлекательными выражениями.

Ключевые слова: таджикский язык, язык поэзии, газели, стих, фразеология, морфология, язык, метафора, словосочетание, композиция.

IMAGINATIVE EXPRESSIONS IN TERMS OF COMPOSITION AND COMPONENTS IN THE POETRY OF ABDURAHMAN JOMI

The article deals with the compositional features and position of the valuable and diverse language unit's structural components. Based on scientific sources and works of art of rich Tajik literature, the question of the effective and expressive use of metaphorical expressions is brought to the fore. First of all, the article analyzes and discusses the concept and term "metaphor", and explores the features of this term, widely used in philological science, using interesting examples and analogies. It is emphasized that the concept of metaphor includes a set of special colourful artistic expressions, which are mostly understood as characteristic of the artistic style, and on the other hand, this amazing linguistic unit, at the same time, is specific to a certain language and cannot be literally translated from one language to another. It is also emphasized that an independent word that subordinates another independent word to itself with the help of various means of syntactic subordination is the main word or the main component of this construction.

Working on scientific and practical sources, it has been established that there are two types of phrases in the language - free syntactic phrases and phrases that are part of these phraseological expressions. Many studies and studies have proven that a phraseological phrase or a metaphorical phrase is two or more independent words with related meanings that have a stable and unchanging composition and express a rich metaphorical meaning.

Metaphorical expressions are used in Tajik classical literature and in the ghazals of Abdurahman Jomi with a unique and inimitable colour and with effective and attractive expressions.

Key words: Tajik language, language of poetry, gazelles, verse, phraseology, morphology, language, metaphor, phrase, composition.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эътибор Назарова, унвонҷӯи кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ. тел.: 909-93-10-94, Почта: etibor.n@mail.ru

Сведения об авторе: Эътибор Назарова, соискатель кафедры истории языка и типологии ТНУ. Телефон: 909-93-10-94, Почта: etibor.n@mail.ru

Information about the author: Etibor Nazarova, applicant of the Department of History of Language and Typology of TNU. Phone: 909-93-10-94, Mail: etibor.n@mail.ru

ТДУ: 811.111 (575.3)

ТКТ:81.2 (2-точ)

Т-13

ОМУЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ҲАМЧУН ЗАБОНИ ДУЮМИ ХОРИҶӢ

Табаров Ш.Н., муаллими калон

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Махсус зикр кардан лозим аст, ки ташаккули малакаҳои лексикӣ на танҳо донишҷӯи хусусияти шаклӣ-сохтори забон, балки ҳамчунин ба назар гирифтани қоидаҳои вазъиятӣ ва иҷтимоиро талаб мекунад, ки дар байни забони модарии омӯхташаванда амал мекунад.

Ба андешаи муҳаққиқони тоҷик П. Лутфуллоева ва М. Шарифов, «Дар фазои иҷтимоӣ фарҳангии муосири ҷумҳурии мо омӯзиши забон ба стратегияи асосии рушди маърифати забонӣ дар Тоҷикистон табдил ёфта истодааст. Таърихи назария ва амалияи таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз даврони шуравӣ сар карда ва дар даврони истиқлолият таърихи тағйироти равишҳои таълими забонҳои хориҷиро инъикос намуда, зарурати мутобикгардонии низомии маориф ба таҳсилоти забонҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Дигаргунӣ, ки дар ҷаҳони ҳозира ба амал меоянд, ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дахл мекунад. Бо вучуди талошҳои пайваста барои тақмили раванди таълим, бухрон ба соҳаи маориф низ таъсир расонд. Ин саъю кӯшиш дар сурати нигоҳ доштани мазмуни пештараи таълим, усулу шаклҳои қор бо шунавандагону хонандагон натиҷаи дилхоҳ дода наметавонад. Раванди таълим ва нақшаҳои таълимӣ дар мактабҳои миёна ба талаботи рӯзафуни таълими забонҳои насли наврас дар шароити навтарини иҷтимоӣ иқтисодӣ ба кадрӣ кифоя ҷавоб дода наметавонист.

Хатмкунандагони мактабҳо бо сабаби бесамар будани усулҳои таълими забонҳои хориҷӣ, ки аз як тараф ба талаботи муосир ҷавобгӯ нестанд ва аз тарафи дигар набудани бозори меҳнат, сатҳи қоғазии забони хориҷӣ надоштанд [1, с. 15].

Муҳимтарин воситаи забон калима аст. Калима муҳимтарин воҳиди забонӣ буда, падидаи воқеият ва ҳаёти равонии инсонро ифода мекунад ва одатан аз ҷониби гурӯҳи одамоне, ки таърихан бо ҳам алоқаманданд ва бо як забон гап мезананд, як хел мефаҳманд. Сохиби калима шартӣ муҳимтарини гуфтор аст, аммо дар намудҳои репродуктивии фаъолияти нутқ танҳо донишҷӯи маъноӣ калима кифоя нест. Дар ин ҷо донишҷӯ бояд алоқҳои калима ва маҳорати дар асоси онҳо ташкил кардани ибораҳоро азхуд кунанд.

Ҳамин тавр, барои истифодаи калимаҳо дар намудҳои репродуктивии фаъолияти нутқ зарур аст:

- дар хотира пайдо кардани калима;
- талаффуз кардан;

- дар асоси мувофиқати маъноӣ ва мувофиқи меъёри грамматикӣ ба комбинатсия дохил карда шаванд;

- ифодаи таркибиро дар ҷумла, дар матн дохил кунед.

Бояд алоҳида зикр кард, ки калима ва шакли фонетикӣ он бояд дар хотираи хонанда ҷойгир бошад. Барои намудҳои ресептивӣ фаъолияти нутқ зарур аст:

- бо маънои луғавӣ он алоқаманд кардани тасвири графикӣ ё мувофиқи он садонок кардани калима;

- муайян кардани шакли грамматикӣ калима, алоқа бо калимаҳои дигар, ки боиси ворид шудан ба маъно мегарданд.

Бо вучуди ин, дар ҳама ҳолатҳо ҷониби луғавӣ фаъолияти нутқро тавре таълим додан лозим аст, ки донишомӯзон шиддатнокии вазифаи коммуникативиро доимо ҳис кунанд. Дурнамои равшани нутқ ҳавасмандӣ ва муваффақияти азхудкунии луғатро муайян мекунад.

Моҳияти интихоби лексикаи барои мақсадҳои таълимӣ истехсолшуда аз он иборат аст, ки аз маҷмуи калимаҳо, маҷмуи ибораҳо ва клишеҳои нутқе, ки ба таркиби лексикӣ курс дохил карда шудаанд, қисме, ки аз рӯйи таркиб ва ҳаҷми он ба ҳадафҳо ва шартҳои таълим мувофиқ бошад. Дар баробари ин, ҳадди ақали интихобшудаи луғавӣ бояд рушди малакаҳои нутқиро, ки барнома талаб мекунад, бо муътамадии кофӣ таъмин намуда, барои донишомӯзон қобили иҷро бошад ва инчунин дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ мусоидат намояд.

Ҳамин тариқ, ҳадафи таълими лексика ин ташаккули мунтазами малака ва маҳоратҳои амалии нутқи донишомӯзон мебошад. Мушкилоти асосии ин раванд азхуд кардани лексикаи воқеие мебошад, ки дар натиҷаи азхудкунӣ ба захираи калимаҳо, пайвастагиҳои устувори онҳо ва клишеҳои нутқ таъдил меёбад, ки донишомӯзон дар лаҳзаи дарс амалан соҳиби онҳо мешаванд.

Муҳаққиқи машҳури рус И.С. Якиманская, назарияшинос ва пайрави таълими ба донишомӯз нигаронидашуда як қатор мавқеъҳоро муайян мекунад, ки барои фаҳмидани моҳияти таълими ба донишомӯз нигаронидашуда мусоидат мекунад. Инҳо: - талабот ба мазмуни таълим, восита ва усулҳои таълим. Ба донишомӯзон имкон дода мешавад, ки ба маводи фанӣ, намуд ва шакли интихобӣ зоҳир намоянд - барои баҳодихӣ раванди таълим бо назардошти ташаккули интеллекти муайян ба ғайр аз сатҳи дониш ва малакаҳои бадастоварда бояд заминаи меъёрӣ мавҷуд бошад (маҷмуи дониш, маҳорат ва қобилияти фардӣ фаҳмида мешавад - таълиму тарбия аз ҷиҳати хусусият ва натиҷаҳои худ якхела нестанд) [14].

Муваффақияти раванди азхудкунии лексикаи воқеӣ ба муаррифии воҳидҳои лексикӣ дар раванди таълим – муаррифӣ ва шарҳи онҳо, иҷрои машқҳои лексикӣ вобаста аст. Марҳилаҳои кор оид ба маводи лексикӣ аз шиносӣ бо маводи нав, муттаҳидсозии ибтидоӣ, ташаккули малака ва маҳорати истифодабарии лексика дар намудҳои гуногуни фаъолияти нутқ иборатанд. Марҳилаи аввал шиносӣ аст. Он аз кор кардан дар болои шакли калима, маъно ва истифодаи он иборат аст. Шакли калимаро ҳамчун талаффуз ва имлои он, ҳамчунин хусусиятҳои грамматикӣ ва сохти он мефаҳманд.

Яке аз шартҳои муҳимтарини азхудкунии калима ин ба вучуд овардани образҳои возеҳ-муҳаррикӣ мебошад. Бо ин мақсад симулятсия дар якҷоягӣ бо таҳлили садо васеъ истифода мешавад. Илова бар ин, таҳлили ҳарф-ҳарф (қоидаҳои имло) ва ҳарф-садо (қоидаҳои хондан) аҳамияти калон дорад, ки ба онҳо калимаҳои душвортарин дучор мешаванд.

Таҳлили сохтори калима барои аз худ кардани механизми калимасозӣ зарур аст, ки ин шартҳои муҳими ташаккули таҳмини забонӣ ва луғати зарфиятӣ мебошад. Маънои калима, яъне ифшои маънои он бо тарзу усулҳои гуногун сурат мегирад, ки одатан ба ду гурӯҳ: тарҷумашаванда ва ғайритарҷима муттаҳид мешаванд.

Усулҳои ғайритарҷумаӣ намоиши ашё, имову ишора, амал, расмҳо, тасвирҳо ва ғайра, ифшои маънои калимаҳо дар забони хоричӣ тавассути таърифи, яъне тавсифи маънои калимаро аз рӯйи маълум вожаҳо тавассути синонимҳо ё антонимҳо, таърифи

калима дар асоси тахминҳои қаринавӣ (контекстӣ) дар асоси фаҳмиши умумии ҷумла, ба донишҷуони далелҳо, ҳамчунин муайян.

Усулҳои тарҷума тарҷумаи воҷаро бо муодили мувофиқи забони модарӣ, тарҷумонӣ-тафсири дар бар мегиранд, ки дар он ба ғайр аз муодили забони модарӣ дар бораи мувофиқат ё номутобиқати доираи маъно маълумот дода мешавад. Усулҳои тавсифшуда афзалиятҳо ва нуқсонҳо доранд.

Усулҳои тарҷумаи ғайрирасмӣ тахминҳои лингвистиро рушд медиҳанд, амалияро дар забон зиёд мекунад, барои хотиррасонӣ дастгирӣ эҷод мекунад ва робитаҳои ассотсиативиро мустақкам мекунад. Дар баробари ин, чунин усулҳо вақти бештарро талаб мекунад ва на ҳамеша фаҳмиши дақиқро таъмин мекунад. Тарҷума аз нигоҳи вақт сарфакор аст, аз ҷиҳати татбиқ ҷомеаи мебошад, аммо имкони даҳлати байнизабонҳоро зиёд мекунад. Интиҳоби усулҳои маъноӣ ба чунин омилҳо, ба монанди хусусиятҳои сифатии калима, мансубияти он ба минимуми фаъол ё ғайрифавол, сатҳи маълумот ва омодагии забони донишомӯзон, шакли пешниҳоди калимаҳои нав, ҷойгиршавии калимаҳо вобаста аст (марҳилаи шиносӣ). Аз нуқтаи назари омодагии муаллим барои фаҳмонидани лексикаи нав марҳилаҳои зерин ҷудо карда мешаванд:

- таҳлили луғати нав бо мақсади муайян кардани мушкилот;
- муайян намудани ҳаҷми калимаҳои нав ва шакли ташкили шиносӣ бо онҳо;
- муайян намудани усулҳои маъноӣ;
- тартиб додани шарҳ барои ҳар як калимаи алоҳида ва интиҳоби маводи тасвирӣ;

- муайян намудани навъ ва намудҳои машқҳои таълими ибтидоӣ ва пайдарпайии онҳо. Дар навбати аввал машқҳо барои мустақкам намудани маводи забон истифода мешаванд. Онҳо бояд ба ҳадафи аз худ кардани луғати воқеае, ки истифодаи озоди калимаву ибораҳоро барои баёни фикр, фаҳмидани изҳороти ҳамсуҳбат, ҳамчунин ҳангоми хондан дар бар мегирад, мувофиқат кунанд.

Машқҳо ба тайёри ва суҳанронӣ тақсим мешаванд. Бо ёрии гурӯҳи якуми машқҳо шакли маъноӣ ҳодисаҳои забонӣ (воҳидҳои луғавӣ), ҳамчунин амалҳо бо онҳо ҳамчун ҷузъҳои фаъолияти нутқ азхуд карда мешаванд.

Машқҳои нутқӣ дар матнҳои анҷом дода мешаванд, ки қобилияти ҳалли вазифаҳои коммуникатсионӣ ва маърифатиро доранд. Хусусиятҳои зерини типологии машқҳои нутқ ҷудо карда мешаванд:

- мавҷудияти стратегия ва тактикаи суҳанварро таъмин намояд;
- навсозии муносибати иштирокчиёни муошират;
- ҳамеша вазъияти нав, ки ҳосилнокии изҳоротро таъмин мекунад;
- рушд додани фаъолияти нутқ ва мустақилият.

Ҳамчунин, ду гурӯҳи машқҳои нутқ мавҷуданд: машқ барои ташаккули малака ва машқҳои рушди малакаи нутқ.

Алоҳида бояд гуфт, ки мураккабӣ ва гуногунҷанба будани малакаҳои лексикӣ иҷрои маҷмуи машқҳои лексикиро дар раванди азхудкунии онҳо тақозо мекунад. Барои самаранокии ин раванд дар низомии машқҳо намудҳои зерини машқҳо бояд истифода шаванд:

- машқҳои, ки ба азхудкунии лексикаи воқеӣ, васеъ намудани захираи лексикаи эҳтимоли ва рушд додани забон нигаронида шудаанд;
- машқҳои лексикӣ ресептивӣ (гӯш кардан, хондан) ва репродуктивӣ (гуфторӣ, навиштан);
- машқ оид ба азхудкунии навъҳои гуногуни воҳидҳои лексикӣ: калимаҳо, ибораҳои маҷмӯӣ, клишеҳои нутқ бо назардошти душвории омӯхтани онҳо.

Ҳамин тариқ, таълими лексикаи забони хориҷӣ раванди мураккаб ва бисёрҷанба буда, натиҷаи он ташаккули салоҳияти коммуникатсионӣ дар забони хориҷӣ мебошад. Муваффақияти ин раванд бевосита ба дараҷаи азхудкунии минимуми луғат вобаста аст. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф омӯзгор бояд ба интиҳоби лексика, муқаддима, таҳким ва такрори он дар дарси забони хориҷӣ диққати ҷиддӣ диҳад (муайян кардани маъно аз рӯйи шакли дохилии он).

Чаҳонишавии забони англисӣ ва таъсири он ба забони русӣ. Проблемаи муносибати забон ва тафаккур боиси таваҷҷуҳи бисёре аз олимону муҳаққикон буд. Одамон на танҳо дар олами объективии ашё ва на танҳо дар олами фаъолияти иҷтимоӣ зиндагӣ мекунанд, чунон ки одатан чунин мешуморанд; ба онҳо асосан забони мушаххасе, ки воситаи муошират барои ҷомеаи муайян аст, таъсир мерасонад. Забон ба тафаккури одамон, чаҳонбинӣ, тафаккур, рафтори онҳо ва ҷӣ гуна забони хориҷиро меомӯзанд, бо он ҷӣ гап мезананд ва ба ҷӣ иштибоҳот роҳ медиҳанд, таъсир мерасонад. Дар натиҷа чунин мафҳумҳо ба миён меоянд: «иштибоҳоти маъмулии русзабонҳо» ё «иштибоҳоти маъмулии олмонизабонҳо, итолиёвӣ» ва ғайра.

Тасаввур кунед, ки шумо ба омӯзиши забони англисӣ шуруъ кардаед. Дар марҳилаи ибтидоии омӯзиш шумо наметавонед аз мавҷудияти ҳама фарқиятҳои байни забони модарии худ ва забони хориҷӣ огоҳ бошед ва вақте ки шумо ба сохтани ҷумла бо забони англисӣ шуруъ мекунед, шумо танҳо сохторҳои “ошно”-ро аз забони модарии худ пайгирӣ мекунед (забоне, ки шумо меомӯzed ва дониши шумо маҳдуд аст ва ин боиси иштибоҳот мегардад).

Барои донишҷӯ омӯхтани он падидаҳои забонӣ, ки дар забони хориҷӣ ва модарӣ ба таври гуногун ҷойгир шудаанд, ҳамеша душвортар аст. Масалан, ба забони русӣ мо мегӯем: «войдите в комнату». Пас аз феъли enter, мо ҳатман ба пешванди «В» ниёз дорем, аммо дар забони англисӣ калимаи enter бидуни пешванд истифода мешавад: «enter the room»; аммо агар инро надонед, иштибоҳ кардан осон аст ва бигӯед: «enter INTO the room». Баръакс, як англис, ки забони русиро меомӯзад, метавонад бигӯяд: «Дар субҳ ман ҷойро дӯст медорам» (калка аз забони англисӣ: субҳ → субх).

Баъзан мо қонидаро медонем, вале ба ҳар ҳол иштибоҳ мекунем, зеро забони модарии мо бартарӣ дорад ва чунон ки дар ибтидо фаҳмидем, ба мо таъсир мерасонад. Ҳангоми муошират бо муҳочироне, ки муддати тулонӣ дар Англия зиндагӣ мекунанд ва бо забони англисӣ озодона ва озод ҳарф мезананд, мушоҳида мешавад, ки ҷӣ тавр онҳо will пас аз if гузоштаанд, зеро дар забони русӣ пас аз пайвандаки “if” замони ояндаро истифода бурдан мумкин аст. (If you will see him, tell him hi!), ё исмро иваз кунед money, бо ҷонишини they, ҳарчанд онҳо медонанд ки money – исмаст, барои ҳамин ҷонишин бояд it бошад.

Бо вучуди ин, забони русӣ ба мо таъсир мерасонад ва моро ба гап задан «маҷбур» мекунанд they, зеро ба забони русӣ пул онҳост.

Акнун дар бораи ин иштибоҳоти маъмулӣ муфассалтар суҳбат мекунем ва таҳлили муқоисавии забони русӣ ва англисиро мегузаронем. Аз фонетика оғоз мекунем. Муҳимтарин хусусияти фарқкунандаи забони русӣ ва англисӣ дар он аст, ки дар забони русӣ байни садонокҳои дароз ва кӯтоҳ фарқият вучуд надорад. Дар вокализми забони англисӣ садонокҳои дароз аз садонокҳои кӯтоҳе, ки ба онҳо муҳолифанд, ҳам аз рӯйи вақти овозӣ (давомияти дарозтар) ва ҳам дар баъзе хусусиятҳои артикуляторӣ фарқ мекунанд: масалан, англисӣ long пӯшидатар ва пеш ва кӯтоҳтар кушодатар аст ва камтар пеш.

Хусусияти дигари фарқкунанда ин тамоман набудани дифтонгҳо дар забони русӣ мебошад. Дигар фарқиятҳои фонетикӣ: дар забони русӣ садо нест [ə:] чизе дар байни садоҳои o, e ва e, аз ин рӯ калимаҳои ба мисли «духтар», барвақт ё гардиш боиси мушкилии талаффуз мешаванд. Аз ҷумла калимаҳои, ки бо W оғоз мешаванд, масалан, «кор», «кирм», аммо баробари ёд гирифтани овози [w], метавонад мушкили дигаре ба миён ояд: ū ба ворид кардани ин овоз дар ҳама ҷо, аз ҷумла дар аввали онҳо шуруъ мекунанд. Калимаҳои, ки бо V оғоз мешаванд ва дар кучо садо бояд [v] бошад, на [w].

Шумо бисёр вақт мешунавед, ки ҷӣ тавр донишомӯз калимаи занро тавассути [v] (чизе монанди [зан]) ва калимаи деҳаро тавассути [w] ([wiilage]) талаффуз мекунанд, ҳарчанд он бояд баръакс бошад. Овози [æ] дар забони русӣ тамоман нест ва аз ин рӯ русзабонҳо онро бо "e" иваз кардан мехоҳанд, дар натиҷа бо калимаҳои «бад» ва «кат», нишасту гузоштан иштибоҳ ба амал меояд. Умуман, садонокҳои дароз аз ҷониби русзабонҳо аз ҳад зиёд "тез" талаффуз карда мешаванд, ки онҳоро ба садонокҳои кӯтоҳи

англисӣ монанд мекунад: майдонро пур кардан мумкин аст ва нишастанро мисли нишастан талаффуз кардан мумкин аст. Пӯшида нест, ки мушкилии асосиро дар байни овозҳои ҳамсадоҳо байни дандонҳо [θ] ва [ð], ки бо садоҳои забони русӣ [c] ё [z] иваз мекунад, ба вучуд меорад. Иштибоҳи маъмул: он гоҳ калима мисли «Зен» садо медиҳад. Овози [ŋ] одатан бо сухангӯёни русӣ бо [g] ё [n] иваз карда мешавад. Овозҳои [p], [k], [t] бе саъй талаффуз мешаванд. Барои талаффузи садоҳои [t], [d], [l], [n] забони русӣ бо дандонҳои боло дар тамос аст, на бо алвеолаҳо, мисли забони англисӣ, ки ҳатто чунин калимаҳои оддиро медиҳад, ҳамчун «Тед» ё як садои хоричӣ. Нvuk [h] бештар "ноҳамвор" (бештар садои шотландии ch-ро ба хотир меорад, масалан дар калимаи loch) ва на ҳама "сабук ва ҳаво", мисли забони англисӣ.

Дигар иштибоҳи маъмул ин аст, ки забони русӣ ҳамсадоҳои овозиро дар охири калима гӯш мекунад. «Тухм» метавонад мисли садо диҳад ва англисҳо метавонанд ин вожаҳо бо вожаи ех (собик) омехта кунанд ё pens монанди талаффуз шаванд ва на вожаи pense (pennies) дар сари инглисзабонҳо пайдо мешавад.

Овози [ʃ] дар русӣ нисбат ба садои шабеҳи англисӣ сахттар аст, аммо баръакс дар забони русӣ нармтар, аммо дар забони англисӣ сахт аст. Овози [p] аз садои русӣ [p] комилан фарқ мекунад ва дар бисёр калимаҳо он тамоман талаффуз намешавад (ба шарте, ки шумо версияи бритониёии англисиро меомӯсед). Забони русӣ пеш аз садонокҳои монанди, [и], [е], масалан, дар калимаҳои мисли чой, калид ҳамсадоҳоро (палатализатсия) нарм мекунад. Шумо набояд ин корро кунед! Кластерҳои ҳамсадоҳо (комбинатсияи ҳамсадоҳо). Мушкилоти асосӣ, ҳатто барои донишомӯзони хеле боистеъдод, таркиби ҳарфҳо [θ] + [s], [ð] + [z] ё [s] + [ð] мебошад (масалан, дар калимаҳо моҳ, либос, шашум).

Аксар вақт ин кластерҳои ҳамсадо бо садоҳо ё [z] иваз мешаванд. Дар зери таъсири забони русӣ донишомӯзон аксар вақт овози [ə]-ро дар байни таркибҳо ба мисли, ё мегузоранд, ки ин боиси он мегардад, ки калимаи каме, мисли, тугма, мисли, муосир, талаффуз мешавад. Интонатсия. Ҷумлаҳои пурсишӣ дар забони русӣ бо оҳанги паст талаффуз мешаванд (интонатсияи афтидан), ки ин боиси он мегардад, ки чунин ҷумлаҳои англисӣ хеле дағалона садо медиҳанд, зеро дар забони англисӣ онҳо ҳамеша интонатсияи баланд доранд: Оё шумо ба вай гуфтаед?↓ Ва он бояд чунин бошад: Оё шумо ба вай гуфтед? Интонатсия дар ҷумлаҳои думдор (саволҳои тег) аксар вақт боиси изтиробии донишомӯзон мегардад, зеро он ҳам болоравӣ ва ҳам пастшаванда буда, аз он вобаста аст, ки ин савол аст ё танҳо шахс ба тасдиқи баъзе маълумот ниёз дорад. Дар маҷмӯъ аломатҳои пунктуатсия дар забони русӣ ва англисӣ якхелаанд. Тафовути асосӣ дар он аст, ки дар забони русӣ қариб ҳамаи ҷумлаҳои тобеъ аз ҷумлаи асосӣ бо вергул ҷудо карда шудаанд, ки ин боиси чунин иштибоҳот дар забони англисӣ мегардад: Ман фикр мекунам, ки шумо дурустед! Намедонам кадом китобро интихоб кунам.

Навиштани нохунакҳо дар забони русӣ ва англисӣ низ гуногун аст. Дар забони русӣ нохунакҳо чунинанд: «по» (як аломат дар поён ва дигаре дар боло). Дар ҳоле ки дар забони англисӣ: "English doubles" (ҳарду нохунак дар боло ҷойгир шудаанд). Ҳангоми интиқоли сухани мустақим, қоидаҳо низ гуногунанд, аммо ин мавзӯи таҳқиқи алоҳида хоҳад буд. Ин ҳама барои имрӯз аст, минбаъд дар бораи иштибоҳоти маъмулии забони русӣ дар грамматика бояд баррасиҳо анҷом дода шаванд.

Ҳар як забон калимаҳои дорад, ки аз дигар забонҳо гирифта шудаанд. Дар хусуси забони русӣ бошад, дар он қариб 10 фоизи чунин калимаҳо мавҷуданд, ки қисми асосии онҳо исми мебошанд. Айни замон дар омӯзиши вазъи забони русӣ ба таъсири забоншиносии англисӣ ва амрикоӣ тавачҷуҳи зиёд дода мешавад.

Раванд ба назари мо аз он сабаб ҷолиби диққат аст, ки дар он алоқаи забон бо ҳаёти ҷамъиятӣ, бо фарҳанги замон равшан инъикос ёфтааст.

Аҳамиятноки аз арзишмандии забони англисӣ дар ҳаёти ҷомеаи Тоҷикистон муайян карда мешавад.

Азхуд кардани забони дуҷуми хоричӣ дар донишгоҳ як қатор хусусиятҳои хосро дар назар дорад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф ҳам сифатҳои психологӣ ва аудиторияи

калонсолон ва ҳам он усулҳои оқилонаи таълим, ки метавонанд дар муддати кӯтоҳтарин натиҷаи мусбӣ ба даст оранд, бояд ба назар гирифта шаванд.

Бинобар хусусиятҳои психологӣ, пешниҳод намудани принципҳои ягонаи методии таълими донишомӯзон, ки ба омӯзиши забони хориҷӣ ва калонсолон, имконнопазир аст. Донишомӯзон дорои дастгоҳи мукаммали тафаккури абстрактӣ мебошанд, онҳо бо тафаккури мустақил, ҳалли эҷодии масъалаҳо фарқ мекунанд. Барои калонсолон донишони он ки чист, кифоя нест. Вай бояд фаҳмад, ки чаро ин рӯй медиҳад. Биноан, асоси таълими калонсолон бояд пеш аз ҳама принципи огоҳӣ дар азхудкунии маводи таълимӣ бошад. Бе фаҳмиши кофии тамоми қонунҳои соҳаи ташаккули нутқи забони хориҷӣ ва падидаҳои гуногуни забонӣ калонсолон наметавонанд забони хориҷиро ба таври кофӣ аз худ кунанд.

Ҳангоми коркарди маводи бегонаи даркшуда ё дар хотира нигоҳ дошташуда тафаккур бо забони модарӣ ногузир ба фаъолияти психологӣ одами калонсол дохил мешавад. Аз ин бармеояд, ки забони модариро аз раванди таълими забони хориҷӣ, хусусан ҳангоми кор бо аудиторияи калонсолон дур кардан мумкин нест.

Шаҳси калонсол бо тафаккури мантиқии худ ва дарки бештари иттилоот забони нави хориҷиро, агар сохтори он дар низом муаррифӣ карда шавад, хеле муваффақона меомӯзад. Унсурҳои асосӣ барои ин метавонад сохтори ҳукми англисӣ бошад. Ҳар як падидаи забонӣ бояд ҳамчун зернизоми худии низоми умумии забоншиносӣ бо зикри ҳатмии робитаи он бо зернизоми дигар пешниҳод карда шавад.

Адабиёт:

1. Лутфуллоева, П., М. Шарипов. Роль и место английских языковых курсов в образовании молодого поколения/П. Лутфуллоева, М. Шарипов//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. - 2020, №1(29).-С.15-20

2. Саидова, Л.В. Психолого-педагогические проблемы развития преподавания иностранного (английского) языка в свете коммуникативного подхода в педагогических вузах Республики Таджикистан: автореф.дисс. ..канд.пед.наук /Л.В. Саидова [Текст].-Душанбе, 2004.-24с.

3. Сайфуллаев, Х.Г. Педагогические условия формирования лингвосоциокультурной компетенции студентов в полиэтнических группах педагогических вузов Республики Таджикистан (на материале немецкого языка): дис. ... д-ра пед.наук /Х.Г. Сайфуллаев [Текст].-Душанбе, 2014.-306с.

4. Сайфуллоева, З.Х. Теория и практика формирования коммуникативной компетентности студентов в условиях поликультурной образовательной среды (при обучении двум иностранным языкам)/З.Х. Сайфуллоева [Текст]: Дис.д-ра пед.наук. - Душанбе, 2018.-285с.

5. Салимов, Ф., Раҳмонов, М. Корбурди роҳёфти иртиботи дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ/Ф. Салимов, М. Раҳмонов//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф (ISSN 2617-5320). - Душанбе, 2019, №4 (28).- С.165 (С.165-167)].

6. Салоҳиддинова, Г. Истифодаи технологияи муосир ва роҳҳои беҳтарсозии сифати таълим дар дарсҳои забони англисӣ/Г. Салоҳиддинова [Матн]. - Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д., 2020. №1 (29).- С.185-188.

7. Салоҳиддинова, Г. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва мултимедӣ барои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар дарсҳои забони англисӣ/Г. Салоҳиддинова [Матн]//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д., 2019, №1 (25).- С.136-138

8. Сафонова, В.В. Методика обучения иностранным языкам. Языковая педагогика в схемах и таблицах. Развитие коммуникативно- речевой культуры школьников 8-9 классов при изучении английского языка/В.В. Сафонова.-М.: Еврошкола, 2008.-111с.

9. Соловьева, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций. Пособие для студентов пед. вузов и учителей/Е.Н. Соловьева.-М.: Просвещение, 2002. - 239 с.

10.Соловьева, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. Базовый

курс/Е.Н.Соловьева. - М.: Просвещение, 2005. - 239с.

11. Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ.-Душанбе, 2006.

12. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015.- Душанбе: Матбуот, 2007.-81с.

13. Стратегияи миллии рушди таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015.-Душанбе: 2005.-32с.

14. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе/И.С. Якиманская. - Сентябрь, 1996.

ОМУЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ҲАМЧУН ЗАБОНИ ДУЮМИ ХОРИҶӢ

Мақола ба тавсифу баррасии омӯзиши забони англисӣ ҳамчун забони дуюми хориҷӣ бахшида шудааст.

Махсус зикр кардан лозим аст, ки ташаккули малакаҳои лексикӣ на танҳо донишдони хусусияти шаклӣ-сохтори забон, балки ҳамчунин ба назар гирифтани қоидаҳои вазъиятӣ ва иҷтимоиро талаб мекунад, ки дар байни забони модарии омӯхташаванда амал мекунад.

Ба андешаи муаллиф, бинобар хусусиятҳои психологӣ, пешниҳод намудани принципҳои ягонаи методи таълими донишомӯзон, ки ба омӯзиши забони хориҷӣ ва калонсолон, имконнопазир аст. Донишомӯзон дорои дастгоҳи мукаммали тафаккури абстрактӣ мебошанд, онҳо бо тафаккури мустақил, ҳалли эҷодии масъалаҳо фарқ мекунад. Барои калонсолон донишдони он ки чист, қифоя нест. Вай бояд фаҳмад, ки чаро ин рӯй медиҳад. Биноан, асоси таълими калонсолон бояд пеш аз ҳама принципи огоҳӣ дар азхудкунии маводи таълимӣ бошад. Бе фаҳмиши қоидаҳои тамомӣ қонунҳои соҳаи ташаккули нутқи забони хориҷӣ ва падидаҳои гуногуни забонӣ калонсолон наметавонанд забони хориҷиро ба таври қофӣ аз худ кунанд.

Ҳангоми коркарди маводи бегонаи даркшуда ё дар хотира нигоҳ дошташуда тафаккур бо забони модарӣ ногузир ба фаъолияти психологӣ одами калонсол дохил мешавад. Аз ин бармеояд, ки забони модариро аз раванди таълими забони хориҷӣ, хусусан ҳангоми кор бо аудиторияи калонсолон дур кардан мумкин нест.

Дар ҷамъбаст муаллиф хулоса мекунад, ки шахси калонсол бо тафаккури мантиқӣ худ ва дарки бештари иттилоот забони нави хориҷиро, агар сохтори он дар низом муаррифӣ карда шавад, хеле муваффақона меомӯзад. Унсурҳои асосӣ барои ин метавонад сохтори ҳукми англисӣ бошад. Ҳар як падидаи забонӣ бояд ҳамчун зернизоми худии низоми умумии забоншиносӣ бо зикри ҳатмии робитаи он бо зернизоми дигар пешниҳод карда шавад.

Калидвожаҳо: омӯзиш, таълим, забони модарӣ, забони англисӣ, забони русӣ, ташаккули малакаҳои лексика, хусусиятҳои психологӣ, принципҳо, таълими калонсолон, падидаи забонӣ, робита, дастгоҳи тафаккур, маводи таълимӣ.

ИЗУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО КАК ВТОРОГО ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена описанию и рассмотрению изучения английского языка как второго иностранного.

Стоит отметить, что для формирования лексических навыков требуется не только знание формально-структурной природы языка, но и учет ситуативных и социальных правил, действующих в среде носителей языка.

По мнению автора, в силу психологических особенностей невозможно предложить единые методические принципы обучения студентов, связанных с изучением иностранного языка и взрослых. Студенты обладают полным аппаратом абстрактного мышления, их отличает самостоятельное мышление, творческое решение задач. Взрослым недостаточно знать, что есть что. Он должен понять, почему это происходит. Поэтому в основе обучения взрослых, должен прежде всего, лежать принцип осознанности при усвоении учебного материала. Без достаточного понимания всех закономерностей в области речеобразования иностранного языка и различных языковых явлений взрослые не могут адекватно овладеть иностранным языком. При

обработке воспринятого или сохраненного в памяти иностранного материала мышление на родном языке неизбежно включается в психологическую деятельность взрослого человека. Отсюда следует, что родной язык не может быть исключен из процесса обучения иностранному языку, особенно при работе со взрослой аудиторией.

Подводя итог, автор приходит к выводу, что взрослый человек усваивает новый иностранный язык с его логическим мышлением и большим пониманием информации, если ее структура представлена в виде системы. Ключевым элементом для этого может быть английская структура предложения. Каждое языковое явление должно быть представлено как отдельная подсистема общезыковой системы с обязательным упоминанием о его взаимосвязи с другими подсистемами.

Ключевые слова: обучение, образование, родной язык, английский язык, русский язык, развитие словарного запаса, психологические особенности, принципы, образование взрослых, языковой феномен, общение, мыслительный аппарат, учебные материалы.

LEARNING ENGLISH AS A SECOND FOREIGN LANGUAGE

The article is devoted to the description and consideration of the study of English as a second foreign language.

It should be noted that the formation of lexical skills requires not only knowledge of the formal-structural nature of the language, but also taking into account the situational and social rules that operate among native speakers. According to the author, due to psychological characteristics, it is impossible to offer uniform methodological principles for teaching students related to the study of a foreign language and adults. Students have a complete apparatus of abstract thinking, they are distinguished by independent thinking, creative problem solving. It is not enough for adults to know what is what. He must understand why this is happening. Therefore, the basis of adult education should, first of all, be based on the principle of awareness in the assimilation of educational material. Without a sufficient understanding of all the patterns in the field of speech formation of a foreign language and various linguistic phenomena, adults cannot adequately master a foreign language. When processing perceived or stored in the memory of foreign material, thinking in the native language is inevitably included in the psychological activity of an adult. It follows that the native language cannot be excluded from the process of teaching a foreign language, especially when working with an adult audience.

Summing up, the author comes to the conclusion that an adult learns a new foreign language with its logical thinking and a greater understanding of information if its structure is presented as a system. The key element for this may be the English sentence structure. Each linguistic phenomenon should be presented as a separate subsystem of the general language system with the obligatory mention of its relationship with other subsystems.

Key words: learning, education, native language, English, Russian, vocabulary development, psychological characteristics, principles, adult education, language phenomenon, communication, thinking apparatus, educational materials.

Маълумот дар бораи муаллиф: Табаров Шерафган Назирмадович - саромӯзгори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: ҶТ, ш. Кӯлоб. кӯч. С. Сафаров, 16, Тел.: 987465262

Сведения об авторе: Табаров Шерафган Назирмадович – старший преподаватель Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: РТ, г. Куляб. ул. С. Сафарова, 16, Тел.: 987465262

Information about the author: Tabarov Sherafgan Nazirmadovich - Senior Lecture of the Kulob state university of A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarova-16 St. Ph. 987465262

ТДУ – 8125 (2 тоҷ)

ТКТ – 81 (2 тоҷ)

И - 11

НОМИ АНВОИ ГИЁҲҶОИ ГУНОГУНИ ИСТЕЪМОЛӢ

Сабоҳати И., докторанти PhD

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Як қатор гиёҳоне мавҷуданд, ки аз тарафи одамон кишт карда намешаванд. Онҳо дар марғзор, дашту даман ва кӯҳҳо мерӯянд. Таҷрибаи садсолаҳои мардум доир ба истеъмоли онҳо сабаб шудааст, ки барояшон номҳои мувофиқ гузоранд. Зимни номгузори аломату хусусиёти тезию туршӣ, шӯрӣ, бӯи хуш, монандии барг ё танааш ба ашӯи гуногун ва дигар хосиятҳои онҳо ба назар гирифта шудааст. Таҳқиқ нишон медиҳад, ки баъзеашон аз ҳудуди шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ берун мераванд ва ё аз давраи классикӣ маншаъ мегирад. Масалан, дар шеваи ҷанубӣ кӯравшак, дар лаҳҷаи Бухоро каравш [4, с. 122] ва дар забони давраи классикӣ ба шакли карафс [9, с. 539] мустаъмал аст, ки тафовути савтӣ мутобиқи меъёрҳост. Вожаи пайванд (Вқ.) дар забони адабӣ дар шакли чилбуғум (растани, ки танааш пайвандҳои зиёд дорад) дида мешавад, ки тафовути шаклӣ барои муродиф шуданашон мусоидат кардааст. Ҷамҷунин, навъҳои шълха // шилха; туршак (як хел алафи хӯрданӣ); шура // шурък // шурак; сузанак ба истиснои тафовутҳои фонетикӣ дар забони адабӣ ва дигар шеваҳо роиҷ аст.

a coltsfoot / a foalfoot- шанбалид	arrowwood snowball guelder-калина	birch tree-тус
a cone-чалғуза	asparagus-морчуба	bird cherry-маҳлаб
a dog rose-буттаи настаран	aspen-сиёҳбед	biterate - нешзананда
a milfoil / уarrow-бӯйи модарон	aster -гули қашқарӣ	bitter pumpkin-кадуи талх
a mint-пудина	aster -гули қашқарӣ, гули мино	black mulberry-шоҳтут
a plantain-борҳангзабони барразуф	azalea –бӯшаҳрӣ, маҳингул-халанҷ	blackseed-сиёҳдона
a raspberry bush-буттаи тамашк	camellia -навъи растани аз чинси чойгул	blossom-гул кардан- шукуфтан
a sage-кампиргул	camomile-бобуна	blossom-шукуфа
асасiа-дарахти ақоқиё	capers-кавар (камар)	blue bell / campanula --гули момо
barberries -зирк	carnation -гули мехак	cotton-пахта
barley-чав	carnation-гули мехак	cowslip -гули наврӯзӣ
beans-лубиё	carrot-сабзӣ	crocus -заъфарон
beetroot-лаблабу	cedar-дарахти чалғуза	cuneate -нозанин
begonia-ҳасратгул	chadwar-чадвор	current (grapes) vain-ток (ангур)
bellflower -гули зангула	chamilak-чамилак	cyclamen -бунафшаи чамани
bellflower -гули зангула	chamomile -бобуна	cypress-дарахти сарв
bellflower -гули зангула-	chamomile –бобуна- гули бобуна	daffodil -нарғис
berry-буттамева	chavzi bavo-чавзи баво	daffodilnarcissus-нарғис
bipinnate -дугона	cheese-сир	daffodil-нарғиси зардчатоб
botcaraway-зира	chestnut-шоҳбулут	dahlia -картошкагул
botplantainribwort -зуф	chicory –хино	dahlia -картошкагули кавкаб

bougainvillea -бугенвилла	choikahak-чойкаҳак	dahlia-картошкагул
bouquet of flowers flower bouquet-як даста гул	chorus hasak-хори хасак	daisy -гули марворидак
bouquet -гулдаста	chrysanthemum -гули довудӣ	dandelion -қоқу
bracken-фарн	clasping -кафидан	deciduous - баргрез
brambles-марминчон	cleistogamous -клицтогам	desert glue-сиреши сахроӣ of flower and suger-печак
bud-ғунчамуғча	clematis -гули шақоик- лолаи нуъмон	dog melon-харбузаи сағак
bunch of flowers-дастаи гул	cloudberry-марминчон	dpinnatifi-пиннатифик
bush-буттабех	clovel-юнучқа	african violet -бунфша
honeysuckle -бушолмушол	cluster -кластер-	alley-хиёбонгулгашт
horse-radish-турб	compound leaf -барги мураккаб	
hosta kabitan -хоста кабитан	conifer - сузанбарг	aloe -алоэ
hulba-хулба	convolvulusdodder - зарпечак ё худ -зардпечак	amaryllis -наргис
hyacinth –сунбул-ёқути зард	corn донаи гандум	amber sugar-шакари янток
hyacinthjacinth-сунбул	cornflower-тулмагул	anemone -гули шақоиклолаи нуъмон
hydrangea -рофа	corolla -гулча	ansul onion-пиёзи ансул
hypanthium -гипантиум	flax -иқтоъ	bush-бутта-буттазор
imperfect flower -гули нокомил	flax-зағир	buttercup -чинорак гули арусӣ
indehiscent -беасос	flora-олами наботот	buttercup-чинорак
indov (indav) --индов (индав)	floret - гул	buttercup-чиноракгули арӯсӣ
inflorescence -гулшукуфтан	floret -гул	butterfly-weed -бабочка - алафи бегона
infusion / herbal potion- шираи гиёҳ	flowerbed-гулзор	cactus -гули ханҷарӣ
iris -савсан	flowering cabbage/ kale - карами гулдор	cactus кактус -гули ханҷарӣ
irregular flower -гули номунтазам	flowering tobacco -тамоқуи гулдор	cactus-гули ханҷарӣ
ivy-бед	flowering tobacco -тамоқуи гулдор	camel thorn-янток
japanese blood grass -алафи хуни чопон	flower-гул	camellia -камелия(навъи растанӣ аз чинси чойгул)
japanese iris -айрис чопон	forest-чангал	snowdrop-бойчечак
japanese tree lilac -лилаки дарахти чопонӣ	forget -me -not-марзангӯш	sorrel-туршак
jasmine -ёсуман	form -шакл	spice bush -бутаи ҳанут
balloon flower -гули пуфак	fountain grass -алафи фаввора	spice bush -бутаи ҳанут
blueberry-кустарник	foxglove -панҷаиалӣ	spider flower -гули тортанак
edelweiss -шерчангол(як навъи гули кӯҳӣ)	fragrant sumac -сумаки хушбӯӣ	spider flower -гули тортанак
ephemeral - муваққатӣ	french marigold -мариголди	spike -хӯша

	фаронсавӣ	
epithet -эпитет	fuchsia -гуловез	spike -хӯша
ethnobotany -этноботаника	fungus -занбуруғи захрдор мағор пупанак	spinach-исфаноҳ
exotic flower -гули маъмулӣ	garden impatiens -боғи бесамап	spindle -дуг
family -оила	pot flower -кутии гул	spray-пошидан
fan flower - гули мухлисон	potter plants-гулҳои хонагӣ	spurgeeuphorbia-шубрум (шибрим) шибрам
feather reed grass -алафи рид	primrose -примула(як навъи гиёҳи декоративӣ)	st john's wort-чойкаҳак
fern-фарн	primrose-гули наврӯзӣ	stalk ғрукта -пояи гул
figus -тутанчир	pumkin-каду	stamen -стамен
field carrot-сабзии сахрои	purple coneflower - гули арғувон	staminate flower - гули устувор
field pansy -панси сахроӣ	purple millet - арғувон, арзан	staminode - стаминод
garden lily - боғи лилия	raspberry-тамашк	stem-поятана
garden verbena - боғи вербена	rhododendron -бӯшаҳрӣ гули маҳин	stigma - стигма
gardenia -тасбеҳак	ripe-пухтарасида	stipule -шарт
garden-боғ	root-решабех	stolon -столон
gather-чидан	rose -гул	strawberry-кулфинаӣ
gazania -газания	rose-садбарг	suborbicular -зериобӣ
genus -насл	rowan-ғубайро	suborbiculate - суборбикулятсия
geranium-анчибаргули шамъдонӣ	rubber plant-тутанчир	subspecies -зернамудҳо
geranium-анчибаргули шамъдонӣ	roe-испанд	subspecies -зернамудҳо
ginger root -зардчуба	roe-судоб	subulate -субулат кардан
gingerpepper-занчабил	rustmildew-сияҳак	subulate -субулат кардан
gladiolus -гули ёкут	ruyan-руян	sunflower flower --гули оғтобпараст
gooseberry-бектошӣ	sabir-сабир	sunflower -қоқӯ
gore tree-дараҳти гор	safedchor-сафедчор	sunflower-гули оғтобпараст
grapevine (растение)	saffron-заъфарон	wild flowers-гули даштӣ сахроӣ
grass pink -алафи гулобӣ	sagittate -суст шудан	wild flower-гули даштӣ
grass -алаф	salomalek-саломалек	wild strawberry-тути заминӣ
greenhouse-гармхона	savrinchon-савринчон	willow-бед
green-сабззор	sea weeds-растаниҳои обӣ обсабза-обгиёҳ	wilt-пачмурда шудан
grove-чакалак	sesame-кунчид	window -plants -гиёҳи хонагӣ
grow-сабзидан	shibi-шиби	winter garden- гармхонагулхона
gulkand-гулканд	shrubs-буттазор	wisteria -девток
hakone grass -хакон алаф	shrub-бутта	wooden toothpick-мисвок
hawthorn-дулона	shumgiyoh-шумгиёҳ	yarrow -буйи модарон

hearten -андохтан	shungbed-шунгбед	yarrow -буйи модарон
heather-халанч	shutur-шутур	yellow cosmos -космоси зард
hemlock spotted-шавкарон	snowdrop -бойчечак	yellow oil-равгани зард
hemp -бангдона	snowdrop -бойчечакгули баҳман	yunuchkai zardak-юнучкаи зардак
herbaceous -алафзор	tajik generosity-карами тоҷикӣ	zaringiyoh-зарингиёҳ
herb-гиёҳ	tangerine tree-дарахти нораңг	million gold -миллион тилло
hino-хино	tarra-тарра	mimosa -нозгулмимоза
hips-насрин	the plant of the council -- гиёҳи шура	mimosa-нозгул
jasmine-ёсамин	thistle-хори каррок	mint-наъноъ
john's wort -чойкаҳак	thorn-хорғуррӣ	mint-пудина
kallakaram-каллакарам	tipule -шарт	moss-ушна
khandalak --хандалак	toadstool-занбуруғи захрдор	mother-of-pearl-садаф
kiwi-кивӣ	tree-дарахт	mountain lily-савсани кӯҳӣ
larch-дарахти сӯзанбарг	trefoil-себарга	mountain sireshe-ширеши кӯҳӣ
lavender -лаванда(растании бутташакли ҳамешасабзаки гулҳои кабуди хушбӯӣ дорад)	trim-қайчӣ қадан	mow-даравидан
lawn-сабззор	tuberoze -шаббӯ	mulberry-тут
leaf-барг	tulip –лола-лолаи кӯҳӣ	mushrooms-занбурут
leguminous -лубиёғӣ	tulip-лолаи кӯҳӣ	narrow-leaved zinnia -зиннияи танг-барг
lentil-наск	unripe-нопухта	nasturtium -настараң
lichen -гулсанг	urinewater-пешоб	nasturtium -настараң
lilac -сиренёс	valerian -валериана	native plant -растании ватанӣ
lilac-ёс	vegetable garden-сабзавоткорӣ	naturalized -табиист
lily of the valley-гули барфак	vinegar-сирко	nettle сӯзгиёҳ газна
lily-савсан	violet -бунафша	new england aster -new england aster
lime (tree) / linden-дарахти зерфун	walnut-чормағз	oak-булут
lime tree-зерфун	water lily-нилуфари сафед	onion-пиёз
lotuslitygreener-нилуфар	water plantseaweed-обсабз	orange tree-дарахти пӯртақол
lupine -тирмис	water -об додан	orchid -саҳлаб
maiden pink -духтари гулобӣ	waterlily -нилуфари сафед	origanummarjoram-кокути
maize-чуворимакка	waterlily-савсани обӣ	ovary -тухмдон
mallow -гули хайрӣ тугмачагул	watermelon-тарбуз	ovule -тухмдон
mango-дарахти анбах	water-об додан	ovule -тухмдон
maple-зараңг	water-рехтаноб додан	palm-дарахти нахл

marigold -аббосӣ	weed-алафи бегона	ransy -бунафшаи фарангӣ
marigold -хучаста	weed-хишова кардан	ransy-гули одамрӯ бунафшаи фарангӣ
melon-харбуза	wheat-гандум	park-боғ
milk-шир	white rose-садбарги сафед	reach tree-дарахти шафтолӯ
plumed cockscomb -точи хурус	pink cosmos -космоси гулобӣ	reak-чокула
plum-олу	pinnatifid -пиннатифик	rear tree -дарахти нок
pollen-гарди гул гардак	pistillate flower -гули пистиллят	reas-нахуд
pollination - гардолудшавӣ	plane-чинор	reony -гули маҷаҳгули ашрафӣ
poplar-дарахти сафедор ар -ар	plant kingdom-олами наботот	pepper-мурч
poppy -кукнор	plant out-кӯчат кардани гул	perennial -бисёрсола
poppy –кукнор лолахасак	plant -растани шинонидан	periwinkle -як навъи алафи хамешасабзи кабудгул
poppy хаш -хашлолахасак	plantain -борҳанг	petal - гулбар
poppy-кукнор	plum tree -дарахти олӯ	petal-барги гулгулбарг
pineapple-ананас	phlox -ушна	petiolule –петиол
pine-санавбар	phyllary -филлерия	petunia -карнайчагул
phlox -оташгул	phlox -moss	

Калимаи дигаре дида мешавад, ки дар луғатҳои мавҷуда во намехӯранд: нуғрок// нъғроқ (Ғк., Қ.) як навъ растанӣ, ки бехмеваашро истеъмол мекунад. Ин вожа дар шакли нуғрок// нъғроқи сағак (Ғк.) низ дида мешавад ва гули кабудчарангест, ки одатан дар полез мерӯяд. Калимаи сағак дар ҳайати ибораҳои ифодакунандаи растаниҳо зиёд истифода шуда, маҷозан ба навъи ёбой ва пастсифат далолат мекунад. Тавачҷуҳ шавад: харбъзайи сағак, ангури сағак, чъқрий сағак, самаруғи сағак, дълонайи сағак.

Калимаҳои ифодакунандаи гиёҳони ғоидаовар дар қолибҳои гуногун истифода шуда, дар шеваҳои мавриди таҳқиқ доираи мухталифи истифода доранд. Баъзан яке аз гиёҳон дар лаҳҷаҳо ба тариқи гуногуни савтӣ талаффуз мешавад. Масалан сечак//сечък дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ ва шакли севчък дар лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб, ки ифодагари навъи гиёҳест, ки барги сирмонанд ва гули нилобӣ дорад. Доираи интишори баъзе аз анвоъ бо доштани гунаҳои савтӣ васеътар аст: шакли кокътӣ дар лаҳҷаҳои ғарбӣ ва шимолии Кӯлоб// кавкутӣ дар лаҳҷаҳои қаротегинӣ ва шакли каакути // какутӣ дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб ва дарвозӣ (Ҷш.) растании хушбӯи кӯҳист, ки баргаш ба барги райҳон монанд аст ва онро барои хуштаъмӣ ба таом меандозанд. Воҳидҳои луғавии зерин ҳам ба ҳамин навъи гиёҳон мансубанд: карамчак (Ғк.) растании хушбӯест, ки бехмевааш ба лаблабу монанд аст; қарақот (Қх., Қ., Шк.) меваи буттаи зирк; йолмун// йолму, ҳолмон//ҳолмун (Қ.)// олму (Вқ.) ҳолмон, як навъ растании хӯрданӣ, ки гулаш ҳинорангу зарди сурхчатоб мешавад: йағ дърахт- ында се гъл мебърора йолму (Кб.); йолмун- а мехӯрдем (Да х.); нозбу (Вқ.) нийозбу (Шк., Қ.), нозбӯй, як навъ гиёҳи хушбӯй, ки ба таом меандозанд; шънгилак (Қ.) як навъ алаф, ки ба шибит монанд аст; мойил (Шк.) як навъ растании хушбӯй, ки ба угро меандозанд.

Дар байни ибораҳои ин гурӯҳ он чи ба назар аҷиб менамояд, он аст, ки ба ҳайси муайянкунандаҳо ва қисман муайяншавандаҳо калимаи одам ва номи парандаю ҳайвонот омада, вожаҳои гиёҳӣ истифода нашудаанд: сечаки одамак (Вқ.) навъи растанӣ, ки бехмеваашро истеъмол мекунад; пайи зоғак (Шк.) растании паҳнбарги баҳорӣ, ки қобили истеъмол аст; пайи пишак (Вқ.) //пайи пышъкак (Вқ., Шк.) растании

сӯзанбарг, ки аввали баҳор мерӯяд; сечаки сағър (Вк.); суми аспак (Вк .) як навъи растани хушбӯй ва хуштаъм, ки ба таом меандозанд; гуши бъзак (Шк., Ғк., Қ.) як хели алафи кӯҳӣ, ки ба шулла ва угро меандозанд: гуши бъзак гуфтани меви бухор ҳастай.

Дар шеваҳо шакли пудина// пѣдина дорад ва дар ҳамаи шеваҳои забони тоҷикӣ мустаъмал аст. Ин гиёҳ ҳамчун растани ҳаётан муҳим барои такмили тарки би луғавии шева мусоидат кардааст. Калимаҳои субинак // сабинак “навъи пудинаи хӯрдани кӯҳӣ” дар лаҳҷаҳои қаротегинӣ ва шимолии Кӯлоб; чамбилак //чамилак // чамбелак дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ ғарбии Кӯлоб ва қаротегинӣ ба маънии “пудинаи кӯҳӣ (растани хушбӯйи кӯҳӣ)” истифода мешавад. Барои ифодаи анвои пудина ибораҳо ҳам истифода мешаванд. Дар байни онҳо пудинаи боғӣ “наъно; нозбуй” дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ муштарақ мебошад ва пѣдинаи йалмӣ ҳам умумистеъмол аст. Дар навъи пудинаи говак аз рӯи семантикаи “пудинаи муаттари баргқалон” дар гурӯҳи лаҳҷаҳои кулобии ҳисорӣ вожаи гов маҷозан ба қалон будани баргҳояш мебошад. Навъи пудинаи коқътӣ// қоқътӣ дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ растаниест, ки дар кӯҳу пуштаҳо мерӯяд ва хушбӯй аст.

Замбурӯғ яке аз маҳсулоти ғизоист, ки кошта нашавад ҳам, дар ҳаёти мардум воситаи рӯзгузаронист. Бинобар ин, бо дар назардошти аломатҳояшон онҳоро номгузорӣ намудаанд, дар шакли сода, сохта мураккаб ва ибораҳо зухур мекунад. Анвои сода: хоч (Қ., Шк.) // қорч (Вк. Қ.) замбурӯғ; саморуғ: пѣго нъмераи, кѣҳо-да баръм, хоч чинем (Ҳак.); самаруғ (Қ., Шк.), саморуғ (Вк.) саморӯғ (навъи занбӯруғ): самаруғ ҳамитаре шъреш воре часпѣк-ай (Қах.); Дар забони яғнобӣ шакли қорч истифода мешавад [11, с. 221].

Дар шакли вожаҳои сохта. Гунаи кузақарнӣ дар лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб ва гунаҳои кузақандӣ // кузикаринӣ// кузақаннӣ дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ; қарақазинӣ дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ- қаротегинию шимолии Кӯлоб ва гунаи қарақазнӣ дар лаҳҷаҳои қаротегинӣ ва кулобии ҳисорӣ ба маънии “навъи занбӯруғи хӯрдани, ки шабеҳ ба шиканбаи гӯсфанд аст” истифода мешавад, ки аз забони ўзбекӣ омадааст ва дар шеваи ҷанубӣ шарқӣ мустаъмал нест. Анвои кӯзикандӣ ва қорч дар лаҳҷаи ноҳияи Китоб [4, с. 234] ва шаклҳои замбӯруғ// замбӯрӯғ дар лаҳҷаҳои Бухоро [4, с. 100] истифода мешавад.

Бо ибора аз рӯи аломату хусусиятҳояшон баён шудани ин анвои гуногуннавъии онро нишон медиҳад: қорчи ҳарак (Қ.) як навъ занбӯруғи нохӯрдани; телпаки морак (Шк., Қ.) навъи занбӯруғи истеъмолнашаванда; хочикъндагӣ (Шк.) замбӯруғе, ки дар беҳи дарахту буттаҳо рӯяд ва истеъмолест; самаруғи сағак (Шк.) занбӯруғи ҳасақӣ; самаруғи йобунӣ (Вк.) самаруғи йобойӣ (Ванҷ) саморӯғи ёбойӣ.

Ин растани ҳам дар назди ҳавлӣ ё заминҳои маҳсус кошта намешавад, балки худрӯй аст ва дар мавзеҳои кӯхистонӣ аввалҳои баҳор мерӯяд. Дар шеваҳо шакли чѣкрӣ//чѣкърӣ дорад. Навъи он бо ибора мустаъмал аст, як навъи чукрӣ, ки истеъмол намекунад.

Адабиёт:

1. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома./Д. Алиакбар. Ҷ. 15.-Техрон, 1341.-396 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Дар 3 ҷилд.- Душанбе.1985-1986.- Ҷилди 1. - 356 с.; Ҷ. 2.-371с.; Ҷ. 3. - 324 с.
3. Ғиёсуддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот//Муҳаммад Ғиёсуддин. Таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров.-Душанбе: Адиб.-Ҷ.1, 1987.-480 с.
4. Маҳмудов М. Луғат ва истилоҳоти таҳассусӣ дар гӯишҳои шимолии забони тоҷикӣ /М. Маҳмудов // Номаи Пажӯҳишгоҳ. Фаслномаи пажӯҳишгоҳи эроншиносӣ. - 2006. - Соли шашум.- №11- 12. - С. 71-84.
5. Саидов, М.Б. Сохти морфологӣ ва қабатҳои забони антропонимҳои Куръон (дар асоси тарҷумаи тоҷикии он)//Б. М. Саидов.-Душанбе, «Матбаа».-2020.-112 с.
6. Саидов, М. Б. Вижагиҳои луғавӣ-маъноии топонимия дар Куръон (дар асоси тарҷумаи тоҷикии он).-Душанбе, «Матбаа», 2021. 86 с.
7. Шафоатов, А.Н, Ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти варзиш дар забони тоҷикӣ.- Душанбе-2019.318 с.

8. Шукуров М. Истилохот ва маданияти сухан//Забони мо ҳастии мост. - Душанбе: Маориф, 1991. - С. 199 - 218.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ [иборат аз ду ҷилд].-М.: СЭ, 1969.-952 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) Иборат аз ду ҷилд/Дар зери таҳрири М.М.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ.-М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1.-951 с.; Ҷ.2.-952 с.
11. Юсупова, А.А.Таҳқиқи луғавӣ- семантикӣ ва сохтори воҳидҳои луғавии марбут ба наботот дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ. Душанбе – 2019.168 с.

НОМИ АНВОИ ГИЁҲҶОИ ГУНОГУНИ ИСТЕЪМОЛӢ

Муаллиф зимни таҳлилу таҳқиқ ва баррасии мавзӯи мазкур ба ҳуҷусе омадааст, ки гиёҳо ҳам дар ҳаёти мардумон нақши муҳим доранд. Онҳоро на танҳо ҷунуҳои ҳайвоноти хонагӣ, балки барои масоили гуногуни зиндагӣ истифода мебаранд. Аз ҷумла, аз пӯстлохи онҳо барои бофтани қанаб, сохтани қамчин, бандина, навдаҳои баъзе анвои барои танидани кирмак, ҷиҳати гирифтани рангҳо барои бофандагӣ, ҳаси борику дарози бархе аз гиёҳон барои ҷароғ ва дигар масоил муфид мебошанд.

Илова бар ин муаллиф гиёҳоро ба қисматҳои гуногун ҷудо намуда, гулу буттаҳо, гиёҳҳои шифобахш, гиёҳҳои истеъмоли ва ғайриистеъмолиро дар миёни гиёҳҳои зиёд ошкор сохтааст.

Муаллиф барои пурра ва суфта гардидани маводи таҳлилию таҳқиқии худ аз ҷандин сарчашмаҳои муътамад, махсусан фарҳангу луғатҳои муътамади англисӣ тоҷикӣ ва сомонаҳои интернетӣ низ истифода намудааст.

Калидвожа: истилохот, калимасозӣ, наботот, сода, сохта, мураккаб, тор, қабза, банд, гарам, гиёҳ, наботот ва ғ.

НАЗВАНИЯ РАЗЛИЧНЫХ РАСТИТЕЛЬНЫХ ТРАВ

В ходе анализа, исследования и рассмотрения данной темы автор пришел к выводу, что лекарственные травы также играют важную роль в жизни людей. Их используют не только в качестве корма для домашних животных, но и для решения различных жизненных задач. В частности, их шкурки пригодятся для плетения конопли, изготовления плетей, перевязок, веточек некоторых видов для вырезания червей, получения красителей для ткачества, длинных и тонких кистей некоторых растений для светильников и прочего.

Кроме того, автор разделил растения на разные части и среди множества трав выделил цветы и кустарники, лекарственные растения, съедобные и неупотребляемые травы.

Автор использовал несколько надежных источников, особенно надежные английские и таджикские словари и интернет-сайты, для дополнения и уточнения своих аналитических и исследовательских материалов.

Ключевые слова: терминология, словообразование, растения, простой, искусственный, сложный, сетка, кабаза, полоса, гарам, растение, растения и др.

NAMES OF DIFFERENT PLANT HERBS

During the analysis, research and consideration of this topic, the author came to the conclusion that medicinal herbs also play an important role in people's lives. They are used not only as pet food, but also for solving various life problems. In particular, their skins are useful for weaving hemp, making lashes, dressings, twigs of some species for carving worms, obtaining dyes for weaving, long and thin brushes of some plants for lamps and other things.

In addition, the author divided the plants into different parts and, among the many herbs, he singled out flowers and shrubs, medicinal plants, edible and non-usable herbs.

The author used several reliable sources, especially reliable English and Tajik dictionaries and Internet sites, to supplement and refine his analytical and research materials.

Key words: terminology, word formation, plants, simple, artificial, complex, grid, cabaza, stripe, garam, plant, plants, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сабоҳати Ислом - унвонҷӯи кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ **Суроға:** Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 734065, Ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. (992)981046414

Сведения об авторе: Сабоҳати Ислом- соискатель кафедры англоского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, ул. С.Сафаров 16.тел: (992) 981046414

Information about the author. Sabohati Islom department of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. **Address:** Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. 734065, Kulob town , street S. Safarov 16.тел: (992) 981046414

УДК – 82 125 (2 тоҷ)

ББК – 82+1 (2 тоҷ)

X - 41

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Халимова Мавджда Рахимовна, старший преподаватель
Сайдамирова Клара Джумаевна, старший преподаватель
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Коренные изменения в жизни нашего общества затронули все сферы его жизнедеятельности, в том числе и народное образование. Особо значительными оказались перемены, происшедшие в национальных школах и вузов различных регионов, где претерпел существенные изменения процесс преподавания всех учебных предметов, в первую очередь - русского языка. Взаимосвязь русского языка и литературы в обучении - традиционна и естественна. Основы здесь очевидны: тексты - отрывки из произведений художественной литературы - часто составляют языковой материал для упражнений и диктантов.

Являясь основным источником разнообразной лингвистической и эстетической информации, художественный текст занимает центральное место в обучении русскому языку как неродному. Работа над художественными текстами помогает развить чуткость к русскому языку, раскрывает его глубинные пласты, способствует развитию русской речи, восприятию интонационно-ритмического строя русского языка, а также эстетическому осмыслению поставленных проблем. От умения понимать художественную литературу, общаться на данном языке зависит культура человека. Однако работа над художественным текстом, обычно носит эпизодический характер, не выстраивается в единую систему изучения языка и литературы. В основе этой системы, с нашей точки зрения, должен быть, переход от нехудожественных текстов к художественным, формирование речевых навыков, развитие речевых умений и усвоение лингвистических и литературоведческих понятий.

Опираясь на рассуждение Н.Ф. Бунакова, изучение грамматики во многом сводится к изучению «шаблонных определений и правил, классификаций и терминов». [2, с. 117] Н.А. Ипполитова, вслед за многими другими методистами, указывает иной путь обучения грамматическому материалу, который был определен еще в работах Ф.И. Буслаева: «Все грамматическое учение должно быть основано на чтении писателя. Главная задача состоит в том, чтобы студенты ясно понимали прочитанный текст и умели правильно выражаться словесно и письменно». [3, с. 506] И далее: «Грамматика, даже как руководство к искусству правильного употребления языка, должна исходить из чтения, разговора и письма», следовательно, изучение грамматических понятий

должно быть связано с определенным видом речевой деятельности. [6, с. 440] Аналогичные мысли мы находим, анализируя взгляд на данную проблему Л.И. Поливанова: «Обучаясь грамматике, ученик узнает синтаксические законы языка; изучая хрестоматии, он должен видеть, как у образцовых писателей применены эти законы к логическим и художественным целям...». [7, с. 132]

Необходимо отметить, что грамматика должна быть не суммой бесполезных правил, а средством познания живого языка, живой русской речи, а также подспорьем для решения конкретных коммуникативно-познавательных задач. Поэтому так важно верно решить проблему характера дидактического материала, который будет использоваться на занятиях по изучению грамматики.

Как видно из вышеприведенных высказываний, многие методисты пришли к выводу, что в качестве дидактического материала на занятиях по русскому языку в условиях двуязычия рациональнее использовать текст. Несомненен тот факт, что текст имеет массу преимуществ перед всеми остальными формами дидактического материала. Взгляды на эту проблему методистов начала века во многом созвучны взглядам современных методистов. Так, Н.М. Шанский указывает на то, что правильная методика использования текстов на уроке русского языка может «не только сыграть большую образовательно-воспитательную роль, но и сформировать положительную мотивацию к русскому языку как предмету». [12, с. 21] Это позволит сделать курс более занимательным, что в современных условиях представляется достаточно важным.

Л.А. Поникарова мотивирует необходимость использования текста на занятиях по русскому языку несколько иначе: «Прикосновение к художественному тексту ...должно приносить ребенку радость. И чем многограннее он будет воспринимать прочитанное, тем сильнее будет ценить прекрасное в мире». [8, с. 132] Методисты отмечают разные преимущества использования текста в качестве дидактического материала, однако каждое подобное наблюдение представляет собой определенную ценность.

Применение текста в качестве дидактического материала на занятиях по русскому языку влечет за собой некоторые трудности. Во-первых, восприятие художественного текста обусловлено индивидуальностью воспринимающего, его начитанностью, уровнем общей языковой культуры, пониманием законов художественной изобразительности, стилистических приемов; у учеников, как правило, разный уровень подготовленности к восприятию подобного материала, и это, безусловно, затрудняет работу.

Во-вторых, объектом анализа на уроке русского языка является художественный текст, а не художественное произведение.

Основной единицей языка, выражающей законченное высказывание, является не предложение, а текст; предложение-высказывание есть лишь частный случай, особая разновидность текста. Текст является высшей единицей синтаксического уровня. В основе конкретных речевых произведений-текстов лежат общие принципы построения текстов; они относятся не к области речи, а к системе или к языковой компетенции. Следовательно, текст надо считать не только единицей речи, но и единицей языка.

В процессе обучения встает задача нахождения специфического, формирующего потребность в овладении русским языком предмета учебной деятельности. Таким предметом может стать история, культура, традиции народа, говорящего на изучаемом языке. Их использование будет способствовать удовлетворению познавательной потребности, усиливая тем самым мотивационную сферу изучения языка, что является одним из наиболее важных условий его усвоения.

Рассмотрим на примере художественного текста Повесть «Шинель» занимает особое место среди петербургских повестей Гоголя, ее можно назвать одной из лучших. В.Г. Белинский, в частности назвал ее «одним из глубочайших созданий Гоголя» [1].

Работу над текстом делим на 3 этапа.

1 занятие. Служба в департаменте. «Так протекала мирная жизнь человека, который с четырьмястами жалованья умел быть довольным своим жребием».

2 занятие. «Акакий Акакиевич понял, что без новой шинели не обойтись». «С этих пор как будто самое его существование сделалось как –то полнее».

3. занятие. Ограбление. «Акакий Акакиевич прибежал домой в совершенном беспорядке: волосы, которые еще водились у него небольшом количестве, на висках и затылке совершенно растрепались»...и т. д.

Опишем вкратце ход каждого занятия.

1 занятие.

1.Фронтальный опрос (по пройденному материалу о петербургских повестях)

-Какие повести входят в петербургские?

-Почему они так называются?

-Когда были написаны петербургские повести?

-Какова основная тема этих повестей?

-Какая тема волнует Н.В.Гоголя?

Обобщаю сказанное студентам: тема Петербурга не нова в литературе, к этой теме обращался и А. С. Пушкин. Гоголь продолжает и развивает ее.

Петербург в изображении Гоголя – город контрастов, город в котором рядом с роскошными дворцами и их щегольски одетыми хозяевами обитают труженики – бедняки, которые ютятся в трущобах, на чердаках и подвалах.

2. Рассказ преподавателя (истории создания повести «Шинель»).

Толчком к созданию повести послужил анекдот, услышанный писателем, о мелком чиновнике, страстном охотнике, мечтавшем приобрести ружье. Ценой невероятных усилий, строгой экономии ему удалось купить, наконец, ружье. Исполнилась его давняя заветная мечта. Но при первой же поездке на лодке на охоту он теряет это ружье (оно было сброшено густым тростником в воду). Этот анекдот вызвал у Гоголя глубокие размышления. Итогом явилась повесть «Шинель», начатая в 1839г. За границей и оконченная в 1841 году. Первоначально эта повесть называлась «Повесть о чиновнике, крадущем шинель». «Повесть об украденной шинели»-это повесть об украденной жизни миллионов людей в эксплуататорском грабительском обществе.

3. Комментирование чтение текста преподавателем.

Несмотря на то, что текст повести адаптирован, в тексте встречаются слова и выражения, требующие специального пояснения. Преподаватель комментирует их по ходу чтения:

Несколько рябоват-лицо изрыто оспой

Подслеповат-слабо, плохо видит

Чин-служебное название

Странный и выисканный-необычный

Получил отпускную-т.е. получил от своего барина бумагу, в котором значилось, что он отпущен на волю, т.е. перестал быть крепостным

Заикнулась про жену-начали разговор о жене

Ноги были нагишом-т.е. был обут, на ногах небыло обуви

Находился под куражом - был в состоянии опьянения

Гривенник-монета в 10 копеек

Был крут- резок, суров

Несговорчив - т.е. с ним было трудно договориться

Худой гардероб-плохая одежда

Екнуло сердце-дрогнуло сердце

Сильные эффекты- сильные впечатления

Вышел уничтоженный –вышел убитый горем, расстроенный

4.Вопросы к аудитории:

-Где служил Акакий Акакиевич? Почему Гоголь точно не указал департамент, в котором служил Башмачкин?

-Опишите внешность Акакия Акакиевича. Примечательно ли чем –нибудь его лицо? О чем говорит внешность Акакия Акакиевича?

-Как Башмачкин относился к своим служебным обязанностям? В чем они заключались?

-Как к нему относились сослуживцы в департаменте? Считался ли с ним кто –нибудь?

-Как начальство относилось к Башмачкину?

-Как он проводил время на улице и дома?

Конечно, в процессе чтения могла бы пояснить студентам. Но можно давать им возможность поразмыслить, подумать, сделать выводы, прийти к правильному решению. Иногда бывают и разногласия, как например, на мой вопрос «Доволен ли был Акакий Акакиевич своей жизнью?» некоторые студенты ответили отрицательно. В таком случае прошу снова обратиться к тексту и доказать свою правоту. Такой совместный анализ учит внимательно читать, учит думать, логически рассуждать.

Итак на первом занятии приходим к выводу, что Акакий Акакиевич

Башмачкин – это образ обобщенный, типичный, таких как он в Петербурге было много, и департаментов, в которых служили башмачкины,- много. Фамилия Башмачкин, которая вероятно, произошла от слова «башмак», говорит сама за себя. Это бедный, незащищенный человек, пришибленный нуждой. Он бесспорно сносит и обиды со стороны сослуживцев, и грубость начальства. Ценою огромных усилий зарабатывал свои 400 рублей в год, он остается доволен жизнью.

С сочувствием изображая своего героя, Гоголь в тоже время показывает его забитость, ограниченность, нищету духа, узость интересов. Убожество и ограниченность интересов героев проявляются в речи.

Задания: найдите в тексте и зачитать, как изъяснялся Акакий Акакиевич; подумать и ответить, почему речь Акакия Акакиевича так бедна.

Студенты зачитывают слова: «Акакий Акакиевич изъяснялся большей частью предложениями, наречиями, и наконец, такими частицами, которые решительно не имеют никакого значения».

-О чем говорят эти слова?

Студенты ответили, что Акакий Акакиевич никогда ни о чем не спрашивал, не узнавали его мнения о чем – то, поэтому он научился четко и ясно выражать свои мысли.

Другие ответили, что работа переписчика бумаг притупила его мысли и чувства.

Привожу студентов к мысли, что такая бездуховная жизнь, ограниченность интересов отразились прежде всего в речи героя.

5.Задание на дом: рассказать 1 часть текста до слов «Тут – то увидел Акакий Акакиевич»

Для пересказа даю план:

Внешность Башмачкина.

2) Служба А.А.Башмачкина.

Отношение к своей работе.

Отношение к сослуживцам и начальства к Башмачкину.

Время препровождения (описать обычный день в жизни Акакия Акакиевича).

Решение починить шинель.

Предложение Петровича обновить гардероб.

11 урок провожу по следующему плану:

1.Индивидуальный опрос по карточкам.

2.Вступительное слово преподавателя

3.Комментирование чтение текста преподавателем (с попутным пояснением слов и выражений)

4.Беседа по прочитанному.

5.Целевое перечитывание отдельных эпизодов.

Для того чтобы адаптированный текст достиг некоей когнитивно-обучающей цели, необходимо знание определённого аппарата. На занятиях русского языка в национальных группах это могут быть вопросы порядка: «Как вам понравился

отрывок?» «Что вы об этом думаете?». Далее первичным элементом становится предваряющее чтение (или слушание), вопрос или стимул. Важно не тратить на это много времени - подготовительная работа, которая длится слишком долго, может отвлечь и привести к прямо противоположным результатам. Очень часто подготовительная работа является более интересной, чем сам текст, и таким образом она делает чтение текста бесполезным. Правильное планирование занятия означает, что подготовка сведена к минимуму и работа с группой по тексту максимальна.

Предваряющий вопрос или работа должны быть простыми и понятными. Не столь важны сложность и объем текста, предваряющие вопросы должны быть сформулированы так, чтобы придать уверенности в знании того, о чем идет речь. Таким образом, простота и ясность изложения становятся самыми важными.

Литература:

- 1.Белинский В.Г. Взгляд на русскую литературу. Современник, 1988.
- 2.Бунакова Н.Ф. Очерк народного образования Вологодской губернии// Журнал министерства народного просвещения. — 1864. С. 117–132.
- 3.Буслаева Ф.И. О литературе: исследования, статьи / Ленинград: Художественная литература, 1990. – 506 с.
- 4.Виноградов В.В. О языке художественной литературы М.: ГИХЛ,1959.-165с.
- 5.Галперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования М.: Наука, 1981.-140с.
- 6.Ипполитова Н. А. Русский язык и культура речи: учебник / Н.А. Ипполитова, О.Ю. Князева, М.Р. Савова. – Москва: Проспект, 2015. – 440 с.
- 7.Поливанова Л.И. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / под ред. А. М. Прохорова — 3-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1969.
- 8.Поникарова Л.А.Русский язык: синтаксис в таблицах и заданиях (сложное предложение): пособие для учащихся / - Москва : Просвещение, 2008. – 132с.
- 9.Старченко Г. Н. Работа с художественным текстом на уроках русского языка Молодой ученый. 2017.-№47(181).-225 -227 с.
- 10.Стоюнина В.Я.Избранные педагогические сочинения/сост. Г. Г. Савенок; Акад. пед. наук СССР. — М. : Педагогика, 1991. — 367 с.
- 11.Поникарова Л.А.Русский язык: синтаксис в таблицах и заданиях (сложное предложение): пособие для учащихся / Л. А. Поникарова. - Москва: Просвещение, 2008. – 132.
- 12.Шанский Н. М. Успенский М.Б. Русский язык как учебный предмет в национальной школе. // Русский язык в национальной школе, 1973, - №3 . 21 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье речь идет об использовании художественных текстов на занятиях по русскому языку. Грамматика должна быть не суммой бесполезных правил, а средством познания живого языка, живой русской речи, а также подспорьем для решения конкретных коммуникативно-познавательных задач. Важно верно решить проблему характера дидактического материала, который будет использоваться на занятиях по изучению грамматики.

Авторы в своей статье отмечают преимущества использования художественных текстов в качестве дидактического материала. Применение текста в качестве дидактического материала на занятиях по русскому языку влечет за собой некоторые трудности. Это восприятие художественного текста, который обусловлен индивидуальностью воспринимающего, его начитанностью, уровнем общей языковой культуры, пониманием законов художественной изобразительности, стилистических приемов; у учеников, как правило, разный уровень подготовленности к восприятию подобного материала, и это, безусловно, затрудняет работу.

В целом, статья является результатом систематического изучения проблемы использования художественных текстов на занятиях по русскому языку и исследования автора, который предлагается большому кругу читателей.

Ключевые слова: Правила, использование, учение, художественный, направление, текст, задача, объем, рассказ, взгляд, повесть, деятельность, средство, материал, наблюдение, качество, развитие, стиль.

ИСТИФОДАИ МАТНҲОИ АДАБӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар ин мақола сухан дар бораи истифодаи матнҳои адабӣ дар дарсҳои забони русӣ меравад. Грамматика набояд маҷмуи қоидаҳои бефоида, балки воситаи омӯзиши забони зинда, гуфтори зиндаи русӣ, инчунин барои ҳалли масъалаҳои конкретии коммуникативӣ ва маърифатӣ ёрӣ расонад. Дуруст ҳал кардани масъалаи хусусияти маводи дидактикӣ, ки дар дарсҳои грамматика истифода мешавад, муҳим аст.

Муаллифон дар мақолаи худ бартариҳои истифодаи матнҳои адабиро ҳамчун маводи дидактикӣ қайд мекунанд. Истифодаи матн ҳамчун маводи дидактикӣ дар дарсҳои забони русӣ душвориҳои зиёдеро ба бор меорад. Ин дарки матни бадеист, ки бо фардияти даркунанда, сатҳи хониши ӯ, сатҳи маданияти умумии забоншиносӣ, дарки қонунҳои тасвири бадеӣ ва воситаҳои услубӣ муайян карда мешавад; Хонандагон, чун қоида, дараҷаи омодагии дарки ин гуна маводро доранд ва ин албатта, корро душвор мегардонад.

Умуман, мақола натиҷаи таҳқиқи мунтазами проблемаи истифодаи матнҳои бадеӣ дар дарсҳои забони русӣ ва пажӯишҳои муаллифон мебошад, ки пешкаши доираи васеи хонандагон гардидааст.

Калидвожаҳо: Қоидаҳо, истифода, таълим, бадеӣ, самт, матн, супориш, ҳачм, ҳикоя, манзара, фаъолият, восита, мавод, мушоҳида, сифат, таҳия, услуб.

USE OF LITERARY TEXTS IN RUSSIAN LANGUAGE CLASSES

This article deals with the use of literary texts in Russian language classes. Grammar should not be a sum of useless rules, but a means of learning a living language, living Russian speech, as well as a help for solving specific communicative and cognitive tasks. It is important to correctly solve the problem of the nature of the didactic material that will be used in grammar lessons.

The author in his article notes the advantages of using literary texts as didactic material. The use of the text as didactic material in Russian language classes entails some difficulties. This is the perception of an artistic text, which is due to the individuality of the perceiver, his erudition, the level of general language culture, understanding the laws of artistic representation, stylistic devices; students, as a rule, have different levels of preparedness for the perception of such material, and this, of course, makes the work difficult.

In general, the article is the result of a systematic study of the problem of using literary texts in Russian language classes and the author's research, which is offered to a wide range of readers.

Key words: Rules, use, teaching, artistic, direction, text, task, volume, story, view, story, activity, means, material, observation, quality, development, style.

Сведение об авторах: Халимова Мавҷуда Раҳимовна, старший преподаватель кафедры зарубежной литературы с МПРЯЛ Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16.

Сайдамирова Клара Джумаевна, старший преподаватель кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: (+992) 985 37 92 77

Маълумот дар бораи муаллифон: Халимова Мавҷуда Раҳимовна, муаллими калони кафедраи адабиёти хориҷӣ бо МТЗАР, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи

А.Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел: (+992)

Саидамирова Клара Ҷумъаевна, муаллими калони кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел: (+992) 985 37 92 77

Information about the authors: Khalimova Mavjuda Rakhimovna, senior lecturer of the Department of Foreign Literature with MPRL, Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, 735360, Kulyab, S. Safarova street 16.

Saidamirova Klara Dzhumaevna, senior lecturer at the Department of Modern Russian Language, Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, 735360, Kulyab, S. Safarova street 16. Tel: (+992) 985 37 92 77

ТДУ: 811.111 (575.3)

ТКТ:81.2 (2-точ)

Т-13

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ОМУЪЗИШИ ЗАБОНИ ДУЮМИ ХОРИЧӢ

Табаров Ш.Н., муаллими калон

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Таҳаввулоти ҳадафҳои таълими забонҳои хориҷӣ боиси мушкилоти мураккабе мегардад, ки ба сифати таълими донишомӯзоне, ки омодаанд дар ҷомеаи муосири постиндустриалӣ муоширати байни фарҳангии забонҳои хориҷиро ба роҳ монанд, талаботи баланд мегузорад. Ин ҳолат боиси тағйир ва таҷдиди муҳтавои салоҳиятҳои асосӣ ва аз ҳамин сабаб тағйир ёфтани мазмуну усулҳои таълим мегардад. Салоҳиятҳо ҷузъҳои мундариҷаи таълими забони хориҷӣ мебошанд. Онҳо дониш, маҳорат, ва усулҳои фаъолиятро дар бар мегиранд, ки омӯзгор бояд дошта бошад. Вобаста ба ин, аҳамияти таҳқиқот аз зарурати дарёфти роҳҳои таълими лексикаи дуҷуми забони хориҷӣ ба донишомӯзони синфҳои болоӣ бо назардошти хусусиятҳои шароити таълим ва равандҳои ҳамкориҳои байни забони модарӣ, аввалан ва забонҳои дуҷуми хориҷӣ.

Ба ҷаҳони муосири постиндустриалӣ равандҳои фаъоли интернационализатсия хос аст, ки тамоми соҳаҳои ҳаёт ва фаъолияти инсонро фаро мегиранд. Ҳаракати ҷавонон яке аз омилҳои муҳими ташаккули шахсият дар ҷомеа дар ин раванд махсуб мешавад. Ҳаракатнокӣ имкони таҳсил дар хориҷа, зиндагӣ, қору фаъолият дар муҳити забони хориҷӣ ва ғайраро дар назар дорад. Шарти ҳатмӣ барои рушди шахсият донишдони яқчанд забон ё омӯзиши онҳо мебошад, ки дар навбати худ механизми ташаккулёфтаи шинохти забонро барои донишҷӯ дар назар дорад, ки ба омӯзиши забонҳои нави хориҷӣ дар заминаи забонҳои аллакай омӯхташуда мусоидат мекунад.

Равшан аст, ки агар шиносӣ бо дигар низомҳои забонӣ дар марҳилаи аввали рушди шахсият дар шароити табиӣ, масалан, дар давраи кӯдакӣ, вақте ки ворид шудан ба ин забонҳо на ҳамеша раванди таълим дар синфро дар бар мегирад, сурат нагирифта бошад, пас аҳамияти омӯختани забони дуҷуми хориҷӣ дертар, дар ҳама синну сол, дар ҳар марҳилаи рушди шахсият маълум мешавад. Қор оид ба ташаккули механизмҳои, ки беҳсозии раванди таълими забони дуҷуми хориҷиро таъмин мекунанд, қисми табиӣ ва мунтазами тамоми раванди тайёр кардани донишҷӯёни донишгоҳҳо мебошад. Дар шароити ҷаҳони зудтағйирёбандаи имрӯза, ки донишдони танҳо як забони хориҷӣ баръало нокифоя мешавад, дар барномаи умумии донишгоҳ ба омӯзиши ду ва зиёда забони хориҷӣ бештар эътибор дода мешавад. Иҷрои муваффақонаи вазифаи иртиботӣ-муоширатӣ дар муҳити забони хориҷӣ барои иштирокчиёни раванди муошират танҳо дар сурате имконпазир аст, ки онҳо захираи лексикаи забони муоширатро донанд. Аз ин лиҳоз, аҳамияти омӯзиши лексикаи забони дуҷуми хориҷӣ ва ҳадди аксар беҳсозии ин раванд бо назардошти омилҳои гуногун, аз қабилӣ хусусиятҳои инфиродӣ ва шахсии иштирокчиёни раванди таълим, сохтор ва шартҳои ташкилии курси дуҷуми забони

хориҷӣ, ҳамчунин дараҷаи наздик будани забони модарии донишҷӯ, ки аллақай забони якуми хориҷиро азхуд кардааст, шиносӣ бо он ҳоло оғоз меёбад.

Интихоби мавзӯи ин таҳқиқот аз он иборат буд, ки донишҷӯёни филологӣ, ки забони англисро ҳамчун забони дуҷуми хориҷӣ (2FL) меомӯзанд, заминаи хуби забоншиносӣ доранд, ки ба масъалаҳои умумии забоншиносӣ имкон медиҳанд, ки ба онҳо аз ҷиҳати илмӣ ва методӣ ба таҳлил наздик шаванд. аз сохтори забони модарии онҳо (RL) ва аввалин забони хориҷӣ (1FL) – русӣ. Мо чунин мешуморем, ки маҳз ҳамин замина барои оғоз намудани ташаккули ҳавасмандии донишомӯзон ба омӯзиши забони англисӣ, механизмҳои муқоисаи шаклҳои лексикӣ забонҳои гуногун, худдорӣ дар истеҳсоли нутқ ва пешгирӣ намудани саҳву иштибоҳоти нутқ кофист.

Дар партави раванди Болония мулоҳизаҳои дар боло зикршуда аҳамияти хоса доранд, зеро ҳадафи ниҳонии таълими забони хориҷӣ қобилияти дар донишҷӯён ташаккулефтаи мудирӣ, ташкили омӯзиши онҳо, қобилияти мустақилона баҳо додан ба натиҷаҳои кори худ ва омӯхтани усулҳои самарабахштарин мебошад. Маълум аст, ки натиҷаи идеалии чунин таълим - мустақилияти комили донишҷӯ, ки дар ҳавасмандии ӯ ба таълим дар асоси қувваи худ ба амал меояд, бо сабаби маҳдуд будани имконоти нақшаҳои таълимӣ, воситаҳои таълими забони дуҷуми хориҷӣ, нарасидани соатҳои дарсӣ ва номукамалии таълим ба даст овардан мумкин нест.

Ҳангоми таълими забони дуҷуми хориҷӣ, бо назардошти самти иртиботӣ-муоширатии раванд ва зарурати ташаккули ҳавасмандии донишҷӯ ба омӯхтани забони нав, марҳилаи ибтидоии кор бо лексика аҳамияти ниҳоят калон пайдо мекунад: муаррифии мавод ва пешниҳоди он. Аз рӯи анъана ҷорӣ намудани луғату фарҳангҳои нав бо ба назар гирифтани принсипи мавзӯии ташкили он ва диққат ба луғати (лексикаи) фаъоли забон одат шудааст. Аммо чун қоида, ба истифодаи заминаи лингвистии дастраси донишҷӯён дар шинохти забони нави хориҷӣ, рушди ҳавасмандӣ ва механизмҳои таҳминии забон, ташаккули луғат, ки ба захираи луғавии душворӣ зарурат дорад.

Зарурати нисбат ба донишомӯзон муносибати инсонпарварона доштан ва ба воситаи вазъияти дуруст ба амалӣ намудани иртиботу муошират вазифаҳои касбии худро иҷро намудан дар таълифоту таҳқиқоти (А.У.Зубайдов, С.Э.Негматов, И.Х.Каримова, К.Б.Кодиров, В.А.Канкалик А.А. Леонтьев, М.Лутфуллоев, Н.В. Кузьмина, Ф.Шарифов, А.Бодалев, Н.Е. Шурков ва дигарон).

Ба масъалаҳои таълим ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва таҳсилоти олии касбӣ таълифот ва таҳқиқоти муҳаққиқон П.Чамшедов, Х.Г. Сайфуллоев, С. Авғонов, С.Э. Негматов, Х. Абирова С.Н. Алиев, Г. Белякова, М. Болтабоева, С.Я. Балхова, И.С. Рачабова, Ш.М. Мухторов, Л.В. Саидова, М.Б. Шахобова, П.Н. Сатская ва дигарон бахшида шудаанд.

Мушаххасгардонии фаҳмиши беҳсозии раванди таълими луғати забони англисӣ ҳамчун забони дуҷуми хориҷӣ ба донишҷӯёни донишгоҳҳои филологӣ: 1) ноил шудан ба вазифаҳои мураккаби таълимро, аз ҷумла, рушд медиҳад; 2) имкон медиҳад, ки натиҷаҳои омӯзиши забони хориҷиро пешгӯӣ кунед; 3) рушди шахсият ва таълими босифати донишомӯзро таъмин менамояд.

Пайвастшавӣ ба Конвенсияи Болония ва таъсиси фазои ягонаи таълимии аврупоӣ талаботи навро нисбат ба мутахассисоне, ки забонҳои хориҷиро медонанд, мегузорад. Аммо шумораи зиёди донишомӯзон ҷиҳати луғавии забони хориҷии шифохиро ба қадри кифоя намедонанд. Яке аз сабабҳои асосии ин, ба фикри мо, суғур кор карда баромадани баъзе масъалаҳои методикаи таълими лексикаи хориҷӣ мебошад. Мақсад таҳлили таҳияи усулҳои таълими лексикаи забони хориҷӣ дар давраи аз охири асри XIX то ибтидои асри XXI ва мураттабсозии муҳимтарин принсипҳои таълими самараноки он мебошад. Дар охири асри XIX методистони ватанӣ ба масъалаҳои таълими лексика эътибори даркорӣ надоданд. Баҳсҳои асосии ин масъала ба истифодаи забони модарӣ дар раванди таълим дахл доштанд.

Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик З.Х. Сайфуллоева, «Масъалаҳои таълими забонҳои хориҷӣ бо масъалаҳои бисёрзабонӣ дар муассисаҳои таълимӣ зич

алоқаманданд. Аз ин лиҳоз, равандҳои таҳкими ҳамгирии аврупоӣ, ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фазои ягонаи таълимӣ, тавсеаи ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои иқтисод ва фарҳанг масъалаи ташаккули шахсияти ҳамҷонибаи рушдифта, ки чанд забонҳои хориҷиро медонад, ба таври фаврӣ ба миён меоянд» [4, с. 21].

Масъалаи интихоби луғат ва ҳаҷми миқдори луғат ба миён гузошта нашудааст. Машқҳои махсуси лексикӣ вучуд надоштанд, чунин мешумориданд, ки азхудкунии калимаҳо дар ҷараёни гуфтор, хондан, тарҷума, таҳлили матнҳо ва азёдкунии сурат мегирад.

Дар ибтидои асри XX ба маънои ибтидоии калимаҳо аҳамияти калон дода мешуд, зеро вазифаи асосии методистҳои он давра таъмини қавӣ дар хотир нигоҳ доштани калимаи нав буд. Машқҳои лексикӣ ба муқаррароти усули мустақим ва психологияи ассотсиативӣ асос ёфтаанд, аз ин рӯ лексика аввал дар ифодаҳо, бо ёрии машқҳои шифоӣ ё гуфтугӯ ва баъдан дар машқҳо бо роҳи гурӯҳбандӣ кардани лексика аз рӯи шабоҳати аломатҳои расмӣ ё мундариҷа қор қарда мешуд.

Чунин машқҳо ассотсиатсияҳои гуногунро ба вучуд оварда, ба ёддошт мусоидат мекарданд, аммо қобилияти истифодабарии луғат дар гуфтор ва хониширо ташаккул намедоданд.

Ҳамчунин тақсимот ба вожаҳои ғайрифавол ва фавол вучуд дошт. Методистон аз ин на дарк ва бозсозӣ, балки марҳалаҳои гуногуни азхудкунии калимаро дар назар доштанд.

Муҳаққиқи тоҷик М. Абдусатторова нисбати технологияҳои таълими забони англисӣ чунин андеша рондааст: «Ба наздикӣ, вақте ки бозори технологияҳои таълимӣ аз пешниҳодҳо оид ба усулҳои гуногуни омӯзиши забони англисӣ пур шудааст, саволи «Шумо барои таълим аз кадом усул истифода мекунед?» рӯз то рӯз муҳимтар мегардад, ки ин аз болоравии фарҳанги истеъмоли маҳсулоти зеҳнӣ шаҳодат медиҳад. Довталаб, донишҷӯ ё соҳибқор (аммо, донишомӯз низ) дар пеши рафҳои китобҳо бо адабиёти забоншиносӣ ва дастурҳои расонаӣ бештар ях мекунад ё бо фикру андеша ба варақ менигарад... Ва ин боиси шубҳа дар бораи натиҷаҳо мегардад. Оё шумо метавонед ба технологияи муосир бовар кунед? ... Ҳол он ки дар охири асри XX дар Тоҷикистон дар методикаи таълими забони англисӣ «инқилоб» ба амал омад. Пештар, тамоми авлавиятҳо ба грамматика, қариб механикии азхудкунии лексика, хониш ва тарҷумаи адабӣ дода мешуд. Чунинанд принсипҳои «мактаби кӯҳна», ки (ба он ҳаққи худро додан) то ҳол самара мебахшид, вале ба кадом ҳисоб? Омӯзиши забон тавассути қори тулонии муқаррарӣ сурат гирифт. Супоришҳо хеле яқинӣ буданд: хондани матн, тарҷума, дар хотир нигоҳ доштани калимаҳои нав, нақл қардан, машқҳо аз рӯи матн. Баъзан ба хоҳири тағйири зарурии фаволият, иншо ё диктант, илова бар он машқҳои фонетикӣ ҳамчун истироҳат. Вақте ки ба хондан ва қор қардан аз рӯи «мавзӯҳо» авлавият дода мешуд, танҳо як вазифаи забон – иттилоотӣ амалӣ мегардад. Бесабаб нест, ки ин забонро кам одамон нағз медонистанд: онро фақат одамони хеле мақсаднок ва меҳнатдӯст дар дараҷаи баланд азхуд қарда метавонистанд. Аммо аз ҷиҳати малакаи грамматика онҳо метавонанд ба осонӣ бо хатмқунандагони Кембриҷ рақобат кунанд! Дуруст аст, ки онҳо ба ивази меҳнатшон ҳаққи хуб гирифтанд: касби муаллими забони хориҷӣ ё тарҷумон дар мамлақати мо хеле бонуфуз ҳисоб мешуд [1, с. 44].

Дар методологияи шуравӣ масъалаҳои таълими лексика дар осори методистони руси солҳои 30 мавқеи назаррасро ишғол қарданд. Дар ин солҳо бори аввал дар методологияи ватанӣ масъалаи оқилона гардондани луғат ба миён омад. Дар осори методии солҳои 30-ум мафҳуми «фавол»-ро мафҳумҳои «истеҳсолӣ» ва «қабулқунанда» иваз қардаанд ва методистҳо дар рушди ин қабатҳои луғат тафовут вучуд дорад. Ҳамчунин, ба масъалаҳои маъноӣ шудани луғат диққати калон дода шуд. Визуаликунӣ роҳи ягонаи ифшои маънои калима буданро аз даст дод, вале ба роҳи иловагии мустаҳкамтар аз худ қардани он таъдил ёфт.

Дар ин давра назарҳо оид ба робитаи забонҳои хориҷӣ ва модарӣ тағйир меёфт ва дар натиҷа, методологҳо маҷбур шуданд тарҷумаро ҳамчун яке аз усулҳои маъношиносӣ эътироф кунанд. Зиёда аз ин, онҳо ба ҳулосаи дуруст омадаанд, ки

интихоби воситаҳои маъноӣ ба як қатор омилҳо вобаста аст: хусусияти ҳуди калима, марҳилаи омӯзиши забон ва ғайра вобаста аст.

Дар охири солҳои 30-юм машқҳои махсуси лексикӣ низ вучуд доштанд. Эътироф карда шуд, ки маҷмуи хеле калони онҳо ҳам барои кор бо калимаи ҷудогона ва ҳам бо калимаҳои ҷумла пешниҳод карда шуд. Тағйироти зерин дар кори лексикаи забони хориҷӣ ба солҳои 1940-50 дахл дорад.

Дар соли 1947 луғати минимум аз чоп баромад, ки дар он принципҳои интиҳоб ва воҳиди интиҳоб асоснок карда шудаанд. Калимаи консепсия дар муқоиса бо луғатҳои басомад, ки дар он калимаи графикӣ истифода мешуд, ҳамчун воҳиди интиҳобӣ гирифта шудааст. Сарфи назар аз мавҷудияти баъзе камбудихо, ба аҳамияти луғат бештар баҳо додан душвор буд, зеро он аввалин навъ буд. Дар ин давра ба масъалаҳои гуногуни таълими лексика диққати калон дода шуд.

Муҳаққиқон аҳамияти ҳалқунанда доштани машқҳоро ҳам барои азхудкунии маводи забонӣ ва ҳам барои рушди маҳорати нутқ эътироф мекунад. Азхудкунии захираи луғат яке аз роҳҳои ташаккули фаъолияти нутқ мегардад. Машқҳои махсуси лексикӣ таҳия карда мешаванд: тафовут, гурӯҳбандӣ кардани мавод, пур кардани ҳолӣ дар ҷумла ё илова кардани ҷумлаҳо, вобаста ба кор бо синонимҳо, антонимҳо ва омонимҳо, вобаста ба кор бо полисемияи калимаҳо, ки ба азхудкунии калимаҳо нигаронида шудаанд, таркиб ва ибораҳое, ки бо истифода аз маводи муайяни луғавӣ тарҷума шудаанд. Луғат бори аввал аз грамматика дуҷумдараҷа буданро қатъ мекунад, нақши пешбарии он дар интиҳоби маводи забонӣ эътироф мешавад.

Дар солҳои 60-ум тавачҷуҳи муҳаққиқон ба масъалаҳои типологияи методологияи лексика ҷалб карда шуд. На танҳо типологияи методологияи луғатро муқаррар намудани навъҳои калимаҳоро аз рӯи душворихое, ки дар ассимилятсия ба вучуд меоваранд, муайян карда буд, балки муҳимтарин навъҳои душворихои лексикаи ғайрифавол ва фаволро низ нишон медоданд.

Дар солҳои 80-ум кӯшишҳои муайян кардани типологияи методологияи лексика идома ёфтанд. Методистон душворихои каломро вобаста ба амалиёте муайян кардаанд, ки вай дар фаъолияти қабулқунанда ё истехсолӣ, ки барои он давра пешрав буд.

Соли 1986 методологҳои украинӣ «Асосҳои методикаи таълими забонҳои хориҷӣ» [4]-ро нашр намуда, дар он ҳафт принциби таълими лексикаро пешниҳод карданд:

- 1.Маҳдудияти оқилонаи минимуми луғавӣ;
- 2.Муаррифии мустақими воҳидҳои лексикӣ дар раванди таълим;
- 3.Баҳисобгирии хосиятҳои забонии воҳидҳои луғавӣ;
- 4.Бо назардошти хусусиятҳои дидактикӣ ва психологияи таълим;
- 5.Ҳалли маҷмуии вазифаҳои асосии дидактикӣ ва методӣ;
- 6.Таъя ба қоидаҳои луғавӣ;
- 7.Ягонагии таълими луғат ва фаъолияти нутқ.

Ҳамин тариқ, барои самараноктар таълим додани лексикаи дидактикӣ (аёнӣ, ҳамоҳангсозии байни предметҳо), лингвистӣ (кам кардани забон, мутамарказӣ), психологӣ (марҳила ба марҳила ташаккул додани малака ва маҳорати лексикӣ) ва методологӣ зарур аст (дуруст бо назардошти забони модарӣ, ба ҳам алоқамандии таълими лексика ва намудҳои фаъолияти нутқ, муносибати тафриқавӣ вобаста ба мақсади омӯхтани лексика, самтнокии касбӣ) принципҳое, ки бо ҳамдигар алоқаманданд).

Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик Ф. Қурбонова, «Таҳлили хусусияти ҳадафҳое, ки дар назди таълими забони хориҷӣ ба хонандагон меистанд, нишон медиҳанд, ки дар сурати созмондиҳии хуби раванди таълими забони хориҷӣ (англисӣ) хонандагон ҳам ба ҳадафҳои амалӣ ва таълимӣ ва ҳам ҳадафҳои рушдбӣ расида метавонанд. Дастбӣ ба ин ҳадафҳо ба хонандагон имконият медиҳад, ки баъд аз хатми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз рӯи касби интиҳобкарда таҳсил кунанд ва фаъолияти касбии худро на танҳо ба забони модарӣ, балки ба забони хориҷӣ низ амалӣ намоянд. Ба ин тартиб, ҳадафҳои асосии таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

марҳилаи кунуниро чун омӯзиши забон ба сифати воситаи муошират байни мутахассисон, рушди ҳадди ниҳоии қобилияти коммуникативии забонамӯзон ва ошноӣ бо манзараи иҷтимоӣ-фарҳангии забони омӯхташаванда метавон тавсиф кард [12].

Гуфтаҳои болоро чамбаст намуда, бояд гуфт, ки лугат ҷанбаи ниҳоят муҳимми забон буда, маҳорати муошират бо забони хориҷӣ аз сатҳи ташаккули малака ва маҳорати луғавӣ вобаста аст. Омӯзиши лексика кори бузург ва тулонӣ буда, дуруст истифода бурдани принципҳои омӯзиши он натиҷаи мусбатро кафолат медиҳад.

Омӯзиши забони хориҷӣ ҷузъи ҷудонашавандаи таълими мактаб мебошад. Талабот ба сатҳи донишдони забони хориҷӣ аз ҷониби Стандарти давлатии таҳсилот муайян карда мешавад, ки мувофиқи он ҳадафи дарси забони хориҷӣ ташаккул додани салоҳияти коммуникативии забони хориҷӣ мебошад. Азҳуд намудани малакаҳои лексикӣ - дуруст кор фармудани калима ва калимасозӣ - унсурҳои асосии муваффақона тартиб додани барномаи таълимии мактаб мебошад. Дар баробари ин раванди таълими лексика нисбат ба таълими грамматика ва фонетика як қатор хусусиятҳои хос дорад, зеро он хотираи донишомӯзонро дарбар мегирад. Дар таҳқиқот усулҳои таълими лексикаи англисӣ дар дарсҳои мактаби миёна тавсиф карда мешаванд. Дар марҳилаи ҳозираи рушди афкори филологӣ забон ҳамчун сохтори силсилазинавӣ ба шумор меравад, ки якҷанд сатҳҳо, аз қабили сатҳҳои фонетикӣ, морфологӣ, луғавӣ, синтаксисӣ ва матнӣ дар бар мегирад. Ҳар як сатҳ бо маҷмуи рамзҳои худ муаррифӣ карда мешавад. Аз ҷумла, дар сатҳи луғавӣ воҳидҳо ба мисли калимаҳо, таркибҳои маҷмӯъ ва клишеҳои нутқ, одоб ва формулаҳои нутқ ҷудо карда мешаванд.

Азҳуд кардани луғати забони хориҷӣ аз ҷиҳати дақиқии маъноӣ, ғановати синонимӣ, мувофиқат ва созгории истифодабарии он барои донишомӯзон асоси азҳуд намудани муошират дар сатҳи салоҳияти ибтидоии коммуникативии гуфтор, шунидан, навиштан ва хондан мебошад.

Адабиёт:

1. Абдусатторова, М.Современные методы обучения английского языка/М.Абдусатторова//Илм ва инноватсия.-2014, №1-2 (7-8)- С.44-47
2. Бухбиндер В.А. Основы методики преподавания иностранных языков. - М.: Высшая школа, 1986. - 335 с.
3. Курбонова,Ф.Технологияи таълими ҳамгирои забони англисӣ дар Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ/Ф.Курбонова.[Матн].-Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д.,2020,№1 (29).-С.103-108.
4. Основы методики преподавания иностранных языков. Киев, 1986. - 173с.
5. Сайфуллаев, Х.Г. Педагогические условия формирования лингвосоциокультурной компетенции студентов в полиэтнических группах педагогических вузов Республики Таджикистан (на материале немецкого языка): дис. ... д-ра пед.наук /Х.Г.Сайфуллаев [Текст].-Душанбе, 2014.-306с.
6. Сайфуллоева, З.Х. Теория и практика формирования коммуникативной компетентности студентов в условиях поликультурной образовательной среды (при обучении двум иностранным языкам)/З.Х.Сайфуллоева.[Текст]: Дис.д-ра пед.наук. - Душанбе,2018.-285с.
7. Салимов, Ф., Раҳмонов, М. Корбурди роҳёфти иртиботи дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ/Ф.Салимов,М.Раҳмонов//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф (ISSN 2617-5320). - Душанбе, 2019, №4 (28).- С.165 (С.165-167)].
8. Салоҳиддинова, Г. Истифодаи технологияи муосир ва роҳҳои бехтарсозии сифати таълим дар дарсҳои забони англисӣ/Г.Салоҳиддинова.[Матн]. - Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д.,2020.№1 (29).- С.185-188.
9. Салоҳиддинова, Г. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва мултимедӣ барои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар дарсҳои забони англисӣ/Г.Салоҳиддинова[Матн]//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. -Д.,2019, №1 (25).- С.136-138
10. Шарифзода, Ф., Миралиев, А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ/Ф.Шарифзода., А.М. Миралиев.-Душанбе, «Маориф», 2012. -560с.

11. Шарифов, Ҷ.Ш. Татбиқи методҳои фаъоли таълим/Ҷ.Ш.Шарифов.[Матн]:- Донишгоҳи давлатии Қурғон-теппа, «Шафак»» 2003-С.1-2.

12. Шатилов, С.Ф. Методика обучения иностранным языкам на начальном этапе в школе и вузе/С.Ф.Шатилов. - СПб: Образование, 1991. - 156с.

13. Ҳасанова, Ф.Технологияи муосири таълими забони англисӣ дар факултетиҳои гайрифилологӣ/Ф.Ҳасанова [Матн].-Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д., 2019. №4 (28).- С.27-31

14. Ҳасанова,Ф.Роҳи усулҳои самарабахши омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ/Ф.Ҳасанова//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д.,2019.№2(26).- С.242 -248.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ Омӯзиши забони дуҷуми хориҷӣ

Мақола ба тавсифу баррасии баъзе масъалаҳои таълиму омӯзиши забони англисӣ ҳамчун забони хориҷӣ бахшида шудааст.

Ба андешаи муҳаққиқ, таҳаввулоти ҳадафҳои таълими забонҳои хориҷӣ боиси мушкилоти мураккабе мегардад, ки ба сифати таълими донишомӯзоне, ки омодаанд дар ҷомеаи муосири постиндустриалӣ муоширати байни фарҳангии забонҳои хориҷиро ба роҳ монанд, талаботи баланд мегузорад. Ин ҳолат боиси тағйир ва таҷдиди муҳтавои салоҳиятҳои асосӣ ва аз ҳамин сабаб тағйир ёфтани мазмуну усулҳои таълим мегардад. Салоҳиятҳо ҷузъҳои мундариҷаи таълими забони хориҷӣ мебошанд. Онҳо дониш, маҳорат ва усулҳои фаъолиятеро дар бар мегиранд, ки омӯзгор бояд дошта бошад. Вобаста ба ин, аҳамияти таҳқиқот аз зарурати дарёфти роҳҳои таълими лексикаи дуҷуми забони хориҷӣ ба донишомӯзони синфҳои болоӣ бо назардошти хусусиятҳои шароити таълим ва равандҳои ҳамкориҳои байни забони модарӣ, аввалан ва забонҳои дуҷуми хориҷӣ.

Муаллиф зикр мекунад, ки омӯзиши забони хориҷӣ ҷузъи ҷудонашавандаи таълими мактаб мебошад. Талабот ба сатҳи донишҳои забони хориҷӣ аз ҷониби Стандарти давлатии таҳсилот муайян карда мешавад, ки мувофиқи он ҳадафи дарси забони хориҷӣ ташаккул додани салоҳияти коммуникативии забони хориҷӣ мебошад. Азҳуд намудани малакаҳои лексикӣ - дуруст кор фармудани калима ва калимасозӣ - унсури асосии муваффақона тартиб додани барномаи таълимии мактаб мебошад. Дар баробари ин раванди таълими лексика нисбат ба таълими грамматика ва фонетика як қатор хусусиятҳои хос дорад, зеро он хотираи донишомӯзонро дарбар мегирад. Дар таҳқиқот усулҳои таълими лексикаи англисӣ дар дарсҳои мактаби миёна тавсиф карда мешаванд. Дар марҳилаи ҳозираи рушди афкори филологӣ забон ҳамчун сохтори силсилазинавӣ ба шумор меравад, ки якҷанд сатҳҳо, аз қабилҳои сатҳҳои фонетикӣ, морфологӣ, луғавӣ, синтаксисӣ ва матнро дар бар мегирад. Ҳар як сатҳ бо маҷмуи рамзҳои худ муаррифӣ карда мешавад. Аз ҷумла, дар сатҳи луғавӣ воҳидҳо ба мисли калимаҳо, таркибҳои маҷмуъ ва клишеҳои нутқ, одоб ва формулаҳои нутқ ҷудо карда мешаванд.

Дар ҷамъбаст, муаллиф хулоса мекунад, ки азҳуд қардани луғати забони хориҷӣ аз ҷиҳати дақиқии маъноӣ, ғановати синонимӣ, мувофиқат ва созгории истифодабарии он барои донишомӯзон асоси азҳуд намудани муошират дар сатҳи салоҳияти ибтидоии коммуникативии гуфтор, шунидан, навиштан ва хондан мебошад.

Калидвожаҳо: забони хориҷӣ, масъалаҳо, хусусиятҳо, забони англисӣ, формулаҳо, донишомӯзон, мувофиқат, калимаҳо, луғат, рушди афкор, дарсу машғулиятҳо, маҷмуъ, хондан, нутқ, коммуникатсия.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ВТОРОГО ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена описанию и обсуждению некоторых вопросов преподавания и изучения английского языка как иностранного.

По мнению исследователя, эволюция целей иноязычного образования приводит к комплексным проблемам, предъявляющим высокие требования к качеству образования студентов, готовых к межкультурной коммуникации на иностранном

языке в условиях современного постиндустриального общества. Такая ситуация приводит к изменению и обновлению содержания базовых компетенций и, следовательно, к изменению содержания методов обучения. Компетенции являются компонентами содержания обучения иностранному языку. К ним относятся знания, навыки, умения, методы и приемы деятельности, которыми должен обладать педагог. В связи с этим актуальность исследования заключается в необходимости поиска способов обучения лексике второго иностранного языка старшеклассников с учетом особенностей условий обучения и процессов взаимодействия родного, первого и вторые иностранные языки.

Автор отмечает, что изучение иностранного языка является неотъемлемой частью школьного образования. Требование к уровню владения иностранным языком определяется Государственным образовательным стандартом, согласно которому целью урока иностранного языка является формирование коммуникативной компетенции на иностранном языке. Овладение лексическими навыками – правильное употребление слов и словообразование - главный элемент успешной подготовки к школьной программе. В то же время процесс обучения лексике имеет ряд особенностей по сравнению с обучением грамматике и фонетике, так как в нем задействована память обучающихся. В исследовании описываются методы обучения английской лексике в общеобразовательных классах. На современном этапе развития филологической мысли язык рассматривается как иерархическая структура, включающая в себя несколько уровней, таких как фонетический, морфологический, лексический, синтаксический и текстовый уровни. Каждый уровень представлен своим набором символов. В частности, на лексическом уровне выделяют такие единицы, как слова, сложные композиции и речевые клише, манеры и речевые формулы.

Подводя итог, автор приходит к выводу, что овладение лексикой иностранного языка с точки зрения семантической точности, синонимической точности, сочетаемости его употребления является основой для овладения учащимися общением на уровне первичной коммуникативной компетенции говорения, аудирования, письма. и чтение.

Ключевые слова: иностранный язык, задачи, особенности, английский язык, формулы, учащиеся, сопоставление, слова, словарный запас, развитие мысли, уроки и занятия, сбор, чтение, речь, общение.

SOME QUESTIONS OF LEARNING A SECOND FOREIGN LANGUAGE

The article is devoted to the description and discussion of some issues of teaching and learning English as a foreign language.

According to the researcher, the evolution of the goals of foreign language education leads to complex problems that place high demands on the quality of education of students who are ready for intercultural communication in a foreign language in a modern post-industrial society. This situation leads to a change and updating of the content of basic competencies and, consequently, to a change in the content of teaching methods. Competences are components of the content of teaching a foreign language. These include knowledge, skills, abilities, methods and techniques of activity that a teacher should possess. In this regard, the relevance of the study lies in the need to find ways to teach the vocabulary of a second foreign language to high school students, taking into account the peculiarities of the learning conditions and the processes of interaction between the native, first and second foreign languages.

The author notes that the study of a foreign language is an integral part of school education. The requirement for the level of foreign language proficiency is determined by the State Educational Standard, according to which the purpose of a foreign language lesson is the formation of communicative competence in a foreign language. Mastering lexical skills - the correct use of words and word formation - is the main element of successful preparation for the school curriculum. At the same time, the process of teaching vocabulary has a number of features compared to teaching grammar and phonetics, since it involves the memory of students. The study describes the methods of teaching English vocabulary in general education

classes. At the present stage of development of philological thought, language is considered as a hierarchical structure that includes several levels, such as phonetic, morphological, lexical, syntactic and textual levels. Each level is represented by its own character set. In particular, at the lexical level, such units as words, complex compositions and speech clichés, manners and speech formulas are distinguished.

Summing up, the author comes to the conclusion that mastering the vocabulary of a foreign language in terms of semantic accuracy, synonymic accuracy, compatibility of its use is the basis for students to master communication at the level of primary communicative competence of speaking, listening, writing and reading.

Keywords: foreign language, tasks, features, English, formulas, students, comparison, words, vocabulary, thought development, lessons and activities, collection, reading, speech, communication.

Маълумот дар бораи муаллиф: Табаров Шерафган Назирмадович - саромӯзгори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: ҶТ, ш. Душанбе. Тел.: 987465262

Сведения об авторе: Табаров Шерафган Назирмадович – старший преподаватель Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: РТ, г. Душанбе. Тел.: 987465262

Information about the author: Tabarov Sherafgan Nazirmadovich - Senior Lecture of the Kulob state university of A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarova-16 St. Ph. 987465262

ТДУ: 336.6471.648

ТКТ: 65.32

Ш-73

ДАРАҶАИ ОМУЗИШИ ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Шарипова З., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Вожаи истилоҳ аз забони олмонӣ –terminologie, аз забони лотинии -terminus-term-истилоҳ ва бо иловаи пасванди забони олмонӣ –logie-logy гирифта шуда, ҳамчун вожаи (terminology)- истилоҳот аз решаи (term)- калима ва ё ибораи муайян ва аниқ, ки бо маъноҳои гуногун дар соҳаи илм, кишоварзӣ, саноат ва савдо истифода мешавад, ба вучуд омадааст. [12, с. 290]

Инчунин, вожаи истилоҳ дар забони арабӣ аз “islaha” «Истилоҳ (арабӣ – сулҳ кардан, ошӣ кардан), термин, калима ё ибора, ки предмет, мафҳуми ҷараёнҳои илм, санъат, техника ва ғ.-ро ба таври аниқ ифода мекунад. Аз калимаҳои маъмулӣ бо мафҳуми махсус, якмаъноӣ ва муайянии худди маъноии худ фарқ мекунад». [10, с. 141]

Истилоҳ ба монанди калимаҳои оддӣ сермаъно ба матн эҳтиёҷ надорад. Вай на танҳо дар доираи забон, балки дар доираи соҳаи худ бояд як маъноро ифода кунад, зеро сермаъноӣ, камбудӣ ва норасоии термин аст. Ғайр аз ин баъзан вақт ин ё он калима дар ҷанд соҳа ҳамчун истилоҳ кор фармуда мешавад. Дар ин ҳол калимаҳо омонимҳои терминологии фаннӣро ташкил медиҳанд, ки ин ҳам камбудии ин гуна истилоҳҳо ба шумор меравад. Истилоҳҳо аз тарафи олимон, шоирону нависандагон сохта мешаванд, ки ҳамеша дар зери назорат мебошанд, зеро ба ҳисоб гирифтани ва ба тартиб даровардани терминҳо аҳамияти калони назарявӣ амалӣ дорад. Аз ин рӯ, дар аксари мамлакатҳо, дар ҷумҳуриҳои комитетҳои терминологӣ мавҷуданд ва онҳо аз болои истилоҳҳои ҳамаи соҳаҳо назорат мекунанд. Истилоҳи содаву оммафаҳм ба пешрфту илму техника ёрӣ мерасонад, бинобар ин кӯшиш мекунанд, ки терминҳо дар шакли сода мафҳумҳои лозимаро ифода кунанд. Терминҳо бо роҳҳои гуногун ба вучуд

меоянд. Пеш аз ҳама терминҳо аз калимаҳои умумистеъмом гирифта мешаванд ва роҳи дуҷум аз забонҳои дигар қабул намудани истилоҳ мебошад. Одатан аксари истилоҳҳо аз забонҳои латинӣ юнонӣ гирифта мешаванд, ки ин халқҳо дар қадим, яъне пеш аз солшумории мо хеле инкишоф ёфта буданд ва маданияти тараққикардаю бой доштанд ва ба халқҳои дигар таъсири калони илмию маънавий расониданд. Аз ин рӯ, аксари истилоҳҳо чун анъана аз ин халқҳо гирифта мешаванд. Ба мисли ин аз забони юнонӣ, фалсафа, математика, логика, демократия, монархия; аз латинӣ: документ, нася, адвокат, республика, пленум, доктор.

Аммо баъзе тафовутҳои, ки дар ин силсила омадаанд тафсирталаб ва чанде дигар ба назари мо нодуруст мебошанд. Масалан, дар бахши истилоҳ ва истилоҳсозии ин китоб чунин омадааст: “Истилоҳҳо одатан тарҷума намешаванд, балки маънои онҳо бо калимаву ибора ва ҷумлаҳои дигар шарҳ дода мешавад: Масалан лексика – маҷмуаи калимаҳои дар доираи муайяни истеъмом мебошад. Лексикаи «Доҳунда», лексикаи забони ҳозираи тоҷик, лексикаи экспресивӣ навозишқорона, таъсирбахш”. [8, с. 125]

Забони матнҳои илмӣ ва илмию таълимӣ ҳамчун воҳиди ҷудогонаи синтаксисӣ дорои хусусиятҳои луғавӣ ва морфологии хоси худ мебошад. Аз ҷумла, як миқдор аз калимаҳои асосии таркибӣ онҳо, ки мундариҷаи семантикӣ ё доираи маънои матнҳо мавриди таҳқиқи моро фаро мегирад, хусусияти як маъноро доранд. Зарурати истифодаи калимаҳои якмаънородор аз он бармеояд, ки муаллифон бо мақсади аниқу мушаххас ифода намудани матнҳои илмӣ ва илмию таълимӣ калимаву истилоҳоти *моносемӣ* дар айни ҳол, танҳо як маъноро қардани воҳидҳои луғавиро зуд-зуд истифода мекунанд. Аз ин рӯ, табиист, ки дар навиштаҷоти илмӣ ва илмию таълимӣ дар навбати аввал истилоҳоти махсуси соҳавӣ ба қор бурда мешавад. Аниқтараш истилоҳ бештар хусусияти моносемӣ- якмаъноӣ дорад.

Калимаҳои моносемии соҳаи гуногуни илм, истеҳсолот, техника, фаъолияти қасбу қор буда, доимо бо як маъно истифода мешаванд, ки умумистеъмом нестанд, характери байналхалқӣ доранд, тобишҳои экспресивӣ ва контекст ба онҳо лозим нест аз ҳисоби калимаҳои умумихалқӣ ва иқтибосӣ ба вучуд меоянд. [11, с. 34]

Дар таъйину таҳқиқи мафҳуми истилоҳ забоншиносони давраи шуравӣ Д.С. Лотте, В.В. Виноградов, Н.Ф. Яковлев, Г.О. Винокур, Н.П. Кузкин, А.А. Реформатский забоншиносони тоҷик Д. Саймиддинов, М.Х. Султон, С. Назарзода, Н. Шарипов, Бекмуров М., Мирзоев З., А. Юсупов ва дигарон заҳматҳои беандоза кашидаанд.

Табдили истилоҳи забони форсӣ ба забони эронӣ, ҳатто дар қаламрави фанни забоншиносӣ ҳам ҷоиз нест. Ҷои шубҳа нест, ки забоншиносони тоҷик ва аҳли болафзу дониши мо аз ин ихтилофот дар номи забон ва саранҷоми тақсигорӣ ва дигар ҷанбаҳои мавзӯ оғох буданд, вале шояд маҳдудиятҳои маснуии гуногуни замон ба онҳо имкон наметод, ки дар ин масъала изҳори назари одилона кунанд. [12, с. 290]

Асоси таърифи фалсафии истилоҳ бо ду аломат ошқор қарда мешавад:

Истилоҳ бо аломати аввалини моддӣ, агар онро бодикқат нигарем бо ёрии истилоҳҳо дар шакли моддӣ натиҷаҳои шинохтан собит мегардад.

Аломати дуввум, тавассути воситаҳои рамзӣ, кашфи истилоҳи навро осон мекунад ва дар баробари таърифи фалсафии истилоҳ, таърифи мантиқии истилоҳ низ пайваст аст, зеро он ба мафҳум робитаи мустақим дорад ва ҳар як мафҳум тавассути муҳлат истифода қарда мешавад. Ин лексема инчунин, дар адабиёти илмӣ ва ғайриилмӣ тоҷикони давраи шуравӣ, аз солҳои 30-юми асри ХХ васеъ истифода мешуд, то нимаи аввали солҳои 80-уми асри гузашта бо сабаби муносибати махсус ва таваҷҷуҳ ба забони русӣ калимаи истилоҳ аз забони латинӣ “terminus” омадааст, ки дар морфологияи румиёни қадим ҳудуди сарҳадот ва ифодакунандаи сарҳадбон мебошад. Баъдтар ин калима дар латинӣ ба маънои санги сарҳад, сарҳад истифода шудааст. Муаллифон Брокгауз Ф.А. ва И.А. Ефрон охири асри ХІХ дар луғати энциклопедӣ чунин маъноро шарҳ додаанд. Термин (terminus) ин сутунҷоеро меноманд, ки дар румиёни қадим ин сутунҳо муқаддас буданд. [4, с. 25]

Дар забони англисӣ, вожаи истилоҳот (терминология) бандаки чамъбандии –es- қабул менамояд; terminology, (terminoloji)- terminologies яъне ҳамчун исм дар шакли чамъ бо бандаки –es-ро истифода мешавад.

Номуайяни ва нумубиқати истилоҳот ва мафҳумҳое, ки дар таҳқиқот истифода мешаванд, баъзе забоншиносро водор месозанд, ки ба дурусти ба фарқияти категория дар соҳаи лексикӣ шубҳа дошта бошанд. Тавре ки баррасии адабиёт оид ба ин масъала нишон медиҳад, эътирози шадид ба танқиди мафҳумҳои мавҷуда оид ба тавсифи системавии лексикӣ бо асосҳои амалӣ ва назариявӣ барои фарқ кардани гурӯҳҳои гуногуни семантикии система, пеш аз ҳама на ба хусусиятҳои мушаххаси забонӣ, балки ба робитаи онҳо бо ашъ ва падидаҳои воқеияти объективӣ асос ёфтааст. Вобастагии мустақим аз воқеияти забоншиносӣ мушкилиҳои назаррасеро, ки ҳангоми кушодани робитаҳои системавии байни воҳидҳо дар луғат ба вучуд меояд, муайян мекунад. Дар асоси ин, мушкилтарин лексикологияи муосир таҳияи усулҳои муайян ва муқаррар кардани аломатҳои муносибатҳои системавӣ дар луғат, принципҳои мебошанд, ки мувофиқати лексикаро муайян мекунад. [8, с. 63]

Лексикографҳои маъруф Э. Литтр (E. Littré), О. Блох (O. Bloch) ва В. фон Вартбург (W. von Wartburg) инчунин, П. Роберт (P. Robert), А.Д. Хаютин ин ақидаро тасдиқ мекунад ва бо ишора дар луғати “Бузурги Оксфорд” мегӯянд, ки калимаи- термдар маънои истилоҳ дар забони англисӣ бо роҳи аналогӣ пайдо шудааст. [5, с. 49]

Асоси назариявии тавсифи систематикӣ лексика, лингвистикаи муосир дар ғояи муносибатҳои синтагматикӣ ва парадикматикӣ мебошад, ки тамоми системаи лексикиро фаро гирифтааст ва барои ташкили сохтори системаи лексикӣ асоси он мебошад. Аз ин рӯ, системаи лексикӣ дар лексикологияи муосир ҳамчунин маҷмӯи калимаҳои бо муносибатҳои дохили алоқаманд тавсиф карда мешавад. Маҷмӯи муносибатҳои байни унсурҳои системаи лексикӣ бо сохтори системаи лексикӣ муайян карда мешавад. Муносибатҳое, ки дар байни унсурҳои лексикӣ пайдо мешаванд ва асоси ташкили сохтори онҳо мебошанд, муносибатҳои лексикӣ-семантикӣ номида мешавад. Ворид кардани муносибатҳои системавӣ бо дигарон, калимаҳо дар луғатҳои гурӯҳҳои гуногуни семантикиро дар бар мегиранд. Баҳогузори ба гурӯҳҳои систематикӣ дар луғат дар лексикология бо омӯзиши лексика дар ҷанбаҳои ономатиологӣ ва семасиология алоқаманд аст ва барои ошкор кардани сохтори дохилии соҳти семантикии калима ва робитаҳои лексикӣ-семантикии он равона шудааст. Дар ҷанбаи семантикӣ ҳуди механизми тавлиди зухуроти омонимӣ, антонимӣ, поронимӣ, синонимӣ ошкор карда мешавад, ки дар доираи гурӯҳҳои гуногуни семантикӣ муносибатҳои лексикӣ-семантикӣ муқаррар карда мешаванд. Дар ҷанбаи ономатиологӣ луғат ҳамчун ҷомеаи объективӣ нисбат ба ишора бо ишоракунанда таҳлил карда шуда, моҳияти мантикии калимаро ошкор мекунад. Таҳлили калимаҳо дар чорҷӯбӣ ҷанбаҳои семасиологӣ ва ономатиологӣ ва вобастагии чунин зухуротро ба монанди полисемия, антонимия, синонимия ва инчунин гурӯҳҳои концептуалии луғат нишон медиҳад. [9, с. 63]

Олими англис О. Найбеккен (O. Nybakken) ибораи фанни забони англисиро дар муқобили мафҳуми забони мутадовили англисӣ гузошта изҳор мекунад, ки забони англисӣ бештар аз истилоҳоти фаннӣ (technical terms) иборат мебошад. Ӯ хусусиятҳои асосии истилоҳоти фанниро чунин шарҳ медиҳад:

1. Ифодаи қатъӣ ва дақиқ (precise restrained descriptiveness); 2. Самтдорӣ ба соҳаи худ ва соҳаҳои вобаста (orientation in its own related avers); 3. Хусусиятҳои худвижагӣ (specificity); 4. Мутобиқат ба меъёрҳои забонӣ. [7, с. 8]

То имрӯз донишмандон ва забоншиносон барои муайян намудани фарқи байни калима, вожа ва истилоҳ кӯшишҳои зиёде кардаанд. Забоншиносон баъзан вожа ва калимаро ба як маънӣ истифода мекунад, вале дар баъзе ҳолатҳо фарқи байни онҳоро низ ташхис додаанд. [7, с. 509] Тавре ки аз таърифҳои боло бармеояд, мушаххасот ва таърифи истилоҳ дар осори илмӣ ба ин мавзӯ бахшидашуда, асосан ба ғоидаи забони илм муайян карда мешавад. Вале аксари пажӯҳишгарон ба ин ақида розӣ нестанд. Масалан, А.В. Суперанская ба ақидае, ки гӯё истилоҳсозӣ маҷмӯаи истилоҳот ё

вожаҳои техникие мебошад, ки танҳо ба илм тааллуқ дорад, эътироз баён карда менависад, ки ин андеша, –нодуруст мебошад. [2, с. 141] Воқеан ҳам агар чунин бошад, дар он сурат миқдори зиёди калимаҳо, аз ҷумла истилоҳоти иҷтимоӣ – сиёсӣ ва ғайра аз доираи истилоҳгузинӣ берун мемонанд.

Тарафдорони ин ҷараён на танҳо муҳолифи истифодаи истилоҳоти худсохти тоҷикианд, инчунин истифодаи калимаҳое, ки аз решаҳои арабӣ ба ҷои вожагони нави иҷтимоӣ-сиёсӣ, калимаҳои асили тоҷикӣ ва ё луғоти маъмулии арабие, ки садсолаҳо боз дар забони тоҷикӣ истеъмоли мешаванд, онҳоро ба ҳашм меорад.

Масалан, яке аз муаллифон, ки тарафдори содда кардани забон ва мувофиқи талаффуз ва фаҳми омма қор фармудани истилоҳот мебошад, чунин менависад: «Ҳанӯз ҳам дар матбуоти мо ба ҷои норозигӣ-эътироз, ба ҷои яқум (яқумин)-нахустин ба ҷои дарс додан-тадрис, инчунин мувофиқи гуфтугӯи омма “талун” нанавишта “талон”... ба қор бурданҳо, идома дорад». [6, с. 170]

Намунаҳои муфассале, ки аз андешаҳои М. Расулӣ ва баъзе олимони дар боло оварда шуд, ба андешаи мо ниёз ба шарҳу тафсири илмӣ надоранд ва гувоҳи онанд, ки чунин муҳаққиқон вобаста ба талаботи замон ғайриҷамъиятӣ кардаанд.

Воқеан ҳам, айни замон мо бояд баъзе иштибоҳот ва тафсири ғалатеро, ки дар солҳои тираи таърихи мо рух додаанд, вале зарари ҷиддии илмӣ надоранд қобили ислоҳанд сарфи назар намоем. Вале ақидаҳои мазкур чунин имкониятро надоранд, зеро онҳо ба қоидаҳои оддитарин принсипи эътирофшудаи илми забоншиносӣ дар масъалаи истилоҳшиносӣ, муқобил мебошанд. Ҳол он ки муҳаққиқон ба ҳуҷҷаҳои дарк мекунанд, ки дар луғатсозӣ ва истилоҳофаринӣ, дар ҳама забонҳои дунё таҷрибаи миллии нисбат ба сарчашмаҳои забонҳои ғайр афзалтар аст. Ба ҳамин лиҳоз, чунин назарияҳо ба ҳар хотир ва зери таъсири ҳар омиле, ки сохта нашуда бошанд, бояд имрӯз аз нигоҳи илмӣ азнавсозӣ ва ислоҳ шаванд.

Мавриди қайд аст, ки баъзе истилоҳоти иҷтимоӣ - сиёсӣ, ки ба муҳтарам М. Расулӣ писанд набуданд, аз лиҳози иштирокчиён, иҷтимоият ва монанди инҳо бешубҳа аз ҷиҳати сохт, таркиб, маъно ва ғайра бенуқсон набуданд. Чунки онҳо, тибқи анъанаи луғатсозии садсолаҳои ахири забони тоҷикӣ, аз решаҳои арабии ғайримаъруф сохта шуда буданд. Вале мутаассифона, муаллиф ҳатто калимаҳои сирф тоҷикии сармоя- (капитал), сармоядорӣ (ба маънои капитализм) ва монанди онҳоро, ки миллати мо аз қадим ба хуби дарк мекунанду то имрӯз истифода мебаранд, истилоҳоти маҳалчигии тоҷикӣ шумурда, онҳоро дар қатори истилоҳоти тоҷикӣ намегузорад. [13, с. 56]

Дар давроне, ки истилоҳофаринии нави забони тоҷикӣ марҳилаи нахустини рушду инкишофи худро паси сар мекард ва дар ҳоли таҳлилу таҳқиқи калимаҳои нав буд, пайдоиши чунин андешаҳо ва он ҳам мувофиқ ба талаботи замон, истилоҳсозонро аз таҳқиқ ва ҷустуҷӯ манъ намуд. Ин боис шуд, ки пеши роҳи сохта шудани истилоҳоти асили тоҷикӣ гирифта шаванд ва ба ҷойи онҳо истилоҳоти номуносиб ва номақбули арабӣ истифода шаванд. Боиси таассуф аст, ин ақида ё ба истилоҳ назария рӯз то рӯз мустаҳкам шуда, тарафдорони зиёде пайдо намуд. Дар натиҷа он дар шакли нодуруст ба истилоҳоти иҷтимоиву сиёсӣ тозаҷоди тоҷикӣ, ки акнун оммавӣ шуда истода буданд, омезиш ёфта, ислоҳи онҳоро талаб кард.

Ба андешаи мо баъзе пайравони ин назария дар бораи таърихи забони тоҷикӣ, фарҳангсозӣ ва истилоҳсозии он маълумоти кофӣ надоштанд. Зеро мо миёни онҳо забондону забоншиносони асили тоҷикро, мисли устод Айнӣ, воҳӯрда наметавонем. Агар дертар ягон кас ба ин роҳ рафта бошад ҳам, аз рӯи иҷбор будааст, на аз рӯи хоҳиш. Ба ҳар ҳол, он қадар тул нақашид, ки назарияи байналмилалӣчиён ақидаҳои дигарро дар истилоҳшиносӣ мағлуб сохт. [15, с. 38]

Хулоса ба андешаи мо таърифи истилоҳ чунин аст: Истилоҳ калимаест (ё ибораест), ки дар доираи як илм мафҳуми комилан мушаххасеро ифода мекунад ва инчунин ба воҳидҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо алоқаманд аст, як системаи муайяну комили истилоҳотро ташкил медиҳад. [6, с. 52]

Мақсади асосии ҳар гуна таърифу қолабҳо, муайян намудани сарҳад ва сохтани қонуну қоида барои соҳаи мушаххас ба хотири осон намудани омӯзиш ва ҷилавгирӣ

намудан аз сар задани иштибоҳот ҳангоми дар амал истифода бурдани ин гурӯҳи калимаҳо мебошад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо таърифу ташреҳоти мазкур ба куллан дар илми забоншиносии тоҷик аввалин кӯшиши муваффақона ва нисбатан комил ба ҳисоб меравад.

Вале ба мавҷудияти чунин далелҳои хуб нигоҳ накарда, риштаи истилоҳсозӣ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик то кунун ҷойгоҳи махсуси худро пайдо накарда, ҳанӯз дар ҳоли рушду инкишоф аст. Аз ин рӯ, на танҳо масъалаҳои назарӣ, балки даҳҳо мавзӯҳои муҳимми дигар ниёз ба таҳқиқу омӯзиш доранд.

Адабиёт:

1. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ. // Ш. Бобомуродов, З. Мухторов - Душанбе, 2016. - 428 с.
2. Давлатбеки Х. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна [Матн] / Давлатбеки Х. –Душанбе: 1998. – 148 с.
3. Исоматов М. ва диг. Об дар баррасиҳои таърихию этнографӣ / М. Исоматов. – Душанбе, 2003. - с.135.
4. Каримов А. Луғати идеограммаҳои забони паҳлавӣ / А. Каримов –Душанбе, 1983. – 47 с.
5. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ.1.: китоби дарсӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007. – 240 с.
6. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н.Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашрдавтҷ, 1959. – 294 с.
7. Маъсумӣ Н.М. Дар бораи вазъият ва баъзе тағйиротҳо дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик дар асрҳои X-XIX. Дар китоби «Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат», нашр. «Ирфон» [Матн] Н.М. Маъсумӣ. –Душанбе: 1966, С.238.
8. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2014. – 230 с.
9. Муҳаммадҷонов О. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик: рисолаи илмӣ / О. Маҳмадҷонов. – Душанбе, 2004. - С.19.
10. Расторгуева В.С. Сравнительно - историческая грамматика западноиранских языков. Филология/В.С. Расторгуева. - М.:Наука, 1990. - 253с.
11. Саймиддинов Д. Вожаиносии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. –310 с.
12. Саймиддинов, Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ [Матн]/Д. Саймиддинов. –Душанбе: «Шарқи озод», 2013.–270 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ [ибораат аз ду ҷилд]. -М.: СЭ, 1969. -952 с.
14. Фарҳанги забони тоҷик. Ҷ.1: фарҳанги тафсири / М. Шукуров. - М., СЭ, 1969.-950 с.
15. Фарҳанги забони тоҷик. Ҷ.2: фарҳанги тафсири / М. Шукуров. - М., СЭ, 1969.-950 с.

ДАРАҶАИ ОМӮЗИШИ ИСТИЛОӢОТИ ЗАБОНШИНОСӢ ДАР ЗАБОНӢОИ ТОӢИӢИ ВА АНГЛИСӢ

Мақола дарбаргирандаи масоили муқоисаи дараҷаи омӯзиши истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ буда, муаллиф кӯшиш кардааст, то дар асоси манбаъҳои муътамад ва далоилу бурҳон мақоларо илмӣ карда бошад. Дар шароити кукуни ҷанг задан ба мавзӯҳои дараҷаи омӯзиши истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як қори хело муҳим ва айни муддао аст. Инчунин, муаллиф кӯшиш ба ҳарч додааст, то роҳову усулҳои замонавии дараҷаи омӯзиши истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисиро муайян созад. Муаллиф, оид ба омода намудани мақолаи худ дар заминаи таҳқиқоти зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, осори ахлоқӣ, китобҳои педагогӣ, фалсафӣ, психологӣ ва сомонаҳои интернетӣ истифода бурда, мазмун ва моҳияти дараҷаи омӯзиши истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисиро ошкор сохтааст.

Калидвожаҳо: мушкилоти грамматикӣ, лексика, услубшиносӣ, раванди тарҷума, морфология, таҳлили забонӣ, таҳқиқу баррасӣ, муқоиса ва ғ.

адиб, ки дар он ҳар як вожаву вожагон, таркибу ибора, рехтаҳои кӯчидамаъно ва ҳатто ҷумлаҳо ҷойгоҳ ва мавриди корбурди хешро доранд, дар роҳи пажӯҳиш ва баррасӣ қардани як қатор масоили ҳалталаби баҳши забоншиносӣ, махсусан вожашиносӣ, сарфу наҳв ва услубшиносӣ маданияти суҳан аҳамияти қалони илмиву амалӣ пайдо мекунад. Аз ин хотир, баррасии вижаҳои луғавию услубии осори адибони ҳавзаи Кӯлоб дар мавриди корбурди вожаҳои ғӯйишӣ айнаи муддаост. Маваде, ки мо аз осори адибони ҳавзаи Кӯлоб гирд овардаем, аз он шаҳодат медиҳанд, ки адибони ҳавзаи Кӯлоб дар корбурди вожаҳои ғӯйишӣ ва дар ҷойи худ мавриди корбурд қарор додани онҳо малакаву маҳорати хоссаро дороянд. Ҳамин салиқаву маҳорат буд, ки забони осори онҳо басо хушу гуворо ва рангину дилкаш, таъсирбахшу ҷаззоб, пурмухтаво, такмилшуда маҳсуб ёфта, аз нигоҳи тарзи нигоҳи баён дар сатҳи дилхоҳ ҷойгузинанд. Аз ҳамин нигоҳ мо тасмим гирифтаем, ки нигоҳи худро оид ба корбурди вожаҳои ғӯйишӣ дар ашъори шоири номдору беназири ин ҳавза, дорои мактаби хоссаи адабӣ Ашӯр Сафар баён дошта бошем. Зеро ба қавли профессор Худоӣ Шариф «дар суҳани ӯ як воқеияти муқаррарӣ ва як лаҳзаи зиндагӣ ҷомаи завқӣ мепӯшид ва бо хусну назокати гуфтори зебои руҳпарвар ва бо нақшҳои ҳаҷвию мазҳакавӣ, муболиғаҳову кинояҳо мулавлан гардида, ба кас қайфияти тоза мебахшид. Аз ин ҷиҳат, яъне таъби шӯху хусни суҳан, шахсияти Ашӯр Сафар сарехан ба Саидалӣ Вализода монанд аст. Идомаи авсофи маданияту маънавии як шоир дар шахсияти шоиру суҳанвари дигар қори нек аст. Анъанаҳои инсонии мардумро ҳамин гуна қасон нигоҳ медоранд ва шахсияти онҳо назди дӯстону наздикон, ақрабову ҳамдиёрон аз ҳамин ҷо азизу муҳтарам аст» [Шарифов 2018, 5].

Дорои аҳамияти назариявӣ ва амалӣ будани мавзӯ дар он аст, ки ин мавзӯ дар забоншиносии тоҷик бори нахуст мавриди пажӯҳиш қарор мегирад. Бинобар он, баррасии ҳамаҷонибаи он имкон медиҳад, ки чандин масоили ба ҷанбаи назариявии луғатшиносӣ, услубшиносӣ, маданияти нутқ рабт доштани он, зарурати истифодаи маводи ғӯйишӣ дар ашъори шоир ҳалли дурусти худро ёфта, дар забони осори бадеӣ корбурд ёфтани навъҳои вожаҳои ғӯйишӣ ва муайян қардани услуботи он барои муқаммал сохтани услуби баён мусоидат мекунад. Тавре дар ин бобат академик В.В. Виноградов изҳор менамояд: «Адабиёти бадеӣ ба гунаи лабораторияи эҷодӣ аст, ки адибон тавассути он роҳу васоити нави истифодаи шоиронаи забони халқро кашф месозанд. Инчунин, адабиёти бадеӣ барои пурра намудану тараққӣ додани забони адабӣ шароити мусоид фароҳам меорад» [7, с. 3].

Мавриди корбурд қарор гирифтани вожаҳои ғӯйишӣ дар забони ин ё он адиб, пеш аз ҳама дар он аст, ки ғӯйишҳо чун шоҳаи муҳимми рушди забони адабии миллианд, адиб аз он худро қаноатмандонаманд ва барои пурмухтавою муассир баромадани лаҳзаҳои тасвири бадеӣ, инъикоси маҳалии расму русум, анъанаҳои нақбӣ, ахлоқӣ ҳамида ва амсоли инҳо зарурияти корбурди вожаҳои ғӯйишӣ пеш меояд. Ин ҷараён хосса дар замони демократикунонии забони адабӣ вусъати тоза пайдо карда, барои пурғановат гардидани забони адабӣ ва баҳрабардории он аз забони ғӯйишӣ мусоидат карда, ба забони зиндаи халқ хеле наздик мегардад ва аз сарвати беинтиҳои он бештар баҳрабардорӣ мекунад.

Дар забоншиносӣ барои ифодаи ин гурӯҳи вожаҳо ду истилоҳ мавриди корбурд қарор мегиранд: **вожаҳои омиёна** (гуфтугӯӣ) ва **вожаҳои ғӯйишӣ** (диалектизмҳо). Вожаҳои омиёна мансуби ягон шева ва ё лаҳҷаи муайян набуда, ба ҳамаи соҳибони забони шифоҳӣ баробар хидмат мекунанд. Ба андешаи забоншинос Ҳ. Мачидов «Дар баъзе адабиёт чунин қалимаҳо бо номи халқӣ-гуфтугӯӣ зикр шудаанд. Ба назар чунин мерасад, ки ин истилоҳ сунъист ва мақсадро муайян ифода карда наметавонад. Муҳаққиқони эроншиносии хорӣ чунин вожаҳоро бо истилоҳи луғоти омиёна, яъне мардумӣ овардаанд, ки он мафҳуми мавриди назарро аниқ ифода кардааст ва ба ин нисбат қобили дастгирӣ аст. Қалимаҳои омиёна номи асбобу анҷомҳо ва мафҳумҳои дигари умумишудаи маҳаллиро дар бар мегиранд. Масалан, вожаҳои **чилбур** «решмони борики аз қил бофташуда», **сарандоз** «рӯймоли сари занон», **лаълӣ** «ташт ё патнӯс»,

чакка «қисми болои рӯй», **кодок** «тарафҳои нишасти сандалӣ», **яхбурча** «ҷои шикасти яхи рӯи об» аз ҳамин қабил ҳастанд» [Мачидов 2007, с. 156].

Вожаҳои гӯйишӣ (калимаҳои шевагӣ ё диалектизмҳо) баръакси вожаҳои омиёна аз минтақа, ноҳия ва маҳалҳои муайян ворид шудаанд. Сабабгори асосии ба забони адабӣ роҳ ёфтани чунин калимаҳо намояндагони шеваҳо ва лаҳҷаҳои ҷудогона мебошанд. Бахусус, агар чунин намоянда соҳибқалами шинохта бошад, дар нутқи худ бисёр вақт калимаҳои шевагиро беихтиёр ба қор мебарад, ки баъдан аз ҷониби дигарон истеъмоли онҳо идома дода мешаванд. Сабаби дигари воридшавии калимаҳои шевагӣ ба забони адабӣ истифодаи бамақсади онҳо дар асарҳои бадеӣ барои фардӣ кунонидани забони иштирокчиёни ҷудогонаи он аст. Дар ҳар ду ҳолат ҳам вожаҳои шевагӣ то муддати муайяне ҳамчун унсурҳои бегонаи забони адабӣ боқӣ мемонанд, зеро онҳо бо бисёр ҷиҳатҳои худ – бо талаффуз, маъноҳояшон, хосиятҳои граммадикиашон аз меъёрҳои забони адабӣ берун мемонанд ва муддатҳои мадид лозим аст, ки онҳо ба ин меъёрҳо мутобиқ шаванд, ё ки аз доираи истеъмоли он батамом бароянд.

Ҳамин гурӯҳи вожаҳо, яъне ҳам омиёна ва гӯйишӣ дар ашъори Ашур Сафар фаровон мавриди қорбурд қарор гирифта, ҷанбаҳои адабиву бадеии ашъори шоирро боло бурдаанд. Дар воқеъ, дар ашъори Ашур Сафар ин гуна воҳидҳои гуфтор бешанд, ки шоир онҳоро чун саррофи сухан мавриди қорбурд қарор додааст ва бо ин тариқ намунаи беҳтарини қорбурди сарвати бебаҳои забони зиндаи мардумро ба мардум ва хонандаи хушзавқ нишон додааст.

Вожаҳои гӯйишӣ дар эҷодиёти Ашур Сафар ҷойгоҳи муайяно касб карда, муқаррар кардани хелҳои онҳо, мавриди қорбурди онҳо дар услуби бадеӣ, зуҳури маъниҳои нав ва тобишҳои маъноӣ услубӣ дар онҳо вобаста ба сабки нигорандагии ин шоири хушзавқ ба мутахассисони услубшинос дар оянда кумак хоҳанд кард.

Аввалин муҳаққиқе, ки ба омӯзиш ва паҷуҳиши осори Ашӯр Сафар тавачҷуҳи хосса зоҳир намуд, Ф. Шафиев мебошад. Қайд намудан лозим аст, ки ӯ оид ба ҳаёту эҷодиёт ва дигар паҳлуҳои осори шоир сухан гуфта, инчунин баъзе вижаҳои баёни ашъори шоир аз ҷумла, унсурҳои забони омиёнаро баррасӣ намудааст. Аз ҷиҳати услубӣ онҳоро таҳлил намуда, исбот намудааст, ки аксарияти онҳо дар шакли ҳаҷвӣ ифода гардидаанд [Шафиев 2011, 162]. Дар забоншиносӣ мавриди қорбурд қарор гирифтани вожаҳои омиёна дар ашъори Ашур Сафар аз ҷониби муҳаққиқ Ҷалилова Анварбӣ бо унвони «Унсурҳои забони омиёна дар ашъори Ашӯр Сафар» [2023] ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Рисолаи мазкур, асосан, вожаҳои омиёнаи ашъори шоирро аз нигоҳи дараҷаи қорбурд, манзарасозӣ ва тобишҳои дигари бадеӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муҳаққиқи номбурда қайд менамояд, ки дар эҷодиёти шоир «вожа ва таркибу ибораҳои ноби гӯйишӣ, ки дорои обуранги бадеӣ, услубӣ ва маъноӣ буда, дар сатҳи баланд меистанд, моҳирона ба қор рафтаанд, метавонанд сабаби қорбурди шоирони дигари ҳавза низ қарор гирифта, вижагии мардумӣ касб кунанд ва аносири нодаркори вомвожагиро табдил диҳанд» [8, с. 17].

Забон ва услуби баёни ҳар як шоир ба забондонӣ ва маҳорати адабии ӯ вобастагӣ дорад. Ашӯр Сафар низ дар эҷод намудан услуби хоси худро доро буда, бо маҳорати суханофарини худ дурдонаҳои халқро суфта намуда, тавонистааст, ки тавассути назмаш ба хонандагон ғизои маънавӣ диҳад. «Вақте ки осори Ашӯр Сафарро варақгардон мекунем, мефаҳмем, ки маҳорати бадеии шоир бо забондонии услуби хоси ӯро муайян мекунад. Забон сарвати бебаҳои маънавии халқ аст ва Ашӯр Сафар барин адибони бомаҳорату эҷодкор ғамхору муҳофизи ин сарвати бобаҳои маънавии халқ мебошанд» [Шафиев 2011, 126].

Дар ашъори Ашӯр Сафар вожаҳои гӯйишӣ чун ифодагари мафҳумҳои шайъӣ басо зиёд буда, фарогири самтҳои мухталифи зиндагист, чун: асбобу ашъи рӯзгор, либосу пойафзол, хонаву ҷой ва амсоли инҳо. Адиб баъзе вожаҳои гӯйиширо на танҳо ҳамчун аносири муҳимми маводи забон қорбурд кардааст, балки тавассути онҳо манзараву ҷойгоҳи зиндагии мардуми тоҷик, асбобу ускунаи маишиву зисту зиндагии рӯзгори одии халқро нишон додааст. Дар ин қатор вожаҳои басо куҳану таърихӣ низ ба назар мерасанд, ки дар айни ҳол ба сифати вожаи гӯйишии ин ё он маҳал мавриди

корбурд қарор мегиранд ва тобишу чилваҳои гуногуни забониро ифода мекунанд. Ҳоло чанд мисол меоварем ва тобишҳои маъноии он вожаҳои гӯйиширо зикр мекунем:

Чалак. Барои мисол байтеро меоварем, ки дар он вожаи таърихии **чалак**, ки айни ҳол доираи корбурдаш маҳдуд аст, дида мешавад:

Бар замин афтода гоҳо боз мезад якпара,
Чарх мегаштӣ сараш гӯё ки бар сони **чалак**. [568] ¹

Ин вожаи таърихӣ ва айни ҳол гӯйишӣ дар «**Фарҳанги гӯйишии забони тоҷикӣ**»-и М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев ва Б.Бердиев чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст: «**Чалак**¹ 1. (Вқ., Қ.), **челак** (Ғқ.,Шқ.) зарфи чӯбӣ, барои хобондани чурғот (мост) ва кашидани дӯғ: ҳоли-йам йахово чалак-анда мундаги (Дм.); чалаки дугкашиё-нда чурғот мерезем-ё дуг мекашем (Лахш); 2. (Вқ.) сатил: мо чалако-нда ҳавло мекънем-ё хунай бачавара мебарем (Қлб.); йак чалак ов бийор, дар болой рӯшқа бърезем (Кк.); **чалак**² (Ҷқ., Шқ., Кх.), **чалък** (Қ., Шқ.) асбоби пашмресӣ: чалаки пашъмреси ҳолийо нест (Хов.); пахтара мереса чалък-да (Кч.); чалак-т-а бъте, пашмо-м-а бъресум (Ҷс.); **чалак**³ (Вд.,Нд.,Нз.) мухлис; шавқманд, ҳавасманд: ай борай фъдбол иқа чалак бъд-да (Нз.); **чалак**⁴ (Вқ.) оташдони сандалӣ; **чалаки: чалаки шидан** (Ҷқ.) чаппа шуда афтидан, фелон шудан: дар къндоки туг акай Ҷабор йаг гъндъшк-а задак-ъш, чалаки шид (Ёл.) [ФШЗТ 2014, С.178].

Вожаи дигари гӯйишии ҳавзаи Кӯлоб вожаи қазир аст, ки ба маънии вайрон, нообод меояд. Дар ин бобат мураттибони фарҳанги гӯйишӣ чунин маълумот овардаанд: «**қазир** 1.абтар, вайрон, хароб: йагун чи-да фикрот-ъш нъмера, ҳамай иморато қазир-ай (Ғич.); Сарихосор ҳоле қазир-ай, акъ обод мешидай (Сх.); ♦ ~ **кардан** а. хароб (харобазор, вайрону валангор, нобуд, маҳв) кардан; барбод додан: бъзо дърумадан ҳамара қазир кардан (Ёз.); Темури ланг қишлоқора қазир кард (Хғ.); и ҳота чойи бозингарийи ҳами саг шудай, ҳамара қазир кардаст (Қул.); б.(Қ.,Шқ.) вайрон кардан, аз кор баровардан: бензини самолёт-а андоза, кълапанора қазир мекъна (Дах.); афтов гарм шид, винтора қазир мена (Шм.); в.(Ёз.,Гх.,Лан.) расво (шарманда) кардан: и девуни чамоъата да пеши авомо қазир-ъш кардаст, бечора гърехтаст (Гх.); г.чиркин (ифлос) кардан, олудан: къртайи оҳари□-ра ҳами руз пушундъм-ъш соф қазир кара оварас (Сғ.); туй-ъш-да нъмад-а қазир кад (Хч.); г.(Шм.,Хм.) таҷовуз кардан ба номуси касе: почо дид, ки табиб дъхтар-а қазир-ъш кардаст, гизала шид (Шм.); 2.нообод: у вахто иҷоо қазир бъдан, хеле овод шидаст (Қӯш.); ~ **гаштан** (Сх.,Б.) хонавайрон гаштан, хонахароб шудан: ай қавр-у зълми мирон, қазир гаштан фақирон (фолк.); ~ **шидан** а.несту нобуд (харобазор, вайрону валангор) шудан: ҳамича йа сардова бъд, гърамбид-ё қазир шид (Дах.); хонайи гово гаштай, ҳама-ш қазир шидай (Б.); борън бъсйо шава, рӯшқа қазир мешава (Пп.); б.(Шқ.) шарманда шудан: ай дъмби дъхтар хойи обод мешай, хойи қазир (Хов.); в.(Сх.,Б.) захмӣ шудан; дардманд шудан: тика шидан чоруқо, қазир шидан қафойи по (Сх.); г.чиркин (ифлос) шудан: да и чанг-у тупаланг адийол қазир меша, бъгир-ъш (Тд.); ~-**уабирқардан** абтар (хароб) кардан: йа соғҳат-да қала-ш-а қазир-у абир-уш мекънъм (Хм.);~-**уаптарқардан** (Ҳал.,Қал.,Қаз.) *ниг.* **қазир-уабирқардан:** Амир Ҳамза аскаротӣ Кайковус-а қазир-у аптар кард (Ҳал.)» [ФГЗТ 2012, 768]:

Хирси аблаҳ гашт чун бар вай вазир,
Ҷонварон гуфтанд: «Беша шуд **қазир!**» [566]

Шиф. Шиф вожаи гӯйишӣ маҳсуб ёфта, дар абёти зерин ба маънии тавора омадааст:

Кунад **шиф** аз ғазаб он ёли гардан,
Бигӯйӣ ё нагӯйӣ ту ба вай «тӯр». [152]

Вақти «корам» пар занад гар пашшае бар сӯйи ман,
Шиф ба мисли дӯғҳои чайра гардад мӯйи ман. [44].

Ин вожаи таърихӣ ва айни ҳол гӯйишӣ дар «**Фарҳанги гӯйишии забони тоҷикӣ**»-и М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев ва Б.Бердиев чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст:

¹ • Ашур Сафар Девон. // Сафар Ашур. – Душанбе, 2018. – 870 с. – Минбаъд са^хифа^хои ^хамин асар дар ^кавсайн оварда мешаванд.

чиғ//чъғ(Вқ.,Қ.) 1.чиғ, шиғ, тавора: да кавг йа веги чиғ мъх задаст (Хм.); 2.панчараи аз қамиш бофташуда, ки аз паси намади хиргоҳ мекашанд; 3.чиғпарда, ба тарзи бўрё (аз қамиш) бофташуда, ки вазифаи дарро дар хиргоҳ иҷро менамояд: чиғ-а қъргъзо да хирга мекашан (Ск.). Дар байти аввал ба маъниҳои панчараи аз қамиш бофташуда, ки аз паси намади хиргоҳ мекашанд, чиғпарда, ба тарзи бўрё (аз қамиш) бофташуда, ки вазифаи дарро дар хиргоҳ иҷро менамояд ва дар байти дуюм ба маънии чиғ, шиғ, тавора омада, барои ҷаззоб баромадани манзара дар ашъори шоир мусоидат кардааст.

Таксарӣ. Ашӯр Сафар дар байти зер вожаи таксариро чун унсури гӯйишӣ барои тасвири ҳолат мавриди корбурд қарор додааст, ки ин вожаи гӯйишӣ дар фарҳангҳо чунин шарҳу эзоҳ ёфтааст: «тагсарӣ [таксарӣ] болишт, болин, лӯла, таҳсарӣ [Дар «Фарҳанги Доро», 408; «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» 292].

Аз **таксарӣ** ҳам ғафстар,
Балки расад то пеши бар. [118]

Курчак. Курчак вожаи гӯйишӣ буда, Доро Начот онро чунин шарҳ додааст: бели дастадарози ҷубинест, ки хирманкӯбҳо бо он гандумро бод диҳанд [Доро Начот , 216]. Дар порчаи зерин низ ба ҳамин маъно корбаст гардидааст.

Тахтаи бедии курчак дидаӣ,
Мисли он ман гаштаам аз ғам хароб [39].

Чапар. Вожаи дигари гӯйишӣ вожаи чапар ба ҳисоб рафта, онро дар забони хиндӣ чаҳпар ва муғулӣ кепар низ номбар мекунам. Зикр намудан лозим аст, ки калимаи мазкур ба якҷанд маъно дар фарҳанги гӯйишӣ оварда шудааст: «**Чапар**¹ 1.шоҳмола, олоте, ки дар кӯфтани ғалладона истифода мешавад (мавриди галаговкунӣ): чапар-а да думи гов мебандан-ъ ғала мекътан (Хов.); ~и **хирманкӯти** (Вқ.,Қ.) чапари ғаллакӯбӣ; чапари хърманкӯти ай шох мешава (Ҳак.); ~и **чуфт** (Вқ.,Қ.) чапаре, ки бо вай замини шудгоршударо тахт (ҳамвор) мекунам; ~ **бастан** *ниг.* **чапар кардан**: чапар бастем-ъ ғала кӯтидем (Ял.); ~ **гардундан** (Лахш) *ниг.* **чапар кардан**; ~**кардан** (Вқ., Қ., Кх.,Чк.,Шк.) 1. бо чапар (шоҳмола) куфтани ғалла: гандъм-а чапар кад-у ҳис ад (Ҳич.); 2. (Ан., Ёл, Пор., Сч., Сғ., Хов., Яр.) олоте, ки дар ҳамвор намудани замини шудгоршуда истифода мебаранд: да йуғ чапар-а мебанди-въ заъмини шъдгор-а чапар мекъни (Нр.); чапар қати зъмин-а ръжд мекънан (Яр.); ♦ ~и (**касе**) **хър гърифтан** (Лахш) барор (омад) кардан, пешрав шудан дар амале, коре; чапар-ът хър гърифтаст, акъ бъра; 3.(Қ.) хавозае, ки дар болои он кирмак нигоҳ медоранд; **чапар**² (Вқ.) лижаи (ба тарзи чаплӣ) аз навдаҳо бофта, ки фасли зимистон таги пойафзол насб (устувор) кунанд ва дар кӯҳистони Тоҷикистон истифода баранд; **чапарак**¹ 1.тавора, чиғ, девори бофта аз химчаву навдаҳо ё қамиш (най): деволи чапарак кардас (Дч.); 2. *ниг.* **чапаракак**: чапараки ҳел-а бъпуш, ай қутан бъз-у гуспандо набъройан (Мум.); чапарако-ра хуй мундем (Кан.); ~ **бастан** чараёни бофтани ба ҳам пайвастанӣ навдаву қамиш (барои тавора, чиғ): дъ чув-а чапарак мебандем (Ял.); у чапарак бастестай (Ёх.); 3. (Кх.,Ғк.,Шк.) дари аз шоҳу навда бофта (сохта) шуда; **чапарак**² (Шк.) чапарак, доми маҳсус барои доштани кабк: кавго-ра ба чапарак мегирем (Хов.); **чапарак**³ (Қлб., Ҳич.,Яр.) як навъ асбоби аз химчаву навдаҳои дарахт бофташуда, ки ба воситаи он ба тарзи шустан аз рег зар (тилло) чудо (ҳосил) мекарданд: усто чодар-а да лави ов да болой чапарак бор мекад (Қлб.) **чапарак**⁴ // **чапарък** (Қлб., Ҳич., Яр.) хафабанд, асбоби ороиши занон, ки аз мӯҳраҳои реза мисли тасма тайёр мекунам, гарданбанд; **чапаракак** (Дб.,Кан.,Чб.) дариҷаи даромадгоҳи боғ, ки аз шоҳу навдаҳо сохта мешавад; **чапараки** он кӣ бо чапар (шоҳмола) ғалла мекӯбад ё замини шудгоршударо ҳамвор мекунам; **чапаргуш** (Вқ.,Ғк.,Кх.,Қ.,Чк.,Шк.) чапаргӯш, паҳнгӯш; гӯш- калон: одаме, ки гуш-ъш лъмб-ай, чапаргуш-ъш меган (Нав.); **чапарғанак** // **чапарғанък** (Дч.,Сч.,Хч.) болои ҳам чиндани дарзаҳои ғалла; **чапардар** (Вқ.,Қ.) дари аз шоҳу навдаҳои дарахт сохташуда; **чапардари** (Мс.,Хум.,Шв.) *ниг.* **Чапардар**; **чапарешик** (Оқ.) *ниг.* **чапардар**: и чапарешик-ай; **чапаркълоқ** (Ск.,Қк.) *ниг.* **Чапаргуш**; **чапарпо** шахсе, ки пойҳояш калон ва паҳн бошад: чапарпо калуши калон мепуша (Хов.); **чапарча** (Ёл, Пор.) дариҷаи аз химчаву навдаҳо сохташуда; **чапасар** (Вқ.,Шк.) фаврӣ, зуд, фавран, дарҳол: мо-ра чапасар йаке гардундан (баргардонданд, Гх.); бача, ҳамуча йа чапарсар рафт-у гашт (баргашт, Хов.);

мерай, бо (боз) чапасар мегарди (бармегардӣ, Гх.); гуфт, ки бод-ъ ҳавоӣ чама-ра намега, чапасар мегардъм (бармегардам, Ёх.); ҳамиғоти омадод, чапасар хунаш рафт (Дм.); ~шидан (Кч., Пшб., Пшм.) фавран (зуд) баргаштан: рафтъм-ъ бо(боз) чапасар шидъм (Пшм.)» [ФГЗТ 2012, С. 678]. Шоир Ашур Сафар ин вожаи гӯйиширо чунин мавриди корбурд қарор додааст:

Монанди чапар риш мабон пахну дароз,
Бадном шавад чапар, дилам месӯзад. [147]

Чагдон. Чагдон вожаи гӯйишӣ буда, дар фарҳанги гӯйишӣ чунин шарҳ дода шудааст: **чагдон//чагдун//чакдон** (Вқ.,Ғқ.,Қ.,Шқ.), **чакдун** (Ҷқ.), **чаҳдон** (Тқ.) 1.чакдон, оташдон, танури заминӣ: гандъм-а тар мекънем-ъ меғавҷем-ъ бад (баъд) ва орд мешурем-ъ тай чагдон-да медозем-ъш (Даҳ.); 2.(Ғқ.,Ққ.) аловхонаи сандалӣ:

Ба бошишғаҳ шавем аз шавқи пахта соате меҳмон,
Биёяд бӯйи нони гарм ин ҷо аз бари **чагдон**. [18].

Фара. Вожаи фара//фараҳ дар забони адабӣ ба маъноҳои гуногун истифода бурда мешавад. Аммо дар порчаи зерин бошад, иборати нони фараҳ омадааст, ки маҷозан гуфта шуда, ба маънои нони серӣ омадааст.

Дар рӯзгори дидаам,
Нони **фараҳ** кам хӯрдаам. [68]

Зонуҳояшро набудӣ ҳеҷ дармону **фара**,
Пой мезад ҳар тараф монанди тоӣ навсара. [568]

Лош. Вожаи лош шакли тахфифшудаи лошайи арабӣ (ло-не ва шай-чиз) буда, маънояш чизе, ки вучуд надорад, яъне ҳеҷ чиз мебошад. Дар «Ғиёс-ул-луғот» лош-ба шини муъҷама дар туркӣ тани мурдари гуянд ва ба арабӣ муҳаффафи лошай, ки мардуми иборат аз он аст [Ғиёс...1989, Ҷ. 1. 434]. Забоншинос А. Ҳасанов зимни таҳқиқи хеш ба туркӣ будани он шубҳа дошта, онро эрониясл мешуморад [Ҳасанов 104, 24]. Дар забони гуфтугӯии минтақаҳои ҷануби Тоҷикистон ин калима дар мавриди баъди ғундоштани маҳсулоти полезӣ, хусусан тарбузу харбуза, мавриди корбурд қарор мегирад: полез лош шуд, яъне ҳеҷ чизи (тарбузу харбуз) меарзидагӣ намондааст. Дар «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ин вожагон чунин шарҳ дода шудааст: «**Лош**¹ (Дб., Дч., Кан., Сх., Вд., Нд., Нз., Хв.) ҳазонак, пасмондаи ҳосили полез ва дарахтони мевагӣ, ки баъди ғундоштани ҳосил боқӣ мемонад: лоши харбъзаҳо ё арасот-ай, мо лошакчини мерем (Дб.); ~ **чиндан** 1. (Вд., Нд., Дб., Дч., Кан.) чидани ҳосили пасмондаи полиз ва дарахтони мевадор; 2. (Вд., Нд.) фош кардан; сир бой додан: бача, мево қибоби-та лош-ъш кардай (Вд.). **лош**² (Хх., Хон.) бахшиш, инъом: ҳамай ғъзаштагиҳо-т-а бьгу, ба (баъд) да ть лош метийем (Хх.)» [ФГЗТ 2012, С. 78]. Дар ашъори Ашур Сафар ин вожаи гӯйишӣ ба таври зер омадааст:

Эй шеър, маро давлати ночиз набошӣ,
Як ҳандалаки **лошии** полиз набошӣ. [8]

Ба ғам н-афтодам, зи полиз ар наёбам тарбузе пӯхта,
Қаноат мекунам то соли пешомад ба **лошиҳо**. [37].

Вожаҳои **воз**, **хуй** дар гӯйиш маънои «кушода»-ро низ далолат менамоянд. Калимаи тӯрақӣ (тарқиш) аз синонимҳои худ фарқ надорад. Вай маънои суроҳии «хурд»-ро дорад ва истифодаи он дар баъзе гӯйишҳои ҷанубӣ мавриди корбурди фаровон аст. Дар «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ин вожагон чунин шарҳ дода шудааст: «**Воз//боз** (Гх., Ёз., Сам., Ск., Хон., Қлб.) *ниг.* **во**²: боша мемъра, чишмо-ш воз (Хон.); даҳан-ъш воз-ай (Ёз.); ~ **бъдан** во (боз, кушода) будан: чъшмо-ш воз бошан агар, бьдун ки хов-ай (Гх.); ~ **кардан** кушодан, во кардан: дан-т-а воз бькън (Хт.); йаг вах чишмо-м-а воз мекънъм, хов-ум (Хов.); ~ **мондан** во (яла, кушода) мондан: дано воз мондай; ай бини-ш газид-ъш дан-аш воз монд; ~ **хърдан** (Ёз.) во (боз, кушода) шудан: ита воз хърд дар; ~ **шидан** во шудан: ай шари калун райи калун боз шид (Лағ.); 2. *ниг.* **боз**²: тирамо воз-а умадаст, йа хунаҳак дора (Ёз.); ай перор воз-а қаҳри-йем (Қах.)» [ФГЗТ 2012, С. 195].

Вожаи дигари гӯйишӣ вожаи **рупакӣ** маҳсуб ёфта, дар шаклҳои рупук // рупък//ръпък//рупак дар гӯйиш мавриди корбурд қарор мегирад ва маънии мижазаниро дорад. Аммо дар порчаи мазкури ашъори шоир ба маъноӣ як лаҳза омадааст:

Монанди зоғи сиях ҳар сӯ парафшон мешавам,
Дар фурсати як рупакӣ дар даҳр султон мешавам. [22]

Вожаи **қимоб** гӯйишӣ буда, маъноӣ безор: ай борун қибоб-ем-да (Яр.); ай лабзи хъд-ът қибоби (Ёз.); у аз шир қибоб аст (Ҳал.); ~ **кардан** қимоб (безор) кардан: одамо бовоӣи Солеҳ-а қибоб кардай (Кд.); ~ **шидан** қимоб (безор) шудан: ма ай шъмо қимоб шидъм (Хов.), **қибоби // қимобӣ**: бача, мево қибоби-т-а мълъм кардай (Вд.) [ФГЗТ 2010, с. 90]. Ин вожаи гӯйиши дар байти зерини шоир ба тариқи такрор омада, таъсири шеърро афзун кардааст, яъне ба маънии безор будан аз чизе ё касе омадааст:

Аз ҳамин одам, ки одам мекушад,
Ман **қимобам**, ман **қимобам**, ман **қимоб**. [122, 39].

Вожаи **мос** ба аксарияти лаҳҷаҳои шимол **хос** буда, ҳоло дар гуфтугӯ фаъол аст.

Ќӯраҳои рӯзи сахтӣ рафтаанд аз хотирам,
Ќойи онҳо бо дигарҳо сахт мосам кардаӣ. [124, 36].

Ғавдала вожаи омиёна буда, Дар «Фарҳанги гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ҷунин шарҳ ёфтааст: «**Ғавдал** ¹(Шк.), **ғабдал** (Вк., Қ.) маҷақ, пачақ; маиб, маҷрӯх: ҳамай тана-ш ғабдал-ай (Кӯл); ~**кардан** маҷақ (маҷрӯх) кардан: по –ш-а зади ғавдал кади; ~**шидан** (Кӯл) афгор, маҷаҷ (маҷруҳ) шудан: ҳамай тана-ш ғабдал шидай; **ғавдал**² (Шк.) зич, анбӯх: пийоз ғавдал бърномадай (Мум.); **ғавдал – ғавдал** (Шк) майда – майда, пора – пора; ~**шидан** пора –пора (майда – майда) шудан: дуғови ғалтид, ғавдал – ғавдал шид (Ғеш); **ғавзала: ғавзала шидан** (Шк) *ниг.* ғавдал шидан: аждор гашта мийа, хъд-ъш-а да қафас мезана, сар-ъ чъшмоӣи ў дар панҷарайи қафас зада ғавзала меша (Зир)» [ФГЗТ 2012, с. 495].]

Вожаи **каппа** муродифи коза ва чайла буда, ба маъноӣ ашъиаш аз онҳо то андозае тафовут дорад, чунки коза ва чайла ҷунин намуди каппаанд, ки барои ду-се рӯз месозанд. Инҷунин муродифи дигараш хайма буда, якҷанд намуд мешаванд: хаймаи намадин; хаймаи бошишгоҳӣ, ки дар овулҷойҳо барои иқомати тобистона насб мекунанд. **капа** (Вк., Шк., Ғк., Қ.) каппа, коза, чайла, хоначаи ҳасин: дар қапайи қамиши бърдан ма-ра (Тк.); капа-ра дар адиро барой шав истодан мекардан (Ёз.); ~**йи шерози**□(Тк.) хонаи намадӣ: болоӣи Ҳисор дъ қапайи шерози, фотиҳа накарда кулук медози (фолк.)» [ФГЗТ 2012, с. 195].

Каппа кардем аз қамишу аз қиёғ,
Хоб мидидем дигар зери боғ. [11]

Вожаи **қиёғ** (қийоғ, қиёқ, ғеша) ҳоси шеваи мардуми ҷануб буда, дар забони туркӣ-узбекӣ дар шакли қиёқ, қиёқак ва дар гӯйиши ҳавзаҳои Эрон дар шакли ғич роиҷ буда, ғиёҳест наймонанд, вале соқааш хеле бориқтар аз най. Бештар дар соҳили рӯдхонаҳо, ҷӯйборҳо ва ҷойҳои намнок мерӯяд; хангоми қат кардан намешиканад, ёзонда ва чандир аст: ғеша ғиёҳе бувад монанди қоҳ 1. «ғеша бар... маънии беша бошад... ва найистонро ҳам- гуфтаанд». 2. «алафе аст, ки аз он ҷувол созанд ва коху саргин ва амсоли он бад-он кашанд ва ҳасир (бурё) ҳам аз он ғиёҳ бофанд». 3. ҷуволи қоҳкашӣ.

Вожаи дигари гӯйишӣ вожаи **ғарам** маҳсуб меёбад ва дар пораи зерин ба маъноӣ болоӣи ҳам ба як ҷо гузошта, тӯб кардани чизҳои гуногун омадааст [94, Ҷ. I. 375]. Аммо дар «Фарҳанги гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ҷунин шарҳ ёфтааст: ғарам, ғраамб, ғанак, шола [54,185]. Ҷунончи:

Пеши чашмам ҳама сардию сиёҳист **ғарам**,
Қабри сайёр ба ман дар ҳарами хона заданд. [129, 323].

Вожаҳои **файрод**, **қъриғ**, **чъриғ**, **чағаз**, **чиғас** дар маъноӣ умумӣ «садо», «овоз» бо ҳам муродиф буда, дар гӯйиши мардуми ҳавзаи Кӯлоб хеле фаровон корбаст мешаванд. Гоҳ-гоҳ ин вожаҳои гӯйиширо адибони ҳавза барои инъикоси ин ё он ҳодиса, манзарасозӣ ва нишон додани характери маҳалӣ аз онҳо истифода мекунанд. Инҷунин

дар катори вожаҳои гӯйишӣ вожаи русии плон низ дохил кардан мумкин аст, ки дар байти поён оварда мешавад:

Дирӯза супоришам кучо шуд,
Ки нест аз ӯ нишона зинҳор?
Ичрои плон бувад кашола
Чун рӯдаи аспӣ мурда дар ғор [566]

Ҳамин тариқ, вожаҳои гӯйишии ифодакунандаи мафохими шайъӣ дар девони адиб Ашӯр Сафар аз ҷиҳати теъдод беш нестанд ва аксари он вожаҳои гӯйишӣ мансубияти забонҳои арабиву туркиянд. Албатта, ин вожаҳои гӯйишӣ дар гуфтори мардум доираи корбурди васеъро дороянд ва онҳоро метавон ба радаи вожаҳои худӣ дохил кард.

Адабиёт:

- 1.Атобуллоев С. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ.4./ С.Атобуллоев. – Душанбе: Дониш, 1984.– С. 218 – 245.
- 2.Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 345 с.
- 3.Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ. Лаҳҷаҳои ҷанубӣ. Ҷ.1. / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш. 1997. - 380 с.
- 4.Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б., Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забонитоҷикӣ. / М. Маҳмудов ва диг. - Душанбе: Пайванд, 2014. - 942 с.
- 5.Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров./ В. С. Расторгуева. – М., 1964.– С. 143-168.
6. Хоркашев С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ./ С.Хоркашев.- Душанбе, 2014.- 106 с.
- 7.Ҳалимов С., Шукурова К., Забони ҳозираи тоҷик (Ҳиссаҳои номии нутқ). – Душанбе, 1988. – 100 с.
- 8.Ҷалилова, А. Н. Вожаҳои халқӣ–гуфтугӯӣ дар ашъори Ашӯр Сафар / А. Н. Ҷалилова//Аҳбори Академияи илмҳои ҶТ. – Душанбе, 2015, №1 [237]. – С. 78-82.
- 9.Ҷалилова, А. Н. Вожаҳои баёнгари эҳсосоти майлҳои иродавии манфӣ дар ашъори Ашӯр Сафар / А. Н. Ҷалилова. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.– Душанбе, 2019, №3. – С. 86-90.
10. Ҷалилова А. Н. Унсурҳои забони омиёна дар ашъори Ашӯр Сафар [Рисолаи илмӣ] // А. Н. Ҷалилов. – Душанбе, 2023. – 178 с. 11.Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Ғ.Ҷӯраев.– Душанбе, Дониш, 1980. – 420 с.
12. Ҷӯраев Ғ. Забони ман – ҷаҳони ман. – Душанбе, 2014. – С. 56-68.
- 13.Шафиев, Ф. Ашӯр Сафар ва муҳити адабии Кӯлоб / Ф. Шафиев. – Душанбе: Шучоён, 2011. – 162 с.
14. Сафаров, А. Девон (мунтахаби ашъор) / А. Сафаров. – Душанбе: Адиб, 2018. – 968 с.

Ихтисораҳо:

ФГЗТ – Фарҳанги гӯйиши забони тоҷикӣ	Хум. - Хумдон
Ан.- Анҷироб	Шв.- Шашволон
Вқ.- ваҳиёӣ-қаротегинӣ	Нр.- Наврӯҳо
Дб.-Данғарай боло	Кд.- Кӯлдара
Дҷ.-Даштиҷум	Ош.- Оби Ширин
Ёз.- Ёзганд	Мс.- Марғзори Сир
Лан.- Лангар	Мум.- Муминобод
Кӯш.- Қушағба	Пор.- Порвор
Каҳ.- Каҳдара	Ск.- Саракенҷа
Лш.- Лангари Шоҳ	Хов.- Ховалинг
Пп.- Почеи Поён	Ток.- Токак
Ққ.- Қулқулӣ	Ҳак.- Ҳақимӣ
	Шб.- Шаҳри Барбар

ВОЖАҲОИ ГҶЙИШИИ ИФОДАГАРИ МАФҲУМҲОИ АШЁ ДАР АШЁРИ АШУР САФАР

Дар мақола доир ба қорбурди вожаҳои гӯйишии ифодагари мафҳумҳои ашӯӣ дар ашӯри яке аз шоирони ҳавзаи Кӯлоб Ашӯр Сафар маълумот дода шудааст. Вожаҳои гӯйишӣ (калимаҳои шевагӣ ё диалектизмҳо) баръакси вожаҳои омиёна аз минтақа, ноҳия ва маҳалҳои муайян ворид шудаанд. Вожаҳои гӯйишӣ дар ашӯри Ашур Сафар фаровон мавриди қорбурд қарор гирифтаанд ва ҷанбаҳои адабиву бадеии ашӯри шоирро боло бурдаанд. Дар воқеъ, дар ашӯри Ашур Сафар ин гуна воҳидҳои гуфтор бешанд, ки шоир онҳоро чун саррофи сухан мавриди қорбурд қарор додааст ва бо ин тариқ намунаи бехтарини қорбурди сарвати бебаҳои забони зиндаи мардумро ба мардум ва хонандаи хушзавқ нишон додааст. Вожаҳои гӯйишӣ дар эҷодиёти Ашур Сафар ҷойгоҳи муайяно касб карда, муқаррар кардани ҳелҳои онҳо, мавриди қорбурди онҳо дар услуби бадеӣ, зуҳури маъноҳои нав ва тобишҳои маъноно услубӣ дар онҳо вобаста ба сабки ниғорандагии ин шоири хушзавқ ба мутахассисони услубшинос дар оянда кумак хоҳанд кард.

Калидвожаҳо: вожа, гӯйиш, шева, лаҳҷа, забон, ҳавза, минтақа, гурӯҳи гӯйиш, адиб, шоир, осор, мазмун, эҷод, услуб, завқ, истифода, сарвати забон ва ғ.

ПРОИЗНОШЕНИЕ СЛОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ СМЫСЛ ВЕЩЕЙ СТИХИ АШУРА САФАРА

В статье приведены сведения об использовании разговорных слов, выражающих материальные понятия, в стихотворениях одного из поэтов Кулябской области Ашура Сафара. Разговорные слова (стилистические слова или диалектизмы), в отличие от общеупотребительных слов, происходили из определенных регионов, районов и мест. Разговорные слова широко используются в поэзии Ашура Сафара и обогатили литературный и художественный аспекты стихов поэта. На самом деле в стихах Ашур Сафара немало таких единиц речи, которые поэт использовал в качестве словесного обмена, и таким образом он показал народу и счастливому читателю лучший пример использования бесценного богатства народа. живой язык народа. Разговорные слова занимают определенное место в творчестве Ашура Сафара, установление их типов, использование их в художественном стиле, появление в них новых значений и стилистических оттенков, в зависимости от стиля наблюдения этого восхитительного поэта, помогут стилистам в будущем.

Ключевые слова: слово, речь, стиль, диалект, язык, район, регион, речевая группа, писатель, поэт, произведения, содержание, творчество, стиль, вкус, употребление, богатство языка и т. д.

PRONUNCIATION OF WORDS EXPRESSING MEANING THINGS POEMS OF ASHUR SAFARA

The article provides information about the use of colloquial words expressing material concepts in the poems of one of the poets of the Kulyab region, Ashur Safar. Colloquial words (stylistic words or dialectisms), unlike common words, originated from specific regions, areas and places. Spoken words are widely used in the poetry of Ashoor Safar and have enriched the literary and artistic aspects of the poet's poems. In fact, in the poems of Ashur Safar there are many such units of speech that the poet used as a verbal exchange, and thus he showed the people and the happy reader the best example of using the priceless wealth of the people. living language of the people. Spoken words occupy a definite place in the work of Ashur Safar, establishing their types, using them in artistic style, introducing new meanings and stylistic shades in them, depending on the observation style of this delightful poet, will help stylists in the future.

Key words: word, speech, style, dialect, language, region, region, speech group, writer, poet, works, content, creativity, style, taste, use, richness of language, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шокирҷони Карим унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҚТ. 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16.

Информация об авторе: Шакирджан Карим соискатель кафедры лингвистики и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ. 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16.

Information about the author: Shakirjan Karim, candidate of the Department of Linguistics and History of Language, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT. 735360, Kulyab, S. Safarova street 16.

**ТАЪЛИМИ КАЛОНСОЛОН БО ИСТИФОДА АЗ МЕТОДҲОИ
ИННОВАТСИОНӢ ВА АНЪАНАВИИ ТАҲСИЛОТ**

Сафарзода М.В., н.и.п., дотсент Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ
Мирализода А.М., д.и.п., профессор Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳама даври замон эҳтиёҷоти шахс ба таълим бо истифода аз роҳу усулҳои гуногун анҷом дода мешуд. Ин аст, ки ба ақидаи муҳаққиқ М.С. Якушкина, аз мавқеи расмӣ методология бо моҳияту ҷавҳари дониш оид ба олами воқеӣ алоқаманд нест, балки эҳтимолиан бо амалиёте вобастагӣ дорад, ки тавассути онҳо дониш ташаккул ёфтааст» [6].

Дар раванду ҷараёни муосири таълиму омӯзиши методҳои анъанавӣ ва инноватсионӣ таълим мавриди истифода қарор дода мешаванд. Мавзуи мазкур эҳтиёҷ ба баррасию таҳқиқ дорад, чаро ки дар он таҷрибаю собиқаи чандинасраи инсоният ва таълимию таълимотӣ ҷамъбаст гаштааст.

Гумони ғолиб он аст, ки проблема иборат аз на танҳо пешбурди методҳои инноватсионӣ аст, балки истифодаи методҳои анъанавиро низ фаромӯш набояд накард, ки онҳо низ дар мавридҳои зарурӣ таъсирбахшу натиҷадор низ мебошанд, ҳатто ҳолатҳои низ шуданаш мумкин аст, ки бидуни истифодаи онҳо қору фаъолияти таълимӣ пеш нахоҳад рафт. Масалан, дар назди муаллим вазифае дар пеш истодааст, ки мутааллимини синфи якумро хондану навиштан нишон диҳад, албатта инро метавон ҳам тавассути экрани сенсорӣ иҷро кард, аммо хонанда наметавонад ба ҳадафи асли ба тариқи пурра муяссар шавад.

Дар навбати худ чунин шуморида мешавад, ки ҳар як муаллим бояд оиди рушду пешрафти сохтори таълиму маълумоту маърифат донишҳои худро сайқал диҳад. Пӯшида нест, ки дар замони ахир аксаран оиди идеяи зарурати пурраи бозсозию таҷдиди назари низоми маълумоту маърифат ҳарф зада мешавад. Дар маҷмуъ ин низом ба тариқи муназзаму муфассал тағйиру таҳаввул наёфтааст ва ҳоло ҳам воситаи асосии тайёрию омодагиҳои хонанда ва мутааллиму муҳассил нисбати ҳаёти минбаъда таълими ӯ бо малакаҳои пешина ва интиқоли анъанаҳо мебошад. Мунтаҳо, чуноне ки тасаввур карда мешавад, имрӯз дар назди муассисаҳои таълимию маълумотӣ дигар ҳадафу вазифаҳои аслию усулӣ меистанд. Бо суръате, ки ҷаҳони имрӯза мавриди тағйиру таҳаввул қарор мегирад, ба он оварда мерасонад, ки донишҳои зиёд дар айёми наврасию ҷавонӣ ва миёнаумрию куҳансолӣ ба даст оварда шуда метавонанд кӯҳна ва ғайри қобили қабул шуда монанд. Маълумоту иттилооти босуръат мерасида дар ҷаҳони имрӯза, ки бо онҳо ҳамарӯза бояд сари кор гирифт, метавонанд барои инсон манбаъ ва сарчашмаи изтиробу ҳаяҷон ва асабоният гарданд, ки зимни малакаи корӣ надоштан мушқилоти зиёдеро ба бор меорад. Яке аз воситаҳои ҳаллу ҷасли ин мушқилоту масъала метавонад низоми нави таълимию маърифатӣ гардад, ки қобил аст заминаю бунёди ҷиддиеро барои раванду ҷараёни таълимию маърифатӣ ба бор орад. Дар замони муосир парадигмаи нави таълимию маърифатӣ, ки дар асоси муназзамию доимият тарҳрезӣ шудааст («таълиму маълумот то охири ҳаёт»), инфиродӣ гардонидани таълиму маърифат, бунёдгардии барномаҳои маърифатӣ мебошад ва дар асоси ба истилоҳ «низоми кушодаи таълиму маърифат» ва технологияи таълиму маърифати фосилавӣ роҳандозӣ мешавад. Таълими фосилавӣ имкон медиҳад, ки таълиму маърифатии сифатан нав дар минтақаҳои дуртарин ба даст оварда шавад ва ё маълумоти олиӣ иловагӣ бо сарфу харчи ҳадди аққали вақту замон муяссар гардад. Таҳти истилоҳи таълиму маълумоти фосилавӣ шакли таълиму маърифатие фаҳмида мешавад, ки барои мутааллиму муҳассил интиқоби озоди фанну предметҳои таълимию маърифатӣ, табодули мусоҳибаю муколама бо мутааллиму муҳассил муҳим аст, аммо зимнан раванду ҷараёни таълиму маърифати мутааллиму муҳассил дар фазою замон вобаста намебошад. Зимни таълиму маърифати фосилавӣ

методҳои анъанавии педагогика истифода бурда мешаванд, таъҷиб ба технологияҳои иттилоотӣ телекоммуникатсионӣ ва васоити техникӣ карда мешавад. Мунтаҳо, таълими фосилавӣ чуноне ки маълум шуд табдили ҷомеии воситаи анъанавии маълумоту маърифат буда муаллим, ки аз техникаю технологияи иттилоотӣ мултимедӣ истифода карданӣ мешавад, бояд якҷанд нуктаю мулоҳизаҳои муҳимро ба эътибор гирад. Масъалаҳои муҳимтарини таълимоти фосилавӣ ба тариқи мушаххас дар маърузаҳои В.П. Демкин, В.М. Вимятин, Г.В. Можеева, Г.А. Тарунин дар конференси «Интернет – муҳити нави иттилоотӣ дар илми таърих» дар Барнаул соли 1998 мебошад.

Бозиҳои корӣ ҳама вақт ҷанбаи дастаҷамъона доранд ва тавассути озмоишу таҷрибаҳои имитатсионӣ татбиқ карда мешаванд.

Шабакҳои компютерӣ ва мултимедия имрӯз муҳимтарин ҷузъи унсурҳои технологияҳои иттилоотӣ мебошанд, ки на танҳо барои муҳаққиқон арзишу манфиат доранд, балки барои дар маҷмуъ педагогҳо ҳам зарурати воқеӣ мебошанд. Имрӯз бидуни техника ва технологияи иттилоотӣ фаъолияти донишгоҳу донишқадаҳоро тасаввур кардан ҳам ғайриимкон аст. Истифодаи мултимедия ва технологияҳои шабакавӣ имкон медиҳанд, ки дар як наву шакли кор маҷмуи манбаъ ва сарчашмаҳои барои муҳаққиқ дастрасро тамаркуз бахшид (сарчашмаҳои матнӣ, хаттӣ, аудио - ва видео - санаду ҳуҷҷатҳо) ва ба тариқи фаврию очилӣ натиҷаҳои таҳқиқотро таъбу нашр кард.

Васоит ва васоили технологияҳои иттилотӣ – компютери шахсӣ, видеои интерактивӣ, мултимедия, телеконференс, почтаи электронӣ –имкон медиҳанд, ки тавъам ва дар ҳамнишинӣ бо методи бозиҳои корӣ расмӣ сифати раванду ҷараёни таълим баланд бароварда шавад.

Муҳаққиқон В.В. Краевский ва Е.В. Бережнова чунин ақида доранд: «Вобаста ба дараҷаи баррасиҳо методология ба тариқи гуногун фаҳму дарк карда мешавад. Ба маънии васеъ он чунин шарҳу тафсир дода мешавад: низоми усулҳо ва методҳои бандубаст ва ташаккули фаъолияти назариявӣ ва амал ҳамчунин таълиму омӯзиш дар асоси ин низом. Таъйиноти дигари васеътар – ин таълимот оид ба усули дарки илмии маърифат ва таҳаввулоту олам». [1].

Ҷомеае, ки мо дар он зиндагӣ мекунем, аллакай имрӯз онро ҷомеаи иттилоотӣ номидан мумкин аст. Рӯз то рӯз илмҳои наву замонавӣ зухур карда истодаанд. Информатика дар байни онҳо мақоми арзандаи худро дарёфт кардааст.

Муҳаққиқон таъкид ҳам кардаанд, ки фақат соддалавҳон ва ё инсонҳои гумроҳ метавонанд ҳадс зананд, ки педагогикаи инноватсионӣ табдили ҷомеии методҳои анъанавии таълим мебошанд. Ин масъаларо фақат тавассути амалқарду робитаи муштараку якҷояи методҳои таълими анъанавӣ ва инноватсионӣ ба тариқи мусбат ҳаллу фасл кардан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Краевский, В. В. Методология педагогики: новый этап: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. - М.: Издательский центр «Академия», - 2006. – 200 с.
2. Лазарев, В. С. Мотивация учителей к инновационной деятельности / С. Лазарев // Народное образование. - 2012. - № 4. - С. 107-114.
3. Лебедев, О. Е. Стратегия модернизации образования и учитель: монологи об учителе / О. Е. Лебедев. - СПб.: СПбАППО, - 2003. - 225 с.
4. Макареня, А. А. Образование взрослых в современном обществе /А.А. Макареня, Н.Н. Суртаева // Актуальные проблемы постдипломного образования педагогических кадров. - СПб.: ИОВРАО, - 2004. - С. 16-33.
5. Якушкина, М. С. Инновационная деятельность педагогов в системе непрерывного образования / М. С. Якушкина. - СПб: НМЦ Василеостровского района, 2002. – 170 с.
6. Adult Learning: A Key for the Twenty-First Century.-Pads.Unesco,1997
7. Amraabre statistique de la France. 1989.-Paris,1989- pp.312,313

8. Andragogy - a Sign of the Times//Studies in the Education of Adults.-Leicester, 1984.- V.16,October
9. Apprendre A 6tre - P., Шевсо, 1972.- p-XLHI
10. Boot R. L., Hodgson V.E. Open Learning: Meaning and Experience.- In: Beyond Distance Teaching Towards Open Learning.- Ed. By Hodgson V.E. et aL,Milton Keynes, 991/- p. 5.
11. Dewey J. Experience and Education.- N.Y.,1948
12. Dave R.H. lifelong Education and School Curriculum-Hamboui&,1973,
13. Ddveraux M.S.Une personae sur cinq. Enquбte sur l'ducatian des adultes am Canada.-Ottawa,1984.-p.63

ТАЪЛИМИ КАЛОНСОЛОН БО ИСТИФОДА АЗ МЕТОДҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ВА АНЪАНАВИИ ТАҲСИЛОТ

Дар мақола хусусиятҳои усулҳои анъанавӣ ва инноватсионии таҳсилот дар шароитҳои нави низоми таҳсилот ва таълим баррасӣ гаштаанд. Ба андешаи муаллифи мақола, дар раванди муосири таҳсилот усулҳои анъанавӣ ва ҳам усулҳои инноватсионӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Мавзуи мазкур таҳқиқи ҷиддиро тақозо мекунад, зеро дар он мавриди таваҷҷуҳ тамоми таҷрибаи инсоният оид ба таҳсилот ва таълимот қарор дода мешавад.

Чомаеае, ки мо дар он зиндагӣ мекунем, аллакай имрӯз онро чомаеи иттилоотӣ номидан мумкин аст. Рӯз то рӯз илмҳои наву замонавӣ зухур карда истодаанд. Информатика дар байни онҳо мақоми арзандаи худро дарёфт кардааст.

Муҳаққиқон таъкид ҳам кардаанд, ки фақат содалавҳон ва ё инсонҳои гумроҳ метавонанд ҳаҷс зананд, ки педагогикаи инноватсионӣ табдили чомаеи методҳои анъанавии таълим мебошанд. Ин масъаларо фақат тавассути амалқарду робитаи муштараку яқҷояи методҳои таълими анъанавӣ ва инноватсионӣ ба тариқи мусбат ҳаллу фасл қардан мумкин аст.

Чуноне ки муаллиф таъйид мекунад, шабақаҳои компютерӣ ва мултимедия имрӯз муҳимтарин ҷузъу унсӯри технологияҳои иттилоотӣ мебошанд, ки на танҳо барои муҳаққиқон арзишу манфиат доранд, балки барои дар маҷмуъ педагогҳо ҳам зарурати воқеӣ мебошанд. Имрӯз бидуни техника ва технологияи иттилоотӣ фаъолияти донишгоҳу донишкадаҳоро тасаввур қардан ҳам ғайриимкон аст. Истифодаи мултимедия ва технологияҳои шабақавӣ имкон медиҳанд, ки дар як наву шакли қор маҷмуи манбаъ ва сарчашмаҳои барои муҳаққиқ дастрасро тамарқуз бахшид (сарчашмаҳои матнӣ, хаттӣ, аудио - ва видео - санаду ҳуҷҷатҳо) ва ба тариқи фаврию очилӣ натиҷаҳои таҳқиқотро табу нашр қард.

Калидвожаҳо: педагогика, андрагогика, усулҳо, инноватсия, анъана, информатика, қараёни таълим, технологияҳои иттилоотӣ.

ОБРАЗОВАНИЕ ВЗРОСЛЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ И ТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

В статье рассматриваются особенности традиционных и инновационных методов образования новых условий в системе обучения и образования. По мнению автора статьи, в современном процессе образования применяются как традиционные, так и инновационные методы. Данная тема требует серьезного исследования, поскольку в ней принимается во внимание весь опыт человечества по образованию и обучению.

Общество, в котором мы сегодня живем, теперь можно назвать информационным. С каждым днем появляются новые и современные науки. Информатика среди них приобретает свой подобающий статус.

Как отмечает автор, исследователи подчеркивали, что только простые и заблудившиеся люди могут думать, что инновационная педагогика является комплексной трансформацией традиционных методов обучения. Данную проблему можно решить только посредством функционирования и взаимосвязи традиционных и инновационных методов обучения.

Автор констатирует, что компьютерные сети и мультимедии сегодня являются главными компонентами информационных технологий, имеющие не только значимость для исследователей, а в целом очень ценные также для педагогов. Сегодня наличие техники и информационных технологий нельзя представить без деятельности высших учебных заведений. Применение мультимедии и сетевых технологий позволяет сконцентрировать в одной форме работы и деятельности комплекс источников, доступных для исследователей (текстовые, письменные источники, аудио - и видео -документы) и тиражировать оперативным образом результаты исследований.

Ключевые слова: педагогика, андрагогика, методы, инновация, традиция, информатика, процесс обучения, информационные технологии.

ADULTS EDUCATION USING INNOVATIVE AND TRADITIONAL EDUCATION METHODS

The article examines the peculiarities of traditional and innovative methods of creating new conditions in the system of education and education. According to the author of the article, both traditional and innovative methods are used in the modern educational process. This topic requires a serious study, since it takes into account the weight of the experience of mankind in education and training.

The society in which we live today can now be called informational. Every day there are new and modern sciences. Informatics among them acquired its proper status.

As the author notes, the researchers emphasized that only simple and lost people can think that innovative pedagogy is an integrated transformation of traditional teaching methods. This problem can be solved only through the functioning and interrelation of traditional and innovative teaching methods.

The author states that computer networks and multimedia today are the main components of information technologies, having not only significance for researchers, but in general are very valuable also for teachers. Today, the availability of technology and information technology can not be imagined without the activities of higher education institutions. The use of multimedia and network technologies makes it possible to concentrate a set of sources available for researchers (text, written sources, audio and video documents) in one form of work and activity, and to replicate the results of research in an operative manner.

Key words: pedagogy, andragogics, methods, innovation, tradition, informatics, learning process, information technologies.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сафарзода Мунир Ватан, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров-16. Тел.: 918665441. E-mail: munir11@list.ru

Мирализода Абдусалом Мустафо, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, ҚТ, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, Телефон: [+992]918822340

Сведения об авторах: Сафарзода Мунир Ватан, кандидат педагогических наук, доцент, Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. Тел.: 918665441. E-mail: munir11@list.ru

Мирализода Абдусалом Мустафо, доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики Национального университета Таджикистана, адрес: 734025, РТ, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: [+992]918822340

Information about the authors: Safarzoda Munir Vatan, candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kulob State University named after A.Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov st.-16. Phone: 918665441. E-mail: munir11@list.ru

Miralizoda Abdusalom Mustafu, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy of the National University of Tajikistan, address: 734025, RT, Dushanbe, 17 Rudaki Ave., tel.: [+992]918822340

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Гиёев А.Х., к.п.н., доцент
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Воспитание есть воздействия одного человека на другого с целью заставить воспитуемого усвоить известные нравственные привычки.

Существует десятки правил нравственного воспитания, но мы привели несколько правил, в которых чётко и ясно повествуется это. Нравственное воспитание часть (сторона) процесса воспитания, связанная со становлением нравственной культуры личности, соответствующей моральным нормам и принципам.

Нравственное воспитание – это целенаправленный процесс формирования у подрастающего поколения высокого сознания, нравственных чувств и поведения в соответствии с идеалами и принципами морали.

Нравственная воспитанность – это устойчивость положительных привычек и привычных норм поведения, культура отношений в условиях здорового коллектива; сильная ...

Нравственное воспитание социально и педагогически обусловленный процесс развития ребенка как субъекта нравственных отношений, способного разрешать противоречия между общественной моралью и личными интересами путем свободного нравственного выбора, основанного на понимании и добровольном принятии общечеловеческих норм нравственности. Основными функциями нравственного воспитания являются нормативная (ценностно-ориентационная), оценочная, регулятивная, социализирующая. Основные задачи педагога в нравственном воспитании состоят в том, чтобы ввести ребенка в мир нравственных отношений, раскрыть красоту и культурные смыслы моральных ценностей, ориентировать на гуманные, добрые, честные, справедливые отношения и поступки, предложить образцы должного, разумного, благородного поведения, стимулировать внутреннюю работу личности над своими действиями и поступками, помочь воспитаннику сделать правильный моральный выбор. Предметом внимания педагога являются все стороны нравственного облика личности: нравственное сознание, оценки, чувства, отношения, привычки, поступки, поведение, смысложизненные ориентации, нравственные качества, моральные способности, в том числе и способность противостоять аморализму.

При проведении занятия по русскому языку особо надо уделять нравственному воспитанию школьников, что это начинается со знакомством паспорта класса.

Актуальность проблемы воспитания младших школьников связана со следующими положениями:

- наше общество нуждается в подготовке широко образованных, высоконравственных людей, обладающих не только знаниями, но и прекрасными чертами личности.

- в современном мире маленький человек живет и развивается, окруженный множеством разнообразных источников сильного воздействия на него как позитивного, так и негативного характера, которые ежедневно обрушиваются на неокрепший интеллект и чувства ребенка, на еще только формирующуюся сферу нравственности.

- само по себе образование не гарантирует высокого уровня нравственной воспитанности, ибо воспитанность - это качество личности, определяющее в повседневном поведении человека его отношение к другим людям на основе уважения и доброжелательности к каждому человеку. К.Д. Ушинский писал: «Влияние нравственное составляет главную задачу воспитания». [21, с.431].

- вооружение нравственными знаниями важно и потому, что они не только информируют младшего школьника о нормах поведения, утверждаемых в современном обществе, но и дают представления о последствиях нарушения норм или последствиях данного поступка для окружающих людей.

Учебная деятельность значима на всех возрастных этапах, но особенно в младшем школьном возрасте, так как в данном школьном возрасте начинает формироваться учебная деятельность, а от уровня сформированности зависит успех всего обучения не только в начальном звене, но и в старших классах, поскольку учебная деятельность является ведущей, в процесс которого формируются основные новообразования, психическое развитие ребенка идет интенсивно.

Перед общеобразовательной школой ставится задача подготовки ответственного гражданина, способного самостоятельно оценивать происходящее и строить свою деятельность в соответствии с интересами окружающих его людей. Решение этой задачи связано с формированием устойчивых нравственных свойств личности школьника.

Значение и функция начальной школы в системе непрерывного образования определяется не только преемственностью ее с другими звеньями образования, но и неповторимой ценностью этой ступени становления и развития личности детей. Основной функцией является формирование интеллектуальных, эмоциональных, деловых, коммуникативных способностей учащихся к активно - деятельностному взаимодействию с окружающим миром. Решение главных задач обучения должно обеспечивать формирование личностного отношения к окружающим, овладение этическими, эстетическими и нравственными нормами.

В научном обосновании обновления содержания образования начальной ступени положена современная идея развивающего обучения, как носителя определенных умений, навыков, субъекта учебной деятельности, автора собственного видения мира, способного вступить в диалог с элементами разных культур в соответствии со своими индивидуально-возрастными особенностями.

Данная проблема нашла отражение в фундаментальных работах А.М. Архангельского (2), Н.М. Болдырева (5), Н.К. Крупской (14), А.С. Макаренко (15), И.Ф. Харламова (22) и др., в которых выявляется сущность основных понятий теории нравственного воспитания, указываются способы дальнейшего развития принципов, содержания, форм, методов нравственного воспитания. Проблемам подготовки будущих учителей к нравственному воспитанию школьников освещали в своих работах М.М. Гей, А.А. Горонидзе, А.А. Калюжный, Т.Ф. Лысенко и др.

Для решения данной проблемы учителю требуется не только знание предметов начальных классов и методика их преподавания, но и умение направить свою деятельность на нравственное воспитание в формировании учебной деятельности.

Выдающие педагоги как Н.М. Болдырев (6), И.С. Марьенко, Л.А. Матвеева, Л.И. Божович (4) и многие другие исследовали нравственное воспитание и рассматривают в разных аспектах. Однако, решение задач нравственного воспитания в процессе формирования учебной деятельности не достаточно исследовано.

Нравственное воспитание школьников будет осуществлено в учебной деятельности в том случае, если:

а) имеют, представление об учёбе, средней школе, воспитаны в детских учреждениях;

б) учащиеся действуют целенаправленно при выполнении учебных заданий;

в) их действия приобретают осознанный характер;

г) используют приобретенный опыт для решения учебных задач;

д) осознают ту или иную ситуацию с точки зрения нравственности.

Принимая во внимание все стороны проблемы, нами поставлены следующие задачи:

1. Дать анализ состояния проблемы нравственного воспитания школьников в теоретической литературе.

2. Выявить условия нравственного воспитания в учебной деятельности школьников.

3. Описать опыт нравственного воспитания младших школьников.

В кратком словаре по философии понятие нравственности приравнено к понятию мораль. «Мораль (латинское *mores*-нравы) - нормы, принципы, правила поведения людей, а так же само человеческое поведение (мотивы поступков, результаты деятельности), чувства, суждения, в которых выражается нормативная регуляция отношений людей друг с другом и общественным целым (коллективом, классом, народом, обществом)» [13, с.191-192].

В.И. Даль толковал слово мораль как «нравственное ученье, правила для воли, совести человека». [8, с. 345] Он считал: «Нравственный — противоположный телесному, плотскому, духовный, душевный. Нравственный быт человека важнее быта вещественного.» «Относящийся к одной половине духовного быта, противоположный умственному, но сопоставляющий общее с ним духовное начало, к умственному относится истина и ложь, к нравственному - добро и зло. Добронравный, добродетельный, благонравный, согласный с совестью, с законами правды, с достоинством человека с долгом честного и чистого сердцем гражданина. Это человек нравственный, чистой, безукоризненной нравственности. Всякое самоотвержение есть поступок нравственный, доброй нравственности, доблести». [7, с. 558].

С годами понимание нравственности изменилось. У Ожегова С.И. мы видим: «Нравственность — это внутренние, духовные качества, которыми руководствуется человек, этические нормы, правила поведения, определяемые этими качествами». [17, с. 414].

Мыслители разных веков трактовали понятие нравственности по-разному. Еще в древней Греции в трудах Аристотеля о нравственном человеке говорилось: «Нравственно прекрасным называют человека совершенного достоинства. Ведь о нравственной красоте говорят по поводу добродетели: нравственно прекрасным зовут справедливого, мужественного, благоразумного и вообще обладающего всеми добродетелями человека». [1, с. 360].

А. Ницше считал: «Быть моральным, нравственным, этичным - значит оказывать повиновение издревле установленному закону или обычаю» [16, с. 289]. «Мораль - это важничанье человека перед природой». [16, с.735]. В научной литературе указывается, что мораль появилась на заре развития общества. Определяющую роль в ее возникновении сыграла трудовая деятельность людей. Без взаимопомощи, без определенных обязанностей по отношению к роду человек не смог бы выстоять в борьбе с природой. Мораль выступает как регулятор взаимоотношений людей. Руководствуясь моральными нормами, личность тем самым способствует жизнедеятельности общества. В свою очередь, общество, поддерживая и распространяя ту или иную мораль, тем самым формирует личность в соответствии со своим идеалом. В отличие от права, которое также имеет дело с областью взаимоотношений людей, но опираясь на принуждение со стороны государства. Мораль поддерживается силой общественного мнения и обычно соблюдается в силу убеждения. При этом мораль оформляется в различных заповедях, принципах, предписывающих, как следует поступать. Из всего этого мы можем сделать вывод, что взрослому человеку порой трудно выбирать, как поступить в той или иной ситуации не «ударив лицом в грязь».

Василий Андреевич Сухомлинский говорил о том, что необходимо заниматься нравственным воспитанием ребенка, учить «умению чувствовать человека». (20, с. 120). Он говорил: «Никто не учит маленького человека: «Будь равнодушным к людям, ломай деревья, попирай красоту, выше всего ставь свое личное». Все дело в одной, в очень важной закономерности нравственного воспитания. Если человека учат добру - учат умело, умно, настойчиво, требовательно, в результате будет добро. Учат злу (очень редко, но бывает и так), в результате будет зло. Не учат ни добру, ни злу - все равно будет зло, потому что и человеком его надо сделать».

В.А. Сухомлинский считал, что «незыблемая основа нравственного убеждения закладывается в детстве и раннем отрочестве, когда добро и зло, честь и бесчестье,

справедливость и несправедливость доступны пониманию ребенка лишь при условии яркой наглядности, очевидности морального смысла того, что он видит, делает, наблюдает» [20, с.170].

Школа является основным звеном в системе воспитания подрастающего поколения. В воспитании младших школьников, считает Ю.К. Бабанский, такой стороной будет нравственное воспитание: дети овладевают простыми нормами нравственности, научатся следовать им в различных ситуациях. Учебный процесс тесно связан с нравственным воспитанием. В условиях современной школы, когда содержание образования увеличилось в объеме и усложнилось по своей внутренней структуре, в нравственном воспитании возрастает роль учебного процесса. Содержательная сторона моральных понятий обусловлена научными знаниями, которые учащиеся получают, изучая учебные предметы. Сами нравственные знания имеют не меньшее значение для общего развития школьников, чем знания по конкретным учебным предметам [3, с.352].

Н.И. Болдырев отмечает, что специфической особенностью нравственного воспитания является то, что его нельзя обособить в какой-то специальный воспитательный процесс. Формирование морального облика протекает в процессе все многогранной деятельности детей (играх, учебе), в тех разнообразных отношениях, в которые они вступают в различных ситуациях со своими сверстниками, с детьми моложе себя и с взрослыми.

Рассматривая систему нравственного воспитания, Н.Е. Ковалев, Б.Ф. Райский, Н.А. Сорокин различают несколько аспектов:

Во-первых, осуществление согласованных воспитательных влияний учителя и ученического коллектива в решении определенных педагогических задач, а внутри класса – единство действий всех учащихся.

Во-вторых, использование приемов формирования учебной деятельности нравственным воспитанием.

В-третьих, под системой нравственного воспитания понимается также взаимосвязь и взаимовлияние воспитываемых в данный момент моральных качеств у детей.

В-четвертых, систему нравственного воспитания следует усматривать и в последовательности развития тех или иных качеств личности по мере роста и умственного созревания детей. [12, с. 198].

В формировании личности младшего школьника, с точки зрения С.Л. Рубинштейна, особое место занимает вопрос развития нравственных качеств, составляющих основу поведения. В этом возрасте ребенок не только познает сущность нравственных категорий, но и учится оценивать их знание в поступках и действиях окружающих, собственных поступках. [19, с. 58].

На определение роли планирования, как в учебной деятельности, так и в нравственном поведении детей школьного возраста было направлено внимание таких ученых как Л.А. Матвеева, Л.А. Регуш (18) и многих других.

«Практически любая деятельность имеет нравственную окраску», считает О.Г. Дробницкий (9), в том числе и учебная, которая, по мнению Л.И. Божович, «обладает большими воспитательными возможностями». Он представляет учебную деятельность младшего школьника ведущей. В этом возрасте она в большей степени влияет на развитие школьника, определяет появление многих новообразований. В ней развиваются не только умственные способности, но и нравственная сфера личности. (4).

В результате регламентированного характера процесса, обязательного систематического выполнения учебных поручений у школьника складываются нравственные знания, характерные для учебной деятельности, нравственные отношения, указывает И.Ф. Харламов.

Как указали ученые педагоги данная деятельность, являясь в младшем школьном возрасте ведущей, обеспечивает усвоение знаний в определенной системе, создает возможности для овладения учащимися приемами, способами решения различных умственных и нравственных задач.

Учителю принадлежит приоритетная роль в воспитании и обучении школьников, в подготовке их к жизни и общественному труду. Учитель всегда является для учащихся примером нравственности и преданного отношения к труду. Проблемы нравственности школьников на сегодняшнем этапе развития общества особенно актуальны. [22, с. 541] Специфической особенностью процесса нравственного воспитания следует считать то, что он длителен и непрерывен, а результаты его отсрочены во времени.

Существенным признаком процесса нравственного воспитания является его концентрическое построение: решение воспитательных задач начинается с элементарного уровня и заканчивается более высоким.

Процесс нравственного воспитания динамичный и творческий: учителя постоянно вносят в него свои коррективы, направленные на его совершенствование.

Все факторы, обуславливающие нравственное становление и развитие личности школьника, И.С. Марьенко разделяет на три группы: природные (биологические), социальные и педагогические. Во взаимодействии со средой и целенаправленными влияниями школьник социализируется, приобретает необходимый опыт нравственного поведения.

На нравственное формирование личности оказывают воздействие многие социальные условия и биологические факторы, но решающую роль в этом процессе играют педагогические, как наиболее управляемые, направленные на выработку определенного рода отношений.

Одна из задач воспитания - правильно организовать их деятельность. Формируя нравственные качества, возникающие отношения могут влиять на изменение целей и мотивов деятельности, что в свою очередь влияет на усвоение нравственных норм и ценностей организаций. Деятельность человека выступает и как критерий его нравственного развития.

Развитие морального сознания ребенка происходит через восприятие и осознание содержания воздействий, которые поступают и от родителей и педагогов, окружающих людей через переработку этих воздействий в связи с нравственным опытом индивида, его взглядами и ценностными ориентациями. В сознании ребенка внешнее воздействие приобретает индивидуальное значение, таким образом, формирует субъективное отношение к нему. В связи с этим, формируются мотивы поведения, принятия решения и нравственный выбор ребенком собственных поступков.

Необходимое звено в процессе нравственного воспитания - моральное просвещение, цель которого - сообщить ребенку совокупность знаний о моральных принципах и нормах общества, которыми он должен овладеть. Осознание и переживание моральных принципов и норм прямо связано с осознанием образцов нравственного поведения и способствует формированию моральных оценок и поступков.[11, с. 8-14]

Учитывая вышесказанное, различные стороны воспитания, в том числе нравственную воспитанность Правительство Республики Таджикистан приняло «Закон РТ об ответственности родителей за обучение и воспитание детей», в котором намечается роль семьи, общество и школы. Обучение-совместная деятельность родителей, педагога и образовательного учреждения по развитию личности, таланта, умений, умственных и физических способностей ребенка.(10)

Теоретический анализ состояния проблемы нравственного воспитания школьников позволяет сделать вывод о том, что подходы к данному вопросу, которые можно взять на вооружение при повышении нравственного воспитания школьников требуют дальнейшего исследования.

Литература:

1. Аристотель. Сочинения в 4-х томах - М: 1984, т.4.
2. Архангельский Н.В. Нравственное воспитание. - М.: Просвещение, 1979.
3. Бабанский Ю.К. Педагогика: курс лекций. - М.: Просвещение, 1988.
4. Божович Л.И. О нравственном развитии и воспитании детей// Вопросы психологии. - М.: Просвещение, 1975.

- 5.Б. Болдырев Н.И. школьников. - М.: Просвещение, 1979. Нравственное воспитание
6. Болотина Л.Р. Педагогика: Учебное пособие для педагогических институтов. - М.: Просвещение, 1987.
7. Васильева З.Н. Нравственное воспитание учащихся в учебной деятельности. - М.: Просвещение, 1978.
8. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка - М: 1979, т. 11.
9. Дробницкий О.Г. Проблемы нравственности. - М.: Просвещение, 1977.
10. Закон Республики Таджикистан от 2 августа 2011 года №762 «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей».
11. Каирова И.А. Нравственное развитие младших школьников в процессе воспитания. - М.: Просвещение, 1979.
12. Ковалев Н.Е., Райский Б.Ф., Сорокин Н.А. Введение в педагогику: Учебное пособие для педагогических институтов. – М.: Просвещение, 1987. – 386с.
13. Краткий словарь по философии - М: 1982.
14. Крупская Н.К. Задачи школы I ступени: пед. соч., в шести томах Т.2. – М.: Просвещение, 1978.
15. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания: Соч. – Т.5. – М.: Просвещение, 1976.
16. Ницше А. Сочинение в 2-х томах - М: 1990, т. 1 НИИОП АПНСССР, 1988.
17. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка, 2 издание -М: 1995.
18. Регуш Л.А. Развитие способностей прогнозирования в познавательной деятельности (дошкольник-юноша): учеб. пособие к спецкурсу. - Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1983.
19. Рубинштейн С.Л. Психолого-педагогические проблемы нравственного школьников. - М.: Просвещение, 1981.
20. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения - М: 1980, т.2.
21. Ушинский К.Д. Собрание сочинений - М.: 1985, т.2.
22. Харламов И.Ф. Педагогика: курс лекций. - М.: Просвещение, 1990.

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Статья посвящена нравственной воспитанности младших школьников в учебно-воспитательном деятельности на занятиях по русскому языку. В ней раскрыто нравственное воспитание детей в данном возрасте.

Автор уделяет особое внимание нравственным ориентирам подрастающего поколения, в общем, так как и в бездуховности, безверии, агрессивности и задачи воспитания.

Развитие морального сознания ребенка происходит через восприятие и осознание содержания воздействий, которые поступают и от родителей и педагогов, окружающих людей через переработку этих воздействий в связи с нравственным опытом индивида, его взглядами и ценностными ориентациями.

В статье приведено толкование понятия нравственного воспитания с точки зрения педагогики и в целом.

Ключевые слова: нравственность, воспитание, бездуховность, безверие, агрессивность, сущность, процесс воспитания, актуальность проблемы, младших школьников, интеллект, негативный характер, педагогика, мораль.

ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ ВА АХЛОКИИ ХУРДСОЛОН ДАР ДАРСҶОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Мақола ба тарбияи ахлокии хонандагони хурдсол дар фаъолияти таълимӣ дар синфҳои забони русӣ бахшида шудааст. Тарбияи ахлокии кӯдакон дар ин синну солро ошкор мекунад.

Муаллиф ба дастури ахлокии насли наврас, умуман, бемаънӣ, беимонӣ, хашмгинӣ ва вазифаи тарбиявӣ таваҷҷуҳи хоса додааст.

Ташаккули шуури ахлокии кӯдак тавассути дарк ва оғаҳии мундариҷаи таъсирхӯе, ки аз ҷониби волидайн ва омӯзгорону атрофиён тавассути коркарди ин таъсирот дар робита бо таҷрибаи ахлокии шахсият, ақидаҳо ва самтҳои арзишҳои ӯ ба вучуд меоянд, сурат мегирад.

Дар мақола шарҳи мафҳуми тарбияи ахлоқӣ аз нуқтаи назари педагогика ва дар маҷмӯъ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: ахлоқ, тарбият, бемаънӣ, беимонӣ, хашмгинӣ, моҳият, раванди тарбия, мубрамияти масъала, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, заковат, хислати манфӣ, педагогика, ахлоқ.

FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN RUSSIAN LANGUAGE CLASSES

The article is devoted to the moral education of junior schoolchildren in educational activities in Russian language classes. It reveals the moral education of children at this age.

The author pays special attention to the moral guidelines of the younger generation, in general, as well as in lack of spirituality, unbelief, aggressiveness and the task of education.

The development of a child's moral consciousness occurs through the perception and awareness of the content of influences that come from parents and teachers surrounding people through the processing of these influences in connection with the moral experience of the individual, his views and value orientations.

The article provides an interpretation of the concept of moral education from the point of view of pedagogy and in general.

Key words: morality, education, lack of spirituality, lack of faith, aggressiveness, essence, process of education, relevance of the problem, primary schoolchildren, intelligence, negative character, pedagogy, morality.

Сведение об авторе: Гиёев А.Х., к.п.н., доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: (+992) 988 51 24 34

Маълумот дар бораи муаллиф: Гиёев А.Х., н.и.т., дотсенти кафедраи забони муосири русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел: (+992) 988 51 24 34

Information about the author: Giyoev A.Kh., candidate of pedagogical science of the Department of Modern Russian Language, Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, 735360, Kulyab, S. Safarov street 16. Tel: (+992) 988 51 24 34

ТДУ:159.9+172+12 (075.8)

ТКТ: 88.5 (2-точ)

Ш-30

ТАҲЛИЛИ ПСИХОЛОГӢ ОИД БА ИНТИХОБИ ҶАМСАР ДАР ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН

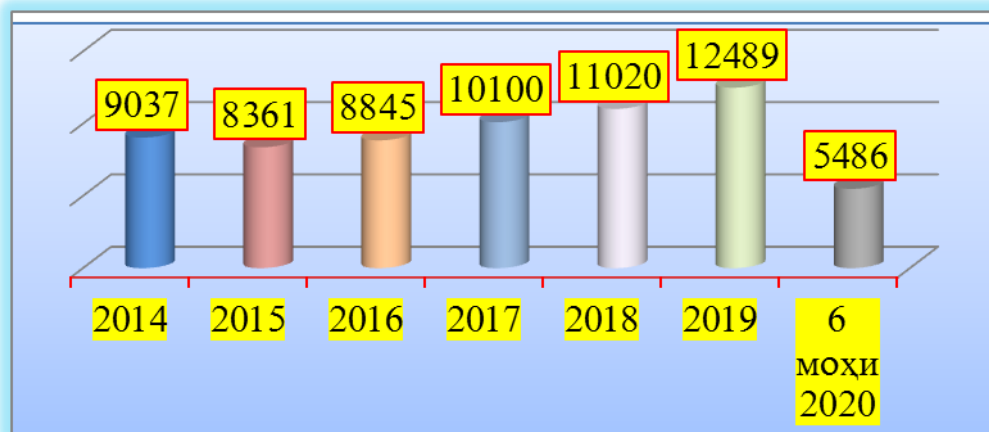
Шарипов А.А., н.и.п., дотсент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Психологияи оила дар масъалаи интихоби ҳамсар ё худ шарики ҳаёти назария ва амсилаҳои гуногунро коркард намудааст. Аммо дар ҷомеаҳои падаршохӣ ва модаршохӣ, ки номзадҳо дар интихоби ҳамдигар мустақил нестанд, вобаста ба ин масъала принцип ва муносибатҳои дигар амал мекунад. Инчунин расму оин, анъанаҳои авлодӣ, мансубияти диниву мазҳабӣ ва хуввияти милли дар бунёди оила ва интихоби ҳамсар нақши калон доранд. Дар чунин ҷомеаҳо ба омилҳои зикршуда афзалияти бештар дода шуда, хусусиятҳои фардӣ-психологии номзадҳо ба инобат гирифта намешавад. Дар натиҷа ин ҳолат дар қатори сабабҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ба парокандашавии иттифоқи оилавӣ, нобаробарии гендерӣ, зери шиканҷаву таҷовуз қарор гирифтани яке аз ҳамсарон (бештар занҳо) ва ғайра оварда мерасонад. Ҳадафи пажӯҳиши мо низ аз таҳлил, баррасӣ ва арзёбии масъалаи интихоби ҳамсар аз мавқеъ ва муносибати психологӣ иборат мебошад. Ёдовар мешавем, ки дар масъалаи оилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳаввулоти зиёде ба амал омадааст, аммо ҳоло ҳам арзишҳои куҳна, ки бештари онҳо ба шароити муносири ҳаёт номувофиқанд, моҳияти худро гум накардаанд.

Вобаста ба ин, таҳқиқоти психологӣ дар асоси пурсишномаи анкетавӣ дар манотиқҳои мухталифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади муайян намудани хусусиятҳои психологии муҳаббат, баробарии гендерӣ, фардият, шиддатнокии ҷаззобияти ҷисмонӣ, муҳиммияти донистани хусусиятҳои психологии шарики ҳаёти, афзалиятҳо дар самти мазкур, мустақилият дар интихоби ҳамсар, афзалиятҳо дар интихоби ҳамсар, хусусиятҳои фардӣ-психологии шарики ҳаёти, рашк, риояи ахлоқ дар муносибатҳои ҷинсӣ, зиддиятҳои иртиботӣ, қабули муносибатҳои ширини байниҳамӣ дар миёни шаҳрвандони мучаррад ва оиладори ҷинси зану мард аз синни 18 сола боло гузаронида шудааст.

Бояд қайд намуд, ки яке аз сабабҳои вайроншавии оилаҳо дар қатори омилҳои иҷтимоӣ, ин ба инобат нагирифтани хусусиятҳои фардӣ-психологии шарики ҳаёти (ҳамсар) мебошад, ки бо ин сабабҳо дар давоми 1 сол аз 8361 то 12489 оилаҳо (зану шавҳар) аз ҳамдигар ҷудо мешаванд.

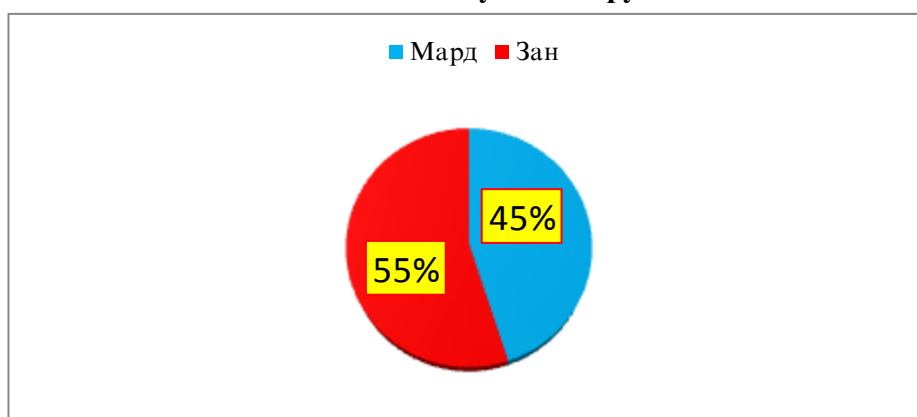
Омори ҷудошавии оилаҳо (зану шавҳар) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон:

Шаҳсоне, ки ба таҳқитот ҷалб шудаанд:

Ба таҳқиқот ҷалбшуданд аз рӯи ҷинс:

Пурсишномаи анкетавӣ нишон дод, ки шахсони ба таҳқиқот ҷалбшуда аз 1 то 4 соати вақти худро ба тамошои васоити ахбори омма, аз 30 дақиқа то 3-4 соат вақтро дар истифодаи интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ мегузaronанд. Дини онҳо, дини Ислом мебошад.

90%-и иштирокчиёни таҳқиқот бар он ақидаанд, ки аз некуахволии шарикӣ ҳаётии худ (ҳамсар) дастгирӣ, муносибати хуб, дар лаҳзаҳои душвори ҳаёт аз ҳар ҷиҳате (иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ ва ғайра), ки имконият доранд, кумак мерасонанд ва 10% ба таври сатҳӣ.

Аз 80 то 95% ҷиҳати дастгирии эҳсосӣ, муоширати хуб, ҳиссиёти дӯстиро бо шарикӣ ҳаётии худ (ҳамсар)-ро қобили қабул шумориданд.

Оид ба муносибатҳои самимӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, боварии байниҳамӣ, ростқавлӣ, тамоси ҷисмонӣ, муносибати ошиқона, содиқ будан ба ҳамдигар, устуворӣ дар муносибат, таҳаммул қардан ба душворӣ, пойдории дӯстдорӣ ва муҳаббати байниҳамӣ 12% баҳои паст (1 то 3), 20% баҳои миёна (4 то 6) ва 68% аз ҳад зиёд дастгирӣ мекунанд, баҳои аъло (7 то 9) додаанд.

Дар қисмати баробарии гендерӣ, фардиат, яъне, нақши муҳими зан нигоҳубини хона ва хурокпазӣ мебошад 97%-и иштирокчиён қомилан розӣ ҳастанд.

Яке аз зерқисматҳои таҳқиқот ин шиддатнокии ҷаззобияти ҷисмонӣ дар рафтор мебошад, яъне гигиенаи бадан, истифодаи маводҳои косметикӣ, ба варзиш машғул шудан, нигоҳубини мӯй, мӯй тарошидан, шустан, ороиш додан, пушидани либосҳои, ки инсонро зебо менамояд, парҳез қардан аз ҳар гуна хурока барои афзоиши вазни бадан. Ин масъаларо 94%-и иштирокчиён муҳим шумориданд ва барои истифодаи маводҳои косметикӣ, яъне зебоии сунъӣ аз 20 дақиқа то 1:30 дақиқа вақти худро дар давоми як рӯз сарф мекунанд.

Қисмати дигари пажӯҳишро мавқеъгирии шарикӣ ҳаётӣ ва рейтинг (мавқеи номзад дар ҷомеа) ташкил медиҳад. Шарикӣ идеалии ҳаётии худро аз ҷиҳати ҷисмонӣ то ҷӣ андоза қолиб, солим, меҳрубону қавӣ будан ҳамаи иштирокчиён аз 100 нафар шахсоне, бо

онҳо дар иртибот аст ё баракс, болотар ва то чӣ андоза хуб будани дурнамои молиявӣ ба ҳисоби умумӣ аз 50 то 100 нафар мавқеъ нишон додаанд.

95 %-и иштирокчиёни таҳқиқот бар он афзалият додаанд, ки шарики ҳаётии онҳо дорои маълумоти ҳамаи зинаҳои таҳсил бошанд.

Таҳқиқот инчунин маълум намуд, ки 86%-и иштирокчиён нисбати шарики ҳаётии худ рашқи бениҳоят зиёд ва 14% рашқи миёна доранд.

Ҳамзамон дар қисмати назари ахлоқии хиёнат (хиёнати ҷинсӣ) ҳамаи иштирокчиён онро тамоман манфӣ ва амали зишт баҳогузорӣ намудаанд.

Ҷихати бевафой, хиёнат, дуюминдараҷа шуморидани шарики ҳаётиро иштирокчиён аз рӯи баҳогузорӣ «не» интиҳоб намудаанд.

Қабули муносибатҳои ширинро 91%-и иштирокчиён баҳои аъло (комилан розӣ), 9%-и дигар баҳои миёна додаанд ва ин натиҷаи пурсишнома буд, ки дар шакли мухтасар баҳогузорӣ карда шудааст.

Ҳамзамон рафти таҳқиқот, суҳбатҳо бо оилаҳо ва мушоҳидаи психологӣ нишон дод, ки дар интиҳоби ҳамсар ду ҷиҳати асосӣ аст, ки ба зерқисматҳо ҷудо мешаванд:

1. Интиҳоби бошуурона ва боақлонаи шарики ҳаётӣ (ҳамсар-зан), ки дар он чунин ҷиҳатҳо аз ҷониби домод ва оилаи онҳо нисбати шахсияти арус- келиншаванда ба инобат гирифта мешаванд ва дар чунин ҳолат пойдории оила устувор менамояд:

- шакли зоҳирӣ (зебӣ);
- тарзи муносибат;
- тарзи муоширати байниҳамӣ;
- ақлу дониш;
- ҳисси зебоипарастӣ;
- кадбонуи хуб будан;
- аз оилаи солиму ботарбия;
- мувофиқати мизочу характер;
- бемории модарзодӣ надошта бошад;
- солим будан;
- мувофиқати мазҳабӣ;
- мувофиқати бӯй;
- таҳаммулпазирӣ;
- дорои ҳунарҳои гуногун ва касб;
- чизнигоҳдоранда ва масрафкор бошад;
- бо шарму ҳайё;
- покдоман;
- дорои маърифату фарҳанги оиладорӣ;
- бо масъулият;
- дар зиндагӣ талаботи шахвониро қаноатманд кардан;
- давомнокии мушоҳидаи иҷтимоӣ-психологӣ арусшаванда накамтар аз 1 то 2

сол аз ҷониби домод ва оилаи онҳо;

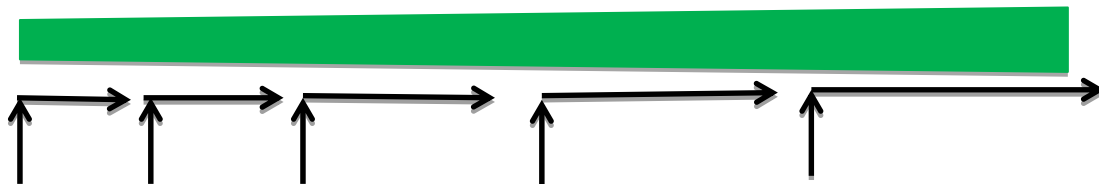
➤ мувофиқати хусусиятҳои калиди-психологӣ ва монанди инҳо ба инобат гирифта мешаванд.

2. Интиҳоби сатҳӣ ё интиҳоби шахвонӣ, ки дар он танҳо намуди зоҳирии инсон ба инобат гирифта мешавад аз ҷиҳати шахвонӣ. Ин намуди интиҳобро баъзан интиҳоби бешуурона ва беақлона низ меноманд.

Дар расмҳои зерин тасвири интиҳоби бошуурона-боақлона ва интиҳоби шахвонӣ ё бешуурона ва беақлонаи шарики ҳаётиро мебинед, ки мо чунин тасвираш намудем:

Интиҳоби бошуурона-боақлона:

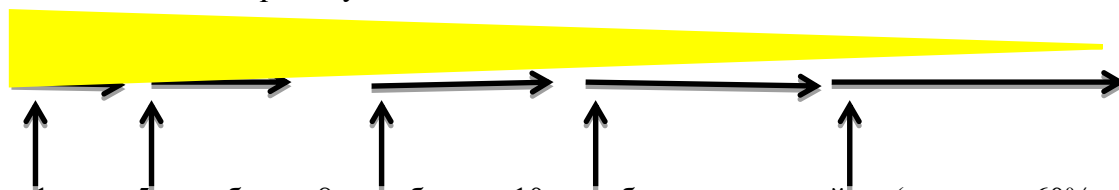
Расми 1. Пойдории муҳаббат

1 сол- 10 сол баъд- 30 сол баъд - 60 сол баъд - аз 70 то охири умр (яъне, аз 60% то 90 % дӯстдорӣ пойдор монд дар расми 1 ва бо ранги сабз).

Интихоби шахвонӣ ё бешуурона-беақлона:

Расми 2. Пойдории муҳаббат

1 сол- 5 сол баъд- 8 сол баъд - 10 сол баъд- аз ва ғайра (яъне, аз 60% то 0 % дӯстдорӣ пойдор намонд дар расми 2 ва бо ранги зард).

Инчунин иттилоъ медиҳем, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоби шарикӣ ҳаёти (ҳамсар) бештар аз ҷониби мардон ба инобат гирифта мешаванд.

Оила дар меҳвари ҷомеа қарор дошта, солимии ҷомеа аз солимии оила сарчашма мегирад. Солимии оила бошад аз самимӣ будани муҳаббат, дилбастагӣ, меҳрубонӣ, майл доштани зану шавҳар бо якдигар.

Дар муҳаббат ҳамчунин адоват эҳсосоти гуногунтарин: дарду алам, ҳаловат, хушнудӣ, хафагӣ, тарс, ҷасорат, ҳатто ҳам хашму ғазаб ва адолат пайваст шуда метавонад ва ин бояд ба инобат гирифта шавад.

Адабиёт:

1. Афанасев Т.М. «Оила». Душанбе, Нашриёти «Маориф», соли 1987
2. Меликсетян А.С. «Имрӯзу фардои оила». Душанбе, Нашриёти «Маориф» с.1986.
3. Борман Р. «Маладҷ и любовь». Москва, Издательство «Молодая гвардия» 1975 г.
4. Назруллоева М., Арабов И., Мустафоқулов Т. «Омузиши курси этика ва психологияи ҳаёти оилавӣ». Душанбе, 1991с.
5. Социальная психология/ Под редакцией Академика А.В. Петровского. Москва, «Просвещение», 1987 г.
6. «Дастури психологияи амалӣ» Мураттибон: С.Н.Алиев, М.Давлатов, Л.Н.Содиқов, Н.М.Ҳамроева, Н.М.Юнусова. Нашриёти «Собириён» Душанбе с.2004

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЫБОРА СУПРУГА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья «Психологический анализ выбора супруга в Республике Таджикистан» представляет исследование, посвященное анализу психологических аспектов, влияющих на процесс выбора супруга в культурном и социальном контексте Таджикистана. Статья исследует различные факторы, такие как традиции, религиозные убеждения, экономические аспекты, социокультурные влияния, а также собственные психологические характеристики и ожидания относящиеся к процессу бракосочетания. Исследование призвано расширить наше понимание процесса выбора супруга в Таджикистане и обогатить психологическую литературу в области брачных отношений.

Ключевые слова: Таджикистан, Выбор супруга, Психологический анализ, Брачные отношения, Традиции, Религиозные убеждения, Социокультурные влияния, Экономические аспекты, Психологические характеристики и Бракосочетание

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF CHOOSING A SPOUSE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article “Psychological analysis of choosing a spouse in the Republic of Tajikistan” presents a study devoted to the analysis of psychological aspects influencing the process of choosing a spouse in the cultural and social context of Tajikistan. The article explores various factors such as traditions, religious beliefs, economic aspects, sociocultural

influences, as well as one's own psychological characteristics and expectations related to the marriage process. The study is intended to expand our understanding of the process of choosing a spouse in Tajikistan and enrich the psychological literature in the field of marital relations.

Key words: Tajikistan, Choosing a spouse, Psychological analysis, Marriage relations, Traditions, Religious beliefs, Sociocultural influences, Economic aspects, Psychological characteristics and Marriage

ТАҲЛИЛИ РАВОНИИ ИНТИХОБИ ҲАМСАР ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи «Таҳлили равонии интихоби ҳамсар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳқиқот бахшида шудааст, ки ба таҳлили чанбаҳои равонии таъсиргузор ба раванди интихоби ҳамсар дар шароити фарҳангӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар мақола омилҳои гуногун, аз қабилӣ анъанаҳо, эътиқоди динӣ, чанбаҳои иқтисодӣ, таъсироти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, инчунин хусусиятҳои равонии шахс ва интизориҳои марбут ба раванди издивоҷ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Таҳқиқот барои васеъ кардани фаҳмиши мо дар бораи раванди интихоби ҳамсар дар Тоҷикистон ва ғайи гардонидани адабиёти равоншиносӣ дар соҳаи муносибатҳои издивоҷ равона шудааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Интихоби ҳамсар, Таҳлили равонӣ, Муносибатҳои издивоҷ, Анъанаҳо, эътиқоди динӣ, Таъсири иҷтимоӣ-фарҳангӣ, Чанбаҳои иқтисодӣ, Хусусиятҳои психологӣ ва издивоҷ

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Анвар Абдурасулович, номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: 985767276, Поч. электронӣ: ansorianvar@mail.ru

Сведения об авторе: Шарипов Анвар Абдурасулович, кандидат педагогических наук, доцент кафедры общей психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: 985767276, электронная почта: ansorianvar@mail.ru

Information about the author: Sharipov Anvar Abdurasulovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of general psychology of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT., Kulyab, st. S. Safarov - 16. Tel.: 985767276, email: ansorianvar@mail.ru

ТДУ-81.22.
ТКТ-81.003
Г-79

ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВИИ «МАҶОЗИИ КОНСЕПТУАЛӢ» ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Гулямов Х. Қ. н.и.ф.-и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ
Азизова С.Р. докторанти PhD – и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Муҳаққиқон муддати тулонӣ маҷозро меомӯхтанд. Бо вучуди ин, дар бораи ин падида ҳанӯз саволҳо ва басҳои илмӣ мавҷуданд. Чунин мешуморанд, ки системаи концептуалии шахс бо истифода аз маҷоз сохтор карда шудааст, яъне маънои зиёди мафҳумҳо бо истифода аз қисматҳои гуногуни мафҳумҳои дигар тафсир карда мешавад. Системаи концептуалии шахс бо таҷрибаи ҳамкорӣ бо ҷаҳони беруна алоқаманд аст. Пас, ин маҷозест, ки қобилияти ба системаи мафҳумҳо ворид шуданро дорад. Аммо, муҳаққиқон чунин мешуморанд, ки системаи концептуалӣ амалӣ намешавад. Пеш аз ҳама, дар таъйини нақшаҳои гуногун, омӯзиши хусусияти забон аҳамияти калон дорад [6, с. 25].

Муҳаққиқони забоншинос (Мачидов Ҳ., О.В. Александрова, Е.Г. Беляевская, М.Я. Блох, Е.С. Кубрякова, Г.Г. Молчанова, В.Н. Телия ва дигарон) бар ин назаранд, ки масъалаи нигоҳ доштани донишро дар ҷаҳон, ба низом даровардани равандҳои иртиботӣ меомӯзанд. Забоншиносии маърифатӣ низ бо ин масъалаҳо сарувор дорад.

Муҳимтарин объекти илмии маърифат ин забон аст, аммо дар замони муосир, олимони ин масъаларо аз мавқеъҳои гуногун баррасӣ мекунад. Э.С. Кубрякова муътақид аст, ки забоншиносии маърифатӣ ба ҷуз забон, тафаккур, шинохтро таҳқиқ мекунад: дар сатҳи асосии гурӯҳбандӣ, категория на дар принсипи ассотсиатсияҳо фундаменталӣ ва “оли” аст, балки иттиҳодҳои мебошанд, ки хосияти барои онҳо мувофиқ шуури харрӯза мутамарказ шудааст [4, с. 14].

Аксари муҳаққиқони вожашинос сабаби маъноӣ маҷозӣ касб намудани калимаҳоро дар табиати духура доштани калима медонанд. Масалан, забоншинос Е.Ю. Мягкова маҷозро яке аз воситаҳои муҳими сохтори психологӣ маъноӣ калима номидааст [10, с. 30]. Аз назари ин муҳаққиқ дар зоҳиршавии ҳолати психологӣ инсон нақши маҷоз хеле муассир ба назар мерасад, яъне дар ин ҳолат низ калимаҳои маҷозшуда ду ҷанбаи психологиро доранд – аз як тараф, интиҳобу ифодаи калимаҳои маҷозӣ ва аз ҷониби дигар, розӣ будани ғоянда аз калимаҳои интиҳобкардаи худ, ки ин бештар хоси нутқ аст.

Муҳаққиқони гузаштаи осори классикони адабиёти форсу тоҷик доир ба маҷоз андешаҳои гуногун ва ҷолиби тавачҷуҳ баён кардаанд. Ҳамчунин, доир ба маҷоз дар луғатҳои қадима ва осори шуаро андешаҳои ҷолибе зикр шудааст.

Бояд таъкид намуд, ки дар қадимтарин фонди луғати тоҷикӣ «Луғати фурс» доир ба калимаи маҷоз маълумоте зикр нашудааст. Муҳаққиқони назарияи адабиёт зимни шарҳи ин ва ё он санъати бадеӣ аввал маънии истилоҳии онро шарҳу эзоҳ дода, сипас доир ба хусусияти истилоҳии он андеша меронданд. Аз ҷумла, Шамс Қайси Розӣ доир ба маҷоз чунин гуфтааст: «Маҷоз зидди ҳақиқат аст» ва дар маънии истилоҳиаш чунин мегӯяд: «Маҷоз он аст, ки аз ҳақиқат даргузаранд ва лафзро бар маънии дигаре итлоқ кунанд, ки дар асли вазъ на барои он ниҳода бошанд. Лекин бо ҳақиқати он лафз ваҷҳи алоқате дорад, ки бад-он муносибат муроди мутақаллим аз он итлоқ фаҳм тавон кард» [Шамс Қайси Розӣ 1991, с. 192].

Дар забоншиносии аврупоӣ низ зери мафҳуми «метафора» маҷоз фаҳмида мешавад. Мавриди зикр аст, ки муҳаққиқи маҷоз дар забони русӣ В.П. Москвин назарияҳои В.В. Виноградов ва дигар муҳаққиқони аврупоиро доир ба ин мафҳум омӯхтаю таҳлил намуда, ба чунин натиҷа расидааст: «Масъалаи маҷоз чун принсипи асосии табдили маъно басо мураккаб ва мушкил аст. Қабл аз ҳама, он бояд ба навъҳо ва қисматҳо тасниф шавад: таснифоти навъҳои маҷоз ва тавзеҳи вижагиҳои фарқкунандаи онҳо аз нигоҳи забоншиносӣ ва равшаншиносӣ вазифаи аввалиндараҷаи илм дар бораи семантика аст. Ў дар идомаи ин назария андешаҳои муҳаққиқони дигарро оварда, чунин таъкид кардааст: «Мутахассисон то имрӯз баҳс доранд ва таъкид мекунад, ки ҳанӯз ҳеҷ як назарияи пешниҳодшуда оид ба моҳияти маҷоз, тарзи татбиқшавӣ ва ё зуҳуршавии маҷозро мушаххас баён накардааст. Умуман то ҳол ҳеҷ як пажӯҳиш моҳияти аслии маҷозро мушаххас накардааст ва маҷоз ҳамон як муаммои сарбастаи илми семантика боқӣ мондааст. Ҳамин тавр, то ҳол ягон тавзеҳи комили назарияи маҷоз ва таснифоти пурраи маҷоз вучуд надорад. Вазифаи мо коркарди ҳамин гуна назария ва коркарди ҳамин гуна таснифот аст». [10, с. 3]

Профессор Ҳ. Мачидов низ маҷозро яке аз усулҳои муҳими тавлиди луғавӣ номида, чунин таъкид менамояд: «Усули маҷозии пайдоиши маъноҳои луғавиро аз маъноӣ маҷозӣ бояд фарқ кард. Дар ин маврид маҷоз ҳамчун воситаи бавучудоварандаи маъноҳои ҷудогона, ҳамчун тариқи пайдоиши ин ё он маъноӣ луғавӣ фаҳмида мешавад. Аз ин ҷост, ки мафҳуми маъноӣ маҷозӣ на ба навъи ҷудогонаи маъноӣ луғавӣ, балки ба усули ташаккули он маъноӣ далолат мекунад. Аз ҷониби дигар, маҷозии луғавӣ аз анвои гуногуни маҷозот, ки ҳамчун санъати бадеӣ анъанавӣ шинохта шудаанд, бояд фарқ кунад. Ба ҷумлаи маъноҳои луғавӣ бо усули маҷоз ба вучуд омада на ҳама гуна маҷозот, балки чунин воситаҳои тасвири бадеӣ

дохил мешаванд, ки дар шакли калимаи алоҳидае шах шуда монда, ба ҳукми анъана даромадаанд». [7, с. 53]

Забоншиноси рус С.М. Мезенин мафҳуми маҷозро барои бунёди образҳо дар адабиёти бадеӣ муҳим шуморида, таъкид менамояд, ки он мансуб ба категорияҳои лингвистикӣ. Дар ин маврид ӯ низ чунин мегӯяд: «Воқеан, ҳеч яке аз воҳидҳои забон - морфема, калима, ибора образнокӣ доро нестанд. Муносибати онҳо ба зухуроти ҳақиқати объективӣ характери аломатро дорад. Образнокӣ мумкин аст, фардӣ ифодаи нотакрор, инъикоси ҳаёлангези объект бошад. Масалан калимаи заргӯш аз рӯи ифодаи маъноияш образнокӣ худ ба худ (само по себе) доро нест. Вале ин калима дар ҳолатҳои мушаххас метавонад образ созад. «Заргӯш»: гуфта мо дар шакли образнок фикреро ифода менамоем (ин одам тарсу аст. Заргӯш тарсончак аст, мантиқан ин одам ба заргӯш монанд аст)». [9, с. 50]

С.М. Мезенин ин мафҳумро ба таври амиқ омӯхта, онро ҳадафи забонӣ (метаязык) барои илмҳои психологию фалсафӣ, назарияи адабиёту санъатшиносӣ ва семиотикаю забоншиносӣ номидааст.

В.А. Маслова маърифатиро ҳамчун самти илм муайян мекунад, ки объекти омӯзиши он ақл, тафаккури инсон ва он равандро ва ҳолатҳои руҳии бо онҳо алоқаманд мебошад. Ин илми дониш ва маърифат, дарки ҷаҳон дар раванди фаъолияти инсон аст. [10, с. 6]. Дар замони муосир, илми маърифатӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун илми принципӣ, ки равандро равандро идора мекунад, дарк карда мешавад. [5, с. 4]

Ҷойгоҳи асосиро дар забоншиносии маърифатӣ масъалаи гурӯҳбандии олами атроф ишғол мекунад. Дар ин ҷо маҷоз ҳамчун зухури имконияти гуногуни ақл нақши муҳим мебозад. Ҷамин тавр, Е.В. Будаев мегӯяд, ки маҷоз дар илми маърифатии муосир одатан ҳамчун як амалиёти (асосӣ) равонӣ, ҳамчун роҳи шиноخت, гурӯҳбандӣ, концептуалӣ, арзёбӣ ва шарҳи олам муайян карда мешавад. [1, с. 16]

Дар замони муосир диққати зиёд ба ҷанбаи маърифатии маҷоз равона карда шудааст. Ин пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки дар охири асри ХХ дар забоншиносӣ аз марҳилаи тавсифӣ ба марҳилаи тавзеҳотӣ гузашт.

Муҳаққиқи амрикоӣ Ч. Ҷейнс ба омӯзиши масъалаҳои генезис ва эволюсияи шуури инсон машғул буд. Дар соли 1976, олим китоби «The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind» -ро ба таъъ расонд. Дар он тамоми боб ба истиораҳо бахшида шудааст. Ч. Ҷейнс раванди маҷозро таҳқиқ карда, гуфт, ки эволюсияи шуур бо қобилияти маҷоз алоқаманд аст. Вай инчунин боварӣ дошт, ки маҷоз василаи тавсеаи фаҳмиши ҷаҳон, шуури инсон аст. [1, с. 16-17]

Бояд қайд кард, ки забоншиносии маърифатӣ ба маҷоз назари навро ифода мекунад. Маълум аст, ки якчанд намуди фаҳмиши раванди маҷозӣ вучуд дорад: интеракционистӣ, прагматикӣ, маҷозии муқоисавӣ, забонӣ, синергетикӣ, маърифатӣ.

Дар илми муосир 3 равиши асосӣ барои омӯзиши маҷоз “метафора” вучуд дорад. Назарияи системаи марказӣ, назарияи мукамалтарин ва анъанавӣ мебошад. Вай маҷозро аз мавқеи системаи забон баррасӣ намуда, инчунин сохтори лингвистӣ ва табиати функционалии маҷозро ошкор мекунад (Н.Д. Арутюнова, О.И. Глазунова, Ю.И. Левин, Г.Н. Склярская, М.Блэр, Ф. Вилрайт). [13, с. 9]

Назарияи антропологии падидаи маҷозро аз мавқеи номинатор тарҷумон баррасӣ мекунад (В.Н. Телия, И.В. Толочин, И.Я. Широва). Ғайр аз ин, дар ин назария самтҳои психолингвистӣ ва функционалӣ-коммуникатсионӣ фарқ карда мешаванд.

Дар доираи равиши психолингвистӣ маънои матн дар ташаккули маънои метафора ва тафсири он баррасӣ карда мешавад. Коннотатсияҳои метафорӣ ҳамчун усули таъсиррасонии прагматикӣ ба адресат ва хусусият, ки дар интиқоли маҷозии марказӣ мебошад, ҳамчун роҳи ифодаи муносибати эмотсионалӣ-баҳодихӣ ва услубӣ-ишорашудаи байни мавзӯи сухан ва воқеият баррасӣ карда мешаванд. [12]

Дар равиши функционалӣ-коммуникативӣ вазифаи асосӣ муайян кардани монандӣ ва фарқияти маънои мустақим ва маъно мебошад, ки муаллиф дар назар дорад. Ин аст он чизе, ки ба таҳлили хусусияти фаъолияти маҷоз бо назардошти самти коммуникатсионии сухан мусоидат мекунад. [13, с. 10]

Назарияи маърифатии маҷоз падидаи маҷозро на ҳамчун роҳҳо, балки ҳамчун воситаи асосии тафаккур шарҳ медиҳад. Дар ин назария равишҳои сохторӣ ва этносентрии раванди маҷоз фарқ карда мешаванд. Тарафдорони равиши сохторӣ маъноӣ маҷозиро бо маҷмуи дигаргуниҳо дар системаҳои концептуалӣ, ки дониши инсон дар бораи ҷаҳон дар он ҷамъ мешавад, пайваст мекунад (А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов, А.П. Чудинов). Тибқи равиши этносентристӣ, онҳо дар маҷоз калиди фаҳмиши асосҳои тафаккур ва равандҳои эҷоди биниши хоси миллии ҷаҳонро оғоз карданд (Н.Д. Арутюнова). Дар асоси ин муқаррарот, мо метавонем хулоса барорем, ки маҷоз интиқолдиҳандаи махсуси концептуалии стереотипҳои этномаданӣ мебошад. [13, с. 10-11)

Забоншиносии маърифатӣ як самти махсуси лингвистӣ мебошад, ки бо омӯзиши забон ҳамчун воситаи маърифатӣ - сохтори аломатҳо сару кор мегирад, ки дар рамзгзорӣ ва тағйир додани иттилоот нақши калон дорад. [4, с. 53] Мо гуфта метавонем, ки масъалаи асосии забоншиносии маърифатӣ сохтани сохтори иртиботи лингвистӣ ҳамчун табодули иттилоот мебошад.

В.А. Маслова мегӯяд, ки ҳадафҳои асосии забоншиносии маърифатӣ фаҳмидани раванди татбиқи дарк, гурӯҳбандӣ, тасниф ва дарки олами атроф, инчунин дарки равандҳои ҷамъоварии дониш, омӯختани системаҳои таъмин намудани намудҳои гуногуни фаъолият ва иттилоот мебошанд. Муҳаққиқ илова мекунад, ки илми маърифатӣ натиҷаи ташаккули фанни муҳандисии марбут ба коркарди компютери иттилоот мебошад. [8, с. 17]

Аввалин кӯшиши тавсифи пайвандҳои ассотсиатсия бо забони англисӣ ба Ҷ. Лакофф ва М. Чонсон тааллуқ дорад. Дар китоби «Маҷозҳое, ки мо бо он зиндагӣ мекунем» (2008), муҳаққиқон «мафҳуми маҷозӣ»-ро бо мақсади муайян кардани мафҳумҳое, ки метавонанд падидаҳои як навъро аз нигоҳи падидаҳои навъи дигар шарҳ диҳанд, ворид карданд. Инчунин, онҳо боварӣ доранд, ки ин сохторҳо метавонанд шумораи беаҳдуди изҳороти маҷозиро ташкил диҳанд. Ҳамчун ибораҳои лингвистӣ, маҷозҳо аз он сабаб баррасӣ карда мешаванд, ки онҳо дар системаи концептуалии шахс мавҷуданд. [6]

Ҷ. Лакофф ва М. Чонсон чунин мешуморанд, ки тезиси асосии назарияи маърифатии метафора ба ғояи зерин коҳиш ёфтааст: равандҳои маҷоз ба расмиёти коркарди сохторҳои дониш - фреймҳо ва сценарияҳо асос меёбанд. Донише, ки дар кадрҳо ва сценарияҳо амалӣ мешавад, таҷрибаи умумии ҳамкориҳои инсон бо ҷаҳони беруна - ҳам бо олами ашӯ ва ҳам бо ҷомеа мебошад. [6, с. 9]

Дар ибтидо мафҳумҳои «мафҳуми маҷозӣ» ва «маҷозии концептуалӣ» дар илм ҳамчун якхела ворид карда шуданд. [6]

Нуктаи назаре мавҷуд аст, ки мувофиқи он дар замони муосир соҳаи концептуалии маҷозӣ дар забоншиносии маърифатӣ хеле хуб рушд ёфтааст, маълумоти охири нишон медиҳанд, ки сохторҳои концептуалӣ на танҳо соҳаҳои концептуалӣ, балки матнҳои инфиродӣ низ, матнҳои гуногун (шеърӣ, ҳикоя, мақолаи маҷалла, мақолаи илмӣ) метавонанд ба як маҷозии концептуалӣ ё ба гурӯҳи маҷозҳои концептуалӣ, ки манзараи маҷозии муштарак доранд, асос ёбанд. [2, с. 181]

Ҳамин тариқ, маҷоз яке аз он мафҳумҳои муҳиммест, ки дар низоми илмҳои гуногун мавриди истифода қарор мегирад. Ҳадафи асосии маҷоз барои ифодаи маъно равона шудааст. Яъне он воситаест, ки тавассути он аз калимаҳое, ки маъноӣ лугавӣ доранд, маъноӣ дигаре тавлид ёбад. Ин мафҳум аз замонҳои қадим тавачҷуҳи олимони соҳаҳои гуногунро ба худ ҷалб намудааст. Ҳанӯз аз даврони қадим олимони соҳаи суҳаншиносӣ барои муайян кардани маъноӣ калима ва хусусиятҳои гуногуну серпахлуи он баҳсҳо карда, таҳқиқоти зиёди илмӣ ба анҷом расонидаанд. Зеро ташаккули таърихии ҷамъият ба инсоният шароит фароҳам месохт, ки барои ғайи гардонидани маънавиёти худ ба эҷодкорӣ даст бизанад ва дар ин раванд образи тасвирҳо ва фантазия (ё муболиға)-ҳои зиёдеро тавассути забон баён кунад. Пеш аз ҳама, ифода ва ё баёнҳои ғайривоқеӣ боиси он мегардид, ки калимаҳо дорои тобиш ё ҷилоҳои нави маъноӣ гарданд.

Маҳз ҳамин масъала дар рисолаҳои гуногуни илмӣ мавриди баҳсу талош қарор гирифтааст. Пеш аз ҳама, таваҷҷуҳи аҳли илм ба он равона шуда буд, ки чаро баъзе калимаҳо дар баробари ифодаи маъноӣ аслии худ боз барои ифодаи маъноӣ дигар низ меоянд? Чунин гузориши масъала ду проблемаро ба вучуд оварда буд:

1) Якум, гурӯҳе аз калимаҳо, ки шаклан якхелаанд ва маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Ин гурӯҳ калимаҳо минбаъд омоним номида шуданд, зеро байни маъноҳои онҳо робитае вучуд надорад;

2) Дуюм, калимаҳое, ки мисли омонимҳо як хел навишта мешаванд, вале байни маъноҳои онҳо робита ва алоқамандӣ аз ягон ҷиҳат вучуд дорад. Ин навъи калимаҳо минбаъд калимаҳои сермаъно номида шуданд.

Дар ин маврид ду масъалаи хеле муҳим пеш меояд, ки чаро байни гурӯҳи калимаҳои ҳамшакл чунин муносибат вучуд дорад?

Масъалаи мазкур ҳалли худро дар он ёфт, ки чунин хусусияти гуногунпахлуи калима аз зарурати иқтисодӣ ва эстетикӣ ба вучуд омадааст.

Яъне кам будани миқдори калимаҳо нисбат ба ашёҳо ва мафҳумҳои олам боиси он гардид, ки калимаҳои шаклан як хел талаффузшаванда (омоним) дар забон пайдо шаванд, ки ин зарурати иқтисодӣ ё иҷтимоӣ забон аст. Дар раванди инкишофи забон калимаҳои алоҳида тасодуфан бо ҳам аз ҷиҳати шаклу талаффуз монанд мешаванд, ки байни худ ягон гуна робитаи маъноӣ надоранд. Агар ба этимологияи онҳо низ назар кунем, дармеёбем, ки онҳо калимаҳоеанд, ки аз решаҳои гуногун пайдо шудаанд. Дар мавриди дигар, маҷоз бо таносуби сухан сару қор дорад, дар омоним ин масъала мушоҳида намешавад. Ҳамчунин, маҷоз дар ташаккули сермаъноии калимаҳо нақши муҳим дорад, омоним аз ин хусусият орӣ аст.

Дар баробари ин зарурати эстетикӣ ва ҳунарии боиси он гардидааст, ки калимаҳо барои ифодаи ҷаззобу дилкаш ба маъноӣ ғайриаслӣ оянд ва суханро муассир намоянд. Пас, байни ин ду мафҳум робита ва фарқияти ҷиддие мушоҳида мешавад. Дар ин маврид маҷоз дар ифодаи маъноӣ дуҷум маҷмаи муҳим дорад.

Назарияи маърифатии маҷоз ба он ақида асос ёфтааст, ки асосҳои маҷозӣ равандҳои қорқарди сохторҳои дониш - сценарияҳо ва фреймҳо мебошанд. Маҳз донише, ки дар сценарияҳо ва кадрҳо амалӣ мешавад, таҷрибаи ҳамкорӣ инсон ва ҷаҳони атроф (бо ҷомеа ва олами ашё) мебошад. Ҳамин тавр, нақши маҳсус ба таҷрибаи ҳамкорӣ бо ҷаҳони моддӣ тааллуқ дорад, ки дар сатҳи забоншиносӣ, алаҳусус дар шакли ташбеҳ инъикос ёфтааст. [6, с. 9]

Мо гуфта метавонем, ки вазифаи пешрафт барои маҷозии концептуалӣ хос нест; он дар матн ҳамчун принсипи сохторсозӣ, заминаи концептуалӣ, ки нияти муаллиф ва ғояи асосии матнро рамзгӯзорӣ мекунад, ба назар мерасад. Ғайр аз он, маҷозии концептуалӣ бевосита бо ғояи матн алоқаманд аст, бинобар ин онро метавон яке аз воситаҳои амалӣ намудани вазифаи прагматикӣ рафтори нутқ номид. [3, с. 183]

Ҷ. Лакофф ва М. Чонсон чунин мешуморанд, ки системаи маърифатӣ маҷоз аст, аз ин рӯ маҷоз дар ҳаёти ҳаррӯзаи мо пайдо мешавад, он на танҳо дар забон, балки дар тафаккур, рафтор, фаъолият, дарк низ мавҷуд аст. Ҳамин тарик, маҷозро падидаи руҳӣ номидан мумкин аст. [6]

3. Ковеч мегӯяд, ки ташбеҳ дар соҳаҳои гуногуни олами атроф вучуд дорад (илм, санъат, варзиш, сиёсат). Ҳамин тавр, мо гуфта метавонем, ки маҷозҳо на танҳо дар забон, балки дар фарҳанг низ вучуд доранд. 3. Ковеч инчунин таҳқиқоти психолингвистии метафори Р. Гиббсро баррасӣ кардааст. Дар асарҳои худ Р. Гиббс гуфтааст, ки ташбеҳҳои концептуалӣ дар шуури инсон мавҷуданд. [14]

Нуктаи назари муҳаққиқон вучуд дорад, ки боварӣ доранд маҷозҳо на танҳо дар забон, балки дар ҳама ҷиҳат, ки одамро иҷота мекунанд, мавҷуданд. Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки забон механизми сохтории системаи равонии шахс мебошад. [11, с. 140]

Бояд гуфт, ки мафҳумҳои маҷозӣ падидаҳои системавӣ мебошанд, онҳо дар алоҳидагӣ вучуд надоранд. Пас, омӯзиши мафҳумҳои маҷозӣ, пеш аз ҳама, барқарорсозии робитаҳо ва фарқияти онҳоро пешбинӣ мекунад.

Истилохи шабакаи маҷозӣ ба Ч. Лакофф ва М. Джонсон тааллуқ дорад, ки дар онҳо ташаккули муайян, моделҳои маҷозии ташкили дониши шартан фарҳанги мефаҳмиданд.

Мафҳумҳои маҷозӣ ва майдонҳои маҷозӣ аз ҳамдигар бо ҳаҷм ва табиати ҷузъҳои худ фарқ мекунад. Дар бораи тасвири маҷозии ҷаҳон сухан ронда, бояд қайд кард, ки он як намуди дарки ҷаҳон, тасвири нафсонии падидаҳои табиӣ, ҳаёти ҷомеа аст. [13, с. 13] Дар ин таҳқиқот ба муайян, таҳлили маҷозии концептуалӣ, татбиқи он дар матнҳои англисизабон таваҷҷуҳи махсус дода шудааст.

Адабиёт:

1. Будаев, Э.В. Становление когнитивной теории метафоры. Лингвокультурология [Текст] / Э.В. Будаев. – Вып.1. Екатеринбург, 2007. С.16-32.
2. Беляевская, Е.Г. Концептуальная метафора как фактор смысловой и структурной организации текста [Текст]: Германистика: состояние и перспективы развития. Мат-лы Междунар. конф. 24-25 мая 2004 / Е.Г. Беляевская – М.: МГУ, 2005. С.36-44.
3. Беляевская, Е.Г. Применимо ли понятие концепта ализации к тексту? [Текст]: Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство: Сб. в честь Е.С. Кубряковой / Е.Г. Беляевская – М.: Языки славянских культур, 2009. С.178-186.
4. Кубрякова, Е.С., Демьянков, В.З., Панкрац, Ю.Г., Лузина, Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов [Текст] / Под общей ред. Е.С. Кубряковой. М.: ИПО «Лев Толстой», 1996. – 248 с.
5. Кубрякова, Е.С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем [Текст] // Язык и структура представления знаний / Е.С. Кубрякова. М.: ИНИОР РАН, 1992. С.4-38.
6. Лакофф, Дж., Джонсон, М. Метафоры, которыми мы живем [Текст]. Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. Изд.2-е. / Дж. Лакофф, М. Джонсон. М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 256 с.
7. Мачидов, Х. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. / Х. Мачидов. – Душанбе: Деваштиҷ, ҷилди 1, 2007. – 255 с.
8. Маслова, В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. Пособие [Текст]. – 4-е изд. / В.А. Маслова. М.: Флинта: Наука, 2008. – 296 с. 30. Маслова В.А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста. – Минск: Высшая школа, 1997. – С.67-93.
9. Мезенин, С.М. Образность как лингвистическая категория / С.М. Мезенин // Вопросы языкознания, 1983, №6. – С. 48–57.
10. Москвин, В.П. Русская метафора. Очерк семиотической теории / В.П. Москвин. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 184 с.
11. Петров, В.В. Метафора: от семантических представлений к когнитивному анализу / В.В. Петров // Вопросы языкознания. – 1990. – №3. – С.135-146.
12. Телия, В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – С. 173-204.
13. Эртнер, Д.Е. Метафорический концепт в поэтических текстах Роберта Бернса и их русских переводах [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Д.Е. Эртнер. Тюмень, 2004. – 26 с.
14. Gibbs, R. Psycholinguistic Studies on the Conceptual Basis of Idiomacy // R. Gibbs // Cognitive Linguistics. №1, 1990. – Pp. 417 - 451.
15. Gibbs, R. The Poetics of Mind. London / R. Gibbs. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 527 p.

ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВИИ «МАҶОЗИИ КОНСЕПТУАЛӢ» ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Мақолаи илмӣ оид ба таҳлили заминаҳои назариявии маҷозии концептуалӣ дар илми забоншиносии муосир равона гардидааст. Муаллифон дар ин мақола, хусусияти назариявии маҷозии концептуалиро таҳлили илмӣ намуда, дар рафъи он марҳилаҳои дигари маҷозии концептуалиро ошкор ва баррасӣ кардаанд.

Дар мавриди баррасии таркиби сарчашмаи назарияи маҷозии концептуалӣ, муаллифон ба чунин хулосабарорӣ омадаанд, ки ташаккули маҷозии концептуалӣ дар илми забоншиносӣ танҳо ба рушди вожаҳо ва вижагиҳои маъноии калимаҳои ғайриаслиро дар забон ба вуҷуд меоварад. Дар асоси ин, дар таркиби маҷозии концептуалӣ аз рӯи пайдоиш ва манбаи пурарзиш ба заминаҳо ҷудо кардан зарур аст, ки дар мақола хусусиятҳои маҷозии концептуалӣ дарҷ ёфтаанд.

Сарчашмаи пурарзиши заминаҳои назариявии маҷозии концептуалӣ дар он ҳаст, ки онҳо аз ибтидо мавҷудияти хоси илми забоншиносӣ буда, барои мукамал намудани фонди луғавии забон мусоидат менамоянд. Дар натиҷаи ин, муаллифон дар ин мақола қўшиш ба харҷ додаанд, ки мафҳумҳои маҷозии концептуалиро аз рӯи принципи сохтори-маъноии онро мавриди таҳқиқоти илмӣ қарор додаанд.

Калидвожаҳо: мафҳум, маҷоз, маҷозии концептуалӣ, омӯзиш, забоншиносӣ, прагматикӣ, вазифа, истилоҳ, хусусият, назария, принцип, тасниф, мураккаб, семантика. таҳлили сохторӣ, таҳқиқот.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ «КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МЕТАФОРЫ» В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Научная статья посвящена анализу теоретических оснований концептуальной метафоры в современной лингвистике. В данной статье авторы научно проанализировали теоретическую природу концептуальной метафоры, а также выявили и обсудили другие этапы концептуальной метафоры. Относительно обзора истоков теории понятийной метафоры авторы пришли к выводу, что формирование понятийной метафоры в языкознании ведет только к развитию слов и семантических особенностей неисходных слов в языке. Исходя из этого, необходимо разделить концептуальную метафору на контексты по происхождению и ценностному источнику, признаки которых включены в статью.

Ценность теоретических основ понятийной метафоры состоит в том, что они с самого начала характерны для лингвистической науки и способствуют совершенствованию словарного запаса языка. В связи с этим в данной статье авторы предприняли попытку изучить понятия концептуальной метафоры по ее структурно-семантическому принципу.

Ключевые слова: понятный, метафора, концептуальная метафора, обучение, языкознание, прагматика, задача, термин, признак, теория, принцип, классификация, сложность, семантика. структурный анализ, исследование.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF «CONCEPTUAL METAPHOR» IN MODERN LINGUISTICS

The scientific article is devoted to the analysis of the theoretical foundations of the conceptual metaphor in modern linguistics. In this article, the author scientifically analyzed the theoretical nature of the conceptual metaphor, and also identified and discussed other stages of the conceptual metaphor. Regarding the review of the origins of the theory of conceptual metaphor, the author came to the conclusion that the formation of a conceptual metaphor in linguistics leads only to the development of words and semantic features of non-original words in the language. Based on this, it is necessary to divide the conceptual metaphor into contexts by origin and value source, the features of which are included in the article.

The value of the theoretical foundations of conceptual metaphor lies in the fact that from the very beginning they are characteristic of linguistic science and contribute to the

improvement of the vocabulary of the language. In this regard, in this article the author made an attempt to study the concepts of conceptual metaphor according to its structural and semantic principle.

Key words: legible, metaphor, conceptual metaphor, learning, linguistics, pragmatics, task, term, sign, theory, principle, classification, complexity, semantics. structural analysis, research.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулямов Ҳайдар Қаландарович – номзоди илмҳои филологии кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16. Тел: (+992) 918276962, E-mail: gulomov.haidar@mail.ru

Азизова Суманби Раҳматшоевна, докторанти РНД-и кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ, суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел: 987739804

Сведения об авторах: Гулямов Хайдар Каландарович – кандидат филологических наук кафедры языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: (+992) 918276962, E-mail: gulomov.haidar@mail.ru

Азизова Суманби Раҳматшоевна, докторант РНД-и кафедраи языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университете имени А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, улица С.Сафарова 16. Тел: 987739804

Information about the authors: Gulyamov Haidar Qalandarovich – Candidate of Philology of Linguistics and Comparative Typology Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob c. S. Safarov street 16. Phone: (+992) 918 27 69 62, E-mail: gulomov.haidar@mail.ru

Azizova Sumanbi Rahmatshevna, doctoral student of PHD of Linguistics and Comparative Typology Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob c. S. Safarov street 16. Phone: 987739804

УДК: 659.25 (042) (575.3)

ББК: 602+74 (2-тадж)

Дж-89

РАБОТА ПО ИЗУЧЕНИЮ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ СТУДЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУПП

Джумаева Д.Дж. н.и.п.

Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи А. Рӯдакӣ

Работа по формированию терминологических умений начинается на этапе, когда студенты национальных вузов обладают определенным уровнем компетентности, сформированными лексическими умениями и навыками в отношении к общеупотребительной лексике. Особенности работы по изучению терминологической лексики заключаются, на наш взгляд, в том, что термин представляет собой особую лексическую единицу, функционально не свободную, ограниченную внешним и внутренним контекстом. Под внешним контекстом мы понимаем функционирование термина в текстах с определенными жанрово-стилистическими характеристиками. Терминология каждой области знания строится на основе понятийных связей профессиональных знаний. Терминология как систематический набор терминов, таким образом, ограничивает и вербально закрепляет систему понятий той или иной области знания. Под внутренним контекстом мы понимаем соотнесенность термина с другими единицами терминологического поля. Работа по изучению терминологической лексики в отличие от других категорий слов языка имеет свою специфику и представляет одну из

сложных проблем обучения лексике русского языка в неязыковом вузе. Сложным в этом вопросе, - отмечает Ходжиматова Г.М., - является, прежде всего, усвоение студентами национальных групп терминов, представляющих собой ряд взаимосвязанных и взаимообусловленных значений, каждое из которых конкретным лексическим значением, чем обусловлена особенность функционирования его в системе языка. [6, с. 78]

Изучение терминологической лексики студентами - таджиками неязыковых факультетов на занятиях по русскому языку при изучении подязыка специальности имеет важное значение, так как формирует языковые и речевые навыки, способствует более глубокому усвоению научного стиля речи, повышает мотивацию к обучению русскому языку. Изучение терминологической лексики оказывает положительное влияние не только на уровень владения русской профессионально направленной речью, но и глубину усвоения материала теоретических дисциплин общего и специального характера на степень подготовленности специалиста к будущей своей профессиональной деятельности.

Как известно, лексика научного стиля включает в себя три основных пласта: общеупотребительный, общенаучный и терминологический, а также номенклатурные наименования и частично профессионализмы. Эта лексика обладает специфическими чертами, отличающими её от других лингвистических единиц языка и ограничивающих сферу её употребления. Она социально обусловлена, общественно осознана носителями данного языка как закреплённая за определенной разновидностью языка - за научным функциональным стилем. Терминологическая лексика входит в систему общелитературного языка как частная и обособленная система. Термины и слова общелитературного языка принадлежат к широкой общелитературной и узкой специальной сфере.

К общеупотребительной лексике относятся наиболее часто встречающиеся в научных текстах слова общего языка (сюда включаются и все служебные слова). К общенаучной относятся слова, при помощи которых описываются различные явления и процессы в разных областях науки и техники и которые закреплены за определенными понятиями, но не являются терминами. Третий пласт - терминологическая лексика. Терминология вступает в лексические и структурные контакты с общелитературным языком. В.М. Лейчик подчеркивает, что термины обладают всеми семантическими и формальными признаками слов и словосочетаний естественного языка; термины фигурируют как таковые именно в лексике языка для специальных целей, а не в лексике того или иного естественного языка в целом. [4, с. 32] В зависимости от характера отражаемого объекта можно выделить собственно понятийную терминологию, в которую входят понятия признаков, действий, состояний, связей, отношений, т.е. абстракций, непосредственно не соотносимые с предметами действительности, переходную терминологию, включающую понятия в высшей степени обобщенных и абстрагированных «предметов» и номенклатурные наименования. В лексике научного стиля особое место занимают термины. Для научного стиля ведущим можно назвать терминологичность. Точно и однозначно называют специальные понятия научной сферы общения и раскрывают их содержание особые лексические единицы - термины. В терминологии происходят все лексико-семантические процессы, как и в общелитературном языке. «Многие слова или отдельные значения многих слов - пишет . В. Виноградов, - преимущественно переносного или синонимического характера, ограничены в своих связях. Эти значения могут проявляться лишь в сочетании со строго определенными словами, т.е. в узкой сфере семантических отношений». [1, с. 17]

В структурном контакте термина со словом общелитературного языка отмечается тенденция к появлению составных терминов, терминов словосочетания. Структурные изменения влияют на состав лексики путем проникновения новых словообразовательных моделей и, в то же время, непосредственно обогащают состав словообразовательных средств терминов. «Механизм терминологизации общеупотребительных слов сходен с процессом развития полисемии у слов

общелитературного языка, т.е. это тот же процесс, но происходящий в узкоспециальной сфере. Данное явление находит отражение в толковых словарях пометами: спец., техн. и др, которые фиксируют значения и оттенки значений общеупотребительных слов. Это еще раз подтверждает мысль о том, что специальная лексика есть часть лексического фонда русского языка, и она развивается по тем же языковым законам, хотя такое развитие входит в противоречие с требованиями однозначности, систематичности, стилистической нейтральности и пр., предъявляемыми к терминам. [5, с. 99] Все встречающиеся в литературе лингвистические определения термина чётко делятся на две группы. В первой группе говорится (или подразумевается), что термин - это особые слова в лексическом составе естественного языка. В определениях второй группы повторяется или развивается мысль, высказанная Г.О. Винокуром о том, что «...термины- это не особые слова, а только слова в особой функции. Особая функция, в которой выступает слово в качестве термина, это функция названия». Специфика термина определяется как принадлежностью к двум системам: логико-понятийной системе определенной отрасли знания и лексической системе общелитературного языка, так и особенностями функционирования преимущественно в сфере профессионального общения, в которой во всей полноте реализуются информативные свойства термина. Лейчик В.М. утверждает, что термин либо обозначает, либо обозначает и выражает понятие. При формировании понятия раскрывается соотношение логического и лингвистического аспектов. В плане выражения термин берет из определенного естественного языка то, что может быть названо его «языковым субстратом», а «главным в термине является его терминологическая сущность, т. е. способность оптимально выполнять функцию обозначения специального общего понятия в системе понятий известной специальной области знаний или деятельности. [3, с. 21] Лингвистическая сущность понятия проявляется в соответствующих языковых значениях: денотативном и сингификативном. Денотативное значение термина отражает связь значения термина с предметом (денотатом). Сингификативное значение термина - это понятийное значение. [4, с. 37]

Чтобы обучение русской терминологической лексике студентов национальных групп было эффективным, необходимо учитывать определенные объективно существующие закономерности процесса усвоения, правила, управляющие этим процессом, и на их основе строить методическую систему работы.

Необходимо отметить, что разграничение общеупотребительной лексики и терминологии в специальной речи условно, так как потенциально каждое знаменательное слово может выполнять функцию термина. Термин, входя в терминологическую систему определённой науки, одновременно является составной частью терминологии в целом, т. е. единицей: лексической системы, специфически устроенной, со специфическим набором функций. Общеупотребительные слова являются постоянным источником пополнения наименований терминологии, а с другой стороны, термины, выходя за пределы языка науки, вливаются в литературный язык, становясь словами общего употребления. При этом в их семантической структуре неизбежно возникают изменения, отражающиеся на особенностях употребления, сочетаемостных возможностях и других свойствах.

Работа по развитию профессиональной речи студентов должна вестись в строгом соответствии с основными этапами формирования лексических понятий и связанных с ними навыков и умений воспринимать терминологическое слово в процессе его функционирования осознавать его значение, составлять с ними словосочетания, предложения, употреблять слово в речевом акте в соответствии с той или иной профессиональной потребностью и ситуацией.

Задача развития и совершенствования профессиональной русской речи студентов национальных групп неязыковых факультетов может быть реализована с помощью специальной системы упражнений, базирующихся на текстовом материале и нацеленных на обогащение и активизацию терминологической лексики в речевой деятельности студентов. Использование языковых и коммуникативных упражнений в

системе обучения терминологической лексике позволит студентам выработать умение осмыслить значение термина, оперировать им на уровне овладения синтагматическими и парадигматическими отношениями термина внутри терминологического поля, формирования прочных и устойчивых навыков использования термина в речевой деятельности.

В научных текстах, предназначенных для узких специалистов, термины обычно расшифровываются. Однако в научных произведениях, рассчитанных на более широкую аудиторию, чрезвычайно важно правильно ввести термин в текст, удачно разъяснить. Различные приёмы введения и объяснения терминов делают изложения более понятным. Введение терминов в текст должно быть «подготовлено» предшествующим изложением, т. е. необходимо создать так называемые контекст введения термина.

Ввести термин - это не просто упомянуть о нём, введение термина означает, что в дальнейшем читатель вместе с автором будет свободно оперировать им, а это предполагает знание содержания термина. Приёмы объяснения термина могут быть различными: толкование значения слова, перевод, развернутое описание его значения при помощи контекста или на родном языке и др. Выбор способа семантизации термина зависит от целого ряда факторов характера значения самого слова, его положения в системе, условий обучения и т.д. От этого зависит глубина осмысления понятия, прочность его запоминания и эффективность введения его практическую деятельность. Наиболее эффективным способом семантизации терминологической лексики является, на наш взгляд, толкование при помощи описания, объяснения. Процесс усвоения терминологической лексики проходит несколько стадий ступеней, на каждой из которых решаются конкретные свои задачи. Следует отметить, что основной целью процесса усвоения данных единиц является выработка умений правильного употребления, активного использования в речевых ситуациях профессиональной коммуникации. Как известно, при введении новой терминологической лексики используются такие методы, как закрепление и активизация. Как показал опыт работы, студенты приходят в вуз со слабой речевой подготовкой, поэтому приходится начинать работу с корректировочного курса. Студентам предлагаются основные разговорные темы, где одновременно происходит овладение некоторыми важными грамматическими явлениями - обучение научному стилю: начинается на продвинутом этапе обучения. Основная задача данного этапа состоит в практическом применении студентами уже приобретенных коммуникативных умений на начальном этапе обучения. При обучении языку специальности происходит знакомство студентов с конструктивными элементами научного стиля речи, с общенаучной терминологической лексикой, как важнейшими составляющими специфики научной речи. Студенты научатся различать значение терминологической лексики от общенаучной. Введение терминологических и общенаучной лексики осуществляется на основе их реального употребления в текстах по специальности.

Следует отметить, что без прочного и глубокого знания и семантики термина; сочетаемостных характеристик и лексико-грамматических особенностей, трудно говорить о выработке речевых умений и навыков самостоятельно порождать научные высказывания. В этой связи необходимо объяснить значение термина, после чего переходить к активизации речи. Следовательно, работа по формированию терминологических умений и навыков совершается в несколько этапов: введения, семантизации, закрепления и активизации.

Для формирования коммуникативной профессиональной направленной компетенции необходим дифференцированный подход, позволяющий сегментировать учебный материал, подлежащий активному усвоению, чтобы он удовлетворял коммуникативные потребности единиц русского языка, был доступен и мог стимулировать познавательную деятельность студентов. Среди группы методистов распространено будто мнение, что благодаря однозначности термина, его прикреплённости к определенной области научного знания, а также его

интернациональной основы и частой повторяемости, собственно термины не представляют трудностей для понимания и освоения.

Мы предлагаем следующие этапы работы над терминологической лексикой: первый этап обучения русскому языку в неязыковом вузе должен носить в основном коррективный характер, и, главным образом, на этом этапе изучаются общелитературные слова; продвинутый этап должен в значительной мере служить целям повторения и упрочения лексического запаса, ограничиваясь введением и изучением незначительной части терминологического словаря-минимума, свойственного литературе подъязыка специальности.

Таким образом, выделенные нами приёмы введения терминологической лексики представляются принципиальными, позволяющими вводить терминологию студентам - таджикам неязыкового вуза при обучении русскому языку в связи со специальностью более оптимально и целенаправленно.

Литература:

1. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений. // Вопросы языкознания. -1953. - №3. - С. 10 – 17
2. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии [Текст] /Г.О.Винокур// Труды Моск. гос. ин-та истории, философии и литературы, Филол. фак. - М., 1939. -Т. 5. -С. 3-54.
3. Лейчик В.М. Проблемы отечественного терминоведения в конце XX века//Вопросы филологии, 2000.-№2(5).
4. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. Изд. 4-е,- М.:Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009,- 256 с.
5. Ходжиматова Г.М. К вопросу о взаимодействии общелитературной и терминологической лексики в научных текстах// Документ как текст культуры-Вып.6: Международный сборник научных трудов.-Тула ООО «С- Принт», 2013-С.98-102
6. Ходжиматова Г.М. Научные основы обучения терминологической лексике в неязыковом вузе: Монография.- Душанбе: ООО «Авесто», 2010.- 240с.

КОР БО ОМУЗИШИ ЛЕКСИКАИ ИСТИЛОХОТИИ ДОНИШЧЌЌНИ ГУРЌХХОИ МИЛЛИ

Дар мақолаи мазкур оиди омузиши луғати истилоҳот, мустаҳкам намудан ва ғаёол гардонидани кори донишчўёни гурўхҳои миллӣ пешниҳод шудааст. Ҳамчунин, савол дар муайян кардани истилоҳот ва ғаёол гардонидани он дар системаи адабиёти забон дида мешавад. Ба назардошти муаллиф, зарурияти дониш барои комилан азхудкунии истилоҳот ва тартиботи алоқаи донишчўён дар паиҳам бурдани кор бо азхуд намудани лексикаи иқтибосӣ лозим ва зарур аст.

Калидвожаҳо: иқтибос, калимаи маъмул, тартиби машқҳо, робитаи кордонӣ, забони мутахассис, иқтибоси семантикӣ, устувор, ғаёолкунонӣ.

РАБОТА ПО ИЗУЧЕНИЮ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ СТУДЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУПП

В данной статье предложена работа по изучению терминологической лексики, ее закреплению и активизации студентов национальных групп. Также рассматривается вопрос об определении термина и его место в системе литературного языка. По мнению автора, учитывая важность знания для адекватного понимания термина, его системных связей студентами, необходима поэтапная работа по освоению терминологической лексики.

Ключевые слова: термин, общеупотребительное слово, система упражнений, коммуникативная компетенция, язык специальности, семантизация термина, закрепление, активизация.

WORK ON THE FORMATION AND STUDY OF TERMINOLOGICAL VOCABULARY OF STUDENTS OF NATIONAL GROUPS

In this article the methodical organization of introduction of terminological lexicon, her fixing and activization. is offered. Also the question of definition of the term and its place in system of the literary language is considered. According to the author, considering importance of knowledge for adequate understanding of the term, his system communications by students, stage-by-stage work on development of terminological lexicon is necessary.

Keywords: term, common word, system of exercises, communicative competence, specialty language, term semantization, fixing, activization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чумаева Д.Ч., н.и.п., Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, ш.Кӯлоб, кӯчай С.Сафаров-16. Тел: (+992) 981045231

Сведения об авторе: Джумаева Д.Дж., к.п.н., Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова -16. Тел: (+992) 981045231

Information about thy author: Jumaeva D.J., candidate of pedagogical science of foreign languages department of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT. Kulob town, street S. Safarov 16. Tel: (+992) 981045231

УДК:37.0 (575.3)

ББК:74.26.4 (2-точ)

Н-19

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ РЕЧИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКСКОЙ ШКОЛЕ

Назарова Р.Т., к.п.н., ст. преподаватель
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Применительно к методике и практике работы можно отметить три вида занятий по развитию устной и письменной речи: а) занятия по развитию речи в связи с чтением; б) занятия по развитию речи в связи с грамматикой; в) самостоятельные работы и отдельные, специальные уроки по развитию речи (самостоятельная речевая практика – устная и письменная).[1, с. 4]

В связи с чтением возможно применение следующих приемов по развитию устной и письменной речи: ответы на вопросы, постановка вопросов, составление плана, пересказ прочитанного, изложение, заучивание наизусть, словарные и другие работы. Ответы на поставленный вопрос могут даваться устно, так и письменно.

Разница в вопросах и ответах от класса к классу будет заключаться лишь в том, что сначала вопросы будут задаваться к одному-двум предложениям и формулироваться так, что в них давался частично речевой материал и для ответа. Пример: Куда пошли мальчики? – Мальчики пошли в лес. А затем, постепенно усложняясь, вопросы будут даваться уже к нескольким предложениям или целому абзацу.

Ответ может состоять из одного предложения, иногда из двух. В начальной школе – это простое предложение с использованием слов вопроса, в средней школе – самостоятельно составленное предложение любого состава и типа. Важно от начала до конца, т. е всегда следить за тем, чтобы предложение даваемое учащимся, как ответ на вопрос, было грамматически правильно и понятно не только самому говорящему, но и всем слушающим или читающим. [9, с. 43]

Задать вопрос к прочитанному труднее, чем дать ответ на вопрос.

Как учить учеников ставить вопрос? Путь здесь такой: постановка вопросов самим учителем; коллективная постановка вопросов к прочитанному (придумывание

вопросов учениками, поправки редактирование их с помощью учителя); образец вопроса в книге; самостоятельное редактирование придуманных учениками вопросов с последующей проверкой и заключением учителя.

Нужно сказать, что и на родном языке ученики с большим трудом усваивают умение ставить вопросы, часто осложняя их рассуждениями, растягивая до нескольких предложений. Ближе к постановке вопросов стоит прием постановки заголовков к отдельным частям прочитанного.

Составление плана к прочитанному сначала проводится в классе, коллективно с учителем, и только после этого ученики будут пробовать составлять план самостоятельно. [6, с. 41]. Обычно (еще в начальной школе) сначала план составляется в виде вопросов, после этого переходят к составлению плана из заголовков. Можно допускать план и в виде обычных предложений со сказуемыми или даже (в старших классах средней школы) в смешанном виде. В отличие от составления плана к прочитанному на родном языке, здесь можно рекомендовать большее использование текста; нет надобности составлять план из формулировок «своими словами», если найдутся подходящие слова в самом тексте. План обычно составляется в письменном виде.

Пересказ прочитанного является очень важным приемом для развития устной русской речи. В то время как для пересказа на родном языке у ученика имеется всегда более или менее достаточный запас слов, при пересказе прочитанного на чужом языке запас слов, всегда будет недостаточным. Отсюда будут вытекать некоторые методические особенности постановки пересказа на чужом языке; большая близость к тексту, необходимость заглядывать в книгу и т.п. Пересказ на чужом языке является не только приемом для углубления понимания и передачи содержания прочитанного, но в значительной степени приемом повторения и запоминания прочитанных слов и оборотов речи. Поэтому пересказ прочитанного нужно ставить чаще, чем это делается при обучении родному языку. Обычно пересказ ведется сначала по вопросам, затем по плану (данному учителем или выработанному в классе), наконец – свободно. [3, с. 60]

Письменное изложение прочитанного применяется в старших классах. Для письменного изложения следует брать преимущественно сюжетный материал: рассказы, случаи из жизни, происшествия и т. п., избегая прямой речи и диалогов. Можно брать для изложения также коротенькие описания или рассказы. Полный методический план классного изложения обычно складывается из следующих моментов:

1. Сначала учитель проводит краткую вступительную беседу в целях привлечения внимания учащихся к работе и теме изложения.

2. Затем рассказ читается учителем.

3. После прочтения рассказа ставятся вопросы по содержанию в целом, а также к отдельным словам и выражениям.

4. Затем рассказ читается еще один раз.

5. После этого следует постановка вопросов или составление плана для изложения.

6. Потом можно предложить одному-двум ученикам рассказать, как они напишут изложение (по вопросам или по плану).

7. После такой предварительной подготовки ученики пишут изложение самостоятельно, прочитают написанное и подадут учителю.

Во избежание орфографических ошибок при письме изложения ученикам должна оказываться орфографическая помощь всеми имеющимися на такие случаи средствами (разрешение пользоваться русско-таджикским или русским орфографическим словарем, обращение за справкой и к учителю и т.д., вплоть до решения слабым ученикам иметь перед собой раскрытую книгу, в которой они могут найти нужную орфографическую справку).

Нужно сказать отдельно несколько слов о пересказе или изложении по-русски прочитанного текста на родном языке. Пересказ по-русски прочитанного текста на родном языке покажет, что ученик действительно свободно владеет русской речью и

может самостоятельно пользоваться ею. Такая цель в полной мере может, быть поставлена лишь в средней школе, не ранее VII класса. Но приучать к этому надо значительно раньше, с VII класса. Только не надо смешивать свободного пересказа или изложения с переводом. (Здесь имеется в виду лишь передача основных мыслей прочитанного, которые найдут у ученика свободное речевое выражение по-русски). Конечно, нет необходимости запрещать ученикам подробно и близко к тексту излагать прочитанное (это будет приближать изложение к переводу), но нет надобности требовать этого. Вполне достаточно, чтобы ученик V класса мог изложить по-русски сюжет прочитанного на родном языке рассказчика в полстраницы или даже меньше.

Выписки из прочитанного помогут развитию русской речи как прием закрепления и запоминания понравившихся слов, оборотов речи, предложений небольших отрывков и т.д. Заучив их, учащиеся смогут применять в разговорной речи, а также в разного рода письменных работах.

Выписывать особенно полезно призывы, пословицы, поговорки, загадки, отдельные понравившиеся предложения, потому что они легко запоминаются и с интересом перечитываются. Полезно также выписывать отдельные наиболее понравившиеся места из прочитанных литературно-художественных произведений.

При изложении, сочинении нужно разрешать им пользоваться выписками (цитатами) и даже поощрять такое пользование, так как оно будет способствовать более вдумчивому чтению и более совершенному по речи и грамотному письму.

Школьная практика показывает, что для учителей имеется здесь большой соблазн подойти к изучению литературных произведений так, как делается это в русских школах, т.е. без учета того, что учащиеся здесь не имеют ни того запаса словаря, который позволил бы им так же быстро и точно понимать русский текст произведений, чтобы свободно выражать содержание прочитанного своими словами. [5:216]

Поддаваясь такому соблазну, некоторые учителя пытаются сами пересказать содержание изучаемого произведения (иногда даже на родном языке учащихся) вместо внимательного чтения и объяснения самого текста, сами же делают и выводы из прочитанного, иногда даже предлагают учащимся записать, а потом отвечать по записанному. Нетрудно видеть, что такой прием изучения литературного произведения немного дает для развития собственной русской речи учащихся. Такой прием заставляет учащихся больше слушать, понимать и запоминать речь учителя, рассказывающего о произведении и писателе, чем вдумываться и запоминать речь самого писателя.

Получается даже так, что произведение вовсе не читается, а о нем только рассказывается учителем или повествуется в тексте автора учебника.

Для развития собственной русской речи учащихся на уроках полезнее всего будет в первую очередь использовать тексты литературных произведений, тем более, что в старших классах изучаются классические и современные произведения русской литературы, являющиеся образцовыми и по языку. [8, с. 169] С учетом этого и следует ставить устные и письменные упражнения, которые могут, с нашей точки зрения, быть особенно полезными, а именно:

- а) чтение вслух и заучивание наизусть;
- б) выписки из прочитанного;
- в) ответы на вопросы и постановка вопросов;
- г) составление плана;
- д) устный пересказ
- е) письменное изложение содержания прочитанного;
- ж) сочинения.

Упражнения по развитию речи на грамматических занятиях будут сосредоточены, главным образом, вокруг предложения. Изучение предложения – основа всей работы по изучению русской речи, следовательно, основа и всей речевой практики. Кто усвоил умение свободно оперировать словами, составляя из них предложения так, что они точно отражают объективную действительность и точно выражают

собственные мысли говорящего или пишущего тот усвоил основы изучаемого языка, основы, на которых можно развернуть широкое пользование языком. Кто не усвоил основ построения предложения, тот все время будет беспомощен в практике русской речи. [7, с. 231]

Перечислим кратко те приемы работ по развитию речи, которые можно применять в связи с грамматическим усвоением предложения почти во всех классах в условиях двуязычия. Это будут следующие примеры:

- а) распространение предложений с помощью вопросов;
- б) заполнение (вставка) пропущенных слов;
- в) доказывание и дописывание предложений;
- г) составление предложений по данной теме;
- д) составление предложений из данных слов;
- е) замена одной формы слов в предложении другой или замена одного типа предложения другим;
- ж) перевод предложений с русского языка на родной и с родного на русский.

1. Распространение предложений с помощью вопросов. Как только учащиеся овладели построением предложения из двух членов - подлежащего и сказуемого (что совпадает и с построением однотипного предложения в таджикском языке), уже можно вести работы по распространению предложения. *Хлопок растет* – Где? В каком поле? Как сказать все сразу? Началась компания –Какая? Когда? Где? Как сказать все сразу? *Колхозники приехали* – Какие (чьи) колхозники? Приехали куда? С чем? С какими продуктами?

Подобные упражнения на распространение предложений с помощью вопросов мобилизуют словарный запас учащихся, приучают к связи слов в речи, дают материал для наблюдений над характером этой связи (согласование, управление, примыкание) и т.д. Основное предложение лучше сразу же записать (на доске и в тетрадях). Конечный результат также можно записать.

2. Заполнение (вставка) пропущенных слов (вместо черты или вместо вопроса). Скоро начинается (какая?) компания. Вчера было (какое?) собрание. Мы решаем (что?). Мы пишем (чем?). Я пишу --- Мы провели.

Это первоначальные упражнения. Они требуют придумывания и подбора слов, постановки их в определенной форме иногда допуская свободу выбора слова и формы: Я пишу---(что? чем? в чем? и т.д.).

3. Далее можно рекомендовать свободное дописывание (доказывание) предложений: Колхозники приехали... Учитель объявил...Собрание обсуждало... Наши ученики... К подобным же упражнениям можно отнести приписывание сказуемого к данному подлежащему или подлежащего к данному сказуемому (с распространением новыми, пояснительными словами, или без распространения).

4. По мере усвоения учащимися правил согласования и управления слов полезны будут письменные (с предварительным устным произношением и без него) упражнения на составление предложений из данных слов. Примеров на такие упражнения в учебниках для средней школы имеется довольно много, приводить их здесь нет надобности. Работы по составлению предложений из данных слов, помимо мобилизации внимания учащихся на правильную связь слов и грамматическое выражение этой связи (изменения окончаний), затрагивают и вопросы стиля «Как лучше переставить слова?», «Как будет понятнее?», «Как будет лучше?». Пример. Слова: Я, два, прийти, часа, через.

- а) *Я приду через два часа* (так будет точно, понятно).
- б) *Я приду часа через два* (можно так, но уже будет другой смысл – какой?)
- в) *Я приду два через часа* (так нельзя - смысла нет).

Можно давать упражнения на составление предложений по одному данному слову или ряду их, вызывающему конкретные представления, так чтобы из предложений получился небольшой рассказчик.

Пример. Собрание. Доклад. Постановление. Результаты.

5. Можно давать упражнения на самостоятельное придумывание (произношение и запись) предложений на данную тему или данном предмете (о каком? о чем? про кого? про что?). Последние упражнения можно связывать с построением предложений на ту же тему или о том же предмете на родном языке: получаются два параллельных текста предложения на русском и на родном языках. Это будет не перевод, а свободное высказывание мысли о предмете на одном и на другом языках.

6. Начиная с V класса, представляется возможным использование упражнений стилистического порядка-замены одной формы слова другой (1-го лица - 2-м, прошедшего времени - настоящим и т.д.) или одного слова другим (одной части речи другой) и т.д. возможность и желательность таких упражнений будет подсказываться учителю ходом работы по грамматике и материалом, имеющимся в учебниках грамматики.

7. По мере усвоения строя русского предложения учащимся интересно будет сопоставлять, и сравнивать изученные предложения с аналогичными по содержанию или построению предложениями на родном языке. На этой основе возможны и желательны переводы предложений с русского языка на родной и с родного на русский.

По мере прохождения курса фонетики и грамматики русского языка, особенно при изучении частей речи, следует постоянно вести работу над словом.

Например, по курсу фонетики и словообразования возможны следующие работы:

- а) грамматический анализ слова (грамматический разбор частям слова);
- б) образование родственных слов от одного корня;
- в) образование новых слов – определенных частей речи – при помощи приставок и суффиксов;
- г) образование сложных и сложносокращенных слов;
- д) укрепление правильного русского произношения на основе знакомства с законами фонетики и правилам орфоэпии.

Указанные работы и упражнения будут проводиться на грамматики, и методы их применения в основном те же, что и на соответствующих занятиях по родному языку. Но нужно стремиться к тому, чтобы каждое такое грамматическое упражнение несколько продолжить в чисто практическом направлении: как надо говорить и писать по правилам грамматики. [2, с. 16]

При изучении частей речи следует всемерно расширять запас слов по тому или иному семантическому и грамматическому признаку. Так, например, при изучении имени прилагательного можно рекомендовать составление списков по тому или иному признаку. (Прилагательные, обозначающие величину, размер: *большой, великий, огромный, необъятный, колоссальный, громоздкий, обширный, небольшой, незначительный, маленький, малюсенький, крохотный*). Можно рекомендовать подбор к данным прилагательным синонимов или антонимов.

Поскольку прямая антонимичность может быть обнаружена полностью только в контексте связной речи, учащимся предлагается давать слова-антонимы в подходящих словосочетаниях или предложениях. В этих целях можно практиковать приписку к данному существительному ряда определяющих его прилагательных: *какой может быть характер у человека? Какая может быть весна?*

В целях уточнения в подборе слов можно рекомендовать вставку в предложение пропущенного определения-прилагательного (*Однажды мне довелось прочитать... повесть*) или составление предложений с подбором интересных определений - эпитетов.

По курсу синтаксиса возможны разнообразные упражнения в работе над словом. Например, для выражения обстоятельственных слов в предложениях употребляются разные части речи: *наречия, существительные без предлогов и с предлогами, местоимения, числительные инфинитив, словосочетания.*

В целях развития русской речи учащихся полезны будут упражнения на подбор синонимических слов и выражений, пригодных для того или иного обстоятельственного слова в предложении: *место, времени* и т. д. синонимика обстоятельственных слов в

русском предложении поразительно богата: почти каждое обстоятельство можно выразить несколькими способами с почти одинаковым значением.

Накопление таких слов и выражений позволит учащимся выбирать из них то, что стилистически и семантически более всего подходит. Здесь возможны такие упражнения:

а) выражение понятия того или иного обстоятельства разными частями речи. Как можно выразить обстоятельство причины, имея в виду причиной болезнь?

Из-за болезни, по болезни, вследствие болезни, по причине болезни, от болезни, заболел, переболел, переболел...

Как можно выразить обстоятельство времени, используя для этого понятие вечер?

Вечером, поздним вечером, поздно вечером, к вечеру, под вечер, под самый вечер, близ вечера, близко к вечеру...

Как можно выразить обстоятельство образа действия, выражающее понятие быстро?

Быстро, очень быстро, весьма быстро, мигом, моментально, мгновенно, стрелой, пулей, молнией, как стрела, как пуля, как молния...

Специальные упражнения и работы по развитию речи очень разнообразны. Они могут связываться с другими занятиями (чтением, грамматикой), о чем говорилось выше, они могут применяться и отдельно, занимая определенную часть урока или целый урок. Из отдельных занятий и уроков по усвоению и развитию навыков речи наиболее употребительны следующие:

- а) разговорные уроки («деловой разговор»);
- б) беседы;
- в) чтение схем, таблиц, диаграмм;
- г) работы по картинкам;
- д) рассказывание;
- е) сочинения;
- ж) выступления перед аудиторией;
- з) писание деловых бумаг;
- и) участие в стенной печати.

Таким образом, в связи с работой по грамматике могут применяться самые разнообразные упражнения по развитию самостоятельной русской речи учащихся.

Заучивание наизусть должно начинаться с первого года обучения

русскому языку и продолжаться все время, так как таким путем можно увеличить лексический и фразеологический запас учащихся. Методический очень важно не допускать превращения заучивания наизусть в чисто механическое зазубривание, а уметь так подойти к делу, чтобы ученику самому захотелось запоминать текст. В этих целях нужно строже подходить к подбору материала для заучивания, подбирая то, что интереснее, нужнее, считаясь в этом подборе и с мнением самих учеников. Для заучивания подойдет все то, что подходит для выписывания (см. выше), а также небольшие стихотворения и отрывки из художественной литературы. Стихотворения хороши ещё тем, что они приучают понимать и усваивать слоговую метрику и правильную постановку ударений в словах, что имеет большое значение для укрепления навыков правильно русской речи.

Нередко допускается такая ошибка: дается что-нибудь выучить наизусть, на следующем уроке выученное проверяется (путем опроса пяти-шести учеников), и на этом дело кончается. В результате, получается: выучил, ответил и забыл. Только в таком заучивании мало. Надо делать так, чтобы заученное наизусть чаще спрашивалось постоянно бы повторялось.

Таким образом, учащийся, узнавая новые слова при чтении русского текста, должен приучиться к тому, чтобы не ограничиваться только пониманием нового слова путем выслушивания его объяснения или справки в словаре, а стараться закрепить это слово прочно в своей речи - устной и письменной.

Литература:

1. Александрова О.А. Проблема воспитания речевой (коммуникативной) культуры в процессе обучения русскому языку//Русский язык.-2006.№3 стр.4
- 2.Абрамович А.В. Книга для чтения как тип страноведческого пособия // РЯЗР, 1974, №3, с. 16.
3. Леонтьев А.А. Психологические основы обучения русскому языку как иностранному// РЯЗР,1974.-№4.-с.60.
4. Негматов С.Э. Научные основы обучения таджикскому языку в условиях формирования русско-национального билингвизма.- Дис...докт. пед. наук: 13.00.02. – М., 1991.- 460 с.
5. Пассов Е.И..Основы методики обучения иностранным языкам. -М: Русский язык.1977.-с.216
6. Ходжиматова Г.М. Научные основы обучения терминологической лексике в неязыковом вузе: : Автореф. дис...докт. пед. наук. –Душанбе, 2011.- 41 с.
7. Чистяков В. М. Методика преподавания русского языка в таджикской школе // Москва 1959 стр.231.
8. Чистяков В. М. Таблица по обучению чтению на русском языке для начальных нерусских школ РСФСР // Москва 1954 выпуск 2, изд. 2, стр.169.
- 9.Юлдошев У.Р. Таджикско-русское двуязычие как условие профессиональной подготовки студентов-медиков в вузах Таджикистана: Автореф. дис. д-ра пед. наук. – М., 1999. - 43 с.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ РЕЧИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКСКОЙ ШКОЛЕ

Данная статья посвящена одной из актуальных проблем современности, т. е. развитию речи на уроках русского языка в таджикской школе. Автор предлагает различные методические приемы развития речи на уроках русского языка в таджикской школе.

Каждое занятие, так или иначе, должен побуждать учащихся к самостоятельным высказываниям (задавание вопросов, ответы на поставленные вопросы, объяснения слов и выражений, повторение отдельных выражений, произнесение прочитанных лозунгов и т. д.). Путем чтения подбираются и накапливаются слова, выражения, обороты литературной речи, которые становятся достоянием собственной русской речи учащихся. При этом не беда, если учащиеся при ответах будут пользоваться книжными словами и оборотами.

Автор считает возможным применение следующих приемов по развитию устной и письменной речи при чтении: ответы на вопросы, постановка вопросов, составление плана, пересказ прочитанного, изложение, заучивание наизусть, словарные и другие работы.

Для развития собственной русской речи учащихся на уроках полезнее всего будет в первую очередь использовать тексты литературных произведений, тем более, что в старших классах изучаются классические и современные произведения русской литературы, являющиеся образцовыми и по языку.

Упражнения по развитию речи на грамматических занятиях будут сосредоточены, главным образом, вокруг предложения. Изучение предложения – основа всей работы по изучению русской речи, следовательно, основа и всей речевой практики. Кто усвоил умение свободно оперировать словами, составляя из них предложения так, что они точно отражают объективную действительность и точно выражают собственные мысли говорящего или пишущего тот усвоил основы изучаемого языка, основы, на которых можно развернуть широкое пользование языком. Кто не усвоил основ построения предложения, тот все время будет беспомощен в практике русской речи.

Таким образом, учащийся, узнавая новые слова при чтении русского текста, должен приучиться к тому, чтобы не ограничиваться только пониманием нового слова путем выслушивания его объяснения или справки в словаре, а стараться закрепить это слово прочно в своей речи - устной и письменной.

Ключевые слова: Прием, развитие, устный, письменный, речь, план, изложение, результат, материал, ошибка, обучение, литература, упражнение, задание

УСУЛИ МЕТОДИКАИ ИНКИШОФИ НУТҚИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР МАКТАБҲОИ ТОЧИКӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами рӯз, яъне ташаккули нутқи русӣ дар дарсҳои забони русӣ бахшида шудааст. Муаллиф шаклҳои гуногуни кор ва тарзу усулҳои методиро пешниҳод менамояд, ки дар дарсҳои забони русӣ истифода бурдан мумкин аст.

Ҳар як дарс хоҳ ноҳақ бояд дар хонандагон мустақилияти баёнсозиро бедор кунад (саволгузорӣ, ҷавоб ба саволҳои гузашташуда, фаҳмонда додани калимаҳо ва ибораҳо, такрори ифодаҳо ва ғайра).

Муаллиф истифодаи ҷавоб ба саволҳо, саволгузорӣ, нақшасозӣ, нақли матни хондашуда, нақли хаттӣ, аз ёд кардан, кор бо луғат ва дигар намуди роҳу усулҳоро дар мавриди мутолиа барои инкишофи нутқи шифохӣ ва хаттӣ муҳим арзёби мекунад.

Барои инкишофи нутқи хонандагон дар дарс дар мавриди аввал истифодаи матнҳо аз адабиёти бадеӣ, ки дар синфҳои болои асарҳои муаллифони муосир ва классик омӯзонида мешавад ва онҳо намунаи олии забон ҳисобида мешавад муфид аст.

Машқҳо барои инкишофи нутқ дар дарсҳои грамматикӣ асосан дар атрофи ҷумлаҳо тамаркуз мегиранд. Омӯзиши ҷумла асоси ҳама намуди кор оиди омӯзиши нутқи русӣ, асосан нутқи амалӣ мебошад. Қасе, ки тавонист бо калимаҳо амалиётҳоро гузаронад, аз онҳо ҷумла созад, фикри худӣ гӯяндаро ё қаси менавиштагиро аз худ кунад асоси забони меомӯхтагиро, асосҳоеро, ки дар он забон ба тариқи васеъ истифода мешавад бояд донанд. Қасе, ки асоси сохтани ҷумларо аз худ накард, вай ҳама вақт дар амалияи нутқи русӣ очиз мемонад.

Хулоса, хонандагон калимаҳои навро аз худ карда ҳангоми хониши матни русӣ, бояд ба доништан ва аз худ кардани калимаҳои нав бо роҳи гӯш кардани маънои вай ё луғат маҳдуд нашаванд, аммо кӯшиш кунанд, ки ин калимаҳоро дар нутқи худ мустақкам нигоҳ доранд, чи дар нутқи хаттӣ ва чи дар нутқи шифохӣ.

Калидвожаҳо: Усул, ташаккул, шифохӣ, хаттӣ, нутқ, нақша, нақли хаттӣ, натиҷа, мавод, хатоӣ, таълим, адабиёт, машқ, супориш

METHODOLOGICAL TECHNIQUES FOR SPEECH DEVELOPMENT IN CLASSES RUSSIAN LANGUAGE IN TAJIK SCHOOL

This article is devoted to one of the urgent problems of our time, i.e. the development of speech in the lessons of the Russian language in the Tajik school. The author offers various methodological methods of speech development in Russian language lessons in a Tajik school.

Each lesson, one way or another, should encourage students to make independent statements (asking questions, answering questions posed, explaining words and expressions, repeating individual expressions, pronouncing read slogans, etc.). Through reading, words, expressions, turns of literary speech are selected and accumulated, which become the property of students' own Russian speech. At the same time, it does not matter if students use book words and phrases when answering.

The author considers it possible to use the following techniques for the development of oral and written speech when reading: answering questions, asking questions, drawing up a plan, retelling what has been read, presenting, memorizing, vocabulary and other works.

For the development of students' own Russian speech in the classroom, it will be most useful first of all to use the texts of literary works, especially since in the senior grades classical and modern works of Russian literature are studied, which are also exemplary in language.

Speech development exercises in grammar classes will focus mainly on the sentence. The study of the sentence is the basis of all work on the study of Russian speech, therefore, the basis of all speech practice. Whoever has mastered the ability to freely operate with words, composing sentences from them in such a way that they accurately reflect objective reality and accurately express the own thoughts of the speaker or writer, has mastered the basics of the language being studied, the foundations on which to expand the wide use of the language. Whoever has not mastered the basics of constructing a sentence will always be helpless in the practice of Russian speech.

Thus, the student, learning new words while reading the Russian text, must learn not to be limited only to understanding a new word by listening to its explanation or reference in the dictionary, but to try to fix this word firmly in his speech - oral and written.

Keywords: Reception, development, oral, written, speech, plan, presentation, result, material, error, learning, literature, exercise, task

Сведение об авторе: Назарова Рухшона Тагаймуродовна кандидат педагогических наук старший преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: 735360, г. Куляб, улица С.Сафарова 16. Тел.988 36 57 68

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарова Рухшона Тагаймуродовна номзади илмҳои педагоги муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии забони русӣ, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел.988 36 57 68

Information about the author: Nazarova Ruhshona Tagaymurodovna Lecturer of the Russian Language Department of A. Rudaki Kulyab State University Tel. 988 36 57 68

ТДУ: 37.0 + 530.1

ТКТ: 22.3

Қ - 25

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМИ ФИЗИКАИ УМУМӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТИ АВРУПОӢ

Ҳамид М., д.и.т., профессори ДБССТ
Қаландарова М.С., унвонҷӯи ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот яке аз проблемаҳои асосии замони муосир ба шумор меравад. Бе истифодаи ин фанҳо рушди ҷабҳаҳои гуногуни зиндагӣ, пешрафти иқтисодиёт ва тараққиёти мамлакат имконнопазир мебошад. Зарурияти баланд бардоштани омӯзиш ва истифодаи ин фанҳоро ба эътибор гирифта Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ (26 – декабри соли 2019) солҳои 2020 -2040-ро «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон намуд. Дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ (26 декабри соли 2020) низ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои баланд бардоштани сатҳи омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ қайд намудаанд: «Зарур мешуморам, ки ба хотири боз ҳам бештар ба омӯзиши илмҳои риёзию дақиқ ва табиӣ ҷалб намудани наврасону ҷавонон, олимону муҳаққиқон ва устодону омӯзгорон ҳамасола озмуни ҷумҳуриявӣ зери унвони «Илм – фуруғи маърифат аст» гузаронида шавад». [2, с. 14]

Барои амалигардонии «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи маориф» «Ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои олимону омӯзгорони фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ» таъсис дода шуд, ки ҳар сол 15 нафар беҳтаринҳо метавонанд соҳиби он гарданд. Инак, дар асоси пешиходу дастурҳои Пешвои миллат бо ҳар роҳу усул сифати таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзиро дар муассисаҳои таълимии кишвар ба талаботи замони мувофиқ гардониданашон зарур мебошад. Барои дуруст ба роҳ мондани таълими фанҳои табиатшиносӣ, риёзӣ бахусус дақиқ ва физика аз роҳу усулҳои гуногуни самарабахш истифода бурдан лозим аст. Яке аз ин гуна роҳу усули самарабахши баланд бардоштани таълими фанҳои физика дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ истифода аз

технологияи муосир ба шумор меравад. Барои амалӣ намудани талаботи «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» сифати таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзиро дар сатҳи зарурӣ бо татбиқи технологияи муосир баланд бардоштан зарур мебошад.

Методҳои татбиқи технологияи муосир дар таълими фанҳои табиатшиносӣ, алалхусус физика дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Тоҷикистон ба пуррагӣ коркард нашудааст. Дар мақолаи мазкур баланд бардоштани сифати таълими фанни «Физикаи умумӣ» дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо истифодаи технологияи мазкур мавриди таҳқиқот қарор дода шудааст. Доир ба баланд бардоштани сифати таълими фанҳои физика, математика ва дигар фанҳои табиатшиносӣ бо истифода аз технологияи муосир олимони ватанӣ ба мисли Зубайдов У., Неъмонов М., Шарифзода Ҷ., Мачидов Х., Гуломов И., Умаров У.С., Ҷонмаҳмадов И., Кодирова Д. таҳқиқотҳои муайянеро анҷом додаанд. Дар қорҳои муаллифони зикргардида, мавзуи «Истифодаи технологияи муосир дар баланд бардоштани самаранокии таълими физикаи умумӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ» ба таври мушаххас коркард нагардидааст.

Омӯзиши ин мавзӯ ва натиҷаҳои он баҳри баланд бардоштани сифати таълими фанни «Физикаи умумӣ» дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ саҳми арзанда мегузорад. Дар баланд бардоштани сифати таълими «Физикаи умумӣ» истифодаи усулҳои фаъоли таълим (усули интерактивӣ, усули салоҳиятнокӣ дар таълим ва усули низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ) саҳми назаррас мегузоранд.

Усулҳои анъанавии таълим ба талаботе, ки ҷамъият ҳар рӯз дар назди таълим мегузорад, ҷавоб дода наметавонанд. Имрӯзҳо баҳри баланд бардоштани сифати таълим дар баробари усулҳои анъанавӣ, аз усулҳои фаъол – усулҳои интерактивӣ [5], усули салоҳиятнокӣ дар таълим [6, с. 7], низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ [8,9,10] бо муваффақият истифода бурда истодаанд. Усулҳои фаъоли таълим асоси технологияи муосирро дар таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ташкил менамоянд. Истифодаи усулҳои фаъоли таълим ҷаҳонбинии бакалаврҳоро дар низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ тақмил медиҳанд ва устувор мегардонанд.

Барои ба вучуд овардани муҳокимаҳои мантиқие, ки ҷаҳонбинии бакалаврҳоро устувор мегардонанд ва тақмил медиҳанд, дар таълими «Физикаи умумӣ» дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз методи проблемавие, ки вазифаи асосии он аз мубоҳиса иборат аст, самарабахш истифода бурдан мумкин аст. Хусусиятҳои асосии мубоҳиса дар миёни бакалаврҳо аз он иборат аст, ки зиддиятҳоро тезу тунд намуда, мазмуни асосии ғояҳоро ошкор мекунад. Дар раванди мубоҳиса ҳар як бакалавр кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки худро муаррифӣ намояд. Барои намуна ба таври мубоҳисавӣ омӯзонидани мавзуи «Қонуни бақо ва тақдирҳои энергияи механикӣ дар протсессҳои ҳароратӣ» - ро дида мебароем.

Мақсади машғулият аз омӯзиши «Қонуни бақо ва тақдирҳои энергияи механикӣ ба энергияи дохилии ҷисм» иборат мебошад.

Рашии машғулият.

Таҷҳизот: чини фаҳфурӣ (фарфор), об, оксиди калсий.

Ташкили машғулият ва гузориши вазифаҳои он.

Ба хотир овардани мавзӯҳои гузашта ва алоқаманд намудани онҳо ба мавзуи нав.

Устод: имрӯз мо қонуни муҳимтарини табиатро меомӯзем.

Мавзуи машғулиятро нависед: «Қонуни бақо ва тақдирҳои энергияи механикӣ дар протсессҳои ҳароратӣ». Барои омӯзиши ин қонун, пеш аз ҳама мавзуи гузаштаро тақрор мекунем. Ба хотир меоварем, ки энергияи дохилии ҷисм гуфта чиро меноманд.

Бакалавр А: энергияи дохилии ҷисм – аз суммаи энергияи кинетикии ҳамаи зарраҳои ҷисм ва энергияи потенциалии таъсири мутақобили онҳо иборат мебошад. Мисол, барои муайян кардани энергияи дохилии оби қолба, шумораи молекулаҳои оби қолбаро доништа, энергияи кинетикӣ ва потенциалии ҳар як молекулаҳо муайян карда, суммаи энергияи ҳамаи молекулаҳо меёбем.

Устод: дар амалия барои мо тағйирёбии энергия масъалаи шавқовар мебошад. Бо кадом усул энергияи дохилии ҷисмро тағйир додан ва чӣ тавр ин тағйирёбию муайян кардан мумкин аст?

Бакалавр А: энергияи дохилии ҷисм тағйир меёбад, агар ҷисм кор иҷро кунад ё аз болои ин ҷисм кор иҷро карда шавад. Мисол, ҳангоми сохтани пирамидаҳо мисриён, чӣ тавр сангҳо бо ёрии ғўлачўбҳо мекашониданд. Ғўлачўбҳо чунин гарм мешуданд, ки ғулмон ба болояшон об мерехтанд, то ки насўзанд. Дар ин маврид энергияи дохилии ғўлачўбҳо дар натиҷаи иҷро кардани кори механикӣ зиёд мешавад.

Устод: Шумо чӣ тавр мефаҳмед: ғўлачўбҳо якбора гарм мешаванд ё баъди гузаштани ягон вақт.

Бакалавр А: ғўлачўбҳо баъди гузаштани якҷанд вақт гарм мешаванд. Чӣ қадар кори зиёд барои кўчонидани харсангҳо иҷро карда шавад, ҳамон қадар энергияи дохилии ғўлачўб бештар тағйир меёбад.

Устод: Шумо ба ҳамаи саволҳо дуруст ҷавоб гардонидед, баҳо барои ҷавобҳо: 5 (аъло).

Кӣ барои тағйирёбии энергияи дохилӣ бо усули дигар мисол оварда метавонад?

Бакалавр Б: энергияи дохилии ҷисмро ҳангоми хунук кардани он ё ҳангоми ҳарорати он як қадар паст гардидан, яъне бо усули гарминақлкунӣ тағйир додан мумкин аст. Намудҳои гуногуни гарминақлкунӣ мавҷуд аст: гармигузарнӣ, конвексия ва афканишот.

Бо ёрии оташдони электрикӣ мо гарм мешавем, барои он ки аз оташдон энергия афканда мешавад. Батареяи хонагармкунӣ дар натиҷаи конвексия ҳавои хонаро гарм мекунад, дастаи фулузини дегча дар оташ бо туфайли гармигузаронӣ гарм мешавад.

Миқдори гармие, ки ҷисм медиҳад ё қабул мекунад бо формулаи $Q = cm(t_2 - t_1)$ ҳисоб карда мешавад, дар ин ҷо c – гармигунҷоиши хоси ҷисм, m – массаи ҷисм, $t_2 - t_1$ – фарқи ҳарорат, дар ҳолате, ки ҷисм хунук ё гарм мешавад [3].

Чӣ қадаре, ки фарқи ҳарорат байни ҷисми додашуда ва муҳити атроф зиёд бошад, ҳамон қадар энергияи дохилӣ бештар тағйир меёбад.

Устод: Ҷавобатон бо баҳои 5 қадр карда мешавад.

Бакалавр В: бисёр шавқовар аст, ки моҳӣ назар ба дигар ҳайвонҳо бештар дар об зиндагӣ мекунанд, дорои энергияи дохилӣ мебошад, ҳарораташ аз ҳарорати об кам фарқ мекунад. Агар ҳарорати моҳӣ ба ҳарорати об баробар бошад, пас ҳайвонҳои гармхун дар сардӣ чӣ тавр зиндагонӣ мекунанд. Чунки бештари энергияи онҳо ба об дода мешавад. Аз сабаби хеле зиёд будани гармигунҷоиши хоси об нисбати ҳаво, ин ҳайвонҳо дар оби сард зиндагонӣ мекунанд.

Ҳайвонҳои хурдҷусса дар муқоиса бисёр меҳўранд, бинобар ин, онҳо бештар муҳити атрофи худро дар натиҷаи сарф кардани энергия гарм мекунанд.

Устод: офарин. Ҳамин тариқ мо мисолҳои шавқоварро ба мисли кашондани сангҳо барои сохтани пирамидаҳо, ҳавои хонаро гарм кардани гармидиҳак, хусусияти ҳаёти моҳиҳо ва ҳайвонҳои гармхунро дида баромадем. Байни онҳо чӣ гуна умумият мушоҳида мешавад?

Бакалавр В: дар ҳамаи ҳолатҳои муоинашаванда тағйирёбии энергияи дохилӣ мушоҳида мешавад.

Устод: энергияи дохилии ҷисмҳо чӣ тавр тағйир меёбад?

Бакалавр В: энергияи дохилии як ҷисм дар система буда, зиёд мешавад, вале дар ҳамаи мавридҳои энергияи дохилии ҷисми дигари ин система кам мешавад.

Устод: дуруст. Асосан дар ҳама равандҳо дар як вақт энергияи як ҷисм кам шуда, энергияи ҷисми дигар зиёд мегардад. Ин дар мундариҷаи қонуни бақо ва табилёбии энергия тасдиқ карда шудааст, ки мо имрӯз онро меомӯзем. Дар дафтартон нақшаи омӯзиши мавзуи навро нависед.

1. Мундариҷаи мавзуи «Энергияи дохилӣ ва табилёбии энергияи механикӣ ба энергияи дохилӣ».

2. Ҳодисаҳои физикавӣ ба табилёбии энергия алоқаманд.

3. Ҳодисаҳои химиявӣ ва биологии ба табилёбии энергия гузаранда.

4. Аҳамияти қонуни бақо ва табилёбии энергия.

Устод: марҳамат карда гӯед, ки шумо танҳо имрӯз қонуни бақо ва табилёбии энергияро донистед?

Оё ба шумо қонуни бақо ва табилёбии энергия аз синфҳои V11 ва V111 шинос набуд?

Бакалавр Г: дар синфи V11 мо танҳо табилёбии як намуди энергияи механикиро ба намуди дигари энергия омӯхта будем.

Устод: ба бакалаврҳо тақлиф мекунад, ки ба расмҳои дар тахтаи синф кашидашуда диққат диҳанд. Қадом намуди табилёбии энергия мувофиқи расмҳои нишондодашуда ба вучуд меояд?

Бакалавр Г: дар таҷрибаи додашуда энергияи потенциалии саққои афтанда кам мешавад, зеро саққо то рафт поён мефарояд. Ҳамзамон, энергияи кинетикии саққо тадричан меафзояд. Дар ин маврид энергияи потенциалии саққо ба энергияи кинетикӣ табил меёбад. Саққо ба лавҳаи сурбӣ бархӯрда аз ҳаракат мемонад. Дар ин маврид энергияи кинетикӣ ва потенциалии саққо нисбат ба лавҳаи сурбӣ ба сифр баробар шуда, ба энергияи дохилӣ табил меёбад. Мебинем, ки саққо каме пачақ ва дар лавҳача чуқурчаи хурд пайдо шудааст, яъне ҳам саққо ва ҳам лавҳача деформатсия шудаанд. Ҳангоми деформатсия энергияи кинетикӣ ва потенциалии зарраҷаҳои саққо лавҳача меафзояд. Агар баъди зарба ҳарорати саққо ва лавҳачаро чен кунем, ошкор мекунем, ки онҳо гарм шудаанд. Аз ин таҷриба хулоса бармеояд, ки энергияи механикӣ ба энергияи дохилӣ табил ёфтааст.

Устод: оё саққо беохир часту хез мекунад ё не?

Бакалавр Д: албатта не. Ҳангоми зарбахӯрӣ саққо аз ҳаракат мемонад.

Устод: оид ба табилёбии энергия шумо чӣ гуна маълумоти навро имрӯз аз худ кардед.

Бакалавр В: мо доништа гирифтём, ки энергияи механикӣ аз як намуд ба намуди дигар табил меёбад. Инчунин, энергияи механикӣ ба энергияи дохилӣ мубаддал мегардад.

Устод: таҷрибаҳои аниқи дидаамон дар дилхоҳ табилёбии энергия мазмуни худро нигоҳ медоранд. Ба иҷрои кори лабораторӣ «Омӯзиши қонуни бақои энергия ҳангоми барқароршавии мувозинати ҳароратӣ» диққат диҳад. Корро аз рӯйи омехтаи оби хунук ба гарм ба анҷом мерасонем. Дар ин маврид оби гарм хунук шуда, энергияи дохилии он кам мешавад. Ҳангоми гузаронидани таҷрибаи оби хунук гарм мешавад. Энергияи дохилии оби гарм кам шуда, энергияи дохилии оби хунук ҳамон қадар зиёд мешавад. Дар асоси ин таҷриба чунин хулоса баровардан мумкин аст:

$$Q_1 = Q_2.$$

Қонуни бақо ва табилёбии энергия дар миёнаи асри XIX аз ҷониби Ломоносов М.В. кашф карда шудааст. Саҳми духтури олмонӣ Майер, физикдони англис Ҷоул, дар кашфи ин қонун назаррас мебошад. Аввалин бор олими олмонӣ Гелмголтс – Майер миқдоран нишон додаст, ки энергияи механикӣ ба энергияи дохилӣ табил меёбад.

Аввалин маротиба Ҷоул (1818 – 1889) – физики англис қонуни бақои энергияро омӯхта дар таҷрибаи эквиваленти миқдори гармии ба ҷисм додашуда ва корро асоснок кардааст. Таҷрибаи Ҷоул ва дигар олимони нишон додаанд, ки дар табиат ҳангоми табилёбӣ, энергия нест намешавад ва ҳосил ҳам намегардад, танҳо аз як навъ ба навъи дигари энергия мегузарад.

Мувофиқи қонуни бақо ва табилёбии энергия: дар системаи сарбаст ҳангоми ҳаракати системаи аз ду ва зиёдтар ҷисмҳо иборат буда, суммаи энергияи кинетикӣ ва потенциалии ҷисмҳо бузургии собит мебошад [4]:

$$\frac{mv^2}{2} + mgh = \text{const.}$$

Ба таври дигар, афзоиши энергияи кинетикии гурӯҳи ҷисмҳо танҳо аз ҳисоби камшавии энергияи потенциалии онҳо ба амал меояд ва баръакс. Яъне дар системаи сарбаст энергияи пурраи механикӣ бузургии собит мебошад, энергия нест намешавад ва

аз нав пайдо намегардад, танҳо аз як ҷисм ба ҷисми дигар мегузарад (аз кинетикӣ ба потенциалӣ ва баръакс) ба миқдори баробар табдил меёбад.

Системае, ки дар он ғайр аз қувваҳои дохилӣ, дигар қувваҳо таъсир намекунанд, системаи сарбаст номида мешавад. Суммаи энергияи кинетикӣ ва потенциалии ҷисмҳоро энергияи пурраи механикии онҳо меноманд.

Устод: ба саволи дуҷуми нақша «Тағйирёбии энергияи дохилӣ» гузашта, савол мегузарад, ки ҳангоми коркарди филизҳо бо ёрии дастгоҳҳои ҳарротӣ чӣ гуна табдилдиҳии энергияи механикӣ мушоҳида мешавад?

Бакалавр В: ҳангоми коркарди филизҳо бо ёрии дастгоҳи бурандаонҳо гарм мешаванд. Энергияи механикии теги буранда ба энергияи дохилӣ табдил меёбад.

Устод: дуруст (ҷавоби бакалаврро ба назар гирифта, ба ин ва дигар ҷавобҳои баҳои 5 (аъло) мегузарад), аз сари нав ба нақша бармегардем. Аз химия ва биология мисолҳои расмдорро муоина мекунем. Як миқдор оҳаки ношукуфта (оксиди калсий) – ро гирифта ба он об мепошем. Бо таъсири об ин модда гарм шуда, аз худ буг мебарорад. Ин ҳодисаи баамаломата чӣ гуна шарҳ дода мешавад?

Бакалавр Г: ҳангоми реаксияи химиявӣ як миқдор энергия хориҷ мешавад, бинобар ин, энергияи дохилии оксиди калсий кам мешавад. Тағйирёбии энергияи дохилӣ дар натиҷаи реаксияи химиявӣ ба миқдори гармии ҷудогардида баробар аст.

Устод: дуруст. Мо баъзан мегӯем: «Растаниҳо энергияро захира мекунанд». Аз курси ботаника ба хотир биёред, чӣ тавр ин захиракунии энергия ба вучуд меояд?

Бакалавр Г: зарраҳои хлорофиллии растаниҳо энергияи Офтобро фуру мебаранд ва он баргҳои сабзи растаниҳо ҳангоми фотосинтез ба энергияи дохилӣ табдил меёбад. Аз ҳисоби энергияи дохилии моддаи фотосинтез растани нашъунамо меёбад. Ҳайвонҳое, ки ин гуна растаниро истеъмол мекунанд, энергияи дохилиашон ҳангоми фотосинтез зиёд мешавад.

Устод: дуруст. Ман ба ҷавоби Шумо баҳои 5 (аъло) мегузорам. Ҳамаи мавҷудоти зинда дар Замин, дар протсессии фаъолияти ҳаётиашон бештар моддаҳои серғизоеро истеъмол мекунанд, ки энергияи дохилиашон таҳти таъсири нурҳои офтобӣ зиёд шудааст. Олами муҳити атрофро табиати зинда «Анбори офтобӣ» гуфтан мумкин аст. Қонуне, ки дар асоси он тағйирёбии энергияи дохилӣ муайян карда мешавад, қонуни бақо ва табдилёбии энергия номида мешавад.

Қонуни бақо ва табдилёбии энергия яке аз қонунҳои асосии табиат мебошад. Донишмандони ин қонун барои ҳар яки мо зарур аст, то ки ба таври дуруст ҳодисаҳои табиатро фаҳмонда тавонем.

Бакалавр Д: Замин, ситорагон, радиҳои сайёраҳо дорои энергияи кинетикӣ ва ҳамаи ҷисмҳо дорои энергияи дохилӣ мебошанд. Энергияи онҳо гумм намешавад ва танҳо аз як намуд ба намуди дигар табдил меёбад. Яъне, олам ҳама вақт мавҷуд аст ва доимо дар ҳаракат мебошад. Ин ҳаракат абадӣ аст.

Устод: офарин, дуруст аст. Пас, мо аз дарси имрӯза чиро фаҳмидем?

Бакалавр Ғ: мо фаҳмидем, ки энергия нест намешавад ва аз нав пайдо намешавад, танҳо аз як намуд ба намуди дигар ба миқдори баробар мегузарад. Ин қонуни муҳимтарин қонуни табиат буда, дар ҳодисаҳои гуногуни табиати зинда ва ғайризинда ба мушоҳида мерасад.

Устод: дуруст. Баҳои Шумо 5 (аъло).

Хулоса аз рӯи машғулият.

Хусусияти машғулияти гузаронидашуда аз он иборат аст, ки дар он қонуни фундаменталии табиат – қонуни бақо ва табдилёбии энергия омӯхта шуд. Ҳамин тавр, устод ҳангоми суҳбат бо ёрии таҷриба ва ҳодисаҳои физикӣ, химиявӣ ва биологӣ мавзӯро ба бакалаврҳо фаҳмонида хулоса мебарорад.

Бо усули мувоҳида гузаронидани дарс озодона бошад ҳам, дар ҳалли масъалаҳои маърифатӣ ва дар сохти онҳо ягонагии умумӣ дида мешавад. Дар ҳар ду маврид ба устод лозим мешавад, ки самти фаҳмониданро муайян намояд. Дар ин раванд устод фаъолияти ҳустҷӯии бакалаврҳоро хуб идора менамояд.

Ҳамзамон, чихатҳои манфии суҳбат ва мубоҳиса дар ҳалли масъалаҳои маърифатӣ, бакалаврҳоро водор менамояд, ки бештар ба корҳои мустақилона (КМРУ) машғул шаванд. Бо ин мақсад дар раванди иҷрои корҳои лабораторӣ ба масъалаҳое, ки бакалаврҳо мегузоранд, диққат дода, ба ҳалли масъалаи гузошташуда ёрӣ расондан лозим аст.

Афзалияти асосии ин усул аз он иборат аст, ки дар раванди машғулият гузориши саволҳо имконият медиҳанд, ки фаъолияти меҳнати фикрии бакалаврҳо ошкор шавад. Дар ташкил ва таҳкими меҳнати фикрии бакалаврҳо ҳангоми машғулият бо методу усулҳои гуногун тағйироти зарурӣ илова менамоем. Ташкили раванди таълиму тарбия кори эҷодӣ буда, бо методу усулҳои гуногун ба роҳ монда мешавад. Масалан, устод ба нақша медарорад, ки ҳангоми пурсиш бо мақсади пурсиши дониш, кадом бакалаврро ба назди тахта даъват намояд ва ин чихати камаҳамиятдиҳии чараёни таълим аст, ки пешбинӣ кардани он мавқеи ҷиддӣ надорад.

Устоди ботачриба даъват кардани бакалаврҳоро ба назди тахта ба нақша намедарорад.

Устод баъди ворид гардидан ба аудитория ба бакалаврҳо назар афканда, руҳияи умумии онҳоро фаҳмида, баъд ба хулосаи муайян омада, аз ки пурсидани мавзӯро ба нақша медарорад ва бакалаврҳоро ба назди тахта даъват менамояд. Афзалияти асосии ин усул аз он иборат аст, ки дар раванди машғулият гузориши саволҳо имконият медиҳанд, ки фаъолияти меҳнати фикрии бакалаврҳо такмил дода шавад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ (26 декабри соли 2019).

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ (26 декабри соли 2020).

3. Ҳамид Мачидов. Физика Китоби дарсӣ барои синфи 10 – уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, Душанбе, Маориф, 2021, 400 саҳ.

4. Ҳамид Мачидов., Фатох Ҳакимов. Концепсияҳои табиатшиносии муосир. Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, Душанбе, «Донишварон», 2019, 400 саҳ.

5. Сафин Д.В., Мусина Р.Г., Қурбонов Ш.Р., Мухтори Қ., Гулов А.С., Ҳакимхучаи С.Н., Тошбоева З.Р. ва дигарон. Усулҳои таълим ва омӯзиши интерактивӣ. Дастури Таълимӣ. Модули 2 Асосҳои назариявии назарияи таълим ва омӯзиши интерактивӣ. Зери таҳрифи умумии Сафин Д.В. Мусина Р.Г. Душанбе, 2008, 62 саҳ.

6. Ҳамид Мачидов. Барномаи таълимӣ ва нақшаи намунавии тақвими «Физика» барои синфи 1X. Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2013, 30 саҳ.

7. Ҳамид Мачидов., Отиҷон Нозимов. Барномаи таълимӣ ва нақшаи намунавии тақвими «Нучум» барои синфи X1. Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2013, 31 саҳ.

8. Ҳамид Мачидов. Роҳу усулҳои баланд бардоштани дараҷаи азхудкунии бакалаврҳои замонавӣ дар низомии кредитии таҳсилот. Ахбороти шуъбаи Тоҷикистони Академияи байналҳалқии мактабҳои олии, № 2, 2016, 7 саҳ.

9. Ҳамид Мачидов. Таҷрибаи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар татбиқи самарабахши низомии кредитии таҳсилот. Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳурӣ дар мавзӯи «Низомии кредитии таҳсилот: проблема, таҷриба ва роҳҳои ҳалли он», Душанбе, 2014, 7 саҳ.

10. Ҳамид Мачидов. Омӯзиши фанни «Концепсияҳои табиатшиносии муосир» дар шароити низомии кредитии таҳсилот дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Материалы международной научно – практической конференции «Использование инновационного потенциала ВУЗа при подготовке бакалавров и магистров», 10 – 11 ноября 2015 г. Таджикский государственный университет коммерции, Душанбе, 2015.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМИ ФИЗИКАИ УМУМӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТИ АВРУПОӢ

Омузиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот яке аз проблемаҳои асосии замони муосир ба шумор меравад. Бе истифодаи ин фанҳо рушди ҷабҳаҳои гуногуни зиндагӣ, пешрафти иқтисодиёт ва тараққиёти мамлакат имконнопазир мебошад.

Зарурияти баланд бардоштани омузиш ва истифодаи ин фанҳоро ба эътибор гирифта, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ (26 – декабри соли 2019) солҳои 2020 -2040-ро «Бистсолаи омузиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон намуд.

Барои амалӣ намудани талаботи «Бистсолаи омузиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» сифати таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзиро дар сатҳи зарурӣ бо татбиқи технологияи муосир баланд бардоштан зарур мебошад. Методҳои татбиқи технологияи муосир дар таълими фанҳои табиатшиносӣ, алалхусус физика дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Тоҷикистон ба пуррагӣ коркард нашудааст.

Дар баланд бардоштани сифати таълими «Физикаи умумӣ» истифодаи усулҳои фаёли таълим (усули интерактивӣ, усули салоҳиятнокӣ дар таълим ва усули низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ) саҳми назаррас мегузоранд.

Усулҳои анъанавии таълим ба талаботе, ки ҷамъият ҳар рӯз дар назди таълим мегузорад, ҷавоб дода наметавонанд. Усулҳои фаёли таълим асоси технологияи муосирро дар таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ташкил менамоянд. Истифодаи усулҳои фаёли таълим ҷаҳонбинии бакалаврҳоро дар низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ такмил медиҳанд ва устувор мегардонанд.

Калидвожаҳо: раванд, муттаҳидкунӣ, ягонагӣ, маърифатӣ, потенциалӣ, мубоҳисавӣ, принципӣ, самаранокӣ, шароити муносиб, сохт, системаи, абстрактӣ, силсилавӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ОБЩЕЙ ФИЗИКИ В ВУЗАХ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ЕВРОПЕЙСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Изучение естественных наук, математики и естественных наук на всех уровнях образования является одной из главных проблем современности. Без использования этих предметов невозможно развитие различных сторон жизни, прогресс экономики и развитие страны.

Принимая во внимание необходимость повышения образования и использования этих предметов, Основоположник мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Раҳмон в своем послании Верховному Совету (26 декабря, 2019), названные 2020-2040 годы «Двадцатью годами образования и развития». Объявлены естественные науки, точность и математика в сфере науки и образования».

В целях реализации требований «Двадцати лет изучения и развития естественнонаучных, точных и математических предметов в сфере науки и образования» необходимо поднять качество преподавания естественнонаучных, точных и математических предметов на необходимый уровень с применением современных технологий. Методы применения современных технологий в преподавании естественных наук, особенно физики, в высших профессиональных учебных заведениях Таджикистана не получили полного развития.

Использование активных методов обучения (интерактивный метод, компетентностный метод в обучении и метод кредитной системы европейского

образования) вносят значительный вклад в повышение качества образования по специальности «Общая физика».

Традиционные методы образования не могут удовлетворить те требования, которые общество предъявляет к образованию каждый день. Активные методы обучения составляют основу современных технологий обучения в учреждениях высшего профессионального образования и учреждениях общего среднего образования. Использование активных методов обучения улучшает и стабилизирует перспективы бакалавров в кредитной системе европейского образования.

Ключевые слова: процесс, унификация, единство, когнитивный, потенциальный, дискурсивный, принцип, эффективность, соответствующие условия, структура, система, абстрактное, серийное.

USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN INCREASING THE EFFICIENCY OF TEACHING GENERAL PHYSICS IN UNIVERSITIES IN THE CONDITIONS OF THE EUROPEAN EDUCATION CREDIT SYSTEM

The study of science, mathematics and natural sciences at all levels of education is one of the main problems of our time. Without the use of these items, the development of various aspects of life, economic progress and the development of the country is impossible. Taking into account the need to improve education and the use of these subjects, the founder of peace and national unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon in his message to the Supreme Council (December 26, 2019), called 2020-2040 "Twenty Years of Education and Development." Science, Precision and Mathematics in Science and Education Announced."

In order to implement the requirements of "Twenty years of study and development of natural science, exact and mathematical subjects in the field of science and education," it is necessary to raise the quality of teaching natural science, exact and mathematical subjects to the required level using modern technologies.

Methods of using modern technologies in teaching natural sciences, especially physics, in higher vocational educational institutions in Tajikistan have not been fully developed. The use of active teaching methods (interactive method, competency-based method in teaching and the method of the credit system of European education) makes a significant contribution to improving the quality of education in the specialty "General Physics".

Traditional methods of education cannot meet the demands that society places on education every day. Active learning methods form the basis of modern teaching technologies in institutions of higher professional education and institutions of general secondary education. The use of active learning methods improves and stabilizes the prospects of bachelors in the credit system of European education.

Key words: process, unification, unity, cognitive, potential, discursive, principle, effectiveness, appropriate conditions, structure, system, abstract, serial.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамид Маҷидов – Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, академики Академияи байналхалқии мактабҳои олии Академияи байналхалқии муассисаҳои техникии Тоҷикистон.

Қаландарова Манзура, муаллими калони кафедраи методикаи таълими физика ва технологияи материалҳои Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҚТ. 735360, ш. Қӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16.

Сведения об авторах: Хамид Маджидов – Деятель науки и техники Таджикистана, академик Международной академии высших школ, Международной академии технических институтов Таджикистана.

Қаландарова Манзура, старший преподаватель кафедры методики преподавания физики и технологии материалов Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ. 735360, ш. Куляб, улица С. Сафарова 16.

Information about the authors: Hamid Majidov is a figure in science and technology of Tajikistan, academician of the International Academy of Higher Schools, International Academy of Technical Institutes of Tajikistan.

Kalandarova Manzura, senior lecturer at the Department of Methods of Teaching Physics and Materials Technology, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT. 735360, sh. Kulyab, S. Safarov street 16.

ТДУ:542 (575.3)
ТКТ:28.08 (2-тоҷ)
X-21

МУНОСИБАТИ МЕТОДИИ ТАТБИҚИ СИСТЕМАҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМИ ПРОБЛЕМАВӢ ДАР РАВАНДИ ТАДРИСИ ХИМИЯ

Хайрзода А.Г., Холназаров С., Назаров А.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Айни замон, дар ҷомеа қабули парадигмаи нави гуманистӣ асосҳои методи назарияи таълими рушдбандаро ба таври назаррас тағйир медиҳад. Гузашта аз ин, гуманизатсияи таълими рушдбандаи проблемавӣ пеш аз ҳама, асосноккунии амиқи илмӣ системаҳо ва технологияҳои нави инноватсионӣ таълими проблемавии фанниро дар асоси таҷдиди андешаҳои бунёдии назариявӣ дар бораи раванди ташаккули шахсият, омӯзиши табиати он ва хусусиятҳои ташкили раванди таълим, инчунин дар асоси тағйироти куллии он (раванди таълим) худ мақоми шахсияти муҳассилин мегардад.

Ҳамин тариқ, самаранокии системаи таълими проблемавии таҳияшудаи химия бевосита аз муайян намудан ва асосноккунии дақиқи методҳои мувофиқи таҳқиқот вобаста аст, ки имрӯз дар илм ҳамчун “системаи принципҳо ва методҳои ташкил ва сохтори фаъолияти назариявӣ ва амалии шахс” амал менамояд. [1, с. 96, 2, с. 49]

Муайян кардан ва асоснок намудани методҳои таҳқиқот яке аз марҳилаҳои душвортарини таҳқиқоти педагогӣ ба ҳисоб меравад, зеро он дорои хусусияти бисёрзинагӣ буда, тамоми маҷмуи воситаҳои барои ташкил ва гузаронидани он заруриро дар бар мегирад ва ба назар нодида нагирифтани он боиси вайрон шудани меъёрҳои методӣ, робитаи табиӣ байни назария ва амалияи таълим мегардад. Бояд гуфт, ки дар илми муосир раванди таълимро чун яке аз намудҳои маърифат, ҳамчун раванди инъикоси шуури инсон дар бораи воқеияти объективӣ мешуморанд. Вобаста ба ин, ҳамчун методологияи умумӣ бунёди системаҳои инноватсионӣ таълими проблемавиро ҳамчун сатҳи олии умумисозии назарияи идрок, ки асоси назарияи фалсафавӣ дониш маҳсуб меёбад, баррасӣ мекунем.

Дар доираи назарияи идрок (инъикос) қонуниятҳои раванди дарки инсон олами атроф таҳқиқ ва шарҳ дода мешавад, иртиботи дониш ба воқеият, шартҳои эътимоднокӣ ва ҳақиқати дониш, шартҳои умумии маърифатнокӣ ва имкониятҳои он ошкор карда мешаванд. [3, с. 26]

Намунаҳои назарияи тафаккур, ки таҳқиқ ва қонуниятҳои раванди маърифати дарки муҳити афкор аз тарафи инсон шарҳ дода шаванд ва дар ягон сатҳ фаҳмидани он ба амал меояд. Ин ба механизми дарк ягона аст ва фаъолияти дигаргунсозихоии инсонро нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, назарияи инъикос дар илми муосир ҳамчун асоси ғносеологияи назарияи барномавӣ ҳисоб карда мешавад, ки имкон медиҳад қолабҳои умумии созгор намудани ин навъи таълим муайян карда шавад.

Дар навбати аввал назарияи инъикос хусусияти фаъолияти маърифатии инсонро дар сатҳи эҷодкорӣ ошкор ва тавзеҳ медиҳад, фаъолияти эҷодии хонандагон намуди асосӣ ва муҳимтарини фаъолияти онҳо дар системаи таълими проблемавӣ маҳсуб меёбад.

Раванди дарк дар тамоми марҳалаҳо ва сатҳҳои худ, ки аз дарки ҳисси сар карда, бо фаъолияти эҷодии одамоне анҷом меёбад, инъикоси руҳӣ ва пешакии воқеият мебошад, ки бевосита таъсири предметро ба субъект ва фаъолияти фаъоли равониро ба ҳам мепайвандад

ва дигар будани субъекти итгилоотро аз объект дарк мекунад. Гузашта аз ин, дарки раванди тафаккур ҳамчун як раванди руҳӣ ва асоси ҳадафгузорӣ, ҳамчун вазифаи шуур ва тағйирдиҳии фаъолият мебошад, ки мақсад бошууро на муайян карда шудааст. [4, с. 5 - 6]

Назарияи рефлексия чунин хусусиятҳои хоси фаъолияти рефлексии инсонро ошкор мекунад, ки рефлексия тафаккури созандаи эҷодиро дар бар мегирад ва рушди муътадили генетикии онҳоро бояд дар бар гирад, ки қувваи пешбарандаи он зиддиятҳои эътироф шудааст ва онҳо асоси барномаи инноватсионии хурди муосирро ташкил медиҳанд. [7, с. 8]

Як қатор таҳқиқоти файласуфон ва таҳқиқотчиён-химикҳо ба таври боварибахш исбот мекунад, ки донишҳои табиатшиносӣ дар шакли таракқикардааш фаъолияти мубрами инсон дар ҳалли занҷири беохори масъалаҳои ба ҳам алоқаманди илмию амалӣ мувофиқи қонунҳои космогеологӣ ва хоси донишҳои табиатшиносӣ мебошад.

Вобаста ба ин маълум аст, ки дониши таълимии мактаббачагон оид ба асосҳои химия дар шароити таълими барномавӣ, ки як қатор фарқиятҳо доранд, бо вучуди ин табиатан ба донишҳои илмӣ шабоҳат доранд, зеро он раванди инъикоси фаъолонаи маводи муҳити зист, олам дар шуури шахсияти муҳассилин мебошад. [9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, ва ғайра].

Ҳамин тариқ, назарияи тафаккур раванди даркро дар тамоми сатҳҳои он, аз ҷумла эҷодкорӣ ба таври илмӣ шарҳ медиҳад. Аммо вай ҳамчун асоси ғносеологӣ барномавӣ, инчунин имкон медиҳад, ки мафҳумҳои асосии он чун намунаи илмӣ равшан шарҳ дода шавад, ки бе онҳо ягон назарияи илмӣ сохтан мумкин нест.

Назарияи тафаккур тамоми мафҳумҳои бунёдии назарияи таълими барномавиро, ки асосан категорияҳои фалсафӣ мебошанд, шарҳи илмӣ медиҳад. Ба ин мафҳумҳо, ба мисли “Проблема”, “Қонун”, “Интуитсия”, “Ҳаёлот”, “Фарзия”, “Вазъияти проблемавӣ”, “Ҳақиқат”, “Назария” ва ғайра инчунин, аз худ намудани онҳо асоси рушди зеҳнии инсон, ташаккули ҷаҳонбинии илмию ӯро ташкил медиҳанд. [9, 10] Масалан, агар хонанда ягон назарияи химиявиро қатъиян ҳақиқӣ ҳисоб кунад пас ӯ на танҳо ин назарияро, балки мантиқи рушди илми химияро ҳам дарк намекунад ва донишаш метафизикӣ ва нопурра мебошад. Дар баробари ин ташаккули ҷаҳонбинии ҳақиқатан илмӣ дарки объективӣ ва дар айни замон, нисбияти донишҳои моро беохори дарки дониш ва боз ҳам пурратар ва амиқтар инъикос намудани объектҳои табиӣ, ки ба инсоният маълум аст пешбинӣ менамояд.

Бояд гуфт, ки назарияи тафаккур имкон медиҳад, ки аз нуқтаи назари қатъии илмӣ ба таври методӣ ва дуруст ҳал намудани масъалаҳои муҳимтарини рушди назарияи таълими проблемавӣ, дар ин маврид асоси илмию ҳаракат ба сӯи ҳақиқат ва қувваи воқеии эвристикӣ барои қор карда баромадан ва дар амал қорӣ намудани таълими системаҳои нави инноватсионии фанӣ заминаҳои зарурии методиро фароҳам меорад, ки дар он муҳассилин дар мавқеи “олим”, “пионер” ва фаъолияти таълимӣ ҳамчун таҳқиқоти илмӣ аз рӯи системаҳои ҳалли масъалаҳои ба ҳам алоқаманди назариявӣ ва амалӣ созгор дода мешавад.

Аммо тарҳрезӣ ва татбиқи бомуваффақияти амалии системаҳои интегралӣ педагогӣ аз сабаби мураккабӣ ва гуногунҷанбагии онҳо – ба назар гирифтани як қатор муносибатҳои умумии методологии ташкил ва сохтани раванди таълим дар муассисаҳои таълимии муосирро талаб мекунад.

Чӣ хеле ки дар боло зикр гардид, дар ин самти илм В.В. Давидов, М.А. Данилов, М.И. Махмутов, С.А. Шапоринский, ва аз ҷумла дар раванди таълими химия В.П. Гаркунов хусусияти табиати фаъолёбии илмию таълимии фанҳоро исбот намудаанд. Ақидаҳои И.М. Титова ва У. Зубайдов оид ба муносибати фаъолиятнок дар назарияи таълими проблемавӣ аҳамияти қалон доранд.

Имрӯз гуманизатсияи таълим ба идеологияи пешбари он табдил ёфтааст, раванди тадрис дар муассисаҳои таълимии муосир беш аз пеш ба муҳассилин нигаронида мешавад. Аз ин лиҳоз, муҳимтарин заминаи методологии таҳқиқоти мазкур муносибати шахс-фаъолият ҳисоб меёбад, ки ягонагии ду муносибат ба таълим аст: шахс ба шахс ва ба фаъолият нигаронидашуда.

И.А. Зимняя ҳисоб менамояд, ки шахсияти хонанда ва фаъолияти таълимии ӯ дар маркази омӯзиш-мотивҳо, ҳадафҳо, анбори ягонаи психологӣ қарор дорад, ки мувофиқи он таъсири педагогӣ ба ӯ ба нақша гирифта шудааст ва тамоми раванди таълимӣ сохта шудааст. Мақсади асосии таълим дар ин ҳолат ташаккули шахсияти хонанда дар асоси ба инобат гирифтани тамоми хусусиятҳои психологӣ ва синусоли, эҳтиёҷоту шавқу завқи ӯ мебошад. [11]

Қисмати шахсии ин муносибат бо чузъи фаъолияти он зич алоқаманд аст, зеро дар психологияи муосир шахс ҳамчун субъекти фаъолият ҳисобида мешавад, дар ҳоле, ки охиран асосан рушди худӣ шахсиятро муайян мекунад. Чузъи фаъолият дар назарияи фаъолият, ки дар асоси ғояҳои башардӯстона созгор дода шудааст, пешниҳод ва ифшо мешавад.

Ба ақидаи В.Д. Шадриков ва Г.И. Шукина тибқи ин назария, фаъолият ҳамчун асоси муҳимтарини рушди инсон, ташаккули ӯ ҳамчун шахсият, ҳамчун шакли фаъолияти мақсадноки шахс бо олами беруна, ҷавоб додан ба талаботе, ки боиси ин таъсирот шудааст, ҳисоб меёбад. Ба сифати муҳимтарин хусусиятҳои ҳар як намуди фаъолият (аз ҷумла таълимӣ) онҳо объективӣ, ҳавасмандӣ, мақсаднокӣ ва огоҳии онро ва ҳамчун воҳиди сохтори фаъолият-амал, аз ҷумла бо усулҳои муайян, амалиёт ё малакаҳои татбиқ онро фарқ мекунад. [12, с. 13]

Бояд гуфт, ки муносибат ба шахсият ва фаъолият дар таҳқиқоти педагогии Г.И. Шукина ва дигарон инъикоси худро ёфтааст. Дар айни замон, дар педагогика ва усулҳои хусусии таълим масъалаи дучонибаи ин муносибат ба миён гузошта шуда, фаълоне омӯхта мешавад: он имкон медиҳад, ки омӯзишро аз нуқтаи назари ягонагии равандҳои таълим (мавқеъ ва фаъолияти омӯзгор) ва тарбия (мавқеъ ва фаъолияти шогирд) ба роҳ монд. [14, 15, 16]

Аз мавқеи омӯзгор ин муносибат ташкил ва идоракунии фаъолияти таълимии мақсадноки хонанда дар шароити умумии ҳаёти ӯро дар бар мегирад. Ин маънои азнавсозии таълимро ба мураббат ва ҳал намудани ӯ (муҳассилин) прблемаву вазифаҳои мушаххаси таълим: маърифатӣ, таҳқиқотӣ, тарҳрезӣ ва ғайраро дорад [16], ки ин муҳимтарин хусусияти асосии таълими проблемавӣ маҳсуб меёбад.

Аз мавқеи муҳассилин, муносибати инфиродӣ-фаъолияти озодии интиҳоби роҳи таълим, таъмини бехатарии зухуроти шахсии он дар ҳама ҳолатҳои таълимӣ, фароҳам овардани шароит барои шахс худфаъолияткунӣ ва худшиносӣ, рушди шахсият мебошад.

Илова бар ин, ин муносибати ташаккули хонанда, омодагии ӯ ба фаъолияти таълимӣ, ҳалли вазифаҳои проблемавӣ ягонагии вачҳҳои берунӣ ва дохилии фаъолияти таълимӣ, инчунин ба даст овардани қаноатмандӣ аз ҳамкорӣ бо омӯзгор ва дигар фаъолиятро муҳассилин дар бар мегирад. Ҳамаи ин дар маҷмуъ асоси татбиқи амалии идеяҳои гуманизатсияи таълим ва дар натиҷа ташаккули на танҳо ҳисси салоҳият ва мансубият, балки ба андозаи зиёд ҳисси боварӣ ба худшиносӣ ҳамчун рушди таҳсил, асос мебошад. [5, 6 ва дигарон]

Вале маълум аст, ки чунин ташкили фаъолияти омӯзгор ва муҳассилин бе тағйироти кулли хусусияти муносибатҳои байнишахсии онҳо ғайриимкон аст: муошират, ки дар он омӯзгор мавқеи авторитариро ҳукмфармоиро ишғол мекунад, бояд бо муносибати баробар иваз карда шавад. Ҳамкориҳои шарикӣ таълимӣ байни омӯзгор ва хонанда, ки дар асоси нақшаи субъективӣ муоширати байнишахсӣ сурат мегирад ба роҳ монда мешавад.

Ҳамин тавр муносибати ба шахсият-фаъолият раван кардашуда на ҳамон сифатан фарқкунандаи ташкили раванди таълимро дар назар дорад, ки аз методҳои анъанавӣ мавҷудбуда фарқ мекунад, он метавонад танҳо дар доираи интегративӣ яъне бо истилоҳи барномавӣ пурра амалӣ карда шавад.

Аммо, ин муносибат ягона нест, бе назардошти он сохтани таълими инноватсионии проблемавӣ дар химия душвор аст.

Таълими проблемавӣ танҳо дар сурате самаранок буда метавонад, ки агар он дар шакли системаи интегралӣ педагогӣ сохта шуда бошад (ё ба он дохил карда шавад), ки ҳамчун “маҷмуи воситаҳо, методҳо ва равандҳои мақсаднок ва дидаю дониста ба педагогии ба ҳам алоқаманд барои эҷоди таъсири муташаккил,” ташаккули шахсияти дорой сифатҳои додашуда зарур аст” равона бошад [14].

Таҳияи лоиҳаҳои системаҳои мушаххаси педагогӣ тавассути технологияи педагогӣ амалӣ карда мешавад, ки хусусияти хоси он баррасии мунтазами объектҳои таҳқиқоти он, аз ҷумла таълими проблемавӣ мебошад.

Имрӯз технологияи бунёди проблемаи омӯзиши таълими химияро ҳамчун системаи динамикӣ ва чандир идорашаванда талаб мекунад. Вобаста ба ин, мо муҳимтарин муносибати методии таҳқиқотро дар ин самт муносибати систематикӣ мешуморем, ки ба мо имкон медиҳад, проблемаи интерактивии омӯзишро дар шакли ягонаи он дида бароем. Муносибати системавӣ дар таҳлили системавию сохторӣ ва системавию функционалии системаҳои педагогӣ ҳамчун шаклҳои ҳамгиро зоҳир мегардад. Мафҳуми асосии ҳамгиро ин муносибати мафҳуми “система” мебошад, ки ҳамчун “мачмуаи таркибии унсурҳои ба ҳам алоқаманд, ки бо тартиби муайян ҷойгир шудаанд” фаҳмида мешавад. [17]

Мутобиқи ин ҳама гуна система як қатор ҷанбаҳои ба ҳам вобаста: унсурӣ, сохторӣ, функционалӣ, ҳамгирӣ, коммуникатсионӣ ва таърихро дар бар мегирад, ки имкон медиҳанд, системаро аз мавқеҳои гуногун дар тамоми зухуроташ баррасӣ намоем. [16, 17 ва ғайра]

Як зухуроти муҳими муттаҳидшавӣ ҳамгирӣ мебошад. Пурқувват шудани равандҳои ҳамгирӣ дар илму таълим ба мақсад мувофиқ мегардад, метавон дар ин росто барномаҳои химиявӣ дар асоси байнисоҳавӣ ташкил карда шавад, ки дар он ба вучуд овардан ва ҳал намудани системаи проблемаҳои таълимӣ ба синтези байниилмӣ дониш ва методҳои амал асос муёбад. Аз ин рӯ, муносибати сеюми умумии илмӣ методии мақсад аз доир кардани таҳқиқоти муносибати ҳамгиро мебошад, ки ҳам дар педагогика ва ҳам дар методикаи таълими химия мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. [12, 13, 14] Роҷеъ ба ин масъала олимони соҳавӣ В.П. Гаркунов, Е.Е. Минченков, М.С. Пак, У. Зубайдов, С. Холназаров то ҳанӯз алақай дар асарҳои худ возеҳ дарҷ намудаанд.

Муносибати ҳамгиро дар илм дар якҷанд самт рушд ёфт. Аммо барои сохтани методҳои таълими проблемавӣ ҳангоми таълими фанни химия дар асоси ҳамгироии байнисоҳавӣ ду ҷанбаи ҳамгиро муҳимтар аст: синтези дастовардҳои илмҳои психологию педагогӣ бо мақсади дар сатҳи ақидаҳои методӣ ва дохилифанӣ ва байнифанӣ пайвастанӣ мазмуни таълими химия.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот мо ҳамгироии мазмуни таълимро ҳамчун “раванд ва натиҷаи робита, воридшавӣ, ҳамкорӣ ва синтези донишҳо, методҳо ва фаъолиятҳо бо мақсади ташаккули сохтори ҳамгироии онҳо” мефаҳмем. [10] Татбиқи равобити байнифаннӣ дар таълим ҳамчун механизми ҳамгирӣ ва воситаи пешбарандаи рушдҳои муҳассилин барои ноил шудан ба чунин яқпорчагии дониш ва методҳои фаъолият ҳамчун асоси рушди ҳамаҷониба ва мутаносиби шахсият баррасӣ хоҳем кард. [17]

Инчунин, роҷеъ ба ин масъала метавон гуфт, ки асосҳо ва муносибатҳои методӣ, ки мо мавриди баррасӣ қарор додем, дар таҳқиқоти мухталифи соҳаи методҳои таълими химия мушаххас шудаанд, ин имкон медиҳад дастурҳои зарурии методӣ тарҳрезӣ ва татбиқи системаи таълими проблемавии химия дар асоси ҳамгироии байнисоҳавӣ амалӣ гардад. Ҳамин тариқ, баланд бардоштани нақши муносибати системавӣ ва ҳамгирӣ дар таълим ба ҳалли масъалаҳои васеъ намудани воҳидҳои дидактикӣ бевосита алоқаманд аст (Н.Е. Кузнецова, У. Зубайдов), ташаккули мафҳумҳои умумифанӣ дар асоси робитаҳои байнифанӣ (В.П. Гаркунов, С. Холназаров), инчунин татбиқи робитаҳои байнифанӣ дар таълими (И.Д. Зверев, В.Н. Максимова в дигарон) оварда шудааст.

Ҳамин тариқ асосҳои методҳои ин таҳқиқот инҳоянд:

1. Дар сатҳи умумии фалсафӣ: назарияи идрок ҳамчун асоси гносеологии таълими проблемавӣ ақидаҳои равобитӣ, фаъолият ва ҳамгирӣ, инчунин идеяҳои гуманизатсияи ҷомеа ва таълим.

2. Дар сатҳи психологию педагогӣ: муносибатҳои ба шахсият-фаъолият, муносибатҳои системавию ҳамгирӣ, назарияҳои системаҳои педагогӣ, технологияҳои педагогӣ ва барномавӣ, инчунин ақидаҳои ҳамгироии байнисоҳавӣ дониш ва мустаҳкам намудани воҳидҳои дидактикӣ дар таълим.

3. Дар сатҳи хоси методӣ: концепсияи гуманизатсияи таълими проблемавӣ дар химия, концепсияи ташаккули фаъолияти системаҳои назариявии мафҳумҳо дар таълими

химия ва васеъ намудани воҳидҳои дидактикӣ, концепсия ва асосҳои методи ташаккул ва рушди мантиқӣ ва эҷодӣ, тафаккур, инчунин концепсияи ба ҳам пайвастанӣ донишҳо ва ҷабҳаҳои таълими маърифатӣ хонандагон дар таълими химия.

Аммо таъриф ва асосҳои методи таҳқиқот барои ҳалли бомуваффақияти ҳадафу вазифаҳои дар он гузошташуда кифоя нест, зеро тарҳрезии системаи мушаххаси методологии таълими проблемавии нармафзори фаннӣ инчунин, муайян ва мушаххас кардани асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот дар амалияи таълими химия дар муассисаҳои таълимӣ чорӣ намудани онро талаб менамояд.

Адабиёт:

1. Бабанский Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности. - М.: Знание, 1981. - №3. - 96 с.
2. Енякова Т.М. Из опыта составления и применения проблемных задач по органической химии. // Химия в школе. - 1978. - №1. - С. 49-52.
3. Ерыгин Д.П. Некоторые вопросы взаимосвязи школьных курсов химии и биологии. // Химия в школе. - 1977. - №1. - С. 26-31.
4. Ерыгин Д.П., Дьякова М.Б. Возможные пути реализации межпредметных связей в IX классе. // Химия в школе. - 1985. - №4. - С. 42-43.
5. Гаркунов В.П. Совершенствование методов обучения химии в средней школе. - Л., 1974. - 136 с.
6. Гаркунов В.П., Николаева Е.Б. Межпредметные связи при проблемном изучении химии // Химия в школе. - 1982. - №3. - С. 28-30.
7. Евстафьева Е.И. Методическая система формирования и развития внутренней мотивации изучения химии в условиях начального профессионального образования. - Дисс. ... к.п.н. - СПб., 2002. - 199 с.
8. Кабанова-Меллер Е.Н. Учебная деятельность и развивающее обучение. - М.: Знание, 1981. —95 с.
9. Коршунов А.М. Отражение, деятельность, познание. - М.: Политиздат, 1979.- 216 с.
10. Кару Г.-Р.И. Методические основы развивающего обучения физике в средней школе. - Автореф. дисс.... д.п.н. - Л.: Л111И, 1988. - 34 с.
11. Козырев В.А., Радионова Н.Ф., Тряпицына А.П. Поиск направлений модернизации педагогического образования // Академические чтения. - СПб.: Издательство РГПУ им. А.И. Герцена, 2002. — Вып. 3: Теория и практика модернизации отечественного образования. - С. 61-65.
12. Андриенко А.Л. Построение методической системы понятий об окислительно-восстановительных реакциях и исследование ее эффективности. - Дисс. ... к.п.н. - Л., 1977. - 171 с.
13. Борулава М.Н. Интеграция естественнонаучных и профессионально-технических дисциплин. // Советская педагогика, 1987. - №8. - 37 с.
14. Загвязинский В.И. Учитель как исследователь. - М.: Знание, 1980. - №4. - 96 с.
15. Лсмолов А.Г. Психология личности. Принципы общепсихологического анализа. - М.: МГУ, 1990. - 367 с.
16. С. Холназаров С. Асосҳои методикаи таълими химия (қисми 1). Душанбе, Эр-граф с. 2008, 191 с.
17. У. Зубайдов, С. Холназаров. Метдикаи таълими химия. Душанбе, Эр-граф соли 2011, 353с.

МУНОСИБАТИ МЕТОДИИ ТАТБИҚИ СИСТЕМАҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМИ ПРОБЛЕМАВӢ ДАР РАВАНДИ ТАДРИСИ ХИМИЯ

Муаллифон дар мақолаи мазкур андешаҳои худро вобаста ба методологияи умумии бунёди системаҳои инноватсионии таълими проблемавӣ ҳамчун сатҳи олии умумисозии назарияи идрок, ки асоси назарияи фалсафавии дониш маҳсуб меёбад, ба саҳми хонанда иброд менамоянд. Ҳамзамон, кӯшиш ба харҷ додаанд, ки хангоми таълими ҳамгиро раванди (инъикос) даркро дар тамоми марҳалаҳо ва сатҳҳои худ, ки аз дарки ҳисси сар карда, бо фаъолияти эҷодии одамон анҷом меёбад, инъикоси руҳӣ ва пешакии воқеият мебошад, ки бевосита таъсири предметро ба субъект ва фаъолияти фаъоли равониро ба ҳам мепайвандад ва дигар будани субъекти иттилоотро аз объект дарк мекунад шарҳ дода гузаранд.

Калидвожаҳо: таълими проблемавӣ, назарияи идрок, муносибати интегртивӣ, фаъолияти эҷодӣ, назарияи рефлексия, асоси гносеологӣ, омӯзиши проблемавӣ, системаи методӣ, инноватсионӣ, муносибати ҳамгироӣ, коммуникатсионӣ, равобити байнифаннӣ, концепсияи гуманизатсия, нармафзори фаннӣ, муносибати проблемавию интегртивӣ дар таълими химия, рушди мантиқӣ ва эҷодӣ ва ғайраҳо.

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К РЕАЛИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ИННОВАЦИОННОГО ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ХИМИИ

В данной статье авторы высказывают читателю свое мнение относительно общей методологии создания инновационных систем проблемного образования как высшего уровня обобщения теории восприятия, лежащей в основе философской теории познания. При этом прилагаются усилия к тому, чтобы в ходе интегрированного образования процесс (отражения) восприятия на всех его этапах и уровнях, начиная от эмоционального восприятия и заканчивая творческой деятельностью людей, представляет собой мысленное и предварительное отражение действительности, которое непосредственно воздействует субъект на предмет, подключает активную мыслительную деятельность и понимает отличие информации субъекта от объекта.

Ключевые слова: проблемное обучение, теория восприятия, установка. интегративная, творческая деятельность, теория отражения, эпистемологическая основа, проблема, система методологии, инновация, интеграционный подход, коммуникация, междисциплинарные связи, концепция гуманизации, научное обеспечение, подход проблемный интегративный в химическом образовании, логическое и творческое развитие и др.

METHODICAL APPROACH TO IMPLEMENTATION SYSTEM INNOVATIVE PROBLEM –BASED LEARNING IN THE PROCESS OF TEACHING CHEMISTRY

The authors of this article expressed their opinion To general structure of methodology basing innovative system of problematic education as generalizing understanding theory in high level that includes the main philosophical know ledge . At the same while teaching intedreation they tried to state the process of understanding at all stages and selflevels , which begins from understanding emotion and ands with peoples creation action is mentareflection and preliminary reality that connects the effect of jbject directly to subject and mental active action and otherness the subject directly influence item .To item and activity active mental to one in the morning connects and otherness iteam information from an object understanding does be explained.

Key words: problem-based learning, theory of understanding, attitude. integrative, creative activity, theory of reflection, epistemological basis he lived problem, methodology system, innovation, integration approach, communications, interdisciplinary communications, concept of humanization, scientific support, approach problem integrative in chemical education, logical and creative development, etc.

Маълумот дар бораи муаллифон: Хайрзода Ашурали Гургак, номзади илмҳои химия, дотсенти кафедраи химияи умумӣ ва ғайриорганикии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел.: (+992) 935019556.

принсипҳои зеҳнӣ ва эҳсосӣ-ихтиёрӣ дар фаъолияти донишҷӯён оид ба омӯзиш ва беҳбуди муҳити зист; робитаи сатҳҳои таърихи ҷаҳонӣ, миллий ва маҳаллӣ дар ифшои мушкilotи экологӣ дар раванди таълим.

Баъди таҳлили адабиёт оид ба мушкilotи ташаккули маданияти экологӣ ба хулосае омадем, ки байни талаботи объективии ҷамъият оид ба рушди салоҳият, донишҳои экологии ҳар як муассилин ва ташкили раванди таълим зиддият мавҷуд аст.

Барои таъмини ояндаи устувор, тағйир додани иқтисоди ҷаҳонӣ, сиёсати демографӣ, аз нав дида баромадани арзишҳои инсонӣ ва асосан аз тарзи муқаррари зиндагӣ даст кашидан лозим аст. Ҳамаи ин аксар вақт бо револютсияи экологӣ муайян карда мешавад ё алоқаманд аст. Вай дар ҳақиқат ҳамчун яке аз дигаргунсозихои азими ҷамъиятии таърихи инсоният бо револютсияҳои аграрию саноатӣ дар як саф истода метавонад. [14, с. 25]

Асоси рушди ҳам миллий ва ҳам ҷаҳонӣ бояд ҳамохангии инсон бо муҳити зист бошад. Ба ҷои ҳадафҳои пештара, ки танҳо ба рушди иқтисодиёт, стратегияҳо нигаронида шудааст, бояд стратегияе пайдо шавад, ки дар маркази он шахс биистад. Тарзи муосири зиндагӣ, арзишҳои, ки дар давраи ҷомеаи индустриалӣ ташаккул ёфтаанд, бояд ба тағйироти кулӣ дучор шаванд. Аз ин рӯ, на танҳо анъанаҳои фарҳангиро мақсаднок истифода бурдан, балки фарҳанги нави экологиро инкишоф додан ва тарғиб кардан лозим аст.

Фарҳанги доштани салоҳият донишҳои экологӣ ҳамчун роҳи нави пайвастании инсон бо табиат, дар асоси амиқтар донистани он бо табиат оштии медиҳад. Ба ин маъно, сохти фарҳанги салоҳияти фаҳмишҳои экологӣ будани яке аз нишондиҳандаи сатҳи баланди шуури экологӣ мебошад.

Меъёри салоҳияти экологӣ одоби экологӣ мебошад. Ба проблемаҳои биосфера, тамоми мавҷудоти зинда диққат дода, барои амалҳои, ки ба нигоҳ доштан ва инкишоф додани мавҷудияти инсон ва табиат нигаронида шудаанд, замина ба вучуд меорад. Дар ахлоқи экологӣ ба ҷуз аз муносибатҳои анъанавии «одам – инсон», «одам – ҷомеа» доираи муносибатҳои ахлоқии як қатор ҷанбаҳои муносибатҳои «одам — табиат»-ро дар бар мегирад.

Зарурати рушди таълими салоҳияти донишҳои экологӣ бо зарурати фароҳам овардани муҳити мусоид барои ҳаёти инсон алоқаманд аст. Сифати муҳити зист саломатӣ - ҳуқуқи асосии инсон ва ҳадафи асосии рушди тамаддунро муайян мекунад. Бидуни заминаҳои табиӣ барои мавҷудият ва рушди инсон зарурӣ тамоми масъалаҳои иҷтимоӣ маъноӣ худро гум мекунад. Аз ин рӯ, таълими салоҳияти дониши экологӣ бояд на танҳо ба сохтори системаи маориф ворид шавад, балки яке аз асосҳои он гардад. Агар адабиёт ва таърих барои азхуд кардани арзишҳои фарҳанг, табиатшиносӣ - қонунҳои табиат зарур бошад, пас таълими салоҳияти фаҳмишу дониши экологӣ барои ташаккули муносибати воқеан инсонӣ ба табиат, муайян кардани андозаи қобили қабули дигаргунсозии он, азхудкунии мушаххаси иҷтимоӣ ва табиӣ намунаҳо ва меъёрҳои рафтор, ки дар доираи онҳо мавҷудият ва рушди минбаъдаи инсон имконпазир мебошад, зарур аст.

Дар робита ба ин, ҳаракати байналхалқии экологии омӯзгорон маориф дар соҳаи муҳити зист (маърифати экологӣ)-ро самти афзалиятноки такмили системаҳои таҳсилоти умумӣ эътироф намуда, ба давлатҳо ва ҳукуматҳо тавсия медиҳад, ки сиёсати дахлдорро дар соҳаи маориф дар партави бухрони ҷаҳонии экологӣ ба роҳ монанд.

Ду самти асосии тарбияи экологӣ вучуд дорад: тарбия дар руҳияи идеяҳои умумии ҳифзи муҳити зист ва саломатии инсон ва гирифтани донишҳои махсуси касбӣ дар бораи қонуниятҳои умумии мавҷудияти системаҳои табиӣ ва антропогенӣ. Ҳардуи ин соҳаҳо бо ҳам алоқаманданд, зеро онҳо ба дониши принсипҳо, равишҳо, намунаҳои соҳаи экология асос ёфтаанд. [9, с. 75]

Ташаккули тайёрии донишҷӯён дар соҳаи ҳифзи табиат, ташаккули тартиботи ҷамъиятии таълими педагогӣ мувофиқи талаботи ҷамъият сурат гирифт. Ҳамин тавр, вазифаи асоси омӯзгори муассиса бояд — интиқоли дониш дар соҳаи ҳифз ва тағйир додани табиат, татбиқи сиёсати маорифи давлат оид ба ташаккули муносибати

эхтиёткорона ва судманд дар насли наврас ба табиат ва сарватҳои он, тарбияи мутахассисони пурғайрати Ватан бошанд.

Бояд гуфт, ки зарурати тайёр кардани омӯзгор барои тарбияи экологии хонандагон тамоми таърихи инкишофи маорифи педагогии ватаниро асоснок мекунад. Дар тайёр кардани мутахассисон ақидаҳои дар бораи ягонагӣ, масъулияти умумии инсон дар назди олами атроф (В.И. Вернадский, Н.Ф. Федоров, В.Е. Сиолковский ва дигарон), ақидаҳои педагогикаи православи, анъанаҳои халқӣ ва ғайра нақши бузург дорад. Чун қоида, ин ғояҳо дар шакли печида, дар методология ё таҷрибаи пешқадам амалӣ карда шуданд. [4, с. 105]

Масъалаҳои таълими экологӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» (қабулшуда аз с.2011, №7-8, мод. 614; с. 2014, №11, мод.669) муқаррар карда шудаанд. Он як бахши том дорад, ки ба таълими экологӣ, тарбия ва таҳқиқоти илмӣ бахшида шудааст. Инҳоянд намунаи бахши зикршуда:

Боби 15. Таълиму тарбия ва таҳқиқоти илмӣ экологӣ.

Моддаи 75. Таълиму тарбияи умумӣ, маҷмуи ва мунтазами экологӣ

Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи маърифати экологии ҷомеа ва тайёрии касбии мутахассисони соҳаи ҳифзи муҳити зист системаи умумӣ ва комплекси таълиму тарбияи экологӣ ҷорӣ карда мешавад, ки он дар худ таҳсилоти ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ, таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ, бозомӯзии касбӣ ва тақмили ихтисоси мутахассисон, инчунин интишори донишҳои экологӣ, аз ҷумла бо истифода аз воситаҳои ахбори омма, осорхонаҳо, китобхонаҳо, муассисаҳои фарҳангӣ, муассисаҳои ҳифзи муҳити зист, ташкилотҳои варзишӣ ва туризмро фаро мегирад.

Барои муайян кардани дараҷаи тайёрии экологии донишҷӯёни коллеҷи омӯзгории ДДБ ба номи Носири Хусрав дар шаҳри Бохтар зинаҳои зерин муайян карда шуданд:

Сатҳи комил

Донишҷӯи коллеҷ, ки дараҷаи кофии инкишофи салоҳияти фаҳмиши экологӣ дорад:

- дар бораи арзишҳои асосии экологӣ дониши амиқи мунтазами илмӣ (берун аз нақшаи таълимӣ) соҳиб мебошанд;

- зарурати дониши муҳити зистро нишон дода метавонанд;

- бо донишҷӯи меъёру қоидаҳои рафтор дар табиат ва риояи озодонаи онҳо дар фаъолияти ҳаррӯза хос аст;

- соҳиби тарзу усулҳои фаъолияти оқилонаи экологӣ, истифодаи оқилонаи иқтисодии табиӣи хоҷагии кишлоқ мебошанд;

- қобилияти таҳлили рафтори ҳамзамонро аз рӯи меъёрҳои экологӣ доранд;

- нисбат ба одамон, худ, нисбат ба тамоми мавҷудоти зиндаи табиат ҳассосият ва эҳтиром зоҳир менамояд, бошуур, аз ҷиҳати эҳсосот ҷавобгар аст;

- дар шароити ғайристандартӣ қарорҳои аз ҷиҳати экологӣ асоснок қабул мекунад, амалҳои аз ҷиҳати экологӣ асоснокро иҷро мекунад.

Сатҳи кофӣ

Донишҷӯёни коллеҷи омӯзгории ДДБ ба номи Носири Хусрав бо сатҳи миёнаи рушди тарбияи экологӣ:

- дар бораи арзиши табиат ва низоми қоидаву меъёрҳои рафтор, фаъолият дар табиат тасаввуроти умумӣ дошта бошад;

- дар доираи барномаи таълимӣ салоҳияти экологӣ дошта бошад;

- бо далелҳо дар ҳимояи мавқеи худ нисбат ба мушкilotи экологӣ фарқ мекунад;

- дар бораи метод ва усулҳои фаъолияти оқилонаи экологӣ ва ҳамкориҳои иҷтимоӣ бо мақсади ҳифзи муҳити табиӣ фаҳмиши умумӣ дошта бошад;

- дар ҳолатҳои стандартӣ рафтори ҳамзамонро аз рӯи меъёрҳои экологӣ дуруст арзёбӣ мекунад;

- одатан нисбат ба одамон, ба худ, ба тамоми мавҷудоти зинда эҳтиром зоҳир мекунад;

- бо сатҳи эҷодӣ ва репродуктивии дониш ва малакаҳои амалӣ хос аст;
- дар ҳолатҳои ғайристандартӣ интихоби қобилияти рафтори аз ҷиҳати экологӣ номуносиб дорад.

сатҳи номукаммал

Донишҷӯ, ки дараҷаи ибтидоии инкишофи салоҳияти дониши экологӣ дорад:

- дар соҳаи экология, ҳифзи табиат, агроэкология донишҳои ибтидоӣ дошта бошад;

- бо азхудкунии расмии дониш, малакаҳои экологӣ хос аст;
- зарурати дониши муҳити зистро нишон намедихад;
- оид ба қоидаҳои рафтор дар табиат дониши ибтидоӣ дошта бошад ҳам, вале дар фаъолияти рӯзмарра на ҳамеша онҳоро риоя мекунад;
- иштирок накардан дар чорабиниҳои экологиро афзал медонад;
- қодир ба амалҳои зидди муҳити зист.

Сатҳи номиналӣ

Донишҷӯи коллеҷи омӯзгории ДДБ ба номи Носири Хусрав бо дараҷаи сифри инкишофи салоҳияти донишҳои экологӣ:

- муносибати гуногуни технократӣ ба табиат;
- бо набудани эътиқоди экологӣ тавсиф мешавад;
- аксар вақт нисбат ба одамон, нисбат ба тамоми мавҷудоти зиндаи табиат беҳурматӣ зоҳир менамояд;
- бо набудани донишҳои илмӣ экологӣ ва хоҳиши ба даст овардани он;
- дар чорабиниҳои ҳифзи муҳити зист иштирок намекунад;
- бепарво будан нисбат ба рафтори зиддиэкологии муосирон;
- кирдорҳои зидди муҳити зист содир мекунад.

Яке аз роҳҳои муассири омӯзиши вазъи имрӯзаи салоҳияти донишҳои экологӣ дар коллеҷ пурсиши донишҷӯён мебошад. Натиҷаҳои ин равандро равшан нишон медиҳад. Мо якчанд усулҳои пурсишро истифода мекунем:

- усулҳои омӯзиши муносибати субъективӣ хонандагон ба табиат бо усули ҷумлаи нотаом;

- методологияи омӯзиши ангежа, эҳтиётот (усули омӯзиши шавқу завқи донишҷӯён, омӯзиши мотивҳо, усули омӯзиши тамоюли арзишҳои хонандагон).

Бо ёрии ин усулҳо чунин параметрҳои муносибат ба табиат ва сатҳи фарҳанги экологӣ омӯхта шуданд, аз қабили:

1. васеъ будани шавқу завқи хонандагон ба объектҳои табиӣ;
2. дарк намудани аҳамияти ҳалли мушкилоти экологӣ, аз ҷумла мушкилоти таъсири пестисидҳо ба объектҳои муҳити зист, дар истифодаи нодурусти онҳо;
3. воқуниши эмотсионалӣ ба табиат ва ҳодисаҳои табиат;
4. дарки нақши онҳо дар ҳалли мушкилоти экологӣ;
5. омода будан ба фаъолияти амалии ҳифзи табиат;
6. таваҷҷуҳ ба ҳифзи муҳити зист.

Барои муайян кардани муносибати субъективӣ ба табиат пурсиш дар байни донишҷӯёни коллеҷ гузаронида шуд. Дар пурсиш 28 нафар донишҷӯ иштирок намуданд.

Натиҷаи пурсиш:

1. Асосан шавқу ҳаваси донишҷӯён ба чунин ҷузъҳои муҳофизати муҳити зист, монанди нигоҳубини растаниҳо ва ҳайвонот, инчунин кори саҳро, нигаронида шудааст.

2. 30% табиатро дар ҷои аввал мегузоранд, 34% табиат-инсон, 28% инсонро ҷудо кардаанд ва 8% илмро қайд кардаанд. Ҳамин тариқ, ба аксарияти донишҷӯён экосентризм хос аст.

3. 68% муассилин намуди ғайрипрагматикии муомила бо табиатро зоҳир менамоянд, дар айни замон 32% муҳассилин дар муносибат бо объектҳои табиӣ прагматизм зоҳир менамоянд, ки инро бо хусусиятҳои синну соли муҳассилин шарҳ додан мумкин аст.

4. Муносибат ба ҳодисаҳои табиат дар 93 фоизи донишҷӯён зоҳир мегардад, 7 фоиз нисбат ба фактҳои вайрон кардани мувозинати экологӣ бепарвой зоҳир менамоянд.

5. 81% донишҷӯён ба амалҳои амалӣ оид ба ҳифзи муҳити зист омодаанд, 9% изҳори огоҳии зарурати ҳалли мушкилоти экологиро дар сатҳи «накунед», 10% нақши худро рад мекунад.

6. 65% донишҷӯён чунин мешуморанд, ки ҳама (аз ҷумла онҳо) бояд дар ҳалли проблемаҳои экологӣ ширкат варзанд, дар ҳоле ки 35% аз аҳамият ва ғоиданокии ҷорабиниҳои экологӣ огоҳанд.

7. 36% донишҷӯён бар ин назаранд, ки сабзиши раванди таълим бешубҳа зарур аст, дар ҳоле ки 34% аҳамияти онро дар ҳифзи табиат барои оянда, 30% дониш барои ҳифзи саломатии худашон зарур аст.

Барои муайян кардани салоҳияти дониши экологии донишҷӯён дар мавзӯи: «Ҷораҳои бехатарӣ ҳангоми истифодаи пеститсидҳо» кори хаттии санҷиши донишҷӯёни коллеҷ гузаронида шуд.

Мушоҳидаҳои донишҷӯён нишон доданд, ки аксари донишҷӯён дар мавзӯи «Ҷораҳои бехатарӣ ҳангоми истифодаи пеститсидҳо» дониш ва малакаи кофӣ доранд. Аммо мавҷуд будани шумораи ками донишҷӯёни донишу малакаи пастдошта кори иловагиро талаб мекунад.

Ин диқаргуниҳо, ба назари мо, бояд аз навсозии муносибат ба раванди таълиму тарбияи экологии муҳассилин иборат бошад. Маҳз, баррасӣ намудани таълими салоҳиятнокии истифода намудан дар таълими фанни экология ҳамчун зерсистемае, ки дар системаи умумии кори таълимии коллеҷи омӯзгории ДДБ ба номи Носири Хусрав шаҳри Бохтар ба таври органикӣ амал мекунад ва тавассути муайян кардани мақсад, мазмуни таълим, самтҳои асосӣ, шаклҳои ташкилии таълими экологӣ, идоракунии система ва мутақобила бо муҳити зист амалӣ мегардад.

Шаҳси дорои салоҳияти донишҳои экологӣ бояд дуруст таҳлил ва муайян кардани робитаи сабабу оқибати мушкилоти экологӣ ва пешгӯии оқибатҳои экологии фаъолияти инсонро дошта бошад. Ҳангоми омӯختани мавзӯи «Ҷораҳои бехатарӣ ҳангоми истифодаи пеститсидҳо» донишҷӯён бояд ҷанбаҳои экологии истифодаи пеститсидҳоро ба назар гирифта, дар бораи ғоида ва зарари охири хулоса бароранд.

Шаҳси аз ҷиҳати дорои дониши экологӣ салоҳиятнок ҳангоми шинохти табиат ва муошират бо он тавассути эҳсосоти худ (шавқу завқ, шодӣ, тааҷҷуб, ҳашм, ғазаб ва ғ.) муносибати худро ба он эҳсос мекунад ва кӯшиш мекунад, ки олами ҳайвоноти ваҳширо ҳифз кунад ва бо ин ба олами табиат муҳаббат зоҳир кунад.

Ба ин муносибат нақшаи пурмаҳсули тамоми протсессии таълиму тарбияи донишҷӯён дар коллеҷ бояд ба таври зерин сохта шавад:

1. Маҷмуи донишҳо аз рӯйи асосҳои экология не, балки ин донишро асоси таҳқиқи эҷодии ҷаҳон гардонад.

2. Ҷараёни таълимро ҳамчун ҷустуҷӯ созанд.

3. Ташаккули тафаккури эҷодӣ дар асоси рушди мустақилияти муҳассилин ба роҳ монанд.

4. Раванди салоҳияти фаҳмиши экологӣ бояд тамоми унсурҳои фаъолияти муҳассилинро дар бар гирад.

5. Омӯзгор бояд барои ташаккули шавқу завқи маърифатӣ ва инкишофи салоҳияти донишҳои муҳассилин шароит фароҳам оварад.

Дар айни замон, системаи таълими экологӣ, таъмини ягонагии таълиму тарбия, омехтаи шаклҳои гуногуни ташкили протсессии педагогиро барпо кардан лозим аст.

Семинарҳо яке аз шаклҳои асосии рушди салоҳияти донишҳои экологӣ мебошанд. Ба сохтори анъанавии семинар ворид намудани супоришҳои илмӣ на танҳо дониши донишҷӯёнро ташаккул медиҳад, балки ба ташаккули тафаккури экологӣ – ҷузъи таркибии салоҳияти экологӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, метавон хулосаҳои зеринро ба даст овард:

1. Таълим ва рушди салоҳиятҳои экологии донишҷӯён самтҳои афзалиятноки фаъолияти коллечҳои омӯзгорӣ буда, мақсади олий ташаккул додани маданияти экологӣ мебошад.

2. Омӯзиши роҳҳои салоҳияти донишҷӯи экологӣ ва ахлоқии барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии фанҳои табиатшиносии муосир нишон дод, ки онҳо барои амалӣ намудани салоҳияти донишҷӯи экологӣ ва ахлоқии муҳассилин имкониятҳои калон доранд, вале ин имкониятҳо ба қадри кофӣ истифода нашудаанд. Алоқаи байнисоҳавии тарбияи экологӣ ва ахлоқӣ суст ифода ёфтааст.

3. Барои ба низом даровардани кор барномаи муфиди салоҳияти донишҷӯи экологии муҳассилин зарур аст, ки ташкили корҳои маърифатӣ, тарбиявӣ, фароғатӣ, амалӣ ва таҳқиқотии донишҷӯён, истифода ва омезиши шаклҳои инноватсионӣ ва анъанавӣ, муттасилӣ ва дар муаррифии мавод. Дар раванди таълим курсҳои гуногуни махсуси ҷанбаи экологӣ ва ахлоқиро ҷорӣ кардан лозим аст.

4. Корҳои мунтазами мақсаднок оид ба таълиму тарбияи экологӣ ба ташаккули салоҳияти донишҷӯи экологии муҳассилин мусоидат мекунад.

Муалифон дар ин мақола яке аз аввалин осори педагогикаи ватанӣ мақсади нави рушди салоҳияти донишҷӯи экологӣ асоснок карда шудааст: на он қадар амиқтар намудани дониши экология, балки ба таври эҷодкорона тарҷума намудани салоҳияти фаҳмиши экологӣ дар шахсият, ташаккули шуури экологӣ. Муаллифон, ба таври боварибахш нишон додаанд, ки таълим салоҳияти бо истифода аз донишҷӯи экологӣ ҳамчун як баҳши илми педагогӣ ва амалияи иҷтимоӣ барои ташаккули ҷаҳонбинии ҳамаҷониба дорои потенциали баланди интегративӣ мебошад. Дар баробари ин нақши махсуси илми педагогӣ ва маорифи педагогӣ дар сабзиши бомуваффақияти таълим таъкид ва асоснок карда мешавад. Омӯзгор дар раванди таълим бояд ба туфайли фанни таълимии худ зехни илми муҳассилинро рушд диҳад, то ин ки онҳо ба ҳалли вазифаҳои амалии дар ҳаёт дучорномада тайёр бошанд ва донишҷӯи гирифтаи хешро истифода карда тавонанд.

Адабиёт:

1. Алексеев С.В., Смирнова Е.Э. Школьное экологическое образование: реальность и перспективы. - СПб., 1997.- 96с.

2. Глазачев С.Н. Экологическая культура учителя: Исследования и разработки экогуманитарной парадигмы: Монография.-М.: Современный писатель, 1998. - 432с.

3. Глазачев С.Н. Экологическая культура учителя и экологическая воспитанность учащихся // Экологическое образование: опыт России и Германии. /Под ред. В.И.Данилова-Данильяна, С.Н.Глазачева, Р.Лоба. - М.: Горизонт, 1997. - С. 80 - 120.

4. Глазачев С.Н., Козлова О.Н. Экологическая культура. - М.: Горизонт, 1997. - 208с.

5. Дежникова Н.С. Экологическая культура как предмет педагогического исследования // Научные труды Государственного научно-исследовательского института семьи и воспитания. - М.: Государственный НИИ семьи и воспитания, 1999. -Т.1.-С. 151-161.

6. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. экологическая педагогика и психология. -Ростов н/Д.: Феникс, 1996. - 480с.

7. Захлебный А.Н. Школа и проблемы охраны природы. - М: Педагогика, 1981. - 183с.

8. Зверев И.Д. Подготовка учителя к проблемам охраны природы // Материалы Научного совета по природоохранному просвещению. Вып. 1.-М., 1972

9. Зверев И.Д. Экологическое образование и воспитание: узловыe вопросы // Экологическое образование: концепции и технологии: Сб. науч. тр. / Под ред. проф. С.Н.Глазачева.-Волгоград: Перемена, 1996. - С. 72 - 84.

10. Зверев И.Д. Экология в школьном обучении. - М., 1980.

11. Образование по вопросам охраны окружающей среды в школах стран-членов СЭВ. - М., 1983. - 70с.

12. Пономарева О.Н. Методическая система обучения экологии в средней школе. Автореф. дис. ... д.п.н. - М., 2000. - 47с

13. Программа действий: «Повестка дня на XXI век» и другие документы конференции в Рио-де-жанейро / Сост. М.Китинг. - Женева, Швейцария: Центр «За наше общее будущее», 1993. -69с.

14. Экологическое образование: Концепции и методические подходы. Отв. редактор Мамедов Н.М.-М.: «Агенство «Технотрон», 1996-136 с.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГИИ ДОНИШЧҶҶЁН ҲАНГОМИ ТАДРИСИ ФАНҶОИ ТАБИАТШИНОСӢ

Муаллифон дар мақола назари ҳешро оид ба марҳилаҳои нави муносибатҳои нави педагогӣ ҳангоми таълими соҳибқасбони оянда ва ба ҳамин васила замина гузоштан ба баланд бардоштани сифати таҳсилот истода мегузаранд. То ба ин сатҳ зарур будани мазмуни таҳсилро мутафаккирони олам ҳануз дар замони худ аз тариқи таҳқиқҳои илмӣ таъкид намуда буданд. Вазифаи асоси омӯзгори муосир бояд— интиқоли дониш дар соҳаи ҳифз ва тағйир додани табиат, татбиқи сиёсати маорифи давлат оид ба ташаккули муносибати эҳтиёткорона ва судманд дар насли наврас ба табиат ва сарватҳои он, тарбияи мутахассисони пурғайрати Ватан бошанд.

Калидвожаҳо: интиқоли дониш, ҳифз, табиат, татбиқи сиёсати маориф, давлат, ташаккул, муносибат и эҳтиёткорона, судманд, насли наврас, табиат, сарват, тарбияи мутахассисони пурғайрати Ватан, ғояҳо, шакли печида, методология, таҷрибаи пешқадам, амалӣ, экология, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ

РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЗНАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

В статье авторы представляют свои взгляды на новые этапы новых педагогических отношений при подготовке будущих предпринимателей, закладывающих тем самым основу повышения качества образования. Важность содержания образования до этого уровня подчеркивалась мыслителями мира в свое время посредством научных исследований. Основной задачей современного учителя должна стать передача знаний в области сохранения и изменения природы, реализация государственной образовательной политики по формированию бережного и благотворного отношения подрастающего поколения к природе и ее ресурсам, подготовка ревностных специалистов Родины.

Ключевые слова: передача знаний, сохранение, природа, реализация образовательной политики, государство, образование, бережное отношение, благо, молодое поколение, природа, богатство, воспитание ревностных специалистов Родины, идеи, сложная форма, методология, передовая практика, внедрение, экология, начальный профессиональный, средний профессиональный, высший профессиональный

DEVELOPING ENVIRONMENTAL AWARENESS STUDENTS WHEN TEACHING NATURAL SCIENCES

In the article, the authors present their views on new stages of new pedagogical relations in the preparation of future entrepreneurs, thereby laying the foundation for improving the quality of education. The importance of educational content up to this level was emphasized by the thinkers of the world in their time through scientific research. The main task of a modern teacher should be the transfer of knowledge in the field of conservation and change of nature, the implementation of state educational policy to form a careful and beneficial attitude of the younger generation towards nature and its resources, and the training of zealous specialists of the Motherland.

Key words: transfer of knowledge, preservation, nature, implementation of educational policy, state, education, caring attitude, benefit, younger generation, nature, wealth, education of zealous specialists of the Motherland, ideas, complex form, methodology,

best practice, implementation, ecology, primary professional, intermediate professional, highest professional

Маълумот дар бораи муаллиф: Хусайнова Ҳамроз Меҳрубонавна, унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими фанҳои табиатшиносии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел.: (+992) 102311414.

Хайрзода Ашурали Гургак, номзади илмҳои химия, дотсент, дотсенти кафедраи химияи умумӣ ва ғайриорганикии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел.: (+992) 935019556 hairzoda@bk.ru ш. Бохтар.

Гулов Маҳмарачаб Маҳмасайдович, унвонҷӯи кафедраи химияи умумӣ ва ғайриорганикӣ Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел.: (+992) 205 07 00 07. Gulov.00.07@mail.ru ш. Бохтар.

Сведения об авторах: Хусайнова Ҳамроз Меҳрубонавна, соискатель кафедры методики преподавания естественных наук Бохтарского государственного университета имени Насири Хусрава. Тел.: (+992) 102311414.

Хайрзода Ашурали Гургак, кандидат химических наук, доцент, доцент кафедры общей и неорганической химии Бохтарского государственного университета имени Насири Хусрава. Тел.: (+992) 935019556 hairzoda@bk.ru.

Гулов Маҳмараджаб Маҳмасайдович, соискатель кафедры общей и неорганической химии Бохтарского государственного университета имени Насири Хусрава. Телефон: (+992) 205 07 00 07 Gulov.00.07@mail.ru.

Information about the authors: Husainova Hamroz Mehrubonovna, a candidate for the title of the Department of Teaching Methods of Natural Sciences of the Bakhtar State University named after Nasiri Khusrav. Tel.: (+992) 102311414.

Khairzoda Ashurali Gurgak, Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General and Inorganic Chemistry of Nasiri Khusrav Bakhtar State University. Tel.: (+992) 935019556 hairzoda@bk.ru.

Gulov Mahmarajab Mahmasaidovich, graduate of the Department of General and Inorganic Chemistry, Bokhtar State University named after Nasiri Khusrav. Phone: (+992) 205 07 00 07 Gulov.00.07@mail.ru

ТДУ – 927.8 (2 тоҷ)

ТКТ – 73 (2 тоҷ)

X - 87

САРЧАШМАҲОИ ТАШАККУЛИ ҒОЯҲОИ ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Холов Р.Р., докторанти PhD-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Ғафурова Д.Ҷ., н.и.п., дотсенти Донишгоҳи давлатии Данғара

Ғояҳои педагогикаи халқӣ дар афқору андешаи халқ тархрезӣ гардида, сипас дар ҳаёти ҳаррӯзаи халқ татбиқ мегардад. Муҳаққиқон татбиқи таҷриба ва ғояҳои педагогикаи халқиро бидуни баҳрабардорӣ аз усулу тарз ва принципҳои педагогикаи илмӣ беарзиш меҳисобанд. Дар масири таърих ғояҳои педагогикаи халқӣ мавқеи худро устувор нигоҳ дошта, бо мурури замон ба тамоми кишро ва бахшҳои зиндагии иҷтимоӣ ворид гардидаанд. Дар замонҳои муосир барои хонандагон муассисаҳои таълимӣ бо вучуди бархурдорӣ аз дастоварҳои илмӣ ва ҷаҳони муосир, омӯзиш ва татбиқи ғояҳои педагогикаи халқӣ муҳим мебошанд, зеро дар умум кулли афқор андеша ва насихату панд, зарбулмасалу мақол, ки аз ҷониби халқ пешниҳод мегарданд, дар таҷриба озмуда шудаанд ва барои татбиқ қарор гирифта шудаанд. Муҳаққиқон сарчашмаҳои ташаккули педагогикаи халқиро чунин тасниф кардаанд:

а) фолклор

Аксари муҳаққиқон чунин меҳисобанд, ки мероси шифохӣ, ки аз ниёгони мо барҷо мондааст, эҷодиёти шифохӣ халқ - фолклор ба ҳисоб меравад ва аввалин

сарчашмаи ташаккули ғояҳои педгогикаи халқӣ маҳз аз фолклор сарчашма мегиранд. Шиносоӣ бо фолклор барои хонандагон аз синни хурдӣ оғоз мегардад. Аз аввалин афсонаҳои халқӣ, ки бо номи “Бузаки чингилапо”, “Эраҷи тилисмшикан”, “Нахутак” ва амсоли инҳо ва ё намунаи шеърҳои халқӣ, ки доир ба қаҳрамониҳои паҳлавонони афсонаҳои халқӣ суруда шудааст. Фолклори тоҷик ҳазинаи безаволи фарҳанги миллати тоҷик ба ҳисоб меравад, ки ҳамеша сарчашмаи ахлоқу тарбия ва таълиму тадрис будааст. Тули асрҳои зиёде ин ҳазина бо шакли воситаҳои гуногун зухур карда, дар зехн ва хотираи мардуми тоҷик нақш бастааст. Арзиши илмӣ фолклор на танҳо дар адабиёт, балки дар илми педагогика, бавижа педагогикаи халқӣ зоҳир мегардад, ки дар замони муосир аҳамияти он бештар гардида истодааст. Дар осори фолклорӣ манзараи воқеии зиндагии одамон, расму оин, дину мазҳаб ва дигар арзишҳои миллати тоҷик инъикос ёфтааст, ки ҳангоми таълим дар макотиби миёна ва олии бояд ба таври густурда аз он истифода кард. Фолклор ба ҳайси сарчашма ва воситаи тарбия ва таълим дорои аҳамияти тарбиявӣ, эстетикӣ ва ахлоқӣ мебошад. Вазифаи муҳим дар раванди таълим босамар аз ин ҳазина истифода кардан аст, зеро ташаккули шахсияти миллии ва фарди ба ватану кишвар содиқ бидуни омӯзиши афкори андешаи халқ ва эҳтиром ба он ғайриимкон аст.

б) табиат

Табиат ва муҳити зист барои тарбияи хонандагон омилҳои муҳим ва таъсиргузор ба ҳисоб меравад, ки ин сарчашмаи ташаккул ва тақомули педагогикаи халқӣ дар Тоҷикистон намунаи нотакрор дорад, ба ин маънӣ, ки хонандаи мактаб, новобаста аз синну сол метавонад, аз табиат ва муҳити зисти худ баҳравар гардад. Педагогӣ рус таъсири табиатро ба ахлоқу руҳияи инсон чунин тавсиф кардааст: «Маро дар фаҳмиши илми педагогика ваҳшӣ ҳисобед розӣ ҳастам, вале бо боварӣ чунин таассуротро аз зиндагии баргирифтаам, ки манзараи зебо ба насли наврас чунон таъсири бузурги тарбиявӣ дорад, ки он душвор аст бо таъсири муаллим ба хонанда мусобиқа карда тавонад». [9, с. 52]

Табиат бо зебоӣ ба зехну руҳияи хонандагон таъсири мусбат гузошта, дар онҳо ҳисси зебоипарастӣ ва инсондӯстдориро ба вучуд меорад. Хонандагон аз синни хурдӣ ба табиати зодгоҳи худ дил баста, онро дӯст медоранд, ин манзара дар хотираи онҳо барои ҳамеша боқӣ мемонад. Дӯст доштани табиат ба дӯст доштани ватан ва зодгоҳ сабаб мегардад, ин таъсир ва неруро танҳо тавассути табиат метавон дарёфт. Усулҳои истифода аз табиат ҳамчун сарчашма ва воситаи тарбияи инсондӯстӣ ва ба вижа ватандӯстӣ бо роҳҳои гуногун амалӣ карда мешавад. Омӯзгор дар раванди дарс ва берун аз дарс метавонад онро татбиқ кунад. Ороиши синфхона бо расми манзараҳои гуногуни табиати Тоҷикистон. Масалан, расми Искандаркул, Кули Сарез, Чилдухтарон ва дигар манзараҳои табиати Тоҷикистон. Берун аз дарс омӯзгор метавонад сайёҳат ташкил кунад, бо ҳамроҳии шогирдон ин ё он ҷуғрафияи ватани азизамонро тамошо карда, доир ба он бо шогирдон баҳсу мунозираҳо ташкил кунад. Инчунин, метавонад аз осори нависандагони машҳури тоҷик, ки доир ба табиати Тоҷикистон ва зебоиҳои он асарҳо офаридаанд, ба шогирдон супориш диҳад ва дар асоси он бо онҳо суҳбат гузаронад. Бо ин усул дар вучуди шогирдон муҳаббат нисбат ба ватану диёрро бештар кунад. Мо дар осори нависандагон ва шоирони тоҷик навиштаҳои зиёдеро дучор меоем, ки табиат ва манозирҳои кишварамонро хеле зебо ва ҷаззоб тасвир кардаанд. Мисол: Мо аввал ба лаби Кофрун рафта, ҳар кадоме яктай санги кабудро соҳибӣ карда, чанд дақиқа хомӯш нишастем. Дар ҷойҳои аққолбозиву хокбозихоямон саросар ҳавливу иморатҳо саф кашида буданд. Кофрун, ки дар ҳаёли кӯдакии ман дарёи бузург буд, имрӯз ба назарам як рӯди бисёр хурдро мемонад; обаки сард ва оинавор софи он, ки аз барфхонаҳои кӯҳи Уштургардан ибтидо мегирад, гӯё аз сангҳои пеши роҳаш тарсида, базӯр ҷорӣ мешуд. Гоҳо зане, духтаре ва ё марде аз деҳа фурумада, аз мо болотар ё поинтар сатилхояшро пури об карда, шитобон қафо мегашт. Ба димоғи бӯи хуши ангур менишаст, боз бӯи бедаи тар меомад; чунин менамуд, ки ҳатто обу сангҳои Кофрун ҳам молмоли бӯи себу ангуранд, омехта ба бӯи бедаанд. Ҳоло низ айнан ҳамин тавр: аз боғоти домани тепаҳо, аз ёнаву ёлаҳо, аз чарихо, аз роҳу пайроҳаҳо, аз серунии гашти рӯз, аз осмон,

аз вусъати деҳа, аз замин, аз хоки сурхи тали Наҷот – аз ҳама, ҳама чо бӯи себу ангур, бӯи хасу юнучка меояд. Ва ман дар оғуши ин бӯи махмуркунанда, ки аз овони кӯдакӣ ба мағзи устухонҳоям нишаста, дар шабҳои зимистони шаҳр баъзан ҳатто ба хобам медарояд, симои модарамро мебинам. Ва якбора дар пеши чашмонам манзараи дигар пайдо мешавад: баҳорон, ба сар то сари ҳавлиамон бӯи борону алафи тар, бӯи гову шири навдӯшида сайр мекунад. Ману тағоям, ки он вақт даҳ-дувоздаҳсола буд ва یتим монда, дар оилаи мо тарбия меёфт, бо як ҳодаи дароз аз себи пайвандии сарғаҳи боғ қариб ҳама меваи ҳоло ғӯраи онро зада меафтонем. Мо медонем, ки модарам зани саҳтгир аст, бо вучуди ин... Ногаҳон шарфаи пойро шунида, ба қафо менигарам ва... модарамро мебинам. Ман намедонам, ки вай чӣ сурат дорад, аммо зебо ва қадбаланд аст. Остинҳои куртаи ба бодони шукуфта монандаш то соидҳо барзадаанд, дар як дасташ хурмаи вазнин, ки аз он буғ мебарояд. Вай бо чадал сӯи мо меояд. Тағоям мегурезад, ман тарсида, дар байни ғӯраҳои бешумори себ, ки дар рӯи сабзаи нарм муғчаҳои гули садбаргро ба хотир меоранд, танҳо мемонам. Модарам торафт наздик мешавад. Бори чандум аст, ки ба димоғам бӯи шири навдӯшида мерасад, гови ало сарашро баланд бардошта, ба тарафи ману себи пайвандӣ менигарад, ғӯсола хушнудона маос мезанад – тағоям мегуфт, ки қонвари беақл вай, гапаш рост будааст! – додарам дар айвон гиря мекунад. Ва модарам... боз ҳам наздиктар меояду ман саркану покан мегурезам. [8, с. 8]

Мутолиа ва таҳлили ин порча аз асари нависанда, нишон медиҳад, ки тамоми машғулиятҳои аввалини инсон, махсусан дар кӯдакӣ ба табиат алоқаманд аст. Дар зехни шогирдон муҳаббат ба зодгоҳ, падару модар ва дӯстону наздикон бештар мегардад.

Олимони исбот карданд, ки инсон бо муҳити зист ва табиат баробар калон мешавад ва таъсири табиат дар инсон зиёд аст. То ҳол ягон дастовардҳои технологӣ ва дигар воситаҳо ба мисли табиат ба инсон таъсиргузор нест. Табиатро ҳифз кардан, масалан гулҳоро зеро по накардан, нашикастани шохи дарахтони сабз, парандагону дигар қонваронро накуштан ва монанди ин амалҳо дар инсон ҳисси инсондӯстӣ ва раҳму шафқатро ба вучуд меорад. Дар таҷрибаи мардуми тоҷик сабзонидани дарахт амали ҳатмӣ ба ҳисоб меравад, аз ин рӯ тоҷикон ба ин шуғл таваччуҳи вижа доранд, ҳар чое, онҳо зиндагӣ ихтиёр кунанд, ҳатман боғ месозанд ва сабззор мекунанд. Ба кӯдакон омӯхтани ин амал муҳим аст.

г) адабиёт

Нақши адабиёт, ки аз эҷодиёти халқ сарчашма мегирад, дар тарбия ва таълим ҳамеша муҳим будааст. Воситаи аз ҳама бештар таъсиргузор ба ҳислати инсон ин адабиёт мебошад, ки дар инсон эҳсоси доштани ахлоқ ва риояи онро тарбия мекунад. Дар хонандагон тарбия кардани ҳислатҳои ҳамида ва дурӣ аз ахлоқи разила тавассути омӯзиши дуруст ва ҳадафноки адабиёт ба шогирдон сурат мегирад. Бо вучуди он ки адабиёти форсу тоҷик бой ва осори зиёд бо ин адабиёт рӯйи қор омадааст, истифода аз он ҳамчун сарчашма ва воситаи таълиму тарбия зарурати ба педгогикаи халқӣ рӯ оварданро ба миён меорад. Дар адабиёт тамоми арзишҳои ахлоқии мо ҳифз карда шудаанд ва доираи мавзӯти он хеле тавсеа ёфта аст. Дар адабиёти тоҷик тамоми категорияҳои ахлоқии мусбат тавсиф карда шуда, дар баробари он категорияҳои ахлоқии манфӣ мавриди интиқод қарор гирифтаанд. Барои таълим аз адабиёт бояд маводе интихоб карда шавад, ки ба дараҷаи фаҳм ва дониши омӯзгор ва хонанда мувофиқ бошад. Истифода аз осори бадеӣ тавассути ба воқеият алоқаманд кардан бояд сурат гирад. Асоси адабиётро ахлоқ ташкил медиҳад, аз ин рӯ ҳадафи истифода аз он дар раванди таълим барои омӯзгор танҳо тарбияи ахлоқи ҳамида аст. Осори бузургони адабиёти тоҷик гуногунмавзӯ буда, дар шакли назм ва наср, бо жанрҳои гуногун ифода ёфтаанд.

Некӣ ё некӣ кардан дар адабиёти тоҷик хеле зиёд тавсиф шудааст, ки ҳар як муаллиф ба тарзи худ онро шарҳ дода, иҷрои онро ҳатмӣ донистааст. Ин гуна ҳислат доштан дар замони мо чи арзиш дорад ва ё ҳамаи мо некӣ карда метавонем. Ба шогирдон аз шоирон ва адибони гуногун доир ба ин мавзӯ мисолҳо овардан лозим ва

моҳияти некӣ ва фарҷоми онро фаҳмо бояд ошкор кард. Аз омӯзгор дониш ва маҳорати педагогиро талаб мекунад.

Дар фарҳанги гузаштаи мо анъанаи ватандӯстӣ ба фалсафаи марғу зиндагӣ баробар тавсиф мегардид. Дӯст доштани ватанро аз дараҷаи баланди имону ихлос ба хоку оби кишвар маънидод мекарданд. Инъикоси ватандӯстӣ дар осори аксар адибони мо ба мушоҳида мерасад.

Тарбияи ватандӯстӣ чӯзӣ муҳимтарини тарбия ҳисобида мешавад, ки он бо мафҳумҳои давлат, кишвар, Ватан, мамлакат алоқаманд аст. Дар ҳар хонанда бедор намудани ҳисси ватандӯстӣ, ин яке аз рисолатҳои бузурги омӯзгорон мебошад, ки дар асоси тарбияи ватандӯстӣ, тарбияи миллӣ ташаккул меёбад ва заминаи ташаккули таффақури миллии шахрванд мегардад. Рушди тафаккури миллӣ асоси рушди иқтисод, забон ва эҳтиром ба миллатҳои дигар, илм ва фарҳанги миллӣ, эҳтиром ва гиромӣ доштани таърих ва мероси фарҳанги ниёгон, расму ойин ва анъанаҳои арзишманди миллӣ, таҷрибаи таърихии халқи тоҷикро дар бар мегирад.

Дар тарбияи маънавию ахлоқӣ бештар таъсир расонидан ба дунёи беруна ва ботинии шахс ба монанди дарку фаҳмиши зебӣ, меҳрубонӣ, нексириштӣ, ростқавлӣ, саховатмандӣ, ҳақҷӯӣ ва ҳиссиёти ба инҳо монанд дар инсон зоҳир мегардад. Тарбияи ахлоқӣ, тамоми ҷанбаҳои тарбияро муттаҳид намуда, асосҳои рафтори ахлоқии ҷавононро муайян мекунад. Дар ташаккули ахлоқии инсон илму фарҳанг таъсири калон мерасонад. Бояд ахлоқро ба тарзе ба хонандагон омӯхт, ки онҳо воқеан ба маънии он бирасанд, на ба тарзе ки ин як шеър ё як идеяи хушқу холӣ бошад. Шогирдон бояд ба сухани устод эътимод дошта бошанд.

Таҳсилот на танҳо дониш малака ва маҳорати инсон, балки сифатҳои маънавий ва афзалиятҳои ҷаҳонбинию ахлоқии ӯро низ муайян менамояд. Мувофиқати комили дониш бо сифатҳои шахсии инсон дар раванди таълиму тарбия омили муҳим ба шумор меравад, зеро шогирдони мактаб ҳамчун шахсият шинохта мешаванд, ки қобилияти худтакмилдиҳӣ ва худинкишофёбӣ дорад. Масъалаи такомули педагогикаи миллӣ бояд аз эҳёи мафҳумҳои фалсафӣ ахлоқӣ, маънавиёт, озодӣ, ҷавонмардӣ, ки таърихан иқтидори зеҳнии халқи тоҷикро фароҳам овардаанд, иборат мебошад. Муайнкундаи минталитети миллати тоҷикро маҳз ҳамин арзишҳо дар бар мегирад.

Масъалаҳои инсондӯстӣ, тарбия намудани ҳисси раҳму шафқат ба бечорагон, ятимон ва барҷомондагон, хусусан бо калонсолон, бо ҷавонон бо насихат, бо тифлон бо шафқат, бо заифон бо раҳмат, бо халқ бо эҳсон мурувват муносибат намудан низ барои тарбияи маънавию ахлоқии шогирдон муҳим мебошад. Дар афкори мутафаккирони тоҷик қоидаҳои рафтори наврасону ҷавонон бемуҳобот оварда шудааст: ба монанди одоби нишастану хестан, таом хӯрдан, либос пӯшидан, ба меҳмони рафтан, сафар кардан, устодони худро эҳтиром намудан, нафс ва ҳирси худро куштан, аз дурӯғӯи парҳез намудан, дар худ ташаккул додани ҳисси қаноатмандӣ, сидқу вафо, ба одамон унс гирифта тавоништан ва ғайра.

Тарбияи инсонӣ комил дар педагогикаи халқӣ дар асоси қадимтарин ақидаҳои педагогии ниёгони мо сурат мегирад ва яке аз бузурғтарин сарчашмаҳои он китоби муқаддаси ориёӣҳои бостон «Авасто» мебошад. Китоби муқаддаси «Авасто» пиндори нек, гуфтори нек, рафтори некро тарғиб мекунад ва бо ҳамин ақида дар ҷаҳон шухрат ёфтааст.

Имрӯз нисбат ба низоми миллии таҳсилот муносибати эҷодкорона зарур аст. Ин муносибат бояд ба ақидаи педагогии ниёгон асос ёбад, зеро тарбия узви комил яке аз муҳимтарин вазифаҳои низоми муносири таҳсилот ба шумор меравад. Имрӯз дар ҷомеа, дараҷаи вазифа ва маънавиёт, ташаккулу камолоти ахлоқии шахсият беш аз ҳама аҳамияти ҷиддӣ дорад. Ин масъала аз ҷониби ҷомеа дар раванди тарбияи маънавий аз хурдсолӣ оғоз гардида, ҳаллу фасл мешавад.

Осори адибони тоҷик ба эҳсоси хонандагон таъсир гузошта, барои тарбияи ахлоқӣ ҳамида шароит ва имконоти зиёдро фароҳам мекунад. Шогирдонро нисбатан боэҳтиром ва хушақида мегардонад. Шахсияти хонандаро такмил медиҳад ва барномаи таълимро пурмазмун ва коромад мегардонад.

г) забон

Забон воситаи зуҳури фарҳанг аст. Барои хислату феъл ва атвори инсонро шиносӣ кардан бояд забони гуфтории ӯро хуб донист. Чи қадаре ки мо забонро хуб мефаҳмем, ба ҳамон андоза ба хислати инсон бештар шинос мегардем. Ботини инсонро бидуни забон фаҳмидан душвор аст. Тавассути забон мо ба дунё ва муҳити зист шинос мегардем, аз таърих ва арзишҳои фарҳангии миллат огоҳӣ пайдо мекунем. Забон беҳтарин воситаи ҳазина кардани дониш ва ба дигарон интиқол додани он аст. Хеле муҳим аст, ки ҳангоми тадрис мо ба шогирдон бифаҳмонем, ки забон шоҳиди зиндаи таърихи гузаштаи мо аст. Ҳофиз ва ба меросдиҳандаи фарҳанги мо ба ҳисоб меравад. Ҳастии миллат аз забон вобаста аст. Сухани асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, чаноби олай, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле бомаврид гуфта шудааст: «Забон муҳимтарин унсур бақои миллат буда, оинаи рӯзгори гузашта ва ҳозира ва маҷмуи тафаккуру андешаи халқ ба ҳисоб меравад ва яке аз арзишмандтарин сарчашмаҳои мероси гузаштагон барои наслҳои оянда арзёбӣ мегардад». [12, с. 5]

Барои он ки мо маводи фолклорӣ ва бадеиро ба шогирдон омӯзем ё доир ба дастовардҳои илмию техникӣ ва технологияи компютерӣ маълумот диҳем, дар дараҷаи аввал донишҷӯи забон муҳим аст. Бақиҷа дар замони гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ ба забони тоҷикӣ ҳар рӯз вожа ва калимаҳои нав ворид мегарданд, ки бояд маъно ва маънаи қорбурди онҳоро дуруст ва беҳато аз худ қард ва ба шогирдон онро омӯхт. Фарҳанг ва арзишҳои динии мо дар масири соҳии зиёд, маҳз тавассути забон аз як насл ба насли дигар интиқол ёфтааст, ҳанӯз замоне, ки қитобу хат ва алифбо набуд, ба таври шифоҳӣ мо ба арзишҳои ахлоқии ниёгон шинос шудем ва онро дар зиндагӣ мавриди истифода қарор додем. Ҳар он қизе, ки дар таҷрибаи ниёгон ҳифз шуда буд, тавассути забони модарӣ ба мо расид ва ба ояндагон интиқол меёбад. Ба қиза ба қӯдақон мо аввалин ҳарфу ҳичоро ба мақсади аз қаҳон ва муҳити зисту таърих ва арзишҳои диниву ахлоқӣ шинос қардан, меомӯзем. Дар раванди тарбия ва таълим нақши забон дар дараҷаи аввал қарор мегирад ва бидуни забон мо аз таҷриба ва донишҳои дар педагогикаи халқӣ ҳифзшуда истифода қарда наметавонем.

д) мусиқӣ

Мусиқӣ як шакли санъат аст, ки ба эҳсоси инсон таъсир мегузорад ва аз инсон фаҳму дарқи маҳсусро тақозо мекунад. Ҳолати равонии инсонро инъикос мекунад. Беҳуд нест, ки мусиқиро забони руҳ ё равони инсон гуфтаанд. Эҳсоси инсонро ба дигар воситаҳо ироа қарда намешавад, танҳо мусиқӣ аст, ки мо метавонем бо он тамоми эҳсоси худро ифшо намоем, ба шаҳси муҳотаб расонем. Қӯдақон ба мусиқӣ тавачҷуҳи ҳоса қоранд, бо ҳавас онро мешунаванд ва меҳоянд худ низ аз асбобҳои мусиқӣ истифода қунанд. Барои омӯзгор муҳим аст, ки шогирдонро аз шунидани мусиқии ғайриасил ва ғайрикасибӣ офаридашуда ҳифз қунанд, то онҳо аз қурдӣ бо завқи қаланд ба мусиқии асилаи миллӣ одат қунанд ва аз он истифода қаранд. Дар таърихи миллати тоҷик мусиқии зебо ва бемисл, ба монанди “Шашмақом”, “Фалак” ва дигар анвои мусиқӣ, ки ҳоси марудуми Бадахшон ва Зарафшон буда, то имрӯз мавриди истифода қарор қоранд, ки асолати ва арзиши ҳос дошта, ваъбияти руҳӣ ва равонии миллати моро ифода меқунанд. Ба омӯзгор зарур аст, ки дар раванди таълим доир ба онҳо маълумот диҳад, намунае аз онҳоро ба самъи шогирдон расонад ва дар дарсҳои мусиқӣ вобаста ба завқи шогирдон навоҳтан ва бо усулу шеваи онҳо сароиданро омӯзад. Е.И. Рерих беҳуда таъқид нақардааст: «Қӯдақонро аз ҳама бадиҳо, аз мусиқии бад ҳифз қунед». [10, с. 283]

Шогирдоне, ки дар мақотиби миёна таҳсил меқунанд, бояд аз мусиқии асил баҳравар бошанд, қобилияти фаҳму дарқи мусиқиро дошта бошанд, зеро мусиқии асил ва аз фаҳш орай инсонро тарбия мекунад ва маҳорату малақаи онро тақмил медиҳад. Вақте шогирдони мо мусиқиро дарқ меқунанд, ба маънии зебоӣ ва эстетика хубтар сарфаҳм мераванд, дар вучуди онҳо эҳсоси инсонӣ ва дӯстдорӣ инсон, муҳаббат ба атрофиён бедор мегардад. Мусиқӣ ҳамеша дар зиндагии инсон нақш қоранд, ҳам дар рӯзҳои шодӣ ва ҳам дар рӯзҳои нохушӣ аз он истифода меқунанд. Ақсар педагогҳо андеша қоранд, ки бе мусиқӣ тарбияи инсонӣ бошаҳсият ва қомил ғайримқон аст.

Азбаски мусикӣ ба эҳсоси инсон таъсиргузор аст, таъсири он дар ташаккули шахсият, шаклгирии ҷаҳонбинӣ ва тарбияву ахлоқи инсон аввалиндараҷа аст. Эҳсоси мусикифаҳмӣ ба рафтору кирдори инсон таъсир дорад. Осори мусикие, ки дар ҳазинаи радио ва телевизион маҳфуз аст, маводи тайёр барои истифода аст. Дар ин осоре, ки сабт карда шудааст, тамоми жанрҳои мусикӣ дида мешаванд, ба вижа сурудҳои халқӣ, ки дар онҳо орзуву ормони халқ инъикос ёфтааст. Сабту наворҳо солҳои охир рӯи кор омада, ки ба жанри “Шашмақом” ва “Фалак” дахл доранд, қобили омӯзиш аст.

Сарчашма ва воситаҳои таълим ва тарбия на танҳо фолклор, дин, адабиёт, мусикӣ мебошанд, балки фаъолияти меҳнатӣ ва дигар русуму оинҳои миллӣ, аз ҷумла ҷашну маросимҳо метавонанд ба тарбияи инсонӣ комил ва бошахсият нақшгузор бошанд.

Адабиёт:

1. Артюнов С. А. Некоторые вопросы народной педагогики. М.: Просвещение, 1970. – 127 с
2. Арипов М. Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. Ҷ.1.- Душанбе: Ирфон, 1962.- 234 с.
3. Афзалов Х.С. Мактаб ва маорифи педагогӣ дар Эрон дар охири асри XIX-XX. Душанбе: Ирфон, 1992.- 178 с
4. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студент. Сред. и высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. Гл. 1.- 235
5. Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ/мураттибон: Писарчик А., Тоҷиддинов С., Ҳамидҷонова М./Душанбе “Нашриёти давлатии Тоҷикистон”, 1960. -199 с
6. Қодиров Қ. Ғояҳои тарбиявӣ дар назми суфиёна. Душанбе “Нашри камол”, 2020.- 170 с.
7. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика. Душанбе “Ирфон”, 2011.-518 с.
8. Саттор Турсун. Зиндагӣ дар домани талҳои сурх, 8
9. Ушинский К.Д. Воспоминания об обучении в Новгород-Северской гимназии //Собр. соч. -Т.2. -М., Л., 1952. -446с. с.52.
10. Учение Живой Этики: в трех книгах /Сост. Г.Е. Гирка.- т. I. - Спб.: Просвещение, 1993. - 586с. 283.
11. Ҳақимова С., Мирраҳим М. Илми ахлоқ ва одоб. Душанбе “Бухоро”, 2017.-361 с.
12. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат- ҳастии миллат. Душанбе: Нашриёти муосир, 2020.-431с, 5.

САРЧАШМАҲОИ ТАШАККУЛИ ҒОЯҲОИ ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Сарчашмаҳои ташаккули ғояҳои педагогикаи халқӣ то кунун мавриди пажӯхиш қарор нагирифтаанд, аз ин рӯ таҳқиқи ин мавзӯ барои пажӯхиши минбаъдаи он мусоидат мекунад. Дар мақола ба усул ва назарияи пажӯхиши педагогҳои рус таъкид карда шудааст.

Дар мақола сарчашмаҳои ташаккул ва тақомули педагогикаи халқӣ тасниф карда шуда, ҷанбаҳои назарӣ ва ҷиҳатҳои татбиқи амалии онҳо дар раванди таълиму тарбияи хонандагони муассисаҳои таълимӣ мавриди пажӯхиш ва баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф сарчашмаҳои ташаккули педагогикаи халқиро мушаххас нишон додааст, ки онҳо иборатанд аз: фолклор, табиат, мусикӣ ва забон ва адабиёт. Сарчашмаҳои мазкур на танҳо сарчашма, балки омилҳои таъсиргузор барои тақомули ғояҳои педагогикаи халқӣ ба ҳисоб мераванд. Таҳқиқ дар асоси назарияҳои илмӣ муҳаққиқони рус сурат гирифта, муаллиф нақши эҷодиёти халқ, забон ва адабиёти тоҷик, мусикии миллӣ ва табиати зебои Тоҷикистонро барои рушди педагогикаи халқӣ дақиқ нишон додааст. Дастоварди муаллиф дар ин мақола аз он иборат аст, ки ӯ дар баробари таҳқиқоти муҳаққиқони рус педагогикаи халқӣ ва ташаккули ғояҳои онро дар асоси маводи педагогикаи миллӣ таҳлил намуда, собиқаи таърихӣ доштани онро собит

кардааст. Бавижа таҳқиқ аз лиҳози мавод бой ва ганӣ буда, манбаъҳои ташаккули ғояҳои педагогикаи халқӣ тасниф ва баррасӣ карда шудааст.

Дар таҳлили муаллиф сарчашмаҳои ташаккули педагогикаи халқӣ босамар буда, барои ташаккули шахсияти инсон нақши муассир доранд. Махсусан дар таърихи афкори педагогикаи тоҷик намоёндоғони илму маърифат бо осори худ барои тарбияи инсонӣ комил қорҳои шоиста анҷом додаанд. Андешаҳои муаллиф бо далелҳо ва мисолҳо асоснок карда шудаанд. Мақола дар асоси талаботи муқарраршудаи илмӣ рӯйи қор омадааст.

Калидвожаҳо: педагогикаи халқӣ, сарчашмаҳои ташаккули педагогикаи халқӣ, фолклор, мусиқӣ, забон, адабиёт, ташаккули шахсият, ғояҳои педагогикаи халқӣ.

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИДЕЙ ПЕДАГОГИКИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Источники формирования идей народной педагогики до сих пор не исследованы, поэтому ее исследование способствует дальнейшему ее изучению. Статья опирается на метод и теорию исследования русских педагогов.

В статье были классифицированы источники формирования и совершенствования народной педагогики, рассмотрены теоретические источники и аспекты их практического применения в процессе обучения и воспитания учащихся образовательных учреждений. Автор конкретно указал источники формирования народной педагогики, к ним относятся: фольклор, природа, музыка, язык и литература. Эти источники считаются не только источником, но и факторами влияния на совершенствование идей народной педагогики. Исследование проводилось на основе научных теорий российских исследователей, и автор четко проиллюстрировал роль таджикского народного творчества, языка и дачи, национальной музыки и прекрасного характера Таджикистана для развития народной педагогики. Достижение автора в данной статье состоит в том, что он наряду с исследованиями русских исследователей проанализировал народную педагогику и формирование ее идей на основе материала национальной педагогики, доказал ее историческую историю. Особенно исследование богато с точки зрения материала, а источники формирования идей народной педагогики были классифицированы и рассмотрены.

В авторском анализе источники формирования народной педагогики эффективны и играют действенную роль в формировании личности человека. Особенно в истории таджикской педагогики представители науки и образования своими работами проделали достойную работу по воспитанию идеального человека. Мнения автора обосновываются фактами и примерами. Статья изложена на основе установленных научных требований.

Ключевые слова: народная педагогика, источники формирования народной педагогики, фольклора, музыки, языка, литературы, формирования личности, идеи народной педагогики.

SOURCES OF FORMATION OF IDEAS OF PEDAGOGY OF THE TAJIK PEOPLE

The sources of the formation of the ideas of folk pedagogy have not yet been investigated, so its research contributes to its further study. The article is based on the method and theory of research of Russian teachers.

The article classifies the sources of formation and improvement of folk pedagogy, examines theoretical sources and aspects of their practical application in the process of teaching and educating students of educational institutions. The author specifically indicated the sources of the formation of folk pedagogy, these include: folklore, nature, music, language and literature. These sources are considered not only a source, but also factors of influence on the improvement of the ideas of folk pedagogy. The research was conducted on the basis of scientific theories of Russian researchers, and the author clearly illustrated the role of Tajik folk art, language and dacha, national music and the wonderful character of Tajikistan for the

development of folk pedagogy. The author's achievement in this article is that, along with the research of a Russian researcher, he analyzed folk pedagogy and the formation of its ideas based on the material of national pedagogy, proved its historical history. Especially the study is rich and rich in terms of material, and the sources of the formation of ideas of folk pedagogy have been classified and considered.

In the author's analysis, the sources of the formation of folk pedagogy are effective and play an effective role in the formation of a person's personality. Especially in the history of Tajik pedagogy, representatives of science and education have done a decent job of educating an ideal person with their works. The author's opinions are based on facts and examples. The article is presented on the basis of established scientific requirements.

Keywords: folk pedagogy, sources of formation of folk pedagogy, folklore, music, language, literature, personality formation, ideas of folk pedagogy

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Рамазон Раҷабалиевич - докторанти PhD кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи ДМТ, Ramazon.chon@mail.ru тел: 906775858

Гафурова Дилором Ҷабборовна н.и.п., мудири кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Данғара, Dilorom.gafurova.76@mail.ru тел: 934337676

Сведения об авторах: Холов Рамазон Раҷабалиевич - аспирант кафедри педагогикаи Университета ДМТ, Ramazon.chon@mail.ru тел: 906775858

Гафурова Дилором Ҷабборовна н.и.п., заведующая кафедрой педагогика и психологии Дангаринского государственного университета, Dilorom.gafurova.76@mail.ru тел: 934337676

Information about the authors: Kholov Ramazon Rajabaliyevich - graduate student of the Department of Pedagogy of the University of DMT, Ramazon.chon@mail.ru tel: 906775858

Gafurova Dilorom Jabbarovna n.i.p., head of the department of pedagogy and psychology, Dangara State University, Dilorom.gafurova.76@mail.ru tel: 934337676

ТДУ: 37+370+378 (575.3)

ТКТ: 74.00+74.212 (2-точ)

Ҳ-25

ТАЙЁР КАРДАНИ МУТАХАССИСОНИ ҶАВОН БО МАҚСАДИ БА РОҶ МОНДАНИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ – ВАТАНДӢСТИИ ХОНАНДАГОН ДАР МТМУ

Абдуллоҷони Ҳ., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ташаккули маданият ва маърифати ҳарбию ватандӯстӣ вазифаи оила, мактаб, ва давлату ҷомеа маҳсуб меёбад ва он корбарии дуру дарози бомақсадро нигаронӣ дорад. Дар ҳалли ин қазия нақши муассисаҳои таълимӣ, бахусус омӯзиши фанҳои ТҶ назаррас аст.

Худи мафҳуми «ТХВ» –ро ҳамчун технологияи иҷтимоие таъйин ва ташхис кардаанд, ки он ба таъмини шаҳрванди ҷавон бо сифатҳои ахлоқию маънавӣ ва руҳию равонӣ ба мақсади муқовимат бо тамоюлҳои манфӣ мусоидат менамояд.

ТХВ, тайёрию омодагӣ нисбат ба хизмати ҳарбӣ, бояд ҳамчун имтиҳони ҳатмию ҷиддии шаҳрванд барои касб кардани унвони ифтихории шаҳрванд ва ватанпарвар мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор дода шавад. Хизмати ҳарбӣ, ки имтиҳони ҷавонмардӣ ба ҳисоб меравад, барои ҷавонон як имтиёзест, ки ҷавонмардии худро исбот намоянд ва бо ин восита бехтарин неъмат Модар – Ватанро ҳифзу ҳимоя намуда, онҳоро аз қувваҳои аҳриманӣ наҷот бидиҳанд. Муштарии ин имтиҳон имрӯз рӯ ба афзоиш доранд, ки боиси таҳсину офарин аст.

Оид ба мавзуи мазкур дар Қонуни ҶТ «Дар бораи маориф» бо тағйиру иловаҳо соли 2013, «Консепсияи мактаби миллии Тоҷикистон» (1995), «Низомномаи намунавии муассисаҳои таълимии олии касбии ҶТ» (1996), Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (2011) ва ҳуҷҷатҳои дигар қабул гардиданд, ки дар онҳо роҷеъ ба таълиму тарбияи насли наврас диққати махсус дода шуда, қарорҳои дахлдор қабул гардидаанд. Аз ҷумла, дар Қонуни ҶТ «Дар бораи маориф» оид ба тарбияи насли ҷавон омадааст: «Вазифаи таълим ва тарбия ҳамчун ҷузъи таркибии маориф дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ва дунявӣ аз он иборат аст, ки шаҳрвандони сатҳи маърифаташон баланд, дорои тафаккури эҷодӣ, ҳамаҷониба рушдёфта ва соҳиби дониши амик, маҳорат, малакаи касбӣ тайёр намояд, ки онҳо ба ғояҳои сулҳдӯстӣ, инсонпарварӣ, адолати иҷтимоӣ, риояи арзишҳои аз тарафи умум эътирофшудаи инсонпарварӣ, ҳуқуқ ва қонунҳо фаро гирифта шудаанд. [6, с. 65]

9 сентябри соли 1991 Шурои Олии ҶТ Эъломияи истиқлолияти кишварро қабул намуд. Аммо кишвар дар қадамҳои нахустини мустақилонаи хеш ҳамрадиҳои муборизаҳои шадиди сиёсӣ ва ҷанги бемаънии шаҳрвандӣ гардид. Сабабҳои руҳ додани нокомиҳо дар солҳои аввали истиқлолият танҳо натиҷаи сиёсат набуда, балки решаҳои чуқури таърихӣ дошт. Онҳо қабл аз ҳама натиҷаи мутеии ҳазорсолаи тоҷикон аз ҷониби аҷнабиён – арабҳо, қарахониҳо, ғазнавиҳо, хоразмшоҳиҳо, муғулҳо, темуриҳо, шайбониҳо, манғитиҳо, пас аз пош хӯрдани давлати абарқудрати Шуравӣ фалаҷ гардидани фишангҳои давлатдорӣ, гусаста шудани робитаҳои иқтисодӣ байни ҷумҳуриҳои собики шуравӣ, тадриҷан паст шудани сатҳи зиндагонии мардум. Баланд шудани афзоиши табиӣ аҳолие, ки бештар дар деҳот зиндагӣ мекарданд, нисбатан паст будани маърифати сиёсӣ ҳуқуқии аҳоли, сусти инкишоф ёфтани анъанаҳои демократӣ, ҷой доштани нуқсонҳои ҷиддӣ дар фаъолияти собиқ сиёсати мансабдорони хизбию давлатӣ, нобаробарии тараққиёти иқтисодӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, надонистани авзои иҷтимоӣ-психологӣ мардум, вусъат гирифтани таъсири исломгароии кур-курона, худхоӣ, минтақабозӣ, маҳалгароӣ ва ғайра буданд.

Дар қатори сабабҳои зикршуда сабаби асосии оғози ҷанги шаҳрвандӣ аз таърих, фарҳанги тамаддун, аз бузургию шаъни гузаштагони худ огоҳ набудани силоҳбадастон буд. Дар чунин вазъият барои миллати тоҷик бар эътибори давраҳои сарнавиштсози таърихи фоҷиабораш сарваре лозим буд, ки воқеан миллий бошад ва барои сулҳу ваҳдат ҷони худро дарёғ надорад, манфиатҳои миллатро аз манфиатҳои қавму маҳаллу минтақа болотар донанд ва чунин шахс Эмомалӣ Раҳмон буд.

Тарбияи ҳарбӣ – ватандӯстӣ мақому манзалати инсонии худро бо решаҳои таърихӣ, бо сарнавишти миллату халқи худ ва бо аҳли башар дарк кардан аст. Бо таъбири Президенти кишвар «Бидуни пайванду ҳамгироии тамаддуни имрӯзаи тоҷикон бо таърихи куҳанбунёди хеш ба кадрҳои истиқлолият, ифтихори Ватану ватандорӣ, хувияти миллий ва худшиносию ҳудогоҳии комил расидан мушқил аст. Ҳамчунин, бе дарки огоҳонаи решаҳои таърихӣ, таҳкими истиқлолият пайдории давлатдорӣ ва бунёди ҷомеаи мутамаддин мушқилтар хоҳад буд». [11, с. 32]

Ба майдони сиёсат ворид шудани чунин шахсияти бузург аз лутфу қаромати тақдир буд ва давлати тоҷикон таҳти роҳбаладии ӯ ва бо аъзи устувори мардуми ватанхоҳ аз сари вартаи хатари нобудшавӣ ба ақиб гашт ва ба шоҳроҳи рушду тараққӣ афтод.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият бидуни душворихо ва ноҳамворихо роҳи тараққиёт дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гардид, ки мо онро дар мисоли ҳаёти ҷавонони кишвар хеле равшан мушоҳида менамоем.

Қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон» аз 13 март соли 1992, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 майи соли 1997 «Дар бораи тадбирҳои беҳтар намудани кор бо ҷавонон» ва дар ҳамин замина таъсис дода шудани Кумитаи кор бо ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, қабул гардидани Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон» барои солҳои 1999-2000 (5 октябри соли 1998), Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон» барои

солҳои 2001-2003» (соли 2001), таъсис додани Ҷоизаи ба номи Исмоили Сомонӣ (20 март соли 1998), Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи таъсиси стипендияҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои хонандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, литсейҳо, гимназияҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, техникумҳо ва коллеҷҳо» (26 феврал соли 1998), баъди танаффуси сесола боз аз нав эҳё шудани рӯзномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» (23 феврал соли 1998), 23 май эълон гардидани Рӯзи Ҷавонони Тоҷикистон, доир гаштани фестивалҳои ҳамасолаи дӯстии ҷавонон ва ғ. шаҳодати раднопазири дар солҳои истиқлолият ба амал омадани тағйироти кулӣ дар ҳаёти ҷавонони кишвар мебошанд.

Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯриҳои чандинқаратаи худ бо ҷавонон: 2 феврал соли 1993, 4 сентябри соли 1993 ба муносибати дувумин солгарди Истиқлолияти Тоҷикистон, 17 март соли 1994 дар нахустанҷумани Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон, 23 майи соли 1997, қабл аз имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, 16 майи соли 1998 вохӯрӣ бо ҷавонони лаёқатманди ҷумҳурӣ, 21 майи соли 2005 вохӯрии навбати бо ҷавонони ҷумҳурӣ, 30 августи соли 2005 вохӯрӣ бо ҷавонони фаъол ва донишҷӯёни мактабҳои олии миёнаи махсуси вилояти Суғд дар варзишгоҳи Хуррамшаҳри шаҳри Хучанд муҳимтарин муаммову проблемаҳои ҳаёти ҷавонро баррасӣ намуданд. Ин вохӯриҳо рамзи ояндасозиву ояндабинӣ ва дарки рисолати баланди ҷомеашиносӣ, инсонгароӣ ва худшиносиву ҳудогоҳии ҷавонони кишвар гардид.

Имрӯз дар қатори таълими асосҳои технологияҳои муосир ва фанҳои таҳассусӣ ба роҳ мондани тарбияи ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии миллии наврасону ҷавонон вазифаи аввалиндараҷа мебошад.

Хуб дар хотир дорем, ки солҳои шуравӣ фанни "Омодагии дифои ҳарбӣ" аз ҷониби устодон хеле пурмаҳсул ва бо эҳсоси хуби масъулиятшиносӣ гузаронида мешуду шогирдонро ба маънои то маш барои хизмат ҳамаҷониба омода намуда, дар замиранашон меҳр ва дифои Ватан-Модарро ҷой дода, дар руҳияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ хуб тарбия мебуданд.

Дарсҳо дар асоси на танҳо китоби дарсӣ, балки қабл аз ҳама, лавозимоту асбобу аёният, аз қабилҳои автомати таълимии Калашников, норинҷак, воситаҳои ҳимояи фардӣ – ниқоби зиддигази (противогаз), асбоби пайгирии радиоактивӣ ва ғайра гузаронида мешуданд. Бале, ин ҳама дар гузашта, вале дар гузаштаи на чандон дур (солҳои 80–ум ва аввали 90–уми қарни пешин). Аммо, имрӯз чӣ?!

Дар таҳқиқоте, ки ҳамчун муҳаққиқ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи ноҳияи Муъминобод анҷом додем ва аз ҳамсуҳбат шудан бо омӯзгорон ва боздид аз синфхонаҳои фанни "Омодагии дифои ҳарбӣ" ба хулосае омадем, ки дар ин росто камбудии ҷиддӣ ба назар мерасад. Бо чунин муносибат ва фаъолияти бесамар эҳтимолияти дуруст ба роҳ мондани кори ТХВ хеле кам аст.

Ба андешаи мо барои ТХВ–и ҷавонро дуруст роҳандозӣ намудан якҷанд омилҳо намерасанд:

– Қабл аз ҳама, нарасидани мутахассисон–омӯзгорони соҳибтаҳассус ва чандон зиёд набудани музди меҳнат. Худ қазоват кунед, ки бо маоши кам, кӣ дилсӯзона ва пурмаҳсул дарс мегузарад!

– Дувум, то андозае безъитбории шуъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳо ба таълими ин фан. Дар давоми соли хониш ягон маротиба дар Шурои омӯзгорони мактабҳо машғулиятҳои ин фан муҳокима ва баррасӣ карда намешаванд. Яъне, ба таври зарурӣ аҳамият надодани сарварони шуъбаи маорифу мактабҳо.

– Омили дигар ин дастгирӣ наёфтани фанни "Омодагии дифои ҳарбӣ" ва омӯзгорони он мебошад. Масалан, то ба имрӯз пешниҳод нашудани ягон муаллим барои гирифтани ақаллан, нишони "Аълоҷии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон", ки омили дилгармиву ҳавасмандии устодон нисбат ба касбу фанни хеш маҳсуб мешавад. Ба таври дигар ғўем, аз паси панҷа нигоҳ кардани масъулони соҳа ва мактабҳо ба ин фан ва муаллимони он то ба ин ҳолат таълими онро оварда расонидааст.

– Ҳамчунин, хеле суст ба роҳ монда шудани ҳамкориҳои байни комиссариатҳои ҳарбии шахру ноҳияҳо бо муассисаҳои таҳсилоти ҷиҳати дастгирӣ ва ҳавасмандкунии муаллимони ин фан боиси коҳиши таълими ин фан гаштааст. Масалан, нафаре аз муаллимон дар 20 соли охир бо рутбаи низомӣ сарфароз нагаштааст. Барои устодон ақаллан, либоси низомӣ, ки бояд ҳангоми дарсу машқҳо ба бар намоянд, чудо карда намешавад. Ҳол он ки бо дархости шуъбаи маориф комиссариати ҳарбӣ ҳар омӯзгори ҳарбӣ (военрук)-ро бояд бо либоси низомӣ таъмин намояд.

– Омили дигари каммаҳсул гаштани фанни "Омодагии дифои ҳарбӣ" бояду шояд таъмин набудани устодону омӯзгорон бо оддитарин маводи хониш аст. Дар асоси қоидаву меъёр ва низомномаву барномаи таълимӣ ғайр аз китоби дарсӣ, он ҳам нокифоя аст, ҳатман бояд Оинномаҳои сафорӣ, хизмати гарнизонӣ ва посбонӣ, интизомӣ, хизмати дохилии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯи мизии кории ҳар омӯзгор мавҷуд бошад ва ба шогирдон омӯзонида шавад. Вале, ин воситаҳо дастрас нестанд.

– Дар ҳақиқат, ҳоло дар муассисаҳои таҳсилоти ягон намуди асбобу ағнияти хониш аз ин фан, аз ҷумла, автомати таълимии Калашников, туфангчаи тангмил, норинҷакҳои дастӣ, асбобҳои пайгири радиоактивӣ, воситаҳои ҳимояи фардӣ-ниқоби зиддигазӣ (противогаз), ҳатто, тири пневматикӣ ва ғайраҳо вуҷуд надоранд. Ҳол он ки мувофиқ ба талаботи дарсгузарӣ дар ҳар мавзӯи дарс ҳатман бояд ин асбобу ағниятҳоро истифода бурд ва ба хонандагон нишон дод, то ки аз сохту қисмҳои тарзи дурусти истифодаи онҳо маълумоти зарурӣ пайдо намоянд. Пас, аз кучо тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон мувофиқи талаботи давраи замони ба роҳ монда мешавад?

– Дар МТМУ вазъияти таълими фан айнан ҳамин тавр аст. Ягон асбобу ағният нест, ки бо нишон додани онҳо дар дили ҷавонон шавку завқи омӯхтани фанро бедор намоем ва онҳоро ҷуноне ки талаб мекунанд, ба хизмати ҳақиқии ҳарбӣ ҳамаҷониба омода намоем. Ба ҷуз аз китоби дарсӣ дигар ягон мавод мавҷуд нест.

– Солҳои қаблӣ барои омӯзонидани фанни "Омодагии дифои ҳарбӣ" ҳуди устодону омӯзгорон ҳавасманд ва дилгарм буданд. Зеро, роҳбарони шуъбаи маорифу комиссариатҳои ҳарбӣ ба пурмаҳсул гузаштани дарс аҳамияти ҷиддӣ меоданд. Дарсҳоро назорат бурда, дар Шурои омӯзгорони шуъбаи маориф ва муассисаҳои таҳсилоти муҳокима ва баррасӣ менамуданд. Аммо, солҳои охир дар ин бобат касеро парвоя нест. На аз комиссариати ҳарбӣ ва на аз шуъбаи маориф ба тарзи тадриси ин фан эътибор намедиханд. Магар бо ин тарзи муносибат ва бепарвогиву беаҳамиятӣ мо метавонем ҷавонро аз синни мактабонӣ ба дифои Ватан–Модар тарбия намоем?!

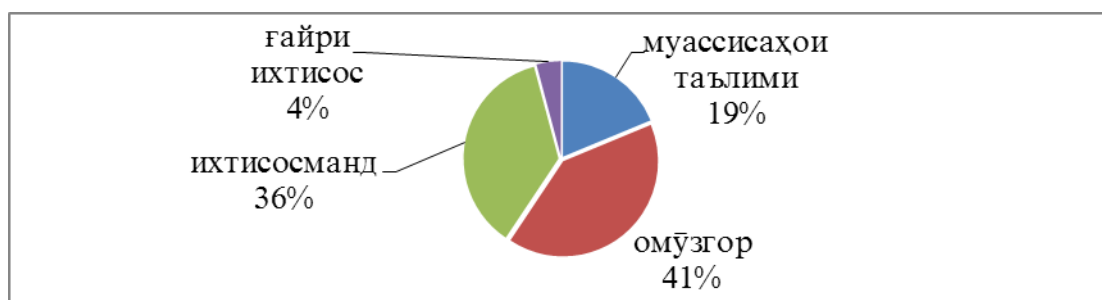
Бо назардошти ин ҳама камбудии ислохталаб дар мактабу маориф ҷун устодону муаллимони дилсӯз нисбат ба шогирдон ва фидоии касбу кор на танҳо кӯшиши хуби дарсгузарӣ зоҳир менамоянд, балки дар курси баландбардориву такмили ихтисоси омодагии ҳарбӣ ва ТҶ фаъолона иштирок мекунанд.

Пас, ҷӣ тавр гуфта метавонем, ки мутахассис намерасаду дарс дар сатҳи паст гузаронида мешавад. Ҳол он ки барои устодон оддитарин шароити зарурии дарсгузарӣ муҳайё нест.

Бар замми ин, ҷуноне аз пурсишҳо бо омӯзгорони фанни ТҶ "Омодагии дифои ҳарбӣ" маълум шуд, то соли 2005 мутобиқи Нақшаи таълимии тасдиқнамудаи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар ҳафта аз ин фан 2-соатӣ дарс гузаронида мешуд. Аз ҷӣ бошад, ки онро ихтисор карда, ба 1 соат оварданд. Ҳамон ҳам ба ҷои 1 соати дарс, дар 45 дақиқа омӯзонидани мавзӯи фан хонандагонро дар ҷорабинӣ ё дигар маҳфилу ҷамъомадҳо истифода мебаранд.

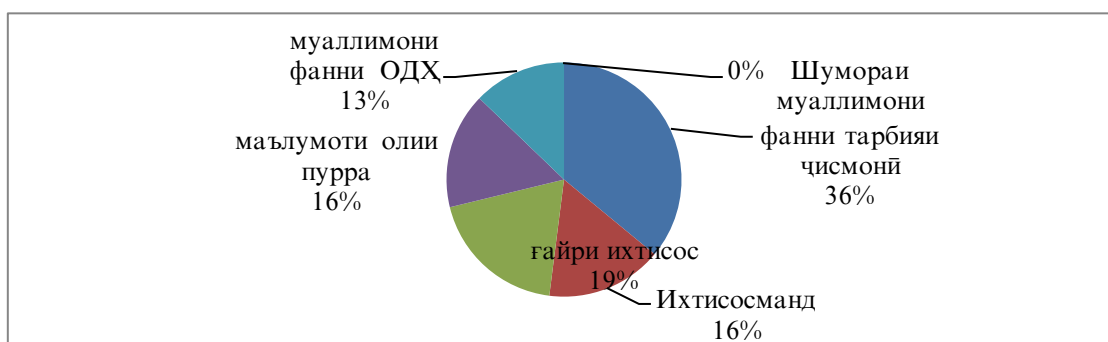
Дар шуъбаи маорифи ноҳияи Восеъ оид ба рушди ТҶ қадом амалҳоро иҷро намудаанд ва ҷӣ қадар омӯзгорони фанҳои ТҶ ва ОДХ дарс мегузаранд, дар диаграмма нишон дода шудааст.

Диаграммаи №1. Рушди ТҶ ва амалҳои иҷрошуда, чи қадар омӯзгори фанҳои ТҶ ва ОДХ дарс мегузаранд (н. Восеъ)

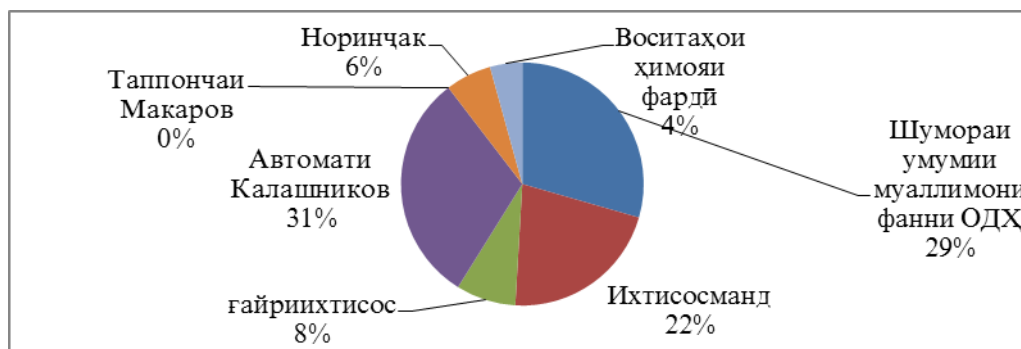
Пурсишномаи мо дар МТМУ №19, 65, 29 ва 3-и ноҳияи Восеъ нишон дод, ки дар ноҳия 72 муассисаи таълимӣ мавҷуд буда, дар онҳо 156-омӯзгор ба таълими ТҶ ва ОДХ машғуланд ва аз онҳо 140 // 36 % -и онҳо ихтисосманд буда, 16 // 4% – и он ғайриихтисос мебошанд.

Диаграммаи №3. Натиҷаҳои пурсишнома оид ба фанҳои ОДХ

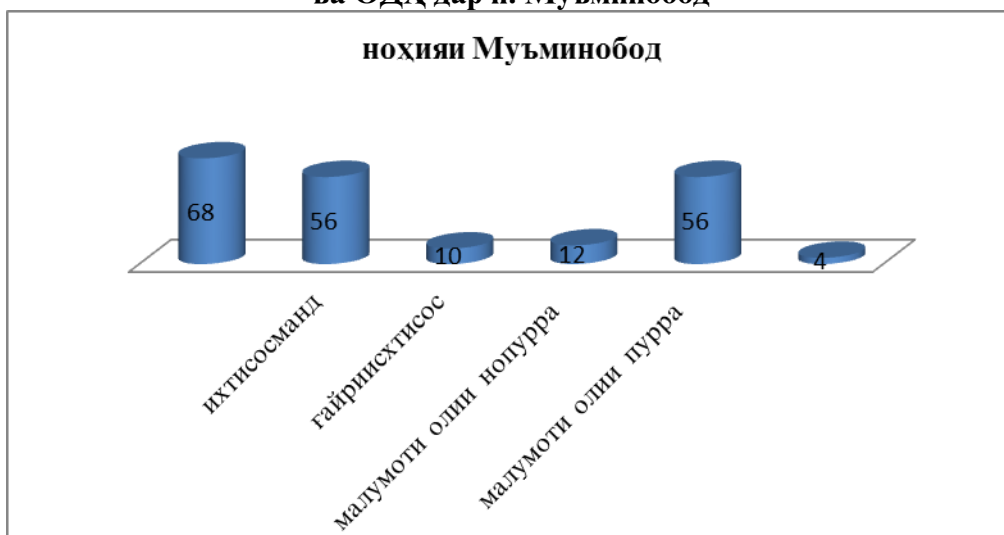

Пурсишномаи мо дар шаҳри Кӯлоб нишон дод, ки шумораи умумии муаллимони ТҶ 135-нафарро ташкил медиҳад, ки 60//16%-и онро муаллимони ихтисосманд ва 72//19 % -и онҳо ғайриихтисос мебошанд. Инчунин, 60//36%-и онҳоро мутахассисони дорой маълумоти олиӣ ташкил карда, 48//16%-и онҳоро мутахассисони дорой маълумоти миёна ташкил медиҳанд.

Диаграммаи №4. Натиҷаҳои пурсишнома дар ш.Кӯлоб оиди истифодаи лавозимоти аёни

**Диаграммаи №6. Теъдоди омӯзгорон, аз ҷумла ихтисосмандони ТЧ
ва ОДХ дар н. Муъминобод**

Шароити хуби хизмат дар сафи Қувваҳои мусаллаҳи ҷумҳурӣ теъдоди зиёди ҷавонро бо хоҳиши худ ба Ҳимояи марзу буми Ватан ҷалб месозад. Ҳамзамон, дар шаҳру ноҳияи кишвар корҳои тарғиботиву ташвиқотӣ ва омодагии ҳарбии ҷавонон дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шудааст. Гузашта аз ин, омилҳои вусъатбахши худшиносӣ ва ватанпарастии ҷавонон дар ростои сиёсати кунунии давлату Ҳукумат рӯи кор омадааст. Бовар дорем, ки ҳисси баланди масъулиятшиносӣ нисбат ба ҳифзу Ҳимояи марзу буми Ватанро ҷавонон аз вазифаҳои муҳимми худ дониста, баъд аз гирифтани даъватнома барои хизмат сари вақт ҳозир мешаванд.

Воқеан, хизмат ба Ватан қарзи ҳар шаҳрванд буда, далериву ҷасурӣ ва ҷавонмардии ҳар нафари бо нангу номусро талаб мекунад. Хизмат дар сафи ҚМ боиси ифтихору сарбаландист. Бояд ҷавонро ханӯз аз даврони мактабҳои ба хизмати Ватан омода кард. Дар муассисаҳои таҳсилотӣ зарурати хизмати ҳарбиро амиқу дақиқ бояд омӯзонд. Ҳар ҷавон пас аз хатми мактаб бояд хизмат ба Ватанро вазифаи аввалиндараҷа донад.

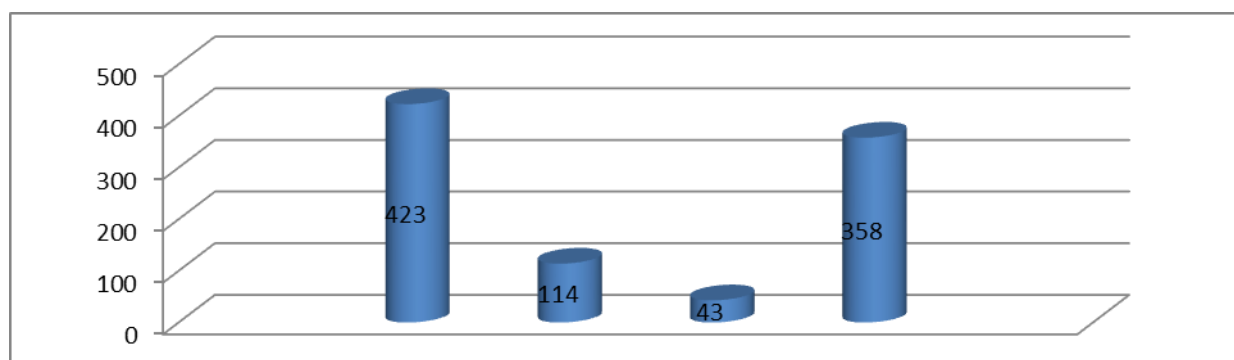
Барои насли ҷавон яке аз муҳимтарин мактаби обутоб хизмат дар сафи Қувваҳои мусаллаҳи мамлакат аст. Маҳз дар ҳамин ҷо ҷавонписарон шучоату мардонагӣ омӯхта, муқаддастарин арзиши ҳаёт, дӯст доштан ва содиқона муҳофизат кардани хоки поки Ватани азизро ёд мегиранд.

Даъвати ҳарбӣ мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадорӣ умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ва дар асоси фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ду маротиба дар як сол баргузор мегардад. Ба хизмати ҳарбӣ тибқи қонуни мазкур танҳо шаҳрвандони чинсашон мард, ки синнашон аз 18 то 27 расидааст даъват карда мешаванд. Муҳлати хизмати ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 24 моҳ буда, барои даъватшавандагони маълумоти олидор 12 моҳ мебошад.

Метавон гуфт, ки гузаронидани чорабиниҳои даъватӣ дар ниҳоди ҷавонон ҳисси ватандӯстӣ бедор кардааст, ки ин омил метавонад дар баланд бардоштани иқтидори муҳофизатӣ ва ҳифзи содиқонаи марзи кишвар мусоидат намояд.

Ҳифзи Ватан на танҳо вазифаи ҳуқуқӣ, балки қарзи ахлоқӣ ва ватандӯстии ҳар шаҳрванд аст.

Диаграммаи №7. Натиҷаи санҷиши масъалаҳои тайёрии муаллимони фанҳои ГЧ ва омодагии ҳарбӣ онҳо дар вилояти Хатлон

Дар самти тарбияи ҷисмонӣ, ватандӯстиву ҳештаншиносии ҷавонон эътибори махсус дода, чораҳои зарурӣ меандешад. Гузаронидани мусобиқаи варзишии "Сипар", маҳфилҳои оммавӣю мудофиавии "Ватандӯстон", "Таърихи Ватан" мисоли ин гуфтаҳост.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон, хонандагони МТМУ-и вилоят хуб ба роҳ монда шудааст. Вале, худ қазоват кунед, ки дар сурати набудани маводи зарурӣ, асбобу аёнияти хониш, ҳатто китоби дарсӣ аз фанни "Омодагии дифои ҳарбӣ" (36 Ҷоизи мактабхонон таъминанду ҳалос), ҳулоса, мавҷуд набудани базаи моддӣ-таълимӣ оё метавон ба ин гуфтаҳо таълими ин фанро қаноатмандкунанда шуморид.

Пас, оид ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон-хонандагони МТМУ ҷӣ метавон гуфт.

Боз сабабҳои дигари аз хизмат саркашӣ намудани ҷавонони синни даъватиро муайян кардан мехоҳем.

Баъзан, дар ин масъала норасоиву камбудихо падару модаронро гунаҳкор меҳисобем, ки фарзандашонро дуруст тарбия накардаанд. Ҳол он ки, ба андешаи мо, ин ҳама камбудиву норасоии мактабу маориф (ҷоннок кардани дарсҳо аз фанни "Омодагии дифои ҳарбӣ" дар назар аст), асту дар сурати сари вақт ҳал намудани онҳо сатҳи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон баланд хоҳад гашт.

Ҳамин тариқ, маҷмуи чораю тадбирҳо дар робита ба ташаккул ва таҳаввули маданият ва маърифати ҳарбию ватандӯстӣ – ин воситаи тавассути замони санҷидаю таҷрибашудаи ба ҷавонону наврасон талқин кардани нерӯ ва эътиқодот дар робита ба дарку фаҳми устувории давлату Ватан мебошад. Пас, ҷавонони шуҷои ватанро зарур аст, ки аз гаравиш ба гурӯҳҳои тундрав, ки аҳдофи асосии эшон ноором сохтани амнияти кишвари мост, дар қанор бошанд. Ин сарзамин ва ин марзу бум, ки баъди 1100 сол баъди аз миён рафтани бонуфузтарин давлати тоҷикон –Сомониён моро насиб шуд, онро ба душманону бадҳоҳони миллат таслим насозем.

Адабиёт:

1. Барномаи ҳуқуқи инсон барои синфҳои 10-11 мактабҳои таҳсилоти умумӣ/ Зиёев Т.Н., Менглиев Ш.М. ва диг.-Душанбе, 2006.-84с.

2. Зиёев Т.Н. Барномаи Асосҳои давлат ва ҳуқуқ: Барои синфҳои 8, 9, 10 ва 11 мактабҳои таҳсилоти умумӣ.-Вазорати маорифи ҶТ ;Пажӯҳишгоҳи илмҳои педагогии Тоҷикистон, 2004.-41 с.

3. Лутфуллоев М. Антология педагогической мысли таджикского народа/сост. С. Сулаймони, Авзалов Х, Малцев Ю.С, К. Айни. Душанбе, Матбуот, 2009, 448саҳ.

4. Лутфуллоев М. Дидактикаи Муосир. Душанбе, "Маориф ва фарҳанг", 2010, 432саҳ.

5. Лутфуллоев М.. Педагогикаи миллии халқи тоҷик//М.Лутфуллоев. Душанбе «Сифат».-2015 , 703с

6. Лышин О.В. Педагогическая психология воспитания: Учеб пособие/О.В. Лишин; под ред. Д.И. Фельдштейн. – М ИКЦ «Академкнига», 2003-332.
7. Махмудов Ш. Заминаҳои тайёркунии муаллимони оянда ба тарбияи ҳуқуқии хонандагон: як таҳқиқи мавриди маънавиёт ва мушкилоти омӯзишу парвариш. Душанбе: Контраст, 2008.-с.303-308
8. Мирализода А.Ф., Шарофзод Ф. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ. Душанбе. «Ирфон», 2012. -562с.
9. Раҳмонов Э.Ш. Точикон дар оинаи таърих: Душанбе. Ирфон, 1997-136с.- на тадж. язык
10. Рожков М.И., Бойбородова Л.В. Теория и методика воспитания: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений.- 2004.-384с.
11. Руднаева Е.Л. Формирование жизненных и профессиональных ценностных ориентаций студенческой молодежи :дис...д-ра пед.наук.-Кемерово, 2002, -45с.
12. Саидзода М. Ахлоқи хамида., дастури илму адаб. – Хучанд, 2002-165 с.

ТАЙЁР КАРДАНИ МУТАХАССИСОНИ ЧАВОН БО МАҚСАДИ БА РОҲ МОНДАНИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ – ВАТАНДӢСТИИ ХОНАНДАГОН ДАР МТМУ

Мақола фарогири масъалаи баррасӣ ва корбасти тайёр кардани мутахассисони чавон бо мақсади ба роҳ мондани тарбияи ҳарбӣ – ватандӯстии хонандагон дар МТМУ буда, дар он ҷанбаҳои педагогию психологӣ муайян кардани ҷанбаҳои эҷодии омодаسازی шахсияти омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ бо ёрии машғулиятҳои тарбияи ҷисмонии хонандагон сухан меравад. Дар ин таълифот дар заминаи омӯзиши сарчашмаву маъхазҳои бурҳони илмию педагогӣ, психологӣ ва ҷанбаҳои педагогӣ муайян карда шудаанд.

Ба андешаи муаллиф, то ба ҳол оиди тайёр намудани кадрҳои баландихтисоси тарбияи ҷисмонӣ аз ҷониби педагогони ватанию хоричӣ ягон таҳқиқоти густурдае ба анҷом нарасидааст. Ин нахустин таҳқиқот оиди ҷанбаҳои эҷодии омодаسازی шахсияти омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ бо ёрии машғулиятҳои тарбияи ҷисмонии хонандагон мебошад.

Калидвожаҳо: ҷанбаи эҷодӣ, омодаسازی, тарбияи ҷисмонӣ, педагогика, фалсафа, машғулиятҳои тарбияи ҷисмонии хонандагон, муаллим, Ватан, мутахассис, муассиса, мактаб, омӯзгор, мақсад, сахм гузоштан, хонандагон, фанн, мафҳуми асосӣ ва натиҷа

ПОДГОТОВКА МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ С ЦЕЛЬЮ НЕПРЕРЫВНОГО ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ - ПАТРИОТИЗМ СТУДЕНТОВ В ОБЩИХ СРЕДНИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Статья посвящена вопросу рассмотрения и использования творческих аспектов подготовки личности будущего учителя физического воспитания посредством занятий по физическому воспитанию, в ней говорится об определении педагогических и психологических аспектах творческой подготовки при помощи занятий по физическому воспитанию. В данном исследовании на базе достоверных источников определены научно-педагогические, психологические и педагогические аспекты.

По мнению автора, до сегодняшнего дня не проведено какое-то полноценное исследование о подготовке высококвалифицированных кадров по физическому воспитанию со стороны отечественных и зарубежных педагогов. Это исследование является первым об аспектах творческой подготовки личности будущих учителей физического воспитания посредством занятий по физическому воспитанию учащихся.

Ключевые слова: творческий аспект, подготовка, физическое воспитание, педагогика, философия, занятия физического воспитания учащихся, учитель, родина, специалист, учреждение, школа, учитель, цель, внести вклад, учащийся, предмет, основное занятие и результат

TRAINING OF YOUNG SPECIALISTS FOR THE PURPOSE OF LIFELONG MILITARY EDUCATION - PATRIOTISM OF STUDENTS IN GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article is devoted to the consideration and use of creative aspects of the training of the personality of the future teacher of physical education through physical education classes, it speaks about the definition of pedagogical and psychological aspects of creative preparation with the help of physical education classes. In this study, scientific pedagogical, psychological and pedagogical aspects are determined on the basis of reliable sources.

In the opinion of the author, until today, no full-fledged study has been conducted on the training of highly qualified cadres for physical education by domestic and foreign teachers. This study is the first one about the aspects of the creative preparation of the personality of future teachers of physical education through physical education classes for students.

Key words: creative aspect, preparation, physical education, pedagogy, philosophy, physical education of students, teacher, motherland, specialist, institution, school, teacher, goal, contribute, student, subject, main occupation and result

Маълумот дар бораи муаллиф. Абдуллоҷони Ҳамроҳон, муаллими калони кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. **Суроға:** Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. 734065, г. Куляб, ул. С.Сафаров 16. **E-mail:** Abdullah@mail.ru, **тел:** (992) 918771517.

Сведения об авторе: Абдуллоҷони Ҳамроҳон – ст. преподаватель кафедры педагогиках Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, ул. С.Сафаров 16. **E-mail:** Abdullah@mail.ru, **тел:** (992) 918771517.

Information about the author: Abdullahjoni Hamrokhon – assistant of the teachikal department of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. 734065, Kulob town, street S. Safarov 16. **E-mail :** Abdullah@mail.ru, **phone:** (992) 918771517.

ТДУ:00+01+37.0 (2-тоҷ)

ТКТ:71+72.+74 (2-тоҷ)

Н-91

ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ОМОДА НАМУДАНИ ОМУЗГОРОНИ ОЯНДАИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ОИД БА ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭТНИКИИ ХОНАНДАГОН

Нурова О., унвонҷӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Мақолаи мазкур асосан оид ба марҳилаҳои корҳои озмоишӣ - таҷрибавӣ оид ба татбиқи амсилаи ташаккули фарҳанги этникии донишҷӯён бахшида шудааст ва тағйироти серамалии онҳо дар чараёни таълимомӯзӣ ба вучуд меояд, ки ин аз ҳалли амалии таҳқиқот хабар медиҳад, тавсиф дода мешавад.

Мақсади корҳои озмоишӣ дар ин марҳила аз татбиқҳои амсилаи ташаккули фарҳанги этникии донишҷӯён дар шароити таълимии мактабҳои олии ба ҳисоб меравад.

Вазифаҳои озмоишӣ:

1. Таҳия ва пешниҳод кардани барномаи ташаккули фарҳанги этникии педагогии донишҷӯён.

2. Асоснок кардани принципҳои роҳбарикунандаи фарҳанги этникии омӯзгорони оянда дар фаъолияти педагогӣ.

3. Амалисозии бештари муносибтҳои шароитҳои самараноки педагогии ташаккули фарҳангӣ, этникии донишҷӯён дар раванди таълиму омӯзиш нисбати фаъолияти омӯзгорӣ.

4. Муайян кардани стратегияи умумӣ ва воситаи васоили таъминкунандаи такмили самтҳои рушди фарҳанги этникии донишҷӯён дар шароитҳои таълиму омӯзиш дар мактаби олий.

Усули таҳқиқот истифодаи тахмини зеринро:

- Саволнома ва радабандиҳо;
- Мусоҳиба;
- Мушоҳидаҳои пайвастӣ;
- Таҳлили ҳаргунагии натоқи озмоиши таҳлиси ва ташаккулдиҳанда;
- Мониторинги фаъолияти таълимӣ ва амалияи педагогии донишҷӯён.

Барои татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои гузошташуда таҳлили таҳқиқоти психологӣ педагогӣ доир ба проблема ва таҳлили натиҷаҳои паймоишҳои дар қисмати таҷрибавӣ гузаронида шуд. Ин имконият фароҳам овард, ки ҳамин шароитҳои педагогиро муқаррар намоем, ки боиси самаранок гаштани ташаккули фарҳангӣ, этникии донишҷӯён гарданд, хусусан:

- Ташаккули матлабҳои ангезаҳои мусбӣ дар рӯоварӣ ба нишонаҳои фарҳанги этникӣ;
- Ташаккул додани муносибатҳои арзишӣ оид ба фарҳанги этникии донишҷӯён дар фаъолияти касби педагогии онҳо;
- Ташаккули маҳоратҳои устувори иртиботӣ дар ин соҳа;
- Рушди қобилиятҳои мухталифи банакшагирӣ ва татбиқи ҳамкориҳои субъективӣ дар амалияи корҳои фарҳанги этникӣ;
- Аз худ намудани таҷрибаи ибтидоӣ дар субъективии ҳамкориҳои фаъолияти фарҳангии этникии омӯзгорони оянда.

Амалисозии шароитҳои мазкур хусусияти тому комил дошта, тамоми ҷанбаҳои шахсияти омӯзгорони ҷавонро ҳамчун фарди табиӣ ҳамчун намоёнҳои касб ҳамчун шахсияти тарҳ ва хусусиятҳои ҷараёни ташаккули фарҳанги этникиро дар матни гуманизатсиякунонӣ муайян мекунад тамаркуз гаштанд. Дар рафти таълиму омӯзиш дар мактаби олий зарурати на аниқ намудани майлҳои касбӣ, балки аз ибтидо ташаккул додани чунин майлҳои интиҳоб пеш меояд.

Раванди ташаккули фарҳанги педагогии этникӣ бояд дар робита бо рушди худшиносии этникӣ дида баромада шавад. Зеро, то имрӯз дар факултетҳои забонҳои хориҷӣ дар рафти таълим ҷӣ дар таълими забони тоҷикӣ омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба ташаккули худшиносии этникӣ диққати зарури дода намешавад, таъсири педагогикаи этникӣ аз мадди назари онҳо дар қарор гирифтааст. Аз ин рӯ, мо мақсад гузошта дар марҳилаи аввали таҳқиқот сатҳу дараҷаи худшиносии этникии донишҷӯёни курсҳои якумро муайян намоем. Чунки худшиносии этникӣ арзёбӣ кардани ҷаҳонбинии худ мақсади манфиатҳо ва сабабу ангезаҳо рафтор баҳои пурра ва комил нисбат ба худ нуқтаҳои асосӣ ва нахустин муносибати одам нисбат ба худ дар зимни дарку фаҳми мансубияти хеш ба ин ё он миллат ва расму оин анъанаҳо, таърих, маданият, ҷаҳонбинии ҳаққи мазкур ифода гардидааст, фаҳмида мешавад.

Сарчашма асоси ташаккули худшиносии миллии фарҳанг бо тамоми боигарии маънавии худ дар умум ба ҳисоб меравад.

Фарҳанги этникии педагогии мардуми тоҷик, фарҳанги педагогии халқ, арзишҳои маънавий ва моддӣ таълиму омӯзиш ва тарбияро таҷассум карда, роҳҳои фаъолияти эҷодии педагогии ҷараёни таърихан аз насл ба насл гузоштан зарур аст асоси онро педагогикаи халқи тоҷик маҷмуи ғояҳои педагогӣ таҷрибаи аз ҷониби халқ эҳё шудааст ва дар эҷодиёти даҳонии халқ ананаҳо расму оин бозӣҳо мавзӯҳои этнографӣ, таърихӣ ва археологӣ ки насли наврасро ба таҷрибаи ҷамъиятӣ дар соҳаи моддию маънавий тавассути таълим ва тарбия пайваст ва ҳамқадам месозад.

Асоси фарҳанги этникии педагогии мардумро принципҳои халқият дар тарбия пайдарпай идоманоки системавӣ минтақавӣ фарҳангшиносӣ ва ҳуди педагогикаи ин ё он халқ ташкил медиҳад.

Фарҳанги педагогии этникӣ умуман ба фарҳанги мардум ба меҳнат тарзи зиндагии он дар алоқаи ногузастанӣ қарор дорад. Мазмуни фарҳанги педагогии

этникии халкро ғояҳо, дониш, ақидаҳо, дастуру нишондодҳои халқ дар бораи тарбия, таълим, маҳорат ҳамчун олооти татбиқи донишҳои мазкур, воситаи таълиму тарбия, роҳҳо тарзу қоидаҳои муошират бо кӯдакон ҷавонон одамони атроф сатҳи саводнокӣ ва ғайра ташкил медиҳад.

Принсипҳои таълим ва интихоби меъёрҳои мазмуни таълим ва тарбия дар макотиби олии бояд ба ҳадафҳои асоси ташаккули фарҳанги этникии педагогии омӯзгорони ояндаи забонҳои хориҷии мактабҳои таҳсилоти миёнаи ҶТ ҷавобгӯ бошад.

Самаранокии раванди ташаккули фарҳанги этникии педагогии омӯзгорони ояндаи забонҳои хориҷӣ ба андешаи мо ба меъёрҳои зерин муайян мегардад:

Зарурати ҳаҷми лозими донишҳо оид ба забони модарӣ ва адабиёт.

- Донишҳои таърихи халқи худ расму русум ва анъанаҳои фарҳанг.

- Донишҳои асосҳои педагогикаи халқҳои мардуми тоҷик алоқамандӣ ва ба ҳам таъсиррасони фарҳанги халқи худ бо халқҳои ба ҳам наздик ва дур;

Донишҳои асосҳои педагогика психология методикаи таълими ба натиҷаҳои ба дастмадаи таҳқиқот таъҷиб карда мо кӯшиш намудем, ки ба ҳадафи тарҳрезии барнома ноил шавем ва дар асоси педагогикаи мардуми тоҷик фарҳанги этнопедагогии омӯзгорони ояндаро дар шароити вилояти Хатлон ташаккул диҳем.

- Шиносоӣ бо қорҳои таълимӣ ва тарбиявии факултети забонҳои хориҷӣ самтгирӣ ҷиҳати давронҳо густариш додани хусусиятҳои маишии миллӣ;

- Тамоюлнокии психологӣ педагогии метод ва дигар қанҳои таълимӣ ба рушди шавқмандӣ доир ба педагогикаи халқӣ;

- Дар факултет барпо намудани ҳолатҳои рӯоварии амалисозии ғояҳои миллӣ ;

- Қорқарди қурсҳои назариявии таълимӣ ки дар рафти омӯзиши онҳо унсурҳои фарҳанги этникии педагогӣ, ҳадафҳо, мазмун шаклҳо методҳо воситаҳо) амалӣ мегарданд;

- Шаклҳо, методҳо, тарзҳо, воситаҳои қорҳои таълимӣ ва тарбиявие, ки ба ташаккули яқлухт ташаккули низоми фарҳанги этнопедагогии омӯзгорони оянда мадад мерасонанд;

- Рӯоварии бонизом барои амиқ намудани донишҳо дар рафти омӯзиши қурсҳои маҳсус ташкили қорҳои илми таҳқиқотии донишҷӯён доир ба проблемаҳо;

- Қорқарии мақсаднок доир ба татбиқи амалии назарияи этнопедагогӣ дар рафти қорҳои семинарҳои маҳсус таҷрибаи педагогӣ, фаъолияти беруназсинфии омӯзгорони оянда. [3, с. 79]

Омӯзиши қаблии донишҳои донишҷӯён доир ба таърихи халқи тоҷик, педагогикаи мардуми тавассути суҳбатҳо, саволномаҳо ва таҳлили маҳсули фаъолияти онҳо нишон дод ки донишҷӯёни соли аввал дар бораи таърихи халқи худ ва педагогикаи мардумӣ донишҳо ва тасаввуроти ноқифоя ва сатҳӣ доранд. Инчунин, муқаррар қардем ки доир ба арзишҳои педагогикаи халқӣ низ иттилооти маҳдуду ноқифоя доранд. Ба андешаҳои дар боло зикршуда ва натиҷаҳои ба таври таҷрибавӣ ба дастмада ба назар гирифта, даврҳои зерини ташаккулёбии фарҳанги этникии омӯзгорони ояндаро таҳқиқ ва ошқор намудем:

- Шиносоӣ бо ҳаёт, рӯзгор анъанаҳои халқи тоҷик (вилояти Хатлон) сифатҳои психологияи миллии рушди хусусиятҳои ҳуби миллӣ;

- Густариши майлу рағбат ба педагогикаи халқӣ ташаккули боварӣ ба муҳимияти онҳо муносибати мусбӣ ба истифодаи онҳо дар амалияи омӯзгорӣ;

- Ҳавасмандгардони донишҳои этнопедагогӣ ба таври амалӣ бо воситаҳои методҳо ва манбаву сарчашмаи тарбия, тарбияи мардумӣ мусаллаҳ будан;

- Рушди шуур ва тафаккур бо мақсади дарқу фаҳми этнопедагогии қараёни таълимию тарбиявӣ;

- Тарбияи омодагӣ ба муҳимгардони донишҳои этнопедагогӣ ба истифодаи эҷодии онҳо дар шароитҳои мушаххаси таълиму тарбиявӣ;

Самараноки ташаккули фарҳанги этникии педагогӣ аз мутобиқшавии табиии вай ба шароитҳои таълими мактаби олии вобастагӣ дорад.

Ин мушаххас гардонидани марҳилаҳои ташаккули фарҳанги этнопедагогӣ бар намуди ташкили махсуси корҳои таълимӣ ва тарбиявии макотиби олиро пешбинӣ мекунад.

Озмоиши педагогика, омӯзиш ва таълими назариявии адабиёти фалсафӣ-таърихӣ этнографӣ, психологӣ ва педагогиро доир ба масъалаи таҳқиқот арзёбии мутахассисони босалоҳияти китобҳо, дарси воситаҳои таълимӣ, барномаҳои таълимӣ ва ҳайати татбиқкунандагонро дар марҳилаҳои муайянкунӣ (ташҳиси) ташаккулдиҳӣ ва назоратиро дар пойгоҳи факултетҳои забонҳои хориҷӣ ва тоҷикии ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар бар мегирифт. Дар таҳияи як қатор барномаҳо ба ғани гардонидани мазмуни минтақавӣ миллии онҳо ба мақсади дар донишҷӯён инкишоф додани фарҳанги этникӣ диққати ҷиддӣ дода шуд. [8, с. 123]

Ҳамзамон, дар ин марҳила ба таҳияи барномаи таҳқиқи озмоишӣ ва дар солҳои баъдина ба ташкили гузаронидани озмоиши ташаккулдиҳанда (созанда) дар гурӯҳҳои тоҷикӣ ва хориҷии ДДК ба номи А. Рӯдакӣ ва коркард ва методикаи татбиқи он шуруъ намудем.

Нуқтаҳои ибтидоии сохтани барномаи мазкур шаклҳо ва методҳои амалисозии он дар зербобҳои қаблӣ шарҳу эзоҳ ёфта буд. Коркарди барномаи таълимӣ - тарбиявӣ дар шакли яклухти худ дар пойгоҳи донишгоҳи мазкур ба донишҷӯёни факултети забонҳои хориҷӣ (курсҳои як то чор) гузаронида ва амалисозӣ гардид.

Барномаи рушди фарҳанги этнопедагогии донишҷӯёни факултети мазкур муайян кардани мазмуни ин раванд, ки аз ҳамкорию ҳамтаъсиррасонии тарбиявии мушаххаси ҳамаи иштироккунандагони ин чараён омӯзгорони фанӣ, кураторони гурӯҳҳо, волидайн, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайра комил буданд.

Мазмуни раванди педагогии таҳияшуда ки ба густариши фарҳанги этникии омӯзгорони оянда равона карда шуда буд, мебоист тамоми гуногунрангии намудҳои фаъолияти донишҷӯёнро ба эътибор мегирифт то ин, ки ҳар кадоми онҳо метавонистанд саҳми худро дар ташаккули сифатҳои мувофиқу муносиби шахсият гузошта тавонанд. Пеш аз ҳама аз қабилҳои фаъолияти таълимӣ ғоиданоки ҷамъиятӣ инчунин, ташкили фароғатӣ ва фаъолияти дар иртибот қароргирифтаи имкониятҳои дарки ҷомеа, ки муқаррар алоқаҳои ҳамгирунаи бо муҳити оилавӣ ва беруна месозад барнома дар мувофиқа ба ғояи рушди стратегияи системаи тарбиявии донишгоҳ тарбия дода шудааст, Ҳамчунин, фазои ҷамъиятӣ этникӣ бо ҳадафҳои худ ба ҳадафҳои ба дӯшдоштаи таълимӣ - тарбиявӣ дар мувофиқаи доимӣ бояд қарор бигиранд. Чунки набудани мақсадҳо аниқу равшан ва дуруст нафаҳмидани онҳо садди роҳи яклухту пурраи раванди педагогӣ мегарданд. Аниқ ва аз ҷиҳати педагогӣ асоснок намудани ҳадафҳо барои донишҷӯёни тарафҳои маълумоти миллии - минтақавӣ ёрӣ медиҳад, яъне барои дарҳол муайяншавӣ бо он муҳтавои таълимӣ ва тарбиявие, ки бояд дар раванди чараёни педагогӣ амалӣ гарданд, зарур мебошанд. Мақсадҳо ба омӯзгор барои интихоби методҳо ва воситаҳои таълиму тарбия низ кумак мекунанд. [1, с. 96]

Барои ба лоиҳадарорӣ ва мувофиқсозии унсурҳои алоҳидаи таълиму тарбия мушаххас намудани ҳадафҳои умумӣ аҳамияти калон дорад. Мушаххаснамоии мақсадҳои умумӣ ин рушди фарҳанги этнопедагогии омӯзгорони оянда ба роҳи амиксозии қиёмҳои таркибии вай мебошад.

Тавсифи давраҳои асосии ташаккули фарҳанги этнопедагогӣ водор намуд, ки роҳҳои дурусту оқилонаи татбиқи ин равандро муайян намоем. Дар рафти таҳқиқот мо чунин роҳҳои ташаккули фарҳанги этникии омӯзгорони ояндаро мавриди омӯзиш ва амалисозӣ қарор додем:

1. Васеъ намудани савия ва банизомдарории дониши донишҷӯён дар соҳаи забон, адабиёт, таърих ва маданияти халқи тоҷик дар намудҳои мухталифи фаъолияти таълимӣ берун аз аудитори дар доираи оилавӣ;

2. Густариши фарҳанги этникии омӯзгори оянда ва нерӯи эҷодӣ тавассути фаъолгардонии маърифат таълими ҳавасмандкунии корҳои мустакилона ва намудҳои фаъолияти амалӣ ва муоширатӣ;

3. Дар донишчӯён инкишоф додани сифатҳои ахлоқӣ ва зебопарастии шахсият тавассути шиноскунонии онҳо бо анъанаҳо, расму русум, тарзи ҳаёти ба худ хос, хусусиятҳо, хувият, таърих, комёбии фарҳанги миллӣ ва умумиинсонӣ;

4. Рушди талаботи маънавӣ ва фарҳанги этникии педагогии донишчӯён дар шароити фаъолияти муштараки омӯзгорон, донишчӯён, ҷамъиятчиғӣ ва падару модарон, дохил мешаванд. [11, с. 23]

Бояд тазакур дод, ки аз мақсадҳои яқлухти раванди педагогӣ, ҷудошавии мақсадҳои стратегии фанҳои ҷудоғонаи таълимӣ ва ҷузъҳои қорҳои тарбиявӣ ба вучуд меоянд, ки дар натиҷа системаи мақсадҳои педагогӣ доир ба ташаккули фарҳанги этникии омӯзгорони оянда аз мавҷудияти худ хабар медиҳад.

Дар ҳолати таҳияи барнома таъмину ҷараёни педагогӣ дар асоси муносибати миллӣ - минтақавӣ хеле хуб аз уҳдаи талаботи принципи талаботи таносуби забони модарӣ (тоҷикӣ) бо забонҳои хориҷӣ ва фарҳанги умумиинсонӣ бо мақсади рушди фарҳанги этникӣ дар асоси шиносӣ бо арзишҳо ва худшиносии омӯзгорони ояндаи забонҳои хориҷӣ баромада тавонист. Зеро, таносуб байни гуфтугӯ ва иртибот фарҳангҳо самти асосии мустақкам намудани бунёди таълиму омӯзиши миллӣ минтақавӣ мебошад. Ин пеш аз ҳама, барои он зарур аст, ки донишчӯ фақат дар доираи фарҳанги миллии худ маҳдуд нагарданд ва азхудкунии онҳо бояд дар зимни дастовардҳои фарҳанги умумиҷаҳонӣ суръат бигирад инчунин, ташаккули майли ҷаҳонбинии онҳо дар асоси арзишҳои умумиинсонӣ шакл ва мазмун гирифт.

Ҳалли масъалаҳои таносуби фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ қабл аз ҳама бо дигаргуниҳои дар мазмуни таълими миллӣ ба вуқӯъ омада, иртибот дошта ва дар ду самт гузаронида мешавад. [7, с. 76]

Низоми ҷорабиниҳои пешниҳодшуда шавку рағбат ва донишҳои донишчӯёнро нисбати хусусиятҳои гуногуни фарҳанги этникӣ, ки дар асоси низоми арзишҳои моддиву маънавӣ ташаккул ёфтаанд, таъмин мекунад. Дар муҳассилин ҳисси эҳтиром нисбат ба миллат халқҳои дигар ҷой гирифта, таҳаммул қардан ба принципҳо ва армонҳои фарқкунанда ташаккул ёфтааст.

Фаъолияти минбаъдаи таҳқиқотӣ дар ин марҳила ба сохтану барпо намудани низоми яқлухти дидактикӣ дар раванд ва ҷараёни таълиму омӯзиши имрӯз мантиқан бо ҳадафҳои стратегии низоми муассири таҳсилот рабтдоранд, ки асоси он аз рушди ҳамаҷонибаи шахсияти инсон ба назардошти дар он мавҷуд будани хусусиятҳо ва имкониятҳо баҳри ба таври табиӣ ва комплексӣ нишон додани тамоми қувваҳои ҷавҳарӣ ва нерӯӣ равона шудааст.

Дар шароити имрӯза муносибати пуррагӣ (яқлухт) аз доираи методологӣ ва фалсафа ба соҳаи илмҳои мушаххас гузашта истодааст. Дар илми педагогика муносибати системавӣ барои омӯзиши предметҳо, зухуроту ҳодисаҳо ва равандҳо дар табиат ва ҷамъият бо ду самт амалӣ мегардад:

Ба роҳи дарку фаҳми назариявӣ, ҳамчун асосноккунандаи системаи пурагию яқлухтӣ ва методҳои маърифати онҳо;

Бо роҳи истифодаи яқлухтӣ барои таҳқиқи объектҳои системавӣ дар илмҳои мушаххас ба сифати меъёри натиҷавӣ самараро онҳо.

Дар таҳқиқоти мо истифодаи ҳарду роҳ қобили қабул аст. Ҳамин тавр низоми яқлухт мувофиқи шарҳу эзоҳи мухталиф ҳамчун ҳарҷониба яъне фарогири тамоми паҳлуҳои хусусиятҳои алоқаро ба объект ва ё ҳамчун шартӣ ботинии объект, ки махсусият ва беназири вайро муайян мекунад, фаҳмида мешавад. [5, с. 6]

Бояд тазакур дод, ки ба сифати монандии системавии объект фарҳанг, инчунин фарҳанги этникӣ ҳамчун падидаи махсуси ҷамъиятӣ дида баромада мешавад.

Дар таҳқиқоти мо мафҳуми системаи яқлухти гузариш аз тасвиру баёни воқеаҳо ба дарку фаҳми қонунмандии шахсӣ сиршти ботинии табиӣ ва худҳаракатии объект, яъне татбиқи принципи системанокӣ натавонанд аҳамияти методологӣ, балки аҳамияти иҷтимоӣ дорад, зеро ба фаъолияти педагогӣ қонунмандӣ бахшида, соҳаи маорифро аз муҳолиҳои камсалоҳият муҳофизат мекунад.

Ба ғайр аз ин низомнокӣ дар методология ва дидактика сатҳи баланди ташаккулёбӣ ва рушди ҳодисаҳо, пуррагии сифатии вай, такмилёбӣ, ормонҳо, вақте ки ҳодисаи ба ӯ мансуббударо амалӣ мегардонад (И.В. Блауберг), фаҳмида мешавад. Аз ин лиҳоз, мафҳуми низоми яклухти дидактикии хусусиятҳои комили натиҷаҳои фаъолияти педагогӣ сифати баланди вай нишонаҳои камолоти вайро муайян мекунад.

Дар контексти (матн) масъалаҳои илмии мазкур системаи дидактикии яклухт аз қисматҳои зерини сохтори анъанавӣ иборат мебошад:

Ба таври анъанавӣ ҳадафи асосии маълумоти педагогиро ё аз худ кардани мантиқи соҳаи илмии муайян ё рӯоварӣ ба молиқшавии тарзҳои интиқоли маълумоти муайян ва роҳҳои ташаккули маҳоратҳову малакаҳои фанниро ҳисоб мекунад. Вале дар ҳарду маврид комилан гуфтан мумкин аст, ки арзишҳои худмуайянкунӣ аз он ҷумла, этникӣ омӯзгорони оянда ва ташаккули фарҳанги касби педагогии онҳо ғайри муташаккилӣ (стихиявӣ) аз ҳисоби тақлиднамӣ ё инкор аз рафторҳои намунавии таносубани омӯзгорони муассисаҳои педагогӣ - таълимӣ рӯй медиҳанд. [4, с. 76]

Аз ин хотир, рӯоварии мақсаднокро дар таҳқиқот мо на танҳо ба донишу маҳорат ва малакаҳо, балки аз ташаккули шахсияти воқеӣ, фарҳанги касбӣ ва яке аз қисмҳои таркибии он фарҳанги этникии омӯзгорони оянда мешуморем, зеро вай танҳо дар худшиносӣ ва худмуайянкунии донишҷӯён ошкор мегардад. Аз худ намудани чунин гузоришҳо кӯшиш ва талоши зиёдро чи аз омӯзгор ва чи аз донишҷӯ талаб мекунад, чунки ин маърифат кардани моҳияти арзишҳои этникӣ дарку фаҳми онҳо дар фаъолияти шахсӣ амалӣ сохтани онҳоро талаб мекунад.

Аз ин рӯ, дар ташкил намудани раванду чараёни таълим, бояд ба принципҳои муқарраркунии психологӣ этникӣ ягонагии шуури миллӣ ва фаъолияти махсуси миллӣ муносибати фардӣ - тафриқавӣ дар таълими намояндагони ҳар як миллат, гуногунрангии умумияти этникӣ ва ташаккули муносибати байнишахсии онҳо дар мувофиқа бо хусусиятҳои минтақавӣ таъя намоянд. Бояд тазаққур дод, ки принципҳои мазкур дар иртиботи аниқу қавӣ бо шароитҳои самараноки раванди ташаккули фарҳанги этникӣ (батанзимдарории этникии гуногунқавм ва ягонаи этникии гурӯҳҳои таълимӣ ва ташкили ғанигардонии муҳити этникӣ дар мактаби олий) бояд қарор дошта бошад.

Адабиёт

1. Алимӣ, Ҷ. Мушкilotи педагогӣ (дидактика) / Ҷ. Алимӣ, А. Даминова [Матн] // Д., «Эр-граф», 2014. - 220 с.
2. Амир Аҳмадӣ. Истифодаи бозҳои компютерӣ / А. Аҳмадӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2006. - № 3/3. - С-242-245.
3. Барномаи давлатии рушди таҳсилот Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2010-2015. - Душанбе, 2009. - 48с.
4. Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020. Д., 2015.
5. Барномаи компютерикунони мактаби таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои солҳои 2011-2015 [Матн] / - Душанбе, 2010. - 42с.
6. Бозорова, С.Ш. Таҳсилот: таърихи пайдоиш ва рушд [Матн] / С.Ш. Бозорова. - Душанбе: Матбуот, 2005. - 230с.
7. Иноятова, М.А. Технологияи иттилоотӣ ва асосҳои системаи идоракунии захираҳои нишондодҳо / М.А. Иноятова, Ҳ.М. Маликов [Матн].- Душанбе: «Деваштич». -2007
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тасдиқи «Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014» // Асноди меъёрӣ ва ҳуқуқи соҳаи маориф. – Душанбе, 2003. - №3.
9. Комилов, Ф.С. Асосҳои техникаи компютерӣ /Ф.С. Комилов, Д.С. Шарапов [Матн]. -Душанбе, 2004.

10. Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон// Ахбори Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод. 2003.
11. Махмудов Ш. Заминаҳои тайёркунии муаллимони оянда ба тарбияти ҳуқуқии хонандагон: як таҳқиқи мавриди. Маънавиёт ва мушкilotи омӯзишу парвариш. Душанбе: Контраст, 2008.-с.303-308
12. Миралиев, А.М. Педагогика ва психология / А.М. Миралиев, М. Давлатов [Текст]. - Душанбе, Ирфон, 2007 г.-343с.

ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ОМОДА НАМУДАНИ ОМЎЗГОРОНИ ОЯНДАИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ОИД БА ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭТНИКӢИ ХОНАНДАГОН

Дар мақолаи мазкур зикр шудааст, ки ташкил намудани раванду чараёни таълим бояд ба принципҳои муқарраркунии психологии этникӣ ягонагии шуури миллий ва фаъолияти махсуси миллий муносибати фарди тафриқавӣ дар таълими намояндагони ҳар як миллат, гуногунрангии умумияти этникӣ ва ташаккули муносибати байнишахсии онҳо дар мувофиқа бо хусусиятҳои минтақавӣ таъям намоянд. Бояд тазаккур дод, ки принципҳои мазкур дар иртиботи аниқу қавӣ бо шароитҳои самараноки раванди ташаккули фарҳанги этникӣ (батанзимдарории этникии гуногунқавм ва ягонаи этникии гурӯҳҳои таълимӣ ва ташкили ғанигардонии муҳити этникӣ дар мактаби оӣ) бояд қарор дошта бошад.

Муаллиф, зимни таҳлили мақолаи мазкур чунин хулоса қардааст, ки «Ба таври анъанавӣ ҳадафи асосии маълумоти педагогиро ё аз худ қардани мантиқи соҳаи илмии муайян ё рӯварӣ ба молиқшавии тарзҳои интиқоли маълумоти муайян ва роҳҳои ташаккули маҳоратҳову малақаҳои фанниро ҳисоб мекунамд»

Қалидвожаҳо. Шароитҳои педагогӣ, принцип, омода намудани омӯзгорони қавон, забони англисӣ, забони хориҷӣ, вилояти Хатлон ва ғайра.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ОТНОШЕНИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОКУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ

В данной статье указывается, что организация воспитательного процесса должна основываться на принципах этнопсихологии, единства национального самосознания и особой национальной деятельности, дифференцированного отношения личности к воспитанию представителей каждой нации, многообразия этнической общности, и формирование их межличностных отношений в соответствии с региональными особенностями. Следует подчеркнуть, что эти принципы должны находиться в четкой и прочной связи с действительными условиями процесса формирования этнокультуры (регулирование разноэтнических и моноэтнических образовательных групп и организация обогащения этнической среды в высшей школе).

В ходе анализа данной статьи автор пришел к выводу, что «Традиционно основной целью педагогического образования является либо овладение логикой определенной научной области, либо овладение способами передачи определенной информации и способами развития технических навыков».

Ключевые слова. Педагогические условия, принцип, подготовка молодых учителей, английский язык, иностранный язык, Хатлонская область и др.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGES IN REGARD TO THE FORMATION OF STUDENTS' ETHNOCULTURE

This article states that the organization of the educational process should be based on the principles of ethnopsychology, the unity of national identity and special national activities, the differentiated attitude of the individual to the education of representatives of each nation, the diversity of the ethnic community, and the formation of their interpersonal relations in accordance with regional characteristics. It should be emphasized that these principles should

be in a clear and strong connection with the effective conditions for the process of forming an ethnoculture (regulation of multi-ethnic and mono-ethnic educational groups and organization of enrichment of the ethnic environment in higher education). .

During the analysis of this article, the author came to the conclusion that "Traditionally, the main goal of teacher education is either mastering the logic of a certain scientific field, or mastering the ways of transmitting certain information and ways of developing technical skills."

Keywords. Pedagogical conditions, principle, training of young teachers, English, foreign language, Khatlon region, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нурова Озода - унвонҷӯи кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ **Суроға:** Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 734065, ш. Кӯлоб, кӯчаи. С.Сафаров 16. Тел.(992)989561212

Сведения об авторе: Нурова Озода - соискатель кафедры английских языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, ул. С.Сафаров 16. Тел.(992)989561212

Information about the author. Nurova Ozoda department of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. 734065, Kulob town, street S. Safarov 16. Тел.(992)989561212

ТДУ:22.1 (2-точ)

ТКТ:71+72.(2-точ)

Қ-56

КОСТАШАВИИ АХЛОҚИ ЧАВОНОН ЯКЕ АЗ МУШКИЛОТИ ЧОМЕАИ МУОСИР

Қурбонова Ш., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Мушкилоти тарбия дар радифи мушкилоте қарор дорад, ки равандҳои инкишофи имрӯзаи инсоният онҳоро пешниҳод намудаанд. Ҳар як марҳилаи таърихӣ новобаста аз вазифаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, инкишофи маънавӣ ва фарҳангии дар наздаш истода, эҳтиҷ ба шахсияте дорад, ки вай бояд дорои сатҳҳои муайяни донишҳо, меъёрҳо ва рафтори ҷавобгӯӣ талаботи давраи замони ҳамаҷаҳонӣ бошад.

Ин тақозо махсусан дар шароити имрӯза, ки таҳаввулоти бузурге дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ оғоз ёфтааст, аҳамияти зиёд пайдо кардааст. Тақдирҳои имрӯза фардои ҷамъияти инсонро, ҷаҳонбинии ӯ, муқаррароти ахлоқӣ-маънавӣ, ҳама он чизе, ки рафтору муомилоти инсон аз онҳо вобаста мебошад ташкил медиҳад. Омили инсон танҳо ба доираи ва ё қаламрави як кишвар маҳдуд нашуда, тамоми инсоният шомил мебошад. Олами муосир бо ҳама муҳолифатҳояш ба умумияти тақдир алоқаманд мебошанд.

Дар замони муосир масъалаи муҳим будани тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ гӯё аз нав кашф шуда, бозгашти инсониятро ба ахлоқ тақозо мекунад ва шартҳои асосии ҳифзи онҳоро пешгирии заволи ахлоқ меноманд. Дигар ҷои баҳсе вучуд надорад, ки имрӯз заволи ахлоқ ва тағйир ёфтани ё аниқтараш коҳишёбии арзишҳои инсонӣ ба воқеат табдил ёфтаанд.

Ҳамин тавр, маънавиёт таҳти таъсири таҳаввулоти ҷомеаи ҳоҳ-ноҳоҳ тағйир меёбад. Мо зимни шиносӣ ба таърихи инкишофи ахлоқ аз миёни убури асрҳо, ки нишонаҳои таҳаввулоти васеи ахлоқӣ мебошанд, бо ин раванд шинос шудаем, метавон мутмаин шуд, ки ин таҳаввулоту тағйирёбиҳо ҳамеша баробари пешрафти ҷомеа, гузариш аз як сохт ба сохти дигар, дар низомии аз паст ба боло тағйир меёфт, дар

марҳилаи муайян асли ахлоқ тарҳрезӣ шуд, ки бо мурури даври замонҳо самти тавзеҳи рафтор ва шуури ахлоқӣ гардид.

Зухури низомҳои динҳои гуногун сабаби ба вучуд омадани мавзӯҳои баланду олии ахлоқӣ гардид, ки бо мурури замон тамоми соҳаҳои ҳаёти маънавии инсониятро фаро гирифтаанд. Дар динҳои ҷаҳонӣ «ахлоқи олий» аз доираи ҳудудҳои этникӣ ва минтақавӣ убур намуда, рӯ ба тамоми инсоният, ба инсонҳои гуногунмиллату гуногуннаҷод овард.

Дини масеҳият ғояи хайрхоҳии беғаразона, муҳаббати байни одамонро тарғибу ташвиқ намуд, ки вай ҳатто имкон дошт дар байни душманони ғоявӣ ҳам интишор ёбад. Зардуштия таълимоти ахлоқии худро дар шиори «гуфтори нек, рафтори нек, пиндори нек» таҷассум намуда, таълимоташро дар бораи муборизаи доимии хайр ва шар интишор дод.

Ислом баробарии инсониятро дар назди Худо ва ғояи баробарии одамонро пеш гузошт, ахлоқи пайғамбарро ҳамчун намунаи тақлид ба «инсони комил» барои тамоми инсоният пешниҳод намуд.

Дар замони нав файласуфон тағйироту пешрафти ахлоқи инсонро бо пешравии ақлонӣ, хираду хирадгарой вобаста дониста, аз ин рӯ, онҳо ба ҳулосае омаданд, ки бояд ҳаракати маорифпарвариро дар байни мардум афзунтар гардонанд.

Дар тури таърихи минбаъдаи инсоният то замони муосири мо таҳаввулоти азиму ба чашм ноаён ва ҳанӯз ҳам сусти ғояи «ахлоқи олий»-ро дар соҳаҳои ҳаёти ҷамъият мушоҳида менамоем. Ин тағйирот дар принципҳои олии гуманистӣ дар ғояи арзишҳои ҳаётии ҳар як инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои фардии ӯ, фардияти нотакрор будани ҳар як фарди алоҳида новобаста аз мансубияти қавмӣ, наҷодӣ ва ғайра ифода меёбад.

Агар мо ҳамаи зухуротро ба ахлоқи садсолаҳо пеш муқарраршуда мавриди назар қарор диҳем, ҳатман дигаргуниҳо ва тағйироти зиёдеро эҳсос мекунем. Қадру қимати инсон дар замонҳои гуногун то андозае паст буд, ки раҳму шафқат гӯё аслан вучуд надошт. Маҳз ҳамаи ин далелҳо ба мо имконият медиҳад, ки дар бораи пешрафти ахлоқ сухан гӯем, ки он ҳам ниҳоят зиддиятнок мебошад.

Оё тамоми ин гуфтаҳои мо бароямон ҳуқуқи онро медиҳад, ки ахлоқи оммавии муосир назар ба асрҳои гузашта комилтару беҳтар гардидааст. Ба қавли соддатар оё инсони муосир нисбатан хайрхоҳтар, мулоимтар, одилтар ва нақӯтар шудааст ё не.

Дар назари аввал саволи ноҷо ва таҳқиркунанда мерасад вале беихтиёр хоҳад, гуфт, ки дар ҳама даври замонҳо одамони ҳархела вучуд доштанду ҳоло ҳам вучуд доранд. Гитлер сарвар ва асосгузори мудҳиштарин ҷангҳо ва ҳам Ганди муборизи роҳи озодӣ фарзандони асри ХХ мебошанд. Бале одамон гуногунанд вале оё метавон гуфт, ки ахлоқи оммавӣ беҳтар шудааст ё не.

Агар дар соҳаи ба танзимдарории ҳуқуқҳои ҳаёти дунявӣ чизе гуфта натавонем ҳам мутаассифона, дар бораи беҳтаршавии ахлоқ чизе гуфта наметавонем, зеро зулму ситам ва бераҳмиҳои одамони табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ, этникӣ ва зиддиятҳои байни маданиятҳои асри ХХ камтар ё қафотар истода, дар бисёр самтҳо ва ҷабҳаҳо аз он даҳшатҳои гузашта камтару поёнтар нашуда, сарфи назари инсонгарой мукамалтар шудани қонунҳо, боз ҳам баландтар шудаанд.

Дар китобҳои таҳқиқоти соҳаи сотсиология рақамҳои оварда шудааст, ки онҳо тасдиқ менамоянд, ки дар асри ХХ шиддатнокии ҷангҳо нисбат ба ҷангҳои маъмулии таърихи инсоният якуним баробар зиёдтар шудаанд. Илова бар методҳои ҷанг, онҳо боз дар шакли террористӣ низ гузашта истодаанд. Дар ҳаҷ даври замон ба ғайр аз асри ХХ одамони осоишта ин қадар зери зулму ситам қарор нагирифтаанд.

Қабл аз ҳама бояд эътироф намоем, ки дигаргуниҳои бузург ва қатъие дар худмуайянкуниҳо, арзишҳои одамони кишварҳои гуногун ба вуқӯ омаданд. Асри ХХ-асри завоҷбӣ ё харобшавии анъанаҳо, дур шудани оммавии одамон аз арзишҳои, ки инсоният дар тамоми таърихи тулонии худ онҳоро ба роҳбарӣ мегирифт. Дар асри ХХ ғояи арзиши фард, шахсият ҳуқуқҳо ва имкониятҳои ӯ ҳамаро фаро гирифта, роҳҳои худмуайянкунии дастаҷамъии бисёриҳо аз байн бурдааст.

Ба маркази таваҷҷуҳи ҷомеа гузоштани шахсияти инсон бо тамоми ҳуқуқҳо ва имкониятҳои нуҳуфтаи ӯ ҳам ҷанбаҳои мусбӣ ва ҳам манфӣ дорад. Асри ХХ таваҷҷуҳи асосиро ба индивид равона карда, тамоми шаклҳои робитаи иҷтимоӣ-маданӣ, ба олами ашӣ ва дигар гурӯҳҳои комилан тағйир дод.

Ахлоқи асосӣ самти дунявият гирифта, дар осмон муаллақ боқӣ монд ва дар сатҳи олии ҳастӣ дигар ҳеч таъғоҳе надорад. Суханони Достоевский, ки ҳанӯз дар асри XIX гуфта шудаанд «Худо нест, пас ҳама кор иҷозат аст» имрӯз шиори бисёриҳо шудааст, муносибат ба ашӣ низ комилан тағйир ёфта, имрӯз шавқу ҳаваси сарватманд шудан, дар назди одамон ҷустуҷӯи роҳҳои ниҳоят зиёд бо роҳи ҷиноят кушода монд. Инсонӣ муосир истеъмолгар ва шавқманди сарвати зиёд аст. [6, с. 248]

Насли нав бар замми худписанду мағрури бемантиқ ба фаҳми одитарин масъалаҳои ҳаётӣ намерасанд. Дар интиҳоби касбу ҳунар таваҷҷуҳ ба ҳаҷми маошу даромади моддӣ дошта, дороию сарватро мояи хушбахтӣ меҳисобанд. Ба ҷои рушду ташаккули зеҳнӣ шавқу рағбати дороию сарват дорад.

Гарҷанде дар самти таълиму тарбия ва ҷалби наврасону ҷавонон ба ҳаёти солим корҳои зиёде бурда мешавад. Вале тадбирҳои пешрафта бобати ислоҳи вазъ натиҷаи судманд намедиханд, бо вучуди ба тарбия эҳтиёҷ доштан тағйири рафтору пиндори он насли мағрур имконпазир менамояд. Чаро? Посух ба ин савол муҳиту шароитест, ки атфоли солҳои 1990-ум дар он тарбия гирифта, ба воя расидаанд. Ҳақиме мефармояд: «Дар ҳар амали неку номатлуби инсон беш аз 250 омилҳои ирсӣю ахлоқӣ, маънавию равонӣ сабаб шуда метавонад». Мутаассифона, насле, ки дар борааш сухан меравад, аз овони тифлӣ дар гирдоби мушкилиҳои иҷтимоӣ зиндагӣ дошту дорад. Ин насл дар синни осебпазирӣ аз одитарин шароиту имкониятҳои барои таълиму тарбия зарур маҳрум монд. Замони тифлии эшон, ба истиснои марказҳои шахру вилоятҳо, дар музофот муассисаҳои томақтабӣ фаъолият намекарданд. Норасоии бозичаву дигар воситаҳои фароғатӣ он тараф истад, ҳатто падару модарон барои тарбияи онҳо вақт надоштанд. Ҳамин тавр, насли нав дар шароити сангине, ки маънии зиндагӣ, ба қавле «мубориза барои зистан» буд, ба дунё омада, ба воя расид.

Албатта, байни ин қишри ҷомеа ҷавонони босаводу бедордил низ зиёданд, аммо дар умум, насли аз солҳои 1990-ум инҷониб ба дунё омада, мушкилиҳои зиёде ахлоқию равонӣ доранд. Боиси таассуф аст, ки то кунун баъзе ниҳоду сохторҳои марбута ба кори таълиму тарбия ба умумигӯию омори соҳаи маориф таъа намуда, воқеияти сатҳи саводнокӣ, ҳулуқу атвор ва вазъи психологӣ наврасону ҷавонро сарфи назар мекунанд. Пӯшида нест, ки ин насли дар гирдоби мушкилиҳо бавоярасида, дар оянда ба ҷомеа мушкilotи зиёд эҷод хоҳад кард. Мутаассифона, дар замони бозаргонӣ муносибати зодмандон ба кори таълиму тарбия ҳам тағйир ёфта, он ба равону афкори насли наврас бетаъсир намондааст. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки дар ҷодаи таълиму тарбияи насли наврас мушкилиҳо баръакс, афзуда истодааст. Зодмандон таъминоти моддӣю оиларо муҳимтарин вазифаи худ шуморида, ба таълиму тарбияи фарзанд аҳамияти ҷиддӣ намедиханд. Агар то охири солҳои 80-ум оила чашмаи асосии тарбияи кӯдак буд, ҳоло бештари зодмандон масъулияти тарбияро бар дӯши кӯдакистону муассисаҳои таълимӣ гузоштаанд. Дар рустоҳо, ки мардон ба муҳочирати корӣ рафта, таъминоти оила бар дӯши занон мондааст, кӯдакон аз назорати оила дур монда, вақти худро дар кӯча бо оворагардӣ мегузaronанд.

Бар замми мушкilotи мавҷуда боз як зумра падидаҳои номатлуби замони муосир ба афкори наврасону ҷавонон таъсири манфӣ расонида истодааст. Дар баробари камбудии маънавий дар раванди ҷаҳонишавӣ, ҷомеаи кишварҳои кӯчаку аз лиҳози худшиносӣ бештар осебпазиранд. Бесарҳадии фазои иттилотии интернетӣ, баҳри беканори мусиқию синамо ва фарҳангу идеологияи кишварҳои қудратманд хатари бегонапарастиро миёни насли бесавод меафзояд. Тақлиди кӯркӯронаи ҷавонон ба либоспӯшӣ ва фарҳангу маданияти ғарб, фанатизми бемаънӣ ва рӯҷуи насли ҷавон ба мазҳабу оинҳои бегона ва ҷалбу ҷазбияти ҷавонон ба унсурҳои барои ҷомеаи мо хатарбор нишони бесаводист, ки ҳисси ифтихори ватандӯстӣ ва ҳуввияти миллии ҷавонро коҳиш медиҳад. [2]

Бадбахтии имрӯзаи инсониятро он воқеят боз ҳам зиёдтар месозад, ки харобиҳои кишварҳо ва минтақаҳои гуногун аз назари иқтисодӣ барои ташкилотҳои тичорати ниҳоят манфиатовар буда, барои соҳибонашон миллиардҳо даромад меоранд, маҳз барои ҳамин дар ҳар як давлату кишвари ба ҷанг кашидашуда, «ҳизбҳои тарафдори ҷанг» вучуд доранд, ки бешарафона аз ҳисоби қатлу ғорати халқи худ сарватандуздӣ мекунанд. Вайронкорӣ, харобиҳои бузург сабаби пайдоиши бесарусомонии иҷтимоӣ мешавад, ки ҳатман дуздиву ғоратгарӣ ва бенизомиҳоро ба дунбол меоранд.

Илова бар ин ҷангҳо, амалиёти террористӣ ва экстремистӣ низ рӯ ба афзоиш оварда истодааст, ки ҳамаи ин вижаҳои «ҷомеаи озод» мебошад. Майзадагӣ, ҷинояткорӣ, фисқу фасод дар нимаи дуҷуми асри гузашта табиати оммавӣ гирифта, на танҳо ҷавонон балки кӯдакону занон, духтарони мактабхон низ ҷалб карда мешуданд, гуломӣ, хариду фурӯши одамон боз аз нав дар шакли муназзамтар амалӣ гардида истодааст.

Шуури ҷавонро воситаи ахбори омма ташаккул дода истодааст, ки бераҳмӣ, зӯроварӣ, бешафқатӣ, бетафовутӣ нисбати марг ва ғаму андуҳро бе ягон пардаи «шарму ҳаё» бисту чаҳор соат дар як шабонарӯз интишор медиҳад. Дар телевизион ба таври фурумоя омехташавии олий ва сифлӣ, муҳим ба ғайримухим, муқаддасу оддӣ дар авҷи инкишоф қарор дорад, ки дар натиҷа «наслҳои аздастрафтае» дар маънои маънавӣ ва ахлоқ ташаккул меёбанд, ки аз арзишҳои маънавӣ фарсахҳо дур буда, рафторашонро ғайри ахлоқӣ ва аз назари иҷтимоӣ хатарнок мегарданд. Метавон силсилаи ин «зебоӣҳо» ва «ширинӣҳо»-и замони муосирро боз ҳам идома дод, вале ҳоло бо ҳамин қаноат мекунем, он чиро ки мо ба сифати далел оварда метавонем он аст, ки одамони муосир аллақай барои ибрати дигарон намунаҳо нестанд, зеро онҳо ниҳоят бераҳму бешафқат, беадолат, бетафовут, бепарво нисбати атрофиён дағалу тундмизоҷ ва ғ мебошанд. Маҳз барои ҳамин файласуфону маданиятшиносон садои «бонги изтироб»-ро баланд карда, вазъияти мавҷудаи ахлоқро ҳамчун бухрони азими маънавии маданият, фарҳанг, бухрони ақлу хирад, бухрони маънавиёт, одаму одамият ва ғ. муайян карда истодаанд. [6, с. 257]

Ҷавонон неруи бузурги зеҳнӣ ҷисмонии ҳар як миллату давлат буда, ояндаи ҳар як кишвар дар дасти онҳо қарор дорад. Дар оянда то кадом андоза дуруст соҳиби намудани Ватан, ҳифзи арзишҳои миллий, анъанаҳои миллий ва муаррифии кишвар дар арсаи байналмиллалӣ аз тарафи ҷавонон бо раванди таълиму тарбияи имрӯзаи онҳо аз тарафи падару модар ҷомеа ва давлат вобаста мебошад.

Падару модарон, ҷомеа ва давлат нисбат ба таълиму тарбия ҳамеша то ба қадри ҳол ва бо назардошти шароити иҷтимоӣ - иқтисодии ҳеш тавачҷуҳ зоҳир менамоянд. Гузашта аз ин, ҳар нафар баъди ворид шудан ба муҳити иҷтимоӣ зарурати таълиму тарбия гирифтаниро эҳсос мекунад ва вобаста ба талаботи ҷомеа ва тавоноияш аз ин малакаҳо бархурдор мегардад. Дар гузашта мардуми тоҷик, ба масъалаи таълиму тарбия муносибати ҷиддӣ доштанд ва наврасону ҷавонро дар руҳияи ватандӯстӣ, худшиносӣ, содиқу ростқавл будан ба воқеа мерасониданд. Бешубҳа нақши падару модар ва оила дар тарбияи наврасону ҷавонон нисбат ба ниҳодҳои дигар афзалият дорад, зеро инсон аз замони ба дунё омаданиаш шакли рафтор кирдор муносибат бо дигаронро аз аъзоёни оилаи худ меомӯзад. Дар ҳақиқат тарбияи кӯдак аз фазои оила, аз муносибати падару модар дар байни ҳамдигар оғоз мегардад. Бештар вақт ҷавонон кирдору рафтори аъзои оилаи худро тақлид мекунанд ва чи хуб бошад, чи бад онро ҳамчун намуна пайравӣ мекунанд. Аммо гоҳо ҳолатҳои мешавад, ки фарзандон нисбат ба волидайнӣ худ рафторашонро каме дигар мекунанд. Дар байни мардуми англисзабон гуфторе ҳаст «беҳуда кӯшиш накунед фарзандони худро таълим диҳед, беҳтараш худро таълим диҳед зеро онҳо аз шумо меомӯзанд», яъне агар падару модарон чизеро ба фарзандон талқин кунанд худ акси он рафтор кунанд, кӯдак аз волидайнӣ худ пайравӣ мекунад.

Дар давраҳои пеш аҳли ҷомеа нисбати тарбия ва ахлоқи ҷавонон диққати махсус зоҳир мекарданд, гоҳо дар кӯчаҳо як наврас ва ё ҷавоне амали хуб анҷом меод

калонсолон ба ӯ ишора карда мегуфтанд «рахмат бар падарат» ё баръакс он ягон амали бад анҷом меод аз ӯ мепурсиданд, ки ту писари ки ҳастӣ ва ба ӯ адаб меоданд. Ин усул дар гузашта ба раванди тарбияи ҷавонон ва хушахлоқ гардидани онҳо таъсири худро мегузошт. Аммо, дар низоми нави сиёсӣ ҳуқуқи бештари масъалаҳои қаблан дар ҷомеа муҳимбуда, арзиши худро гум карданд. Дар ҷомеа қоидаи наонавиштаи «шумо ба ман кордор набошед, ман ба шумо кордор нестам», ё дар ҷойҳои ҷамъиятӣ баъзан вақт як нафари калонсол ба рафтори нодурусти ҷавоне эрод бигирад, ҷавон таъҷилан ҷавоб медиҳад, ки шумо ба ман чи кор доред, ё ибораи «демократия ҳаст чи кор хоҳам мекунам»-ро истифода мекунад. Агар дуруст назар намоем, дар ҷомеаи имрӯзаи ҳуқуқмадор ва ҳуқуқмевар то андозае танзими баъзе масъалаҳои ахлоқӣ аз тарафи аҳли ҷомеа номумкин гардидааст. Чун фарди озод ва дорои як қатор ҳуқуқ барои худ арзишҳо ва принципҳоро муқаррар намуда, аз рӯи онҳо зиндагӣ дорад. Имрӯз бештари мавзӯҳои ахлоқӣ, ки дар гузашта як амали бад эътироф мешуданд, ба як амали матлуб табдил ёфтаанд.

Як нуқтаро бояд зикр намуд, ки дар давраҳои пеш мавзуи ахлоқ як масъалаи бисёр васеъ доништа мешуд ва хушахлоқ будан ва хушахлоқ зистан аҳамияти хоса ва ҷойгоҳи баланд дошт. Аммо, бо гузашти замон ва паҳн гардидани ҷаҳонишавӣ ба ахлоқ ва тарбияи ҷавонон таъсири манфии худро гузошт. Дар ин робита оиди таъсири ҷаҳонишавӣ ба ҳаёти миллатҳо Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми хеш чунин таъкид намуданд: «Ба андешаи ман, натиҷаи аз ҳама нигаронкунанда ва ҳатто зарарноки раванди глобализатсия ва ҷараёнҳои ба он пайванд хоҳиш ёфтани ахлоқ, маънавият, одоб, суннат, фарҳанг ва унсурҳои дигари иҷтимоист, ки бе онҳо ҳастии ҳақиқии инсон амалан ғайриимкон аст».

Ба назари бархе коршиносон, сабаби бадахлоқ ва тарбияи дуруст нагирифтани ҷавонон бо шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ низ алоқаманд мебошад. Вақте падару модар барои дарёфти рӯзгор вақти зиёди худро сарф менамоянд, фурсати барои тарбияи фарзандонашон пайдо намекунанд. [4]

Ин ҷо саволе ба миён меояд, ки чаро баъзе ҷавонон майл ба бадкирдорӣ доранд. Чунки дар ботини онҳо хусусиятҳои махсусе мавҷуд аст, ки қисме аз онҳо бо таъсири ин хусусиятҳо аз роҳи дуруст берун мегарданд: Якум, ин хусусиятҳои биологии инсон, дар баъзе адабиёт хосиятҳои табиӣ модарзодӣ мебошанд, ки то синни 7 солагӣ пайдо гардида, умрбод ҳамчун хислат бетағйир мемонанд. Вале бояд дар назар дошт, ки агар шахс дар муҳити хуб таълиму тарбия ёфта бошад, биологӣ ё худ хислати худро идора карда метавонад. Пас агар барои ҷавонон аз хурдсолӣ шароити хуб таъмин намоем, онҳо ба рафтори ноҷо даст намезананд.

Дуюм, хусусиятҳо ё худ ҳолатҳои психикии руҳии инсон мебошанд, ки заминаҳои гуногунро барои ба бадкирдорӣ даст задани ҷавонон эҷод месозанд. Ба ин гурӯҳ захмҳои дар оилаи носолим пайдо намудани ҷавонон, муносибати баду беназоратӣ дар мактабу дар кӯча мисол шуда метавонанд. Сеюм хусусиятҳои аномиявӣ, ки дар натиҷаи ноадолатиҳою нобаробарӣҳои иҷтимоӣ ҷавонон сабаби бадкирдорӣҳои онҳо мегарданд.

Баъзе ҷавонон бо шароити хуби таълим ва кор таъминанд, вале баъзеҳо аз ин корҳо марҳуманд. Ин маҳрумӣ ба ҳолати руҳии онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Ҳамаи ҷавонро баробар қардан ғайриимкон аст. Чаҳорум, хусусиятҳои фарҳангии тақлидии ҷавонон аст, ки аз дигарон «намунаи ибрат» мегиранд ва худ онро такрор менамоянд. Агар дар мактаб ё кӯча ҷавонон ба хониш ва варзиш ҳавасманд бошанд, дигар ҷавонон бештар майл пайдо мекунанд, вале агар ҷавонони бетарбия, дағал, сигоркашу носкаш зиёд бошанд, пас онҳо барои дигар ҷавонон бештар намуна мегарданд. Панҷум, хусусиятҳои ба ҷавонон тамға ё лақаб мондан аст. Баъзе одамон аз бефаросатии худ ба ҷавонон лақабҳои гуногун, ба монанди девона, бекоргард, танбал, бангӣ, алкаш, мулло (фанатики динӣ), чинояткор ва ғайра мегузоранд, ки дар натиҷа ҷавонро аз аксарият дур мекунанд ва маҷбур месозанд, ки онҳо ба ҷавонони ба худ монанд якҷо шаванд ва минбаъд ба бадкирдорӣҳои вазнин даст зананд. Баръакс, бояд

бештар ба чихатҳои рафтори мусбии ҷавонон баҳо дода, суҳанҳои таъсирбахше ба ӯ гуфта шавад, ки ҷавон аз кирдорҳои бадаш даст кашад. [4]

Адабиёт:

1. Асосҳои маданияти шахс. Душанбе «Ирфон», 2003
2. Bonuvon.tj
3. Закарёи Розӣ «Тибӣ руҳонӣ» Такаббуру худписандӣ, Душанбе «Адиб» 1989
4. Камолова Х.К., Хайдарова С.С., Камолова М.Р. Этика ва эстетика Душанбе «Истсӯдод» 2010
5. Муҳаммад Ғазолӣ «Кимёи саодат» Душанбе «Эр –Граф» 2008
6. Н. Ғ.Зиёев., З. И. Зиёева. Ахлоқ ва зебоишиносӣ Душанбе «Донишвар» 2019
7. Саидов З «Густариши ахлоқи миллӣ- посух ба пайомадҳои манфии ҷаҳонишавӣ» Душанбе, 2013
8. Эмомали Раҳмон «Ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ-Душанбе, 1999

КОСТАШАВИИ АХЛОҚИ ҶАВОНОН ЯКЕ АЗ МУШКИЛОТИ ҶОМЕАИ МУОСИР

Дар замони муосир масъалаи муҳим будани тарбияи маънавий-ахлоқӣ гӯё аз нав кашф шуда, бозгашти инсониятро ба ахлоқ тақозо мекунад ва шартҳои асосии ҳифзи онҳоро пешгирии заволи ахлоқ меноманд. Дигар ҷои баҳсе вучуд надорад, ки имрӯз заволи ахлоқ ва тағйир ёфтани ё аниқтараш коҳишҳои арзишҳои инсонӣ ба воқеат табдил ёфтаанд.

Дар замони нав файласуфон тағйироти пешрафти ахлоқи инсонро бо пешраҳҳои ақлонӣ, хираду хирадгарӣ вобаста дониста, аз ин рӯ онҳо ба ҳулосае омаданд, ки бояд ҳаракати маорифпарвариро дар байни мардум афзунтар гардонанд.

Боиси таассуф аст, ки то кунун баъзе ниҳоду сохторҳои марбута ба қори таълиму тарбия ба умумигӯию омори соҳаи маориф таъна намуда, воқеияти сатҳи саводнокӣ, ҳуқуқатвор ва вазъи психологӣ наврасону ҷавонро сарфи назар мекунад. Пӯшида нест, ки ин насли дар гирдоби мушкилиҳо бавоярасида, дар оянда ба ҷомеа мушкилоти зиёд эҷод хоҳад кард. Мутаассифона, дар замони бозаргонӣ муносибати волидайн ба қори таълиму тарбия ҳам тағйир ёфта, он ба равону афкори насли наврас бетаъсир намондааст. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки дар ҷодаи таълиму тарбияи насли наврас мушкилиҳо баръакс, афзуда истодааст. Зодмандон таъминоти моддӣ оиларо муҳимтарин вазифаи худ шуморида, ба таълиму тарбияи фарзанд аҳамияти ҷиддӣ намедиханд.

Калидвожаҳо: Ахлоқ, тарбия, мушкилот, таълим, ҷиддӣ, наврасон, донишҷӯён, омӯзгорон, ҷомеа, муосир, волидайн, муҳим, арзиш.

ЛИШЕНИЕ МОЛОДЕЖНОЙ МОРАЛЬНОСТИ - ОДНА ИЗ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

В наше время проблема важности духовно-нравственного воспитания была вновь открыта, что требовало возвращения человечества к нравственности, и главным условием их защиты является предотвращение нравственного упадка. Нет другого аргумента в пользу того, что сегодня упадок морали и изменение или, точнее, упадок человеческих ценностей стали реальностью.

В наше время философы связывают трансформацию и прогресс человеческой морали с интеллектуальным прогрессом, мудростью и проницательностью и пришли к выводу, что они должны расширять образовательное движение среди людей.

К сожалению, пока некоторые учреждения и структуры, вовлеченные в работу образования, полагаются на общие и статистические данные в области образования, игнорируя реалии грамотности, поведения и психологического состояния подростков и молодежи. Не секрет, что это поколение вырастет в водовороте проблем и создаст много проблем для общества в будущем. К сожалению, в рыночный период отношение родителей к воспитательной работе изменилось, и это не оставило молодое поколение

равнодушным. Отмечается, что проблемы воспитания подрастающего поколения, напротив, нарастают. Коренные жители считают материальное благополучие семьи своей важнейшей задачей и не уделяют много внимания воспитанию и воспитанию своих детей.

Ключевые слова: этика, воспитание, проблемы, воспитание, серьезность, подростки, студенты, учителя, общество, современность, родители, важно, ценность.

DEPRIVATION OF YOUTH MORALITY IS ONE OF THE PROBLEMS OF MODERN SOCIETY

In our time, the problem of the importance of spiritual and moral education was reopened, which required the return of mankind to morality, and the main condition for their protection is the prevention of moral decline. There is no other argument in favor of the fact that today the decline of morality and change, or rather, the decline of human values, have become a reality.

Nowadays, philosophers connect the transformation and progress of human morality with intellectual progress, wisdom and insight, and came to the conclusion that they should expand the educational movement among people.

Unfortunately, while some institutions and structures involved in the work of education rely on general and statistical data in the field of education, ignoring the realities of literacy, behavior and psychological state of adolescents and youth. It is no secret that this generation will grow up in a whirlpool of problems and will create many problems for society in the future. Unfortunately, in the market period the attitude of parents to educational work changed, and this did not leave the young generation indifferent. It is noted that the problems of raising the younger generation, on the contrary, are growing. Indigenous people consider the material well-being of the family to be their most important task and do not pay much attention to the upbringing and upbringing of their children.

Keywords: ethics, upbringing, problems, upbringing, seriousness, adolescents, students, teachers, society, modernity, parents, important, value.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонова Ш., ассистенти кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел: (992)985-62-82-35

Сведения об авторе: Курбонова Ш., ассистент кафедры философии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 735360, г. Куляб, улица С. Сафаров 16. **тел:** (992)985-62-82-35

Information about the author: Qurbonova Sh., assistant, Department of Philosophy, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. 735360, Kulyab, S. Safarov street 16. **tel:** (992) (992) 985-62-82-35

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

УДК:34 (575,3)

ББК:67 (2-точ)

А-18

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ ТАДЖИКИСТАНА ПО ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ПЕРЕХОДА К ВСЕОБЩЕМУ СРЕДНЕМУ ОБРАЗОВАНИЮ 60-Х ГОДОВ XX ВЕКА

Абдуллоев М.Х., д.и.н., профессор
Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

Реализация задачи огромного социального значения осуществить всеобщее среднее образование подрастающего поколения складывалась из ряда элементов. Во-первых, надо было расширить сеть, повысить качество работы неполной средней (восьмилетней) школы с тем, чтобы преимущественное большинство ее учащихся своевременно заканчивало учение. Во-вторых, необходимо было охватить выпускников восьмилетней школы различными формами среднего образования. И, наконец, важно было обеспечить такую организацию учебно-воспитательного процесса в средней школе, чтобы ее воспитанники получили полноценное среднее образование.

Восьмилетняя школа – это первый этап среднего образования. В Законе о школе Таджикской ССР указано: «Ввести в Таджикской Советской Социалистической Республике вместо всеобщего семилетнего образования всеобщее обязательное восьмилетнее образование детей и подростков в возрасте от 7 до 15 лет. Перевод школ с семилетнего на восьмилетнее всеобщее обязательное обучение начать с 1959-60 учебного года и закончить к 1961-62 учебному году». [9, с. 273]

Цель общеобразовательной восьмилетней школы дать учащимся прочные знания по основам наук, воспитать любовь к труду, готовить их к общественно-полезной деятельности, осуществить нравственное, физическое, эстетическое воспитание. Так же, как и в средней школе, вся учебно-воспитательная работа восьмилетки строилась на основе связи общего политехнического обучения и трудового воспитания школьников, широкого вовлечения их в посильный общественно полезный труд.

Осуществление всеобщего восьмилетнего обучения стало предметом повседневного внимания советских организаций органов народного образования и всей общественности республики.

Постановление Совета Министров Таджикской ССР от 8 мая 1959 г. «О мероприятиях, связанных с выполнением постановления Совета Министров СССР от 7 марта 1959г. и «Закон об укреплении и о дальнейшем развитии системы народного образования в Таджикской ССР» от 14 августа 1959г. явились конкретной программой развития народного образования в республике, во всех городах и районах. Руководствуясь ими, Ленинабадский исполком горсовета утвердил план развития средних и восьмилетних школ города в условиях перехода на новую систему развития народного образования [15]. Такие же решения были приняты и другими областными, городскими и районными исполкомами.

Одной из характерных особенностей структурных изменений в сети школ, начиная с 1959-60 учебного года, явилось уменьшение удельного веса начальных и увеличение восьмилетних школ.

В 1959-60 учебном году, в республике функционировало 2579 школ, из них 1218 начальных, 998 неполных средних и 363 средних, в которых обучалось 344,5 тыс. учащихся. Народнохозяйственный план по контингентам учащихся был выполнен на 99,8% [28].

В 1960г. в республике начали создаваться трехступенчатые учебно-воспитательные учреждения: ясли-детсад-школа-интернат. Для первого такого

учреждения правительство республики выделило в санаторной местности Лучоб участок в 40 га с прекрасными постройками. [4, с. 222]

Советские организации повседневно заботились о создании условий для осуществления восьмилетнего всеобуча. После принятия Закона о школе вопрос, о всеобуче неоднократно рассматривался в Совете Министров и Верховном Совете республики. Дважды он обсуждался на сессиях Верховного Совета Таджикской ССР (в августе 1961 г. и в июне 1965 г.), а также систематически рассматривался на сессиях областных, районных, городских и сельских Советов депутатов трудящихся.

Активизации работы по выполнению Закона о школе содействовал VI съезд учителей Таджикистана (август 1960 г.), который рассмотрел вопросы «Советская школа на современном этапе строительства коммунизма и задачи учительства Таджикистана», а также «Комсомол и школа» [21, с. 21]

Участники съезда обобщили имевшийся опыт перестройки народного образования в республике, наметили пути дальнейшего претворения в жизнь разработанной партией программы соединения обучения и воспитания с общественно полезным производительным трудом. В дни работы был опубликован Указ Президиума Верховного Совета СССР о награждении 528 его участников орденами и медалями Союза ССР, что явилось признанием больших заслуг работников просвещения.

Переход к восьмилетнему всеобучу требовал повседневной, кропотливой организаторской работы на местах. Предстояло охватить учебой всех детей школьного возраста, провести районирование школ, обеспечить правильное размещение средних, восьмилетних и начальных школ, рациональное укомплектование классов, организацию школьных интернатов (общежитий) при восьмилетних и средних школах, подвоз детей к школам из отдаленных населенных пунктов. Работа эта проводилась при одновременном строительстве новых школ и укреплении их материально-учебной базы. В ряде районов не выполнялся план восьмилетнего всеобуча, а органы народного образования, общественность ослабили к этим вопросам свое внимание.

12 января 1962г. бюро ЦК КП Таджикистана приняло постановление «О серьезных недостатках в деле всеобщего обязательного восьмилетнего образования, подготовки учащихся в школах республики». В нем приводились факты неудовлетворительного осуществления всеобщего восьмилетнего образования, указывалось на серьезные недостатки в преподавании учебных дисциплин, производственной подготовке учащихся, на недостаточную работу партийных, советских, комсомольских, профсоюзных организаций, министерств и ведомств по выполнению решений партии и правительства о школе. [12, с. 14]

Бюро обязало гор (рай) исполкомы и Министерство народного образования Таджикской ССР принять конкретные меры, обеспечивающие развитие сети восьмилетних школ, укрепление их учебно-материальной базы и полный охват учебой детей школьного возраста.

Серьезные недостатки в развитии народного образования республики и выполнении Закона о школе стали предметом специального постановления ЦК КПСС от 6 февраля 1962 г. «О неудовлетворительном руководстве ЦК КП Таджикистана народным образованием». 23 февраля 1962г. в Душанбе состоялся пленум ЦК КП Таджикистана, который обсудил вопрос о мерах по выполнению указанного постановления ЦК КПСС [30].

ЦК КП Таджикистана отметил важность и своевременность постановления ЦК КПСС о серьезных недостатках в руководстве народным образованием, обратил внимание обкомов, горкомов, райкомов партии, Министерства народного образования республики, исполкомов местных Советов на крайне неудовлетворительное руководство народным образованием, на наличие серьезных недостатков в осуществлении всеобуча и потребовал в самый кратчайший срок разработать по каждому району конкретные меры по выполнению Закона о школе. Центральный Комитет потребовал от партийных и советских организаций повысить роль кишлачных Советов, комсомола в деле учета детей, охвата их учебой, обеспечении подвоза

учащихся, проживающих далеко от школ, организации в школах горячего питания, устранения недостатков в подборе педагогических кадров, особенно директоров школ и т.д. Постановление обязывало обкомы, горкомы, райкомы партии уделять народному образованию постоянное внимание и рекомендовало создать при горкомах и райкомах внештатные отделы школ.

Решения февральского (1962 г.) пленума ЦК КП Таджикистана обсудили в обкоме, горкомах, райкомах партии. Повсеместно были разработаны и утверждены мероприятия по дальнейшему развитию восьмилетнего образования и выполнению Закона о школе. Проводилось широкое разъяснение закона среди родителей, учащихся, рабочих, колхозников, служащих. Осуществлялся подворный обход семей колхозников для полного учета детей школьного возраста.

Советские организации, органы народного образования разработали и проводили в жизнь систему мер, направленных на укрепления и расширение учебно-материальной базы школ, на развитие сети школьных интернатов, школ и групп продленного дня, улучшение питания учащихся, своевременное оказание материальной помощи школьникам, организацию подвоза детей. Особое внимание уделялось повышению качества учебно-воспитательной работы, преодолению второгодничества.

Проводилась напряженная работа по охвату учебой и закреплению в старших классах контингента девушек местной национальности. Вопрос о женском образовании неоднократно обсуждался на сессиях исполнительных комитетов и на съезде женщин Таджикистана.

На начало 1962-1963 учебного года народнохозяйственный план по контингентам учащихся был выполнен в республике на 100,8%, а по 1-8 классам на 100,7%.

Принятые меры обеспечили своевременный переход от семилетнего к всеобщему восьмилетнему обучению. Как отмечалось в постановлении Совета Министров Таджикской ССР от 13 декабря 1963г. «О ходе выполнения Закона о всеобщем обязательном восьмилетнем обучении и мерах по предупреждению отсева учащихся из общеобразовательных школ республики», [13, с. 233] в текущем учебном году в общеобразовательных школах республики обучалось более 470 тыс. учащихся при плане 465,2 тыс. Их численность за год увеличилась на 34,5 тыс. человек, или на 7,4%, а по сравнению с 1959-60 учебным годом на 126 тыс. человек, или на 28%.

Перевыполнение плана по количеству учащихся произошло ввиду того, что в городах и районах республики в 1963г. был проведен полный учет детей школьного возраста, ранее бросивших учебу. [13, с. 234]

Вместе с тем на начало 1963-64 учебного года в республике не было охвачено обучением 9155 детей в возрасте 7-15 лет, в том числе: в Пенджикентском районе 1047 человек, в Ура-Тюбинском 664 чел., в Шаартузском 622 чел., в Орджоникидзеабадском 562, Гиссарском 560, Куйбышевском 531, Гармском 355, Пянджском 224, Московском 516 в городе Душанбе 192 и др.

Одна из основных причин этого запущенность учета в домовых и похозяйственных книгах городских, поселковых и кишлачных Советов депутатов трудящихся. Во многих местных Советах, особенно поселковых и кишлачных, записи в книгах учета вели небрежно, их данные не соответствовали фактическому наличию детей и не отражали их действительного возраста. Такое положение было в Гармском, Науском, Колозабадском, Янгибозорском, Орджоникидзеабадском и др. районах.

В принятом постановлении Совет Министров Таджикской ССР возложили персональную ответственность за выполнение Закона о восьмилетнем всеобщем обучении на председателей исполкомов ГБАО и горисполкомов и обязали местные исполкомы Советов депутатов трудящихся, Министерство народного образования Таджикской ССР:

а) в декабре 1963-январе-феврале 1964гг. провести сплошные проверки всех школ микрорайонов, выявить необучающихся детей и подростков, охватить их

обучением, обратив особое внимание на сохранение контингента девушек местной национальности;

б) усилить разъяснительную работу среди населения по вопросам всеобуча, вести решительную борьбу с феодально-байскими пережитками в отношении учебы девушек местной национальности, привлекать к строгой ответственности лиц, препятствующих обучению девушек.

Для организации этой работы в районах создавались комиссии в составе: заместителей секретарей парткомов по педагогической работе, председателей райисполкомов, секретарей комитетов комсомола, заведующих районо и инспекторов госстатистики.

С целью недопущения отсева детей школьного возраста во всех районах ГБАО проведена сплошная проверка состояния учета детей и охвата их обучением.

Министерство народного образования и его органы на местах при участии советских и профсоюзных организаций проделали определенную работу по выполнению Закона о восьмилетнем всеобуче, укреплению связи школы с жизнью, повышению уровня учебно-воспитательной работы.

В марте 1964г. и январе-феврале 1965 г. в республике была проведена проверка полноты и правильности учета детей школьного возраста и состояния охвата обучением в ходе, которой оказывалась конкретная помощь на местах по вовлечению в школы выявленных необучавшихся детей школьного возраста. В октябре 1964 г. и феврале 1965г. проводились месячники всеобуча.

Вопросы всеобуча обсуждались на зональных совещаниях по подготовке школ к новому учебному году, на заседаниях исполкомов, сессиях местных Советов депутатов трудящихся во всех городах и районах республики, а также на заседаниях коллегии Министерства народного образования. [10, с. 1] В результате этой работы около трех тысяч необучавшихся детей школьного возраста в 1964-65 учебном году были вовлечены в школу. Народнохозяйственный план по контингентам учащихся в 1964-65 учебном году был выполнен на 3211 учащихся.

Количество классов-комплектов увеличилось по сравнению с 1963-64 учебным годом на 10786, а число учащихся-36597. Улучшился охват обучением девочек местной национальности. В 1964-65 учебном году от общего числа учащихся местной национальности девочки составляли 46%. Число воспитанников школ-интернатов по сравнению с 1963-64 учебным годом возросло на 1309 человек.

В целях предупреждения отсева детей из школ, особенно девочек местной национальности, в школах были созданы советы девочек, комсомольско-пионерские посты всеобуча, а на предприятиях, в совхозах и колхозах советы содействия школе.

Принимались меры по охвату обучением работающей молодежи. Этот вопрос неоднократно обсуждался на коллегии Министерства народного образования. В результате осуществления принятых мероприятий в школах рабочей молодежи возрос контингент учащихся. Если в 1963-64 году в них обучалось 13652 человека, то в 1964-65 учебном году 15720 человек, в школах сельской молодежи соответственно 3634 и 5285 человек, в заочных школах – 3915 и 5885 учащихся.

Одной из важнейших государственных задач, решенных в советской стране, является осуществление с 1962-63 учебного года всеобщего обязательного восьмилетнего образования. Восьмилетняя школа была первым этапом среднего образования, дающим всем подросткам, без всякого исключения, возможность поступления в среднюю общеобразовательную школу или в техникум, а также обеспечивающим полное среднее образование и плюс к этому знания специалиста средней квалификации. Вторым этапом являлось средняя школа-десятилетка.

О реальных возможностях непрерывного развития системы народного образования, идущей к всеобщему среднему образованию, красноречиво свидетельствуют данные роста контингента учащихся в Таджикской ССР. Их численность в общеобразовательных школах республики возросло к 1965г. до 508,2 тыс. человек.

Показательно, что если в 1959-1960 учебном году количество девочек по отношению к общему числу учащихся составляло 43,5%, то в 1964-65 учебном году - 47,2%. Рост за четыре года составил 41200 человек.

Важное место в общей системе народного образования Таджикистана занимали школы-интернаты, школы и группы с продленным днем, объединяющие воедино учебную и воспитательную работу, на практике осуществляющие ленинскую идею общественного воспитания детей и подростков.

В 1964-65 учебном году в школах-интернатах, в школах и группах с продленным днем Таджикской ССР обучалось уже 28 тыс. школьников. [9, с. 49]

Вопросы всеобуча, активизации обучения в школах, улучшения политико-воспитательной работы привлекали постоянное внимание учительской общественности республики. Августовские учительские совещания 1965 г. рассмотрели ход осуществления всеобщего обязательного восьмилетнего образования в Таджикской ССР, «О задачах педагогических коллективов и комсомольских организаций в деле улучшения воспитательной работы среди девушек».

В начале сентября 1965г. Министерство народного образования провело семинар с директорами школ и инспекторами по статистике по вопросу учета и охвата обучением детей школьного возраста. В сентябре проходило республиканское совещание работников внешкольных учреждений по вопросу улучшения внеклассной воспитательной работы.

В целях охвата всех детей школьного возраста обучением Министерство народного образования и ЦК ЛКСМ Таджикистана с 10 августа по 10 сентября провели месячник всеобуча. В результате принятых мер народнохозяйственный план по контингенту учащихся на 1965-66 учебный год был перевыполнен на 4794 человек.

Введение с сентября 1965г. бесплатного проезда в школу и обратно для школьников, проживающих в сельской местности, также оказало содействие вовлечению в школу детей.

Советские органы, общественность республики достигли значительных успехов в развитии народного образования. За семилетие число учащихся в общеобразовательных школах Таджикистана предполагалось увеличить до 523 тыс., или более чем в 1,4 раза. [1, с. 118] В 1965 – 66 учебном году за парты сели 583,3 тыс. детей против 343,8 тыс. в 1958-59 учебном году. В 1965-66 учебном году в 985 восьмилетних школах обучалось 203,3 тыс. учащихся (в 1960-61 учебном году соответственно 211 и 48,5 тыс.), в школах и группах с продленным днем насчитывалось 23,6 тыс. учащихся. Все это обеспечило необходимые условия для перехода в последующие годы к обязательному полному среднему образованию.

По пятилетнему плану развития народного хозяйства СССР на 1966-1970 гг. была поставлена ответственная задача: «В течение пятилетия завершить в основном введение всеобщего среднего образования для молодежи». [2, с. 359]

Проявлением постоянной заботы Советского правительства об укреплении и развитии советской школы является принятое Советом Министров СССР в ноябре 1966г. постановление «О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы». В нем определены конкретные пути совершенствования общеобразовательной школы. Была поставлена задача введения в стране всеобщего среднего образования, коренного улучшения методов обучения и коммунистического воспитания учащихся. 30 декабря 1966г. было принято соответствующее постановление Совета Министров Таджикской ССР, в котором отмечалось, что в республике создана система просвещения, обеспечивающая всеобщее обязательное восьмилетнее обучение. Все более широкое развитие получает среднее образование. Вместе с тем, уровень учебной и воспитательной работы общеобразовательной школы и знаний, учащихся еще не отвечал возросшим требованиям жизни. Учебные планы и программы содержали немало устаревшего, потерявшего актуальность материал, учащиеся школ были перегружены учебными занятиями.

Совет Министров Таджикской ССР обратил внимание советских, комсомольских и общественных организаций на то, что в условиях научно-технического и социального прогресса, как никогда, возрастает роль школ, которая должна обеспечить всестороннее развитие подрастающего поколения.

Интересы дальнейшего роста культуры народа и развития производительных сил настоятельно требуют значительного повышения качества знаний учащихся, лучшей подготовки их к общественно полезному труду. Постановление указывало: «Считать главными задачами школ вооружение учащихся прочными знаниями основ наук, формирование у них высокой сознательности, подготовки молодежи к жизни, к сознательному выбору профессии. Школа призвана осуществлять эстетическое воспитание учащихся, а также физическое развитие и укрепление здоровья».

Постановление предусматривало, конкретные меры по дальнейшему улучшению работы средней общеобразовательной школы Таджикской ССР. Госплану и Министерству народного образования Таджикской ССР, исполкому Совета депутатов трудящихся ГБАО, исполкомам городских и районных Советов депутатов трудящихся поручалось разработать и осуществить мероприятия, обеспечивающие в основном к 1970г. переход к всеобщему среднему образованию.

Таким образом, Таджикистан превратился в республику сплошной грамотности : в 1970г. на 1000 человек занятого населения высшее и среднее (полное и неполное) образование имели 602 человека (против 45 человека в 1939 г.) В республике различными видами обучения было охвачено более 1200 тысяч человек, т.е. каждый третий житель учится.

В целях дальнейшего совершенствования народного образования, создания необходимой стабильности в работе школ, последовательности осуществления принципов политехнического обучения и трудового воспитания Министерству народного образования Таджикской ССР поручалось ввести в школах научно обоснованные учебные планы и программы. В них были предусмотрены преимущество в изучении основ наук с 1 по 10 классы, более рациональное распределение учебных материалов по годам обучения, начало систематического преподавания основ наук с 4-го года обучения (сохраняя действующие условия труда учителям 1-4 классов), преодоление перегрузки учащихся путем сокращения программ и учебников от излишней детализации и второстепенного материала. Намечалось завершить перевод средних школ республики на новые программы и планы не позднее 1970-71 учебного года [29].

В эту работу включились научно-исследовательский институт педагогических наук, кафедры Таджикского госуниверситета и педагогических институтов, институты усовершенствования учителей республики.

Постановление Совета Министров СССР, Совета Министров Таджикской ССР о дальнейшем улучшении работы средней общеобразовательной школы явились научно обоснованной программой действий для областного, городских и районных исполкомов. Принятые в январе-феврале 1967г. решения областных, городских и районных исполкомов конкретизировали задачи совершенствования работы средней общеобразовательной школы во всех городах и районах республики.

В утвержденных мероприятиях Горно-Бадахшанского облисполкома предусматривалось, что в период 1967-1970 гг. в общеобразовательных школах области будет обучаться 94,0 тыс. учащихся. [16, с. 20]

Постановление от 30 декабря 1966г. «О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы Таджикской ССР» было обсуждено на республиканских, городских и районных активах. Были разработаны и утверждены мероприятия, обеспечивающие постепенный переход к всеобщему среднему образованию и укомплектованию их педагогическими кадрами.

Осуществленный в годы восьмой пятилетки постепенный переход к всеобщему среднему образованию характеризуется следующими показателями: в 9-е классы в 1965-66 учебном году 67,1%, в 1967-68 учебном году 68,6%. Из числа окончивших в 1967г. 8

классов различными видами обучения было охвачено 38,3 тыс. человек, или 86,5%. На конец 1967-68 учебного года в дневных общеобразовательных школах обучалось 618688 человек, из них 564581 в 1-8 классах. Некоторого улучшения добились школы республики и в сохранении контингента учащихся 1-8 классов. Если в 1963г. из числа учащихся, поступивших в 1-й класс, окончило 8-й класс 57,5%, то в 1967г. этот показатель возрос до 67%.

Большую роль в осуществлении всеобуча играют пришкольные госинтернаты, в которых в 1967-68 учебном году проживало 4531 учащихся малообеспеченных родителей преимущественно из отдаленных горных районов.

В 31 школе- интернате обучалось 12 176 детей, в т. ч. 1472 девочки местной национальности.

С целью охвата обучением детей, своевременно не явившихся в школу, было разрешено открытие при крупных средних дневных и вечерних школах классов переростков, создана специальная школа-интернат для трудновоспитуемых детей, открыто 5-в городах и 120-в сельской местности пришкольных интернатов. В результате принятых мер в первом полугодии дополнительно было охвачено обучением в 1-8 классах-2054 учащихся.

Например, в Комсомолабадском районе в школах № 1, 9, 7 с помощью советов девушек обеспечили полную сохранность контингента учащихся. Советы девушек помогли полностью учесть всех девочек микрорайонов своих школ, вовлечь их во внеклассные мероприятия. Члены советов этих школ проводили читку газет в семьях учащихся, беседы с родителями. Хорошо работали советы девушек в школах № 6, 7, 9, 13, 20, 17 Курган- Тюбинского района. [24, с. 19]

В сохранности контингента учащихся участвовали родительские комитеты, так называемыми «советы отцов». Они проводили большую разъяснительную работу в Курган-Тюбе, Чкаловские, Кайраккуме других городах и районах республики.

В г. Душанбе 1200 родителей руководили работой кружков. В школах города был учрежден «день родителей». В школе № 4 г. Кайракума проводились «родительские пятницы», в школах Ленинского района «родительские среды». В эти дни учителя встречались с родителями. Для родителей читались лекции, давались советы и рекомендации.

Выполнению Закона о всеобуче содействовали группы продленного дня. В 1967-68 учебном году ими было охвачено 37 059 детей. Группы функционировали в 205 городских и 230 сельских школах. В ряде школ городов работа групп продленного дня была организована интересно и эффективно. В г. Душанбе это школы № 37, 39, 2, 14, 52, 55, 58, 34.

Рационально использовался ежегодно возраставший фонд всеобуча. В 1967г. он составлял 565,6 тыс. руб., в 1968г. 620,0 тыс. руб.

В 1967-68 учебном году в республике работало 2604 общеобразовательных школ, в том числе 1042 начальных, 822 восьмилетних, 729 средних и 5 специальных школ.

Изменение сети дневных школ продолжалось и в последующие годы восьмой пятилетки. Была закрыта часть малокомплектных начальных и восьмилетних школ, укрупнены некоторые восьмилетние средние школы, открыты новые школы. Всего в 1970-71 учебном году в республике было 2889 школ, в том числе начальных 1169, восьмилетних 809, средних 902, школ для детей с дефектами умственного и физического развития- 9.

В целях повышения эффективности учебного процесса улучшения учебно-воспитательной работы в школах республики в 1967-68 учебном году был начат эксперимент трехлетнего обучения в 31 первом классе, в том числе в 22 первых таджикских классах.

Таким образом, в республике успешно выполнялась важнейшая задача в области просвещения переход к всеобщему среднему образованию, дальнейшее совершенствование работы общеобразовательных школ. Местные Советы

своевременно и систематически осуществляли контроль над работой школ, совершенствованием учебно-воспитательного процесса.

Это было отмечено в постановлении Совета Министров Таджикской ССР от 24 июля 1970г. «О ходе выполнения постановления Совета Министров Таджикской ССР от 30 декабря 1966г. «О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы Таджикской ССР».

В 1969г. в 9-х классах школ республики обучалось 71,1% выпускников 8-х классов (среднесоюзный показатель 60,5%). А всего в 1969г. в 9-10-х классах общеобразовательных школ, в средних специальных учебных заведениях системы профессионально-технического образования обучалось 85,4 % выпускников 8-х классов дневных общеобразовательных школ (среднесоюзный показатель 80,7%).

Контингент обучавшихся девочек местной национальности возрос. Если доходимость до 8-го класса всех учащихся в 1969-70 учебном году составляла 75,4%, то доходимость девочек до 8 класса 81,5% от числа поступивших в первые классы (в 1964г. 50,3%). В 1969г. 70,1% девочек, окончивших 8-е классы, продолжили обучение в 9-х классах.

В 1969-70 учебном году различными видами обучения в республике было охвачено 912 тыс. человек, что на 40,9 тыс. больше, чем в 1968-69 учебном году. В школах интернатах, школах и группах продленного дня находилось 68,1 тыс. учащихся.

В 1970г. восьмилетнее образование получили 52,9 тыс. подростков, 32,8 тыс. юношей и девушек окончили средние школы, в том числе школы рабочей и сельской молодежи 4,5 тыс. человек.

Плановое задание по контингенту учащихся в 1970-71 учебном году было выполнено на 99,2%. Значительная часть выпускников восьмилетней школы продолжала обучение для получения среднего образования. В 1970г. прием в 9-е классы общеобразовательных школ составил 38033 учащихся, или 72,1% от окончивших 8-е классы, в дневные средние специальные заведения 4452, или 8,4%, в профтехучилища, дающие среднее образование 901 учащихся, или 1,7%, в школы рабочей молодежи, в вечерние, заочные, средние учебные заведения 1919, или 3,7% выпускников восьмых классов дневной общеобразовательной школы. Таким образом, продолжали обучение для получения среднего образования 45367 из 52778 учащихся, окончивших 8-е классы, или 85,9%.

Итак, в течение 10-12 лет принятие закона «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР» в Таджикистане осуществлено всеобщее восьмилетнее обучение и успешно совершился переход ко всеобщему среднему образованию.

Накопленный опыт показал, что советская система просвещения была подлинно народной, самой передовой в мире. Для нее характерны демократические принципы: равенства граждан в получении образования независимо от расовой и национальной принадлежности, пола, социального положения. Система народного образования строилась на основы тесной связи обучения и воспитания подрастающего поколения с жизнью, с производительным трудом.

Далее следует констатировать, что опыт строительства советской школы окончательно определил содержание системы народного образования, которая включали в себя восьмилетнее, общее среднее, профессионально-техническое, среднее специальное и высшее образование, а также дошкольные воспитание.

Осуществление всеобщего обязательного восьмилетнего образования и расширение среднего образования потребовали в рассматриваемый период значительного улучшения руководства вопросами народного образования. Все важные задачи в области выполнения Закона о школе, вытекающих из них постановлений о народном образовании и СМ СССР, и СМ Таджикской ССР находились в центре внимания. Правительство рассматривало вопросы дальнейшего упорядочения сети школ, увеличения числа школ и групп с продленным днем, развития сети интернатов при школах, а также школ-интернатов для детей с недостатками умственного и

физического развития. Изменения сети школ происходили в направлении увеличения числа средних школ и одновременно укрупнения малочисленных начальных и восьмилетних школ, в которых трудно было обеспечить осуществление современных требований к образованию учащихся.

Правительство республики провело большую работу по повышению общеобразовательного уровня подрастающего поколения и завершению перехода к всеобщему обязательному среднему образованию в последующий период. В Таджикистане, как и во всей стране, все юноши и девушки получили реальную возможность приобретения восьмилетнего и среднего образования. Эта возможность обеспечивалась широкой сетью общеобразовательных школ, средними специальными учебными заведениями, профессионально-техническими училищами, заочными и вечерними школами рабочей и сельской молодежи.

Под неослабным контролем местные Советы, органы народного образования более оперативно и целеустремленно решали вопросы всеобщего образования, проявляли нетерпимость к недостаткам, пропагандировали и внедряли опыт передовых школ и учителей.

В период 1959-1970 гг. в республике сложилась целостная система повышения квалификации учителей, в которые входили пять институтов, приближенных к географически обособленным районам Таджикистана, широкая сеть опорных и показательных школ, методических кабинетов.

Развитию методической работы в школах, активизации обучения, созданию новых программ и учебных планов, распространению и внедрению передового опыта учителей активно содействовали Таджикский научно-исследовательский институт педагогических наук, кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного университета, Душанбинского, Ленинабадского и Кулябского пединститутов.

В 60-70-е и 80-е годы XX века задачи исторического образования в школе так же, как и ранее, отражали и выражали новые этапы политического и социально-экономического развития страны Советов. Вместе с тем они были несколько похожи на задачи предыдущего этапа формирования школьного исторического образования в СССР.

В целом формирование и совершенствование школьного исторического образования продолжалось на протяжении всего существования Советской власти. Конечно, возникали новые проблемы, в том числе в структурно-содержательном плане.

Следовательно, большим минусом школьного образования было то, что по объективным и субъективным причинам учащиеся общеобразовательных школ Таджикской ССР не имели возможности изучать систематический курс истории своей республики, что противоречило логике изучения истории. Выглядело странным, что учащиеся советской республики хорошо знали историю Греции, Рима (Италии), России, Англии, Франции, США, Китая, Индии и некоторых других западных и восточных стран, но совсем не знали историю своего народа.

Послевоенное развитие СССР показало, что не всё было в порядке и в межнациональных отношениях в части признания национального разнообразия и самобытности народов страны, в отношении высших властей центра к союзным республикам. Поэтому «Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы образования в СССР» от 24 декабря 1958 года предполагал пересмотр содержания школьного образования, в том числе исторического. На основе этого закона ЦК КПСС и Совет Министров СССР приняли Постановление «Об изменении порядка преподавания истории в школе» (8 октября 1959 года), которое могло откорректировать серьёзный недостаток в школьном историческом образовании в союзных республиках. Только накануне распада СССР было решено, что нужно включить историю своей республики в учебные планы общеобразовательных школ и в кратчайшие сроки разработать программу и учебники по этому курсу истории. [16, с. 13].

Таким образом, в эти годы Правительством республики была проведена большая работа по переходу к всеобщему среднему образованию, укреплению учебно-материальной базы школ, укомплектованию их педагогическими кадрами и т.д. В Республике подрастающее поколение получили реальную возможность приобретения восьмилетнего и среднего образования. В связи с этим была организована широкая сеть общеобразовательных школ, средних специальных учебных заведений, профессионально-технических училищ, заочных и вечерних школ рабочей и сельской молодежи.

Советское правительство заложило основной фундамент развития народного образования на окраинах Советского Союза. Особенно, это отразилось в отдаленных союзных республиках. В частности в Таджикистане, особенно в отдаленных кишлаках произошли большие перемены в системе обучения и воспитания.

Литература:

1. Султанов Ш.М. Партийное руководство культурным строительством в условиях развитого социализма. - С.118.
2. XXIII съезд КПСС. Стеногр. Отчет, - Т.2. - М., 1966. - С. 359
3. Беседа с бывшим завоблоно Кулябской области Шарипов С. 15 декабря 2009 г.
4. История таджикского народа. Том III, книга вторая. Период социализма и переход к коммунизму (1938-1963). Под ред. действительного члена АН Тадж. ССР Раджабова С.А. и канд. ист. наук Николаева Ю.А. – М.: Наука, 1965. – С. 222.
5. Компартия Таджикистана в условиях развитого социалистического общества. Душанбе, 1974. - С. 423.
6. КПСС в резолюциях..., - Т.9. - М., 1972. - С. 139
7. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1965 г. Стат. ежегод., с.219-220
8. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1965 г. Стат. ежегодник, с. 219
9. Об укреплении связи школы с жизнью. - М., 1961. - С. 273.
10. ПА ТФ ИМЛ, ф.3, оп. 220, д.21, л. 36, 38, 92
11. ПА ТФ ИМЛ, ф.3, оп. 235, д.201, л.63.
12. ПА ТФ ИМЛ, ф.3, оп.173, д.41, л.14.
13. ПА ТФ ИМЛ, ф.3, оп.177, д.69, л.233. 234. 235-237.
14. ПА ТФ ИМЛ, ф.3, оп.210, д.27, л.133.
15. ПА ТФ ИМЛ, ф.5740, оп.25, д.60, л.128.
16. Партархив ГБАО, ф.2, оп. 58, д.7, л.20.
17. Партархив ГБАО, ф.2, оп.56, д.189, л.100.
18. См. Базарбаева М.М., Кокорошвили. Красные учителя. Душанбе.1978.-С9.
19. См.: Зиёзода Т.Н. Теоретическая обоснованность практическая эффективность системы школьного исторического образования в республике Таджикистан: Автореф. дис.... д-ра .пед. наук. –Душанбе, 2010 -С 13.
20. ЦГА Тадж. ССР, д.220, л.112
21. ЦГА Тадж. ССР, ф. 360, оп.11, д.1042, л.21.
22. ЦГА Тадж. ССР, ф.360, оп.15, д.214, л.2. 6.
23. ЦГА Тадж. ССР, ф.360, оп.15, д.220, л.1. 2.
24. ЦГА Тадж. ССР, ф.360, оп.15, д.286, л.19. 27. 29.
25. ЦГА Тадж. ССР, ф.360, оп.15, д.349, л.9.
26. ЦГА Тадж. ССР, ф.360, оп.15, д.581, л.5.
27. ЦГА Тадж. ССР, ф.360, оп.15, д.9, л.49.
28. ЦГА Тадж. ССР. ф.360, оп.15, д.239, л.2.
29. «Коммунист Таджикистана», 1967, 8 января.
30. «Коммунист Таджикистана», 1962, 24 февраля.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ ТАДЖИКИСТАНА ПО ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ПЕРЕХОДА К ВСЕОБЩЕМУ СРЕДНЕМУ ОБРАЗОВАНИЮ 60-Х ГОДЫ XX ВЕКА

Осуществление всеобщего обязательного восьмилетнего образования и расширение среднего образования потребовали в рассматриваемый период значительного улучшения руководства вопросами народного образования. Все важные задачи в области выполнения Закона о школе, вытекающих из них постановлений о народном образовании и СМ СССР, и СМ Таджикской ССР находились в центре внимания. Правительство рассматривало вопросы дальнейшего упорядочения сети школ, увеличения числа школ и групп с продленным днем, развития сети интернатов при школах, а также школ-интернатов для детей с недостатками умственного и физического развития. Изменения сети школ происходили в направлении увеличения числа средних школ и одновременно укрупнения малочисленных начальных и восьмилетних школ, в которых трудно было обеспечить осуществление современных требований к образованию учащихся.

Правительство республики провело большую работу по повышению общеобразовательного уровня подрастающего поколения и завершению перехода к всеобщему обязательному среднему образованию в последующий период. В Таджикистане, как и во всей стране, все юноши и девушки получили реальную возможность приобретения восьмилетнего и среднего образования. Эта возможность обеспечивалась широкой сетью общеобразовательных школ, средними специальными учебными заведениями, профессионально-техническими училищами, заочными и вечерними школами рабочей и сельской молодежи.

Советское правительство заложило основной фундамент развития народного образования на окраинах Советского Союза. Особенно, это отразилось в отдаленных союзных республиках. В частности в Таджикистане, особенно в отдаленных кишлаках произошли большие перемены в системе обучения и воспитания.

Ключевые слова: образования, Советского Союза, Таджикистане, обучения, воспитания, правительство, народного образования, сети школ, интернатов, средних школ, восьмилетних школ;

ТАҶРИБАИ ТАЪРИХИИ ТОҶИКИСТОН ОИДИ АМАЛӢ КАРДАНИ ГУЗАРИШ БА МАЪЛУМОТИ МИЁНАИ УМУМӢ СОЛҲОИ 60-УМИ АСРИ XX

Амалӣ намудани маълумоти ҳаштсолаи умумии ҳатмӣ ва вусъати маълумоти миёна дар давраи мавриди назар қарордошта хеле беҳтар намудани роҳбарӣ ба масоили маорифи халқро тақозо дошт. Ҳукумат масъалаҳои батартибдарории минбаъдаи шабакаи мактабҳо, афзоиши шумораи мактабҳо ва гурӯҳҳои рӯзи дарозкардашуда, вусъати шабакаи интернатҳо дар назди мактабҳо, инчунин, мактаб - интернатҳо барои кӯдакони норасоии инкишофи ақлонӣ ва ҷисмонидоштаро мавриди баррасӣ қарор меод.

Тағйироти шабакаи мактабҳо дар самти афзоиш додани миқдори мактабҳои миёна ва дар як вақт калонкунии мактабҳои камодами ибтидоӣ ва ҳаштсола ки дар онҳо таъмини амалисозии талаботи муосир ба таълими хонандагон мушкил буд, рӯй меоданд. Тамоми вазифаҳои муҳим дар доираи иҷрои Қонун дар бораи мактаб қарорҳои аз он бармеомада дар бораи маорифи халқ ва Шурои Вазирони ИҶШС ва Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон дар маркази диққат қарор доштанд.

Ҳукумати Шуравӣ таҳкурсии асосии рушду тараккии маорифи халқро дар ғӯшаю канори Иттиҳоди Шуравӣ гузошт, ки маҳсусан дар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ қобили зикр аст. Чунончӣ дар Тоҷикистон, баҳусус дар деҳаҳои дурдаст, дар системаи таълиму тарбия тағйироти калон ба вуҷуд омад.

Калидвожа: маориф, Иттиҳоди Шуравӣ, Тоҷикистон, таълим, тарбия, давлат, маорифи халқ, шабакаи мактабҳо, интернатҳо, мактабҳои миёна, мактабҳои ҳаштсола.

HISTORICAL EXPERIENCE OF TAJIKISTAN IN IMPLEMENTING THE TRANSITION TO UNIVERSAL SECONDARY EDUCATION IN THE 60S OF THE XX CENTURY

The implementation of universal compulsory eight-year education and the expansion of secondary education required a significant improvement in the management of public education during the period under review. All important tasks in the field of implementation of the Law on the School, the decrees on public education arising from them and the Council of Ministers of the USSR, and the Council of Ministers of the Tajik SSR were in the center of attention. The government considered issues of further streamlining the network of schools, increasing the number of schools and groups with extended day care, developing a network of boarding schools at schools, as well as boarding schools for children with mental and physical disabilities. Changes in the network of schools took place in the direction of increasing the number of secondary schools and at the same time consolidating the small number of primary and eight-year schools, in which it was difficult to ensure the implementation of modern requirements for the education of students.

The government of the republic has done a lot of work to improve the general educational level of the younger generation and complete the transition to universal compulsory secondary education in the subsequent period. In Tajikistan, as well as throughout the country, all young men and women received a real opportunity to acquire an eight-year and secondary education. This opportunity was provided by a wide network of general education schools, secondary specialized educational institutions, vocational schools, correspondence and evening schools for working and rural youth.

The Soviet government laid the main foundation for the development of public education on the outskirts of the Soviet Union. Especially, this was reflected in the remote union republics. In particular, in Tajikistan, especially in remote villages, great changes have taken place in the system of education and upbringing.

Key words: education, Soviet Union, Tajikistan, education, upbringing, government, public education, networks of schools, boarding schools, secondary schools, eight-year schools.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Махмуд Холович – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърих ва ҳуқуқ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. E-mail: abdulloev.48@mail.ru; Телефон: +992918685205.

Сведения об авторе: Абдуллоев Махмуд Холович – Кулябский государственный университет имени А.Рудаки, доктор исторических наук, профессор кафедры истории и права. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул.С.Сафарова 16. E-mail: abdulloev.48@mail.ru; Телефон: +992918685205.

Information about the authors: Abdulloev Mahmud Holovich – Kulyab State University named after A. Rudaki, Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of History and Law. Address: 735360, RT, Kulb, S. Safarov-16. E-mail: abdulloev.48@mail.ru Phone: +992918685205.

УДК:63+66
ББК:930+321
С-57

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ БУХАРСКОГО ХАНСТВА ВО ВРЕМЯ ВОЗВЫШЕНИЕ МАНГЫТСКОЙ ДИНАСТИИ (СЕРЕДИНА XVIII ВЕКА)

Джурозода Дж. Х., д.и.н., профессор, первый заместитель министра МОИН РТ
Саидов Б.Л., докторант PhD, ГОУ «ХГУ имени акад. Б. Гафурова»

В середине XVIII века Бухарское царство переживало очень сложный и судьбоносный этап своей политической, социальной и экономической жизни. В данном

периоде в Бухарском ханстве ещё господствовали патриархально-феодалные отношения. Представители чингизидской (аштарханидской) династии не смогли создать благоприятные условия для укрепления централизованной власти, что привело к ее разделению на несколько самостоятельных и полусамостоятельных владений. Межплеменные конфликты и центробежная политика отдельных феодалов отрицательно влияло на развитие городской жизни и сельского населения, нарушали устойчивый строй общественной жизни. Такая кризисная ситуация, по мнению академика В.В. Бартольда в XVIII веке была характерно «для всех мусульманских стран» [6, с.275], оно имело катастрофические последствия в особенности для Бухарского ханства и открыло путь для вторжения иностранных государств, имеющих интересы на данной территории.

Известно, что в труде Мухаммад Казыма «Номаи оламорои Надири» и в сочинении Мухаммада Вафа Карминаги «Тухфат-ул-хани» или «Тарихи Рахимхани» существуют уникальные сведения, где упоминаются события предшествовавшие походам Надир-шаха Афшора на Мавераннахр, в том числе Бухарского эмирата. Согласно сообщениям вышеупомянутых историков Надир-шах отправил своего сына Ризакули перед своим военным походом в Кандагар и Кабул на правобережье реки Амударья для подавления восстания правителя Андхуя – Алимардана [10, с.42]. Между 1736 и 1737 годами Ризакули-хан, являвшийся главой армии кизилбашов, вместе с Тахмоспханом, представителем джалаирцев, подчинил владение Балха и без согласия Надир-шаха с 12-тысячным войском переправился через реку Ому и осадил город Карши.²

В этот период правителем Карши был Хакимбий аталык. В начале, на помощь защитникам Карши пришёл правитель Хузара - Бабахан, но вскоре он по неизвестным причинам покинул поле боя и перешёл на сторону иранцев со своим трёхтысячным войском [8, с.118-119]. После этого случая Хакимбий просит помощи у Абулфайз-хана. Войска Абулфайз-хана вместе с войсками правителя Самарканда Одинакулбия и главы союза туркменских семи племён Миянкала Гайбуллахбия, а также туркмена Зухуркули прибывают на помощь к Карши. Однако сражение под Карши закончилось поражением Абулфайз-хана, но он вошёл в Карши и приготовился к противостоянию армии Резакули [10, с.46]. Военная команда Резакули сначала осадила Шулуцкую крепость и разрушила ее. При обороне этой крепости погиб туркмен Зухуркули. Мохаммадвафа Карминаги, анализирувавший неблагоприятный для бухарцев исход этой битвы, подчеркивает, что, хотя численность бухарской армии была в четыре раза больше, чем у кызылбашей, выиграть сражение они не смогли, так как у иранской армии было много оружия и боеприпасов. Войска иранцев хорошо были оснащены и Резакули имел в своем распоряжении 20 тысяч солдат и орудий европейского производства [10, с.47].

По просьбе эмира Бухары Абулфайз-хана на помощь бухарцам направляется 60 тысячное войско хана Хивы - Эльбарс-хана. Ризакули-хан был извещён об этом происшествии, он по требованию отца помирился с бухарцами и вернулся в город Балх [10, с.47]. Подробности этого события детально изложены в произведении Мирзы Махдихана Астарабади «Тарихи Надири» [12, с.139-140].

По сведениям Мухаммадвафаи Карминаги, в месяце раджаб 1153 г. хиджры, соответствующем сентябрю 1740 г., с целью покорения Бухары и Хивы Надир-шах через города Чорджуй перешёл на левый берег Амударьи и подчинил Бухару [10, с.48-50]. В

² Кизилбаша (турецкое: «красноголовые») — объединение кочевых тюркских племен Малой Азии и Азербайджана, которые носили головной убор с 12 красными полосами (в честь 12 шиитских имамов). Они были главной военной силой ордена Сефевидов. Источник: [http://umma.ua/ru/glossary/Kizilbashi_\(Kizilbashlar\)/440](http://umma.ua/ru/glossary/Kizilbashi_(Kizilbashlar)/440); Пигулевская; Н.В., Якубовский А.Ю., Петрушевский И.П., Строева Л.В., Беленицкий А.М. История Ирана с древнейших времён до конца XVIII века. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1958, с. 252.; Устод Айни считает, что часть армии Ирана в период Сефевидов носили красные шапки. В этом смысле вся армия Ирана и в дальнейшем последователи шиитской секты получили такое название.

это время один из самых влиятельных чиновников Бухарского ханства Мухаммад Хаким аталык мангыт, хотя имел родственные связи с Абулфайзханом, враждебно относился к нему. Он написал письмо Надир-шаху в котором выразил своё служение и покорность. Далее он военное вторжение Надир-шаха подчеркнул «счастьем» («саодатмандӣ») [10, с.51] и отправил своего сына Мухаммада Рахимбий вместе с матерью к Надир-шаху, с ценными подарками и пригласил его в Бухару. Надиршах, в свою очередь, очень хорошо принял Рахимбия и некоторое время удерживал их в своей резиденции [10, с.52].

По свидетельству официального историка Надир-шаха Мирзы Мухаммада Махдихана Астарабата, в состав делегации Бухары, прибывшей в резиденцию царя Ирана, входили, помимо Рахимбия, также наместники Гисара и Карши и несколько сановников и вельмож двора, которых приветствовал царь и каждый из них был награжден ценной одеждой и подарками, соответствующими их статусу [12, с.141].

Согласно имеющимся историческим источникам, в целях усиления своего политического влияния, Хакимбий аталык, в целях укрепления своего политического влияния, во время встречи с Надир-шахом Афшара, который по приказу Абулфайз-хана заключил союз в присутствии ряда сановников и вельмож и джуйбарских шейхов в резиденции Надир-шаха в Чорджуе [1, с.177], доложил о неустойчивом положении хозяйственной жизни шаху Ирана, подробно описал и выразил свои услуги и вручил грамоту Абулфайзхану. В этом письме Абулфайзхан выражает своё удовлетворение присутствием Надир-шаха в Чорджуе [10, с.53].

После этой встречи Хакимбий получил официальное полномочие на ведение государственных дел от имени Надир-шаха, вернулся в Бухару в качестве его представителя и избрал своей резиденцией медресе Мири Араб, и призвал народ обращаться к нему одному в решении различных вопросов. Таким образом, в Бухаре фактически создаётся двоевластие, и Мухаммад Хакимбий вскоре признается великим эмиром [10, с.54].

Абулфайзхан осведомившись об этом деле, пытался уничтожить Хакимбия под предлогом созыва особого собрания при дворе. Однако Хакимбий понял намерение хана и не явился на это собрание, а сам хан отправился в резиденцию Хакимбия в медресе Мири Араб. По указанию Хакимбия аталыка его воины открыли огонь по хану и его окружению, а Абулфайз-хан пришёл в замешательство и был вынужден в спешке вернуться в Арк.

В это же время Надир-шах находился в своём временном лагере в Чорбакре под Бухарой. Абулфайзхан отправился к нему с выражением повиновения и повеления 12 сентября 1740 года [12, с.142]. По свидетельству Мухаммадвафаи Карминаги, наряду с Абулфайзханом, некоторые из придворных и эмиров и судей (кази) областей, в том числе Мухаммад Аминбий из Хисара, Олмабий из Шахрисабза, Якуббий из Кубадяна, Гайбуллахбий и Абдусатторбий из Миянкала, Тагоймурадбий из Нурато [10, с.58]. В этой встрече Абулфайзхан почувствовал свою слабость и, надеясь на благосклонность и милость царя Ирана, вместе со своими сановниками и вельможами перешел в подчинение Надир-шаха. Согласно сведения Садриддина Айни Надиршах с большим почетом и уважением относился к Абулфайз-хану и возложил на его голову наследственную корону [3, с.7-8]. Он даже установил родственные отношения с Абулфайз-ханом, женился на одной из его дочерей Абулфайз-хан другую свою дочь выдал замуж за двоюродного брата Надир-шаха Али Кули-хана. [10, с.59]. Однако, несмотря на это, Надиршах поддерживал связь с администрацией Бухары только через Мухаммада Хакимбия.

Согласно сведениям Мухаммад Казима, на основании договора, подписанного обеими сторонами, Абулфайз-хан был обязан выплатить военную компенсацию в размере 200 тысяч харвар³ пшеницы, ячменя и других видов фуража, а также включить

³ Харвар — единица массы (веса) в ряде мусульманских стран. Харвар — это буквально "груз осла", представлял собой груз вьючных животных. Значение харвара сильно менялось в зависимости от времени и места употребления. Так, в Кандагаре один харвар был равен 10 местным маннам или приблизительно

12 тысяч своих войск под предводительством Рахимкула калмыка в иранскую армию. После смерти Рахимкула калмыка начальником бухарского войска был назначен Рахимбий [14, с. 43].

Кроме того согласно этому договору река Амударья устанавливается в качестве естественной границы государств, территории от Балха до Чорджуя входят в состав Иранского государства, а Бухара получает статус подчиненного государства [9, с.563-564]. Следует отметить, что после двадцатипятидневного пребывания в Бухаре Надиршах со своим войском двинулся на Хиву и отправил в Иран своего сына Резакули в сопровождении мангыта Рахимбия. Рахимбий в течении четырех лет находился на службе у Надиршаха.

Таким образом, подчинение Абулфайз-хана Надир-шаху означало конец самостоятельного управления страной аштарханидами и утрату ими своего социального и политического положения, что в конечном итоге привело к их свержению и присоединению к власти представителей племени мангытов [2].

Следует отметить, что после смерти Хакимбия аталыка - представителя Надиршаха в Бухаре в различных населённых пунктах вспыхнули беспорядки, а на территории государства воцарился хаос. Крупнейшее восстание произошло в Миянкале под предводительством Ибадуллаха хитая (представителя китайско-кипчакского племени). Он напал на Бухару в конце апреля 1745 года во время празднования Красного Цветка в мавзолее шейха Бахауддина, взял много добычи, брал собой много пленных [10, с. 68]. В сложившейся ситуации Надир-шах направил в Бухару военный отряд во главе Рахимбиеи и Шахкулиханом - правителем Марва, и Мухаммаду Рахимбию были даны широкие полномочия и была поставлена задача по стабилизации политической ситуации в Бухаре.

В Мерве к войскам Мухаммада Рахимбия присоединился военный отряд кызылбашей и туркмен с артиллерией, которую возглавлял сын Надир-шаха - Ризакули. Мухаммад Рахимбий сначала вошёл в деревню Газибад, а затем в Бухару, и Абулфайзхан принял его как «амирулумаро» (правитель правителей). Мухаммаду Рахимбию удалось вместе с иранской армией подавить восстание Ибадуллы, и он был вынужден оставить Миянкал и бежать в Ташкент, где впоследствии был убит. После этого Мухаммад Рахимбий направился в сторону Самарканда и Шахрисабза, подавил восстания в этих местах и наказал их участников.

Следует подчеркнуть, что влияние Рахимбия усилилось после подавления этих восстаний и наведения порядка в домашнем хозяйстве. Он воспользовался выполненным обещанием и оплатил замену ответственных государственных чиновников и назначил на их место своих близких родственников, а заодно приступил к организации лояльной ему армии.

Следует отметить, что в 1747 году Надиршах направил в города и уезды этого края свою карательную военную команду под предводительством Бехбуд-хана и Хасан-хана, под предлогом стабилизации положения в Мавераннахре. Операция, проведённая этим отрядом, построенной за счёт иранских кызылбашей, лезгинцев, тюркских османов (усман эли), афганцев и других народов, которые имели 30 орудий [10, с.82]. Данный отряд нанесла много разрушений в районах Мавераннахра [15, л.186б-197а]. В частности, в результате этой военной операции Ирану были подчинены Худжанд, Ташкент, Уtrar и Туркестан, а часть населения этих районов была переселена в Хорасан.

Воспользовавшись сложившейся ситуацией, Бехбуд-хан провел 9 июля 1747 года в Бухаре особое совещание с участием Рахимбия аталыка, сверг Абулфайз-хана, заточил его в саду Каландархана Арка, а его 12-летнего сына Абдулмумина провозгласил ханом, который практически не имел никакой власти [15, л.195а-195б].

251,55 кг. В Иране харвар с середины 14-го века был равен 288 кг, позже для приспособления к метрической системе иранский харвар был принят равным 300 кг. (См. об этом: <https://stopudov.info/units/harwar/>)

После этого случая Рахимбий аталык организовал лагерь кызылбашей в Фатхабаде, а чтобы свергнуть Абулфайз-хана, привлёк на свою сторону Джуйбарских шейхов. Рахимбий взял его в плен Абулфайз-хана и казнил его в медресе Мири Араб [14, с.44]. Садриддин Айни также подчеркнул побег Абулфайз-хана из рук Рахимбия и укрытие в одной из комнат медресе Мир Араб, и описывает его убийство следующим образом: «один из служащих Рахимбия вошел в комнату и отрубил голову чингизида (Абулфайз-хана – С.Б.)» [3, с. 9].

Мухаммад Рахимбий провел совещание в Бухаре с эмирами вилоятов: Мухаммадаминбием юз из Гисара, Илимбий кенегасом, Гайбуллох бахрином, Мухаммедаминходжа накибом и другими, и обсудил вопрос о свержении с престола Абулфайз-хана, и добился их согласия [10, с.115-116].

Мухаммад Рахимбий по просьбе аристократии из бюджета казны раздавал дары беднякам и ученым [13, с.287]. После прихода к власти, Рахимбий столкнулся с военными и политическими препятствиями. Кроме того, войска кызылбашей выразили свое недовольство к политике Рахимбия и осадили Бухару. По сведениям Мухаммедавафа Карминаги, основное сражение произошло у ворот Самарканда и Намазгоха. В сражение армия Рахимбия оказала иранцам (кызылбашам) ожесточённое сопротивление [10, с.125-126]. В этой ситуации распространилась весть об убийстве Надиршаха его племянником Аликули-ханом. В результате в Бухарском ханстве возникает кризисная ситуация. Началось политические изменения в Бухаре. Рахимбий раздал командирам кизилбашов подарки и заставил их покинуть Бухару. Большая часть иранцев покинули Бухару. Но некоторые из них (афтанцы, лезгинцы и османские турки) остались в Бухаре и присоединились к армии Рахимбия [10, с. 129].

Так завершилось позорное 36-летнее правление Абулфайз-хана Аштарханида (1711-1747), что было вызвано обострением политической раздробленности, внутренних конфликтов, иранским военным нападением на Бухару.

Следует подчеркнуть, что после убийства Абулфайз-хана Мухаммад Рахимбий мангыт обратил свое внимание на укрепление политической власти в Бухаре [7, с. 89]. Укрепление центральной власти считался важной задачей первого периода правления Рахимбия. Согласно сведениям, Мухаммадавафо Карминаги, Рахимбия в этом деле поддерживали видные правители областей и государственные чиновники как Даниялбий, Имам Гулибий, Мухаммад Аминбий юз из Гиссара, Олимбий кенагас из Шахрисабза, Мухаммад Аминходжа из Чорджуя, Гайболлахбий бахрин из Мянкала, Якуббек из Кубадиана, Джахангирбий сарай из Хузара и др. [10, с. 128].

Но вскоре Рахимбий столкнулся с сопротивлением отдельных племен, против него восстал Рахимбий Тагаймурад из Нура, призвавшего к себе на помощь казахов из Кыпчакской степи, Гайбуллу бахрина и представителей етти уруга. В этих сражениях армия Рахимбия под предводительством Джумакульбаходура мингбоши одержала победу [10, с. 132-138].

Следует отметить, что Мухаммад Вафа из Карминаги также сообщил о неудачном покушении на Рахимбия в месяц Рамадан в 1748 году, которое было организовано человеком по имени Ходжа Туйгун сарай [10, с. 146].

Более того, в период с 1749 по 1750 годы противники Рахимбия, такие как Мухаммад Аминбий юз из Хисара, Субханкулибий со своим сыном Мухаммад Амин бек кенагасом из Шахрисабза, Фазилбий юз из Ура-тюбы, Тагоймурад буркут из Нура, Асадбий кунгурат из Киштута, Муса и Хайдар из Ургута собрались в крепости Насаф (Карши) со своим войском и предприняли меры к свержению Рахимбия, однако Рахимбий послал им особый отряд и подавил это восстание [10, с. 159-162], а мятежники были изгнаны из Карши и отступили в свои провинции. Тагаймурад буркут из Нура объявил о своей покорности Рахимбию [10, с. 162-164]. Рахимбий восстановил свою власть в Карши, затем вызвал к себе правителя Шахрисабза и некоторых правителей других областей и казнил их. По поводу этого случая Мирза Абдулазиз Сами писал, что: «Тогда он (Рахимбий) направил войско в сторону Хисара. После оккупации Хисари Шодмон он назначил там наместником своего дядю Данияла аталыка... Его

армия дошла до Самарканда и Ура-тюбе, присоединила эти территории к территории своего государства, наказал бунтовщиков в каждой области, а наместником Ура-тюбе назначил своего раба Кутлибойбия» [14, с. 146].

Несомненно, что эти победы Рахимбия были временными, ибо назначенный им правитель в Ура-тюбе правил всего один год. В этот период Шахрисабз стал важным центром сопротивления. В то же время главы племени кенагас Олимбий и Субханкули отказались от подчинения Рахимбию. Борьба с ними продолжалась два года (1750-1752). Рахимбий организовал четыре военных похода в сторону Шахрисабза и жестоко расправился с мятежниками. В результате тысячи ни в чем не повинных людей были убиты, их сады и поля превращены в руины, разрушены десятки ирригационных сооружений, разграблены города и села [5, с. 116].

Следует отметить, что в 1753 году с согласия мусульманской знати и духовенства Рахимбий Аталики пришёл на престол с титулом эмира. В 1753-1754 годах он совершил поход в направлении Джиззах и Ура-тюбе, в чем ему помогал Кокандский хан Эрдор-наби [11, с. 283]. Во время войны сражался с правителем Ура-тюбы Фазилбий юзом, а также Мухаммадом Аминбием из Хисара. Нужно подчеркнуть, что эта битва заканчивается поражением Рахимбия [10, с. 218-227], и после этого случая он начинает занимать мелкие поместья, чтобы увеличить своё влияние.

После государственного переворота Рахимбий объявил на время будущим ханом младшего сына Абулфаиз-хана - Убайдулла-хана. Но вскоре он умершил его. В 1756 году Рахимбий женился на дочери Абулфайзхана Юлдуз Бегим [16, с. 3], объявил себя ханом и практически положил начало правлению династии мангития [4, с. 266-269].

Для подтверждения легализации власти Рахимбия, согласно монгольской традиции, совершается обряд коронации – «поднятия на белой кошме». После церемонии коронации Мухаммад Рахимхан уделил серьёзное внимание вопросу налаживания хороших отношений с правителями областей, городов и районов, замене чиновников, так как ему было необходимо на деле укрепить свою власть и навести порядок в системе управления.

Таким образом, воспользовавшись ослаблением власти Аштарханидов, нашествием Надир-шаха в Бухару представитель династии мангытов Мухаммад Рахимбий сумел утвердиться у власти и создать новое государство – Бухарское ханство.

Литература:

1. Абдураимов М.А. Очерки аграрных отношений в Бухарском ханстве в XVI - первой половине XIX вв.- Ташкент, 1966. Т.1. – 370с.
2. Абулфейз-хан // <http://www.zolotuhakompah.ru/heowuplvopoevt49/>
3. Айни С. Таърихи амирони мангитияи Бухоро./ Куллиёт, ч.10. -Душанбе: Ирфон, 1966. - 191с.
4. Анке фон Кюгельген. Легитимация среднеазиатский династии мангитов в произведениях их историков (XVIII-XIX вв.). Алматы: Дайк-Пресс, 2004.- 516с.
5. Ахмедов Б.А. Историко-географическая литература Средней Азии XVI–XVIII вв. (Письменные памятники). – Ташкент: Фан, 1985.- 263с.
6. Бартольд В. В. Сочинения. - М.: Изд-во вост. лит-ры, 1963, Т. 2, Ч.1. -1020с.
7. Фафуров Б.Ф. Точикон. Охирҳои асри миёна ва давраи нав. Китоби дуюм. – Душанбе: Ирфон, 1985, - 416с.
8. История народов Узбекистана.- Ташкент, 1947.- Т. 2. –511с.
9. История Узбекской ССР. Т. I. -Ташкент, 1967.
10. Карминагӣ Муҳаммадвафо. Тӯҳфат-ул-хонӣ. Муқаддима, таҳияи матн, нусхабадал, таълиқот ва феҳристҳои Ҷамшед Ҷӯразода ва Нурулло Ғиёсов. – Хучанд: Ношир, 2018. – 976с.
11. Материалы по истории Средней и Центральной Азии X-XIX вв. – Ташкент, 1988.

12. Мирза Мехди-хан Астрабадский. Истории Надир-шаха («Тарих-и Надири») // Материалы по истории туркмен и Туркмении. Т.2. XVI-XIX вв. Иранские, бухарские и хивинские источники. -М.-Л. АН СССР. 1938.

13. Мирза Салимбек. Таърихи мутакаддимин ва мутааххирин./Пер. с персидско-гадж. на узб. язык Н. Йулдашева. - Бухоро, 2003.

14. Мирзо Абдулазим Сами. Таърих-и салотини мангития (История мангытских государей)/ Изд. текста, предисл., пер. и примеч. Л.М. Епифановой. –М., 1962. –178с.

15. Мухаммад Казим. Наме-йи Аламара-йи Надири. Т.3 -М.: Наука, 1966.

16. Мухторов А. История Ура-тюбе (конец XV – начало XX вв.). – М., 1998.- 278с.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ БУХАРСКОГО ХАНСТВА ВО ВРЕМЯ ВОЗВЫШЕНИЕ МАНГЫТСКОЙ ДИНАСТИИ (СЕРЕДИНА XVIII ВЕКА)

Статья посвящена к политическому состоянию Бухарского ханства в период возвышения династии мангытов. В статье говорится о политической ситуации государства Аштарханидов, нападение Надир-шаха афшара на Бухару, приход к власти Мухаммад Хакимбия, подавление народных восстаний и начало правления Мухаммад Рахимбия, убийства Абулфайзхана и устранение противников Рахимбия.

Кроме того он также охватывает вопросы церемонии поднятия на кошке, замена должностных лиц, усилий Мухаммад Рахим-хана по централизации государства, подчинения отдельных областей, похода Мухаммад Рахим-хана на Джизак, Ура-Тюбе и Гиссара.

В заключении указывается, что, воспользовавшись ослаблением власти Аштарханидов и нападением Надир-шаха на Бухару, представитель мангытской династии Мухаммад Рахимбий сумел захватить власть в Бухаре и основать новое государство под названием Бухарское ханство.

Ключевые слова: политическая ситуация, Бухарское ханство, Аштарханиды, Абулфайз-хан, династия Мангытов, Мухаммад Рахимбий, исторические источники, Мухаммад Вафа Карминаги, «Тухфат-уль-хани»

ВАЗЪИ СИЁСИИ ХОНИГАРИИ БУХОРО ДАР ЗАМОНИ ЗУҲУРИ ХОНАДОНИ МАНГИТИЯ (МИЁНАИ АСРИ XVIII)

Мақола ба баррасии вазъи сиёсии хонигарии Бухоро дар замони зуҳури сулолаи мангития бахшида шудааст. Дар мақола оид ба вазъи сиёсии давлати Аштархониён, ҳучуми Нодиршоҳи афшор ба Бухоро, ба сари ҳокимият омадани Мухаммадхакимбий, паҳши шӯришҳои халқӣ ва ба ҳокимият соҳиб шудани Мухаммадраҳимбий, қатли Абулфайзхон, аз байн бурдани муҳолифони Раҳимбий маълумот дода мешавад.

Инчунин он фарогири масъалаҳои маросими намадбардорӣ (тоҷгузорӣ), ивази мансабдорон, талошҳои Мухаммадраҳимхон баҳри мутамаказ кардани давлат, тобӣ намудани вилоятҳои алоҳида, лашкаркашии Мухаммадраҳимхон ба самти Ҷиззах, Ӯротеппа ва Ҳисор мебошад.

Дар ҳулоса ишора мешавад, ки аз суғст шудани қудрати Аштархониён ва ҳучуми Нодиршоҳ ба Бухоро истифода бурда, ба намояндаи сулолаи мангитҳо Мухаммадраҳимбий муяссар гардид, ки ҳокимияти худро дар Бухоро ба даст гирад ва давлати навро бо номи хонигарии Бухоро таъсис диҳад.

Вожаҳои калидӣ: вазъи сиёсӣ, хонигарии Бухоро, Аштархониён, Абулфайзхон, сулолаи Мангития, Мухаммадраҳимбий, сарчашмаи таърихӣ, Мухаммадвафои Карминагӣ, «Тухфат-ул-хонӣ»

THE POLITICAL SITUATION OF THE BUKHARA KHANATE DURING THE RISE OF THE MANGYT DYNASTY (MID- XVIII CENTURY)

The article is devoted to the political state of the Bukhara Khanate in the period of the proclamation of the Mangyt dynasty. The article talks about the political situation of the Ashtarkhanid state, the attack of Nadir Shah Afshar in Bukhara, the coming to power of Muhammad Kakimbiya, the suppression of popular uprisings and the beginning of the reign of Muhammad Rakhimbiya, the murders of Abulfaizkhan and the elimination of opponents of Rakhimbiya.

In addition, it also covers the issues of the raising ceremony on a felt mat, the replacement of officials, the efforts of Muhammad Rakhim Khan to centralize the state, the subordination of certain regions, the campaign of Muhammad Rakhim Khan to Jizzakh, Ura-Tyube and Gissar.

The conclusion states that, taking advantage of the weakening of the power of the Ashtarkhanids and the attack of Nadir Shah on Bukhara, the representative of the Mangit dynasty, Muhammad Rakhimbiy, managed to seize power in Bukhara and found a new state called the Bukhara Khanate.

Keywords: political situation, Khanate of Bukhara, Ashtarkhanids, Abulfayz Khan, Mangyt dynasty, Muhammad Rakhimbiy, historical sources, Muhammad Vafa Karminagi, "Tukhfat-ul-Khani"

Сведения об авторах: Джуразода Джамшед Хабибулло, доктор исторических наук, профессор, первый заместитель министра образования и науки Республики Таджикистан

Саидов Бахтиёр Латифович, докторант PhD, кафедры истории таджикского народа ГОУ «ХГУ имени акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд). E-mail: saidov-b-1995@mail.ru.Tel.: +992928188009

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷуразода Ҷамшед Хабибулло, доктори илмҳои таърих, профессор, муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

Саидов Бахтиёр Латифович, докторанти (PhD)-и кафедраи таърихи халқи тоҷики МДТ «ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров» (Тоҷикистон, Хучанд). E-mail: saidov-b-1995@mail.ru.Tel.: +992928188009

Information about the authors: Jurazoda Jamshed Habibullo, Doctor of Historical Sciences, Professor, first Deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan

Saidov Bakhtiyor Latifovich, (PhD) doctoral student of the department of the history of the Tajik people under the SEI «KhSU named after acad. B. Gafurov» (Tajikistan, Khujand), E-mail: saidov-b-1995@mail.ru.Tel.: +992928188009

ТДУ: 343.1 (2-точ)

ТКТ:62.1 (2-точ)

A-17

ОҒОЗ ВА РАФТИ ҚОРҶОИ СОҲТМОНӢ ДАР ШОҲРОҶИ КӢЛОБ – ДАРВОЗ (ҚАЛЪАИ ХУМБ)

Назарзода П.С., д.и.сиёсӣ, дотсент, Акрамова С.А.,- ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

«Тибқи рейтингҳои Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ дар доираи нишондиҳандаи қобилияти рақобати байналмилалӣ Тоҷикистон аз ҷиҳати сифати роҳҳо ва рушди инфрасохтор мавқеи хубро ишғол намуда, дар ин ҷода ба ҳайси кишвари пешқадам дар минтақа арзёбӣ гардид».

Эмомалӣ Раҳмон

Роҳҳо дар ҳама маврид воситаи ба ҳам наздик намудани одамон, ҳамчунин воситаи ҳалли мушкилоти одамон, ободии шаҳру деҳот ва рӯзгори сокинони кишвар мебошанд. Ҳамин аст, роҳҳо дар дилхоҳ марҳалаҳои таърихӣ халқу миллатҳо ба сифати воситаи муҳими пайвандкунандаи қисматҳои ҷуғрофӣ ва дар ин маврид беҳтар намудани шароитҳои зиндагии инсонҳо манфиат мебахшанд.

Роҳи автомобилгарди Кӯлоб – Дарвоз (Қалъаи Хумб), аз ҷумлаи иншоотҳои нотаъри замони шуравӣ ба шумор меравад. Аҳамияти бузурги ин роҳ пеш аз ҳама аз он иборат буд, ки вай метавонад минтақаи Кӯлобро бо Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ пайваст намояд ва бо ҳамин роҳи доимии маркази ҷумҳуриро дар қисматҳои ҷанубии кишвар то ба Помир ва аз он ҷо ба давлати Чин пайваст намояд. Дар сатҳи баланди роҳсозӣ бунёд намудани ин роҳ метавонист аҳамияти байналхалқӣ пайдо намояд, зеро ба воситаи ин роҳ давлатҳои Осиёи Марказӣ то ба давлати Чин ва аз он ҷо ба қисматҳои Осиёи Ҷанубӣ пайваст мешаванд.

Бунёдкорҳои давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии кишвар беназир мебошанд. Ин қомебиҳо маҳз дар баҳши сохтмони роҳҳо ба сифати воситаи хуби баромадан аз бумбасти коммуникасионӣ ва ҳалли мушкилоти ҳаётии аҳоли нақши муҳим доранд. Аз ҷумлаи ҷунин роҳҳо метавон бунёди роҳи автомобилгарди Кӯлоб - Қалъаи Хумб – ро номид, ки барои рушди ҳамаҷонибаи иҷтимоӣ иқтисодии минтақаи ҷануб ва махсус қисмати Бадахшони Кӯҳӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи ду даҳсолаи охир мақом ва нақши махсусро мебозад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми соли 2017 – уми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳор доштанд, ки Ҳукумати Тоҷикистон имрӯзҳо барои татбиқи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ доир ба таҷдиди роҳи Душанбе - Қӯрғонтеппа, Хучанд - Исфара, Кӯлоб- Шамсиддини Шохин, Шкев – Қалъаи Хумб, Темурмалик - Балҷувон - Ховалинг ва қитъаҳои дигар дар ҳаҷми 7,7 миллиард сомонӣ қорқоро ба анҷом мерасонад. [8, с. 12]

Мебояд зикр намуд, ки дар роҳандозии нақшаҳои бунёдии роҳҳои кишварамон ибтикорот ва мақоми Пешвои миллат беназир мебошанд. Зеро тарҳрезии лоиҳаҳо ва барномаҳои бунёдии ҳама роҳҳои пайвандкунандаи кишвари азизамон Тоҷикистон дар замири тадбирҳои пайвастаи ӯ рӯи қор меоянд. Лоиҳаи пешакии роҳи мошингарди Кӯлоб - Қалъаи Хумб - Хоруғ аз рӯи баъзе маълумоти бойгонӣ ҳанӯз дар соли 1929 тайёр гардида буд. Вале дар давоми солҳои ҳокимияти шуравӣ барои сохтмони ин роҳ ҳеҷ гуна тадбирҳо андешида нашуд. Танҳо дар соли 1984 лоиҳаҳои пешакии ҳақиқии бунёди ин роҳ омода мегардад. Дарозии роҳ аз шаҳри Кӯлоб то Қалъаи Хумб 168 км ва то Хоруғ 400 км - ро ташкил меод. Лоиҳаи 106 км роҳро институти лоиҳакашии ҷустҷӯи «Тоҷикгипротрансстрой» ва лоиҳаи 62 км онро то Қалъаи Хумб институти лоиҳакашии шаҳри Тифлиси Ҷумҳурии Гурҷистон омода сохта буданд. [11]

Масофаи ин роҳҳо: роҳи Кӯлоб – Шуурообод (26, 7 км), Шуурообод – Анҷироби Поён (27, 7 км) ва аз Анҷироби Поён то Қалъаи Хумб, қад – қади дарёи Панҷ, дар сарҳади давлати Афғонистон масофаи 115 км- ро дар бар мегирифт. [9]

Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон бо назардошти хеле манфиатбахш будани ин роҳ барои минтақаи Кӯлоб, ҳанӯз дар соли 1993 масъалаи ба охир расонидани ин иншооти муҳими хоҷагӣ ва саноатиро ба миён гузошта буд. Сохтмони ин роҳ дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ хеле душвор буд. Зеро мунтазам дар минтақаҳои сарҳадӣ нооромӣ қори роҳсозонро мураккаб мекард. Соли 1996 дар давраи нисбатан муътадилӣ дар сарҳад бо Ҳимоя аз марзбонон, қори роҳсозон аз ду ҷониб вусъат меёбад. Барои аз нав тармим ва васеъ намудани роҳи Қалъаи Хумб ва Зигар, дар масофаи 64 км, ки дар замони шуравӣ сохта шуда буд, қорҳои сохтмонӣ оғоз ёфтанд. [2, с. 783] Роҳи пештар сохташуда ҷавобгӯи талабот набуд. Зеро паҳноии роҳ на чандон васеъ буд. Мувофиқи қоидаи талаботи роҳсозии байналмиллалӣ мебоист паҳноии ин роҳ ба 12 м мерасид. Ҳамзамон, сохта ба истифода додани пули 36 метра ва бунёди бештар аз 60 – 70 иншооти сунъӣ дар назар гирифта шуда буд. Дар минтақаҳои дигари роҳ бошад,

сохтани 14 -15 купруки калонро ба нақша дароварда буданд. Ҳар кадоме аз ин купрукҳо мебоист 80 тонна вазро бардорад. То соли 1996 минтақаҳои асосии ин роҳ дар хати аввал омода гардид. [9.]

Акнун масъалаи васеъ сохтан ва ба анҷом расонидани кори душвори қисмати кӯҳии роҳ, ки масофаи 11 км – ро дар бар мегирифт, ба миён омад. Сохтмони ин минтақа 4 солро дар бар гирифт. Танҳо барои коркарди якуми 11 км роҳ дар қисмати кӯҳӣ 9 миллион доллари амрикоӣ зарур буд. Ҳукумати Тоҷикистон ба воситаи имкониятҳои худӣ ва ҷалби самояи хориҷӣ, тавонист дар зарфи 4 сол ин роҳи ҳаётан муҳимро барои минтақаи ҷануби Тоҷикистон сохта ба истифода диҳад. Роҳи байни Кӯлоб то Шуробод ханӯз дар солҳои 80 – уми асри ХХ сохта шуда буд ва масофаи он 26,7 км-ро ташкил меод. Давоми роҳ аз Шуробод то Анҷироби поён низ тайёр буд. Аммо, бояд ёдовар шуд, ки ин роҳҳо бо мурури замон қисман вайрон шуда, бо тармиру таҷдид ва тавсия эҳтиёҷ доштанд. 64 км роҳи Қалъаи-Хумб то Зигар мавҷуд буд, аммо роҳ ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ набуд. [1, с. 531 - 533] Барои вусъат пайдо намудани роҳи мазкур дар он солҳо Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Президенти кишвар корҳои назаррасеро анҷом додааст. Агарчӣ миёнаҳои солҳои 80-уми садаи бист ба сохтмонҳои оғоз бахшида буданд, кор хеле суст пеш мерафт. Ба сохтмони он пас аз солҳои 1996-97-и садаи ХХ суръат бахшида шуд. Сардори давлат Эмомалӣ Раҳмон, қисматҳои душворгузари онро (ҳатто дар баъзе ҷойҳо пой пиёда) дида баромаду масъалаи сохтмонро ба истифода доданаширо ҷиддан ба миён гузошт. Ба он моҳияти байналхалқӣ дода, диққати сармоягузори хориҷиро ба сохтмони ин роҳ ҷалб намуд. [7, с. 78]

Ҳамин буд, ки тибқи лоиҳаи навбатӣ бунёди роҳи автомобилгарди мазкур дар марҳалаи нави соҳибистиклолӣ, солҳои 1996-1997 дар давраи душвори фочиаи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон бо маблағгузориҳои ҳазинаи Қувайти Рушди Иқтисодии Араб (16,25млн. доллари ИМА), ҳазинаи ОПЕК рушди байналмиллалӣ (4,00 млн. доллари ИМА), ҳазинаи Саудии Рушд (6,00 млн. доллари ИМА) ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (5,50 млн. доллари ИМА), дар маҷмуъ 31,75 млн. доллари ИМА дар амал татбиқ мегардад. Бояд гуфт, ки ин маблағҳо қарзи дарозмуддат буданд ва бо суди (фоизи) кам давоми бисту панҷ сол ҳукумати мо онҳоро бояд баргардонад. Корҳои сохтмонӣ дар роҳ аз тарафи ВМКБ ба самти Қалъаи Хумб бо танаффус ханӯз аз моҳи май соли 1986 идома дошта, дар миёнаи соли 1996 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз нав вусъат гирифт. Сохтмони роҳ дар самти Кӯлоб ба мисоли ҷанге буд миёни кӯҳҳо ва инсон, дар миёни сохтмончиён ҷунин қоидае мавҷуд буд, ки мавқеи оғози кор ҳамчун нуқтаи аввал маҳсуб ёфта, ба самти пеш дараҷаи иҷроӣ корҳоро ҳисоб мекарданд. Маҳз бо кӯшишҳои сардори давлат дар солҳои 1996-98 ба сохтмони ин роҳи ҳаётан муҳим суръати нав бахшида шуд. Дар натиҷаи тарҳрезӣ ва нақшабандии роҳ, охириҳои моҳи январӣ соли 1999 дар ҳамин шакл, дар деҳаи Янширун маросими ифтитоҳи роҳи Кӯлоб - Қалъаи Хумб баргузор гардид. [5] Нуқтаи аввали сохтмони роҳи Қалъаи Хум – Кӯлоб, деҳоти Зигар қарор дода шуд ва ин мавқеъ пур аз санг буда, аҳолии он ҳатто барои ҷаронидани ҷорҳои худ ҷарогоҳ надошт. Дар замири оғози ин роҳ тадриҷан Зигар ба шаҳраки коргарӣ мубаддал гардид. Бригадаи сохтмонӣ бо сардории Ғайрат Хумаров саргарми кор буданд, дар муддати кӯтоҳ хобгоҳи коргарон, бинои маъмурӣ, майдончаи нишастӣ ҷарҳбол, ҳавзи шиноварӣ, ошхона, нуқтаи таъмини техникӣ ва дигар биноҳо сохта шуданд. Тамоми объектҳои сохтмонӣ ба 5 участка тақсим карда шудаанд ва барои яке аз ин участкаҳо, ки идораи сохтмони 895 «Средзастрой» кор мекард, 44 миллион рубл ҷудо карда шуд. Тули роҳи пештараи Душанбе - Қалъаи Хумб- Хоруғ 523 км- ро ташкил меод ва аз роҳи ниҳоят душвори кӯҳӣ мегузашт ва танҳо 6-7 моҳ метавонист дар давоми сол ба мардум хизмат кунад. Ҳамин буд, ки дар замони шуравӣ маводҳои барои зиндагӣ муҳимми Бадахшонро танҳо дар тобистон таъмин менамуданд. Роҳи нави Кӯлоб - Қалъаи Хумб - Хоруғ бошад, 400 км-ро ташкил меод ва метавонист дар давоми сол ба мардум хизмат расонад, ки ин албатта барои беҳдошти зиндагии ин минтақаи дурдасти Тоҷикистон аҳамияти муҳим дошт. Ниҳоят 30 январӣ соли 1999 роҳи нақлиёти автомобилгарди Кӯлоб – Дарвоз (Қалъаи Хумб) ба истифода дода шуд. [6, с. 409]

Аввалин борҳои маводи хӯрока ва хоҷагиро аз маркази ҷумҳурӣ ба воситаи ҳамин роҳ ба Вилояти Кӯхистони Бадахшон оварда расониданд. Меҳнати садоқатмандонаи роҳсозон имконият фароҳам овард, ки дар марҳалаи аввал як қисмати шоҳроҳи Абрешим ба истифода дода шавад. Ба ифтихори он дар мавзеи Яхчи поён митинги серодаме барпо гардид. Мардуми маҳал ашки шодӣ мерехтанд, зеро маҳз туфайли ин роҳ шаҳри бостонии Кӯлоб ба маркази қабули меҳмонону тоҷирони зиёде аз кишварҳои Ҳиндухитой хоҳад гашт. Борҳои зиёди тоҷирон ба воситаи қатораҳои поезд ба Кӯлоб меоянду ба мамолики Шарку Чануби Осиё интиқол меёбад. Бояд гуфт, ки кушодани ин роҳ имконият медод, ҳатто дар мавсими зимистон низ борҳои маводи заруриро ба вилояти Бадахшони Кӯхӣ таъмин намояд. Роҳи пештараи Душанбе-Қалъаи Хумб бо роҳи Фарм ва ағбаи душворгузари Хобу Работ мегузашт, ки дар мавсими зимистон фаъолият намекард. Ин роҳ аз моҳи ноябр то моҳи май, зиёда аз 6 моҳ аз фаъолият мемонд. Дар мавсими зимистон роҳи Помир танҳо ба воситаи Ҷумҳурии Қирғизистон бо роҳи Ош- Мурғоб- Хоруғ сурат мегирифт, ки баъди пош хӯрдани Иттиҳоди шуравӣ истифода аз ин роҳи дароз зараровар гардида буд. Роҳи нави автомобилгарди Кӯлоб – Қалъаи Хумб (Дарвоз) аз ҷиҳати бунёди мавқеи ҷуғрофӣ вобаста ба шароити Тоҷикистон дар шароити бештар мусоид омода мегардид, ки масофаи нисбатан кӯтоҳ ва дар ҳама фасли сол истифодашаванда буд. Дар ҳама мавриди сол аз он истифода бурдан имконият дошт. Ин роҳ агарчӣ аз соли 1999 дар хизмати мардум қарор дошта бошад ҳам, ҳоло дар қисматҳои кӯхӣ таъмирталаб мебошад. Ҳамин аст, ки то ба имрӯз дар баробари дар хизмати аҳоли қарор доштаниш, ҳамзамон таъмиру тармими он бо мақсади ба талаботи стандартҳои роҳи байналхалқӣ омода намудани он, идома дорад. [11]

Ин роҳ имрӯзҳо ба сифати роҳи пайвандкунандаи Аврупо бо Осиё хизмат менамояд. Мо мутмаин бар онем, ки ин роҳ шаммае аз роҳи собиқӣ аҷдодони гузаштамон чун «роҳи абрешим» қарор хоҳад гирифт ва барои ҳамаи давлатҳои ҷаҳон хизмати шоиста хоҳад кард. Вусъати минбаъдаи бунёд ва мумфаршкунии роҳи автомобилӣ мазкур ба ибтидои марҳалаи ҳазораи нав рост меояд. Аз ҷумла, аввали кори сохтмон моҳи январӣ соли 2003 оғоз ёфта буд ва то охири июни соли 2003, 85,3% корҳо иҷро шуданд. Аниқтараш, дар масофаи 30 километр қорҳои заминӣ пурра ва дар масофаи ҳашт километри боқимонда қорҳои заминӣ дар марҳилаи анҷомёбӣ қарор дошта буданд. Купрукҳои Хостав ва Пунишор барои ҳаракати мошинҳо кушода шуда буданд. Сохтмони 133 қубури обгузар ва 1101 метр бетонии тақягар ба анҷом расидаанд. Дар масофаи 16,1 километр таҳкурсии қабати роҳ барои мумфарш тайёр ва мумфаршкунӣ дар масофаи 14 километр анҷом ёфта, сию ҳашт километр дар шароити кӯхистон масофаи тулонӣ, роҳи автомобилӣ деҳаҳои Шкев ва Зигарро хеле наздик кард. Ин шоҳроҳ мутобиқи шароитҳои байналмилалӣ сохта шуда истодааст ва қоршиносон аз ҷиҳати ҳосияти нозуқӣ ва аломатҳои фарқкунанда онро мушқилтарин иншоот дар олам азрӯбӣ мекунад. Ба хотир биёред, мавзеи Девдараро, ки имрӯз тағйири ном карда, Гулдара шудааст. Як даъвату ҳидояти Чануби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки «Девдара бояд Гулдара шавад!» ба роҳкушоён руҳи илҳом, қувваю часорат бахшида, кӯхдевори сангинеро, ки аз қаъри дарёи Панҷ ибтидо ёфта, сар ба фалак афрохта буд, шикафта фатҳ намуданд. Имрӯз касе панҷ сол пеш он манзараи пурхавфу хатари афсонавиरो дида буд, ҳоло ин ҷо як гулгашти сабзу хуррамро мебинад, ки бе муҳобот ангушти ҳайрат мегарад ва аҳсант ба қудрати инсон, дасту бозуи муъҷизаофарӣ он мегӯяд. [13.]

Чунин нуктаҳои мушқилкор дар қитъаи километрии 35 +000 ва КМ47+000 ҷойдоранд ва қору амалҳои иловагиро талаб мекунад, вале мутаассифона, дар таҳияи лоиҳа ҳамаи ин ба ҳисоб гирифта нашудааст. Роҳсозон километри 35-умро барои мушқилкушоияш Девдараи дуҷум менамиданд, зеро агар дар ин қитъа тегаи кӯхро тарконда сатҳи онро ба андозаи 110 метр паст кардан зарур мегардид, пас дар километри 47-ум бошад сатҳи роҳро баланд кардан лозим аст. Дар сохтмони ин роҳи мушқилӣ ё монетаи дигар аз он тарафи соҳил аз ҷониби кишвари Афғонистон руҳ медод. Обхезиҳое, ки даҳаи охири моҳи июни соли 2003 ба амал омаданд, соқинони

маҳаллаҳои наздисарҳадии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон гумон карданд, ки гӯё аз сари таркиши кӯҳпораҳои ин тарафи соҳил сарзадаанду хонаву ҳавлиҳои лаби соҳил зарар дидаанд. Соҳибонашон чуброни зарарро талаб доранд аз он ҷониб бо яроқҳои оташфишон таҳдидан, ба суръати корҳо монет мешаванд. Ҳамин буд, ки аз 24-уми июни соли 2003 корҳои сохтмонӣ дар ин қитъаҳо тамоман қатъ мегардад. Новобаста аз ин бо истифода аз дипломатияи муваффақ дар сарҳад бо кишвари Афғонистон имкониятҳо рӯи кор омаданд, ки сохтмони ин шоҳроҳ аз нав вусъат ёбад. Бояд ишора кард, ки фасли тобистони соли 2004, ки барои сохтмони роҳ ниҳоят қулай ва пурсамар буд, диққати асосӣ, ҷидду ҷаҳди ҳаматарафаи фармоишгари лоиҳа – Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маркази татбиқи лоиҳаи сохтмони роҳи автомобилгарди Шкев - Зиғар ва пудратчӣ-ширкати Туркии Ovak INSAAT («ОЯК ИНШООТ») ба анҷоми пурраи корҳо дар ин қитъа равона мегардад. Кор дар се баст ба роҳ монда шуда буд. Мутобиқи нақша, моҳи августи соли 2005 ин қитъаи 38 километраи шоҳроҳ бояд пурра ба истифода дода мешуд. Бо сабабҳои объективӣ муҳлати татбиқи лоиҳа кашол ёфт, мебоист сохтмони роҳ моҳи январӣ ҳамин сол анҷом меёфт, вале мушкилиҳои зиёд сади роҳ шуданд ва муҳлати нави анҷоми сохтмони роҳ моҳи август муқаррар карда шуд. Дар ин минтақа бо истифода аз Ширкати турки Ovak INSAAT пудратчӣи асосӣ, ширкатҳои маҳаллии – ҚСШК «Мостоспцстрой», «Помир нақлиёт», «Тоҷиквзривпром» ба иҷрои корҳои алоҳидаи сохтмони роҳ машғул буданд. Фельд дар ин қитъа 705 нафар қувваи корӣ вобаста гардида буд, ки 541 нафари он коргарони маҳаллӣ ва 164 – нафар коргарони дигарашонро бошад, коргарони хориҷӣ ташкил медоданд ва аксари онҳо асосан туркҳо буданд.

Ин рақамҳо тағйирёбанда буданд ва бо пайдо ва васеъ шудани ҳаҷми корҳо баръакс зиёду кам мешуданд. Достони ин роҳи барои минтақаи ҷануб ва Вилояти Кӯҳистони Бадахшон муҳим, дароз аст, зеро баъди анҷоми сохтмони қитъаи Шкев - Зиғар ҳамон тирамоҳи соли 2004 кор дар қитъаи 35 километраи Шоҳон-Зиғар оғоз мегардад. Маблаггузориҳои онро бонки Исломии Русӣ ба уҳда гирифта буд ва ҳамин буд, ки бунёди роҳи Кӯлобу Дарвоз боз ҳам наздик гардид. [5] Барои вусъати тоза гирифтани ин роҳи Кӯлобу Қалъаи Хумб аз нав таъмиру тармим гардидани роҳи автомобилӣ Душанбе – Қургонтеппа - Кӯлоб ҳамачониба мусоидат намуд. Лоиҳаи навсозии шоҳроҳи Душанбе-Қургонтеппа-Кӯлоб солҳои 2003- 2006 бо харҷи 27 миллион доллари амрикоӣ маблағҳои қарзи имтиёзноки Бонки осиеи русӣ, Ҳазинаи кишварҳои содиркунандаи нафт ва саҳми Ҳукумати Тоҷикистон босамар татбиқ карда шуд. Роҳсозон тавонистанд то моҳи майи соли 2005 роҳи Душанбе – Қургонтеппа - Кӯлобро таъмир ва ба истифода диҳанд. 80 километри онро роҳи асосӣ ва 150 км роҳи деҳот ташкил медод. Қимати ин роҳ хеле баланд буд ва ба дили Кӯлоб рафта мерасид. Хатлонзамин яке аз марказҳои қадимаи тамаддун ва давлату давлатдорӣи тоҷикон буда, даҳҳо шаҳру рустоҳои ободаш, ба монанди Ҳулбук, Мунк, Тамлиёт, Андичароғ, Искандара, Меркант, Левенканд, Ҳаловард, Бохтар, Қубодиён дар таърихномаҳои қадимӣ зикр шудаанд. Масъалаҳои асосие, ки дар назди ҳукумат дар мавриди инкишофи минтақаи Кӯлоб дар он замон қарор дошт, ин сохтмони як қатор иншооти ҳаётан муҳими саноатӣ аз қабилӣ сохтмони роҳи оҳани Қургонтеппа – Кӯлоб, корхонаи коркарди тиллои Шуғнов, сохтмони майдони ҳавоии Кӯлоб, роҳи автомобилӣ Кӯлоб-Қалъаи Хумб, маркази истифодабарии нуқтаи гази шаҳри Кӯлоб, сохтмони комбинати бофандагии шаҳри Кӯлоб ва дигарон буданд. Кор дар ин самтҳо аз давраи ҷанги шаҳрвандӣ ҷараён дошт. Минбаъд бошад, баъди муътадил гардидани вазъияти сиёсии кишвар ва хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ Ҳукумати Тоҷикистон дар мавриди инкишофи иқтисодии минтақаи ҷануби кишвар барномаи ҳукумати таҷлили 2700- солагии шаҳри Кӯлоби бостониро рӯи кор овард, ки дар натиҷа соли 2006-ум ин ҷашн баргузор гардид. Баҳри амалисозии барномаи мазкур Ҳукумати Тоҷикистон дар давраи солҳои 2003-2006, 170 миллион сомонӣ ҷудо намуд ва дар натиҷа танҳо дар шаҳри Кӯлоб 140 – иншооти ҷашнӣ бунёд гардиданд. Ҳукумати Тоҷикистон минбаъд дар самти амалисозии як қатор барномаҳои мушаххаси иқтисодӣ, аз қабилӣ бунёди роҳҳои пайваस्तкунандаи минтақаҳои Тоҷикистон ва бунёди нерӯгоҳҳои хурду миёна ва калон

корҳои назаррасро ба нақша гирифт ва баҳри иҷрои онҳо саъю талош дорад. Бо шарофати истиқлолият, соли 2006 ҷашни 2700 солагии шаҳри қадимаи Кӯлоб истиқбол гирифта шуд, ки дар замири раванди азнавсозию бунёдкорихо дар ин ғӯшаи ватани азизи мо боз даҳҳо иншооти тиҷоратӣ истироҳатӣ, маъмурию иҷтимоӣ ва марказҳои фарҳанги қомат афрӯхтанд. Вусъати бунёди роҳи автомобилии Кӯлоб – Қалъаи Хумб дар давраи оғози сохтмони ин роҳ ва имрӯзҳо низ барои ҳамачониба рушду инкишоф ёфтани минтақа мусоидат менамояд. Марҳалаи нави сохтмони роҳи мазкур ва ба меъёрҳои роҳсозии байналмиллалӣ мутобиқ сохтани он соли 2014 аз нав оғоз гардид ва имрӯзҳо низ сохтмону азнавсозии ин роҳи бузург идома дорад. Вусъати тоза ва нав касб кардани сохтмони ин роҳ бевосита дар доираи имкониятҳои молиявии давлат ва ҷалби сармояи хориҷӣ амалӣ мегардад. Бунёдкорихо сохтмони роҳ аз марҳалаи аввал бо кулӣ фарқ мекунад. Имрӯзҳо тадбирҳо дар мавриди ба сатҳи роҳсозии ҷаҳонӣ мутобиқ гардонидани роҳ рафта истодааст ва ҳамеша бунёд ва назорати роҳ дар маркази диққати Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор мегирад. Дар воқеъ роҳҳо шоҳрағҳоеро мемонанд ба мисли рағу пайванди инсон, ки онҳо моро бо ҳам васл месозанд. Роҳи автомобилии Кӯлоб – Дарвоз (Қалъаи Хумб) рисолати начиборо дар ҳаёти иҷтимоӣ- иқтисодии кишвар, махсус минтақаи Кӯлоб ва қисмати Бадахшони Тоҷикистон анҷом медиҳад. Аз он рӯзҳо бештар аз бист сол мегузарад. Имрӯзҳо ин шоҳроҳ дар хизмати мардуми тоҷик қарор мегирад ва мо эътимоди комил дорем, ки дар замири пурра ба сатҳи байналмиллалӣ омода гардидани ин роҳ, имкониятҳои иқтисодии Тоҷикистон афзун мегарданд ва яке аз муҳимтарин вазифаҳои стратегии давлат баромадан аз бумбасти коммуникасионӣ ҳалли пурраи худро меёбад.

Адабиёт:

1. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз.- Душанбе: Дониш, 2006. – С.531- 533.
2. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз.- Душанбе: Дониш, 2006. – С.783
3. Достиев А. Ба давлати бузург- шахсияти бузург роҳбарӣ мекунад // «Ҷумҳурият», 6 августи соли 1994.
4. Карим Д. Шкев - Зиғар: Роҳ наздик шуд // Ҷумҳурият. 2005, 12 июл.
5. Карим Д. Шкев - Зиғар: Роҳ наздик шуд // Ҷумҳурият. 2005, 12 июл.
6. Кӯлоб: Энциклопедия. Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи Миллии Тоҷик. Бо тасвирҳо. Сармуҳаррир. Курбонов А. Душанбе. 2006. – С. 409.
7. Назруллоев С. Роҳҳо пайвандкунандаи мо. Душанбе. 2007. С.78.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.12.2017. - Душанбе. – С. 12.
9. Роҳ ҳамқисмати инсонхост // Рӯзномаи «Ҷумҳурият», аз 23 ноябри соли 1996.
10. Роҳ ҳамқисмати инсонхост // Рӯзномаи «Ҷумҳурият», аз 23 ноябри соли 1996.
11. Убайдуллои Мурод. Вазъи кунунии сохтмони роҳи мошингарди Кӯлоб-Қалъаи Хум // «Ҷумҳурият», аз 7 январи соли 1995.
12. Ҳасанзода С. Оғози марҳилаи дуҷуми сохтмони роҳ // «Ҷумҳурият», аз 14 майи соли 2002.
13. Шерғозиев М. Пешбарандагони маърифату худшиносӣ // Ҷумҳурият.2003, 4 январ.

ОҒОЗ ВА РАФТИ КОРҲОИ СОХТМОНӢ ДАР ШОҲРОҲИ КӢЛОБ – ДАРВОЗ (ҚАЛӢАИ ХУМБ)

Мақолаи мазкур ба мавзӯи нисбатан муҳими бунёди роҳҳои автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи соҳибистиклолии кишвар бахшида шудааст.

Аз назари муаллифони роҳҳо дар ҳама марҳалаҳои таърихӣ халқу миллатҳо ба сифати воситаи муҳими пайвандкунандаи қисматҳои ҷуғрофӣ ва дар ин маврид беҳтар намудани шароитҳои зиндагии инсонҳо манфиат мебахшанд. Бунёдкорихо давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар беназир мебошанд. Ин қомебиҳо маҳз дар бахши сохтмони роҳҳо ба

сифати воситаи хуби баромадан аз бумбасти коммуникасионӣ ва ҳалли мушкилоти ҳаётии аҳоли нақши муҳим доранд.

Бунёди роҳи автомобилии Кӯлоб – Дарвоз (Қалъаи Хумб), аз ҷумлаи ҳамин гуна роҳҳо мебошад, ки бевосита барои рушди ҳамаҷонибаи иҷтимоию иқтисодии минтақаи ҷануби кишвар ва махсус қисмати Бадахшони Кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи ду даҳсолаи охир мақом ва нақши махсусро мебозад. Аз он рӯзҳо бештар аз бист сол мегузарад. Имрӯзҳо ин шоҳроҳ дар хизмати мардуми тоҷик қарор мегирад ва мо эътимоди комил дорем, ки дар замири пурра ба сатҳи байналмиллалӣ омода гардидани ин роҳ, имкониятҳои иқтисодии Тоҷикистон афзун мегардад ва яке аз муҳимтарин вазифаҳои стратегии давлат баромадан аз бумбасти коммуникасионӣ ҳалли пурраи ҳудро меёбад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳибистиклолӣ, Пешвои миллат, бунёдкорӣ, роҳҳои автомобилӣ, Кӯлоб, Дарвоз (Қалъаи Хумб), корҳои сохтмонӣ, рушди иқтисодӣ, минтақаи Кӯлоб, ВМКБ, раҳой, бумбасти коммуникасионӣ.

НАЧАЛО И ХОД СТРОИТЕЛЬНЫХ РАБОТ В АВТОДОРОГИ КУЛОБ - ДАРВОЗ КАЛАИ ХУМБ)

Данная статья посвящена достаточно актуальной теме строительства автомобильных дорог в Республике Таджикистан на этапе независимости страны.

С точки зрения авторов, дороги полезны на всех этапах истории народов и наций как важное средство соединения географических частей и, в данном случае, улучшения условий жизни людей. Созидания периода независимости Республики Таджикистан уникальны во всех аспектах социально-экономической жизни страны. Эти созидания играют важную роль в области дорожного строительства как хорошего средства выхода из коммуникативного тупика и решения жизненных проблем населения.

Строительства автомобильной дороги Куляб-Дарваз (Калай-Хумб) является одной из таких дорог, которая непосредственно играет особую роль в общем социально-экономическом развитии южного региона страны и особенно части горного Бадахшана Республики Таджикистан на протяжении последние два десятилетия. С тех пор прошло более двадцати лет. Сегодня эта дорога находится на службе таджикского народа, и у нас есть полная уверенность в том, что экономические возможности Таджикистана будут увеличиваться, а одна из важнейших стратегических задач государства – выйти из коммуникационного тупика – будет полностью решена. решены на основе полной подготовки этой дороги к международному уровню.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, независимость, Лидер нации, строительство, автомобильные дороги, Куляб, Дарваз (Калай Хумб), строительные работы, экономическое развитие, Кулябский регион, ГБАО, выход, коммуникационный тупик.

THE BEGINNING AND OUTGOING STRING WORKS IN THE KULOB-DARVAZ KALAI HUMB HIGHWAY)

This article is devoted to a rather topical topic of road construction in the Republic of Tajikistan at the stage of independence of the country.

From the authors' point of view, roads are useful at all stages of the history of peoples and nations as an important means of connecting geographical parts and, in this case, improving people's living conditions. The creations of the period of independence of the Republic of Tajikistan are unique in all aspects of the socio-economic life of the country. These creations play an important role in the field of road construction as a good means of getting out of the communicative impasse and solving the life problems of the population.

The construction of the Kulob-Darvaz highway (Kalai-Khumb) is one of such roads, which directly plays a special role in the overall socio-economic development of the southern region of the country and especially part of the mountainous Badakhshan of the Republic of Tajikistan over the past two decades. More than twenty years have passed since then. Today,

this road is at the service of the Tajik people, and we have full confidence that Tajikistan's economic opportunities will increase, and one of the most important strategic tasks of the state – to get out of the communication impasse – will be completely solved. solved on the basis of full preparation of this road to the international level.

Keywords: Republic of Tajikistan, independence, Leader of the Nation, construction, highways, Kulob, Darvaz (Kalai Humb), construction work, economic development, Kulob region, GBAO, exit, communication deadlock.

Маълумот дар бораи муаллифон: Назарзода Пирали Сафар доктори илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16.

Акрамова Саодат ассистенти кафедраи таърих ва методикаи таълимӣ таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ; Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. Email: Nsadi79@mail.ru Телефон: 931701765 – 989049058.

Информация об авторах: Назарзода Пирали Сафар доктор политических наук доцент кафедры истории и методики преподавание история Кулябский государственный университет им.А. Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафаров 16.

Акрамова Саодат ассистент кафедры истории и методики преподавание история Кулябский государственный университет им.А. Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафаров 16. Email: Nsadi79@mail.ru Телефон: 931701765 – 989049058.

Information about the authors: Nazarzoda Piralı, Doctor of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Education and Methods of Education History A. Rudaki. address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulob, S. Safarov Street 16.

Akramov Saodat, Kulob National University Associate Professor of the Department of Historians and Methods of Education History address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulob, S. Safarov Street 16. Email: Nsadi79@mail.ru Phone: 931701765 – 989049058.

УДК:634 (2-точ)

ББК:4+41(2-точ)

У-34

БИБЛИОТЕКИ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (1991-2011)

Хомидзода Ф.М., д.и.н., профессор

Умарова М.С., к.и.н., старший преподаватель

Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

Как отмечал Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон «...наш народ с давних времен считал книгу источником разума, интеллекта, доброго нрава, наилучшим другом и наперником, бескорыстным учителем и добрым собеседником. Наши великие предки называли книгу лучшим другом и озарением рассвета знаний.

Благодаря книге сохранилась наша древняя история, сокровище человеческой цивилизации, шедевры нашей тысячелетней поэзии, древние поэмы, знания и мудрость поколений и народов. Именно благодаря книге луч знаний и просвещения озаряют путь людям, книга способствовала сохранению и устойчивости нации, языка, литературы и культуры» [1].

В основе государственной политики в области библиотечного дела лежит принцип создания условий для всеобщей доступности информации и культурных ценностей, собираемых и предоставляемых в пользование библиотеками.

Библиотека – часть социальной инфраструктуры государства, поэтому естественно, что вслед за общественными преобразованиями происходит ее реформирование, меняются ее функции. Важнейшие задачи библиотек в современном мире все чаще формулируются как обеспечение свободного и неограниченного доступа к информации и сохранение ее источников, а библиотекаря все чаще называют не хранителем и пропагандистом книги, а информационным специалистом, навигатором в океане информации, количественно удваивающейся каждые пять лет [2, с. 3].

На 1 января 1991 года массовых библиотек по районам и городам Согдийской области было 497, в том числе в городах - 139, в сельской местности - 358, в них книг и журналов 3785 тыс. экз., в т.ч. в городских поселениях – 2283 тыс. экз., в сельской местности - 11502 тыс. экз. [2, с. 32].

В разъяснении к цифровому отчёту ЦБС Ходжентского района за 1991г. можно проследить такие контрольные показатели:

- библиотеки системы Министерства культуры- 32, кн. фонд- 194127, число читателей -25743, книговыдача – 335292;

- городской филиал –1, кн.фонд – 17987, число чит. – 773, книговыдача – 14514.

Далее: детская-1, центральная -1, сельских библиотек – 29 с книжным фондом – 137783экз. книг. Колхозных библиотек- 5, кн. фонд - 2611экз. Профсоюзных библиотек – 5, книжный фонд составлял 32069 экз. Это были последние годы существования и деятельности профсоюзных библиотек.

Следует отметить, что уже в 1991г., в связи со всем известными причинами и горбачёвской перестройкой, в Согдийской области почти все профсоюзные библиотеки прекратили деятельность вместе с заводами, фабриками и комбинатами. Ситуация с библиотеками стала ухудшаться ещё из-за недополучения бюджетного финансирования, сказалось и состояние инфраструктуры сёл в целом. Это состояние дорог, связи, старых библиобусов и неквалифицированных кадров.

Не будет лишним ещё раз сказать о современном положении и состоянии библиотек, которые продолжают воспроизводить культурные традиции прошлых лет, где основная литература устаревшая, дублетная и непрофильная. Также подписка на периодическую печать - проблемный вопрос многих районных и сельских библиотек. Но, несмотря на столь сложное положение, библиотеки пропагандируют все отрасли знаний путём проведения массовых мероприятий с различными группами читателей, используют различные формы и методы работы. Приведённая ниже таблица демонстрирует основные контрольные показатели сельских библиотек за период 1991 – 2005гг.

Состояние библиотек в сельской местности Согдийской области в 1990-2005 гг.[3].

Контроль.показ.	1990	1995	2000	2003	2004	2005
Число библ-тек	358	334	315	310	308	302
Книг и журн-в	1502	1449	1362	1402	1322	1303
Читателей, всего	208,1	195,8	153	282,3	413,8	228,3
Книговыдача	2258,4	2119,9	1463,8	1314	1142	1372

Исторически сложилось так, что библиотеки, по причине их значимости как социально-культурного института, который ближе других институтов находится к населению и формирует читателя как высококультурную личность, способствует сохранению духовности человека, имеют большое государственное значение. Во все времена государственная политика была направлена на развитие библиотечного дела.

К примеру: за исследуемый период библиотеки Согдийской области накопили большой опыт по гражданскому и военно – патриотическому воспитанию молодёжи и трудящихся. К примеру, в 1992 г. в ЦБС Зафарабадского района была организована

встреча с участником ВОВ Тулганом Ёрматовым и воином – интернационалистом Саиджоном Танготаровым. Зал был наполнен более чем 150 приглашенными. Он был украшен тематическими атрибутами, книжной выставкой, буклетами. Встреча прошла в виде вопросно – ответных бесед, свободно, с пользой для молодёжи и гордостью за наших защитников. Следует подчеркнуть, что общепринятые традиционные методы привлечения читателей в библиотеку всегда имели успех. Книжный фонд данной отрасли составлял 13276 экз. от общего фонда ЦБС в 117413 экз. Отрадно отметить факт, что для приобретения новой литературы для библиотек района в 1993г. выделено 43000 руб. и для подписки на периодику - 15 тыс. рублей. Все средства были использованы целенаправленно.

Книжный фонд ЦБС Пенджикентского района в 1994 г. составлял 152632 экз. Из него в 30 сельских библиотеках хранилось 90814 экз. книг. В пяти колхозных библиотеках было сосредоточено 9282 экз. литературы различного профиля. Основными видами мероприятий были вечера – встречи, тематические конференции, книжные выставки, встречи с передовиками производства и тружениками села. Вечер вопросов и ответов, посвященный Дню национальной армии, был организован в школе №4. Тесная связь библиотеки со школами повышает престиж библиотеки у молодёжи. Совместно проводимые мероприятия, тематические вечера в школах, устные журналы, беседы на правовые темы расширяют круг и категорию читателей. Библиографические обзоры, рекомендательные списки литературы подготавливаются по требованию пользователей по различным специальностям: техническим, сельскохозяйственным, по искусству и спорту. 5500 – летию древнего Пенджикента была посвящена читательская конференция в филиале № 22 ЦБ. В библиотеке используется МБА между ЦБ и 35 филиалами, но было сложно связаться и получить книги из центральной областной и библиотек г. Душанбе за неимением необходимых транспортных средств. Также из – за отсутствия автомашины не была выполнена часть намеченного методическим отделом плана по оказанию помощи филиалам. Из 12 пунктов было выполнено всего 4. Не элементарных технических средств, телефонов, не говоря уже о компьютерах. Методисты ЦБ совместно с сотрудниками других библиотек на местах оказали методическую помощь филиалам № 5, 25 села Колхозчиён, №8 села Суджина, №24 села Навобод, №28 села Шурча в расстановке книжного фонда, по методике проведения более сложных форм массовых мероприятий. В отчётном году в ЦБС функционировало 78 передвижных библиотек и пунктов выдачи. Привлечено 6071 читателей, книговыдача составляла 27901 экз. литературы. С целью сохранности книжного фонда по местному радио организовывались обращения к жителям – задолженникам. Результат: более 70 книг, возвращенных в библиотеки. Цель подробного освещения деятельности ЦБС Пенджикентского района объясняется тем, что данная система в сравнении с другими библиотеками более активна, чётко и целенаправленно выполняла возложенные на неё функции, невзирая на трудное положение, так часто настигавшее библиотеки и их сотрудников. [4, с. 1].

В отчётном 1996 г. количество библиотек в Согдийской области было 379, стало 374. Книжный фонд по всем ЦБС городов и районов, кроме Аштского и г. Худжанда, сократился. В исследуемый период (1991 – 2011гг.) по ЦБС г. Канибадама в 1995 было 34, библиотеки, а в 1996 г. осталось 30, книжный фонд с 201518 экз. уменьшился на 15609 экз. за счёт списания ветхой, устаревшей, малоиспользуемой и дублетной литературы. По области в течение года сократилось 5 библиотек. [5, с. 2].

Но, несмотря на недостатки, наблюдались и позитивные сдвиги. Областная библиотека приобрела 2481 экз. новой литературы, детская областная – 62. Проводимых массовых мероприятий в среднем на одну библиотеку составляло 38 единиц. Передвижных библиотек по количеству на 1 библиотеку приходилось 2,2, стало 1,59.

Это свидетельствует о накоплении опыта культурно – просветительной работы в городе и в районах области, но мало говорит об изменении и развитии библиотечного дела в прямом смысле и согласно требованиям. Проблемы социально - экономического и культурного отставания села от города остаются нерешенными из-за недостаточной

оценки значимости библиотек и их работников, малого финансирования и поддержки системы.

За период со Дня объявления независимости Таджикистана (1991) был принят ряд законов, указов, постановлений, направляющих развитие библиотечного дела в республике. Это прежде всего законы: «О культуре» (1997), Концепция развития Национальной библиотеки РТ им. Абулькасима Фирдоуси до 2010 г. (2001), «О библиотечной деятельности» (2003 г.), «Программа экономического развития РТ на период до 2015 года» (2004г.), Концепция развития культуры Республики Таджикистан (2006г.), Государственная программа развития библиотечного дела в Республике Таджикистан на 2006-2015 годы (2005), Программа развития Национальной библиотеки РТ им. Абулькасима Фирдоуси на 2006-2015 годы (2005), Государственная программа развития культуры РТ на 2008-2015 годы (2007), Государственная программа компьютеризации государственных публичных библиотек в Республике Таджикистан на 2011-2013 годы (2010).

Одним из основополагающих документов, определяющих направления государственной политики в области культуры, является Закон РТ «О культуре», принятый 13 декабря 1997 года. [6, с. 34].

Наряду с другими учреждениями культуры библиотеки придавали особое значение надлежащему выполнению пунктов закона. В частности: законом регулируется культурная деятельность в области книгоиздания и библиотечного дела, а также другая культурная деятельность, связанная с созданием произведений печати, их распространением и использованием, научно-исследовательская деятельность в области культуры и т.п.

В июле 2003 года был принят Закон Республики Таджикистан «О библиотечной деятельности».[7]. Он определил правовые основы организации, охраны и развития библиотечного дела в Республике Таджикистан.

Среди принятых нормативно-правовых актов главным является библиотечный закон – первый в истории библиотечного дела акт такой юридической силы. Необходимо отметить, что значение данного закона для обеспечения сохранности библиотек было очень велико. Именно этот закон способствовал сохранению библиотек и библиотечного дела в Таджикистане в период бурной социальной трансформации. В целях реализации основных положений этого документа была разработана Программа развития библиотечного дела в Республике Таджикистан на 2006-2015 годы. Данная программа призвана способствовать улучшению жизнедеятельности библиотек страны, содействовать автоматизации библиотечных и информационных процессов, компьютеризации и внедрению новых информационных технологий, совершенствовать подготовку и переподготовку библиотечных кадров. [8]

Но в первые 5-7 лет существования Республики Таджикистан как суверенного государства наблюдался информационный голод у библиотек и их абонентов. Не хватало квалифицированных работников, способных работать в новых экономических и политических условиях. Перестройка работы библиотек проходила в трудных условиях. Во-первых, в целом по республике сократилось число массовых библиотек. К числу массовых библиотек (государственных, профсоюзных, колхозных, школьных, вузовских, техникумовских, системы Академии наук и др.) отнесены библиотеки, имеющие универсальные книжные фонды и удовлетворяющие массовые запросы населения на литературу. В 1991 – 1995гг. по республике было зарегистрировано примерно 1560 массовых государственных библиотек. Согласно статистическим данным на конец 1999 года, количество их уменьшилось на 97 библиотек и их стало 1463. Соответственно, в них уменьшилось и количество книг и журналов: с 14415 тыс. экз. в 1995 году до 13 849 тыс. экз. в 1999 году. Причем уменьшение численности библиотек, а соответственно, и книжных фондов, происходило за счет закрытия и расформирования библиотек в сельской местности: в 1995 году было 1299 библиотек, книг и журналов в них было 7828 тыс. экз. книг и журналов, а в 1999 году – 1198 библиотек, в них 5627 тыс. экз. [9, с. 97]. Во-вторых, сократилось выделение денежных

средств на комплектование фондов, и в отдельные годы в библиотеках не было государственных поставок литературы. Пример: областная публичная библиотека имени Т.Асири в 1997 - 1998 годах совсем не имела возможности закупать новую литературу. [4, с.1]

В лучшем случае выделялись средства на подписку на периодические издания. Следует отметить, что до конца 90-х годов XX в. 60% книжных фондов публичных библиотек республики составляли непрофильные книги и книги, изданные на русском языке. Очень мало было книг на таджикском языке. Учитывая это обстоятельство, Президент республики Э. Рахмон в 2001 г. во время встречи с интеллигенцией страны отметил, что сегодня читателю нужны издания, которые пропагандировали бы ценности государственной независимости, идеи национального самосознания, патриотизм и гуманизм, национальные и общечеловеческие ценности, трудолюбие. Однако, в библиотечных фондах большое количество книг было устаревшим, их никто не читал, и они не могли учитываться при контроле книгооборота. Сотни людей в стране были библиотекарями, музейными и клубными работниками, но их деятельность не давала серьезных результатов. В исследуемый период почти никто не обращал внимания на состояние этих учреждений и не думал о деятельности их работников. [10]. То же самое положение был и в библиотеках Согдийской области. Около 80% книжного фонда библиотеки им.Т. Асири составляла литература на русском языке. При работе с каталогами и при инвентаризации основного книжного фонда в начал 2000 г. было обнаружено много дублетной, малоиспользуемой и устаревшей литературы.

Характеризируя работу культурно-просветительских учреждений, в том числе библиотек страны, Президент Республики Таджикистан Э. Рахмон во время встречи с интеллигенцией в 2001 году справедливо отмечал, что в стране якобы работают тысячи библиотек и библиотекарей. Однако в каком состоянии находятся эти учреждения и занимаются ли своими профессиональными обязанностями работники библиотек, никто не знает. [11, с. 536].

Социальная незащищенность библиотекарей вела к падению престижа этой профессии. В первые годы постсоветского периода широко распространенным явлением была задолженность по зарплате. В последующие годы, даже в сравнительно экономически благополучные 1998-2000 гг., почти ни в одном районе работники библиотечного дела не обеспечивались полной и своевременной заработной платой, гарантированной государством. [12, с. 34]

Экономический кризис, связанный с распадом СССР и межтаджикским конфликтом (гражданской войной), привел к кризису духовности, в результате чего резко обострилась проблема материального обеспечения функционирования библиотек, а также социальной незащищенности библиотекарей и потенциальных читателей. Усиливались негативные тенденции в сфере библиотечного обслуживания населения, резко ухудшились основные показатели работы отрасли. Нужно отметить, что в исследуемый период, бесплатное библиотечное обслуживание пользователей в Таджикистане, безусловно, являлось приоритетным. [12, с. 38]

Однако в условиях независимости государства и рыночной экономики библиотекам было предоставлено право вводить плату за предоставление определенных услуг: ксерокопирование, ночной абонемент, использование Интернетом и др. [13]

В наиболее тяжелом положении находились сельские библиотеки Согдийской области. Эти библиотеки, в отличие от городских, как правило, не имели специализированных помещений и ютились в частных домах, не приспособленных для этого, в комнатах домов сельских жителей или в домах самих библиотекарей. С 1991 по 2000 г. количество сельских библиотек сократилось на 218 ед. В период 1991-2000 гг. книжный фонд уменьшился более чем на 1,5 млн. ед., количество читателей в сельских библиотеках сократилось на 238 тыс. человек. [14, с. 34].

Даже в более поздние годы в сельской местности Согдийской области (по отчету сельских библиотек Аштского, Зафарабадского, Спитаменского и др. районов

Согдийской области за 2003-2004 годы) фонды библиотек пополнялись незначительно (от 5 до 25 книг на одну библиотеку), да и то за счет дарственной литературы.

Фонды библиотек стали уменьшаться и за счет исключения из них устаревшей, потерявшей актуальность русскоязычной литературы. Так, в Аштской ЦБС в 2003 году было списано 3 330 книг.

Сегодня библиотеки - единственные государственные учреждения, которые бесплатно оказывают услуги населению. Однако не все читатели относятся к ним с уважением и должной серьезностью: не возвращают полученные, а то и редкие книги, теряют их, растёт число задолженников. Многие пользователи не имеют читательских формуляров. Решение имеющихся проблем возможно только при вмешательстве и помощи местных отделов культуры хукуматов городов и районов. Или же следует ввести некоторые платные услуги, и тогда престиж библиотечных работников будет выше.

С целью выполнения принятых законов, улучшения деятельности библиотечного дела, перед библиотеками стояла задача реорганизовать всю методику библиотечной работы с абонентами, внедрить инновационные формы массовой и индивидуальной информационно-воспитательной, культурно-досуговой работы. Учитывая сложившуюся обстановку, Правительство республики особое внимание уделяло комплектованию библиотечных документальных фондов. Было принято специальное постановление «Об улучшении отправки обязательных экземпляров художественной литературы и периодических изданий» в библиотеки независимо от ведомственной принадлежности. А приказом Министерства культуры в 2000 году было организовано торгово-снабженческое государственное предприятие «Китоб», основной целью которого является улучшение снабжения библиотек книгами.

Заметные социально-политические и экономические изменения в республике поставили библиотеки в принципиально новые условия: их востребованность в воспитании всесторонне развитой личности обществом возросла. По статистическим данным, в 2005 году в системе Министерства культуры Таджикистана функционировало 1395 библиотек, а в Согдийской области их было 350. Из них 64 детских с общим фондом 12.676.775 экз. книг. Из данного числа на таджикском языке - 3538757 экз., на русском языке - 7726402 экз., на узбекском языке - 422797 экз., на других языках - 98819 экз., так что из общей численности книг книжный фонд на таджикском языке составляет всего 27,9%.

Для полной реализации принятых Программ и Закона РТ «О библиотечной деятельности» актуальной проблемой является профессиональная подготовка кадров. Кузницей библиотечных кадров для Согдийской области является библиотечное отделение при музыкальном колледже им. Содирхона Хафиза, открытое в 1980 году. С первых дней существования и по 2005 год отделение подготовило и выпустило более 100 специалистов - библиотекарей средней квалификации, которые были распределены в библиотеки городов и районов области. [15, с. 455].

В республике подготовка кадров для сферы культуры, в частности библиотечных учреждений, осуществляется в соответствии с принятым постановлением Правительства РТ от 3 июня 2006 г., №239 «Об утверждении Государственной программы подготовки квалифицированных кадров в области культуры, искусства и полиграфии на 2007-2010 гг.» [16].

Анализ кадрового обеспечения библиотек показывает, что, к сожалению, в них не хватает кадров со специальным библиотечным образованием. По справочным материалам, подготовленным Управлением культуры Согдийской области, в 2010 году в 350 библиотеках, функционирующих в области работали 1933 сотрудника, но из них только 14 человек имели высшее специальное и 43 сотрудника средне - специальное образование. [17]

Сегодня профессиональное библиотечное образование призвано создавать надежную основу для адаптации работников к общественным, технологическим изменениям, а также к библиотечно-информационным инновационным процессам.

Современная библиотека – это уже не только книгохранилище, но и своеобразный «электронный архив».

Библиотека является поставщиком в Интернет упорядоченной информации о ресурсах, находящихся в её фондах. В этом контексте было принято постановление Правительства РТ от 2 августа 2010 г., №384 «Об утверждении Государственной программы компьютеризации государственных публичных библиотек в РТ на 2011-2013 годы». [18]

Программа призвана способствовать улучшению жизнедеятельности библиотек республики и областей, содействовать автоматизации библиотечных и информационных процессов, компьютеризации и внедрению информационных технологий, совершенствовать подготовку и переподготовку библиотечных кадров.

Таким образом, в годы независимости Таджикистана в деятельности библиотек наблюдались негативные и положительные факторы. Негативным являлось то, что в первое десятилетие суверенитета республики значительно ухудшилось положение библиотечных учреждений. Особенно сильно это касается Согдийской области. Некоторые библиотеки (в основном сельские, профсоюзные) прекратили свое существование, библиотеки утратили былое свое значение в деле трудового, коллективного, интернационального воспитания граждан, воздействия на мировоззрение трудового народа, особенно молодежи, прекратилось финансирование деятельности библиотек. С середины 80-х и до 90 – годов XX в. (до распада СССР) в стране был пик развития библиотечного дела. Уже через 5 лет все контрольные показатели библиотечной работы шли на спад.

Состояние библиотек по Согдийской обл. в 1995-2005 гг. [19].

Контрольные показатели	1990	1995	2000	2005
Число массовых библиотек	497	449	421	405
В них всего книг и журналов	3785	3399	3176	3391
Число читателей (тыс.чел.)	351,8	293,2	246	488,4
Книговыдача (тыс.экз.)	4724,6	3828,3	2852,5	3430
Число книг на 1 б-ку	7,6	7,5	7,5	8,4
Число книг на 1 читателя	11	12,9	12,9	7
Численность читателей в среднем на 1 б-ку	708	584	584	1206

Позитивным моментом являлось то, что после завершения гражданской войны и постепенного преодоления социально-экономического кризиса в республике культурные учреждения, в т.ч. библиотеки, стали иметь огромное значение в воспитании культурного и образованного человека в современном, постоянно меняющемся мире.

Контрольные показатели работы областной детской библиотеки [20].

Контроль.показатели	1995	2000	2005
книжный фонд	60332	61416	63042
поступление лит.	573	516	25
книговыдача	123295	123021	127768
читатели	8109	8506	8672

Анализ основных показателей Централизованной библиотечной системы Согдийской области за 10 лет (2002 –2011 гг.) [20].

Года	Кол-во библ-к	Книжный фонд	Книговыдача	Число читателей	Мас.мер оприят.	Пункты выд.кн.	Обращаемость.
-------------	----------------------	---------------------	--------------------	------------------------	------------------------	-----------------------	----------------------

2002	362	2730835	2592010	234250	14263	421	0,94
2003	362	2711605	2674392	242311	14432	421	1,1
2004	357	2678232	2832940	248498	14808	415	1,1
2005	350	2628327	2802034	255535	15357	422	1,4
2006	348	2608680	2835183	257424	15963	438	1,1
2007	348	2609250	2869347	264423	16276	441	1,1
2008	348	2590230	2873257	266355	16631	461	1,1
2009	348	2580813	2887411	269792	17079	487	1,1ë
2010	350	2582479	2879140	272258	16675	485	1,1
2011	353	2586440	28844202	277990	17376	490	1,03

Таким образом, в культурной политике Республики Таджикистан происходят позитивные сдвиги. Принятие законов по библиотечной деятельности является значимым событием. Укрепление взаимопонимания органов власти и библиотек – это движущая сила развития культурно – просветительных учреждений. Цели и задачи, основные направления, приоритеты государственной библиотечной политики, осуществляемые правительством определяются глобальными факторами, оказывающими принципиальное влияние на библиотечное дело как на социальную систему. Опыт и анализ показывают, что потребность в фундаментальных знаниях, достоверно и оперативно получаемой информации может быть удовлетворена только через библиотеки и только через дистанционные каналы. При наличии компьютеров и Интернета все ЦБС Согдийской области (хотя бы ЦБ) своевременно получали бы необходимую информацию.

Литература:

1. Выступление Э.Рахмона на церемонии открытия Национальной библиотеки, 20 марта, 2012 года, г. Душанбе.- // <http://khovar.tj>
2. Кузьмин Е. Модернизация и сотрудничество библиотек // <http://www.gpntb.ru>. – С.3.
3. Статистический ежегодник Согдийской области: (официальное издание в г. Худжанде) за указанные в таблице периоды.
4. ТА ХПОБ им Т. Асири. Сводный отчет для УК Согд обл. за 1996г.- С.1., №7. Л.10.
5. ТА ПБ им. Т. Асири к сводному отчету 6-нк за 1997г.- Худжанд.- С.2.
6. Закон РТ «О культуре» //Ахбори Маджлиси Оли. 1997. № 23-24. – С.-321.(Ст.352).
7. Закон РТ «О библиотечной деятельности»//Ахбори Маджлиси Оли. 2003. №7; Закон РТ «О библиотечной деятельности». (на тадж. яз.) //Китобдор.- 2006.- №1(1).- С.5-11.
8. Мусина Э.К. Справочно-информационный отдел // <http://www.gptb.tj>.
9. Статистический ежегодник Согдийской области: (официальное издание) за 2000 г. Худжанд, 2001. - С.97.
10. Мухиддинов, С. Собираение книжных фондов с национальными литературами // Чумхурият. 2001. 24 июля.
11. Рахмонов, Э. Культура – созидатель нации. //В кн.: Таджикистан: десять лет независимости, национального единства и созидания. – Том III. – Душанбе: Ирфон, 2001. – С.536.
12. Гаффоров Б.Х. История культурно - просветительских учреждений...– Душанбе: - С.34, С.38.
13. «О библиотечной деятельности»: Закон РТ от 1 августа 2003 г., №32 // Вестник Маджлиси Оли РТ. 2003. №8. С. 455.
14. Таджикистан: 20 лет государственной независимости: статистический сборник. Душанбе: Шарқи озода, 2011. - С.304, 306.

15. Интервью с Шодыевой Г. – заведующей библиотечным отделением Музыкального колледжа им С. Хафиза. г Худжанд. 14. 09. 2006г.

16. Об утверждении Государственной программы подготовки квалифицированных кадров в области культуры, искусства и полиграфии на 2007-2010 годы: Постановление Правительства РТ от 3 июня 2006 г., №39 // Официальный сайт Министерство юстиции РТ: (<http://www.adlia.tj>)

17. Справка о библиотеках Согдийской области в 2010 году // Текущий архив Управления культуры Согдийской области. Отдельная папка.

18. Об утверждении Государственной программы компьютеризации государственных публичных библиотек в Республике Таджикистан на 2011-2013 годы: Постановление Правительства РТ от 2 августа 2010 г., №384 //Официальный сайт Министерство юстиции РТ: – (<http://www.adlia.tj>)

19. Статистический ежегодник Согдийской области: (официальное издание) за 2005 г. - Худжанд, 2006.- С.100.

20. ТА ХОПБ, детск. обл. библ., г. Худжанд. Папка №69. ТА. ЛЛ. 1-2.

КИТОБХОНАҲОИ ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (1991-2011.)

Дар мақола доир ба вазъи китобдории вилояти Суғд дар давраи аввали истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти муфассал оварда шудааст. Муаллифон омилу равияҳои асосиро нишон додаанд, ки дар рушди китобдорӣ, ҷаъолияти илмӣ ва муассисаҳои фарҳангию маърифатии Тоҷикистони соҳибистиклол заминаи воқеӣ гузоштаанд. Ба масъалаи таъминоти молиявии ҷаъолияти китобхонаҳо, инчунин осебпазирии иҷтимоии китобдорон ва хонандагони эҳтимолӣ, ки ба пурзӯр шудани тамоюлҳои манфии соҳаи хизматрасонии китобхона ба аҳоли дар давраи баррасӣ таъсир расонидааст, диққати махсус дода мешавад.

Калидвожаҳо: Кори китобдорӣ, вилояти Суғд, зехният, маориф, фарҳанг, фонди китоб, ҷаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ, муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ

БИБЛИОТЕКИ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (1991-2011).

Приводится подробная информация о состоянии библиотечного дела в Согдийской области в начальный период независимости Республики Таджикистан. Показаны основные факторы и тенденции, которые заложили реальную основу развития библиотечного дела, научно-исследовательской деятельности и культурно-просветительских учреждений независимого Таджикистана. Особое внимание уделено проблеме материального обеспечения функционирования библиотек, а также социальной незащищенности библиотекарей и потенциальных читателей, которые повлияли на усиление негативных тенденций в сфере библиотечного обслуживания населения в рассматриваемый период. Также рассматриваются вопросы открытия новых способов создания условий для всеобщей доступности информации и культурных ценностей, собираемых и предоставляемых в пользование библиотеками в этой области, и множество задач, стоящих перед отраслью.

Ключевые слова: библиотечное дело, Согдийская область, интеллект, просвещение, культура, книжный фонд, научно-исследовательская деятельность, культурно-просветительские учреждения

LIBRARIES OF THE SUGHD REGION IN THE YEARS OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN (1991-2011.)

The article provides detailed information about the state of librarianship in the Sughd region in the initial period of independence of the Republic of Tajikistan. The authors show the main factors and trends that have laid a real foundation in the development of librarianship, research activities and cultural and educational institutions of independent Tajikistan. Particular attention is paid to the problem of financial support for the functioning

of libraries, as well as the social vulnerability of librarians and potential readers, which influenced the strengthening of negative trends in the field of library services to the population in the period under review. The authors also look at discovering new ways to create conditions for the universal accessibility of information and cultural values collected and made available to libraries in this area and the many challenges facing the industry.

Keywords: Library business, Sughd region, education, culture, book stock, research activities, cultural and educational institutions.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хомидзода Ф.М., д.и.т., профессор, мудири кафедраи таърих ва диншиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Умарова М.С., н.и.т., муаллими калони кафедраи таърих ва диншиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Сведения об авторах: Хомидзода Ф.М. - д.и.н., профессор, заведующий кафедрой истории и религиоведения Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

Умарова М.С. - к.и.н., старший преподаватель кафедры истории и религиоведения Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

Information about the authors: Homidzoda F.M. - Doctor of History, Professor, Head of the Department of History and Religious Studies, Tajik State University of Law, Business and Politics

Umarova M.S., PhD in History, Senior Lecturer, Department of History and Religious Studies, Tajik State University of Law, Business and Politics

ТДУ:512 (2-точ)

ТКТ:74.260 (2-точ)

И-18

НАВЪҲОИ БЕМОРИСТОНҲО ДАР МОВАРОУННАҲРУ ХУРОСОНИ ҚУРУНИ ВУСТО

Исомитдинов Ж.Б., н.и.т., дотсент, МТД «ДДХ ба номи академик Б. Фафуров»
Қаҳҳоров У.А., ассистент, Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Бемористонҳо дар давраи асримиёнагӣ ҳамчун маказҳои асосии таъриқи ба шумор мераванд. Тибқи маълумоти сарчашмаҳои асримиёнагии соҳаи тиб дар қуруни вусто ду намуди бемористонҳо дар олами ислом мавҷуд будаанд, ки яке собит (доимӣ) ва дигаре сайёр менамояд. Дар ин маврид Аҳмади Исобақ муаллифи «Таърихи бемористонҳо дар ислом» бемористони собитро чунин муаррифи намудааст: «Бинои сохташуда ва ғайри қобили интиқол ба ҷои дигар аст. Дар сарзаминҳои исломӣ ҳоса дар шаҳрҳои бузург, чун Қоҳира, Бағдоду Димишқ ва дигар шаҳрҳо теъдоди бисёре аз ин гуна бемористонҳо вучуд доштанд, ки осори бархе аз онҳо ба рағми гузашти замон ҳанӯз бар ҷой мондааст». [1, с. 25]

Амри сохтмони аввалин бемористони собитро дар давраи ислом Валид ибни Абдулмалик пас аз бемории худ дар соли 88 х/к. (706-707 м.) содир намуда будааст. [4] Баъд аз ин, пизишкони барои даво ва хизмат ҷалб менамояд. Дар замони Аббосиён ин амал авҷ мегирад. Бояд қайд намуд, ки дар қатори бемористонҳои дар боло зикргардида, инчунин дар ҳудуди Мовароуннаҳру Хуросон бемористони Чундишопур, бемористонҳои зиёде дар шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Урганч, Марв, Ғазна, Балх, Рай, Хоразм (Урганч), Нишопур, Заранг (Заранҷ), Сиистон, Язди Шероз, Исфаҳон, Кирмон ва инчунин бемористонҳои салҷуқӣ дар назди мадрасаҳои “Низомия” амал мекардаанд. [1, с. 37] Дар давраи Сомониён дараҷаи баланди инкишофи илму фарҳанг аз ҷумла илми тиб ва хизматрасонии тиббӣ ба вучуд омадааст. Дар ин давра бештар дар шаҳрҳои калонтарин

бемористонҳои собит арзи вучуд дошта, бо тамоми асбобу абзор ва пизишкони машхури давр таъмин карда мешудаанд. «Дар ин давра, — менависад муаррихи машхури соҳаи тиб Ю.Б. Исҳоқӣ, - дар бонуфузтарин шахрҳои давлати Сомониён беморхонаҳо ва дорухонаҳои сершумор мавҷуд буданд, ки дар онҳо духтурҳо ва дорусозон кор мекарданд». [8, с. 16]

Дар аввал барои сохтмони бемористон дар ин давра ҷои ҳавои тозаву фазои васеъ ва нуқтаи ҳамвортарини шахрро интихоб намудаанд. Минбаъд ба шахсони вобасташуда дастур дода мешавад, ки бемористоне дар ниҳояти комил бисозанд, пас ҳунармандон ва санъаткорон онро ба зебоии баланд оростанд ва ҷунон зебо намуданд, ки интизораш намерафт. Инчунин, дар атрофи бемористон дарахтони зиёди мевадор шинонида шуда будааст. Об дар бемористон фаровон буда, дар тамоми утокҳо ҷорӣ мегардид ва бо қолинҳои арзандае, ки аз пашм, пунба абрешим ва чарм дуруст шуда буданд, пӯшонида шуда будааст. [1, с. 38] Ҳар рӯз барои харидории ғизо, дору ва маводи аввалия, сохтани шарбатҳо, равшанҳо ва қатраҳои ҷашмӣ ба миқдори муайян вобаста бар хароҷот аз ҳазина таъйин гардида мешудааст.

Мавриди тазаккур аст, барои беморон як даст либоси шаб ва як даст либоси рӯз, ки дар зимистон ғафстар ва дар тобистон нозук буд, дода мешудааст. Бемор шифо ёбад агар бенаво бошад, хангоми берун рафта аз бемористон маблағ, ки битавонад маоши пизишкро то чанде таъмин кунад, дарёфт мебошад. Беморони тавонгар низ хангоми берун шудан, либосҳо ва пулҳои худро мегирифтанд. [1, с. 39] Хулоса, муассиси бемористон истифода аз онро маҳдуд ба тавонгарон ё тиждастон насохта будааст.

Мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ маълум мешавад, ки натавонҳо дар ин бемористонҳои бузург муолиҷаи шахсони доро сураат мегирифтааст, балки беморони фақир ба хангоми мураҳхаси мадад маош ҳам дарёфт мекарданд. Вале хидмати пизишкони бемористон ройгон набуд, зеро дар вақте, ки бемористони Язди Бағдод ифтидох шуд, барои ҳар пизишк иҷозат дода шуд, ки 300 дирҳам ҳаққи хидмати худро биситонанд. [6, с. 254]

Мувофиқи сарчашмаҳои мавҷуда бемористонҳои собит ба ду қисмати алоҳида ҷудо мешудаанд, ки аз қисматҳои занона ва мардона иборат буд. Ин қор аз назари муқаррароти шаръӣ, ки зан набояд беҳиҷоб ба назди мард намудор бошад, лозим ва зарур буд. [6, с. 254] Ҳар ду ин қисматҳо бо пизишкон ва хидматгороне, ки аз ҳамон ҷинси беморон буданд, таъмин карда мешудааст. Аммо пизишкон ва ҷарроҳон ҳам мардонро ташкил менамуданд. Боз ҳар ду ин бахшҳои бемористонҳо ба ҷандин қисматҳои хурдтар тақсим мешудааст. Бузургтарин ҳуҷраҳо барои хобонидани беморони умумӣ ба қор рафта, худ хобгоҳҳои ҷудоғонае барои аз ҳам ҷудо намудани беморони табдор, беморони равонӣ ва мубталоёни сармоҳӯрдагӣ ва исхол (дарунравӣ) доштааст. Утокҳои дигар низ махсус барои ҷарроҳии бемориҳои ҷашм ва қорҳои шикастабандӣ будааст. Дар ин давра кӯшиш ба ҳарч дода мешавад, ки ҳар беморе дар бахши махсуси худ тахти дармон қарор гирад, то пизишкони дармонкунанда битавонанд дар риштаи худ дармони комил бахшанд.

Мувофиқи маълумот ва сарчашмаҳои мавҷуда ба мо маълум мегардад, ки ҳаммомҳо ҳамчун ҷойҳои табобатӣ ҳисобида шуда, онҳо низ ба ду навъ, яъне мардона ва занона ҷудо мешудаанд, ки танҳо барои камбағалон пешбинӣ карда шуда будааст. [9, с. 303]

Мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ ба мо маълум мегардад, ки бемористонҳои собити қуруни вусто аз ҷиҳати навъи дармон ба ду гурӯҳ тақсим мешудааст, ки яке сарупой ва дигаре бистарӣ номида шудааст. Қабули беморони сарупой дар рӯзу соати муайян анҷом дода мешудаанд. Рӯзҳои душанбе ва панҷшанбе пизишкони пуртаҷриба қабули худро нисбат ба ин намуди беморон ба роҳ монда буданд. Ҳар беморе, ки муоина мешуд дорухатро гирифта барои сохтани доруҳо ба дорухона мерафтааст. [6, с. 243] Ин русумро, ки вучуд дошт, дар замони ҳозира дар ҳар рӯзҳои ҳафта дар беморхонаҳои бузурги Осиёи Миёна низ мушоҳида намудан мумкин аст.

Дар раванди қори бахши бистарӣ бемороне, ки дар шиддати беморӣ қарор доштанд ва муолиҷаи сарупой барояшон кофӣ набуд, барои дармон бахшидан ба бахше, ки ба бемории онҳо мутааллиқ ҳаст равона мекарданд. Дар ҳар бахш вобаста ба теъдоди

беморон ва аҳамияти бемориҳо ду ё се табиб дар ихтиёр доштаанд. Агар мушкилие ба вучуд ояд пизишки дигаре аз бахши дигар барои машварату ёрӣ ҳозир мешуд. Пизишкони ҳар бахшҳо бо навбат посбонии бемористонро адо менамуданд ва дар ҳолати посбонӣ дар бемористон истиқомат мекардаанд. Аз ҷумла Ҷабраил ибни Убайдуллоҳ ибни Бухтайшуъ аз бемористони шаҳри Бағдод дар як ҳафта ду рӯзу ду шаб дар бемористон посбон мешудааст. [11, с. 202]

Мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ дорухонаҳо дар давраи асри миёна дар наздикии бемористонҳои бузург сохта шуда, дорои ашёҳои ҳунари, зарфҳои чинӣ ва кӯзаҳои сафолӣ будааст. Гуфта мешавад, ки бархе аз дорухонаҳои бузург бо коҳҳои султони рақобат мекардаанд. Мувофиқи маълумоти таърихӣ дар Хуросону Мовароуннаҳри бузург дорухонаҳои муҳими тобеи бемористон будаанд, ки аснод ва қиблаҳои марбут ба сохтмон мавқуфаи бемористон дар он нигоҳдорӣ мешуданд. Мудири китобхона бо унвони “Шайх Саидалонӣ” хонда мешуд. [5, с. 309] Ин унвон аз рӯи адаб ва илтифот ба ҳамаи кимиёгарон низ дода мешудааст. Кормандони поёнтар бошанд, бо унвони форсӣ “меҳтар” номида шуда, онҳое, ки корҳои пасттарро бар уҳда доштанд, монанди зарфшӯён, борбарон ва дигар коркуноне, ки дар дорухона хидмат мекарданд ба унвони “шаробдор” маъруф буданд. [11, с. 211] Навъҳои доруҳои таркиби гуногуни марҳамҳо, шарбатҳо, доруҳо дар дорухонаи бемористон бо назорати дорусоз ва бо кумаки дастёрон таҳия мешуд. Ҷолиби диққат ин аст, ки маҳалли нигоҳдории асноди расмӣ марбут ба моликият сохтмон ва муқофоти бемористон буд. [5, с. 309]

Ба навиштаи олими англис Сирил Элгуд раиси бемористон табиб набуд. Кори он меҳнати довталабона ва ифтихорӣ буди ин кор маъмулан танҳо ба шоҳзодагон ва сардорон дода мешуд. Раиси бемористон унвони “саъвар ал-бемористон”-ро дошт ва дар тамоми самтҳои идора аз тарафи бахшҳои сегонам аслий яъне сарпизишк, сарчашмпизишк ва сарҷарроҳи бемористон бо ӯ ҳамкорӣ мекарданд.

Дар бемористонҳо инчунин, мудири ҳақиқии бемористон, ки “мутаваллӣ” номида мешудааст, яқтан аз донандагони риштаи илми тиб таъйин карда мешудааст. Ин шахс тамоми масъалаҳои марбут ба дармон ва табобатро назорат мекардааст. Дар муқоисаи замони муосир вазифаи мудири дохилии бемористони имрӯзаро иҷро менамуд. Аз ҷумла, Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ як чанд маротиба мутаваллии бемористони Рай шуда фаъолият намудааст. Баъдтар ҳамин самтро дар бемористони қадимаи шаҳри Бағдод ҷорӣ менамояд. Ҷурҷонӣ низ чунин самтро дар Хоразм доро буд. Дар шаҳри мазкур мудири бемористон “Тимордор” номида мешудааст. Ду нафари дигар бо унвонҳои “мушриф” ё “қавом” ба мудири бемористон ёрӣ мекарданд ва онҳо дастгоҳи хайрияҳоро ташкил медоданд, ки қораш чамъоварии кумакҳои довталабони иттифоқӣ ва амволе буд, ки пораҳои ашхос ба ҳангоми марг барои бемористон васият мекарданд. [11, с. 211]

Бемористони собит дар тамаддуни халқи тоҷик ҳамчун маркази чамъшавии донишмандони соҳаи тиб, яке аз маҳалҳо барои омӯхтани дониши тиббӣ буд. Онҳо як навъ омӯзишгоҳҳои тиббӣ буданд, ки дар онҳо ба ҷавонон бо супурдани ҳатмии имтиҳонҳои ҳатм ва савганди духтурӣ назария ва амалияи тибро меомӯхтанд. [8, с. 39] Бар замми ин дар ин давра, ҳар бемористон вазифаи омӯзишгоҳи амалӣ низ ба шумор мерафтааст. Дар така бар сарчашмаҳо гуфта метавонем, ки дар назди аксар бемористонҳои қуруни вусто мадрасаи тиббӣ вучуд доштааст [2]. Аммо ин навъ мадрасаҳо дар назди на ҳамаи бемористонҳо вучуд доштанд, аз ин лиҳоз, табибон дар дохили бемористон ба омӯзиши риштаи илми тиб машғул гардида, ҳуҷраҳои алоҳидае барои ташкили дарсҳои лексионӣ пешбинӣ карда шуда будааст. Ҳар табиб, ҷарроҳ ва чашмпизишк шогирдони худро доштаанд, ки мувофиқи маълумоти мавҷуда ҳар табиб - даҳ шогирд, ҷарроҳ, чашмпизишк ва шикастабанд - панҷ нафари шогирд дошта, муддати таҳсил низ панҷ сол муайян гардида буд. [10, с. 68] Мавриди тавачҷуҳ аст, ки дар ин гуна бемористонҳо шароит барои гузаронидани озмуни шогирдон низ ба назар гирифта шуда буд. Барои шогирдон устодони моҳиру донишмандони риштаи тиб дарс мегузаштанд, ки ин гуна ҳолатро дар замони муосир мушоҳида намуда метавонем.

Аз ҳама марказҳои қадимаи ин бемористонҳо, бемористони Ҷундишопур ба шумор мерафтааст. Бемористони Бағдод маҳалли тадриси Муҳаммад Закариёи Розӣ буд.

Инчунин, дигар бемористонро метавон ном бурд, ки ин бемористони Ал-Мансурии Қоҳира буд. Дар ин марказ омӯзиши илова бар омӯзиш ва дармони бемориҳои ҷисмӣ, ба умури омӯзиши бемориҳои равонӣ ва муолиҷаи ин амроз машғул мегардидаанд. [4]

Бо ин ҳама гуфтаҳои боло, бемористонҳо дар назари мардум маҳбубият надоштанд. Дар ҳаҷ адабиёти форсӣ ё арабӣ ба мо вонамехӯрад, ки пас аз баромадан аз бемористон онро таърифу тавсиф намуда бошад.

Ба навиштаи Аҳмади Исобак бемористонҳои сайёр одатан ҳангоми пайдоиш ва авҷгирии бемории тоун ва дар майдонҳои ҷанг ташкил карда мешуданд. Ин бемористонҳо бо тамоми маводи зарурии пизишкӣ, аз ҷумла доруворӣ, ғизо ва ҳатто бо либос таъмин будаанд. Бахусус, дар он замон ҳангоми пайдоиши бемории тоун дар шаҳре, ки чунин бемористон надошт оҷилан чунин бемористонро ба ҳамон шаҳр интиқол меодаанд. [1, с. 26] Ҷоизи қайд аст, ки бемористони сайёр як маркази дармонӣ ё як бемористони кӯчак бо таҷҳизоти пизишкӣ лозима аст, ки метавон онро дар замони кӯтоҳе ба макони мавриди назари кӯчиш ва роҳандозиву шуруъ ба баҳрабардорӣ қарор дод.

Ба гуфтаи Сирил Элгуд ин гуна бемористонҳо дар болои чорвоёни боркаш насб карда мешуданд ва дар ҳолатҳои зарурӣ ба ҷои дигар барои ёрӣ расонидан қарор мегирифтаанд. [11, с. 202] Пизишконе, ки дар ин бемористонҳо фаъолият мебарданд аз ҷиҳати мақом бо пизишконе, ки дар бемористонҳои собит хидмат мекарданд баробар будаанд. Бемористонҳои сайёр дар ҷабҳаҳои ҷангӣ сипоҳиёро ҳамроҳӣ мекарданд. Дар ин гуна бемористонҳо ҳадди ақал хидмати пизишкӣ ва дармониро барои беморон ё захмиёни ҳолатҳои гуногуни ҷангиву табиӣ фароҳам намояд. Бемористони сайёр дорои хидмати дармонӣ ва пизишкӣ ҳаётиро барои беморон ва захмиҳои дар шароити ҷангӣ ва дар наздикии маҳалли ҳодиса ва пеш аз интиқоли онон ба як бемористони доимӣ фароҳам меоварад. Дар давоми таърих ниёзи артишҳо низ барои наҷот додани сарбозони захмӣ дар майдони ҷанг сабаб ба пайдоиш ва тавсеаи бемористонҳои сайёр шудааст.

Бемористони сайёрро метавон намунаи навини бемористони саҳроӣ ва ҳамчунин намунаи бузург ва ҷомеъ, воҳидҳои низомиву ҷарроҳии сайёр дар назар гирифт, ки ба наҷоти ҷони инсонҳо ва беҳбуд намудани дармон дар ҳодисаҳои табиӣ, бемориҳои сироятӣ ва ҷангҳо кумак мекунад. Инчунин, асбобу абзор, доруворӣ ва таҷҳизоти тиббӣ имконияту шароити мусоид фароҳам меоварад, ки пизишкон битавонанд бо баҳрагири аз ин имконот ба дарди беморон даво бахшанду онҳоро аз марг наҷот диҳанд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки Илахӣ Иброҳимӣ муаллифи асари “Таърихи дармонгоҳ ва бемористон дар Эрон баъд аз ислом” қайд менамояд, ки бемористони сайёр яке аз иқдомоти густурдаву маъмулӣ буда, ҳамчунин навъи дармонгоҳ ва доруҳонаҳои сайёр бештар дар замони лашкаркашиҳо вучуд доштааст. [7, с. 94] Яке аз чунин бемористоне, ки дар таърих номи он сабт гардидааст бемористони саҳроӣ будааст, ки дар ҳайъати лашкари Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ҳаракат мекардааст. Таъсисдиҳандаи ин бемористон Муставфӣ Азизаддин (ҳамон касе, ки мадраса барои кӯдакони ятим таъсис кард) ҳисобида мешавад. [11, с. 203]

Инчунин, ӯ ин бемористонро бо доруҳо, васоил, ҷодар, пизишкон ва ниғаҳбони лозима мучаҳҳаз сохта буд. Ин гуна бемористонҳо ба дарди зиндонӣ ва тудай мардум низ ёрӣ мерасониданд ва аз ҳама муҳимтараш ҳангоми шуруъ гардидани бемориҳои сироятӣ мавриди истифодаи умумӣ қарор мегирифтаанд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки Ибни Абӣ Асибаъ дар асари ҳеш “Табақот-ал-тиббоъ” номае, ки Синон ибни Собит аз Алӣ ибни Исо ал-Ҷарроҳ вазир дарёфт намудааст, ёдовар мешавад, ки: “... ман дар бораи зиндонӣ, ки ба илати зиёдии теъдод ва камии ҷо дар маърази бемориҳои бисёр ҳастанд ҳамвора андешаманд ва саргардон будаам. Ба иловаи ин зиндонӣ ба иллати вазъи ҳосе, ки дар зиндагӣ доранд аз беҳтар қардани холи худ маҳрум ва аз мурочиат ба пизишкон мамнуъ ҳастанд. Аз ин рӯ бар Шумост, ки пизишконе барои онҳо интиҳоб кунед то ҳар рӯз онҳоро аёдат ва доруву тамоми васоили муолиҷаи онҳоро фароҳам кунанд. Ин пизишкон маҷозӣ бошанд ба ҳама зиндонҳо ворид шаванд ва ҳама беморонро дармон кунанду муолиҷаи ононро тавачҷуҳ кунанд”. [5, с. 221] Илова бар ин, номаи дигаре низ ба дасти Синон расида буд, ки дар он оид ба рустое, ки табиб надоштааст сухан меравад ва дар он қайд шудааст: “ман дар андешаи мардуми

Савад ҳастам, ки пизишк надоранд ва дар сурати бемор шудан ба он эҳтиёҷи мубрам хоҳанд дошт. Худованд умратро тулонӣ кунад ҳиммате кун ва чанд табибро маъмур фармо то бо васоили дармони лозим ба Савад азимат кунанд ва аз онҳо бихоҳ то вақте, ки барои дармони беморон лозим бошад дар ҷо бимонанд”. [5, с. 221] Дархостҳое, ки дар мактубҳои ба Синон аз ҷониби вазир Алӣ ибни Исо ал-Чарроҳ ирсол шуда иҷро мегашт ва мактуботи ҷавобии иҷроиши он фиристода мешуд. Илова бар ин Алӣ ибни Исо бемористони сайёроеро вақфи зиндонҳои шаҳр кард, ки ҳар рӯз чанд пизишки моҳир дохили зиндонҳо мегардиданду зиндониро ройгон муоина ва муолиҷа менамуданд [3]. Ҳамчунин, бо дастури ӯ, бемористони сайёри дигаре ба рустоҳои ҷануби Ироқ таъсис дода шуд ва пизишкони он ба сурати яксон ба вазъияти беморони мусулмон ва ғайримусулмон ёри тиббӣ мерасониданд. Хулоса, ин намуд бемористонҳо ба бемористонҳои сайёр дохил гардида, дар давраи қуруни вусто низ аҳамияти баланди худро доштанд.

Ҳамин тавр, дар таърихи давраи қуруни вусто ба рушди соҳаи илм аз ҷумла риштаи тиб ва барои тақвият бахшидани хизматрасонии бемористонҳо, навъҳои он, диққати махсус дода мешуд, ки мо намунаи барҷастаи онро дар мисоли бемористонҳои шаҳрҳои Хуросону Мовароуннаҳр, ки ба марказҳои табобатӣ ва илмии қуруни вустои кишварҳои мусулмонӣ табдил ёфта буданд, ба ҳубӣ эҳсос менамоем.

Адабиёт:

1. Аҳмад Исобак. Таърихи бемористонҳо дар Ислом. Тарҷумаи доктор Нуруллоҳ Кисой. Техрон 1371. - 240 с.
2. Аҳмади С., Заргарон О., Муҳақиқзода А. Баррасии ҳукуки бемор дар таърихи бемористонҳои Эрон ва ислом аз оғоз то қарни VIII ҳиҷрӣ. // <https://sid.ir/paper/488074/fa#pointx> (санаи муроҷиат: 08.05.2023).
3. Доктор Каюмарс Азимӣ. Низомии вақф дар бемористонҳои давраи исломӣ то оғози усмонӣ// <https://sid.ir/paper/99385/fa#pointx> (Санаи муроҷиат: 01.05.2023).
4. Доктор Комрон Султони Насод. Нақши бемористон дар тамаддуни исломӣ.// <https://www.pezeshkyemrooz.com/news/history/20113616490055> (санаи муроҷиат: 02.05.2023)
5. Ибни Абӣ Асибаъ. Табақот ал- тиббоъ. Ҷ.1. Техрон: 1349қ/1970м. - 560 сах.
6. Ибни Абӣ Асибаъ. Табақот ал- тиббоъ. Ҷ.2. Техрон: 1349қ/1970м - 746 сах.
7. Иброҳимӣ И. Таърихи дармонгоҳ ва бемористон дар Эрон баъд аз ислом. – Табрез, 1394. – 137 с.
8. Исхаки Ю.Б. Ибни Сино и медицинская наука / Ю. Б. Исхаки. - Душанбе : Ирфон, 1984. –175 с.
9. Мец Адам. Мусульманский Ренессанс. Изд. 2-е. [Пер. с нем., предисл., библиогр. и указатель Е. Э. Бертельса. Отв. ред. В.И.Беляев]. - Москва: Главная редакция восточной литературы, 1973. - 473 с.
10. Сайид Козим. Таълими табобатӣ ва тиббӣ. Маҷмааи илмию фарҳангии Рабеъ-Рашидии Табрезӣ. Маводҳои Конгресси байналмилалӣ таърихи тиб дар Ислом ва Эрон. Техрон, - 1375, 517 с.
11. Сирил Элгуд. Таърихи пизишкӣ Эрон ва сарзаминҳои хилофати Шарқӣ. Тарҷумаи доктор Боҳир Фурқонӣ. Техрон: 1356. – 697 сах.

НАВЪҲОИ БЕМОРИСТОНҲО ДАР МОВАРОУННАҲРУ ХУРОСОНИ ҚУРУНИ ВУСТО

Намудҳои бемористонҳо, сохтор ва унвонҳои қормандони доруҳонаҳои қуруни вустои Мовароуннаҳру Хуросон баррасӣ шудааст. Бемористонҳои собит, таърихи бунёди он, мавзеи онҳо, инчунин шароит ва тарзи қорбарии табибон дар ин гуна бемористонҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Инчунин, ду қисмати бемористонҳои собит: занона ва мардона, сабабҳои ҷудошавии онҳо, мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ба ғайр аз ин, аз ҷиҳати навъи дармон ба ду гурӯҳ сарупой ва бистарӣ ҷудо шудани бемористонҳои собити қуруни вусто, рӯзҳои қабули пизишкон, ба риштаи таҳқиқ қашида шудаанд. Сохтмон ва фаъолияти доруҳонаҳо, унвонҳои сарварон ва қормандони доруҳонаҳо низ

маълумот дода шудааст. Таърих ва фаъолияти бемористонҳои сайёр, мақоми ин бемористонҳо хангоми ба вучуд омадани бемориҳои сироятӣ ва ҳолатҳои ҷангиву дармони зиндониён асос ёфтааст.

Калидвожаҳо: Намудҳои бемористон, бемористони собит, бемористони сайёр, бемористони мардона, бемористони занона, дармони сарупой, дармони бистарӣ, дорухона

ТИПЫ БОЛЬНИЦ В МОВАРОУННАХРЕ И ХОРАСАНЕ В СРЕДНИЕ ВЕКА

В этой статье рассматривается вопрос о видах больниц, аптеки и их медицинский персонал и их структуры в Маварааннахре и Хорасане в средние века. В нем мы также рассматривали деятельность постоянно действующих больниц, история их создания, место их расположения а также были проанализированы метод работы медицинского персонала в этих учреждениях. В статье также указывается на наличие мужских и женских больниц и причины их разделения. Кроме того в данной статье мы показывали по видам лечения деление этих больниц на две группы, амбулаторные и стационарные а также дни приема врачей в них. В нем также показана строительство и эксплуатация аптек, должность заведующих и их сотрудников а также на основе первоисточников показана историю и деятельность передвижных госпиталей, и их роли во время возникновения инфекционных заболеваний и в ходе боевых действий.

Ключевые слова: Виды больниц, постоянно действующие больницы, полевые больницы мужские больницы, женские больницы, амбулаторные стационарное лечение, аптека

TYPES OF HOSPITALS IN MOVAROUNNAUR AND KHORASAN IN THE MIDDLE AGES

This article deals with the issue of hospitals, pharmacies and their medical staff and their structures in Mavaraannahr and Khorasan in the Middle Ages. In it, we also considered the activities of permanent hospitals, the history of their creation, their location, and also analyzed the method of work of medical personnel in these institutions. The article also points to the presence of male and female hospitals and the reasons for their separation. In addition, in this article, we showed the division of these hospitals into two groups by type of treatment, outpatient and inpatient, as well as the days of doctors' appointments in them. It also shows the construction and operation of pharmacies, the position of managers and their employees, and, based on primary sources, shows the history and activities of mobile hospitals, and their role during the emergence of infectious diseases and during hostilities.

Key-words: types of hospitals, permanent hospitals, field hospitals, men's hospitals, women's hospitals, outpatient inpatient treatment, pharmacy

Маълумот оид ба муаллиф: Исомитдинов Жорабек Бобобекович н.и.т., дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики МТД «ДДХ ба номи академик Бобоҷон Гафуров»;

Қаҳҳоров Умед Ашӯрахмадович, ассистенти кафедраи таърих ва диншиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон (Тоҷикистон, Хучанд)

Информация об авторах: Исомитдинов Жорабек Бобобекович, канд.ист.наук, доцент кафедры история таджикского народа ГОУ «ДДХ имени акад. Б. Гафурова»;

Қаҳҳоров Умед Ашӯрахмадович, ассистент кафедры истории и религиоведения ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)

Information about the authors: Isomitdinov Zhorabek Bobobekovich, candidate of historical sciences, Associate Professor of the department of history of the tajik people, State Educational Institution (SEL) «Khujand State University named after academician B.Gafurov»

Qahhorov Umed Asurahmadovich, Assistent, Department of History and Religious Studies, Tajik State University of Law, Business and Politics, (Tajikistan, Khujand) e-mail: qumed@bk.ru

ТДУ:74.32 (2-точ)
ТКТ:71.321 (2-точ)
Н-63

УНСУРҲОИ ИБТИДОИИ ДОНИШҲОИ ТИББӢ ДАР КИШВАРҲОИ ШАРҚИ ҚАДИМ

Назарзода Ҷ.Ш., номзади илмҳои таърих, саромӯзгори МДТ
“Коллеҷи тиббии шаҳри Кӯлоб ба номи Раҳмонзода Раҳматулло Азиз”

Шарқи Қадим гаҳвораи фарҳанги инсоният махсуб мегардад. Халқҳо ва қабिलाҳои Шарқ 4000-5000 сол пеш аз давраи нав ба арсаи таърих баромада, қадимтарин ёдгориҳои таърихиро боқӣ гузоштаанд. Тарзи истеҳсолоти ғуломдорӣ дар Байнаннаҳрайн (давлати Шумер, Бобулистон, Ашшур ва ғ.), Дар Миср, Ҳиндустон ва Чин аллақай дар ҳазорсолаи IV-II пеш аз милод ҳукмфармо буд. Маданияти кишварҳои ғуломдори Шарқи Қадим ба рушди халқҳои кишварҳои Аврупо таъсири калон дошт.

Таърихи пайдоиш ва инкишофи донишҳои фалсафӣ, риёзӣ, табиатшиносӣ ва афкори тиббӣ дар аввалин давлатҳои ғуломдорӣ Шарқи Қадим – Бобулистон, Миср, Ҳиндустон, Чин нақши назарраси пурсамари Шарқро дар таърихи фарҳанг, илм ва фалсафаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад. Дар давлатҳои ғуломдорӣ, табобати анъанавӣ ҳамчун асоси табобат идома меёфт. Дар давраи пошхӯрии низоми ибтидоии ҷамъиятӣ ва ба ҷомеаи ғуломдорӣ синфӣ табдил ёфтани он, вазифаҳои табобат, ки қаблан ба бисёр аъзоёни ҷомеа, асосан занон хос буданд, тадриҷан дар дасти доираи тангтари одамон, пеш аз ҳама пирон ва коҳинони мутамарказонида гузаштанд.

Дар оянда амалияи тиб аз дигар касбҳои он замон фарқ мекард, табиби касбӣ пайдо шуд. Ин касби нав дар ҷомеа мавқеи намоёнро касб кард ва дар ҷомеа ва давлат сазовори эҳтирому эътироф гардид. Мутахассисони тиб дар оила маълумоти тиббии худро гирифтанд. Донишҳои тиббӣ аз насл ба насл мегузаштанд ва мукамал мегардиданд. Сардори оила таҷрибаи тиббиро ба писарон ва духтаронаш меомӯзонд, ба онҳо усулҳои табобатро меомӯخت, сирри омода кардани доруҳоро ба онҳо нақл мекард. Аз насл ба насл ин мавод ҷамъ мешуд ва дар хотир нигоҳ доштани он мушкул шуд.

Дар ин робита, пас аз пайдоиши хат, яке аз аввалин навиштаҷот сабтҳои мазмуни тиббидошта, тавсифи бемориҳо, усулҳои терапевтӣ ва усулҳои тайёр кардани доруҳо пайдо шуданд. Дар тибби давраи ғуломӣ моддаҳои шифобахш асосан аз пайдоиши растанӣ, камтар аз пайдоиши ҳайвонот (шир, равған) ва баъзе маъданҳо (симоб, арсаник (мышьяк) ва ғ.) истифода мешуданд. Дар давлатҳои ғуломдорӣ дар Шарқи Қадим кумак ба зани ҳомила такмил меёфт, барои занон ҳангоми ҳомиладорӣ ва таваллуд тавсияҳои гигиенӣ муқаррар карда мешуданд ва барои таваллуди вазнин, бо мавқеи нодурусти ҳомила мудохилаҳо таҳия мешуданд.

Духтурони давраи ғуломдорӣ ҷарроҳиро медонистанд ва онро дар ҳаёти ошошта ва дар майдони ҷанг татбиқ мекарданд, тирҳоро тоза мекарданд, захмҳоро мебастанд ва хунравиро нигоҳ медоштанд. Дар натиҷаи ҳафриёти бостоншиносӣ дар қаламрави Ашшур-Бобулистон, Миср, Ҳиндустон ва Чини Қадим бисёр асбобҳои ҷарроҳии марбут ба давраи ғуломдорӣ пайдо шудаанд. Ҳангоми амалиёти ҷарроҳӣ барои коҳиши дарди бемор доруҳое аз қабилҳои афюн, хенбан, бангдона, рехтани решаҳои мандрак истифода мешуданд.

Дар муддати тулонӣ дар давраи ғуломдорӣ фаъолияти тиббӣ бо дин, ибодат, маъбадҳо зич алоқаманд буд. Ин давраро дар таърихи тиб тибби коҳинон ё тибби маъбадҳо меноманд. Бо пайдоиш ва рушди дин тасаввурот дар бораи пайдоиш ва табиати бемориҳо тағйир ёфт. Дар муаррифии мифологияи тиббӣ худоёни бадӣ – девҳо, ки бавучудорандаи бемориҳо ҳисобида мешуданд ва худоёни хубӣ – фариштаҳо, ки нигоҳдорандаи саломатӣ ба шумор мерафтанд, пайдо шуданд. Мардум тасаввуроти худро дар бораи саломатӣ ва беморӣ бо падидаҳои табиӣ пайваست мекарданд. Барои коҳинон, тибби маъбад, беморӣ гӯё руҳи баде буд, ки ба бадани инсон ворид шуда,

хиссиёт ва падидаҳои дарднокро ба вучуд меовард; беморӣ оқибати хашми худоён, чазое буд, ки илоҳӣ фиристодааст.

Дастоварди барҷастаи фарҳанги давраи ғуломдорӣ дар кишварҳои Шарқи Қадим – ин ихтирои хат буд. Халқҳои Шарқи Қадим бисёр ёдгориҳои хаттиро боқӣ гузоштаанд, ки дар якҷоягӣ бо материалҳои бостоншиносӣ дар бораи тибби халқҳои ин давр маълумот медиҳанд.

Байнаннаҳрайн. Дар охири асри III ва аввали ҳазораи II пеш аз милод тараққиёти давлати Бобулистон оғоз ёфт. Баъдтар, дар ҳазорсолаи I пеш аз милод дар қисми шимолу шарқии Байнаннаҳрайн (Месопотамия) давлати Ашшур тараққӣ кард. Аз ин давлатҳо мавқеи асосӣ дар рушди иқтисод ва илму фарҳанг, алахусус дар соҳаи тиб ба Бобулистон тааллуқ дошт.

Ёдгориҳои сершуморе, ки то замони мо расидаанд, дар бораи мавҷудияти доруҳои пизишкӣ дар давлатҳои қадимии ғуломдорӣ, ки дар Байнаннаҳрайн дар тури асрҳои 20-17 пеш аз милод арзи вучуд дошт, шаҳодат медиҳанд. Беморӣ гӯё дар натиҷаи ба бадан дохил шудани девҳои бемор ба ҳайси чизи бегона пайдо мешудааст. Барои шифо додани шахси бемор, пеш аз ҳама, деви ба ин беморӣ гирифтورشударо пеш кардан лозим будааст. Тумор, тилисмҳо, тахтаҷаҳо бо дуо ва ҷоду, бутҳои руҳияи нек дар назди манзил паҳн шуда буданд ва гӯё онҳо бояд деви бадро метарсониданд. Дар табобат усулҳои рамзӣ: кандани пиёз, пошидани дона, беморро занҷирбанд карда, пас ўро аз бандҳо озод кардан ва ғайраҳо аз элементҳои фетешистию тотемистӣ истифода карда мешуданд. Рақамҳои девҳо кашида шуда, пас сўзонида мешуданд.

Дар баробари амалҳои ҷодугарӣ, тибби Бобул ва Ашшур сабабҳои оқилонаи саломатӣ ва бемориҳоро эътироф мекард ва аз воситаҳои тибби анъанавии мардумӣ истифода мебард. Духтурони бобули аз растаниҳои маҳлулҳо тайёр карда, барои дармони бемории дохилии беморон медоданд, малҳамҳоро барои истифодаи захмҳои беруни мемолиданд.

Ёдгории бузурги қонунгузори Бобул то замони мо боқӣ мондааст – қонунҳои шох Ҷаммурапӣ, ки дар асри XVIII пеш аз милод тартиб дода шудаанд, аз ҷумлаи қонунҳои таърихан қадимӣ ба ҳисоб мераванд, ки тамоми ҷанбаҳои ҳаёти онзамонро ба танзим мебароварданд. Кодекси қонунҳои Ҷаммурапӣ маҷмуаи моддаҳои қонунҳои мебошад, ки дар сутуни қалони базалтӣ қандакорӣ шуда, дар он як қатор мақолаҳо ба шароити фаъолияти табиб вобаста ва масъулияти судии ў дар парвандаҳои гуногун бахшида шудаанд.

Муаррихи маъруфи Юнони Қадим Ҳеродот (484-425 пеш аз милод) як навъ одати бостонии Бобулистонро чунин тавсиф кардааст, ки онҳо беморонро ба майдонҳои серодам бароварда, мунтазир мешуданд, ки роҳгузарон ба онҳо "аз сабаби набудани табибон дар Бобул" маслиҳатҳои муфассал диҳанд. Дар Бобулистон ва баъдтар дар Ассирия дар сафолҳои сўхта рӯйхати нишонаҳои бемориҳоро, ба монанди дарди меъда, сўхтан, қай кардан (қай кардани сафро алоҳида), зардпарвин, ранги рангҳои забон, дарунравӣ, гум шудани иштиҳо, дарди мушакҳо, сулфа, иллатҳои чашм, пӯст, фалаҷ ва ғ. нишон дода мешуданд.

Дар байни ашшуриён ва бобулиён тиб бо ситорашиносӣ алоқамандии зич дошт ва ба тақвими махсуси астрологӣ (рақамҳои некбахтӣ ва бадбахтӣ барои оғози табобат, ҷарроҳӣ, таваллуд ва ғ.) аҳамияти қалон дода мешуд. Пайдоиш ва ҷараёни эпидемия, ки аксар вақт ба ҳамаи кишварҳои Шарқи Қадим таъсир мерасонд, бо ҷойгиршавии маҳалли зист алоқаманд буд. Сипас ситорашиносии Ашшуру Бобул ба ҳаёти ҳаррӯзаи халқҳои дигар гузашт ва дар давраҳои баъдӣ мавқеи муҳимро ишғол кард, алахусус дар соҳаи тиб ва табобат.

Оғози тадқиқоти астрологӣ ба тариқи дедуктивӣ 25-30 ҳазор сол пеш муқаррар карда шудааст. Аллақай, дар асрҳои XIX-XVI пеш аз милод матни қоидаҳои пешгуиро дар асоси мушоҳидаҳои осмонӣ ва атмосферӣ асос гузоштаанд. [12, с. 181]. Ситорашиносӣ дар Эрон (асрҳои VII-VI пеш аз милод) ва Бобул (асри V пеш аз милод), ки дар он ҷо аввалин гороскопи маъруфи шахсият пайдо шуда буд, ба таври васеъ шинохта шуд.

Дар вақти кофтукови яке аз шахрҳои калонтарини Бобулистон – Нинаво (Найнаво) роҳҳои обтаъминкунӣ (каналлизатсия) аз кубурҳои гилӣ ёфт шуд. Дар бораи осори ободонӣ боқимондаҳои фарш ва қонунҳо дар бораи аз шахрҳо дур кардани беморони гирифтори бемориҳои сироятӣ, пеш аз ҳама «махав» вучуд доштанд. Бояд дар назар дошт, ки номи умумии "махав" аксар вақт ба бемориҳои дигар ба монанди чечак, экзема, сифилис ишора карда мешавад.

Барои табобат доруҳои гиёҳӣ, маҳсулоти аз ҳайвонот тайёршуда, аз канданиҳои фойданок ҳосилшуда, равғанҳои гуногун ва масҳҳои истифода мешуданд. Усулҳои тайёр кардани доруҳо аз қабилӣ ҷӯшонидан, полидан (филтр кардан) ва ғайра таҳия карда мешуданд. Истифодаи доруҳо ба меъдаи ҳоли ва пас аз хӯрок гуногун буд.

Ҳангоми кофтукови қасри шоҳи Ашшур – Ашурбанипал дар Нинаво (асри VII пеш аз милод) сафолҳои сӯхта бо сабтҳои мехӣ, аз ҷумла бо лавҳаҳои тиббӣ ёфт шудаанд. Ин матнҳои тиббӣ паҳншавии донишҳои тиббиро ба даврони баъдина мусоидат кардааст.

Барои табобати бемориҳо, доруҳои гуногун истифода мешуданд, ки дар байни он доруҳо баъзеашон таркиби мураккаб доштанд. Ғайр аз доруҳо, молиш, масҳ ва обшӯӣ истифода мешуданд. Истифодаи васеи об ва нафт дар соҳаи тиб бо он далолат мекунад, ки калимаи "табиб" маънои луғавии "донистани об" ё "донистани нафт" -ро доштааст, ки ин қисман ба истифодаи густурдаи об ва равған низ рабт дорад.

Ҳанӯз ду ҳазор сол пеш аз милод дар қонунҳои шоҳи Бобулистон Ҳаммурапи фаслҳои махсус сабт шуда буданд, ки фаъолияти ҷарроҳони ҷашмпизишк танзим карда шаванд. Ҳангоми ҳафриёт дар Байнаннаҳрайн асбобҳои биринҷӣ барои ҷарроҳии ҷашм пайдо шуданд. Папируси машҳури Мисри Қадим Эберс (миёнаҳои асри XX пеш аз милод) миқдори зиёди доруҳатҳоро дар бар мегирифт, ки барои табобати беморони гуногун ва қоидаҳои омӯзиши беморон пешбинӣ шуда буданд... [7, с. 244].

Донишҳо дар соҳаи тиб ва байтория тадриҷан ҷамъ карда шуданд. Аллақай, дар давраи Ҳаммурапӣ, тибби Бобулистон ба бахшҳои махсус - ҷарроҳӣ, табобати бемориҳои ҷашм ва тибби байторӣ тақсим карда шуд. Анатомия хеле суст рушд карда буд; ҳангоми муайян кардани аломатҳо ва ташхисҳо, табибон танҳо узвҳои асосӣ, аз қабилӣ дил, ҷигар, гурдари ҷудо карданд. Бо вучуди ин, зарурати ташхиси дақиқ бо роҳи муайян кардани ҳамаи нишонаҳо на танҳо пурра амалӣ гардид, балки инчунин кӯшиши аввалини омӯзиши объективии бемориҳо ва воқеан мубориза бурданро ба вучуд овард. Ҳамин тариқ, коҳинони бобули чунин мешумориданд, ки ин бемориро "бо кафан таскин додан ва неши маргро кашидан мумкин нест... агар табиб моҳияти онро нашносад".

Мисри Қадим. Маданияти Мисри Қадим дар таърихи фарҳанги ҷаҳонӣ осори амиқ гузоштааст. Юнониҳо ва Римҳои қадим, инчунин халқҳои Шарқи Наздик ва Африка аз адабиёт, санъат ва илми Миср бисёр чизҳоро омӯхтанд.

Мисриёни Қадим дар баробари донишҳои математикӣ, астрономӣ, ҷуғрофӣ дар соҳаи тиб низ дониши дар замони худ пешрафтае доштанд. Усулҳои табобат дар Миср 4000 сол пеш аз милод пайдо шудаанд. Тиб дар Мисри Қадим дар дасти коҳинон буд. Духтурон дар Мисри Қадим обрӯи баланд доштанд. Оҳиста-оҳиста, бо ҷамъ шудани таҷриба дар солҳои 2000 пеш аз милод дар Мисри Қадим таҳассуси тиббӣ ҳамчун ҷарроҳ хеле рушд карда буд. Дар байни табибони гуногун ҷарроҳон, ки бо амалиёти табобати ҷашм ва дур кардани дандон машғул буданд, фарқ мекарданд.

Дар ҳазораи III пеш аз милод, мисриёни қадим дар соҳаи тиб ба дастовардҳои назаррас ноил гардиданд. Манбаҳои маҳфузмонда дар бораи тиб дар Мисри Қадим ва умуман дар бораи фарҳанги қадимии ин кишвар тавассути навиштаҷоти иероглифӣ дар саркофаҳо, пирамидаҳо ва пеш аз ҳама папирусо инъикос ёфтаанд.

Аз Мисри Қадим то замони мо папирусоҳои тиббӣ низ маҳфуз мондаанд, ки дар бораи тавсифи бемориҳои гуногун, нишонаҳои бемориҳо, дастурҳо оид ба шиноختан ва усулҳои табобат, рӯйхати доруҳо маълумот медиҳанд. Яке аз чунин папируси боқимонда, ки папируси қадимтарини тиббӣ маҳсуб мегардад, папируси Кахунский номида мешавад ва дар бораи бемориҳои занона маълумот медиҳад. Ин папирус

тақрибан дар соли 1850 пеш аз милод навишта шудааст. Ду папируси калонтарини дигар, ки ба донишҳои тиббӣ бахшида шудаанд ва папируси Смит ва Эберс ном дошта, ба соли 1550 пеш аз милод тааллуқ доранд. Дар онҳо маълумот дар бораи чарроҳӣ, табобати захмҳо ва бемориҳои бадан дарҷ гардидаанд.

Папируси Смит аз папируси қадимтарине мебошад, ки ба Имготеп нисбат дода шудааст ва то имрӯз боқӣ мондааст. Дар Мисри Қадим папирусуҳои дигари тиббӣ низ вучуд доштаанд, ба солҳои 1300-1200 пеш аз милод тааллуқ доранд. Папирусуҳои тиббии Мисри Қадим аз ҷиҳати тафсири маводи тиббӣ фарқ мекунанд ва нуқтаи назари гуногунро дар бораи беморҳо инъикос мекунанд. Дар таълифи папируси Эберс дар баробари мушоҳидаҳои оммавии таҷрибавӣ, дохил кардани хусусияти ирфонӣ, динӣ, маслиҳатҳо дар бораи амалҳои сеҳрнокӣ табиб низ мавҷуданд. Аз ин ҷиҳат мисршиноси маъруфи немис Трапов бо таъҷҷуб қайд мекунад, ки «тиб дар Миср бо мурури замон ба ҷодугарӣ ва тасаввуф бештар фарқ мешавад».

Вақте ки низомӣ ғуломдорӣ рушд ва тақвият ёфт ва дар иртибот бо он, динҳо унсурҳои маъбад ва тиббии коҳинонро низ тақвият доданд. Аз тарафи дигар, тиббии эмпирикӣ мавҷуд ва рушд мекард, ки аз таҷрибаи бои мардум ва мушоҳидаҳои эмпирикӣ реша мегирад ва бо ғояҳои стихиявии материалистӣ алоқаманд аст. Коҳинон тасаввуроти сабаби бемориҳоро бо эътиқоди динӣ алоқаманд мекарданд, ки ғӯё бемориҳо натиҷаи ҳуҷуми девҳо буда, бо иродаи худоён ба вучуд меоянд.

Дар баробари ин, мисриён инчунин сабабҳои табиӣи бемориҳоро эътироф мекарданд. Масалан, нақши паразитҳои рӯда маълум буд. Дар муқоиса бо ихроҷи паразитҳои рӯда, табобат инчунин ихроҷи кирмҳои ноаён ҳисобида мешуд, ки ғӯё дар Миср дар бораи ҷаҳор унсур - об, замин, ҳаво, оташ фикрҳо буданд. Дар баробари ин дар Мисри Қадим таълимоти пневма ба вучуд омад, ки бинобар чунин таълимот як моддаи махсуси ноаён ва вазнини дар ҳаво мавҷудбуда, ки хангоми нафаскашӣ ба шуш ворид мешавад, аз он ҷо ба дил ворид мешавад ва минбаъд тавассути рағҳо дар бадан паҳн мегардад. Ин ғояҳо "табиати таъсири терапевтиро муайян карданд. Вазифаи муолиҷа аз бадани бемор ҷудо кардани моддаҳои пӯсида, тоза кардани" хуни бад фаҳмида мешуд.

Тибқи эътиқоди мисриёни қадим, ҷони одам пас аз марги ӯ мавҷудияти худро идома медиҳад, аммо дар бадане дигар. Бо мақсади аз пӯсиш муҳофизат кардани ҷасадҳо санъати мумиёкунӣ истифода мегардид. Ин кор дар роҳи ба даст овардани дониш дар соҳаи анатомия мусоидат кард.

Табибони низомӣ, ки артиши Мисри Қадимро дар роҳпаймоӣ ҳамроҳи мекарданд, дар соҳаи табобати захмҳо, шикастҳо ва ҷароҳатҳои дигар маълумот ҷамъ меоварданд. Дар қабрҳои Салтанати қадим тасвирҳои амалиёт дар дасту пойҳо ҳифз шудаанд. Яке аз қадимтарин папирус, ки ба табиб Имготеп мансуб аст, тавсифи амалиётро дар бар мегирад. Дар Мисри Қадим либосҳои захмӣ, буридан, хатна, хунсоқунӣ (ахтақунӣ) истифода карда мешуданд.

Дар папируси Имготеп таҳлили ҷароҳатҳо мавҷуданд, ки мувофиқи пешгӯӣ ба табобатшаванда, шубҳанок ва ноумед тақсим карда мешаванд. Дастурҳо оид ба шинохтани давраи ҳомиладорӣ ва "зане, ки таваллуд карда метавонад ё наметавонад" дода шудааст. Тавсифи дурусти фалаҷ ва ғайра мавҷуданд. Дар папирус нишонаҳои аҳамияти мағзи сар ва ҳароммағз барои бадани инсон мавҷуданд, ҷароҳатҳои сар ва ҳароммағзро тавсиф мекунанд ва нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи зарари мағзи сар тамоми бадан осебнопазир аст.

Аз замони сулолаи аввал (зиёда аз 3000 пеш аз милод) дар шаҳрҳои Мемфис, Гелиополис, Сайс, дар маъбадҳои мактабҳои тайёр кардани табибон мавҷуд буданд. 600 сол пеш аз милод дар ин мактабҳо ба қабули донишҷӯёни хориҷӣ шуруъ карданд. Дар Миср юнониҳо аксар вақт тибро меомӯхтанд.

Тиббии Мисри Қадим ба тиббии юнониҳо, яҳудиён ва арабҳо (мусулмонон) таъсири калон расонидааст.

Ҳиндустони Қадим. Дар охири ҳазорсолаи IV ва аввали ҳазораи III пеш аз милод дар Ҳиндустон низоми ғуломдорӣ ташаккул ёфт, боқимондаҳои ҷомеаи патриархалӣ муддати дароз боқӣ монданд.

Як қатор донишмандон пайдоиши йогаро ба ҳазораи III-II пеш аз милод марбут ба тамаддуни Мохенҷодаро ва Хараппа меҳисобанд ва чунин фикри худро дар асоси ҳафриёти бостоншиносии Ҳиндустон собит менамоянд, ки дар натиҷаи он мӯҳрҳои ёфт шуданд, ки дар шакли йога нишастаанд [5, с. 120].

Дар Ҳиндустон йога барои таҳсили ҳатмӣ дар артиш, полис ва муассисаҳои таълимии кишвар қарор карда шудааст. Дар як қатор иёлотҳо дар тарбияи ҷисмонии қормандони ҳарбӣ, пеш аз ҳама, лётчиҳо ва киштиҳои зерини ҳатмӣ аст [5, с. 124].

Аҳолии Ҳиндустони ғуломдор ба табақаҳои тақсим карда мешуд. Масалан, браҳманҳо - қочинон; қанговарон - қшатрияҳо, деҳқонони озод, ҳунармандон ва савдогарон - ваисаҳо, ғуломон - судра, даса - қастаи қомилан нотавон, ки вазифадор аст ба дигарон «ғурутанона» хизмат кунад.

Натанҳо издивоҷҳо, балки дигар намудҳои муошират (масалан, якҷоя хӯрок хӯрдан) байни одамони табақаҳои имтиёзнок ва мардуми оддӣ, байни озодон ва ғуломон манъ ва қазо дода мешуданд. Тақсими табақаҳои аз низоми ғуломдорӣ буд. Ҳамчун саҳмгузори дар истисмори оммаи меҳнатқаш, он дар Ҳиндустон низ дар шароити феодализм ва капитализм боқӣ монд, алахусус мустамликадорони Англия қӯшиш карданд, ки онро бо ҳар роҳ дастгирӣ кунанд.

Манбаҳои омӯзиши тиб дар Ҳиндустони Қадим инҳоянд: кодекси қонунҳои Ману (1000-500 пеш аз милод), Веда - маҷмуаҳои дастурҳои рӯзмарра ва динӣ, ақсар вақт дар шакли бадеӣ, асарҳои эпоси халқӣ мебошанд. Тибқи қонунҳои Ману, табиб барои табобати номуваффақ қарима қарда мешуд, ки ҳаҷми онро мавқеи табақаи бемор муайян мекард. Мавқеи табиб дар ҷомеаи ғуломдорӣ ҳиндуҳо дар Риг-Веда оварда шудааст: "Ҳошишҳои мо гуногунанд: рандақунанда - ташнаи қӯб, табиб - ташнаи беморӣ ва қочин - ташнаи танбеҳҳои қурбонӣ" [8, с. 362].

Бархе аз муаррихони илми тиб бар он андешаанд, ки терапияи парҳезӣ дар кишвари ҳамешасабзи Ҳиндустон бо интиқоби қалони маҳсулоти ғиёҳӣ арзон дар ҳар вақти сол таҳия шудааст. Хусусияти табобати ғиёҳӣ истифодаи таркиби меваҳои тайёршуда, ғиёҳҳо ва як қатор минералҳо мебошад, ки ин формулаҳо дар тибби муқаррарии Ғарб ҳақ муодилае надоранд [8, с. 362].

Нуқтаи қавии тиб дар Ҳиндустони Қадим унсурҳои гигиена буд. Бисёр масъалаҳои гигиена дар қонунҳои Ману фаро гирифта шудаанд: таъсири иқлим ва фаслҳо ба саломатӣ, тозагии хона, қоидаҳои гигиенаи шахсӣ, гимнастика, ғизо, муътадилӣ дар хӯрок, барвақт хестан, гигиенаи даҳон, оббозӣ, тозагӣ дар либос, буридани мӯй ва нохунҳо ва ғайра. Қонунҳои Ману серӣ, маҳдуд қардани истеъмоли гӯшт ва маҳсулоти тозаи растанӣ, инчунин шир ва асалро маҳқум мекарданд. Ба тозагии зарфҳо диққат дода мешуд. Қоидаҳои нигоҳубини бадан ба монанди шустани қандонҳо бо хоқаҳо, оббозӣ, масҳи бадан, тағйири либос ва ғайра бодиққат таҳия қарда шудаанд. Доруҳои гигиенӣ асосан нисбати табақаҳои имтиёзнок, то андозае нисбат ба тобеонашон татбиқ мешуданд ва аслан маънои ғуломонро нашошанд.

Мазмуни сохторҳои назариявӣ ва амалии афкори тиббии Ҳиндустони Қадим бо мафҳуми энергия иртиботи қавӣ дошт. Бояд гуфт, ки Чин воқеан кишвари фарҳангии бар парадигмаи энергетикӣ асосёфта маҳсуб мегардад ва даосизмро асоси қаҳонбинӣ ва усули ба даст овардани дониш мешуморад. Ҳиндуия ва буддизм бо мафҳумҳои энергия ба андозаи баробар робитаи зич доранд. Шакти - нерӯи созандаи худо - ҳам равандҳои қайҳонӣ ва ҳам ҳастии инсонро муайян қардааст. Прана истилоҳи дигари таърифи энергия аст.

Таълимоти фалсафию тиббӣ дар бораи қакра дар Ҳиндустон решаҳои қадима дорад. Ҳалли мушкилот ва бемориҳои руҳие, ки дар назди инсон пайдо шудаанд, ба қавли як қатор муаллифон [8, с. 362], тавассути қушодани баъзе (ё якҷанд) 7 қакра имқонпазир аст. Дар ҳиндуия, ки дар асл таълимоти марқазҳои энергетикӣ - қакраҳо ба

вучуд омадааст, онҳо одатан ҳамчун як алоқамандии ақл ҳисобида мешуданд, ки барои сатҳи огоҳии онҳо масъуланд

Далелҳои мустақим мавҷуданд, ки ҳиндуҳои қадим баъзе мафҳумҳои тиббиро корбаст мекарданд, ки баъдтар Букрот онҳоро риоя кардааст.

Манбаи маълумот оид ба тибби Ҳиндустони Қадим ёдгории хаттии Аюрведа ("Дониш дар бораи ҳаёт") мебошад, ки ҷамъовариҳои он ба асрҳои IX-III пеш аз милод рост меояд. Се наشري Аюрведа маълум аст. Нусхаи мукамалтаринро духтур Сушрута навиштааст. Китоби ӯ энциклопедияи васеи донишҳои тиббӣ мебошад, ки дар он дар баробари инъикоси тибби қоҳинон, унсурҳои тибби оқилона мавҷуданд, ки ба таҷрибаи чандинасраи мардум асос ёфтааст.

Аюрведа нишонаҳои зиёда аз 150 беморихоро аз қабилҳои майна, дил, шикам, узвҳои пешоб ва узвҳои таносул, буғумҳо ва ғайраро тавсиф мекунад. Дар баробари тавсияҳои парҳезӣ, тавсияҳои масҳ ва ҳаммом, 760 гиёҳҳои шифобахш дар он тавсиф карда шудаанд. Воситаҳои пайдоиши ҳайвонот истифода шуданд. (шир, чарбу, сафро ва ғ.).

Дар Аюрведа зиёда аз 100 асбоби ҷарроҳӣ тавсиф шудааст. Духтурони Ҳиндустони Қадим тарзи иҷрои бисёр амалиёти ҷарроҳиро медонистанд: хунрезӣ, буридан, бартараф кардани катаракта, ҷарроҳии пластикии рӯй, ҷуброни нуқсонҳои гӯш, бинӣ ва лабҳо ("усули ҳиндӣ"), як қатор усулҳои акушериро медонистанд (ҷанинро ба пояш тоб додан ва ғ.). Тавсифи аломатҳои классикии илтиҳоб (сурхшавӣ, дабдаба, таб, дард ва халалдоршавӣ), ки ба муаллифи Рум С. Celsus нисбат дода шудааст, дар Аюрведа оварда шудааст. Инчунин, усулҳои табобати захмҳоро бо либосҳои бо равған таркардашуда ва захмҳоро бо моеъҳои ҷӯшон, ки баъдтар дар давраи феодализм дар Аврупо паҳн шуда буданд, тавсиф мекунад.

Аюрведа қоидаҳои рафтори духтурро дар бар мегирад, ки аз ӯ сифатҳои олиӣ маънавӣ ва ҷисмонӣ талаб карда мешавад, гуфта мешавад дар бораи тайёр кардани табибон аз ҷониби мураббӣҳои махсуси табақаи болоии тиб аҳамият дода мешавад.

Решаҳои тиббии Тибет аз тибби ҳиндии давраи ведӣ сарчашма мегирад ва бесабаб нест, ки тибби тибетии «Чжуд-ши» ба рисолаҳои Аюрведа хеле шабоҳат дорад [2, с. 120].

Пайравони «алхимияи беруна» дар Ҳиндустон аз фирқаи Расаяна аввалин шуда истеъмоли намаки металлҳои вазнинро ҳамчун доруҳои табобатӣ истифода карданд [7, с. 244].

Чини Қадим. Дар Чини Қадим низоми ғуломдорӣ дар охири ҳазорсолаи III ва аввали ҳазораи II то милод мустақамтар шуд. Дар давраи ғуломдорӣ дар Чин як навиштаи иероглиф ба вучуд омад, ки он ҳазорсолаҳо нигоҳ дошта мешуд. Мураккабии ин навиштаҷот саводнокӣ ва таҳсилотро душвор сохт ва онҳоро монополияи як гурӯҳи хурди қоҳинон ва ашрофон кард.

Чин бо бисёр кишварҳо бо Ҳиндустон, Эрон, кишварҳои Осиёи Миёна (Фарғона), Сурия ва баъдтар тавассути онҳо бо империяи Рим робитаҳои тиҷоратӣ дошт. Абрешимҳои чинӣ, кулолӣ, маснуоти устухон ва баъдтар фаянс ва чиниҳо машҳур шуданд. Ганҷ, қоғаз ва кутбнамо (сӯзани магнитӣ) дар Чини Қадим маълум буданд. Муваффақиятҳои бузург дар Чини Қадим тавассути математика ва астрономия ба даст оварда шудаанд. Дар Чини Қадим дар ҳазорсолаи II пеш аз милод харитаи осмони пурситора, тақвим тартиб дода шуданд. Дониши ҷуғрофӣ васеъ шуд (харитасозӣ, тавсифи инфиродӣ), кишоварзӣ беҳтар гардид. Дар Чини Қадим донишҳои агрономӣ, биологӣ ва ғайра низ рушд карданд.

Беморихо асосан ба ду гурӯҳ тақсим карда мешуданд: "янг" ва "йин". Беморихои гурӯҳи аввалро бо афзоиши функция, гурӯҳи дуюмро бо кам шудани функцияи бадан тавсиф мекарданд.

Тибби сӯзандармонӣ дар Чин решаҳои қадима дошта, васеъ истифода мегардид. Илова бар ин, гиёҳтабобатӣ ва масҳ низ ривочи махсус дошт. Ш.Палош [11, с. 282] дар бораи фарқияти равишҳои тиббӣ дар қаламрави Чини Қадим шарҳи муҳим медиҳад, ки бо шароити гуногуни иқлимӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ алоқаманданд ва дар қисматҳои

шарқӣ ва ҷанубии кишвар гуногун будаанд; дар шимол - мулоҳиза; дар ғарб - табобати гиёҳӣ; дар марказ - масҳ.

Тибби Чин ба режими умумии гигиенӣ, речаи дурусти кор, истироҳат, хоб ва физои дуруст диққати зиёд меод. Дар тибби Чин ба табобати барқарорсозӣ диққати махсус дода мешуд. Пархез, масҳ, расмиёти об, таъсири офтоб, гимнастика дар тибби Чини Қадим мавқеи хоса дошт. Табобат дар шароити низоми ғуломдорӣ танҳо ба соҳибони ғулом дастрас буд.

Усули асосии табобат табобати мутақобил ҳисобида мешуд, масалан, гармӣ - хунукӣ ва ғ. Табибони чинӣ усулҳои табобатро дар асоси таҷрибаи бойи мардумӣ иҷро мекарданд. Усулҳои гуногуни масҳ васеъ таҳия карда мешуд.

Тибби Чин бисёр моддаҳои шифобахши растанӣ, ҳайвонот ва минералҳоро истифода кардааст. Дар байни доруҳои гиёҳӣ женшен мавқеи махсусро ишғол мекард, ки барои бемориҳои гуногун (сил, камхунӣ ва ғ.) истифода мегардид. Лимон, кофур, рубоб, занҷабил, бангдонаи ҳиндӣ, наждак бамбук, чой, пиёз, сирпиёз, қатрон ва ғайра дар тибби чинӣ васеъ истифода мешуданд.

Ҳанӯз дар асрҳои VI-X заҳролудшавӣ тавассути меваҳои ноғузир ва санҷоб дар Чин маълум буд, ки чунин заҳролудшавӣ баъзан то марг мерасонид ва чунин афкор дар маъхазҳои адабӣ сабт мешуданд. Масалан, Чжао И дар бораи марги 6 императори сулолаи Танг менависад, ки бо доруи киновар (санҷоб) заҳролуд шуда буданд [9, с. 416].

Дар тибби қадимии Чин анестезияро бо истифодаи мандрак, афюн, ҳашиш ва ғ. ба даст меоварданд. Дар ҳолати наркоз амалиёт дар сина ва шикамҳо анҷом дода мешуданд. Баъдтар, бинобар манъкуниҳои динӣ дар давраи феодализм, инкишофи ҷарроҳӣ қатъ гардид ва фаъолияти ҷарроҳӣ бо чунин даҳлати ибтидоӣ, масалан, кушодани чирк маҳдуд шуд.

Дар китобҳои тиббии Чини Қадим нишонаҳои гузариши баъзе бемориҳо тавассути либос мавҷуданд. Алоқамандии паҳншавии вабо ва паҳншавии он ба баъзе бемориҳои дигар дар шаҳрҳои бандарӣ қайд карда шудаанд.

Номҳои бархе аз табибони қадимаи маъруфи чинӣ дар сафҳои таърих то имрӯз боқӣ мондаанд: Биан Као, ки дар асри V пеш аз милод зиндагӣ кардааст, Хуа То, ҷарроҳе, ки тақрибан дар асри II пеш аз милод зиндагӣ кардааст, ки асосан амалиёти шикамро анҷом меодааст, Чжан Чжун-жин, ки бо табобати табҳо ва корҳои дигар машҳур будааст. Дар Чини Қадим китоби "Хуанг-ди Ней-чинг" ("Дар бораи табиат ва ҳаёт"), ки дар асри VIII аз ҷониби табиб Ван Бин тасниф шудааст, маъруфият доштааст.

Ҳамин тариқ, донишҳои аввалия дар соҳаи тиб ва тандурустӣ, бешубҳа, дар кишварҳои Шарқи Қадим: Бобулистон, Мисри Қадим, Ҳиндустони Қадим, Чини Қадим пайдо шуда, баъдан он кишварҳо ба Юнони Қадиму Руми Қадим таъсири бевосита расонидаанд.

Адабиёт:

1. Арон, К.Я., Приеде, Я. О памятниках древнеиндийской медицинской литературы [Текст] / К.Я. Арон, Я.Приеде // Из истории медицины. – Рига, 1984. – Вып. XIV. – С.94-100.
2. Базарон, Э.Г., Асеева, Т.А. “Вайдурья-онбо”-трактат индо-тибетской медицины [Текст] / Э.Г. Базарон, Т.А. Асеева. – Новосибирск, 1984. – 120 с.
3. Блинов, Г.М., Гарибова, Т.М. Медицина Древнего Египта: очерк второй [Текст] / Г.М. Блинов, Т.М. Гарибова // Сов. здравоохранение. – 1975. – №8. – С. 69-73.
4. Дандамаев, М.А. Вавилонские писцы [Текст] / М.А. Дандамаев. – М.: Наука, 1983. – 245 с.
5. Зубков, А. Йога [Текст] / А. Зубков // Восточная гимнастика. – Саратов, 1990. – С.16-120.
6. История медицины [Текст]: материалы к курсу истории медицины / Под ред. Б.Д. Петрова. – М., 1954. – Т.1. – 282 с.
7. История медицины: медицина Востока, медицина в Древней Греции [Текст] / Сост. С.Г. Ковнер. – Киев, 1878. – 244 с.

8. Каптен, Ю.Л. Основы медитации [Текст] / Ю.Л. Каптен. – Самара: ИЧП АВС, 1994. – 362 с.
9. Коллиндж, У. Альтернативная медицина [Текст] / У. Коллиндж. – М.: ВЕЧЕ, 1997. – 416 с.
10. Комилӣ (Комилов) А.Ш. Зиндагиномаи Муҳаммад Закариёи Розӣ [Матн] / А. Комилӣ. – Душанбе: СИЭМТ, 2016. – 64 с.
11. Палош, Ш. Китайское искусство целительства [Текст] / Ш. Палош. – М.: Центрполиграф, 2003. – 282 с.
12. Пиотровский, В.В. Древний Восток и мировая культура [Текст] / В.В. Пиотровский. – М., 1981. – 181 с.
13. Менье, Л. История медицины [Текст] / Л. Менье; пер. с фр. И.А. Оксенова. – М.,-Л., 1926. – 322 с.
14. Очерки истории естественнонаучных знаний в древности [Текст]. – М., 1982. – 259 с.
15. Сорокина, Т.С. Медицина в рабовладельческих государствах Средиземноморья [Текст]: учеб. пособие для иностр. студентов / Т.С. Сорокина. – М., 1979. – 97 с.
16. Штрубе, В. Пути развития химии [Текст]: в 2 т. / В. Штрубе; пер. с нем. – М. 1984. – Т.1. – 239 с.
17. Шульц, Ю.Ф. Греческая и латинская эпиграмма о медицине и здоровье [Текст] / Ю.Ф. Шульц. – М. 1960. – 112 с.

УНСУРҲОИ ИБТИДОИИ ДОНИШҲОИ ТИББӢ ДАР КИШВАРҲОИ ШАРҚИ ҚАДИМ

Мақолаи мазкур ба таърихи пайдоиш ва инкишофи донишҳои фалсафӣ, риёзӣ, табиатшиносӣ ва афкори тиббӣ дар аввалин давлатҳои гуломдории Шарқи Қадим – Бобулистон, Миср, Ҳиндустон, Чин ва нақши назарраси пурсамари Шарқ дар таърихи фарҳанг, илм ва фалсафаи ҷаҳонӣ бахшида шудааст.

Дар давлатҳои гуломдорӣ, табобати анъанавӣ ҳамчун асоси табобат идома меёфт. Дар давраи пошхӯрии низоми ибтидоии ҷамъиятӣ ва ба ҷомеаи гуломдории синфӣ табдил ёфтани он, вазифаҳои табобат, ки қаблан ба бисёр аъзоёни ҷомеа, асосан занон хос буданд, тадриҷан дар дасти доираи тангтари одамон, пеш аз ҳама пирон ва коҳинони мутамарказонида гузаштанд.

Дар оянда амалияи тиб аз дигар касбҳои он замон фарқ мекард, табиби касбӣ пайдо шуд. Ин касби нав дар ҷомеа мавқеи намоёнро касб кард ва дар ҷомеа ва давлат сазовори эҳтирому эътироф гардид.

Ба ақидаи муаллиф духтурони давраи гуломдорӣ ҷарроҳиро медонистанд ва онро дар ҳаёти осоишта ва дар майдони ҷанг татбиқ мекарданд, тирҳоро тоза мекарданд, захмҳоро мебастанд ва хунравиро нигоҳ медоштанд. Ҳангоми амалиётҳои ҷарроҳӣ барои коҳиши дарди бемор доруҳои аз қабилҳои афюн, хенбан, бангдона, рехтани решаҳои мандрак истифода мешуданд.

Муаллиф қайд менамояд, ки барои табобат доруҳои гиёҳӣ, маҳсулоти аз ҳайвонот тайёршуда, аз канданиҳои фойданок ҳосилшуда, рағванҳои гуногун ва масҳҳо истифода мешуданд. Усулҳои тайёр кардани доруҳо аз қабилҳои ҷӯшонидан, полидан (филтр кардан) ва ғайра таҳия карда мешуданд. Ғайр аз доруҳо, молиш, масҳ ва обшӯӣ истифода мешуданд. Истифодаи васеи об ва нафт дар соҳаи тиб бо он далолат мекунад, ки калимаи "табиб" маънои луғавии "донистани об" ё "донистани нафт" -ро доштааст, ки ин қисман ба истифодаи густурдаи об ва рағван низ рабт дорад.

Муаллифи мақола мутмаин аст, ки донишҳои аввалия дар соҳаи тиб ва тандурустӣ, бешубҳа, дар кишварҳои Шарқи Қадим: Бобулистон, Мисри Қадим, Ҳиндустони Қадим, Чини Қадим пайдо шуда, баъдан он кишварҳо ба Юнони Қадиму Руми Қадим таъсири бевосита расонидаанд.

Дар маҷмӯъ, мақолаи мазкур ба забони фаҳмои илмӣ навишта шудааст ва ба доираи васеи хонандагон пешкаш карда мешавад.

Калидвожаҳо: таърих, илм, тиб, ҷомеа, табобат, ибтидоӣ, элемент, ҷарроҳӣ, дард, дору, вилоят, ҳаёт, давлат, ҷанг.

ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ МЕДИЦИНСКИХ ЗНАНИЙ В СТРАНАХ ДРЕВНЕГО ВОСТОКА

Данная статья посвящена истории зарождения и развития философских, математических, естественных и медицинских знаний в первых рабовладельческих государствах Древнего Востока - Вавилоне, Египте, Индии, Китае и значимой и плодотворной роли Востока в истории мировой культуры, науки и философии.

В рабовладельческих государствах народная медицина продолжала оставаться основой лечения. В ходе распада первобытного общественного строя и превращения его в сословно-рабовладельческое общество функции врачевания, ранее принадлежавшие многим членам общества, главным образом женщинам, постепенно перешли в руки более узкого круга лиц, прежде всего старейшин и централизованных священников.

В дальнейшем практика медицины отличалась от других профессий того времени, появился профессиональный врач. Эта новая профессия завоевала видное положение в обществе и заслужила уважение и признание в обществе и государстве.

По мнению автора, врачи периода рабства знали о хирургии и применяли ее в мирной жизни и на поле боя, очищали пули, закрывали раны и останавливали кровотечения. Во время хирургических операций для уменьшения боли к больному применяли такие препараты, как опиум, белена, конопля, настой корней мандрагоры.

Автор отмечает, что для лечения применялись лекарственные травы, продукты животного происхождения, минералы, различные масла и массажи. Были разработаны такие способы приготовления лекарств, как кипячение, полирование (фильтрование) и другие. Кроме лекарств применялись растирания, массаж и промывание водой. На широкое применение воды и масла в области медицины указывает тот факт, что слово «врач» буквально означает «знание воды» или «знание масла», что отчасти связано с широким применением воды и масла.

Автор статьи уверен, что первые знания в области медицины и здравоохранения, несомненно, появились в странах Древнего Востока: Вавилонии, Древнем Египте, Древней Индии, Древнем Китае, а затем эти страны оказали непосредственное влияние Древней Греции и Древнему Риму.

В целом, данная статья написана на доступном научном языке и рекомендуется широкому кругу читателей.

Ключевые слова: история, наука, медицина, общество, лечение, начальное, операция, боль, лекарство, область, жизнь, государство, война.

PRIMARY ELEMENTS OF MEDICAL KNOWLEDGE IN THE COUNTRIES OF THE ANCIENT EAST

This article is devoted to the history of the origin and development of philosophical, mathematical, naturalistic and medical knowledge in the first slave states of the Ancient East - Babylon, Egypt, India, China and the significant and fruitful role of the East in the history of world culture, science and philosophy.

In slaveholding states, traditional medicine continued to be the mainstay of treatment. During the collapse of the primitive social system and its transformation into a class-slave society, the functions of healing, which used to belong to many members of society, mainly women, gradually passed into the hands of a narrower circle of people, primarily elders and centralized priests.

In the future, the practice of medicine was different from other professions of that time, a professional doctor appeared. This new profession gained a prominent position in society and earned respect and recognition in society and the state.

According to the author, the doctors of the period of slavery knew about surgery and applied it in peaceful life and on the battlefield, cleaned bullets, closed wounds and stopped bleeding. During surgical operations, drugs such as opium, henban, hemp, and infusion of mandrake roots were used to reduce the patient's pain.

The author notes that herbal medicines, animal products, minerals, various oils and massages were used for treatment. Methods of preparation of medicines such as boiling,

polishing (filtering) and others were developed. In addition to medicines, rubbing, massage and water washing were used. The widespread use of water and oil in the field of medicine is indicated by the fact that the word "doctor" literally means "knowledge of water" or "knowledge of oil", which is partly related to the widespread use of water and oil.

The author of the article is sure that the first knowledge in the field of medicine and health care, undoubtedly, appeared in the countries of the Ancient East: Babylonia, Ancient Egypt, Ancient India, Ancient China, and then those countries had a direct impact on Ancient Greece and Ancient Rome.

In general, this article is written in the language of scientific understanding and is presented to a wide range of readers.

Key words: history, science, medicine, society, treatment, primary, operation, pain, medicine, region, life, state, war.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарзода Ҷумахон Шамс - номзади илмҳои таърих, саромӯзгори Муассисаи давлатии таълимии “Коллеҷи тиббии шаҳри Кӯлоб ба номи Раҳмонзода Раҳматулло Азиз” 735360, ҶТ, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯч. А. Абдурахмонов 7.

Сведения об авторе: Назарзода Джумахон Шамс - кандидат исторических наук, старший преподаватель Государственного учреждения образования «Медицинский колледж города Куляба имени Рахмонзода Рахматулло Азиз» 735360, РТ, Хатлонская область, г. Куляб, ул. А. Абдурахманов 7.

Information about the author: Nazarzoda Jumakhon Shams - candidate of historical sciences, senior lecturer at State educational institution "Medical college of the city of Kulob named after Rahmonzoda Rahmatullo Aziz" 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulob, st. A. Abdurakhmanov 7.

ТДУ:930.25:37 (575.3)

АКАДЕМИК С.У. УМАРОВ ВА САҲМИ Ӯ ДАР ТАҲҚИҚ ВА МУАЙЯН НАМУДАНИ БАӢZE ХУСУСИЯТҲОИ ЭЛЕМЕНТҲОИ НИМНОҚИЛИ

Исоев С.К., н.и.т.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб

Дар таърихи ташаккул ва рушди техника ва технологияи ҳар як халқу миллат абармардоне ҳастанд, ки бо таҳия ва таҳқиқоти илмии оламшумулашон номи хешро дар саҳифаҳои китоби илму техника сабт намудаанд. Хушбахтона чунин шахсиятҳо дар таърихи илму тамадуни начандон дури миллати тоҷик ба монанди А.А. Адҳамов С.Айнӣ, Б.Ғафуров, М.Турсунзода, П.Б. Бобочонов, С.К. Каримов ва дигарон буданд, ки бо дастовардҳои бузурги хеш саҳифаи илмӣ башари ро дурахшон намуданд.

Яке аз шахсиятҳои намоёни дигари миллати мо, ки барои илми дунявӣ дар қаламрави собиқ Иттиҳоди Шуравӣ хизматҳои басо сазовор кардаасту дар рушди техникаи ҷаҳонӣ саҳми намоён гузоштааст академик С.У. Умаров мебошад.

Таҳким ва ташаккули илмҳои бунёди дар соҳаи маориф ва маданияти Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Ӣзбекистон ба номи академик С.У. Умаров иртиботи қавӣ дорад. Истеъдоди бисёрҷабҳаи ӯ на танҳо ҳамчун олими физика, балки ҳамчун роҳнамои бозғитмод дар инкишофи илмҳои бунёди ба хубӣ эҳсос мегашт.

Академик С.У. Умаров таҳқиқоти худро дар самтҳои физикаи термодинамикӣ ва статикӣ оғоз намуда, вобаста бапроблемаҳои, ки барои соҳаи техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд дошт, масъалгузори менамуд. Ӣамчун муҳаққиқ ӯ ба тамоми ҷузъиёт амиқ ворид шуда, дар коркарди натиҷаҳои таҳқиқот муносибати ҷиддӣ менамуд.

Яке аз роҳҳои оқилонаи истифодаи энергияи офтоб дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ин табдил додани энергияи офтоб ба энергияи гармӣ мебошад. Таҷрибаҳо оид ба рушди энергияи офтоб нишон доданд, ки дастгоҳҳои офтобии ҳарорати паст

омили баландтарини самаранокии радиатсияи равона ва паҳншударо таъмин мекунад. Аз ин рӯ, С.У. Умаров оид ба тақсимои энергияи ҷисми сиёҳ, ки дарозии мавҷашон барои тағйирёбии ҳарорати панелҳои офтобӣ аҳамияти калон доранд, ба қор оғоз намуд.

Дар шароити Тоҷикистон, ки тақрибан 300 рӯзи офтобӣ дорад, истифодаи панелҳои офтобӣ аҳамияти бузург доранд, яъне истифодаи нурҳои офтобӣ ҳангоми табдил додани энергияи гармӣ ба энергияи электрикӣ қулай мебошад. Дар собиқ давлати ҶШС таҷрибаҳои аввалин роҷеъ ба омӯзиши энергияи офтоб танҳо дар Институти физикаи нимноқилҳо бо роҳбарии академик А.Ф. Иоффе гузаронида мешуданд. [5, с. 15-25] Дар ин самт С.У. Умаров, ки яке аз асосгузори панелҳои офтобӣ ва истифодаи онҳо дар хоҷагии халқи Тоҷикистон ва Ўзбекистон буд, қорҳои назаррасро анҷом додааст.

Зери роҳбарии С.У. Умаров бо истифодаи муодилаи М. Планк ва Стефан - Болсман айнақҳои нисбатан самараноктар таҳия карда шуда, технологияи обгармунақҳои офтобӣ низ таҳия карда шуданд. Бо дарназардошти он, ки дастгоҳҳои офтобии ҳарорати пастдошта аз як қатор ҳолатҳо вобастаанд: ба миқдори энергияи радиатсияи офтоб, шиддатнокии радиатсияи афтида, ҳарорати ҳаво, суръати шамол, сифати сатҳи он, ки радиатсияи офтобро ба худ мегирад ва дигар омилҳо. Азбаски параметрҳои гуфташуда дар фаслҳои гуногуни сол якхела нестанд, С.У. Умаров бори аввал нишон дод, ки барои беҳтар ба даст овардани нерӯи тобони офтоб сатҳи панелро сиёҳ ва зиёда аз ин, қунд мекунад. [1, с. 43]

Ў хуб дарқ мекард, ки физика ҳамчун илми фундаменталӣ метавонад ба рушд ва тараққиёти саноат таъсири мусбӣ расонад. Инро ба инбат гирифта, вай усулҳои физикии идоракунии равандҳои технологӣ ва пешрафти автоматикунии онҳоро дар асоси технологияҳои навтарини электронӣ ва нимноқилӣ таҳия намуда, мавриди қорбарӣ қарор диҳад. Вобаста ба ин, С.У. Умаров дар назди Институти физика ва техникаи АИҶ Ўзбекистон, ки худ яке аз асосгузори он ба ҳисоб мерафт, Шуъбаи назариявии физикаи электроника ва технологияи нимноқилро таъсис намуд. Натиҷаҳои таҷрибавии аввалини таҳқиқоти партоби дубораи ион-электронҳо аз сатҳи металлӣ нишон доданд, ки коэффитсиенти партоб 1% -ро ташкил медиҳад, ки онро ба сифр баробар қардан мумкин аст. [8, с. 25]

Таҳқиқот дар Шуъбаи мазкур муайян кард, ки партоби дуҷумдараҷаи ион-электронҳо ҳангоми олуида шудан ба сатҳи металл ё дар найча боқӣ мондани ҳаво рух медиҳад. Азбаски, хусусияти механизми эмиссияи ион-электронҳо ифшо нашудааст, мумкин аст ду тафсири натиҷаҳои таҷриба вучуд дошта бошад:

➤ аввалан, электронҳои дуҷумдараҷа дар металл тавассути ионҳо ба миқдоре тавлид мешаванд, ки нисбат ба шумораи онҳо дар диэлектрик камтаранд;

➤ дуввум шумораи электронҳои дуҷум тавлидшуда бо рақами диэлектрик қиёс қарда мешавад, аммо шароити аз металл ба вакуум баромадани электронҳо нисбат ба диэлектрик хеле бадтар аст.

С.У. Умаров таваччуҳро ба ин масъала ҷалб намуда, барои ба даст овардани маълумоти рақамӣ барои муайян қардани роҳи электронҳо дар металл ва диэлектрик, аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ тақсимои электронҳоро дар қунҷҳо ва энергияҳо ҳисоб қарда, натиҷаҳои мусбат ба даст меорад. С.У. Умаров ҳамроҳи шогирдонашон ҳангоми қорқард се ҳолатро барои металлҳо ва панҷ ҳолатро барои диэлектрикҳо ҳисоб қарданд. Маълумоте, ки дар бораи дарозии роҳи электронҳои дуҷумдараҷа дар металл ба даст оварда шудаанд, нишон медиҳанд, ки эҳтимолияти гурехтани электронҳои дуҷумдараҷа аз металлӣ холис хеле кам аст. [9, с. 34]

Ин хулосаҳо бо маълумоти таҷрибавӣ муҳолифат намекунад, аммо ифлосшавии сатҳи металл боиси қоҳиш ёфтани вазифаи қор ва аз ин рӯ зиёд шудани коэффитсиенти партоб мешавад, ки дар таҷрибаи онҳо мушоҳида мешавад. Бо ин таҷрибаҳо ва асосҳои назариявӣ, С.У. Умаров барои омӯзиш ва таҳқиқоти минбаъда дар соҳаи термоэлектрикӣ асос гузошт. Вай инчунин, бори аввал тақсимои қунҷӣ ва энергетикӣи электронҳоро дар металлҳо ва диэлектрикҳо нишон дод.

Академик С.У. Умаров ба таҳқиқоти қаблии тамоси металли нимноқилӣ, ки аз ҷониби С.И. Пекар ва В. Шотки гузаронида шуда буданд, идома дода, натиҷаҳои таҷрибавии онҳоро мукамал намуд. [3, с. 20] Ҷу кори онҳоро таҳлил намуда, тавсифи ҷараёни шиддати алоқаи металли нимноқилро бо назардошти ҷараён тавассути тамос ва дараҷаи ионизатсияи марказҳои ғашҳо ҳисоб кард. Вай нишон дод, ки қабатҳои басташавандаи дарозии калон, метавонанд ба самти муқобил миқдори кофии зиёд афтишро таъмин кунанд, ки танҳо дар нимноқилҳо бо марказҳои ифлосии ионизатсия пайдо шаванд. [2, с. 3]

Дар дастгоҳи таҷрибавӣ элементҳои нимноқилии германий ва кремний истифода мешуданд, ки энергияи баланд доштанд. Натиҷаҳои ҳисобкунии коэффитсентҳои шаффофияти монеа ва таъсири қувваҳои тасвириро то андозае ба назар гирифта, ҳисобҳои анҷомдодаи С.У. Умаров дар назарияи тамоси металли нимноқилӣ нисбат ба асарҳои дигар олимони дақиқтар буданд. Ғайр аз ин, истифодаи нимноқилҳо бо ноқилҳои омехта муайян кардани таъсири интиқолдиҳандагони нобаробарро талаб мекард. Ҳадафи ин кор ба назар гирифтани таъсири зарядҳои рӯизаминӣ ба ҳосиятҳои ислоҳкунандаи металл - алоқаи нимноқил бо навъи омехтаи ноқилӣ мебошад.

Ҳалли ин масъала дар робита бо эҷоди триодҳои германий бо монеаҳои сатҳӣ, ки бо роҳи электролитии металл дар германий ба даст оварда мешаванд, таъхирнопазир мегардад. Триодҳои дорои монеаҳои рӯизаминӣ бо металли гузаришҳои сӯроҳҳои электронӣ, ки дар натиҷаи ворид кардани ғаш ба вучуд омадаанд, тамос надоранд ва ба ташаққули қабатҳои басташавандаи ин дастгоҳҳо заряди электронҳо, ки рӯи сатҳро ишғол мекунанд, ба таври назаррас таъсир мерасонад. Назарияи ин дастгоҳҳо ба назарияи тамоси байни металл ва нимноқил бо навъи омехтаи ноқилият асос ёфтааст, ки то имрӯз омӯхта мешавад.

Ҳамин тариқ, дар асоси гуфтаҳои боло С.У. Умаров хулосаҳои зеринро пешниҳод намуд.

Ҳангоми тамоси металли нимноқилӣ гузаронандагии омехтаи зарядҳои сатҳӣ арзиши аксарият интиқолдиҳандагони ҷараёниро ҳангоми пайваस्तшавӣ ба шабака ба таври назаррас тағйир медиҳанд ва арзиши ҷараёни интиқолдиҳандагони ақаллиятро нисбатан суст мегардонад.

Дар ин самт кинетикаи сатҳ дар нимноқилҳо нақши муҳим мебозад, ки дар он концентратсияи зарядҳо дар ҳолатҳои сатҳӣ пеш аз ҳама бо мавқеи қабатҳои энергияи сатҳ ва мубодилаи зарядҳо байни ин қабатҳо ва бандҳои нимноқил муайян карда мешавад. Концентратсияи заряд дар ҳолатҳои рӯизаминӣ ҷиҳати ниғадошти мувозинати термодинамикӣ барои як банди сатҳҳои навъи Тамм, барои қабати донорӣ ва аксептории сатҳи маҳаллӣ, барои се системаи сатҳи нимноқил ва қабати тунуки адсорбцияшуда ҳисоб карда шудааст. Аммо мушкилоти дар ин самт гузошташуда оид ба омӯختани таъсири ҳолатҳои сатҳии электронҳо ба ҷараёниро тавассути алоқаи металл-нимноқилӣ усулҳои ҳисобкуниро талаб мекунад, ки дар ин ҷараён натиҷа вайрон кардани мувозинати термодинамикӣ татбиқ карда мешаванд. Муодилаи кинетикиро ҳангоми пур кардани энергия дар сатҳ ба назар гирифтани мумкин аст, ки барои ин система кори назарияи тамос байни металл ва нимноқил истифода шудааст. Ҳамин гуна муодилаҳоро барои кинетикаи пур кардани энергияи сатҳҳо барои ҳар шумораи системаҳои сатҳӣ гирифтани мумкин аст.

Дар ин асар муаллиф таъсири қувваҳои тасвириро ба ҷаҳиши потенциал дар системаи металл-нимноқил таҳқиқ карда, нишон додааст, ки таъсири қувваҳои тасвир ба падидаҳои, ки ҳангоми ҷараёни ба самти пеш таъсиркунанда, таъсир намерасонад. Таъсири қувваҳои тасвир ҷаҳиши эҳтимолиро дар тамос ба самти муқобил якбора коҳиш медиҳад. Ҳисоб нишон медиҳад, ки ҷаҳишҳои потенциалии ҳисобшуда бо натиҷаҳои бадаст овардашуда барои росткунакҳои селен яқсонанд.

Дар робита ба ин, мушкилот оид ба таъсири зарядҳои рӯизаминӣ ба ҳосиятҳои алоқаи металли нимноқил ба миён омад. Зарур буд, ки таъсири зарядҳои рӯизаминӣ ба ҳосиятҳои саҳеҳи тамоси металлӣ ва нимноқил бо навъи омехтаи ноқилӣ равшан карда шаванд. [6, с. 9] Ҳамзамон, асарҳои Статс Х., Юнович А.Э., С.И.Пекар ва дигар олимони

таҳлил карда шуданд, ки аз натиҷаи он С.У. Умаров асари муайянеро таҳия намуда, натиҷаи онро чуни чамъбаст кардааст:

- Системаи муодилаҳои кинетикӣ таҳия карда шудааст, ки намудҳои гуногуни пур кардани сатҳи системаҳои барандагони энергия ва мубодилаи интиқолдихандагонро дар байни ин сатҳҳо тавсиф мекунад.

- Муносибатҳои умумии байни коэфитсентҳои кинетикӣ, ки гузаришҳои интиқолдихандаро тавсиф мекунанд, муайян карда мешаванд.

- Коэфитсентҳои кинетикӣ байни системаҳои сатҳ ва металл барои параметрҳои гуногуни металл ва намудҳои сатҳи нимноқил муайян карда шуданд.

- Барои суръати рекомбинатсияи сатҳии электронҳо ва сӯроҳиҳо ибораҳо ёфт шуданд, ки барои сатҳи системаҳои акцептор бо пуркунии ками электронҳо, суръати рекомбинатсияи сатҳии электронҳо набояд аз он вобаста бошад. Дар ин ҳолат, суръати рекомбинатсияи сӯроҳиҳо танҳо аз шумораи умумии электронҳо вобастагӣ дорад ва дар сатҳи донорҳо бояд қонуниятҳои баръакс мушоҳида карда шаванд.

- Ибораҳо барои давомнокии ҳаёти интиқолдихандаҳои чараён дар рӯи сатҳ ёфт мешаванд. Нишон дода шудааст, ки муҳлати интиқолдихандаҳои чараён дар сатҳ бо эҳтимолияти ба қисмати нимноқил ё металл гузаштани интиқолдиханда муайян карда мешавад. Ҳар қадаре ки энергияи фаъолшавии гузариш камтар бошад ва шаффофияти монеа барои сатҳҳо зиёдтар бошад, муҳлати интиқолдиханда дар сатҳи металли нимноқилӣ кӯтоҳтар мешавад.

- Дар сурати мавҷуд будани якчанд система, сатҳи баландтарини ишғолшударо барои системае, ки умри он нисбатан дароз аст, бояд мушоҳида кард. Масалан, таъсироте, ки бо мавҷудияти минтақаи сатҳи Тамм бо консентратсияи тақрибан 10^{15} см^{-2} алоқаманд аст, агар дар сатҳи консентратсияи 10^{12} см^{-2} мавҷуд будани сатҳҳо, ки дар поён ҷойгиранд, метавонанд ноаён бошанд. Канори поёни минтақаи Тамм ҳамагӣ 0,3 эВ мешавад. [10, с. 23]

Ҳангоми омӯзиши корҳои С.И. Пекар, Г.М. Авакянс ва Азимов С.А. ки дар он ҷо шартҳои сарҳадӣ дар тамоси метали нимноқил пурратар таҳия шудаанд, аммо онҳо таъсири майдонҳои барқиро, ки аз ҷониби системаҳои зарядҳои рӯизаминӣ ва мубодилаи интиқолдихандагон бо рӯи сатҳ ба вучуд меоянд, ба назар намегиранд. Инчунин, маълум шуд, ки дар ин корҳо баъзе омилҳои дигаре, ки ба гузаронандагии электрии металл-нимноқил таъсир мерасонанд, ба назар гирифта нашудаанд, алахусус таъсири майдонҳои электрикӣ, ки аз ҷониби системаҳои заряди рӯизаминӣ ба вучуд омадаанд, инчунин мубодилаи интиқолдихандагон бо рӯи сатҳҳо ва қувваҳои тасвирӣ ба назар гирифта нашудаанд. Дар натиҷа, маълум шуд, ки вай бори аввал нишон дод, ки на танҳо нимноқилҳои электронӣ, балки чуқурҷаҳо низ ҳастанд ва ҳар нимноқил ҳам интиқолдихандаҳои заряд дорад, аммо дар нимноқил онҳо умдатан электронӣ ё сӯроҳӣ доранд. [7, с. 7]

Татбиқи усулҳои ҳисобкунии корҳои қаблӣ бо назардошти ҳама гуна дараҷаи ионизатсияи сатҳи ғашҳо имкон дод, ки ҳалли дақиқи алоқаи металли нимноқилӣ ба даст оварда шавад, ки дар он таъсири зарядҳо ба рӯи сатҳ ба назар гирифта мешуд.

Ҳисобкунӣ на танҳо таъсири тағйирёбии баландии саддиҳо бо тағйирёбии қувваи майдони электр ва тағйирёбии ғафсии қабати заряди фазоиро бо тағйирёбии чараён тавассути алоқа ба назар мегирад, инчунин таъсири заряди сатҳ ба хосиятҳои тамос байни металл ва нимноқилро низ.

Таҳлили маълумот нишон доданд, ки агар дар рӯи нимноқил сатҳҳои навъи акцептор мавҷуд бошанд ва заряди сатҳ ба онҳо манфӣ бошад, пас ин ба беҳтар шудани хосиятҳои саҳеҳи алоқа мусоидат мекунад. Дар сурати заряди мусбӣ сатҳ, чараён тавассути алоқа меафзояд ва ин ба бадшавии назарраси хосиятҳои ислоҳкунандаи алоқа оварда мерасонад. Ҳисобҳои назариявии С.У. Умаров дар соҳаи масолаҳои асосӣ, асосҳои ва ниҳоят дар муҳандисӣ ва технология аҳамияти калон доранд.

Пеш аз ҳама, \bar{u} дар асарҳои худ нишон дод, ки барои як контакт металл-нимноқилӣ бо дарназардошти таъсири заряд ба рӯи сатҳ ва мубодилаи интиқолдихандагони чараён байни металл ва сатҳҳои он нимноқил, шароити сарҳадӣ ба даст оварда шудааст. Барои тамоси металлӣ ва нимноқилӣ бо навъи омехта, тавсифи ҳаракати барқӣ барои сигнали доимӣ ва аломати хурди тағйирёбанда ҳисоб карда мешавад. Ноқилияти дифференциалӣ ва қобилияти контактҳои М-РР ҳисоб карда мешаванд ва нишон дода шудааст, ки вобаста аз навъи сатҳ, таъсири ислоҳкуниро афзоиш додан ё фуруҳтан мумкин аст, агар аломати заряди сатҳӣ бо аломати аксарият рост ояд ё аққалиятҳои интиқолдихандаи қорӣ дошта бошад. [11, с. 12]

С.У. Умаров натиҷаҳои қорҳои дар боло номбаршударо таҳлил карда, ҳисобкунии назариявии характеристикаи чараёнро амалӣ менамояд, ки мавҷудияти системаи дискретии сатҳи рӯи онҳоро ба назар мегирад. Аз ин ҷо бармеояд, ки мавҷудияти система дар сатҳи нимноқилии системаи дигари минтақаи сатҳ ташаккул ёфтара, ки таъсири он дар ҷои муайяни он мавҷуд аст, ҳеҷ гоҳ рад намекунад ва метавонад дар муқоиса бо таъсири системаи мувофиқи ҷойгиршудаи сатҳ дискретии ночиз бошад.

Ҳамин тариқ аз натиҷаи таҳқиқоти худ С.У. Умаров ба хулосае меояд, ки:

1. Барои консентратсияи сарҳадии интиқолдихандаҳои чараён ҳангоми тамос бо металл ва нимноқил шартҳои сарҳадӣ ба даст оварда мешаванд, ки таъсири зарядро ба рӯи сатҳ ва мубодилаи интиқолдихандагони чараёнро байни металл ва сатҳҳои нимноқил таъмин менамояд.

2. Барои тамос гирифтани металл ва нимноқил бо навъи омехтаи ноқилият ва марказҳои ғашҳои тақрибан пурра иондашуда, барои як сигнали доимӣ ва як сигнали хурди тағйирёбанда, ки ба омехтаи доимии калон гузошташуда аст, хусусиятҳои баръакси волт-ампер ҳисоб карда мешаванд. Гузарониши дифференциалӣ ва қобилияти контакти нимноқилӣ ҳисоб карда мешавад ва қобилияти тахминии аввал ба андозаи заряд дар рӯи сатҳ вобастагии мустақим надорад, зеро функцияи дарозии қабати заряди фазой мебошад.

3. Аз ибораҳои, ки барои характеристикаи чараён ба даст оварда шудаанд, чунин бармеояд, ки мавҷудияти заряд дар қабати сатҳӣ ба мустақилияти таъсири ислоҳкунӣ ба андозаи фарқияти потенциалҳои контакти байни металл ва нимноқил оварда намарасонад, ки барои тамосҳои барқӣ дар нимноқили гузошташуда мушоҳида карда мешавад.

Вобаста аз намуди қабатҳои сатҳ, таъсири ислоҳкунӣ метавонад афзоиш ё паҳш карда шавад, ба шарте ки аломати заряди рӯизаминӣ бо аломати интиқолдихандагони аксарият ё аққалият мувофиқат кунад.

4. Шартҳои тағйир додани бузургии заряд дар қабати сатҳ ба назар гирифта шудаанд ва нишон дода шудааст, ки ҳангоми паҳноӣ фосила тағйирёбии бузургии чараён тавассути алоқа ба консентратсияи заряди сатҳӣ кам таъсир мерасонад. Ин падида, ки бояд ба эътидол овардани консентратсияи заряди сатҳӣ номида шавад, натиҷаи бартари мубодилаи интиқолдихандагони чараён байни қабатҳои сатҳӣ ва металл нисбат ба мубодилаи интиқолдихандаҳои сатҳи нимноқил ва миқдори зиёди он мебошад.

5. Оқибати муътадилшавӣ ин каме қадар шудани консентратсияи заряди сатҳӣ дар фосилаи байни металл ва нимноқил ҳангоми гузариш аз консентратсияи мувозинат мебошад, ки дар сурати набудани чараён муқаррар карда мешавад.

Адабиёт:

1. Умаров С.У. Влияние поверхностных зарядов на свойства контакта металл-смешанный полупроводник / С.У. Умаров // Известия АН Уз ССР, 1957, № 1.-С.43-51.

2. Умаров С.У. К теории контакта металл-полупроводника / С.У. Умаров // Доклады АН Уз ССР. - 1954. № 11. -С.3-8.

3. Умаров С.У. К теории контакта металл-полупроводника / С.У. Умаров //Труды Физико-техн, ин-та АН Уз ССР. 1955, Т. 6. -С. 20-33

4. Умаров С.У. К теории контакта металл-полупроводника / С.У. Умаров // Журнал технической физики, 1956, т. 26. Вып. 10.-С.21-28.
5. Умаров С.У. К теории явления переноса в полупроводниках/ С.У. Умаров // Известия АН Уз ССР, 1957, № 4.- С.15-25.
6. Умаров С.У. О влиянии поверхностных зарядов на свойства контакта металл – полупроводник/ С.У. Умаров // Доклады АН Уз ССР. 1954. № 12.- С.9-14.
7. Умаров С.У. О влиянии сильного электрического поля на свойства контакта металл-полупроводник/ С.У. Умаров // Доклады АН УзССР. 1955. №7. -С. 7-10.
8. Умаров С.У. О пробеге вторичных электронов в металле и диэлектрике, связанном с электронными соударениями/ С.У. Умаров// Труды физико-технических института АН Уз. ССР, 1953, т. 5.- С.3-25.
9. Умаров С.У. О распределении отраженных ионов по углам и по энергиям/ С.У. Умаров // Труды Физико-техн. ин-та АН Уз. ССР. 1955. Т. 6. -С. 34-42.
10. Умаров С.У. О распределении отраженных ионов по энергиям/ С.У. Умаров // Доклады АН Уз ССР, 1953, №8.- С.23-27.
11. Умаров С.У. О роли гамильтоновых методов при решении проблем динамической теории в статистической физике/ С.У. Умаров // Тезисы научных докладов на сессии АНУз.ССР.24-28 января 1949 г.- Ташкент. 1949.- С.12.

АКАДЕМИК С.У. УМАРОВ ВА САҲМИ Ҷ ДАР ТАҲҚИҚ ВА МУАЙЯН НАМУДАНИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЭЛЕМЕНТҲОИ НИМНОҚИЛӢ

Дар мақолаи мазкур таҳқиқот доир ба раванди корҳои илмӣ-таҳқиқотии академик С.У. Умаров дар самти омӯзиши хосиятҳои элементҳои нимноқилӣ гузаронида шуда, раванди хронологии таҳқиқоти илмӣ ӯ вобаста ба нимноқилҳо нишон дода шудааст.

Муайян шудааст, ки академик С.У. Умаров ба таҳқиқоти қаблии тамоси метали нимноқилӣ, ки аз ҷониби С.И. Пекар ва В. Шотки гузаронида шуда буданд, идома дода, натиҷаҳои таҷрибавии онҳоро мукаммал намуд. Ӯ қори онҳоро таҳлил намуда, тавсифи ҷараёни шиддати алоқии метали нимноқилро бо назардошти ҷараён тавассути тамос ва дараҷаи ионизатсияи марказҳои ғашҳо ҳисоб кард. Нишон дода шудааст, ки қабатҳои басташавандаи дарозии калон, метавонанд ба самти муқобил миқдори қобили зиёд афтишро таъмин кунанд, ки танҳо дар нимноқилҳо бо марказҳои ифлосии ионизатсия пайдо шаванд.

Калидвожаҳо: таҳқиқ, элементҳои нимноқилӣ, металл, таҳлил, таърихӣ, тамос, электронҳо, таҳқиқоти илмӣ.

АКАДЕМИК С.У.УМАРОВ И ЕГО ВКЛАД В ИССЛЕДОВАНИЕ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ НЕКОТОРЫХ СВОЙСТВ ПОЛУПРОВОДНИКОВЫХ ЭЛЕМЕНТОВ

В данной статье проведено исследование научно-исследовательского процесса академика С.У. Умарова в направлении изучения свойств полупроводниковых элементов, показан хронологический ход его научных исследований, связанных с полупроводниками.

Установлено, что академик С.У. Умаров продолжил прежние исследования контакта металл-полупроводник, проведенные С.И. Пекаром и В. Шотки, и улучшил их экспериментальные результаты. Он проанализировал их работу и рассчитал характеристику контактного напряжения полупроводникового металла с учетом тока через контакт и степени ионизации газовых центров. Показано, что длинные блокирующие слои могут обеспечить достаточно большую величину рассеяния в противоположном направлении, которая возникает только в полупроводниках с примесными центрами ионизации.

Ключевые слова: исследование, полупроводниковые элементы, металл, анализ, исторический, контакт, электроны, научное исследование.

ACADEMICIAN S.U.UMAROV AND HIS CONTRIBUTION TO RESEARCH AND DETERMINATION OF SOME PROPERTIES OF SEMICONDUCTOR ELEMENTS

This article studies the research process of Academician S.U. Umarov in the direction of studying the properties of semiconductor elements, shows the chronological course of his scientific research related to semiconductors.

It was established that Academician S.U. Umarov continued the previous studies of the metal-semiconductor contact, carried out by S.I. Pekar and V. Schottky, and improved their experimental results. He analyzed their work and calculated the characteristics of the contact voltage of a semiconductor metal, taking into account the current through the contact and the degree of ionization of gas centers. It is shown that long blocking layers can provide a sufficiently large amount of scattering in the opposite direction, which occurs only in semiconductors with impurity ionization centers.

Key words: research, semiconductor elements, metal, analysis, historical, contact, electrons, scientific research.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исоев Собир Курбоналиевич: номзади илмҳои таърих (аз рӯи самти физика), дотсент-ноиб ректор оид ба илм ва татбиқоти Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш.Кӯлоб. Тел: (+992) 985.09-49-28., E-mail: sobir_isoev@mail.ru.

Сведение об авторе: Исоев Собир Курбоналиевич, кандидат исторических наук (по направлению физики), доцент-проректор по науке и внедрению Институт технологий и инновационной менеджмент в г. Куляб. Тел: (+992) 985.09-49-28., E-mail: sobir_isoev@mail.ru.

Information about the author: Isoev Sobir Kurbonaliyevich: candidate of sciences history, Institute of Technology and Innovation management in Kulyab. Tel: (+992) 985.09-49-28., E-mail: sobir_isoev@mail.ru.

ТДУ:72.34 (2-точ)

ТКТ:72.324 (2-точ)

Т-61

ОҚИБАТИ ИШТИРОКИ МАРДИКОРОН (МЕХНАТКАШОН)-И УЕЗДИ ХУЧАНД БА ҚОРҶОИ АҚИБГОҶИ ҶАНГИ ЯКУМИ ҶАҲОНӢ (1914-1918)

Тоҳирова Н.А., унвонҷӯ

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Таърих гувоҳ аст, ки халқи тоҷик дар марҳилаи гуногуни таърихӣ озодихоҳу соҳибтамаддун маҳсуб меёфт. Мутаассифона, баъд аз барҳамхӯрии давлати абарқудрати Сомониён зери мустамликаи давлатҳои бегона арзи ҳастӣ кардааст. Аз ҷумла: сулолаи Ғазнавиён (987-1186); Қарохониён (999-1212); Салҷуқиён (1040-1156); Хоразмшоҳиён (1127-1221)»; ҳукмронии муғулҳо дар Осиёи Миёна (1221 - 1499); давлати Шайбониён (1499-1599); Аштархониён (Ҷониён) - (1599-1747); Манғитиён (1753-ҳукмронии амир Музаффар (1860-1885)-давраи забтқориҳои Русия дар Осиёи Миёна) (1985-1917). Аз миёнаи асри XIX то аввали асри XX халқи тоҷик дар зери мустамликаи Русияи подшоҳӣ қарор дошт. « Дар замони ҳукуматдорӣ мустамликавии Русияи подшоҳӣ дар Осиёи Миёна (солҳои 1867-1917) дар ин сарзамин генерал - губернатории Туркистон, аморати Бухоро ва хонигарии Хева мавҷудияти худро нигоҳ медоштанд. Кишвари Туркистон ба қисми таркибии Русияи подшоҳӣ табдил ёфт.

Тамоми қонун ва чорабиниҳои зарурии ҳукумати подшоҳӣ дар ин сарзамин бевосита қорӣ карда мешуд. Ҳукумати подшоҳӣ дар кишвари Туркистон тартиботи мустамликавии ба худ хосро қорӣ карда, нисбат ба халқи маҳаллӣ низоми вазнини истисморгарӣ қорӣ намуд. Соли 1886 «Низомнома оид ба идоракунии кишвари

Туркистон» тасдиқ гардид ва он чун қонуни асосии идоракунии ин кишвар бо баъзе тағйироту иловаҳо то инқилоби Октябри Русия (соли 1917) амал кард» [6, с. 197].

Баъд аз пурра ба мустамликаи Русияи подшоҳӣ даромадани Осиёи Миёна (қисмати берун аз мустамликаи Англия) генерал-губернатории Туркистон ташкил карда шуд, ки аз панҷ вилоят (Сирдарё, Ҳафтруд, Фарғона, Самарқанд ва Моварои Каспӣ) иборат буданд ва вилоятҳо ба уездҳо, уездҳо ба волостҳо тақсим мешуданд. «Сарзамини имрӯзаи Тоҷикистони Шимолӣ ва Бадахшони (Помири) Шарқӣ ба ҳайати ду вилояти кишвари Туркистон: Самарқанд ва Фарғона мансубият доштанд. Ба ҳайати вилояти Самарқанд уезди Хучанд ва болооби Зарафшон, ба ҳайати вилояти Фарғона Бадахшони Шарқӣ, ноҳияҳои Конибодом, Исфара ва Ашт дохил мешуданд» [5, с. 197].

Аз сарчашмаҳо маълум аст, ки дар заминаи ба вучуд омадани муносибатҳои сармоядорӣ синфи коргар ба вучуд омадааст.

Аз ин лиҳоз, «ташаққули синфи коргар дар Осиёи Миёна асосан ба солҳои 80-90-и асри XIX мувофиқ меояд. Зеро, бавучудой ва инкишофи соҳаҳои гуногуни саноат ва сохтмони роҳи оҳан маҳз ба ин солҳо хос аст. Аммо оиди миқдори синфи коргарӣ он солҳо маълумотҳо гуногунанд» [5, с. 213].

Дар зери сиёсати мустамликавии Русияи подшоҳӣ вазъи фарҳангии иҷтимоии Туркистон каме рушд карда бошад ҳам⁴, «аҳволи мардумро чандон беҳтар накард. Ба қорҳои ақибгоҳи ҷанги якуми ҷаҳонӣ фиристодани аҳолии маҳаллӣ (1914-1918). Инкишофи муносибатҳои молиқу пулӣ қисми деҳқонон, махсусан қосибон ва хунармандонро хонахароб намуд. Худсарихи ҳокимони маҳаллӣ ҳадду қанор надошт. Истеҳсолкунандагон харчанд маҳсулоти зиёд ба даст дароранд ҳам, вале он бо роҳҳои гуногун: ба воситаи андозҳо, баргаришидани қарз ва ғайра насиби ҳаннотон мегардид. Бинобар ин ҳалқи мазлуми меҳнатқаш ба душвориҳои давр тоб наоварда, ба мубориза бармеҳаст» [7, с. 217-218].

Бинобар ин, пайвасти шӯришҳои ҳалқӣ, ки хусусияти зиддимустамликавӣ доштанд,⁵ ба амал меомаданд, ки шӯриши ҳалқии соли 1916 дар Хучанд низ ба муқобили сиёсати мустамликавии Русияи подшоҳӣ равона шуда буд.

Бояд хотирнишон сохт, ки соли 1914 ҷанги якуми империалистии ҷаҳонӣ сар зад. Дар ин давра норозигии коргарон, деҳқонон, солдатҳо ва интеллигентсия нисбат ба сиёсати подшоҳии Русия рӯз аз рӯз афзуда, ҳаракати революсионии оммаи ҳалқро ҷӣ дар марказ ва ҷӣ дар ғушаву қанори мамлакат зӯр ва тезу тунд гардонд, ки омилҳои онро чунин арзёбӣ қардан мумкин аст: азобу қулқати ҷанг; талафоти бисёри одамон; белақати ҳайъати фармондиҳии ҳукумати подшоҳӣ ва хиёнатқорихи бевоситаи ҳукуматдорони намоёнтарини он, ки бо дарбор бевосита алоқа доштанд; шикастхӯрӣ дар фронт ва харобшавии ақибгоҳ. «Яке аз сабабҳои асосии сар задани ин ҷанг ихтилофи байни мамлакатҳои Антанта ва Иттифоқи сегона мебошад. Мамлакатҳои ташаббусқори бунёди Антанта - Англия, Русия ва Франция мамлакатҳои бузурги мустамликадор ба ҳисоб мерафтанд. Ташаббусқорони блоки дуюм, махсусан Олмон ва Австро-Венгрия, ки дертар рӯ ба тараққӣ ниҳода, аз тақсими мустамликаҳо маҳрум мондаанд, талаб мекарданд, ки тақсимои нави мустамликаҳо гузаронида шавад» [7, с. 228].

Баҳонаи ҷанги якуми империалистии ҷаҳонӣ «дар Сараево қушта шудани шохзодаи империяи Австро-Венгрия Франс Фердинанд (28 июни соли 1914) гардид. Гарчанде ҳукумати Сербия тамоми талабҳои таҳдидномаи (ултиматуми) ҳукумати Австро-Венгрияро қабул кард, вале ҳукумати охири 28 июли ҳамон сол ба муқобили сербҳо ҷанг эълон кард. 29 ва 30 июл ҳукумати Русия дар мулкҳои худ сафарбарии умумиро эълон кард. Дипломатияи рус сербҳоро дастгирӣ намуд. Олмон 1 август ба Русия, 3 август ба Франция, 4 август Англия ба Олмон ҷанг эълон карданд. ИМА 6 апрели соли 1917 ба тарафдорӣ мамлакатҳои Антанта ба ҷанг дохил шуд. Русия ба ҷанги ҷаҳонии оғозгардида чандон омада набуд. Ҳанӯз соли 1908 ҳукумати он

⁴ Чопи рӯзномаҳо, таъсис додани мактабҳои усули нави русӣ, тоторӣ, ўзбекӣ, тоҷикӣ ва ғайра

⁵ Соли 1892 дар шаҳри Тошкент «Исёни вабо», «Шӯриши Андичон» соли 1898 дар дар водии Фарғона

барномаи 10 солаи тайёрии чангро қабул намуд, ки он пурра ичро нагардида буд» [7, с. 228].

Чанги якуми чаҳонӣ ба иқтисодиёти Россия, аз он ҷумла, ба иқтисодиёти Осиёи Миёна ва ноҳияҳои тоҷикнишини он таъсири харобиовар расонд. Дар солҳои чанги якуми чаҳон (1914-1918) содироти пахта аз Тоҷикистон якбора афзуд, воридоти ғалла ва маҳсулоти саноат қариб қатъ гардид. Норасоии ҳосили соли 1916 ба минтақа гуруснагӣ таҳдид кард ва андозҳо ва боҷҳо зиёд шуданд. «Ҳукумати подшоҳӣ баҳри нақшаҳои чангҷӯёнаи худ ашӯи хом ва захираҳои меҳнати кишвари Туркистонро истифода карданӣ шуд. Ҳукуматдорони подшоҳӣ ба аҳолии таҳҷой боварӣ надоштанд, бинобар ин мардумро танҳо дар қорҳои ақибгоҳ чун қувваи меҳнати муфт истифода карданӣ мешуданд. Бо ин мақсад 25 - уми июни соли 1916 императори Россия Николаи II фармон баровард, ки дар он чунин омадааст: «Дар бораи сафарбарии мардҳои аҳолии маҳаллии тобеи империя ба қори сохтмонӣ иншооти мудофия дар маҳалли армияи амалқунанда ва ҳамчунин барои анҷоми ҳама гуна қорҳои барои мудофияи давлат зарур...» Мувофиқи ин фармон 400 ҳазор нафар, аз ҷумла, аз кишвари Туркистон 260 ҳазор нафар мардон аз 19 то 43-сола, ба қорҳои хандаққовӣ ва дигар қорҳои дорони аҳамияти мудофиявӣ ҷалб карда мешуданд» [5, с. 16-17].

Бояд аз кишвари Туркистон 250 ҳазор нафар, аз ҷумла аз уезди Хучанд 8948 кас сафарбар карда мешуд. Санаҳои 2 - 3 - юми июл дар Хучанд мардумро рӯйхат кардан гирифтанд. 4 - уми июли соли 1916 дар майдони марказии шаҳри Хучанд 10 ҳазор нафар издиҳом ҷамъ омада, аз ҳукуматдорони маҳаллӣ талаб карданд, ки сафарбаркуниро бекор кунанд. Мардум ба талаби худ ҷавобе нашунид ва ба назди сардори уезд ба Чоршанбебозор раҳсипор шуданд ва дере нагузашта дар назди идораи уезд 7-8 ҳазор кас ҷамъ шуд. Вақте халқ ҷавоби радро шунид ба ғазаб омада ба идора ҳучум кард, дар ҷавоб полиция тир кушод. Дар натиҷа бо аскарони подшоҳӣ задухурди хунин ба амал омада, шӯриши халқӣ ба миён омад. Даре нагузашта шӯриш тамоми Осиёи Миёна, Қазоқистонро фаро гирифт ва ба Урал расид. Ҳукумат исёнгаронро бераҳмона паҳш кард, 3 ҳазор нафар ба суд ва 300 кас ба қатл расонда шуданд. Яке аз сабаби шӯриш маъракаи сафарбаркунӣ мебошад, ки «дар асоси нақша танҳо уезди Хучанд бояд 8949 касро сафарбар мекард. Маъракаи сафарбаркунӣ дар шароите ба вуқӯ пайваст, ки мардум ба қорҳои саҳроӣ машғул буданд. 2-юми июли соли 1916 дар шаҳри Хучанд маъракаи барӯйхатгирӣ сар шуд. Вале бойҳо ба роҳбарони идора ва мутасаддиёни ҳамин маърака пул дода, фарзандони худро озод мекарданд. Ба рӯйхат асосан шахсони камбағал дохил мегардиданд. Зиндагии камбағалон рӯз то рӯз мураккаб гардида, норозигии онҳо нисбат ба ҳукумати подшоҳӣ меафзуд.

Бояд хотирнишон сохт, ки дар арафаи чанги якуми чаҳонӣ дар кишвари Туркистон ташкилотҳои сотсиал-демократӣ фаъолияти худро аз нав оғоз карда, дар Тошканд ва дар дигар шаҳрҳо кружоку гурӯҳҳои сотсиал-демократӣ амал мекарданд. Дар Хучанд гурӯҳи болшевикон қор мебуданд, ки ба он Е.И. Иванитский сардорӣ мекард. Маҳз дар ҳамин ҷо дар паҳлуи бародарони руси ҳамсинфи худ Ҷӯра Зокиров, Абдулқодир Раҳимбоев, Раҳимбердӣ Эгамбердиев ва дигарон зидди душманони худ мубориза бурданд, обутоб ёфтанд ва таҷрибаи муборизаи революсиониро дарёфт карданд. Инчунин кружоки сотсиал-демократии роҳиоханчиёни Хучанд ва кружоки сотсиал-демократии Драгомирово буданд, ки дар байни роҳиоханчиён ва ангиштканони Сулуктаву Драгомирово тарғибот мебуданд. Болшевикон ҳосияти империалистии чангро фаҳмонда мебуданд, ба муборизаи зидди истисморгарон даъват мекарданд. Соли 1914 қоргарони Сулукта қорро партофтанд. Дар уезди Хучанд деҳқонон паси ҳам шӯро ошӯб мебардоштанд. 4-уми июли соли 1916 бо роҳбарии Ҷӯра Зокиров, Зубайдулло Раҳматуллоев, Додобой Машарифов, Ҷӯра Алӣ намоиши дохилӣ (қоргарон, қосибон, деҳқонони гирду атроф, батрақҳо) дар шаҳри Хучанд барпо гардид. Политсиа хост бо роҳи зурӣ намоишчиёнро пароканда намояд. Оташи тир қаҳру ғазаби мардумро зиёд карда, намоиш ба шӯриш табдил ёфт ва дар як муддати кӯтоҳ ба дигар ноҳияҳои Туркистон паҳн гардид. Дар қатори мардон дар ин ҳаракат

зانون низ иштирок карданд. Шӯриш ба ҳаракати миллӣ-озодихоҳӣ табдил ёфт» [5, с. 16-17].

Шӯриши соли 1916 дар шаҳри Хучанд оғоз ёфт. Шаҳри Хучанд ва уезди Хучанд дар ҳайати Туркистон дохид мегардид, сокинони ин уезд низ зулми дутарафаи сангинро, ки дар ин минтақа вучуд дошт, аз сар гузаронидаанд [4, с.141].

Хабари шӯриши Хучанд зуд ба дигар маҳалҳои Тоҷикистон ва ба тамоми Осиёи Миёна паҳн гардид. «7 июл дар қисмати кӯхнаи шаҳри Самарқанд шӯриш сар зад. Аҳолии деҳаи Қистакӯзи уезди Хучанд ба управлениаи волост ҳучум оварда, сардор ва хизматчиёни онро куфтанд. Минбаъд ҳам қистакӯзиҳову исфисориҳои Хучанд ба мардуми шаҳр алоқаи мустаҳкам дошта, дар вақти зарурӣ феврал ба мадади онҳо меомаданд. Масалан, вақте ки 21 июли соли 1916 ҳукуматдорони Хучанд 4 касро бо баҳонаи одамони шуҳбанок ба ҳабс гирифтанд, (гӯё онҳо мардумро ба шӯриш даъват мекарданд), қистакӯзиҳо ба мадади хучандиҳо шитофтанд. Калоншавандагони шаҳр бо як душвори пеши роҳи ин издиҳоми 5 ҳазорнафараро гирифта, ба Хучанд даромадан намонданд» [2, с. 177-178].

17 июл шӯриш дар вилояти Фарғона - дар деҳаи Пунук, деҳаи Ашти Поён ва Боло ва волости Ашт сар зад. Мардум сангу чуб ва белу каланд ба даст гирифта ба хонаи сардорони деҳа, волост ва эликбошиҳо рафта, рӯйхатхоро ба зӯрӣ кашида гирифта, идорахоро оташ мезаданд. Амалдоронро то мурдан мекуфтанд. Барои паҳш кардани шӯриши Ашт отряди чазодиҳӣ фиристода шуд, ки он ба шӯришгарон саҳт чазо дод. Танҳо аз ҷумлаи шӯришгарони Пунук ва Ашти Поён 99 кас ҳабс карда ба суд дода шуд, ки дар байни онҳо занон ҳам буданд. Ғайр аз ин шӯриши калон дар волости Унҷӣ (8 август) ва деҳаи Қистакӯзи уезди Хучанд (9 август) ба вуқӯъ омаданд. Қувваи асосии шӯришро косибон ва ҳунармандони зери зулми дутарафа — ҳам амалдорони маҳаллӣ ва ҳам золимони подшоҳӣ буданд, ташкил меоданд. Гарчанде ин шӯриш аз сабаби номуташаккилӣ шикаст хурда бошад ҳам, бунёди тартиботи мустамликадорони подшоҳиро дар кишвари Туркистон суғт кард. Дар мактуби сардори шуъбаи ҳимоя (охрана)-и ноҳиявии Туркистон М.Н. Волков аз 10-уми июли соли 1916 оид ба вазъи мардум гуфта шудааст: «... мувофиқи хабарҳое, ки ба шуъба мерасанд, аҳолии маҳаллӣ бениҳоят ба ғазаб омадаанд ва сабабаш овозаҳое мебошад, ки одамони пулдори босавод метавонистаанд худашон ба мардикорӣ нараванд, рафта хандаққовӣ нақунанду ба ҷойи ин маблағи муайян диҳанд. Дар бозору ҷойхонаву дигар ҷойҳо гап-гап шудааст, ки агар бойҳо ба мардикорӣ гирифта нашаванд, камбағалон ҳатман шӯриш мекунад ва худашон ин гуна бойҳоро кушта мепартоянд» [1, с. 703-704].

Минбаъд, шӯришҳои соли 1916 халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон аҳамияти сиёсӣ касб намуда, «бо таъсири ин шӯриш дар ноҳияҳои Шимолии Кавказ ва Сибир ошубҳои сиёсӣ ба амал омаданд» [2, с. 177-178].

Барои пешгирӣ ва паҳн нагардидани шӯриш ҳукумати подшоҳӣ «27-уми июли соли 1916 дар кишвар ҳолати ҳарбӣ эълон намуд. Бо сарвариин полковник Рубах - сардори гарнизони Хучанд шӯриш паҳш карда шуд, чандин нафар ҳабс гардида, пас аз ин чазо дода шуданд. Барои паҳш кардани шӯришҳои халқӣ генерал-губернатори Туркистон 14 баталёни пиёдагард, отрядҳои хуб мусаллаҳшудаи казакиро ҷалб намуд. Дар рафти ҷунин амалиёт бисёр хонаю ҷой, деҳаҳо сӯхта, ҳазорон шаҳрвандон, алалҳусус, кӯдакон ва занон аз беморӣ, гуруснагӣ ҳалок гардиданд. Дар кишвари Туркистон 3 ҳазор иштирокчиёни шӯриш ба тафтишу мувофиқаи судӣ кашида шуда, роҳбарони бевоситаи он қатл гардиданд. Зиёда аз 200 ҳазор тоҷикон, ўзбекон, қазоқҳо-ва туркманҳо ба қорҳои ақибгоҳ зӯран ба Россия фиристода шуданд» [5, с. 16-17].

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи иштироки мардикорон (меҳнаткашон)-и уезди Хучанд ба қорҳои ақибгоҳи ҷанги якуми ҷаҳонӣ (1914-1918) соли 1916 шӯриши Хучанд ба амал омада, ба халқҳои мазлуми Осиёи Миёна ва Қазоқистон, ки бар зидди сиёсати мустамликавии ҳукумати подшоҳии Русия равона шуда буд, аз зумраи ҳаракати миллӣ - озодихоҳӣ дар Осиёи Миёна маҳсуб меёбад. Омӯзиш ва таҳқиқи мавзуи мазкур ба ҷунин натиҷаҳо мерасонанд:

- Дар натиҷа ҷанги якуми ҷаҳонӣ вазъияти хоҷагии халқи кишвари Туркистон ва аҳволи табақаҳои меҳнатии аҳолии беш аз пеш вазнин гардида, солҳои 1915–1916 дар Осиёи Миёна бӯҳрони иқтисодӣ сар зад, ки ин боиси норозигии калони меҳнаткашон шуда буд.

- Маҳз, баровардани фармони императори Россия Николаи II «Дар бораи реквизиция», яъне ба кори моддию техникаӣ дар Русия сафарбар кардани «беғонаҳо» баҳонае буд, ки шӯриши соли 1916 дар Хучанд ба вучуд омада, сипас ба дигар минтақаҳои Осиёи Миёна паҳн гардид.

- шӯрише, ки соли 1916 дар Хучанд ва минтақаҳои дигар ба вучуд омад, дорои хусусияти хос буда, ки дар ин маврид академик Б.Ғафуров чунин қайд кардааст: «Хулласи калом, ҳангоми баҳо додан ба хусусияти шӯриши соли 1916 шароити ҳар як маҳалли Осиёи Миёнаро ба ҳисоб гирифтани даркор. Аниқу равшан ҷудо кардани даркор, ки кадом шӯриш стихиявӣ буд, кадом шӯриш хусусияти халқию озодкунӣ дошт, кадом шӯришро феодалиҳои ирриҷой, муллоён ва дигар унсурҳои зиддиҳалқӣ ташкил кардаанд, ё ба манфиати худ истифода бурдаанд» [7, с. 708]

- **Гуфтан ҷои аз аст, ки шӯриши соли 1916 дар Хучанд** хусусияти миллий – озодихоҳӣ дошта, меҳнаткашони уезди Хучанд бар зидди ҷабру ситами ҳукумати подшоҳӣ баромад карданд.

Адабиёт:

1. Ғафуров Б. Тоҷикон. Китоби 2 - С. 703-704. www.sattor.com
2. Давлатбеков Н. Каримов М. Таърихи афкори ҷамъиятӣ-сиёсии халқи тоҷик (Маводи таълимӣ). - Душанбе -2017.-С.177-178.
3. История Таджикской ССР. Издательство «Ирфон».-Душанбе,1965.стр 261.
4. Раджабов З.Ш. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа во второй половине XIX и в начале XX вв. – Сталинабад, Таджикское государственное издательство, 1957,С. 457.
5. Набиева Р. А., Зикриёев Ф. Б., Зикриёева М. Ф. Таърихи халқи тоҷик. Нашри дуюм. - Душанбе: Собириён, 2010. - 328 с.-С.16-17.
6. Хайдаров Г.Х. История таджикского народа XX век. -Худжанд, 2001. сах 126.
7. Ҳотамов Н., Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик – Душанбе: Эр-граф, 2011, 214 сах.-С.197

ОҚИБАТИ ИШТИРОКИ МАРДИКОРОН (МЕҲНАТКАШОН)-И УЕЗДИ ХУЧАНД БА ҚОРҲОИ АҚИБГОҲИ ҶАНГИ ЯКУМИ ҶАҲОНӢ (1914-1918)

Дар мақола доир ба вазъи ҳаёти сиёсӣ-ҷамъиятӣ дар уезди Хучанд солҳои 1914-1918 маълумоти муфассал оварда шудааст. Муаллиф омилу далелҳои асосиро, ки дар қорҳои ақибгоҳии ҷанги якуми ҷаҳонӣ мардикорон (меҳнаткашон) - и уезди Хучанд иштирок намуданд, нишон додааст.

Ҳамчунин дар мақола дар бораи сафарбаршавии аҳолии Хучанд ба қорҳои ақибгоҳ ва шӯришҳои он давра маълумот дода шудааст, ки дар заминаи он шӯриши Хучанд соли 1916 ба амал омад ва халқҳои мазлуми Осиёи Миёна ва Қазоқистон бар зидди сиёсати мустамликавии ҳукумати подшоҳии Русия баромад кардаанд.

Ба масъалаи сафарбаркунӣ, сиёсати мустамликавии Русияи подшоҳӣ, ки ба пурзӯр шудани тамоюлҳои манфии ба аҳолии уезди Хучанд дар давраи баррасӣ таъсир расонидааст, диққати махсус дода мешавад.

Калидвожаҳо: Синфи коргарӣ, уезд, ҳаёти сиёсӣ-ҷамъиятӣ, кружоки сотсиал-демократӣ, сафарбаркунӣ, ҳаракати миллий-озодихоҳӣ, ақибгоҳ, ҷанги якуми ҷаҳонӣ.

РЕЗУЛЬТАТ УЧАСТИЯ БАТРАКОВ ХОДЖЕНТСКОГО УЕЗДА В ТЫЛОВЫЕ ОПЕРАЦИИ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1914-1918)

В статье дается подробная информация о состоянии политической и общественной жизни Ходжентской губернии в 1914-1918 гг. Автор показал основные

факторы и факты участия труженников Ходжентского уезда в тыловых операциях Первой мировой войны.

И ещё были даны сведения о мобилизации населения Ходжента на тыловые дела и восстаниях того периода, на почве которых произошло Худжандское восстание 1916 года, а угнетенные народы Средней Азии и Казахстана протестовали против колониальная политика русского царского правительства.

Особое внимание уделено вопросу мобилизации, колониальной политике царской России, повлиявшей на усиление негативных тенденций для населения Ходжентского уезда в рассматриваемый период.

Ключевые слова: Рабочий класс, уезд, общественно-политическая жизнь, социал-демократический кружок, мобилизация, национально-освободительное движение, тыл, первая мировая война.

THE RESULT OF THE PARTICIPATION OF FARM LABORERS OF THE KHOJENT DISTRICT IN THE REAR OPERATIONS OF THE FIRST WORLD WAR (1914-1918)

The article provides detailed information about the state of political and social life of the Khujand province in 1914-1918. The author showed the main factors and facts of the participation of the workers of the Khojent district in the rear operations of the First World War.

Without him, information was given about the mobilization of the population of Khujand for rear affairs and uprisings of that period, on the basis of which the Khujand uprising of 1916 took place, and the oppressed peoples of Central Asia and Kazakhstan protested against the colonial policy of the Russian tsarist government.

Particular attention is paid to the issue of mobilization, the colonial policy of tsarist Russia, which influenced the strengthening of negative trends for the population of the Khujand district in the period under review.

Keywords: Working class, district, social and political life, social emocratic circle, mobilization, national liberation movement, rear, World War I.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тоҳирова Н.А., - унвонҷӯи кафедраи таърих ва диншиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Сведения об авторе: Тоҳирова Н.А., - соискатель кафедры истории и религиоведения Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

Information about the author: Tokhirova N.A., Applicant of the Department of History and Religious Studies, Tajik State University of Law, Business and Politics

ТДУ 4р
ББК 81.2
Я-97

ШАРҲИ ТАЪРИХИИ МИНТАҚАИ ҲАВОЛИИ ХУЧАНД ДАР МАНБАЪҲОИ ХАТӢ

Яҳёева Х.Ш., муаллими калон
МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров»

Таърихи ташаккулёбӣ ва инкишофи шаҳрҳои сарзамини тоҷикони Мовароуннаҳр, Хоразм ва Хуросон таи солҳои тулонӣ аз ҷониби муҳаққиқон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар осори таърихӣ дар баробари масъалаҳои пайдоиши шаҳр ва фарҳанги шаҳрдорӣ, сохт ва таркиби шаҳрҳо, ҳамчунин омӯзиши топонимика ва ё худ таърихи номҳо мавриди таҳқиқ ва таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Осори таърихӣ аз замони пайдоиши шаҳр ва мавзеъҳои ҳаволии он оғоз ёфта, то ба имрӯз идома дорад. Мусаллам аст, ки мавзеъҳои ҳаволии шаҳри Хучанд, ки имрӯз

мутааллиқ ба ноҳияи Б. Фафуров мебошанд, ки дар осори таърихии давраи қадим ва асрҳои миёна инъикос ёфтаанд. Инчӯ метавон аз як ифодаи подшоҳи Ҳахоманишиён Дорой аввал ки солҳои 522-486 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст ёд кард. Ин иборат «Мамлақати сақоиҳои паси Суғд мебошад, ки ба шоҳаи суғду сақои тааллуқ доштани аҷдодони ҳучандиёнро исбот мекунад». [12, с. 20, 5, с. 78]

Дар осори таърихӣ ва адабии давраи паҳлавӣ (асри III пеш аз мелод–асри III баъди милод) мақоми китоби «Бундаҳишн» дар мавриди омӯзиши таъриху фарҳанги тоҷикон аҳамияти зиёд дорад. Ин китоб бобҳои гумшудаи Авасторо дар бар мегирад ва дорой маълумоти ҷолиб мебошад. Маҳз дар ҳамин китоб оид ба давлати абарқудрати форсҳо Порт ва Сосониён суҳан рафтааст: «Рӯди Хучанд ба миёни Самарқанд ва Фарғона биравад ва ўро Ҷахшарт хонанд». [4, с. 75]

Таҳлили маълумоти мазкур ба чунин натиҷаи илмӣ меорад, ки қитъаи рӯди Ҷахшарт яъне Сирдарё Хучанд ном дошт, зеро он аз ҳудуди вилояти маъмулии худмухтори ҳамноми Хучанд ҷорӣ мешуд. Боиси зикр аст, ки қитъаи рӯдт Ҷахшарт ва вилояти ҳавзаи он номи худро аз шаҳри марказӣ Хучанд гирифтааст ва маънии «Дури гарон»-ро дорад. [6, с. 83]

Дар давраи таърихӣ асри миёнагии мо муаррихи маъруф Абӯ Ҷаъфар Муҳаммад -ат-Табарӣ (солҳои 839-922) оид ба ҳамлаи лашкари араб ба аҳолии Хучанд суҳан кардааст. Дар ҳамин асар Ат-Табарӣ ба теппаи Рухак, ки садди табиӣи шаҳри Хучанд буд, ишорат карда, онро баландӣ номидааст, ки минбаъд истифода аз ин вожа мавзёҳои гуногун номгузорӣ шудааст. Ҷамҷунин, ба туфайли Табарӣ номҳои қаҳрамонони мудофияи Хучанд дар соли 104 ҳиҷрӣ/722 мелодӣ Карсанг, Кашин, Баяр, Диваштӣ, Чаванг эҳё шуданд. [9, с. 38]

Дар қулли асарҳои таърихӣ номҳои мавзёҳои ҳаволии Хучанд аз ҷумла топонимикаи имрӯза ноҳияи Б.Фафуров муқаррар зикр ёфтааст. Мусаллам аст, ки қадимтарин сарчашмаи илмӣ, ки ҳамчун осори таърихӣ эътироф мегардад китоби Авасто маҳсуб меёбад. Муҳаққиқон дар Авасто борҳо номҳои таърихӣ марбут ба кишвари Суғдро зикр кардаанд. Маҳсусан, зикр гардидани зодгоҳи ин ё он шоҳон, сарлашқарон, ҳақимон, мӯбадон моро ба масъалаи топонимика наздик мекунад. Ҷунонҷӣ, дар бисёр сарчашмаҳои қадим Каюмарсро Говмард низ гӯён ишорат кардаанд. Аз ҷумла, дар «Авасто» низ ҳангоми номбар кардани 16 кишвари офаридаи Аҳурамаздо дуҷумин шуда, аз кишвари Суғд суҳан меравад ва чунин таъкид шудааст. «Гава суғда бо алафзорҳояш, ки дар ин ҷо Худованд саравлоди ҳайвонҳо Говмардро офаридааст». Аз ин ҷо бармеояд, сарзамини Суғд макони аҷдоди мо аст ва шояд он санад ҳам дуруст бошад, ки Каюмарс аз аввалин ҳокимони Хучанд будааст. Муаррихи номвар Назирҷон Турсунов дар китоби худ «Таърихномаи Хучанд» менависад, ки эҷод ва сохтмони Хучанди қадим дар замони ҳукумати дудмони қаёнӣ дар ҳайати шоҳии қадими Бохтар дар асрҳои IX-VII пеш аз мелод рӯй додааст. [10, с. 128] Муаррихи эронитабор Табарӣ низ оид ба подшоҳии сулолаи Қаёнӣ аз ҷумла ҳукмронии Кайқубод, Кайковус, Кайхусрав, Луҳросп хабар додааст. [8, с. 369-370]

Ҷун суҳан аз «Авасто» рафт, бояд зикр намуд, ки баъзе муаррихон иддао доранд, ки дар он баробари номи бисёр шаҳрҳо ва маконҳои таърихӣ номи шаҳри Хучанд дар шаклҳои гуногун аз ҷумла «**Хва канта**» дучор омадааст. Баробари ин олимони авастошинос ҳангоми маънидоди шаҳри Хучанд чунин мисолҳоро низ пеш мегузоранд, ки гӯё «**Хва канта**» (шаҳри офтобӣ) нею «**Хвуй канта**» ё «**Хвуч канта**» (обшаҳр) бошад. Ба назари мо, санади дуҷум ба ҳақиқат наздиктар аст, зеро шаҳри Хучанд дар соҳили дарё, дар канори оби фаровон ҷой гирифтааст. Ҷунонҷи шарқшиноси маъруфи собиқ ленинградӣ М. Н. Боголюбов низ дар ҳамин андеша аст.

Аввали солҳои ҳафтодуми асри XX дар деҳаи Ҷорсӯи Ҷозиён аз назди мазористони он ҷоми аҷибӣ ҳаққоқишударо ёфтанд, ки он ба аҳди Искандари Мақдунӣ тааллуқ дошт. Ин ҷом аз биринҷӣ сохта, басо зебо ва ҳунармандона ороиш ёфта буд, хушбахтона, ба дасти устод Раҳим Ҷалил афтод. Ин бозёфт аз он шаҳодат медиҳад, ки дар замони лашқаркашиҳои Искандар ҳам деҳаҳои атрофи Хучанд мавҷуд будаанд, баробари ин яке аз маконҳои бонуфуз ҳам ба ҳисоб мерафтаанд.

Дар байни деҳаҳои калон ва шаҳрҳои рабӯтҳои мавҷуд буданд, ки дар як вақт макони исти мусофирон низ ҳисоб меёфтанд. Чунончи Аҳмади Ҷайҳонӣ таъкид кардааст, ки дар замони зиндагии ӯ (асри X) дар Мовароуннаҳр зиёда аз даҳ ҳазор рабӯт мавҷуд будааст. Ҳамчунин, ӯ менависад: «Ва бештар чунин аст, ки ҳар ки фуруд ояд, он ҷӣ эҳтиёҷ дорад аз таом ва улӯфай (алафу хошок) ҷаҳорпоён ба ӯ бидиҳанд». Дар ҳудуди ҳозираи ноҳия Мирзоравот, Хонравот ва ба ҳамин монанд мавзеҳои мавҷуданд, ки шояд нишони ҳамон замонанд ё рабӯтҳои замони баъдинаанд.

Дар мавриди масъалаи мазкур муҳаққиқони зиёде дар мақолаҳои худ андешаҳои ҷолиб баён карданд, ки қадимӣ будани номҳои мавзеҳои ҳаволии Хучандро собит мекунад. Аз ҷумла, бостоншиносон Нуъмон Неъматов ва Т. Беляева дар навиштаҳои худашон оид ба майдони ободихои шаҳри мансухи Хучанд, фарҳанги мардум ба ҳулоса омадаанд, ки пайвандҳои фарҳангии мардуми Хучанд ва атрофи онро аз дигар мавзеҳои низ ҷустуҷӯ кардан мумкин аст. [7, с. 3] Дар ин самт олимони монанди В.В. Бартолд [Бартолд В.В. Туркистан в эпоху монгольского нашествия/ соч. Т.1 1963, с. 224], А. Кристенсен [Каёниён, тарҷумаи Забиуллоҳ Сафо Техрон, 1030 ҳиҷри қамари с. 4.], М. Дяконов, Р. Фрай пажӯҳишҳои густурдари дар самти омӯзиши таърихи Марв, Бухоро, Хоразм ноҳияҳои Осӣи Миёна, махсусан водии Фарғона, анҷом додаанд. Муаррихи номвар Н. Турсунов дар пажӯҳиши таърихии худ аз саҳифаҳои номаълуми таърихномаи Хучанди қадим ва атрофи он, мазорҳои ва дигар ободаҳои таърихӣ маълумот медиҳад. Муҳаққиқи мазкур махсусан дар мавриди маъбадҳои ва зиёратгоҳҳои пажӯҳиши ҷуқур рӯйи қор овардааст, ки номҳои ин мавзеҳои ба таърихи топонимикаи шаҳри Хучанд ва гирду атрофи он маълумоти тоза илова мекунад. Чунончи мазоре бо номи Авлиёӣ бо лақаби “Ҷоҷабакорон”, ки дар асоси хучандиён ба мақоми сармуҳандис, мироб, сармутаҳассиси обёрӣ, пояғузори ободихо, аз ҷумла ғаллазорҳои, пахтазорҳои, обҷақорихо маъруфият пайдо карда буд, имрӯз низ побарҷост. Он дар обҷанди болооби тарафи ҷануби вилоят дар маҳаллаи Шайхони деҳаи Қалъача ҷой дошт. Ҳар сол дар муддати се ҳафта аз 8 то 21 май дар гирди мазор бо иштироки соқинону меҳмонони вилоят хурду қалон, хосу ом баҳшида ба шарафи Ҷоҷабакорон, ки соҳиби рӯди ҳосилбахши ҳамном буд, сайри умумихалқӣ барпо мегашт [Турсунов 1989, с. 90-92]. Дар осори таърихӣ оид ба яке аз бутқадаҳои қадим, ки дар ҳаволии шаҳри Хучанд, деҳаи Ёваи ноҳияи Б. Ғафуров қарор дорад «Мазори бурх Сармасти Валӣ» суҳан меравад, бурх бо номҳои Девонаи Бурх, девонаи Борх, таккабурх, шайхи бурхи девона, Буркут баба, Буркут девона дар байни тоҷикон, ўзбекҳои, қазоқҳои, туркманҳои ҳамчун “Ҷоҷаи Борон”, “Соҳиби борон” ва таҷассуми дар омехтаҳои бутҳои кишоварзию соҳирӣ маъмул аст [Буркут Баба / Мифологический словарь, 1990, с. 105]. Мутобиқи фарҳанги хурофотии тоҷикону ўзбекон Бурх сарпарасту ҳомии порҷабӯфони муздур – халифаҳои бофандае бо номи Девонабачаҳо гардидааст [Турсунов 1964, С. 123]. Боиси зикр аст, ки Мазори Бурх имрӯз низ дар деҳаи Ёваи ноҳияи Б. Ғафуров побарҷост ва муайян кардани этимология ва таърихи мавҷудияти ин ном қори муҳаққиқон аст. Тавре дар боло зикр шуд, номи ҳазрати Каюмарси одам низ бо мавзеҳои шаҳри Хучанд иртибот дорад. Дар марзи шимоли шарқии байни минтақаи дарун ва беруни Хучандшаҳр дар давраи асри миёнагӣ мазори қадими бо номи “Ҷазрати Каюмарси одам” мавҷеият дошт. Муаррихон муайян кардаанд, ки идҷоии соли нави Хучандро дар мавзеи Истак пойи мазори номбурда, бо усули бо ҷи хел бунёдкунии деворҳои мавзеиро махсус барои занону бачагон омода менамуданд. Каюмарс барои мардуми Хучанд ва ҳаволии он ҳамчун як шахсияти беназир, ки нахуст одам ба ҳисоб мерафт пазируфта шуда буд. Дар рисолаҳои муаллифони арабизабону форсизабон монанди Табарӣ, Балъамӣ, Берунӣ, Масъудӣ, Саолабӣ Каюмарс ҳамчун нахустпешвои инсоният зикр гардидааст. Чунончи Балъамӣ, Фирдавсӣ ва Берунӣ Каюмарсро бо номи Гваршоҳ, яъне подшоҳи кӯҳсор, ки дар кӯҳистон мезист муаррифӣ мекарданд. Мутобиқи маълумоти ин олимони Каюмарс парастии офтоб ва тақвими офтобиро ҷорӣ карда, ҷашни Садаро чун нишони интиҳои зимистон ва муждаи фарорасии айёми баҳорон эҷод намуд [Брагинский 1956, с. 94-96]. Муаррих ва ҷуғрофидони машҳури арабзабони тоҷик ал-Мақдисӣ, ки соли 946 таваллуд ёфтааст,

дар китоби худ «Аҳсан-ут-тақосим фи маърифат-ил-ақолим» дар боби Ховарон навиштааст: «Бидон, ки сарзамини Хуросонро ду бародар ба номи Ҳайтал ва Хуросон ду писари Олим ибни Сом ибни Нӯҳ обод кардаанд. Пас ин сӯйи наҳр (Омӯ) ба номи Ҳаётила хонда мешавад. Суғди гаронқадр, Самарқанди бузург, Хучанди шигифтангез дар он ҷо аст, ки донишгоҳҳо ва пешвоёни бузургу кудратманд ва ҷангиёни далер ва корвонсароҳо ва саворон ва меваҳо ва ангур ва бандаҳо... (дорад)». Ҳамин тавр, минтақаи бузурги Мовароуннаҳр ба номи боз як бузургвор писари Олим – писари Сом – писари Нӯҳ (а) пайғамбар марбут будааст. Пас ба номи Каюмарсу Хучанда марбут будани шаҳри Хучанд шояд ҷандон муболиға ҳам набошад...

Аз ин маълумот ҷунин хулоса баровардан мумкин аст: деҳаи Пуличуқур ва деҳоти дигари атрофи шаҳри Хучанд ҷун шаҳри бостонии тоҷикон қадимиянд ва таърихи бо шаҳр тавҷам доранд.

Бостоншиноси маъруф Абдуллоҷон Мирбобоев низ дар мавриди харобаҳои аз байн рафтани оташқадаи Зардуштиён, маъбади офтоб, ки дар Хучанд ва ҳаволии он буданд, маълумот додааст [Хучанднома 1994].

Дар баробари мазорҳои номбурда дар сарчашмаҳои таърихӣ, қабристонҳо ва мазорҳои бо номи Ҳазрати Бобо, Бобо Зиракато, Хӯҷамоҳрӯ, Хӯҷақамол, Хӯҷамикробот, Тӯбоҳон ва ҷанде дигар низ ёд шудаанд, ки то имрӯз номи онҳо побарҷост.

Яке аз асарҳои таърихӣ, ки аз сарчашмаҳои муътамад маҳсуб меёбад, рисолаи «Зафарномаи хусравӣ» муаллифаш номаълум мебошад, ки соли 1863 иншо шудааст. Дар китоби мазкур дар мавриди баҳши берунии шаҳрҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла Хучанд, ки топонимикаи он мавриди таҳқиқи мо қарор дорад, санадҳои муҳим пешкаш мекунад. Дар рисолаи мазкур беруни шаҳри Хучанд бо истилоҳи “Беруни бору, Богот” ифода ёфтааст. Маҳаллаҳои истиқоматии аҳоли ва мазраҳои зироатӣ ҳаволии Хучанд барои шаҳриён ҳамчун бошишгоҳҳои тобистонаву баҳорона, заминаи иқтисодӣ бо соҳаҳои гуногуни тичоратӣ, сипари мудофиавӣ бо деворҳои ғафсу баланд хидмат мекарданд. Як қатор номҳои мавзёҳо, ки дар Зафарнома қайд ёфтааст аз қабилҳои Рухак, Даҳанаи Тангӣ, Тумшуқи Унҷӣ ва монанди инҳо то имрӯз зиндаву побарҷост. Дар ҳамин ҷо бояд як нуктаро қайд кунем, ки дар сарчашмаҳои таърихӣ ва китобҳои адибону уламои пешин то давраи истилои муғулҳо калимаҳои русто, работ (равот), деҳа ифодакунандаи маънои маҳалли беруни шаҳр ҳисоб меёфтанд. Аммо, пас аз истилои муғулҳо оҳиста-оҳиста калимаи «қишлоқ» низ ҳамин маъниро ифода карда, серистеъмол гардид. Вале шаҳриён баъди дар атрофи Хучанд маскун шудани гурӯҳи қабिलाҳои муғулҳо ва ҷағатойён мардуми деҳотро бо ду истилоҳ номбар мекардагӣ шуданд. Одатан то он вақт намояндагони деҳаҳо «рустой» ва ё «работӣ» (равотӣ) мегуфтанд. Аммо рафта-рафта ин номҳои ифодакунандаи баромади маҳаллӣ аз байн рафта, ҷойи онҳо роҷаҳои «саҳроӣ» ва «қишлоқӣ» гирифтанд. Бояд тазаққур дод, ки шаҳриён ин номҳои мурочиатиро маҳсус истифода мебуданд: тоҷикони деҳотро «саҳроӣ» мегуфтанду туркзабонҳои деҳотиро «қишлоқӣ». Ин тавр мурочиат қардан то ханӯз вучуд дорад.

Дар замони ҳукмронии сулолаи шохони темурӣ як навъ оромӣ ба вучуд омад ва мардум ба созандагӣ бунёдкорӣ низ пардохтанд. Дар ҳамин давра дар деҳаҳои Исфисору Сомғар, Овчиқалъачаю, Унҷӣ мадрасаҳо ва масҷидҳо таъмиру тармим ёфтанд. Мазори Ҳоча Сулаймони Боқирғонӣ дар Овчиқалъача ба зиёратгоҳи мардуми Хучанд табдил ёфт, хонақоҳи назди мазори Ҳазрати Бурхивалӣ таъмир карда шуд. Мазори Пири Оҳангарони Унҷӣ низ аз навсохта, дар назди масҷиди он мадраса ба қор даромад. Ҷунончи солноманависи хонадони темуриён Шарафуддин Алии Яздӣ қайд кардааст, Амир Темур соли 1391-1392 барои зиёрати мақбараи Ҳазрати Бузургвор – Шайх Маслиҳатдини Бадеуддини Нури ба Хучанд омада буд. Пас аз ташрифи Темури Курагон бори аввал мазори Ҳазрати бузургвор таъмир ёфт. Ҳамин тавр, мазороти Ҳоча Сулаймони Боқирғонӣ ва Ҳоча Бурҳониддини Қилич (охири асри XI) низ таъмир гардиданд.

Дар натиҷаи сиёсатбозиҳои мансабхоҳони аштархонӣ ва атрофиёни онҳо деҳоти Хучанд ва шаҳр ба пойгоҳи талошҳои шадид табдил ёфтанд. Солномавис Маҳмуд ибни Валӣ бо таассуф ва сӯзи дил қайд кардааст, ки он замон шаҳр валангор шуда, аз деҳаҳои сершумор танҳо чор деҳа боқӣ монда, дигар ҳама ба хок яксон шуда буданд. Баъд аз сабаби ба манотиқи Хучанд бисёр омадани намояндагони қабилаи қатаған – яке аз қабилаи казоқон дар ҳудуди ҳозираи деҳаи Қатаған маҳалли аҳолинишин ба вучуд омад. Як қисми юзҳо дар деҳаҳои Чамбил (ҳамроҳи муғулони боқимонда), Октеппа ва Сартуқай чойгир шуданд ва бо мардуми маҳаллӣ даромехтанд. Дар байни юзҳои дар ин деҳот маскангирифта намояндагони қабилаҳои қирқ ва сортюз низ буданд.

Дар сарзаминҳои қадима ва асримиёнагӣ асосан номи ду деҳаи қалон – Сомғар ва Қистакӯз зикр ёфтаанд. Бавучудоии номи дигар рустоҳо, амсоли Исфисор, Рӯмон, Ғозиён, Шайхон, Қатаған Кулангир, Шайхбурҳон ба замони баъдтар тааллуқ доранд ва мо кӯшидем, ки то ҳадди имкон дар ин хусус маълумот диҳем.

Чунонки дар боло зикр гардид, деҳаи Сомғар аз маҳалҳои аҳолинишини қадим аст. Дар бораи этимологияи калимаи «сомғар» бисёр олимони фикру андешаҳои ҳудро иброз ва аксарашон ба шакли «сомғор» номи деҳаро зикр кардаанд. Ба хулосаи онҳо гӯё номи деҳа аз ду вожа «сом» - номи одам, номи яке аз писарони ҳазрати Одам (а) Сом ва «ғор» - як навъ паноҳгоҳи табиӣ ва ё кофташудаи кӯҳӣ ё заминист, таркиб ёфтааст. Яъне ғори сом. Вале, ба андешаи мо, шакли дурусти номи деҳа Сомғар аст ва аз ду калима – «Сом» – номи инсон ва «ғар» - кӯҳ иборат мебошад, яъне «кӯҳи Сом» маънӣ дорад. Аз он сабаб мо хулосаи ҳудро ба ҳақиқат наздиктар меҳисобем, ки калимаи сугдӣ «ғар» - кӯҳ дар таркиби дигар номҳои маҳаллӣ, амсоли Фалғар, Қошғар ва ғайра дучор меояд.

Ҳамин тариқ, дар манбаъҳои хаттӣ замони қадим ва асрҳои миёна шаҳри Хучанд ва ҳаволии он бо тамоми унсурҳои таърихӣ ва ҷуғрофӣ ҳадафи тафсиру тавсиф қарор дошт. Имрӯз аз ҷониби муҳаққиқон бо усули таърихи муқоисавӣ истифодаи услуби қиёс ва дар асоси далелҳои ҷамъовардашуда ҷуғрофӣ таърихӣ, марҳилаи пайдоиш ва таракқии ҳаволии шаҳри Хучанд равшан карда шуда истодааст.

Адабиёт:

1. Беляева Т.В. Архаический, античный иранно-средневековый Ходжент. Исследование по истории и культуре Ленинабада
2. Брагинский. Из истории таджикской народной поэзии, 1956, с.94-96
3. Буркут Баба/ Мифологический словарь, 1990, с.105
4. Бундахишт 1369 хичраи шамсӣ с.75
5. История Узбекистана в Источниках, 1984
6. История Центральной Азии -2003. с.83-89
7. Нӯмон Нӯматов, Ходженд. Исследование по истории и культуре Ленинабада .1986 С.3-5;
8. Таърихи Табарӣ Ҷ.2 ,1363 хичрии шамсӣ, с.369-370
9. Таърихи Табарӣ. Ҷ.9. сах.38 -69
10. Турсунов Н.Таърихномаи Хучанд. Меъроҷ. 2012 Саҳ.20
11. Турсунов Н.Народное гуляние-Сайри шайхон/ Материалы по истории таджикского народа ,1989, с.90-92
12. Турсунов Н. Из истории Саразского ремесла.1964, с.

ШАРҲИ ТАЪРИХИИ МИНТАҚАИ ҲАВОЛИИ ХУЧАНД ДАР МАНБАЪҲОИ ХАТТӢ

Дар мақолаи мазкур оиди пайдоиши топонимҳо ва микротопонимҳои шаҳри Хучанд ва ҳаволии он ва шарҳи онҳо дар манбаъҳои таърихӣ оварда шудааст. Зеро, ки осори таърихӣ аз замони пайдоиши шаҳр ва мавзёҳои ҳаволии он оғоз ёфта, то ба имрӯз идома дорад. Мусаллам аст, ки мавзёҳои ҳаволии шаҳри Хучанд, ки имрӯз

мутааллиқ ба ноҳияи Б. Гафуров мебошад, ки дар осори таърихи давраи қадим ва асрҳои миёна инъикос ёфтааст.

Калидвожаҳо: топонимика, микротопонимика, таърихи номҳо, Хучанд, Чорсу, Пуличукур, Сомгор, Ғозиён, Ёва, Рухак.

ИСТОРИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОКРУГОВ ХУДЖАНДА В ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ

В данной статье описывается происхождение топонимов и микротопонимов города Худжанда и его окрестностей и их объяснение в исторических источниках. Так как исторические памятники начались со времен возникновения города и его окрестностей и продолжают по сей день. Важно отметить, что территориальные местности города Худжанда, который сегодня относится к Б. Гафуровскому району, нашли свое отражение в исторических памятниках древнего и среднего веков.

Ключевые слова: топонимика, микротопонимика, история названий, Худжанд, Чорсу, Пуличукур, Сомгор, Газиян, Ёва, Рухак.

HISTORICAL DESCRIPTION OF THE TERRITORIAL DISTRICT OF KHUJAND IN WRITTEN SOURCES

This article describes the origin of toponyms and microtoponyms of the city of Khujand and its environs and their explanation in historical sources. Since, historical monuments began from the time of the emergence of the city and its environs and continue to this day. It is important to note that the territorial areas of the city of Khujand, which today belongs to the B. Gafurov district, are reflected in the historical monuments of the ancient and middle ages.

Key words: toponymy, microtoponymy, history of names, Khujand, Chorsu, Pulichukur, Somgor, Gaziyan, Yova, Ruhak.

Маълумот дар бораи муаллиф: Яхёева Хуршеда Шарифовна - Муассисаи давлатии таълимии "Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров", муаллимаи кафедраи инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттии забони русӣ. Суроға: Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, кӯчаи Шарқ 33. Телефон: +992927730592

Сведения об авторе: Яхьяева Хуршеда Шарифовна – ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бабаджана Гафурова», преподаватель кафедры развития устной и письменной речи русского языка. Адрес: Таджикистан, г.Худжанд, улица Шарк 33. Телефон: +992927730592

About the author: Yakhyaeva Khursheda Sharifovna - State Educational Institution "Khujand State University named of academic Babajan Gafurov", teacher of the department of development of oral and written speech of the Russian language. Address: Tajikistan, Khujand, Shark street 33. Phone: +992927730592.

ТДУ 930
ТКТ 63.3 (5т)

ИНЪИКОСИ АНТРОПОНИМИКАИ ТАЪРИХИИ ТОҶИКОН ДАР «ТАЪРИХИ БУХОРО»

Олимов Д., ассистент
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Антропонимика (аз калимаҳои юнонии *антропос-инсон* ва *онима-ном* гирифта шудааст) як ҷузъи илми ономастика буда, аз қонуниятҳои пайдоиши инкишоф, маънидод, сохту таркиб, ҳудуди интишор ва ҷанбаҳои иҷтимоиву этнографии ҳама гуна номҳои шахс, номи падар, тахаллус, лақаб, нисба, куня, номҳои мустаор ва ғайра баҳс мекунад. Антропонимика бо шӯбҳои дигари илми ономастика аз қабилҳои топонимика

(номи маҳалҳо), этнонимия (номи халқу қавмҳо), космонимия (номи ҷирмҳои осмонӣ), зоонимия (номи олами ҳайвонот) ҳамкорӣ мекунад

Антропонимика ҳамчун илм дар асри XIX ба вучуд омада бошад ҳам, номшиносии тоҷику форс таърихи қадима дорад. Классикони адабиёт ва файласуфу муаррихони асримиёнагии тоҷику форс дар асарҳояшон оид ба омилҳои номгузорӣ, шартҳои номгузорӣ, мазмуни ном, лақаб, таҳаллус, куният, нисба фикру ақидаи ҷолиби диққат баён кардаанд. Ҳамзамон, онҳо дар асарҳояшон оид ба мазмуну муҳтавои ном, лақаб, куният, нисба ва таҳаллуси сулолаҳо, хонадонҳо, шахсиятҳои таърихӣ аз қабилӣ пайғамбарон, подшоҳон, олимон ва ғайра маълумот медиҳанд. Аз ҷумлаи чунин асарҳо «Осор-ул-боқия»-и Абӯрайҳони Берунӣ, «Қобуснома»-и Унсурмаолии Кайковус, «Таъбири манзил»-и Абӯалӣ ибни Сино, «Китобу-л-ансоб»-и Самъонӣ, «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва дигарҳоро номбар кардан бамаврид аст.

Аз ҷумлаи чунин асари нодире, ки дар бораи ономастикаи таърихии Осиёи Миёна маълумот медиҳад «Таърихи Бухоро»-ро ном бурдан лозим аст. Дар он на танҳо дар бораи номи инсон, балки дигар унсурҳои антропонимӣ аз қабилӣ лақаб, таҳаллус, куният ва ғайраҳоро дучор омаданамон мумкин аст.

Абӯбакри Наршаҳӣ дар бораи номҳои онвақтаи Арабу Аҷам низ маълумоти зиёде додааст. Ӯ дар китоби худ зиёда аз 300 варианти номҳои одамонро зикр кардааст, ки аз онҳо ӯ 230-тояш арабӣ, 73-тояш номҳои форсу тоҷик, 20 – тояш номҳои туркӣ мебошанд.

Наршаҳӣ дар бораи шоҳ Абӯӣ Ҳамук, Тағшода, Бунёд ва ғайраҳо маълумот додааст. Ғайр аз ин дар бораи номҳои шоҳони турк ва ба ин ҷо ҳукмрон шудани онҳо низ маълумот овардааст. Шоҳи Турк Қаро Ҷурин ки лақаби ӯ Биёғу буд, бо писари худ Шириқишвар Бухороро забт мекунад. Аз сабаби бузург будани шоҳи турк ӯро «биёғу» лақаб гузоштаанд. Пеш аз омадани арабҳо шоҳони Бухоро шахсони зерин буданд Бедун Бухорхудот, Хотун Бухорхудот, Тағшода Бухорхудот, Ҳамукат ё дар баъзе ҷой Бухоркат ва ғайраҳо. Бо воситаи ин вожаҳо одамон шоҳро ном мегирифтанд. Калимаҳои Бедун Бухорхудот маънои Бедун ҳокими Бухоростро дорад. Маънои калимаи Ҳамукат аз ду реша иборат «ҳаму» шахси бузург, «кат» шахр ҳаст. Вақте, ки арабҳо Бухороро забт мекунанд, ба номи онҳо калима – суфиси бинии ҳамроҳ мешавад. Мисол: Сунон бинии Тағшода, Бунёт бинии Тағшода ва ғайра. Ғайр аз шаҳри Бухоро дар дигар шаҳрҳо низ калимаи худотро ҳамчун ба маънои сардор, шоҳ, амир истифода мебарданд ки инро мо дар калимаҳои Вардонхудот, Сомонхудот ва ғайра мушоҳида мекунем. Бо омадани худ арабҳо бо форсу тоҷикон омехта шуданд. Яъне ҳокимони Бухоро барояшон шакли номгузории арабиро интихоб мекунанд. Ман инро дар омехта шудани номи писари Тағшода Бухорхудот мебинам. Тағшода вақте, ки аз Қутайба ибни Муслим шикаст хӯрд, ба амири Хуросон дӯстӣ пайдо карда худ амири Бухоро шуд ва барои дӯсти ҳақиқӣ буданаш ба сарлашқари араб дар Хуросон номи писари худро Қутайба монд ва ин яке аз аввалин нафароне мебошад, ки номи форсу тоҷикро бо арабҳо омехта кардааст ва бо ин номи писари ӯ Қутайба бинии Тағшода мешавад. [1, с. 12]

Раванди паҳн шудани номҳои арабӣ дар сарзамини тоҷикон дар мақолаи А.Хромов хеле дақиқона баррасӣ гардидааст. [6, с. 191-197]

Дар баъзе ҷойҳои китоби Наршаҳӣ номи одамон бо номи вилоят ва номи деҳаашону авлодашон омадааст, ки ин барои илми антропонимика ва ономастика нақши муҳим мебозад. Масалан: Саҳр бинии Аҳмад ал-Доғунӣ ал-Искаҷнатӣ ал-Бухорӣ.

Дар «Таърихи Бухоро» номи ҳокимони қарахонӣ низ бисёр дида мешавад. Аз ҳокимони қарахонӣ номи Малик Шамсулсулк Наср бинии Иброҳим Тамғочон, Қодирхон Ҷабраил бинии Умар бинии Туғрулхон, Арслонхон Муҳаммад бинии Сулаймон ва дигарҳоро вохӯрданамон мумкин аст.

Ғайр аз ин Абӯбакри Наршаҳӣ дар бораи лақабҳои он давр гуфта гузаштааст. Ҷӣ хеле ки дар боло қайд кардем дар саҳифаҳои аввали китоб ӯ дар бораи қозихҳои он давр маълумот додааст. Дар аввали асрҳои IX қозихро «қазо» ё «фақех» мегуфтанд.

Маънои қазо ё фақеҳ донандаи шариати ислом ҳаст ва ӯ вазифаи қонуну тартиботи шариатро ба шахсони ба худ тобеъ мефаҳмонад. Одамонаш бошанд, дар байни халқ онро паҳн менамоянд. Солҳои 20-уми асри IX халифаи Араб Маъмун ба Исо бинни Мӯсо ат – Таймӣ вазифаи қозигиро пешкаш мекунад вале ӯ қабул накард. Исо бинни Мӯсо бо лақаби Ғанҷор хеле машҳур буд. Маънои калимаи Ғанҷор лолагун будани рӯйи он шахс аст. Баъд аз Исо бинни Мӯсо қозигиро қабул накардан, халифа Ҳасан бинни Усмони Ҳамадониро қозӣ таъйин кард. Аз исми ин шахс мо медонем ки Ҳасан бинни Усмон аз навоҳии Ҳамадон ҳаст. [1, с. 8-11]

Дар дигар ҷой номи шахс Исҳоқ бинни Иброҳим бинни ал-Хитӣ ё Саид бинни Халаф ал Балхӣ, Аҳмад бинни Иброҳим ал-Барнадӣ омадааст. Дар ин номҳо падар ва ҷойи таваллуд, калима – суфiksi «ал» гузошта шудааст, ки ин низ як нишонаи аз он шахр будани ин ё он шахс гувоҳӣ медиҳад. Дар шаҷараи хонадони Сомониён мутобиқи рисолаи Наршаҳӣ байни ном ва ҷойи таваллуди авлодон калима суфiksi «ус» ҳамроҳ карда шудааст. Ин ба маънои аз авлоди он шахс ва авлодаш аз он минтақа буданашро нишон медиҳад. Дар ҳамаи номҳои амиронӣ, ки дар давлати Сомониён ҳукмрон буданд ин хел навишта шудааст. Ба монанди Абӯиброҳим Исмоил бинни Аҳмад ус-Сомонӣ, Малик Музаффар Абӯсолеҳ Мансур бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ ва ғайра.

Бояд тазаккур дод, ки аксари номҳое, ки дар «Таърихи Бухоро» вомахӯранд асрҳои аср дар шакли худ ва ё андаке тағйир ёфтаанд ва баъзеашон дар луғати номҳое, ки Олим Ғафуров мураттаб сохтааст ба назар мерасанд. [3, с. 113-214]

Дар асрҳои IX-X бисёре аз қозихо ба монанди Аҳмад бинни Иброҳим ал-Баркадӣ баъд аз қозигӣ фақеҳ ва зоҳид мешуданд. Фақеҳ шахси диндори калон ё донандаи шариат мебошад. Зоҳид гуфта шахсеро меноманд, ки тарки дунё карда, фақат ба тоату ибодат машғул мешавад. Дар дини ислом бисёр шахсони машҳурро бо лақаби фаҳркунанда мешиносанд. Мутобиқи гуфтаи Наршаҳӣ Абӯзор Муҳаммад бинни Юсуф ал-Бухориро бо лақаби Имоми Шофей мешинохтанд. Ӯ асосгузори яке аз мазҳабҳои машҳури суннии «мазҳаби шофей» буда, солҳои 767-820 зиндагӣ кардааст. Шахсе, ки шариатро бисёр хуб медонад дар он давр ба охири номаш калимаи фақеҳро ҳамроҳ мекарданд ва вақте ки ӯ гуноҳ мекард ва дар назди қозӣ номи пурраи ӯ ҳамроҳи калимаи «фақеҳ» гуфта мешуд, агар гуноҳи калон содир карда бошад ҷарима мебастанд, агар гуноҳи хурд бошад ӯро мебахшиданд. Дар китоби Наршаҳӣ ин хел шахсон кам дида мешаванд ва яке аз ин шахсон Абулфазл бинни Муҳаммад бинни Аҳмад ал-Марвазӣ ус-Сулаймӣ ал-фақеҳ мебошад.

Дар хилофати Араб андозҷамъкунандаро уммол мегуфтанд. Мутобиқи навиштаи Наршаҳӣ дар давраи ҳукмронии қарахониҳо низ андозҷамъкунандаро бо унвони уммол ном мебарданд. Қадархон Ҷабраил бинни Умар бинни Туғрулхон лақаби Куролтегинро дошт.

Дар Бухоро ва атрофи он шахсоне буданд аз қарбос либос медӯхтанд ва онҳоро «занданачӣ» меномиданд. Дар Бухоро деҳае аст бо номи Зандана барои он ин номро дорад, ки аввалин бор дар Бухоро дар ин деҳа занданачиҳо пайдо шудаанд.

Мутобиқи маълумоти «Таърихи Бухоро» дар давраи ҳукмронии Исмоили Сомонӣ дар деҳаи Баркад алавиён ва ҷаъфарӣён маскан гирифта буданд. Алавиён худро аз авлодони Алӣ, ҷаъфарӣён низ худашонро аз авлоди яке аз фарзандони Алӣ имом Ҷаъфари Содиқ меҳисобиданд.

Наршаҳӣ дар бораи шоҳони ривоятӣ низ маълумот дода номҳои Қайхусрав, Афросиёб, Сиёвушро дар китоби худ ҷой додааст. [1, с. 23] Муҳаммад Наршаҳӣ дар асари худ «Таърихи Бухоро» дар бораи оташпарастон ва руҳониёни пеш аз ислом маълумот додааст. Ӯ дар бораи мӯбадон ва муғон ва қору рафтори онҳо маълумот дода аст.

Дар давраи Сомониён ва баъд аз он қалъабонро кутвол меномиданд. Наршаҳӣ дар бораи шоҳони Хоразм ва Салҷуқӣён маълумот дода, номҳои шоҳон Отсиз, Султон Санҷари Салҷуқӣ ва Султон Муҳаммади Хоразмшоҳро ёдрас намудааст. Ӯ унвонҳои шоҳони Қарахониёнро низ гуфтааст, ки яке аз унвони султони Қарахониён Ғурхон

мебошад. Дар китоби «Таърихи Бухоро» дар бораи забткориҳои Муҳаммад бинни Текеш Хоразмшоҳ низ маълумот вучуд дорад.

Мавлоӣён – як гурӯҳи гвардияи Исмоили Сомонӣ буданд, ки онҳо аз ғуломӣ, аз дасти феодалон, аз зиндон озод карда шуда буданд ва Исмоили Сомонӣ барои онҳо аз Ҷӯи Мӯлиёни Бухоро заминхоро вақф карда ба онҳо дода буд. Вақте, ки ин ҷойро ба мавлоӣён вақф карда доданд номи ин ҷойро низ Ҷӯи Мавлоӣён ном гузоштанд, дар байни халқ бошад онро Ҷӯи Мӯлиён ном мебаранд. [1, с. 27]

Дар китоби Наршаҳӣ дар бораи шоҳони Сосонӣ низ маълумот вучуд дорад. Чунончӣ оид ба Кисро ва писари ӯ Шопур. Кисро – яке аз шоҳони машҳури давлати Сосонӣ буда, номи эронии пурааш Хусрави I Анӯшервон мебошад, ки солҳои 531-578 шоҳаншоҳи сулолаи Сосонӣ ба ҳисоб мерафт.

Аввалин шахсе, ки дар Бухоро танга бароварда буд, Кано Бухорхудот мебошад. Дар Бухоро соли 801 тангаҳое бароварданд бо номи гидриф ва номи ин пулҳо аз номи амири Хуросон, тағои халифаи Араб Ҳоруннарашид, Ғитриф бинни Ато гирифта шудааст.

Наршаҳӣ дар бораи шоҳони Чин камтар маълумот овардааст ва лақаби шоҳони Чинро дар он вақт мардумони Бухоро фағфурӣ меномиданд. Чӣ хеле, ки қайд карда будем, бино бар маълумоти Наршаҳӣ дар Бухоро шахсонеро, ки бо Чин тичорат мекарданд фағфурӣ меномиданд.

Дар байни мардуми Бухоро тоҷиконро боз бо номи Атторон ном мебуданд ва ҳатто яке аз дарвозаҳои Бухоро, дарвозаи Атторон ном гирифтааст. Дар байни мардуми Бухоро насронӣён низ буданд ва Наршаҳӣ насронӣёнро бо лақаби тарсонӣён ном гирифтааст.

Муаллифи «Таърихи Бухоро» баъзе халифаҳои Арабро бо ду ном ишора кардааст, шояд он халифа ду ном дошт, яке лақабу дигаре номи асосӣ бошад. Ман дар бораи халифаи Аббосӣён Мансур сухан карда истодаам, ки номи дигари ӯ Абӯъҷафар Давонақӣ омадааст.

Донён гуфта дар китоби «Таърихи Бухоро» мардуме ёд мешаванд, ки ҳамроҳи Муқаннаъ берун аз шаҳр рафта буданд. Дар бораи Муқаннаъ маълумоти бисёри таърихӣ оварда шудааст, вале аз ҷиҳати антропонимикӣ фақат дар бораи нақибони Муқаннаъ маълумот ҳаст, яъне нақибон гуфта ходимони ӯро меномиданд. Мутобиқи ахбори Наршаҳӣ дар баъзе аз деҳаҳои Бухоро дар байни пайравони Муқаннаъ одати пеш аз таз (маросими махсус) шахси махсус гирифтани бакорати духтар ба назар мерасид. Ин гуна шахсро такона мегуфтанд. Ҷавонони беоила бо такона алоқаи чинсӣ доштанд. Дар ин бора С.П.Толстов дар асараш «Древний Хорезм» маълумоти муфассал додаст. [5, с. 320-325]

Мутобиқи ахбори Наршаҳӣ ҳар як амири Сомонӣ лақаб дошт, ки вобаста буд ба ахлоқ ва рафтору кирдори ӯ. Асосгузори давлати Сомонӣёнро амири мозӣ гуфтаанд. Барои он ки Абӯиброҳим Исмоил бинни Аҳмад ус-Сомонӣ марди оқил, одил ва мушфиқ буд. Баъд аз вафоти амир Исмоили Сомонӣ амири Сомонӣён Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ ба сари ҳокимият меояд.

Аҳмад бинни Исмоилро мардум амири шаҳид ном мебуданд, барои он ки ӯ аз тарафи ғуломонаш 12 январӣ соли 914 кушта мешавад. Соли 914 баъди дафни амири шаҳид Абулҳасан Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомониро амири Сомонӣён карданд. Ӯро амири саид ном мебуданд, барои он ки дар вақти вафоти падараш ӯ ҳаштсола, яъне хурд буд ва то ба камол расидан идораи давлатро Абдуллоҳ Муҳаммад бинни Аҳмад ал-Ҷайхонӣ ба ӯҳда гирифт. Амири саид то соли 943 ҳукмронӣ кард ва 10 апрели соли 943 амири Сомонӣён Абдумуҳаммад Нӯҳ бинни Наср Аҳмад бинни Исмоил ул-Сомонӣ мешавад. Ӯро амири ҳамид ном мебуданд. Дар бораи ин амир маълумот хеле кам дода шудааст. Соли 954 амири рашид ҳокими Сомонӣён мешавад, ки номи пурраи ӯ Абдулмалик бинни Нӯҳ бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ мебошад. 20 – уми ноябри соли 961 амири рашид аз асп афтода мурд ва ҳамон сол Малик Музаффар Абӯсолех Мансур бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ бо лақаби садид амир мешавад. 25-уми сентябри соли 975 амири садид вафот

мекунад ва амири рашид Абулқосим Нӯҳ бинни Мансур бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ шоҳи Сомониён мешавад. Ӯ соли 997 вафот мекунад ва ҷойи ӯро Абулхорис Мансур бинни Нӯҳ соҳиб шуда, то соли 999 ҳукм рондааст.

Дар бораи лақабҳои амирони Сомонӣ ва анъанаи харидани лақаб дар ҳамаи давра Абӯрайҳони Берунӣ низ маълумот дода, лақаби подшоҳони даврашро, ки аз халифа гирифта буданд, дар як ҷадвали махсус ҷамъ овардааст. Ӯ қайд мекунад, ки Сомониён ба лақабҳои халиф мекӯшиданд. Худи мардум ба онҳо вобаста ба қору пайкорашон лақаб мекӯшиданд ва дар ҳоли зиндагиашон онҳоро «ал-Малик ал-Муайяд», «ал-Муваффақ», «ал-Мансур», «ал-Муаззам», «ал-Мансур», «ал-Мунтасир» лақаб дода, пас аз маргашон онҳоро «ал-Ҳамид», «аш-Шаҳид», «ас-Саид», «ас-Садид», «ар-Родӣ» меномиданд. [2, с. 253-258]

Ибни Хурдодбех низ дар асараш «Ал-масолик ва-л-мамолик» дар бораи лақабу унвонҳои фахрии имоми маҳалии Мовароуннаҳру Хуросон маълумот додаст, ки муқоисаи он бо ахбори Наршаҳӣ дурустии гуфтаи охириро тасдиқ мекунад. [4, с. 90]

Дастаҳои ғозӣ дар китоби Наршаҳӣ низ ҳамчун муборизони роҳи дин омадааст. Онҳо ҳама мардони пурқувату ҳама вақт ба ҷанг тайёр буданд. Ҳар вақте, ки амирони Сомонӣ ба ҷанг мерафтанд онҳоро ҳамроҳи худ мегирифтанд.

Наршаҳӣ дар охири китоб дар бораи сулолаи Фаригуниҳо маълумот додааст. Фаригуниҳо яке аз сулолаҳои асрҳои миёнаи шимоли Афғонистони имрӯза буда, ин авлод ҳокими Гузганон буданд.

Як гурӯҳи ҷокарон ё хизматгори амири шаҳидро хосагон меноманд, ки ҳар шаб хосагон пеши хонаи амир барои муҳофизати ӯ шер оварда мебастанд, барои он ки ҳеҷ кас ба утоқи амир дохил шуда натавонад. Дар солҳои охири ҳукмронии амири Сомониён Мансури II аз тарафи шарқ бектозиён ба давлати Сомониён ҳамла мекунанд. Бектозиён номи яке аз қabilaҳои дар ҷанг моҳири Қарахониҳо мебошанд, ки аввалин шуда, ба давлати Сомониён зарба задаанд ва ҳолати давлатро ба шоҳи худ хабар мекӯшиданд.

Ҳамин тариқ гуфтан мумкин аст, ки дар «Таърихи Бухоро»-и Абӯбақри Наршаҳӣ маълумоти нодири антропоним мавҷуд аст, ки омӯхтани он барои забоншиносон, муаррихон зарур аст. Ахбори ӯ на танҳо антропоним-номҳои одамон, балки лақаб, қуният, таҳаллус ва унвонро низ фаро мегирад. Таҳқиқ намудану донишмандии он барои муайян намудани натавонҳои таърихи фарҳанги номҳои балки, олами маънавии аҷдоди тоҷикон ва дигар халқҳои, ки дар ҳамаи даврон бо онҳо ҳамзистӣ доштанд аҳамияти муҳим дорад ва яке аз манбаҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Абӯбақри Муҳаммад ибн Ҷаъфар Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро //Подготовитель издания, введения, примечаний, словаря, и приложений Н. Касымов, Отв. ред. А. Мухтаров. – Душанбе: Дониш, 1979.

2. Абӯрайҳон Берунӣ. Осор-ул-боқия. //Ба ҷоп тайёркунадагон А. Девонакулов, М. Исо, О. Ҳамид, М. Бақо. – Муҳаррири масъул М. Диноршоев, А. Деванкулов. – Душанбе: Ирфон, 1990.

3. Гафуров А. Имя и история. Об именах арабов, персов, таджиков и тюрок. Словарь. -Москва: Наука, 1987

4. Ибни Хурдодбех. Ал-масолик ва-л-мамолик//Сомониён дар оинаи таърих. Ҷ 2. -Хучанд: Раҳим Ҷалил, 1998.

5. Толстов С.П. Древний Хорезм: Опыт историко-археологического исследования. – М.: Издание МГУ, 1948.

6. Хромов А.Л. Об арабской топонимии на территории Средней Азии// Ономастика Средней Азии.-Фрунзе: Илим, 1980.

ИНЪИКОСИ АНТРОПОНИМИКАИ ТАЪРИХИИ ТОЧИКОН ДАР «ТАЪРИХИ БУХОРО»

Мақола ба масъалаи антропонимикаи “Таърихи Бухоро”-и Абубакри Наршаҳӣ бахшида шудааст. Тибқи мутолиаи асар ба хулосае омадам, ки дар ҳақиқат Наршаҳӣ дар бораи антропонимикаи шаҳри Бухоро ва вилоятҳои атрофи он маълумоти пурарзиш чамъ овардааст. Абубакри Наршаҳӣ ғайр аз номи минтақаҳо ва шаҳру деҳот, дар бораи ному насаб, авлод ва таҳаллуси шахсони машҳури он давр маълумот овардааст.

Ба ақидаи муаллифи мақола асари Абубакри Наршаҳӣ “Таърихи Бухоро” танҳо асари таърихӣ набуда, балки асари ҷуғрофӣ, ономастикӣ, онтропонимикӣ мебошад. Дар асари мазкур маълумоти зиёд дар бораи бозорҳои калон, дарёҳо, дарвозаҳо, шохон ва шахсони барӯманди он давр зикр гардидааст.

Калидвожаҳо: Антропонимика, Бухоро, Наршаҳӣ, Сомониён, Осиёи Миёна, лақаб, Кутайба, бухорхудот.

ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ АНТРОПОНИМИИ ТАДЖИКОВ В «ИСТОРИИ БУХАРЫ»

Статья посвящена антропонимическому вопросу «Истории Бухары» Абубакра Наршахи. Автор приходит к выводу, что Наршахи действительно собрал ценные сведения об антропонимии города Бухары и окружающих ее районов. Абубакр Наршахи, кроме названий районов, городов и селений, приводит сведения об именах, фамилиях, потомках и прозвищах известных людей того времени.

По мнению автора статьи, труд Абубакра Наршахи «История Бухары» является не только историческим, но и географическим, ономастическим, антропонимическим трудом. В этом произведении много информации о больших рынках, реках, названиях ворот, именах царей и знаменитых людях того периода.

Ключевые слова: антропонимика, Бухара, Наршахи, Соманы, Средняя Азия, прозвище, Кутайба, Бухурхудот.

REFLECTION OF THE HISTORICAL ANTHROPNOMY OF THE TAJIKS IN THE "HISTORY OF BUKHARA"

The article is devoted to the anthroponymic issue of the "History of Bukhara" by Abubakr Narshakhi. After reading the work, I came to the conclusion that Narshakhi really collected valuable information about the anthroponymy of the city of Bukhara and its surrounding areas. Abubakr Narshakhi, in addition to the names of districts, cities and villages, gave information about the names, surnames, descendants and nicknames of famous people of that time.

According to the author of the article, the work of Abubakr Narshakhi "History of Bukhara" is not only a historical, but also a geographical, onomastic, anthroponymic work. This work contains a lot of information about large markets, rivers, names of gates, kings and famous people of that period.

Key words: anthroponymy, Bukhara, Narshakhi, Somani, Central Asia, nickname, Kutayba, Buhurkhudot.

Маълумот дар бораи муаллиф: Олимов Дилшод, ассистенти кафедраи таърих ва диншиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Хучанд, E-mail:dilshod.olimov.2018@bkl.ru

Сведение об авторе: Олимов Дилшод, ассистент кафедры истории и религиоведения Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Республика Таджикистан, г. Хучанд, E-mail:dilshod.olimov.2018@bkl.ru

Information about the author: Olimov Dilshod, Assistant, Department of History and Religious Studies, Tajik State University of Law, Business and Politics, (Tajikistan, Khujand) E-mail:dilshod.olimov.2018@bkl.ru

ТДУ:31 (574,2)
ТКТ:68 (2-точ)
Н-35

**ИНЪИКОСИ АНЪАНАҲОИ ДАВЛАТДОРИИ ОРИЁИҲО ДАР АСАРИ
САРВАРИ ДАВЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН «ТОЧИКОН ДАР ОИНАИ ТАЪРИХ.
АЗ ОРИЁН ТО СОМОНИЁН»**

Носиров Х.С., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аввалин асаре, ки оид ба давлату давлатдорӣ ориёиҳо Президенти кишвар иншо намудааст, ин «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» мебошад, ки чор ҷилдро дар бар мегирад. Китоби якуми «Аз Ориён то Сомониён» соли 1999 дар Лондон ба таъб расидааст. Ҳадаф аз навиштани китоби мазкурро муаллиф дар пешгуфтор чунин қайд менамояд, ки «мо кистем, аз кучоём ва дар кадом дудмон сабзидаем?, нахустин аҷдодони мо киҳо буданд, аз кучо буданд ва дар кадом марзу бум ошён доштаанд?, ташаккули фарҳангу тамаддун ва давлату давлатдорӣ тоҷикон қай оғоз ёфта ва аз кадом сарчашма ибтидо мегирад?, мақому ҳиссаи таърихӣ миллати мо дар пайдоишу пешрафти тамаддуни муштараки ориёнаҷод то кучост». [1, с. 20]

Ин саволҳо ва ҷандин саволҳои дигар, ки бо тақозои давлатдорӣ навини истиқлолият, эҳёи давлату давлатдорӣ миллии тоҷикон ва болоравии эҳсоси худшиносӣ ватанпарастӣ дар саҳифаҳои китоби якуми «Аз Ориён то Сомониён» мавриди таҳқиқу мулоҳизаронӣ қарор гирифта, то қадри имкон муаллиф посухҳои мушаххасро пешкаши хонанда намудааст.

Дар ин китоб таърихи тамаддун ва давлату давлатдорӣ аҳди қадими ниёғони тоҷикон дар ташаккули фарҳангҳои муштарақ ва давлату давлатдорӣ халқиятҳои ориёнаҷоди Осиёи Миёна, Шимоли Афғонистон ва Эрони Бостон мавриди омӯзиш қарор гирифта, муаллиф саҳми таърихӣ гузаштагонӣ тоҷиконро дар густариши тамаддуни ориёӣ то андозае равшан нишон додааст. Воқеан китоби мазкур як дарвозаест, ки хонандаро ба ҳазорсолаи дури таърихӣ хидоят намуда, бо давраҳои қадими сарзамини аҷдодӣ, мероси гаранбаҳои фарҳангӣ ва нахустин давлату давлатдорӣҳои ниёғони тоҷикон дар Бохтару Суғди қадим ошно месозад.

Боби аввали китоб аз «Сабақҳои таърихӣ ва озмоишҳои мактаби истиқлолият» маълумот дода, оиди зарурияти омӯзиши таърихӣ пурифтиҳор, мероси фарҳанги гузашта ва тамаддуни куҳанбунёду оини давлату давлатдорӣ қадимаи тоҷикон маълумот медиҳад. Муаллиф қайд менамояд, ки агар мо аз роҳи тайкардаи пур аз шебу фарози миллати хеш огоҳии комил мебошем ва аз хатоҳои содирнамудаи ниёғонамон сабақ мебардошем, шояд туфони ҷанги шаҳравандӣ, ки ба сари халқи тоҷик омад, чунин ранги фоҷиавӣ намегирифт.

Омӯхтани таърих танҳо ба хотири донишҷӯи гузашта нест, балки он дурнамоест, ки роҳи ояндаи миллат ва пешомадҳои давлатдориро равшан намуда, барои ҳудудҳои миллӣ, ваҳдати ягонагӣ ва рушди тафаккури таърихӣ наслҳои оянда хизмат мекунад.

Муаллиф таъкид месозад, ки ба омӯзиши таърихӣ гузашта рӯ овардану аз он сабақ гирифтани ва ҷиҳатҳои мусбӣ онро дар амал татбиқ кардан ин шарафу номуси ватандорист.

Боби дуюм бо, Шоҳроҳи Абрешим ва оғози робитаҳои тиҷоратии Бохтару Суғд дар аҳди қадим бахшида шуда, яке аз бунёдгузори ва хидоятгарони Шоҳроҳи Бузурги Абрешим будани ниёғони тоҷикро инъикос менамояд. Дар боби сеюм муаллиф оид ба ҳазинаи Амударё - ёдгориҳои бекаринаву дурдонаи беназири осори тамаддуни давлатдорӣҳои ниёғони мо маълумот дода, сарзамини аҷдодӣ тоҷиконро чун осорхонаи ҷовидонаи таърихӣ нишон додааст. Муаллиф қайд месозад, ки осори Таҳти Сангин саҳифаҳои ноаёни Ҳазинаи Амударёро равшан сохта собит намуд, ки ин ганҷинаи беамсол маҳс порас аз назарҳо дар тули садсолаҳо нисорнамудаи муътақидону

зиёратгарон будааст. Ҳамин тариқ, илми бостоншиносӣ исбот кард, ки Ҳазинаи Амударё ёдгории ҷовидонаи Бохтар ва Вахш буда, аз таърихи басо куҳан ва асолати деринаи тамаддуну давлатдорӣ тоҷикон башорат овардааст. [1, с. 77]

Дар боби чорум ва панҷум муаллиф аз қадимтарин ва мукамалтарин осори хаттии ниёғони мо - Авесто маълумот медиҳад, ки нахустин қомусномаи тамаддун ва ганҷинаи безаволи фарҳангии ориёӣҳои шарқӣ-сарзамини тоҷикон ба шумор меравад. Муаллиф бо далелҳову маъхазҳои иншошуда аз наздик шинос шуда, «Авесто»-ро гаҳвораи овони тифлии ниёғони хеш доништааст. [1, с. 78]

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу хулосаҳои муаллиф бармеояд, ки Авесто ҳамчун сарчашмаи бузурги таърихи ниёғонамон оид ба тамоми соҳаҳои давлату давлатдорӣ маълумот медиҳад.

Муаллиф қайд месозад, ки маҳз Зардушт чун нахустин паёмбари оини ростӣ дар сарзаини ниёғони тоҷикон оини яккахудоиро паҳн намуда, Авесторо аз муноҷоту оятҳои шифоӣ ба як низоми муайян дароварда, ба шакли як китоби мукаммали муқаддаси хаттӣ овардааст.

Ҳамин тариқ, Президенти кишвар дар бораи давлату давлатдорӣ ниёғони тоҷикон дар китоби якуми «Тоҷикон дар оинаи таърих» дар боби ҳафтуми он оид ба «Бохтару Суғд-нахустин давлатҳои ниёғони тоҷикон» [1, с. 107] дар Ориёнои Шарқӣ маълумоти зиёди қимати илмидоштаро пешкаши хонанда намудааст. Ӯ қайд мекунад, ки растохези пурҳаводиси ташаккули забон, пайдоиши расму хату хаттотӣ, санъати касбию китобнигорӣ, пазируфтани дину мазҳаби яктопарастӣ дар ҳамин гаҳвораи ҳаётбахш падида омада, тамаддуну давлатдорӣ ниёғони тоҷикон дар аҳди ин давлатҳо сар шуда, дар тули асрҳои минбаъда сайқалу густариш ёфтааст. Дар таърихнигорӣ аҳди қадими қавмҳои тоҷику ориёитабор оид ба давлатдорӣ Бохтару Суғди қадим маълумоти асотириву нимасотирӣ мавҷуд аст, лекин қулли давлатҳои мутамаддини ҷаҳон маҳз дар заминаи асотиру ривоятҳо таърихан исбот шудаанд. Аз ин лиҳоз, дар боби мазкури асараш Президенти кишвар таъкид мезозад, ки «хоҳу нохоҳ ин ҷама поре аз таъриху сарнавишти халқияти тоҷику қавмҳои ориёитабор аст ва онро нодида гирифтани аз рӯи инсофу адолати тамаддуншиносӣ нест». [2, с. 29]

Ҳамин тариқ, муаллиф қайд месозад, ки қадимтарин сарчашмаҳои, ки дар он номи кишварҳои Бохтар ва Суғд ёд шудааст, ин «Авесто», «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Китоб-ул – ахбор – ит - товол»-и Диноварӣ, «Муравич – уз - заҳаб»-и Масъудӣ, «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ мебошад. Муаллиф бо таъкид ба сарчашмаҳои мазкур қайд месозад, ки Бохтару Суғди қадим яке аз қадимтарин марказҳои тамаддун ва яке аз нахустин давлатҳои буданд, ки дар замони подшоҳии Гуштосп – намояндаи сулолаи Каёниён ташаккул ёфта, пойгоҳи нахустин давлату давлатдорӣ ниёғони тоҷиконро падида оварда, модари нахустин шахру шахристонҳои ниёғони тоҷикон буданд. Инчунин, муаллиф саҳифаҳои торику норавшани оид ба Бохтару Суғд, саҳми онҳо дар инкишофи тамаддун ва давлатдорӣ дунёи куҳан, алалхусус сарзамини Осиёи Миёна равшанӣ андохта, аммо бо сабабҳои хело кам ва пароканда будани сарчашмаҳои хаттӣ ва омӯхта нашудани осори бостоншиносӣ мавриди ҷамъбасту таҳлили мукаммали илмӣ қарор нагирифтааст. Муаллиф, то қадри имкон оид ба нишонаҳои давлатдорӣ, расму оини идорақунӣ, дастгоҳи маъмуриву назоратӣ, анъанаҳои хоси кишвардорӣ, саноати хосаи шахрсозӣ, бунёди истехкомҳои ҳарбӣ, вусъат ёфтани роҳи корвонгард, густариши илму фарҳанг маълумот дода, қайд месозад, ки чунин омилҳои мавҷуда ҷавобгӯӣ нахустин давлатҳои дунёи қадимбуда, аз тухми ин ду давлат – Бохтар ва Суғд тамаддун ва давлатдорӣҳои минбаъдаи ниёғони тоҷикон сабзида, бо шухрати азали ва овозаи оламгираш то интиҳои қарни XX ва оғози ҳазорсолаи сеюм омада расидааст.

Ҳамин тариқ, боби охири китоби мазкур ба оғози давлатдорӣ Ҳахоманишиён ва густариши тамаддуни ориёӣ марбут буда, то остонаи тамаддуни муштарак ва давлатдорӣ мутамаркази ориёӣҳои аҳди қадим маълумот медиҳад.

Муаллифи асар дар китоби якум «Аз Ориён то Сомониён» оид ба манзара ва овони тифлии миллати мо ва мақому манзаллати он дар оғози тамаддуни муштарак ориёӣҳо, инчунин, нахустин давлату давлатдорӣ аҷдодони тоҷикон маълумоти

зиёдеро пешкаши хонанда намудааст. Аз ин рӯ, китоби мазкур ҳамчун дастури роҳнамо ё худ сароғози аҳди қадими ниёғони тоҷикон буда, ҳамчун пойдевор ва заминаи ибтидоӣ хизмат мекунад.

Китоби дуҷуми Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон «Аз Ориён то Сомониён» соли 2002 дар Техрон ба нашр расидааст. Муаллиф кӯшидааст, оид ба тасвири манзараи умумии тамаддуни муштарақ ва давлату давлатдорӣ ориёӣ ва аҳди Ҳахоманишиён то Сосониён маълумоти асосиро ба хонанда пешниҳод намояд.

Дар боби аввали китоби мазкур муаллиф аз «Асри ХХI- асри фарҳанги сулҳ ва ваҳдати инсоният» маълумоти мушаххасро пешкаши хонанда намуда, дахшати ҷангҳои хурду бузурги асри ХХ-ро пеши рӯ оварда, наслҳои имрӯза ва ояндаро ҳушдор медиҳад. Муаллиф қайд месозад, ки имрӯз дар асри озмоишҳои шадиди силоҳи ядрои ва яроқҳои хатаровар бо тамоми овоз бояд бонги изтироб бардошта, ба хоҳири зиндагии осоиштаи ҳозираю оянда, дар муқобили ҷангу ҷангҷӯён бояд, фарҳанги сулҳ ва модели глобалии густариши онро пешниҳод намоем. [2, с. 29]

Дар боби дуҷуми китоби мазкур «Густариши давлатдорӣ ва тамаддуни ориёӣ дар аҳди Ҳахоманишиён» муаллиф оид ба даврони давлатдорӣ Ҳахоманишиён давраи марказӣ ва дар қаламрави як империяи бузург муттаҳид шудани давлатҳои хурд ва халқиятҳои парокандаи ориёинавод, ориёизабон ва ориёимазҳабӣ сарзамини Осиё маълумот медиҳад. Муаллиф қайд месозад, ки тоҷикзабонон дар аҳди Ҳахоманишиён нуфузу шухрати ҷаҳонӣ ёфта, ниёғони тоҷик ба ҳаёти ин давлат ҳамчун як қавми ҳамреша, ҳамзабон ва ҳамфарҳанг ворид шуда, аз ҳамон давраи қадим як тақдирӣ муштараки таърихро бунёд гузоштаанд.

Ҳамин тариқ, муаллиф оиди давлатдорӣ, усули идоракунӣ ва низоми корғузори империяи Ҳахоманишиён, ки дар гули беш аз 200 сол яке аз бузургтарин империяи ҷаҳонӣ буд, маълумот дода, қайд менамояд, ки силсилаи давлатдорӣ баландро соҳиб будаанд. [2, с. 44]

Инчунин, муаллиф қайд месозад, ки Бохтару Суғди қадим дар аҳди Ҳахоманишиён нуфузу эътибори зиёд дошта, музофотҳои шарқии империяро назорату сарпарастӣ мекарданд ва як зарбони дар набзи сиёсати шоҳаншоҳони Ҳахоманишиён ба шумор мерафтанд. Ориёӣҳои Бохтару Суғд ва Хоразму Портро дар ҳаёти давлати Ҳахоманишиён робитаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, тижоратӣ ва фарҳангӣ боз ҳам бештар муттаҳид сохта, ба густариши тамаддуни муштараки ориёӣ мусоидат мекард. Маҳз дар ҳамин давра роҳи бузурги Абрешим аҳамияти байналхалқӣ пайдо намуда, тоҷирони суғдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ ва портӣ то канорҳои баҳри Миёназамин ва қаламрави Юнону Рим мерафтанд.

Дар боби сеюми китоби мазкур муаллиф дар бораи «Лашкаркашиҳои Искандари Мақдунӣ ва нуфузи давлатдориву тамаддуни эллини» маълумот додааст, ки аз се фасли ҷудогона таркиб ёфтааст. Дар фасли аввал ин истилоҳи Искандари Мақдунӣ ва талашҳои истиқлолҳои мардуми Бохтару Суғд маълумоти заруриро пешкаши хонанда намудааст. Халқи тоҷик ва ниёғони ориёитабори он дар аҳди лашкаркашиҳои Искандари Мақдунӣ бо зарбаҳои шадиди аҷнабиён дучор шуда бошанд ҳам, орияти аҷдодӣ ва ҳувияти ватанпарастии худро аз даст надодаанд. Муборизаҳои қаҳрамононаи халқи тоҷик Спитамен барои истиқлол ва озодии яке аз дурахшонтарин саҳифаҳои таърихи гузаштаи миллати мо ба шумор меравад. Агар ниёғони бохтарию суғдӣ тоҷиконро ба ҳаёти давлати Ҳахоманишиён умумияти забон, умумияти мазҳаб, умумияти фарҳангии ориёӣ ва ниҳоят тақдирӣ ягонаи таърихӣ муттаҳид сохта бошад, дар давраи истилои Искандари Мақдунӣ, ки волотарин ормони ӯ густариши тамаддуни эллини ва зерӣ парчами давлату давлатдорӣ эллино муттаҳид сохтани халқиятҳои юнонию сарзамини шарқи буд, талашҳои истиқлолҳои ва ватанпарастии ниёғони мо аҷз гирифт, қайд месозад муаллиф дар зербоби мазкур. Муаллиф дар фасли дуюм оиди аҷдодони тоҷикон дар аҳди Селевкиён ва нуфузи тамаддуни эллини маълумот дода, давлатдорӣ селевкиён ва таъсири он ба тамаддуни ориёӣ ва юнониро дар бар мегирад. Қайд кардан ба маврид аст, ки истилои Искандари Мақдунӣ ва ворисони ӯ Селевкиён муҳимтарин зарбаи таърихӣ ба идомаи давлату давлатдорӣ ва густариши тамаддуни

ориёӣ ба шумор меравад. Маҳз дар замони давлатдории Искандари Мақдунӣ ва Селевкиён таъсири тамаддуни эллиний ва тамаддуни юнонӣ ба Осиёи Миёна афзуда, ба ҷои хати бохтариву суғдӣ хати юнонӣ қабул шуда, дар коргузории давлатӣ ва муросилоти маъмури ҷорӣ мегардид.

Ҳамин тариқ, муаллиф дар фасли сеюми боби мазкур оид ба давлати юнониасоси Бохтар ва ғуруби давлатдориву тамаддуни эллиний маълумот медиҳад. Муаллиф қайд месозад, ки давлати соҳибистиклоли Бохтар, ки дар қаламрави ниёғони ориёии тоҷикон тақрибан баъди 60 соли ҳукмронии Селевкиён таъсис ёфт, дар илми таърихнигории минбаъда бо номи давлати Юнону Бохтар машҳур гардид. Муҳаққиқону таърихнигорони ғарб Юнону Бохтарро дар густариши фарҳанги Шарқ муҳим арзёбӣ намудаанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки оиди номи давлати Юнону Бохтар дар маъхазу асарҳои олимони гуногун шарҳ дода шудааст. Аз ин лиҳоз, Президенти кишвар бо тақия ба сарчашмаҳои таърихӣ, аз ҷумла, Авесто ва дигар маводҳои мушаххаси илмӣ номи ин давлатро давлати «Юнониасоси Бохтар» пешниҳод намудааст.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки давлати Юнониасоси Бохтар дар тули қариб 120 соли мавҷудияти худ ҳамчун ғахвораи тамаддуни муштараки эллинийу ориёӣ буда, алалхусус санъати меъморӣю шаҳрсозӣ ва тасвирию ҳайкалтарошии юнониён ба риштаҳои мухталифи санъати ниёғони тоҷикон таъсири амиқ расонидааст. Баъди тасвири чашмаси давлатдорӣ ва тамаддуни эллиний ҳангоми истилои Искандари Мақдунӣ ва Селевкиён бо давраи нави эҳшавӣ ва камолоти тамаддуни ориёӣ авҷ гирифта аст. Ҳамин тариқ, ба сари ғахвораи тамаддуни ориёӣ баъди Ҳахоманишиён боз як ворисони нав сулолаи Ашкониёнӣ Порт омадаанд, ки аслу насаби онҳо ба ориёӣҳои туронӣ мансуб буд. Ҳамин тариқ баъди ба сари қудрат омадани портҳо силсилаи давлатдорӣ ориёӣ аз дасти ориёӣҳои эронӣ ба ориёӣҳои туронӣ гузашта, дар тули ҳашт асри минбаъда дар Осиёи Марказӣ намояндагони хонадони ориёӣҳои туронӣ-портҳо, Кушонӣён ва Ҳайтолиён давлатдорӣ карданд. Аз ин лиҳоз, боби ҷоруми китоби мазкур «Эҳӣи тамаддуни ориёӣ ва давлатдорӣ аҷдодони тоҷикон дар аҳди Турон» ном дошта, муаллиф оиди паҳлуҳои норавшани он маълумот ифшо намудааст. Аз ҷумла, дар зербоби аввал ба паҳлуҳои асотирӣ, таърихӣ, ҷуғрофӣ ва этникии Турон ва туронӣён равшанӣ андохта, масъалаи пайдоиш, паҳншавӣ ва мақоми ориёӣҳои туронӣ дар раванди давлатдорӣ ва таърихи халқиятҳои Осиёи Марказӣ, ки яке аз печидатарин мушкилоти илмӣ-таърихшиносӣ мебошад, маълумот додааст. Оид ба ин масъала муаллиф аз як қатор сарчашмаҳои таърихӣ аз қабилӣ «Авесто», «Форснома»-и Ибни Балхӣ, «Девони Луғот-ут-турк»-и Маҳмуди Қошғарӣ, «Осор-ул-боқия»-и Абурайҳони Берунӣ, инчунин аз маълумоти муаррихони Юнони қадим аз қабилӣ Ҳеродот, Ктейси, Аристей, Сенофон фаровон истифода намудааст.

Ҳамин тариқ, дар «Авесто» қавмҳои кӯчманчии туронӣ дар шакли «тура» ва сарзамини иқомати ин қабил ба тарзи «Туряна» (Туриён) омадааст, ки дар кишварҳои қабिलाҳои ориёӣ мезистанд ва маскани будубошашон дар «Ариана» (Ориёно) будааст.

Муаллиф дар фасли дуюму сеюми боби охири ба силсилаи давлатдорӣ ориёӣҳои туронӣ портҳо ва кушонӣён маълумот додааст. Портҳо қабл аз аҳди Ҳахоманишиён дар сахнаи таърих падида омада, дар қатори дигар қавмҳои ориёӣ дар моварои турон дар қисмати ҷанубӣ ва ҷанубу шарқии баҳри Хазар зиндагии нимкӯчманчию ниммуқимӣ ба сар мебуданд. Ҳамин тариқ, Ашкониён дар ҳамсоҷишвари давлати Юнониасоси Бохтар ва канорҳои Суғду Фарғона қомат афрохта, дар тули панҷ аср яке аз тавонотарин давлатҳои аҳди қадим буд, ки ба эҳӣи тамаддуни ориёӣ ва рушду нумуи фарҳанги тоҷикон мусоидат кардааст. Забони паҳлавӣ ва адабиёти паҳлавӣ, ки дар аҳди Ашкониёнӣ порт поягузори шуда буд, ҷун мероси муштараки қавмҳои ориёизабон, аз ҷумла, халқи тоҷик эътироф шудааст. Давлатдорӣи Кушонӣён ва мақоми он дар ташаккули давлату давлатдорӣи тоҷикон яке аз мушкилтарин фаслҳои китоби дуюм буда, муаллиф кӯшидааст гиреҳҳои печидаи онро кушода, ба саҳифаҳои таърихӣ гузаштаи миллатамон шаҳомати тоза бахшидааст. Давлату давлатдорӣи Кушонӣён воқеан ҳалқии заррине дар силсилаи

давлатдории ориёӣҳои туронӣ буда, дар тури се аср пуштибони Роҳи бузурги Абрешим ва қофиясолории тамаддуни ориёӣ дар Осӣи Марказӣ ва Шарқи Наздик ба шумор мерафт, бозёфти катибаи Сурхкутал ва катибаи Равотак дар таърихи кушонишиносӣ як инқилоби илмиро ворид намуда, забони расмии Кушониён будани забони ориёӣ ё худ аниқтараш забони бохтариро асоснок намуд. Ин ду катиба дар айни ҳол собит намуданд, ки эътиқоди динии кушониён низ аз мазҳаби динии ориёӣҳои шарқӣ-бохтариён, суғдиён ва ориёӣҳои кӯчманчии туронизамин сарчашма гирифтааст. Ҳамин тариқ, ба таври равшан собит гашт, ки Кушониён халқияти ориёӣзабон, ориёӣ мазҳаб ва ориёинаҷод буда, дар таъсисёбии силсилаи навбатии давлатдорӣ, ташаққули таърихии миллати тоҷик ва этногенези он ширкати бевосита доранд.

Ҳамин тариқ, таърихи давраи қадими давлату давлатдории тоҷикон ва мақому манзаллати ниёғони мо дар инкишофу пешрафти тамаддуни ориёӣ аз аҳди Ҳахоманишиён то интиҳои давлатдории Кушониён дар китоби дуҷуми Президенти кишвар «Аз Ориён то Сомониён» инъикоси худро ёфта, мақсади муаллиф ба гузаштаи пурифтиҳори халқи тоҷик ошно сохтан ва аз он сабақ гирифтанд аст.

Адабиёт:

1. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Ҷ. 1: Лондон с. 1999
2. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Ҷ. 2, Техрон. 2002
3. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Ҷ. 1,2,3,4. Душанбе, 2009.

ИНЪИКОСИ АНЪАНАҲОИ ДАВЛАТДОРИИ ОРИЁИҲО ДАР АСАРИ САРВАРИ ДАВЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН «ТОҶИКОН ДАР ОИНАИ ТАЪРИХ. АЗ ОРИЁН ТО СОМОНИЁН»

Мақола паҳлуҳои гуногуни асари калонҳаҷми «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён»-ро дар бар мегирад.

Муҳаққиқ дар мақолааш бо роҳи таҳлили илмӣ ва қорбарӣ аз сарчашмаҳо тавонистааст, ки пурқимат ва муҳим будани асари мазкурро нишон диҳад. Дар мақола ҳар чор қисми китоби мазкур мавриди баррасӣ ва пажӯҳиши илмӣ қарор гирифтаанд ва муаллиф дар натиҷаи омӯختан ва таҳлилоти натиҷаҳои мушаххас бардоштааст.

Муаллиф дар мақолааш қайд менамояд, ки хизмати Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо ҷопи асари мазкур дар боло бурдани эҳсоси худшиносию ҳудогоҳӣ ва ватанпарастии дилхоҳ сокини Тоҷикистон ва умуман тоҷикистониён хеле бузург мебошад.

Каливожаҳо: китоб, давлат, миллат, тамаддун, фарҳанг, равшан, пайдоиш, пешрафт, муаллиф, омӯзиш, таърих, мерос, ҷанг, сулҳ.

ОТРАЖЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ТРАДИЦИЙ АРИЙЦЕВ В ПРОИЗВЕДЕНИЕ ГЛАВА ГОСУДАРСТВА ЭМОМАЛИ РАХМАН «ТАДЖИКАНЦЫ В ЗЕРКАЛЕ ИСТОРИИ. ОТ АРИЙЦЕВ ДО САМАНИДОВ»

В статье описаны различные аспекты масштабной работы «Таджики в зеркале истории. От Арийцев до Саманидов».

В своей статье исследователь смог посредством научного анализа и использования источников показать ценность и важность данной работы. В статье рассмотрены и научно исследованы все четыре части этой книги, а в результате изучения и анализа автором сделаны конкретные результаты.

Автор отмечает в своей статье, что заслуга Президента страны Эмомали Рахмана публикацией данного произведения в повышении чувства самопознания, духовности и патриотизма желанного жителя Таджикистана и таджикстанцев в целом очень велика.

Ключевые слова: книга, государство, нация, цивилизация, культура, ясность, происхождение, прогресс, автор, исследование, история, наследие, война, мир.

REFLECTION OF THE STATE TRADITIONS OF THE ARYANS IN THE WORK OF THE HEAD OF THE STATE EMOMALI RAHMAN «TAJIKANS IN THE MIRROR OF HISTORY. FROM ORIANS TO SAMANIDS»

The article describes various aspects of the large-scale work «Tajiks in the Mirror of History. From Aryans to Samanids.»

In his article, the researcher was able to show the value and importance of this work through scientific analysis and the use of sources. The article examines and scientifically researches all four parts of this book, and as a result of study and analysis, the author made concrete results.

The author notes in his article that the merit of the President of the country Emomali Rahman by publishing this work in increasing the sense of self-knowledge, spirituality and patriotism of the desired resident of Tajikistan and Tajiks in general is very great.

Key words: book, state, nation, civilization, culture, clarity, origin, progress, author, research, history, heritage, war, peace.

Маълумот дар бораи муаллиф: Носиров Хол Сафарович муаллими калони кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16

Сведения об авторе: Носиров Хол Сафарович, старший преподаватель кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16.

Information about the author: Nosirov Khol Safarovich, senior lecturer at the Department of History and Methods of Teaching History, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, highway. Kulyab, S. Safarov street 16.

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОЛОГИЯ

1. Кучарзода А., Нозимова С.Б. Вижагиҳои муҳтавоии романи таърихии тоҷикӣ ва масъалаи шинохти романи таърихӣ адабиётшиносии навин	5
2. Хушдил Раҳимҷон Ҷанбаҳои ахлоқии имҷосозиҳо дар воситаҳои ахбори омма.....	12
3. Ашуров А.Дж. Многофункциональность реалии «дастархан» в романе «Дочь огня».....	20
4. Мирзоалӣ С. Заминаҳои пайдоиши журналистикаи байналхалқӣ	28
5. Насриддинов Ф. А. Ду сарчашмаи нодири шеърӣ Рӯдакӣ	38
6. Саидҷаъфаров О. Ш., Муҳаммадҷони А. Оид ба сабк ва хусусиятҳои сабки хиндӣ дар ғазалиёти Урфии Шерозӣ.....	43
7. Азимова С.Н. Гипонимия дар «Анвори Сухайлӣ»-и Хусайн Воизи Кошифӣ.....	52
8. Арабзода Ф.Х. Таҳлили робитаҳои лексикӣ-семантикии калидвожаҳои “гул” дар забони тоҷикӣ ва “flower” дар забони англисӣ (таҳлили робитаҳои синонимӣ ва антонимӣ).....	59
9. Арабзода Ф.Х. Таҳлили тафсириҳои энциклопедӣ ва фарҳангномаҳо дар робита ба вожаҳои “гул // flower”	65
10. Иброҳим А. Проблемы перевода повести «Смерть Ивана Ильича» Л.Н. Толстого на таджикский язык	70
11. Кабиров Л.А. Маҳфум, таърихи мухтасари пайдоиш ва вазифаҳои сленг дар забони англисӣ	79
12. Каримов Ш.Б., Фатоев А.Т. Таъсири ҷузъҳо ба маънои ибораҳои феълӣ....	84
13. Назарова Э. Корбурди ибораҳои маҷозӣ аз нигоҳи таркиб ва ҷузъҳо дар ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ.....	91
14. Табаров Ш.Н. Омӯзиши забони англисӣ ҳамчун забони дуҷуми хориҷӣ....	102
15. Сабоҳати И. Номи анвои гиёҳҳои гуногуни истеъмолӣ	110
16. Халимова М.Р., Сайдамирова К.Дж. Использование художественных текстов на занятиях по русскому языку	117
17. Табаров Ш.Н. Баъзе масъалаҳои омӯзиши забони дуҷуми хориҷӣ.....	123
18. Шарипова З. Дараҷаи омӯзиши истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	130
19. Шокирҷони К. Вожаҳои гӯйиши ифодагари мафҳумҳои ашёӣ дар ашъори Ашӯр Сафар.....	135

ПЕДАГОГИКА

1. Сафарзода М.В., Мирализода А.М. Таълими калонсолон бо истифода аз методҳои инноватсионӣ ва анъанавии таҳсилот	145
2. Гиеёв А.Х. Формирование духовно-нравственного воспитания младших школьников на занятиях по русскому языку	149
3. Шарипов А.А. Таҳлили психологӣ оид ба интиҳоби ҳамсар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	155
4. Гулямов Ҳ.Қ., Азимова С.Р. Заминаҳои назариявии «маҷозии концептуалӣ» дар забоншиносии муосир.....	160
5. Джумаева Д.Дж. Работа по изучению терминологической лексики студентов национальных групп	167
6. Назарова Р.Т. Методические приемы для развития речи на уроках русского языка в таджикской школе	172
7. Ҳамид М., Қаландарова М.С. Истифодаи технологияи муосир дар баланд бардоштани самаранокии таълими физикаи умумӣ	180

8. Хайрзода А.Г., Холназаров С., Назаров А. Муносибати методи татбиқи системаҳои инноватсионии таълими проблемавӣ дар раванди тадриси химия	188
9. Хусайнова Х.М., Хайрзода А.Г., Гулов М.М. Ташаккули салоҳияти маърифати экологии донишҷӯён ҳангоми тадриси фанҳои табиатшиносӣ	194
10. Холов Р.Р., Фафурова Д.Ҷ. Сарчашмаҳои ташаккули ғояҳои педагогикаи халқи тоҷик	201
11. Абдуллоҷони Ҳ. Тайёр кардани мутахассисони ҷавон бо мақсади ба роҳ мондани тарбияи ҳарбӣ – ватандӯстии хонандагон дар МТМУ	208
12. Нурова О. Шароитҳои педагогии омода намудани омӯзгорони ояндаи забонҳои хориҷӣ оид ба ташаккули фарҳанги этникии хонандагон	216
13. Қурбонова Ш. Косташавии ахлоқи ҷавонон яке аз мушкилоти ҷомеаи муосир.....	223

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

1. Абдуллоев М.Х. Исторический опыт Таджикистана по осуществлению перехода к всеобщему среднему образованию 60-х годов XX века	230
2. Джуразода Дж.Х., Саидов Б.Л. Политическое положение бухарского ханства во время возвышения мангытской династии (середина XVIII века)	241
3. Назарзода П.С., Акрамова С.А. Оғоз ва рафти корҳои сохтмонӣ дар шоҳроҳи Кӯлоб – Дарвоз (Қалъаи Хумб)	248
4. Хомидзода Ф.М., Умарова М.С. Библиотеки Согдийской области в годы независимости Республики Таджикистан (1991-2011)	255
5. Исомитдинов Ж.Б., Қаҳҳоров У.А. Навъҳои бемористонҳо дар Мовароуннаҳру Хуросони қуруни вусто	264
6. Назарзода Ҷ.Ш. Унсурҳои ибтидоии донишҳои тиббӣ дар кишварҳои Шарқи Қадим.....	270
7. Исоев С.Қ. Академик С.У.Умаров ва саҳми ӯ дар таҳқиқ ва муайян намудани баъзе хусусиятҳои элементҳои нимноқилӣ	279
8. Тоҳирова Н.А. Оқибати иштироки мардикорон (меҳнаткашон)-и уезди Хучанд ба корҳои ақибгоҳи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ (1914-1918).....	285
9. Яҳёева Х.Ш., Шарҳи таърихӣ минтақаи ҳаволии Хучанд дар манбаҳои хаттӣ.....	290
10. Олимов Д. Инъикоси антропонимикаи таърихӣ тоҷикон дар «Таърихи Бухоро».....	295
11. Носиров Х.С. Инъикоси анъанаҳои давлатдорӣ ориёӣ дар асари Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих. аз Ориён то Сомониён».....	301

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмӣ «**Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**» мақолаҳои илмие, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи **илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таъриху бостоншиносиро** фаро мегиранд, нашр карда мешаванд.

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ:

1. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2 см, фосилаи байни сатрҳо 1,0 см ва формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 5 саҳифа ва на беш аз 14 саҳифа;

2. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

3. Номи мақола бо ҳарфҳои калон;

4. Насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Сатторзода М.Ш.);

5. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамоя (н) д;

6. Матни асосии мақола на камтар аз 5 саҳифа (схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);

7. Рақамгузори нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумай номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;

8. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ. Адабиёт ба тартиби алифбой оварда мешавад. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъкиқ кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад.

9. Намунаи таҳияи адабиёт: нишон додани манбаи иқтибос дар матн ба таври зер: [3, с. 24], [3, с. 24; 7, с. 53], ки ин ҷо рақами аввал манбаи истифодашуда ва рақами дувум саҳифа;

10. Рӯйхати адабиёти истифодашуда ба забони аслии китобӣ;

11. Тарҷумай номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 10 ва на бештар аз 20 сатр, калидвожаҳо аз 10 то 15 номгӯӣ;

12. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Маълумот дар бораи муаллиф ба тартиби зайл оварда мешавад: насаб, ном, номи падар, дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошад), вазифа ва ҷои қор, телефон ва почтаи электронӣ;

13. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;

14. Мақолаи аспирант докторанти PhD унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ мушовири илмӣ ва ё мудири кафедра қабул карда мешавад;

15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ва доктори илм қабул карда мешавад;

16. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 10 рӯз баррасӣ мегардад.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд тақризи мусбии мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матни мақоларо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳои, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои нашр тавсия намегарданд.

Нишонӣ барои дастрасии маълумоти иловагӣ:

Маълумоти иловагӣ: www.vestnik.kgu.tj, тел: 918-48-44-05.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Научный журнал «Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки» основан в 2009 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан от 12.04.2022 г., №245/МЧ-97. Журнал принимает научные статьи по трем направлениям: исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде методанных.
Полная текстовая версия журнала доступна на сайте издания
(vestnik.kgu.tj).

**ВЕСТНИК
Кулябского государственного университета имени
Абуабдуллох Рудаки
Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки
3 (32) 2023**

Над номером работали:
Главный редактор: Рахмон Д.С.
Заместитель главного редактора: Рафиев С.А.
Ответственный секретарь: Сафарзода М.Н.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16
Сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: payom@kgu.tj
Тел.: 8(3322) 2-41-06

Отпечатано в типографии ООО «ИСТИКЛОЛ-2019»
734042, г. Душанбе, Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 50 экз. Уч. изд. л.310, усл. п.л. 19,37.
Подписано в печать 19.10.2023. Заказ №2023/10-14